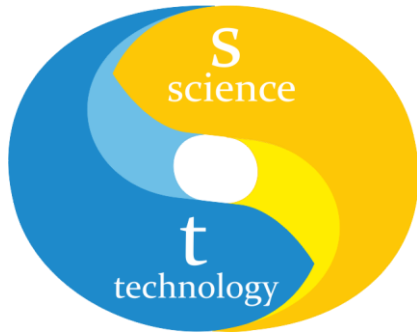

Український державний університет науки і технологій
(Дніпровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна)

Review of transport economics and management

Випуск 10(26)

Виходить 2 рази на рік

Дніпро

2023

УДК 658.5:656.2

ЗАСНОВНИК ТА ВИДАВЕЦЬ:
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ НАУКИ І ТЕХНОЛОГІЙ
(Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна)

Редакційна колегія:

головний редактор – доктор економічних наук, професор *Людмила Головкова*
 заступник головного редактора – доктор економічних наук, професор *Володимир Бобиль*
 відповідальний секретар – кандидат економічних наук, доцент *Лілія Добрик*

Члени редакційної колегії:

Артур Козловські (Польща) доктор наук, проф., Ришард Миллер доктор наук, проф., Ихтиар Али Гумро (Пакистан) доктор PhD, проф., Барка М. Зине (Алжир) доктор PhD, проф., Кирил Ангелов (Болгарія) д.е.н., проф., Томаш Кіек (Польща) д.е.н., проф., В. Л. Дикань д.е.н., проф., З. С. Каира д.е.н., проф., К. Ю. Кононова д.е.н., проф., А. Князевич д.е.н., проф., І. В. Станкевич д.е.н., доц., С.І. Чимшит д.е.н., доц., А. В. Шевяков д.психол.н., проф., В. Г. Шинкаренко д.е.н., проф.

Журнал зареєстровано: Державною реєстраційною службою Міністерства юстиції України. Свідоцтво про реєстрацію серія КВ №23782-13622ПР від 14.02.2019. Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409 видання включено до Переліку наукових фахових видань України категорія «Б» № 10. Галузь науки – економічна.

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань CROSSREF, Index Copernicus Value (ICV) 2019 = 77.71, Open Ukrainian Citation Index (OUCI), Google Scholar, «Україніка наукова», Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Інституційний репозитарій ДНУЗТ ім. акад. В. Лазаряна. У каталозі відкритого доступу до наукових ресурсів (ROAD).

Друкується за рішенням вченої ради університету від 27.12.2023 протокол № 4.

Видавець

Український державний університет науки і технологій
(Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна), м. Дніпро.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1315 від 31.03.2003.

Адреса засновника
та видавця:

вул. Лазаряна, 2, кім. 253в, м. Дніпро, Україна,
 49010 тел. +380-56-776-59-47, e-mail: remt.diit@gmail.com,
 сайт журналу: <http://pte.diit.edu.ua/>

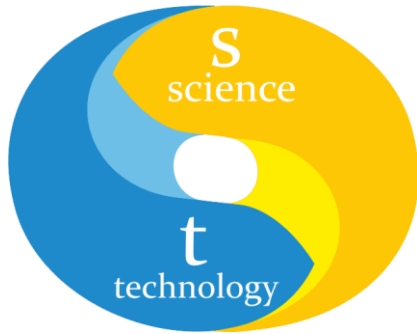
«Review of transport economics and management». – Дніпро: Український державний університет науки і технологій *(Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка Всеволода Лазаряна)*, 2023. – Випуск 10(26) – 340 с.

УДК 658.5:656.2

У збірнику висвітлено результати наукових досліджень з економічних питань розвитку та реформування соціально-економічних систем, підвищення їх конкурентоспроможності; теоретико-методичні підходи щодо оптимізації управлінських процесів та виробничо-господарської діяльності підприємств; наукові підходи щодо розробки та удосконалення методів і моделей управління в різних сферах діяльності за рубриками: економіка та управління національним господарством, економіка та управління підприємствами транспорту, фінанси та облік, поведінкова економіка, цифрова економіка, математичні та інструментальні методи економіки.

© Український державний університет науки і технологій
(Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна), 2023

Ukrainian State University of Science and Technologies
(*Dnipro National University of Railway Transport
named after Academician V. Lazaryan*)

Review of transport economics and management

Issue 10(26)

Released 2 times a year

Dnipro

2023

UDC 658.5:656.2

FOUNDER AND PUBLISHER:
UKRAINIAN STATE UNIVERSITY OF SCIENCE AND TECHNOLOGIES
(Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan)

Editorial Board:

Editor in chief – Doctor of Economic Sciences, professor *L. Golovkova*Deputy chief editor – Doctor of Economic Sciences, professor *V. Bobyl*Executive secretary – Ph. D. in Economics, docent, *L. Dobryk*

Members of the Editorial Board:

Artur Roland Kozlowski (Poland) doctor of sciences, professor, Ryszard K. Miler (Poland) doctor of sciences, professor, Ikhtiar Ali Ghumro (Pakistan) doctor Ph.D., professor, Zine M. Barka (Algeria) doctor Ph.D., professor, Kiril Anguelov (Bulgaria) doctor of economic sciences, professor, Tomasz Kijek (Poland) doctor of sciences, professor, Volodymyr Dykan doctor of economic sciences, professor, Zoia Kaira doctor of economic sciences, professor, Kateryna Kononova doctor of economic sciences, professor, Anna Kniazevych doctor of economic sciences, professor, Iryna Stankevych doctor of economic sciences, associate professor, Serhii Chymshyt doctor of economic sciences, associate professor, Oleksii Sheviakov doctor of philosophy, professor, Volodymyr Shynkarenko doctor of economic sciences, professor

Journal was registered:

State Registration Service of the Ministry Justice. Registration certificate series KB № 23782-13622IIP dated 14.02.2019.

In accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 17.03.2020 No. 409, the publication is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category "B" No. 10. The branch of science is economic.

The journal is registered in the international catalogs of periodicals CROSSREF, Index Copernicus Value (ICV) 2019 = 77.71, Open Ukrainian Citation Index (OUCI), Google Scholar, "Ukrainika Scientific", National Library of Ukraine named after Vernadsky, Institutional Repository ac. V.Lazaryan. Catalog of open access to scientific resources (ROAD).

Published by the decision of the Academic Council of the University of 2023.12.27, the protocol number 4.

Publisher

Ukrainian State University of Science and Technologies *(Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan)*. Dnipro. The certificate subject's publishing DK №1315 from 31.03.2003

Address of founder

Lazaryan St., 2, Room 253B, Dnipro, Ukraine, and editorial board 49010. Tel. (0562) 33-58-13,
 e-mail: remt.diit@gmail.com, <http://pte.diit.edu.ua/>

«Review of transport economics and management». – Dnipro: Ukrainian State University of Science and Technologies *(Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan)*, 2023. – Iss. 10(26). – 158 p.

UDC 658.5:656.2

The collection covers the results of scientific research on economic issues of development and reformation of socio-economic systems, enhancing their competitiveness; theoretical and methodological approaches to optimization of processes of management and production and economic activity of enterprises; scientific approaches to the development and improvement of management methods and models in various fields of activity under the headings: Economics and Management of National Economy, Economics and Management of Transport Enterprises, Finance and Accounting, Behavioral Economics, Digital Economics, Mathematical and Instrumental Methods Economics.

© Ukrainian State University of Science and Technologies
(Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan), 2023

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ / ECONOMICS AND MANAGEMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

УДК 338.242

KAIRA Z.¹, GOLOVKOVA L.^{2*}, VASCHENKO O.³, VASCHENKO O.⁴

¹ Doctor of economics, professor, Professor of the Department of Management of the State University of Information and Communication Technologies, e-mail: zoya.kayira@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9976-7388

^{2*} Doctor of economics, Professor of the Department of Finance, Accounting, and Psychology, Ukrainian State University of Science and Technology, e-mail: g.liudmila22@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5473-6644

³ Doctor of technical sciences, Professor of the Department of Management of the State University of Information and Communication Technologies, e-mail: vaschenko1946@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-2830-0227

⁴ Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activity of the State University of Information and Communication Technologies, e-mail: olgavash777@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2130-261X

IMPACT OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY ON THE DIGITAL ECONOMY

Purpose. The article explores the impact of Information and Communication Technologies (ICT) and their role and place in the dynamics of the digital economy. The aim of this research is to assess the impact of the digital economy on GDP per capita in EU countries. **Methodology.** Analysis of ICT as a key factor in enhancing economic growth through the implementation of digital technology opportunities. Panel data from Eurostat and the World Bank covering EU countries from 2014 to 2021 were used for analysis. A correlation analysis was then conducted between variables, and the model was relevant for forecasting. **Results.** The number of studies on the impact of Information and Communication Technologies on the economic growth of countries has increased in recent years. However, there is still no assessment of the real GDP impact on the level of household Internet access in the EU area. Studying this gap in the literature allows us to draw conclusions about the implications for stakeholders regarding more effective implementation of the digital agenda. **Scientific novelty.** The digital economy, measured by Internet, mobile phone, and fixed broadband access, influences the economic growth of a country. This, in turn, depends on the level of technology measures covering the digital economy. ICT positively influence the development of countries' economies and can be used as tools by stakeholders. These agents should generate policies that enhance ICT technological infrastructure, digital empowerment of the population, and greater access to ICT. The GDP level model is presented as a function of Internet access for households in the EU area along with a short-term forecast for this index. It is shown that investments in ICT infrastructure are indispensable for the development of a strong knowledge- and digital technology-based economy. **Practical significance.** The research results will help in identifying opportunities and levers of influence for governmental institutions and other socio-economic systems on the impact of digital economy development processes on GDP per capita in EU countries.

Ключові слова: Internet, mobile phone, fixed broadband access, digital economy, economic growth.

Problem statement

The modern economy is on the way to a new technological order based on knowledge-intensive industries relying on digital technologies [1]. Now the digital economy figures in diverse economic activities that use digital knowledge and information as critical factors of production, information, and communication technology, along with modern information networks as a virtual space of activities to develop productivity growth [2]. Every country is looking for ways to create gradual and sustainable growth. The growth of the gross domestic product (GDP) per capita depends strongly on the technological progress that the country has. Countries that are more innovative and technological often manage to be more competitive and have better economic performances [3], [4]. From the analysis of the influence of

information and communications technology (ICT) on innovation, several studies have shown that the use of ICTs, in particular the internet, allows the dissemination of tacit knowledge, favors technological diffusion, the development of new products, processes, business, and cooperation between companies [5]. Thus, ICTs stimulate and favor innovation opportunities by favoring information networks that allow the creation of knowledge spillovers [6]. The digital economy is a challenge that countries have been working on to develop and accelerate the digital single market [7]. To ensure the country competitiveness is one of the main tasks of each and every nation economy. Countries' wealth is directly related to their capacity to produce. There is no universal and practically applicable solution to the problem; however there are certain sectors that can become a significant driver to increase efficiency and productivity of the economy by implementing the digital economy opportunities [8]. The growth of the gross domestic product (GDP) per capita depends on the technological progress that the country has, and vice versa. Countries that are more innovative and technological often manage to be more competitive and have better economic performances [4], [9], [10].

Innovation and the use of information and communication technologies (ICT) are key areas for the European Cohesion Policy [5]. Studies available at the regional level explore innovation and ICT use incorporating different variables, while those investigating ICT use mainly focus on that of households. The importance of promoting specialization strategies based on the knowledge economy that may contribute to creating synergies between innovation and ICT use in different environments [5].

From the analysis of the influence of information and communications technology (ICT) on innovation, several studies have shown that the use of ICTs, in particular the internet, allows the dissemination of tacit and codified knowledge, favors technological diffusion, the development of new products, processes, business, and cooperation between companies [5]. Thus, ICTs stimulate and favor innovation opportunities by favoring information networks that allow the creation of knowledge spillovers [6]. The paper explores the possibilities of ICT infrastructure and the impact of the level of use of broadband and the Internet for consumers on economic growth.

Analysis of recent research and publications

THE CURRENT MEANING OF THE DIGITAL ECONOMY

The digital economy recently has gained the attention of researchers, consultants, journalists, policymakers, and business managers as an area of high potential [2], [11], [33]. Innovation is a factor that directly influences the production and socio-economic development of countries and their regions [9], [12]. Every country is looking for ways to create gradual and sustainable growth. It is proper to evaluate the impact of the level of digital economy development and the infrastructure of information and communication technologies on economic growth. Recent empirical studies show that some countries may have a positive relationship between ICT and economic growth. Still, there is evidence of a negative relationship, indicating that its impact depends on the level of economic development in the countries under analysis [13] since more significant investments in ICT lead to more significant economic benefits in developed countries to the detriment of developing countries [14], [15]. Nowadays widespread use of the Internet and mobile telecommunications, information and communication technology (ICT) infrastructure plays a significant role in accelerating economic growth. Competitiveness of the industries is to a large extent based on availability and quality of ICT sector solutions. In the era of global changes ICT infrastructure became one of the key sectors for future economy growth. The development of information technologies is a foundation of growth for economy and society. The significance of the ICT as a key factor development in global economies continues to dynamically increase [8], [16]. Undoubtedly, the ICT sector, as a significant factor in the development of the digital economy, is important for improving the country's competitiveness, developing production and state-of-the-art business processes, and contributing to a synergy effect in terms of the competitive advantage of small businesses. Information and communication technology infrastructure is a key driver of economic growth in countries that have realized its importance [16].

Therefore, many developing countries are working hard to internalize ICT, balancing the distribution of limited revenues in their quest to quickly catch up with developed countries [17]. Actually, today one of the main tasks of the governments of most developing countries is to adopt policies aimed at ICT development [18]. The information and communication technologies infrastructure currently covers the

digital telephone network, mobile phones, Internet capabilities, Internet servers, and fixed broadband, and other technologies. Aside from basic network coverage challenges, the quality of network connections also needs to be enhanced, to ensure that the ICT infrastructure base is robust enough to support a digital first world. Strengthening ICT, in order to develop the digital economy, is now a commonly held priority for countries. Compulsory action is therefore required, in order to prepare for the digital economy. The possibilities of ICT infrastructure have had a significant impact on communication and interaction between decision-makers in business and management as key factors of economic prosperity.

Formulation of the article's objectives (task setting)

The purpose of this research is to assess the impact of the digital economy on GDP per capita in EU countries. Analysis of ICT as a key factor in enhancing economic growth through the implementation of digital technology opportunities. Panel data from Eurostat and the World Bank covering EU countries from 2014 to 2021 were used for analysis. A correlation analysis was then conducted between variables, and the model was relevant for forecasting.

The presentation of the main material

THE ROLE AND PLACE INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES TO FORCE ECONOMIC GROWTH

The current globalization stage is marked by the IT revolution. The novel method of digital recording of data introduced a new dimension and unprecedented quality to storing and processing information [19]. In the past few decades, the digital economy has gained the attention of researchers, consultants, journalists, policymakers, and business managers as an area of high potential [2], [11]. Digital Infrastructure is the main engine of Future Economic Growth from connectivity to cloud computing. Despite the increase in studies on the influence of ICTs on countries' economic growth in recent years, no study has yet used ICTs as a proxy for the three measures used in this study (internet, mobile phone, and fixed broadband). Information and Communications Technology (ICT) infrastructure is the foundation of the Digital First Economy (DFE). However, its development is uneven around the world [20]. It is generally accepted that information and computer technologies are becoming a driver of economic growth in the modern world. Most countries have embarked on the digital economy, but they are at different stages. Huawei has published a report on the results of the study "Huawei Global Connectivity Index - 2017" (GCI) [21]. The study reflects the progress of the world largest countries in the transition to digital technologies. The 50 countries assessed in 2017 account for 90% of global GDP and 78% of the World's population. Huawei's research showed that the growth rate of the global movement towards the digital economy increased in 2017, and the Global Network Interaction Index (GCI) grew by an average of 4 points over the period 2015-2017 [21]. The GCI Index is based on 40 indicators that reflect the degree of development of countries and the influence of 5 main technological growth factors. Countries accelerate the digital transformation of their economies by investing in the following areas and key technologies: deployment of broadband networks; operation of data centers; the use of cloud services; working with big data, and development of the Internet of things (IoT) [21].

Broadband defined as permanent online Internet access with data rates equal to or greater than 256 Kbit/s for downlink connections and 64 Kbit/s for uplink connections (Organization for Economic Cooperation and Development, OECD, 2001), is currently the most commonly used method of Internet access [22]. Both types of broadband for Internet users have become a vital component of the new market infrastructure, even leading to economic restructuring. The introduction of broadband has had a broad impact on the economy, especially on economic growth, employment, and national competitiveness [23]. It should be noted the particular importance of information and communication technologies (ICT) as a factor to increase competitiveness and digital economy development, exploring ICT use in the nation economy to highlight the benefits of the development and adoption of new solutions in ICT which will contribute to the improvement of the business environment in the ICT sector, and the digital economy in overall.

The importance of ICT infrastructure, otherwise called information highways, is undeniable in the areas functioning of modern business such as supply chain management, B2C and B2B transactions, and instant transfer of funds. One of the important features of broadband infrastructure that other types of infrastructure do not have is the presence of network externalities: the larger the number of users, the more value other

users get. For example, these characteristics are not found in other types of public infrastructure, such as transport, drainage, and sewer systems. Thus, the return on investment (ROI) in terms of higher economic growth rates, in broadband infrastructure is likely to be higher than in other types of infrastructure. In addition, revenue may not accumulate as a linear function of the cost of infrastructure investments. Thus, one can expect a positive relationship between broadband infrastructure and economic development in all countries [24]. Although broadband infrastructure can contribute to economic development in many ways [25], broadband infrastructure may have the greatest impact on information dissemination and organizational effectiveness [26]. First, the total number of businesses does not reflect the number of firms entering and exiting the market. If the increase in broadband usage leads to an overall sector shift, there may be no change in the total number of businesses. Second, the related issue is that increased use of broadband leads to growth self-employment, extension of telecommunications, and / or easier import of goods and services outside the country.

Third, businesses can take advantage of economies of scale by using physical capital, such as broadband. These factors usually lead to a reduction in the actual number of commercial enterprises, although they cause an increase in productivity [27], [28]. Hypothetically possible links between broadband infrastructure and economic growth illustrates Fig. 1 [29].

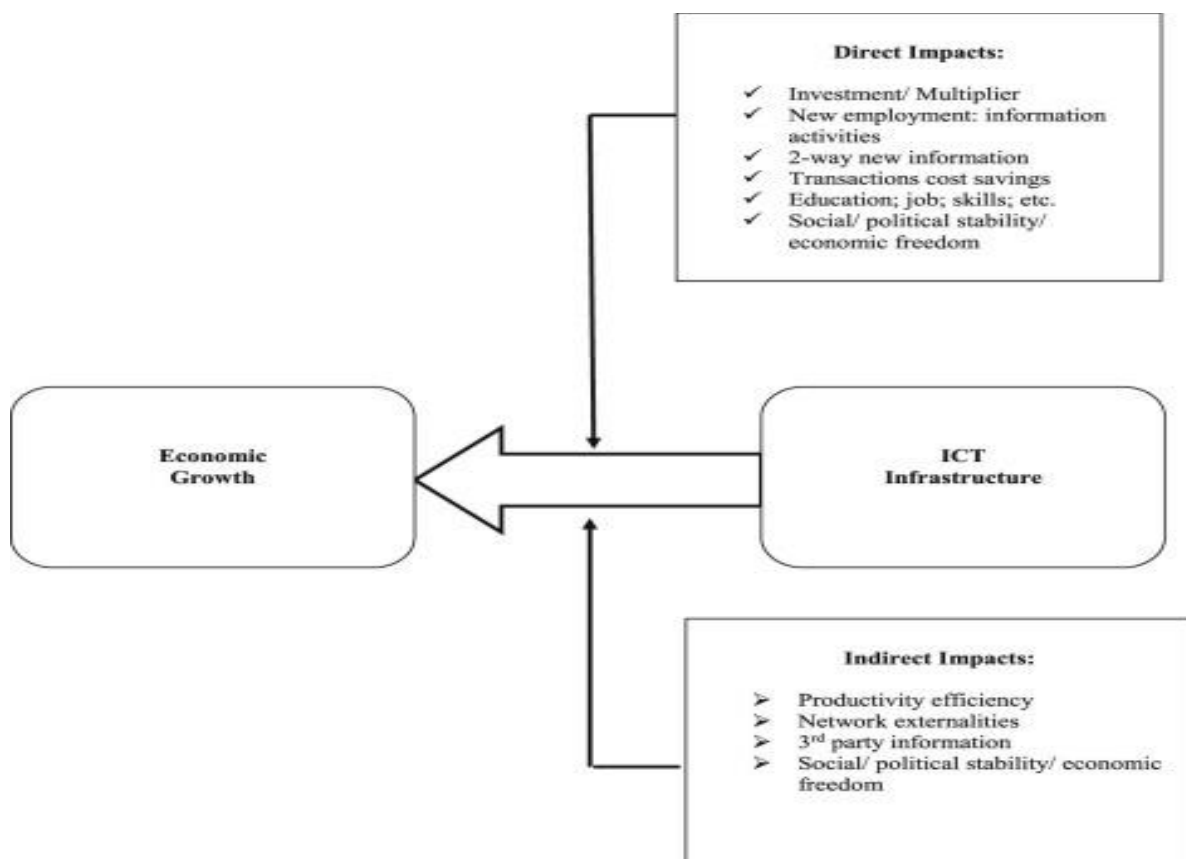

Figure 1. The impact infrastructure of information and communication technologies on economic growth.

Source [29]

Many economists argue that broadband infrastructure directly or indirectly affects economic growth. Others argue that the development of broadband infrastructure is a prerequisite for using other infrastructure advances (such as transport, education, and remote sensing) that are necessary for economic growth [27]. These examples imply that a positive relationship between broadband infrastructure and economic growth (often measured by the total number of businesses) would be natural. However, there are reasons why it is not always possible to observe a positive relationship between them. Currently, broadband infrastructure is emerging and growing globally. This trend has increased the debate about the benefits of broadband Internet and generated a lot of interest in broadband infrastructure, as well as the attention of governments and

industry [30]. However, experts increasingly agree that broadband infrastructure should be compared with other types of infrastructure, so it is necessary to be aware of the diverse role of broadband infrastructure and to know its limits. The relationship between broadband and economic growth is expected to be complex, as well as mutually reinforcing. Broadband infrastructure can contribute to economic development by reducing transaction costs (for example, by providing faster financial services), creating new opportunities for innovations to reach new markets (for example, through e-Commerce and improved information exchange), reducing the cost of capital (based on increased efficiency of financial markets), closing regional differences in income and productivity, and providing access to human capital (through tele-networks), and generating positive external effects. As noted, in developed countries, a strong broadband infrastructure is a key condition for accelerating economic development by supporting industry and production, marketing and sales, improving agriculture, education, health, social services, and transport, as well as contributing to macroeconomic stability [31], [32].

The investigation for the existence of some stationary linear combination of several time series, based on statistical data, shows that these two statistics are significant at the level of 1% [33]. Thus, the null hypothesis about the absence of cointegration can be rejected. The results of investigation strongly confirm the existence of long-term equilibrium relationships between economic growth, ICT infrastructure, gross domestic fixed capital accumulation, labor force participation, and the consumer price index [34]. Research confirms the existence of a long-term causal relationship between ICT infrastructure, the consumer price index, the labor force participation rate, and gross domestic fixed capital formation and economic growth per capita. In the short term, all coefficients are significant and indicate that the ICT infrastructure (broadband/Internet users) affects economic growth indicators [34].

The empirical results of the study show that there are significant causal relationships between economic growth per capita, ICT infrastructure (broadband adoption/Internet users), consumer price index, labor force participation, and gross domestic fixed capital formation. This will be important for policy makers in developing countries. The results show that ICT infrastructure (broadband adoption/Internet users), along with the consumer price index, labor force participation, and gross domestic fixed capital formation, increase the level of economic growth in the G20 countries. Therefore, effective use/implementation of information and communication technology infrastructure is an important condition for obtaining economic growth results [35, 36]. Further studies of the nature and direction of the causal relationship between the selected broadband/Internet user variables, the consumer price index, the labor force participation rate, and gross domestic fixed capital formation would be an important contribution for policy makers in countries seeking to take appropriate measures to ensure economic growth per capita [17], [37]. In the study the researchers used to analyze characteristics such as influence on the development of ICT infrastructure (broadband adoption/Internet users), the consumer price index and participation rate in the labor force; second, the impact of ICT infrastructure (broadband adoption/Internet users), consumer price index, the share of participation in the labor force, and gross domestic investment in fixed capital [17]. The results of empirical research show that all variables (ICT infrastructure-broadband and Internet users, consumer price index, labor force participation rate, gross domestic fixed capital accumulation, and economic growth) are co-integrated, which is confirmed by panel baseline tests [17]. When integrated, these variables do not diverge in the long run. The same conclusion is made for the integration of economic growth, ICT infrastructure (both broadband and Internet users), consumer price index, labor force participation rate, and gross domestic fixed capital formation (GDCF).

According to the methodology of assessing the impact of the digital economy on countries' economic growth, a set of indicators was collected for the period 2014-2021 for EU zone countries. An indicator that measured economic growth under the digital economy is measured by the level of GDP per capita at constant 2010 prices as the dependent variable, while the level of Internet access for households in the EU area was chosen as the independent variable.

To evaluate the impact of the degree of using the Internet on economic growth, in the paper the model was built of Real GDP per capita as a function of the Level of Internet access of Households in the EU area. Real GDP per capita is presented as a function of the level of Internet access of households in the EU area as the next:

$$Y = 25395 x 0,0419$$

The chosen form of dependency has value of the accuracy of the approximation $R^2 = 0,69$, which is appropriate for the short-time trend forecast (see Fig. 2).

An important policy consequence, based on the overall results of the study, is that in order to accelerate economic growth, it is necessary to modernize and expand the ICT infrastructure and pay special attention to the introduction of broadband and Internet users. This is not surprising; given the way ICT catalyzes the implementation of business communication and decision-making today. Thus, governments should stabilize the economic environment by regulating GDCF in order to promote high economic growth. In addition, governments should prioritize the allocation of resources for the development of ICT infrastructure and ensure that fixed broadband systems and Internet users are updated as necessary [32].

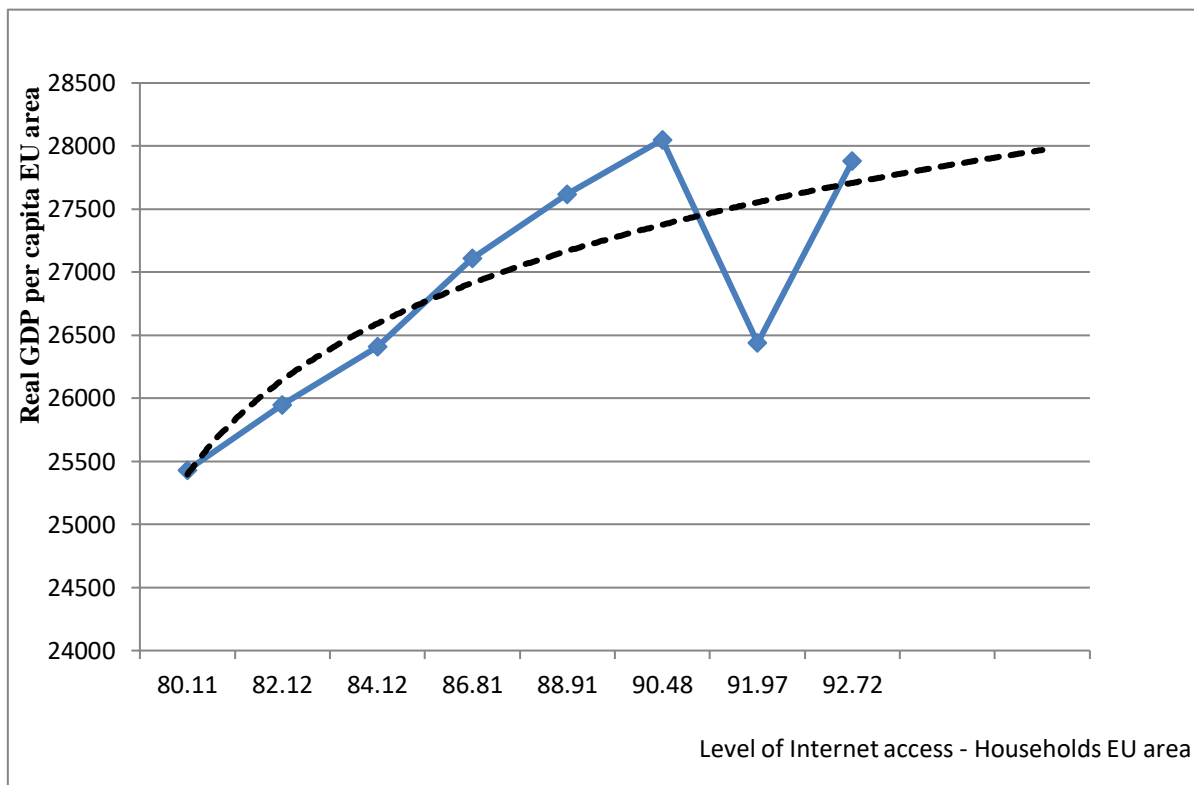

Figure 2. Real GDP per capita as a function of the Level of Internet access of Households in the EU area.

Source: authors' elaboration on the base EUROSTAT data (2014-2021).

ICT make it possible to identify new sources of innovation, develop the capacity for exploration and creativity and reduce the time to market [38]. Results consistent with the view that broadband access does enhance economic growth and performance and that the assumed (and oft-touted) economic impacts of broadband are real and measurable ICTs enable strategic innovation by identifying new customer needs, new production and logistics methods, and new customer segments [39].

Investment in information and communication technologies (ICTs) is increasing in highly developed countries that rely on digital technologies, so investment in the development and application of ICTs is becoming an important growth factor [40]. Late adopters, where digital technology development is just beginning, are looking to accelerate their growth. They invest in promising areas of ICT, which will allow them to quickly get into the global digital community [38]. But despite this, the digital gap between developed and developing countries continues to grow. In order for the economy of any country taking the first steps towards digital transformation to remain competitive, priority must be given to the development of ICT infrastructure, especially broadband networks, as well as the use of cloud services. At the same time, countries that have already made significant progress and want to take full advantage of the benefits they have received should rely on cloud technologies to launch a chain reaction of transformations in areas such

as big data and the Internet of things. The Lisbon strategy, as one of the most important strategic documents for improving the competitiveness of EU countries, also indicates that the strengthening of the EU's competitiveness is based, in particular, on the effective use of new information technologies and the creation of a zone for innovation and the digital economy.

The positive impact of ICT on economic growth has been seen through the increase in business outputs, namely due to the reduction of transaction costs of companies with the use of digital technologies [41] and/or the modernization of production techniques in the productive units [42], in greater productivity [43] in the indirect growth caused in the non-ICT sectors, in the improvement of the market processes, the creation of employment opportunities, the creation of knowledge, and the reduction of price fluctuations, among others [24]; [44]; [45]; [46]; [47]; [48]; [49]. On the other hand, there is a consensus by international organizations, namely the United Nations and the European Commission, that in countries where ICT is used in different sectors ranging from industry, commerce, health, education, and transport, in the public and private sector's supply of goods and services, a better quality of life for the population and economic development is promoted.

Conclusion

The development of ICT is a necessary condition for an economy based on the introduction of new technologies, while the relatively low level of ICT development in the country should not be considered as a limitation, but rather an opportunity to further improve the level of ICT. Improving the foundations for the Digital First Economy will help countries speed up their economic growth. The digital transition is transforming the way we live and work, but not everyone has the same opportunities to develop the competencies which are needed to thrive. It is important to ensure that every citizen, regardless of their background or circumstances, has access to digital skills. As digital use increases across sectors, there may be a growing need for national policies, technical standards, and global guidelines that enable consumers to transport, access, and use data in multiple settings without encountering significant barriers or compromising their privacy and security. The difficulties are complex, but the potential value - to consumers and industry alike - is impossible to overestimate. The end vision should be based on an interoperable digital world in which the universal use of digital assets encounters the least possible amount of contradictions under appropriate conditions for consumers. The European Training Foundation now devotes its efforts to improving digital skills and learning. Meaningful efforts by the European Training Foundation provide digital skills training through all levels of education and training. That's why it's essential making digital skills a priority in EU neighboring countries as well [50]. The impact of the digital economy measured by the technology proxy – internet, mobile phone, and fixed broadband – on the economic growth of OECD countries depends on their level of development and the technologies that capture the digital economy. A positive impact of the internet on the GDP per capita was found for all OECD countries. It was noted the mobile phone's positive impact on the economic growth of OECD countries. Thus, one can conclude that ICTs positively influence the development of the economies of the European Union. In addition, it is important to introduce appropriate educational policies, to increase the quotas for enrolling students in electrical, mechanical, technological and other specialties related to the development of ICT in the country. The levels of ICT investment and talent development must be enhanced, to build up capabilities to drive digital transformation. The shortage of digital skills and talent, and a lack of ICT investment, will impose significant constraints on the digital transformation of industries, which, in turn, impacts the digital transformation of the entire economy. Only significant investments in the ICT structure and its development can contribute to the creation of a strong economy based on knowledge and information technology.

There are some limitations during this study. The data collected is secondary and covers only EU zone countries. When these data were collected, the available data were from 2014 to 2021. As future lines of investigation, the database can be updated in the coming years, and the forecasting results can be compared with this study. It would still be essential to use more measures of the digital economy, allowing a more comprehensive analysis of the impact of information communication technologies on countries' economic growth.

КАЇРА З.¹, ГОЛОВКОВА Л.^{2*}, ВАЩЕНКО О.³, ВАЩЕНКО О.⁴

1 д.е.н., професор, професор кафедри Менеджменту Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, e-mail: zoya.kayira@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9976-7388

2* д.е.н., професор кафедри «Фінанси, облік та психологія», Український державний університет науки і технологій, e-mail: g.liudmila22@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5473-6644

3 д.т.н., професор, професор кафедри Менеджменту Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, e-mail: vaschenko1946@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2830-0227

4 к. політичних, н., доцент, доцент кафедри Підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, e-mail: olgavash777@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2130-261X

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТА КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЦИФРОВУ ЕКОНОМІКУ

Мета. У статті досліджується вплив інформаційних та комунікаційних технологій (ІКТ) та їх роль і місце у динаміці цифрової економіки. Метою цього дослідження є оцінка впливу цифрової економіки на ВВП на душу населення в країнах ЄС. **Методика.** Аналіз ІКТ як ключового фактору для підвищення зростання економіки шляхом впровадження можливостей цифрових технологій. Для аналізу було використано вибірку панельних даних з Eurostat та Світового банку, що охоплює країни ЄС з 2014 по 2021 рік. Потім було проведено кореляційний аналіз між змінними, і модель була релевантною для прогнозування. **Результати.** Кількість досліджень щодо впливу інформаційних та комунікаційних технологій на економічне зростання країн зросла за останні кілька років. Однак, все ще не існує оцінки впливу реального ВВП на рівень доступу до Інтернету домогосподарств у зоні ЄС. Вивчення цього пробілу в літературі дозволяє нам зробити висновки про наслідки для зацікавлених сторін щодо більш ефективного впровадження цифрової порядку денної. **Наукова новизна.** Цифрова економіка, вимірювана інтернетом, мобільним телефоном та стаціонарним ширококутовим доступом, впливає на економічне зростання країни. Це, в свою чергу, залежить від рівня заходів технологій, що охоплюють цифрову економіку. ІКТ позитивно впливають на розвиток економік країн і можуть використовуватися як інструменти зацікавленими сторонами. Ці агенти повинні генерувати політики, які покращують технологічну інфраструктуру ІКТ, цифрове зміцнення можливостей населення та більший доступ до ІКТ. Модель рівня ВВП подається як функція рівня доступу до Інтернету для домогосподарств у зоні ЄС разом з короткостроковим прогнозом для цього індексу. Показано, що інвестиції в структуру ІКТ є невід'ємними для розвитку міцної економіки, заснованої на знаннях та цифрових технологіях. **Практична значущість.** Результати дослідження сприятиме допомогти в визначенні для державних інституцій та інших соціально-економічних систем можливостей і важелів впливу процесів розвитку цифрової економіки на ВВП на душу населення в країнах ЄС

Ключові слова: інтернет, мобільний телефон, фіксований ширококутовий доступ, цифрова економіка, економічне зростання

REFERENCES

1. Arkhipova, M. Yu. & Sirotin, V. P. (2019). Development of digital technologies in Russia: regional aspects. *Ekonomika regiona [Economy of region]*, 15(3), 670-683.
2. Li, K., Kim, D. J., Lang, K. R., Kauffman, R. J., & Naldi, M. (2020). How should we understand the digital economy in Asia? Critical assessment and research agenda. *Electronic Commerce Research and Applications*, 44, 101004. <https://doi.org/10.1016/j.eelerap.2020.101004>
3. Lopes, J. M., Silveira, P., Farinha, L., Oliveira, M., & Oliveira, J. (2021b). Analyzing the root of regional innovation performance in the European territory. *International Journal of Innovation Science*, 13(5), 565-582. <https://doi.org/10.1108/IJIS-11-2020-0267>
4. Solow, R. M. (1957). Technical change and the aggregate production function. *The Review of Economics and Statistics*, 39(3), 312-320. <https://doi.org/10.2307/1926047>
5. Billon, M., Marco, R., & Lera-Lopez, F. (2017). Innovation and ICT use in the EU: An analysis of regional drivers. *Empirical Economics*, 53(3), 1083-1108. <https://doi.org/10.1007/s00181-016-1153-x>
6. Bloom, N., Schankerman, M., & Van Reenen, J. (2013). Identifying technology spillovers and product market rivalry. *Econometrica*, 81(4), 1347-1393. <https://doi.org/10.3982/ECTA9466org/10.2307/1926047>
7. Szeles, M. R., & Simionescu, M. (2020). Regional patterns and drivers of the EU digital economy. *Social Indicators Research*, 150(1), 95-119. <https://doi.org/10.1007/s11205-020-02287-x>
8. Domazet I., Lazić M. Information and Communication Technologies as a Driver of the Digital Economy. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/83635838.pdf>

9. Lopes, J., Farinha, L., & Ferreira, J. J. (2019a). Reflecting on the innovative performances of European regions in the age of smart specialization. *Global Business and Economics Review*, 21(5), 605–623. <https://doi.org/10.1504/GBER.2019.101871>
10. Lopes, J. M., Silveira, P., Farinha, L., Oliveira, M., & Oliveira, J. (2021b). Analyzing the root of regional innovation performance in the European territory. *International Journal of Innovation Science*, 13(5), 565–582. <https://doi.org/10.1108/IJIS-11-2020-0267>
11. Tapscott, D. (1996). *The digital economy: Promise and peril in the age of networked intelligence* (vol. 1). McGraw-Hill.
12. Cardona, M., Kretschmer, T., & Strobel, T. (2013). ICT and productivity: Conclusions from the empirical literature. *Information Economics and Policy*, 25(3), 109–125. <https://doi.org/10.1016/j.infoecopol.2012.12.002>
13. Ward, M. R., & Zheng, S. L. (2016). Mobile telecommunications service and economic growth: Evidence from China. *Telecommunications Policy*, 40(2-3), 89–101. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2015.06.005>
14. Dewan, S., & Kraemer, K. L. (2000). Information Technology and Productivity: Evidence from country-level data. *Management Science*, 46(4), 548–562. <https://doi.org/10.1287/mnsc.46.4.548.12057>
15. Thompson, H., Garbacz, C. Broadband impacts on state GDP: direct and indirect impacts. Paper presented at the International Telecommunications Society 17th Biennial Conference, Canada (2008). Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0970389618300260#bib0300>
16. Kuppusamy, M, Santhapparaj, S. Investment in information and communication technologies and its payoff in Malaysia. *Perspectives on Global Development and Technology*, 4 (2) (2005), pp. 147-168.
17. Rudra P. Pradhan, Girijasankar Mallik, Tapan P.Bagchi. Information Communication Technology (ICT) Infrastructure and Economic Growth: A Causality Evined by Cross-Country Panel Data. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0970389618300260>
18. Jorgenson, D.W., Vu, K. Information technology and the world economy. *Scandinavian Journal of Economics*, 107 (4) (2005), pp. 631-650.
19. Kozłowski A. R. Retrieved from: https://arturrolandkozłowski.com/wpcontent/uploads/2021/08/The_End_of_Globalization_and_the_Challenges_Civilization_Face_in_the_Post_Global_Approach.pdf
20. Lu, D. ICT Infrastructure Ignites the Growth of the Digital First Economy 2022-02-18 189. Retrieved from: <https://e.huawei.com/sg/eblog/industries/insights/2022/ict-infrastructure-ignites-the-growth-of-the-digital-first-economy>
21. Results of research GCI 2017/ Global Connectivity Index Huawei — 2017/ Shēnzhèn, China, 04.17.2017/ Retrieved from: <https://www.huawei.com/minisite/russia/huaweigci/index.html>
22. Lin M., Wu F. Identifying the determinants of broadband adoption by diffusion stage in OECD countries. *Telecommunications Policy*, 37 (2013), pp. 241-251,
23. Holt, L., Jamison, M. Broadband and contributions to economic growth: Lessons from the US experience. *Telecommunications Policy*, 33 (2009), pp. 575-581.
24. Jorgenson, D.W., Stiroh, K.J. .Information technology and growth. *The American Economic Review*, 89 (2) (1999), pp. 109-115.
25. Van Gaasbeck, K.A. A rising tide: Measuring the economic effects of broadband use across California. *The Social Science Journal*, 45 (2008), pp. 691-699.
26. Hardy, A.P. The role of the telephone in economic development. *Telecommunications Policy*, 4 (4) (1980), pp. 278-286.
27. Koutroumpis, P. Broadband infrastructure and economic growth: A simultaneous approach. *Telecommunications Policy*, 33 (9) (2009), pp. 471-485.
28. Barua, A., Whinston, A.B., Yin F. Value and productivity in the Internet economy. *IEEE Computer*, 33 (5) (2000), pp. 102-105.
29. Ng, T.H., Lye, C.T., Lim Y.S. Broadband penetration and economic growth in ASEAN countries: A generalized method of moments approach. *Applied Economics Letters*, 20 (2013), pp. 857-862.
30. P. Sommers, P., Carlson, D. Ten steps to a high tech future: the new economy in Metropolitan Seattle. The Brookings Institute. Washington DC; Retrieved from: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/SommersReport.pdf> (2000)(Accessed 2 March 2018).
31. Gasmı, F., Recuero Virto, V.L. The determinants and impact of telecommunications reforms in developing countries. *Journal of Development Economics*, 93 (2) (2010), pp. 275-286.
32. Narayana, M.R. Telecommunication services and economic growth: Evidence from India. *Telecommunications Policy*, 35 (2) (2011), pp. 115-127.
33. Kościński, T. Growth Perspectives for Polish ICT Sector. Retrieved from: https://en.parp.gov.pl/storage/publications/pdf/2017_ict_sector_by_2025_en.pdf

34. Bagheri, M., & Rodrigues, R. G. (2017). The impact of broadband access on GDP per capita: The case of OECD countries. *Indian Journal of Marketing*, 47(6), 50–66. <https://doi.org/10.17010/ijom/2017/v47/i6/115369>
35. Lu, D. ICT Infrastructure Ignites the Growth of the Digital First Economy 2022-02-18 189. Retrieved from: <https://e.huawei.com/sg/eblog/industries/insights/2022/ict-infrastructure-ignites-the-growth-of-the-digital-first-economy>
36. Historical Census of Housing Tables: Telephones. 2000. Retrieved from: <https://www.census.gov/data/tables/time-series/dec/coh-phone.html>
37. OECD (2023), "ICT Access and Usage by Households and Individuals", OECD Telecommunications and Internet Statistics (database), <https://doi.org/10.1787/b9823565-en> (accessed on 18 May 2023).
38. S. Gillett, WH Lehr, CA Osorio, MA Sirbu - Broadband Properties Measuring broadband's economic impact. V. 24, Is.12. pp.12-24, 2006. Retrieved from: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=Zdj0FosAAAAJ&citation_for_view=Zdj0FosAAAAJ:9yKSN-GCB0IC
39. Markides, C. C., & Anderson, J. (2006). Creativity is not enough: ICT-enabled strategic innovation. *European Journal of Innovation Management*, 9(2), 129–148. <https://doi.org/10.1108/14601060610663532>
40. Szeles, M. R., & Simionescu, M. (2020). Regional patterns and drivers of the EU digital economy. *Social Indicators Research*, 150(1), 95–119. <https://doi.org/10.1007/s11205-020-02287-x>
41. Roller, L.-H., & Waverman, L. (2001). Telecommunications infrastructure and economic development: A simultaneous approach. *American Economic Review*, 91(4), 909–923. <https://doi.org/10.1257/aer.91.4.909>
42. Pohjola, M. (2002). The new economy: Facts, impacts and policies. *Information Economics and Policy*, 14(2), 133–144. [https://doi.org/10.1016/S0167-6245\(01\)00063-4](https://doi.org/10.1016/S0167-6245(01)00063-4)
43. Van Zon, A., & Muysken, J. (2005). Health as determinant of economic growth. In G. López-Casanovas, B. Rivera, & L. Currais (eds.), *Health and economic growth: Findings and policy implications* (vol. 41, pp. 41–65). MIT Press.
44. Bahrini, R., & Qaffas, A. A. (2019). Impact of information and communication technology on economic growth: Evidence from developing countries. *Economies*, 7(1). <https://doi.org/10.3390/economies7010021>
45. Grimes, A., Ren, C., & Stevens, P. (2012). The need for speed: Impacts of internet connectivity on firm productivity. *Journal of Productivity Analysis*, 37(2), 187–201. <https://doi.org/10.1007/s11123-011-0237-z>
46. Haftu, G. G. (2019). Information communications technology and economic growth in Sub-Saharan Africa: A panel data approach. *Telecommunications Policy*, 43(1), 88–99. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2018.03.010>
47. Lee, S. H., Levendis, J., & Gutierrez, L. (2012). Telecommunications and economic growth: An empirical analysis of sub-Saharan Africa. *Applied Economics*.
48. Pradhan, R. P., Arvin, M. B., Nair, M., Bennett, S. E., & Bahmani, S. (2019). Short-term and long-term dynamics of venture capital and economic growth in a digital economy: A study of European countries. *Technology in Society*, 57, 125–134. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2018.11.002>
49. Vu, K. M. (2011). ICT as a source of economic growth in the information age: Empirical evidence from the 1996–2005 period. *Telecommunications Policy*, 35(4), 357–372. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2011.02.008>
50. European Training Foundation (ETF). Retrieved from: <https://lnkd.in/d6Mvu8QQ>
https://www.linkedin.com/feed/update/urn:li:activity:7054459714495029248/?origin=SHARED_BY_YOUR_PAGES

Стаття надійшла до редакції: 25.11.2023

Received: 2023.11.25

УДК 658.821(046)

МЕТЕЛЕНКО Н.Г.^{1*}, СІЛІНА І.В.², РАДЗІВІЛО І.В.³

1* д.е.н., професор, директор Інженерного навчально-наукового інституту ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету, e-mail: natalia.metelenko@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6757-3124

2 к.е.н., доцент, доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів Інженерного навчально-наукового інституту ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету, e-mail: ivsilina@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1205-0019

3* к.е.н., доцент, провідний економіст із збуту електроенергії ТОВ «Запоріжжяелектропостачання», e-mail: iivan001@ukr.net, ORCID ID: 0009-0004-1336-1822

ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОГО РИНКУ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ В УКРАЇНІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЦІНОУТВОРЕННЯ НА ЙОГО СЕГМЕНТАХ

Мета. Дослідження особливостей функціонування сучасного ринку електричної енергії в Україні та ціноутворення на його сегментах і обґрунтування пропозицій щодо їх вдосконалення. **Методика.** В процесі виконання завдань у даній роботі було використано різноманітні методи та підходи. Наприклад, абстрактно-логічний метод використовувався для чіткого визначення цілей та завдань дослідження. Аналітико-монографічний підхід застосовувався при аналізі літературних джерел, законодавчих та нормативно-правових актів, що стосуються функціонування сучасного ринку електричної енергії в Україні. Для визначення причинно-наслідкових зв'язків, які впливають на розвиток вітчизняного ринку електроенергії, використовувався метод причинно-наслідкового аналізу. Статистико-економічний підхід був використаний для збору, обробки статистичних даних та аналізу результатів функціонування енергоринку у період з 2020 по 2023 роки. **Результати.** У статті розглянуто основні аспекти та проблеми функціонування сучасного ринку електричної енергії в Україні, заснованого на конкурентних обсягах торгівлі електроенергією на інтегрованих сегментах ринку таких як: ринок «на добу наперед», внутрішньодобовий ринок, ринок двосторонніх договорів, балансуєчий ринок електроенергії, ринок допоміжних послуг. Особлива увага приділена механізму ціноутворення електроенергії. **Наукова новизна.** Надано рекомендації подальшої лібералізації ринку електричної енергії України щодо механізмів ціноутворення електроенергії на сегментах ринку, які дозволять вирівняти цінові викривлення, диспропорції у розрахунках учасників ринку та створити конкурентні переваги на енергетичних ринках в Україні, які базуються на аналізі результатів його функціонування у 2020-2023 рр. **Практична значимість.** Надані в статті рекомендації можуть бути застосовані при розробці окремих елементів Енергетичної стратегії України, створення умов для сталого розвитку України.

Ключові слова: балансуєчий ринок електроенергії; гарантований покупець; ринок електричної енергії; ринок «на добу наперед»; ринок двосторонніх договорів; ринок допоміжних послуг; суб'єкти ринку; тариф

Постановка проблеми

Імплементация енергетичного законодавства Європейського Союзу стала причиною змін в регулюванні енергетики України. За останні роки Україна здійснила значний прогрес у впровадженні Третього Енергетичного пакета ЄС. Особливо це стосується відокремлення діяльності з передачі, розподілу та генерації електроенергії, спрощення та забезпечення вільного доступу до електричних мереж для споживачів та виробників, а також впровадження ринкових механізмів формування ціни на електроенергію. Проте, відносно останнього пункту Уряду ще потрібно ухвалити ряд непростих рішень. Сучасному ринку електроенергії притаманні не тільки позитивні результати, а саме: безліч нормативних обмежень на граничні ціни, незбалансована політика підтримки відновлюваних джерел енергії, неринкові ціни для населення та ін. На сучасному енергоринку можемо також спостерігати прояви надмірного використання ринкової влади учасниками ринку, як у відношенні до попиту, так і пропозиції, що спричиняють значні коливання цін та дестабілізують ринок. Напрямом вирішення вказаних вище проблем є розроблення концептуальних, методико-прикладних засад формування та реалізації економічної політики України в галузі енергетики в умовах євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вивчення проблем теорії та практики трансформації міжнародних ринків електроенергії було проведено такими вченими, як Д. Арзаманцев, С. Брю, С. Войтко, В. Денисов, Дж. Кірк, А. Макаров, Л. Мелентьєв, С. Нараєвський, Е. Райє. Значний внесок у вивчення сутності ринку зробили як зарубіжні, так і вітчизняні науковці, зокрема В. Базилевич, У. Джевонс, А. Маршалл, С. Мочерний, А. Тіммерман. Проблематиці функціонування ринків енергетичних ресурсів було приділено увагу в працях В. Баранніка, Н. Кузьминчука, Б. Слупського, О. Суходолі та інших дослідників. Значний внесок у вивчення сучасних напрямків розвитку енергоринку України зроблено вітчизняними ученими, такими як І. Блінов, Г. Іванов, М. Круцяк, Є. Парус, С. Писанко, Є. Скловська та інші.

Формування цілей статті

Метою статті є дослідження особливостей функціонування сучасного ринку електричної енергії в Україні та ціноутворення на його сегментах і обґрунтування пропозицій щодо їх вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Протягом тривалого періоду свого розвитку ринок електричної енергії розглядали як природну монополію через відсутність можливості конкуренції. Однак протягом останніх двох десятиліть формування конкурентних ринків електроенергії стало світовою тенденцією. Існує загальна тенденція до поступової лібералізації ринків електроенергії у всіх країнах, що передбачає перехід від закритого монопольного ринку до відкритого конкурентного ринку. Цей процес також вимагає зміни інституційної структури і пошуку нових та ефективних механізмів взаємодії між покупцем та продавцем електроенергії.

До 2019 року в Україні функціонувала неефективна монополізована модель відносин у сфері реалізації електричної енергії. В такій системі ціноутворення на електричну енергію залежало від централізованого управління, що мало негативні наслідки для всіх учасників процесу.

Починаючи з першого липня 2019 року, в Україні було запроваджено «новий» ринок електроенергії, який базується на правилах та стандартах Європейського Союзу. Україна вдосконалила систему відносин у сфері купівлі/продажу електричної енергії, а оновлена система ринку зазнає постійних якісних змін.

Ринок електричної енергії - система відносин, що виникають між учасниками ринку під час здійснення купівлі-продажу електричної енергії та/або допоміжних послуг, передачі та розподілу, постачання електричної енергії споживачам [1].

Основні умови діяльності учасників ринку електричної енергії та взаємовідносин між ними визначаються нормативно-правовими актами, що регулюють впровадження цього Закону «Про ринок електричної енергії», зокрема [1]:

- правилами ринку, які, в тому числі, визначають правила функціонування балансуючого ринку та ринку допоміжних послуг (Постанова НКРЕКП від 14.03.2018 № 307) [2];
- правилами ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку (Постанова НКРЕКП від 14.03.2018 №308) [3];
- кодексом системи передачі (Постанова НКРЕКП від 14.03.2018 № 309) [4];
- кодексом системи розподілу (Постанова НКРЕКП від 14.03.2018 № 310) [5];
- кодексом комерційного обліку електричної енергії (Постанова НКРЕКП від 14.03.2018 № 311) [6];
- правилами роздрібного ринку електричної енергії (Постанова НКРЕКП від 14.03.2018 № 312) [7].

Головною метою ринку електричної енергії є впровадження конкурентних механізмів функціонування, забезпечення можливості вільного вибору контрагентів та гарантування права споживача на вільний вибір постачальника електричної енергії.

Функціонування ринку електроенергії базується на принципах: забезпечення енергетичної безпеки України; забезпечення безпеки постачання електричної енергії споживачам, захисту їхніх прав та інтересів; створення умов безпечної експлуатації об'єктів електроенергетики; збереження цілісності, забезпечення надійного та ефективного функціонування ОЕС України, єдиного

диспетчерського (оперативно-технологічного) управління нею; забезпечення балансу між попитом та пропозицією електричної енергії; розвитку міждержавних перетинів з енергосистемами суміжних держав; енергоефективності та захисту навколишнього природного середовища; сприяння розвитку альтернативної та відновлюваної енергетики; добросовісної конкуренції; рівності прав на продаж та купівлю електричної енергії; вільного вибору електропостачальника споживачем; недискримінаційного і прозорого доступу до системи передачі та систем розподілу; недискримінаційної участі в ринку електричної енергії; незалежного державного регулювання; недискримінаційного ціно- та тарифоутворення, що відображає економічно обґрунтовані витрати; відповідальності учасників ринку за недотримання правил ...нормативно-правових актів, що регулюють функціонування ринку електричної енергії, та умов договорів, що укладаються на цьому ринку; співробітництва та інтеграції ринку електричної енергії на регіональному та загальноєвропейському рівнях [1].

Нова модель ринку електроенергії в Україні розподіляє компанії на такі, що генерують електроенергію (виробники), які її транспортують, а також реалізують безпосередньо споживачу (рис.1).

Забезпечення ефективної організації та постійного удосконалення механізмів функціонування нової моделі ринку електроенергії є критичними аспектами для створення сприятливого середовища для споживачів.

Рис. 1. Сучасна модель ринку електроенергії України

Джерело: [9]

Відповідальне ставлення учасників ринку до своїх обов'язків відкриває двері для споживачів у виборі найвигідніших пропозицій на цьому ринку, що, своєю чергою, сприяє регулюванню цін на електроенергію на такий рівень, який є прийнятним для всіх учасників ринку, роблячи його більш конкурентоспроможним та привабливим.

До учасників ринку електричної енергії України входять:

- виробники (АЕС, ГЕС, ТЕЦ, ТЕЦ та інші) – підприємства, які виробляють електроенергію на підставі відповідних ліцензій;

- оператор системи передачі (ОСП);
- оператори системи розподілу (ОСР);
- ДП «Гарантований покупець» (функціонує у трьох напрямках: закупка електроенергії за «зеленим» тарифом, забезпечення функціонування механізму PSO, організація аукціонів для відновлюваної генерації);
- оператор ринку;
- постачальники електроенергії (в тому числі постачальник універсальних послуг);
- трейдери;
- споживачі.

Розвиток українського енергоринку враховує як міжнародний досвід оптових ринків електроенергії, так і унікальні особливості функціонування об'єднаної електроенергетичної системи України.

Об'єднана енергетична система України (ОЕС) – це сукупність електростанцій, електричних і теплових мереж, що працюють в загальному режимі виробництва, передачі і розподілу електричної і теплової енергії. В ОЕС України паралельно працюють атомні (АЕС), теплові (ТЕС) та гідроелектростанції (ГЕС), теплоелектроцентралі (ТЕЦ), а також електростанції, які працюють на альтернативних (відновлювальних) джерелах електроенергії (ВДЕ) (сонячні, вітрові, біо та інші). Всі вони об'єднані магістральними електричними мережами [10].

Таким чином, до ОЕС входять виробники – підприємства, які виробляють електроенергію на підставі відповідної ліцензії. Вони об'єднані магістральними електромережами. Слід зазначити, що унікальність виробництва електроенергії полягає у тому, що її генерація повинна відповідати потребам споживачів, тобто її неможливо накопичувати певну кількість для того, щоб потім продати її кінцевому споживачу. Забезпечення балансу між джерелами генерації та стійкість енергетичної системи мають вирішальне значення для забезпечення енергетичної безпеки країни та стабільного електропостачання при різних природних, техногенних, управлінських, соціально-економічних умовах та зовнішньополітичних впливах. Національна енергетична компанія «Укренерго» відповідає за централізоване управління енергосистемою. Режим роботи Об'єднаної енергетичної системи (ОЕС) визначається враховуючи баланс між виробництвом та споживанням електричної енергії, а також проведенням ремонтів електромереж і генеруючого обладнання.

Атомні станції (АЕС) працюють за стабільним графіком і забезпечують енергетичну базу протягом усієї доби. Однак, особливістю їх є те, що АЕС дуже повільно збільшують або зменшують потужність, а різкі маневри є небезпечними. Така ситуація призводить до обмежень у можливості АЕС збільшувати виробництво електроенергії під час вечірніх піків і зменшувати його вночі, коли спостерігається «нічний провал» у споживанні електроенергії.

Теплові електростанції (ТЕС) – це в основному маневрові потужності, що мають здатність швидко реагувати на зміни у споживанні електроенергії. Звичай такі станції працюють на вугіллі, газі та мазуті.

Теплоелектроцентралі (ТЕЦ), що входять до цього типу, виробляють не лише електричну енергію, а також теплову. Часто ця тепла енергія використовується в містах для нагрівання води та опалення.

Гідроелектростанції та гідроакумулюючі електростанції (ГЕС/ГАЕС) є типовими установками, які, в основному, використовуються для забезпечення енергією пікового споживання у енергосистемі країни. Зазвичай ГАЕС використовуються для накопичення води вночі, коли споживання електроенергії мінімальне та є надлишок електроенергії, а в ранкові та вечірні години, коли попит на електроенергію піковий, воду скидають. Крім того, вони виступають як резерв, який може оперативно компенсувати раптовий дефіцит потужності в енергосистемі.

Альтернативна («зелена» генерація) включає сонячні електростанції (СЕС, які забезпечують екологічно чисту генерацію електроенергії за рахунок сонячного світла), вітрові електростанції (ВЕС, які також забезпечують екологічно чисту генерацію, використовуючи енергію вітру для виробництва електроенергії) та біостанції (які використовують біологічні відходи з виробництва та біогаз для генерації електричної енергії). Головною особливістю «зеленої» генерації є її повна залежність від погодних умов та сезонності генерування. В Україні на сьогодні найдешевшою є електроенергія, що виробляється атомними та гідроелектростанціями, а найдорожчою – «зелена» енергія.

У структурі електроенергетики України зазначається такий розподіл виробників: 4 атомні електростанції; 15 теплоелектростанцій, із яких 2 знаходяться на неконтрольованій території; 43 теплові електростанції, серед яких 10 також оперують на неконтрольованій території.

Основу гідроенергетики країни становлять 6 великих гідроелектростанцій на Дніпрі та Ташлицька гідроакумулююча електростанція на річці Південний Буг. Всього працює 8 гідроелектростанцій та 3 гідроакумулюючі електростанції. Найбільша сонячна електростанція в Україні знаходиться у Нікопольському районі Дніпровської області та має другу за потужністю в Європі. Найбільша вітрова електростанція розташована в Запорізькій області.

Проведений аналіз структури виробництва електроенергії в ОЕС України дозволив зробити наступні висновки (табл.1).

Таблиця 1

Аналіз структури виробництва електроенергії в ОЕС України у 2020-2022 рр.

Виробники електроенергії	2020 рік		2021 рік		+/- до 2020		2022 рік		+/- до 2021	
	млн кВт·г	%	млн кВт·г	%	млн кВт·г	%	млн кВт·г	%	млн кВт·г	%
Всього	148856,0	100	156601,0	100	7744,8	5,2	113535,7	100	- 43065,3	- 27,5
ТЕС та ТЕЦ, з них:	52360,8	35,2	45841,0	29,3	-6519,8	- 12,5	31222,3	27,5	-14618,7	-31,9
ТЕС	39562,4	26,6	37225,4	23,8	-2337,0	-5,9	24183,1	21,3	-13042,3	-35,0
ТЕЦ	12798,4	8,6	8615,6	5,5	-4182,8	-32,7	5858,6	5,2	-2575,0	-32,0
ГЕС та ГАЕС, з них:	7583,9	5,1	10449,9	6,7	2866,0	37,8	11045,1	9,7	595,2	5,7
ГЕС	6026,5	4	9157,2	5,8	3130,7	51,9	9752,4	8,6	595,2	6,5
ГАЕС	1557,4	1	1292,7	0,8	-264,7	-17,0	1292,7	1,1	0,0	0,0
АЕС	76202,6	51,2	86206,3	55,0	10003,7	13,1	62068,5	54,7	-24137,8	-28,0
ВДЕ	10862,0	7,3	12527,1	8,0	1665,1	15,3	8017,3	7,1	-4509,8	-36,0
Блок-станції, та ін.	1846,9	1,2	1576,7	1,0	-270,2	-14,6	1182,5	1,0	-394,2	-25,0

Джерело: [11]

Загальне виробництво електричної енергії в Україні за 2020 рік склало 148 856 млрд кВт-год, що підтверджується опублікованими оперативними даними Міністерства енергетики за цей період. Найбільший внесок у загальне виробництво електроенергії у 2020 році здійснили атомні електростанції (АЕС), які забезпечили 51,2% або 76,2 млрд кВт-год. На другому місці за обсягами виробництва були теплові електростанції (ТЕС) та теплоелектроцентралі (ТЕЦ), які разом виробили 35,2% від загального обсягу електричної енергії (з них 26,6% припадає на ТЕС, а 8,6% на ТЕЦ), або 52 360,8 млрд кВт-год. Альтернативні джерела енергії, такі як сонячні електростанції (СЕС), вітрові електростанції (ВЕС) та інші, склали 7,3% від всього обсягу, або 10 862,0 млрд кВт-год. Гідроелектростанції (ГЕС) та гідроакумулюючі електростанції (ГАЕС) зайняли четверте місце з обсягом генерації у 2020 році, виробивши 5,1% (з них ГЕС - 4%, ГАЕС-1%), або 7583,9 млрд кВт-год.

Протягом 2021 року виробництво електроенергії українськими електростанціями становило усього 156 601,0 млн кВт-год, що на 7 744,8 млн кВт-год (або на 5,2%) перевищує виробництво за 2020 рік. АЕС забезпечили 55,0% загального обсягу виробітку електроенергії протягом 12 місяців 2021 року, ТЕС та ТЕЦ - 29,3%, а ГЕС та ГАЕС - 6,7%. Виробництво електроенергії з відновлюваними джерелами енергії зросло на 1665,1 млн кВт-год або на 15,3% порівняно з відповідним періодом 2020 року, склавши 12527,1 млн кВт-год. Виробництво електроенергії електростанціями інших видів, включаючи блок-станції та інші джерела, зменшилося на 270,2 млн кВт-год або на 14,6%, склавши 1 576,7 млн кВт-год.

У 2022 році загальне виробництво електроенергії в Україні скоротилося на 27,5% в порівнянні з 2021 роком. Виробництво електроенергії на АЕС скоротилося на 28%, на ТЕС - на 35%, на ТЕЦ - на 32%, а генерація електроенергії з відновлювальних джерел зменшилася на 36%. У той же час,

гідроелектростанції збільшили виробництво на 6,5%, а гідроакумуючі електростанції працювали на рівні 2021 року. (рис. 2).

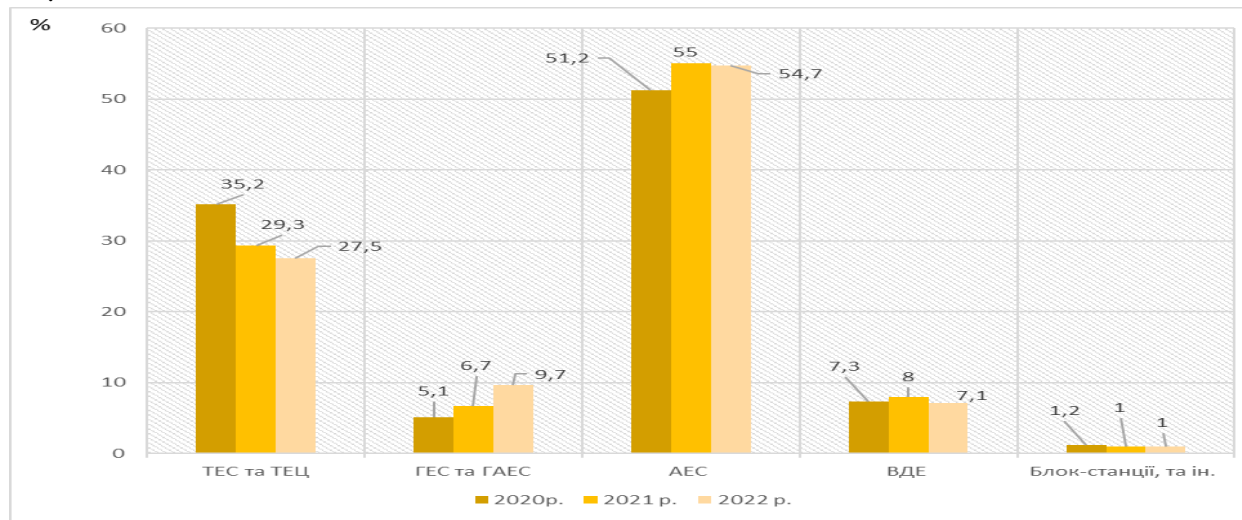

Рис. 2. Структура виробництва електроенергії в ОЕС України у 2020-2022 рр.

Таке стрімке падіння виробництва електроенергії у 2022 році пов'язане з російським повномасштабним вторгненням, тимчасовою окупацією певних територій та ракетними атаками. У результаті російського вторгнення Україна втратила близько 10 ГВт потужностей різних видів генерації, з яких 6 ГВт становить Запорізька АЕС. Крім того, на сьогодні приблизно 1/4 встановленої потужності відновлювальних джерел енергії знаходиться на окупованих територіях, зокрема 75% вітроелектростанцій та до 15% об'єктів сонячної енергетики.

Критично знизився попит на енергетичні продукти у зв'язку з виїздом населення і припиненням діяльності бізнесу. Найбільше електроенергії завжди споживала промисловість. У довоєнному році на цю категорію споживачів пішло 42% від всієї спожитої електроенергії. А у 2022 тільки 33% і в цілому промисловість споживала на 45% менше. Більше половини електроенергії цієї групи витрачає енергоємна металургійна промисловість (падіння її споживання на 52%). Причин цьому багато: це і втрата металургійного гіганта в Маріуполі, зруйнування логістичних ланцюгів збуту продукції, а з жовтня 2022 року постійне обмеження постачання електроенергії. Звичайно, і всі інші види промисловості знизили свої виробництва і використання електроенергії: хімічна та нафтохімічна (-60%), будівельних матеріалів(-47%), машинобудівна (-38%), харчова та переробна (-24%), паливна (-24%). Не краща ситуація і в інших категоріях споживачів, а саме: на третину менше споживали транспорт, будівництво і комунально-побутові споживачі; сільськогосподарські споживачі використали електроенергії на чверть менше. У 2022 році частка споживання електроенергії населенням досягла рекордних 38% від загального обсягу спожитої електроенергії, що порівняно з 31% у 2021 році. Це сталося на тлі великого економічного спаду, значного зменшення обсягів виробництва та інших факторів. Населення на сьогоднішній день є найбільшим споживачем електроенергії.

Незважаючи на всі ці проблеми в енергетиці, а також на ще більш критичне зниження рівня платежів в енергетичній системі, і навіть при наявності бойових дій по всій території країни, держава продовжує процес синхронізації енергетичної системи України з енергосистемою Континентальної Європи. Подана заявка НЕК «Укренерго», щодо прискореної синхронізації з європейською енергосистемою, була підтримана міністрами енергетики країн ЄС та об'єднанням системних операторів ENTSO_E. 16 березня 2022 року українська енергосистема офіційно приєдналася до енергосистеми ЄС. Таким чином, Україна стає членом «енергетичного Євросоюзу». Інтеграція ОЕС України до загальноєвропейської енергосистеми (ENTOSO-E) – є одна з ключових стратегічних цілей НЕК «Укренерго», яка була передбачена Угодою про Асоціацію між Україною та ЄС.

Оператор системи передачі, або НЕК «Укренерго», – відповідальний за передачу електричної енергії від виробників до споживачів по електричних мережах з напругою від 110 кВ до 750 кВ.

Крім цього, оператор системи передачі здійснює диспетчерське (оперативно-технологічне) управління режимами роботи ОЕС України та забезпечує операційну безпеку ОЕС України [8].

До операторів системи розподілу відносяться підприємства, які відповідають за безпечну, надійну та ефективну експлуатацію, технічне обслуговування та розвиток електричних мереж з напругою до 110 кВ. Ці оператори здійснюють послуги з розподілу електричної енергії від НЕК «Укренерго» до споживачів.

Оператором ринку є юридична особа, яка забезпечує ефективне функціонування ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку, а також організацію процесу купівлі-продажу електричної енергії на цих ринках.

Гарантованим покупцем електричної енергії є суб'єкт господарювання, який зобов'язаний купувати, відповідно до закону «Про ринок електричної енергії», у виробників, яким встановлено «зелений тариф». З початком дії нового ринку електричної енергії, гарантований покупець стає правонаступником оптового постачальника електричної енергії за договорами купівлі-продажу електричної енергії за «зеленим» тарифом. Гарантований покупець - це державне підприємство, якому покладені спеціальні обов'язки щодо забезпечення зростання частки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії до 1 січня 2030 року.

Постачальники електроенергії - це підприємства, які здійснюють продаж електричної енергії споживачам на роздрібному ринку електричної енергії [1]. Окремо виділяють постачальників універсальної послуги (ПУП) – це визначений відповідно до Закону постачальник електроенергії, який виконує зобов'язання щодо надання універсальної послуги. Універсальна послуга полягає в постачанні електричної енергії побутовим та малим непобутовим споживачам з гарантією їхніх прав на отримання електроенергії визначеної якості, відповідно до встановлених умов, на всій території України відповідно до Закону [1]. Іншими словами, електроенергію за встановленими (розрахованими) цінами можуть постачати лише постачальники універсальних послуг цим споживачам (побутовим та малим непобутовим).

Крім учасників ринку електричної енергії є також трейдери (підприємства, які займаються придбанням електричної енергії виключно з метою її подальшого перепродажу, за винятком постачання електричної енергії споживачам за умовами договору). На відміну від постачальників електроенергії, трейдери проводять купівлю-продаж електричної енергії за двосторонніми угодами та на організованих сегментах ринку електричної енергії, за винятком постачання електричної енергії споживачам в рамках угод постачання.

Ринок електроенергії, у першу чергу, призначений для задоволення потреб споживачів, а не лише для вигоди енергогенеруючих підприємств. Тому, для прийняття обґрунтованих рішень надзвичайно важливо впроваджувати конкурентні ринкові практики, враховуючи баланс інтересів всіх учасників ринку. Також необхідно постійно підвищувати якість надання послуг та сприяти захисту прав і інтересів споживачів.

Споживачі на ринку електричної енергії України – це фізичні чи юридичні особи, які здійснюють закупівлю електричної енергії для власного споживання. Закон України «Про ринок електричної енергії» визначає додаткову класифікацію споживачів електричної енергії, які поділяються на: побутові (населення та прирівняні до нього) та непобутові (юридичні та фізичні особи- суб'єкти підприємницької діяльності). До непобутових споживачів відносяться малі непобутові споживачі, які купують електричну енергію для власного споживання, які не «є побутовими споживачами та електроустановки яких приєднані до електричних мереж з договірною потужністю до 50 кВт»[1].

Зазначена класифікація споживачів на ринку електроенергії впливає на механізм ціноутворення, який залежить від категорії споживача та стосуються права на купівлю електричної енергії за пільговими тарифами.

Дослідження функціонування ринку електроенергії та її учасників, дозволяє стверджувати, що електрична енергія є специфічним товаром, який зумовлює необхідність існування наступних типів оптових ринків, на яких вона продається: ринок двосторонніх договорів, ринок «на добу наперед», внутрішньодобовий ринок, балансуєчий ринок та ринок допоміжних послуг. Купівля та продаж електричної енергії в цих сегментах здійснюється на різних часових рамках та періодах реалізації. Функціонування чотирьох сегментів оптового енергоринку України забезпечують дві державні компанії, а саме - оператор ринку України та оператор системи передачі (в Україні його неофіційно

називають «системний оператор»). Подібна організаційна модель національних конкурентних енергоринків є загальноприйнятою в країнах Європейського Союзу.

Ринок двосторонніх договорів (РДД). Законом «Про ринок електричної енергії» означено термін «двосторонній договір» як «договір купівлі-продажу електричної енергії, укладений між двома учасниками ринку поза організованими сегментами ринку (окрім договору на постачання електричної енергії споживачу)» [1].

Відповідно до чинного законодавства, будь-які два учасники ринку мають право укласти договір на купівлю/продаж електричної енергії, виходячи зі своїх власних інтересів. Однією з вимог до таких угод є обов'язкова реєстрація угоди з обсягами та часом реалізації в Національній енергетичній компанії «Укренерго». Крім того, Товарна біржа «Українська енергетична біржа» має ліцензію на проведення аукціонів та укладання договорів щодо купівлі/продажу електричної енергії. Учасники ринку мають право вільно обирати контрагентів та укласти з ними договори на купівлю-продаж електроенергії (з урахуванням обмежень, встановлених статтею 66 Закону «Про ринок електричної енергії»).

Самою поширеною формою укладання двосторонніх договорів на купівлю/продаж електроенергії є участь у біржових торгах. Формування договорів на біржі, щодо купівлі/продажу електроенергії, відбувається в результаті аукціону або торгів у режимі реального часу. Такі договори можуть бути укладені на різні терміни (операційні періоди), як на постійні так і на змінні обсяги купівлі/продажу електроенергії.

Основними економічними вигодами закупівлі електроенергії за двостороннім договором з виробником є:

- менша вартість 1 кВт-год у порівнянні з придбанням цих обсягів електроенергії на ринку «на добу наперед» (РДН);
- дозволяють фіксувати ціну на електроенергію на певний період часу. Зростання цін на РДН приносить користь покупцеві, але зниження цін на РДН веде до вигоди на користь продавця.

Ринок на «добу наперед» (РДН) та внутрішньодобовий ринок (ВДР).

У межах ринку «на добу вперед» відбувається купівля-продаж електричної енергії на добу, яка настає наступною після дня проведення аукціону. Важливо, що РДН є оптовим ринком. Усі, хто бере участь у торгах, мають сплатити за електроенергію за 24 години до її отримання. Якщо з'являється нестача, то можна ще докупити електроенергію, якщо надлишок – продати. *Саме цей сегмент — ключовий майданчик торгівлі електричної енергії і виступає в ролі індикатива всього ринку*[14].

Ціни на купівлю чи продаж у межах РДН є вільними та конкурентними. Їх формує АТ «Оператор ринку» під час використання алгоритму за кожен операційний період. Алгоритм (ґрунтується на балансі валового попиту або валової пропозиції на електроенергію. Ринкова ціна «ринку «на добу наперед» розраховується одночасно на кожну годину дня по всіх заявках і пропозиціях. Принцип ціноутворення простий: криві попиту формуються на кожну годину дня. Перетин цих кривих визначає рівноважну ціну – єдину ціну закриття для всіх, по якій в певному часовому періоді продаватимуть електроенергію. У цьому сегменті ринку його учасники вже не продають безпосередньо електроенергію. Вона купується і продається виключно через оператора ринку, який є центральним контрагентом за всіма угодами купівлі-продажу»[14].

Внутрішньодобовий ринок (ВДР). Процеси купівлі та продажу електрики на внутрішньодобовому ринку відбуваються без перерв після закінчення аукціону на РДН і далі протягом 24 годин фізичного споживання електроенергії. За допомогою ВДР учасники ринку можуть вносити коригування до своїх торгових пропозицій. Завдяки цьому виробники ВДЕ з більш високою точністю прогнозують обсяги виробництва та знижують небаланс у реальному часі.

Попит і пропозиція в енергосистемі повинні завжди відповідати один одному, щоб не було перебоїв у постачанні електроенергії. Це означає потребу в ринках, на яких оператори системи передачі (ОСП) можуть закуповувати енергію, необхідну для підтримання балансу мережі, у час, близький до часу фізичної поставки, тобто *балансуючих ринках*. В сегменті балансуємого ринку відбувається торгівля «небалансом». На *балансуючому ринку*, як правило, ціна електроенергії завжди вища, ніж на ринку «на добу наперед», і сам ринок часто характеризується періодично виникаючими різкими ціновими сплесками.

На ринку допоміжних послуг доступні такі послуги: регулювання частоти та активної потужності в ОЕС України; підтримання параметрів надійності та якості електричної енергії в ОЕС України, включаючи послуги з регулювання напруги та реактивної потужності, а також послуги з відновлення енергосистеми після системних аварій[1]. Відповідно до пункту 9 розділу XVII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про ринок електричної енергії» « у разі істотного коливання цін на ринку «на добу наперед», внутрішньодобовому ринку та балансуєчому ринку та відповідно до методики, визначеної Регулятором, Регулятор має право встановлювати граничні ціни (тимчасові мінімальні та/або максимальні цінові межі) на ринку «на добу наперед», внутрішньодобовому ринку та балансуєчому ринку для кожної торгової зони з відповідним обґрунтуванням. Рівень граничних цін має впливати на формування вільної (ринкової) ціни у мінімальний спосіб. Доцільність встановлення і рівень граничних цін (прайс-кепів) у разі їх встановлення мають переглядатися Регулятором не менше одного разу на шість місяців» [1].

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) встановила граничні ціни на електроенергію на деяких сегментах ринку, де її купує український бізнес.

Відповідно до постанови НКРЕКП №1126, починаючи з доби постачання 01.07.2023, в єдиній торговій зоні «ОЕС України» діють наступні рівні максимальних та мінімальних граничних цін на РДН та ВДР:

1. Для ринку «на добу наперед» (РДН): максимальні граничні ціни для годин мінімального навантаження (з 00:00 до 07:00 та з 23.00 до 24.00) – 3 000 грн за МВт-год та для годин (з 07:00 до 19:00) – 5 600 грн за МВт-год; для годин максимального навантаження (з 19.00 до 23.00) - 7 200 грн за МВт-год. При цьому, мінімальна гранична ціна – 10 грн за МВт-год.

2. Нові ціни на внутрішньодобовому ринку (ВДР): максимальні граничні ціни для годин мінімального навантаження (з 00:00 до 07:00 та з 23.00 до 24.00) – 3 000 грн за МВ-год та для годин (з 07:00 до 19:00) – 5 600 грн за МВ-год; для годин максимального навантаження (з 19.00 до 23.00) - 7 200 грн за МВ-год. Мінімальна гранична ціна так само 10 грн за МВ-год.

3. На балансуєчому ринку встановлені ціни: максимальна гранична ціна – 125% від ціни РДН, визначеної оператором ринку для кожного розрахункового періоду відповідної доби постачання, мінімальна гранична ціна – 0,01 грн за МВт-год.[12].

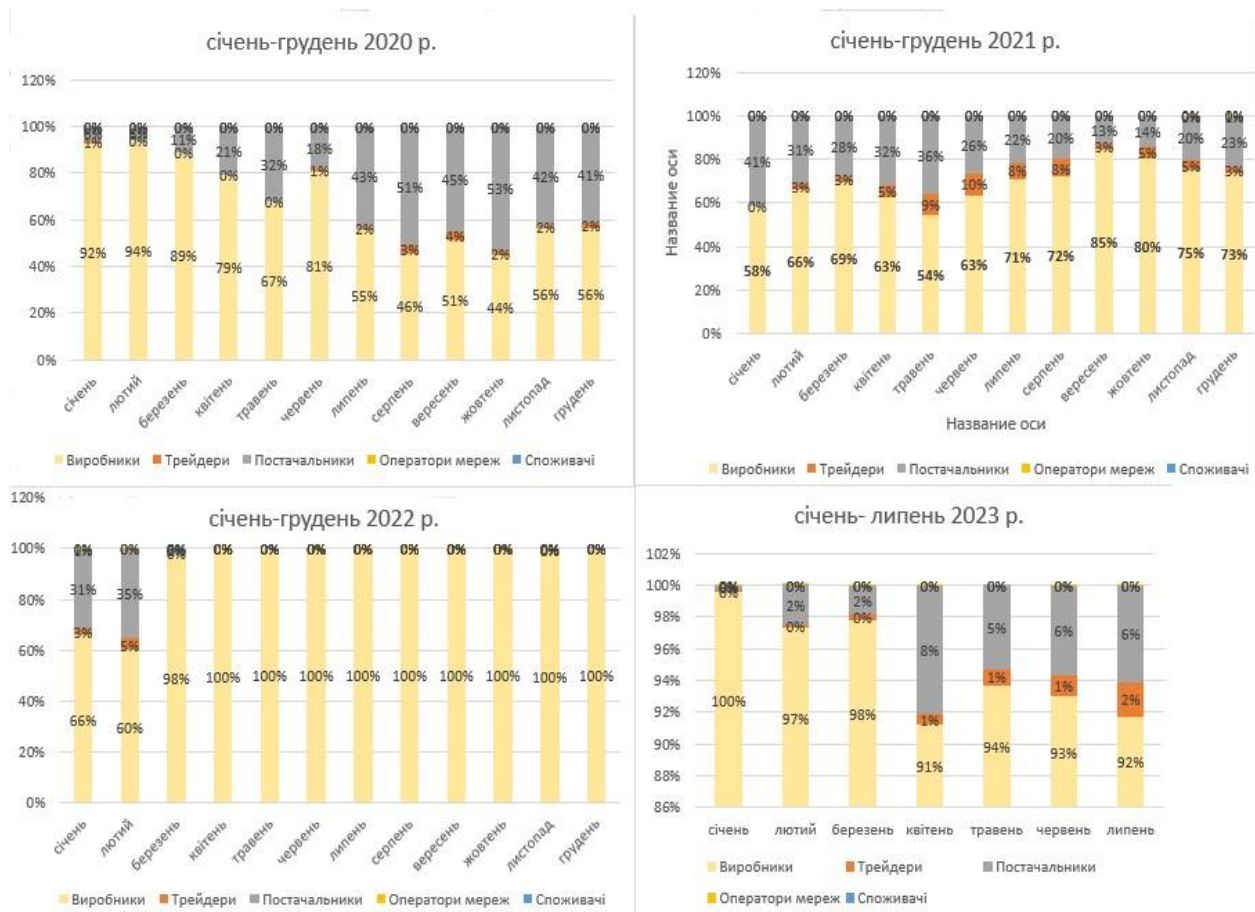
Прихильники ліберальної політики одностайно висловлюють погляд щодо скасування цінових обмежень на всіх сегментах ринку електричної енергії та висловлюють застереження, що продовження дії цінових обмежень може призвести до скорочення іноземних інвестицій, зменшення необхідних резервів та зниження рівня енергетичної безпеки. Це, в свою чергу, може ускладнити виконання Україною вимог законодавства Європейського Союзу та завдати шкоди повноцінному об'єднанню з ринком електричної енергії Євросоюзу. Енергетичні компанії виступають за повне скасування цінових обмежень, щоб мати можливість продавати електроенергію за більш високі ціни. З іншого боку, українські підприємства-споживачі виступають проти збільшення цін на електроенергію, оскільки це призведе до збільшення собівартості продукції, що в свою чергу знизить їх конкурентоспроможність. Для українців (побутових споживачів) збільшення оптових цін на електроенергію означає збільшення вартості товарів та послуг.

З огляду на те, що РДН - найбільш прозорий сегмент енергоринку, який краще відображає реальне співвідношення попиту і пропозиції, а ціни на електроенергію є *ринковим індикативом* для всіх сегментів ринку електричної енергії України, вважаємо за доцільне розглянути функціонування цього сегмента докладніше.

Будь-який постачальник, зареєстрований на РДН, має можливість реалізувати або придбати електроенергію по ринковим цінам (що, власне, і робить більшість постачальників). Тобто, з точки зору економіки, все працює справно. Такий загальноприйнятий підхід всіх країн ЄС позитивно відображається на ринку електроенергії України. Він є справедливим та економічно обґрунтованим, порівняно з діючими раніше в Україні підходами регулювання вартості електроенергії «вручну».

Аналіз структури обсягів продажу електричної енергії за видами діяльності на РДН у 2020-2022 рр. та шість місяців 2023 року показав, що найбільшу пропозицію обсягів продажу електроенергії в торговій зоні «ОЕС України» займають виробники (більш ніж 85% у 2020 – 2021 рр). Причому структура обсягів продажу змінилася у 2022 році ще більше на їх користь.

Друге місце займають постачальники - більше 13 %, трейдери- біля 1,5%, а найменш вагомі учасники – оператори мереж, менш ніж 0,2% (рис.3).

*Обсяги продажу Гарантованим покупцем враховані у обсягах продажу виробниками, обсяги купівлі Гарантованим покупцем - у обсягах купівлі постачальниками. Обсяги купівлі/продажу ОСП та ОСР враховані в обсягах купівлі/продажу Операторами мереж.

Рис. 3. Обсяги продажу електроенергії по місяцях на РДН у 2020-2023 рр. (торгова зона «ОЕС України»), МВт. год.

Досліджуючи попит обсягів електроенергії на РДН у 2020-2023 рр. в торговій зоні «ОЕС України» зазначимо, що найвагоміші учасники – електропостачальники, частка яких більше 83% та оператори мереж (більше 15%), які закупають електроенергію на РДН для компенсації технологічних втрат. Найменш впливовіші учасники – виробники (біля 0,6%) та трейдери (0,2-0,3%) (рис.4).

Проведений аналіз виявив диспропорції динаміки та структури продажу та купівлі за видами діяльності на РДН в торговій зоні «ОЕС України» за 2020-2023 р., а саме:

- у постачальників – продаж приблизно 13%, а купівля більш ніж 83%; у виробників навпаки продаж більш ніж 85%, а купівля приблизно 0,6%. Така асиметрія визначається особливостями функціонування об'єднаної електроенергетичної системи України;
- у трейдерів – пропозиція приблизно 1,5%, а попит - 0,2-0,3%. Це свідчить про те, що трейдери, ймовірно, закупають за двосторонніми договорами великий обсяг електроенергії з дисконтом, а залишки (не акцептовані) по договорам купівлі-продажу електроенергії з постачальниками виставляють на РДН для продажу;
- значний обсяг попиту операторів мереж – більше 15%, свідчить про те, що електрообладнання в Україні через інтенсивне спрацювання (старіння) знижує свої функціональні можливості, таким чином погіршується надійність, та збільшуються технологічні втрати.

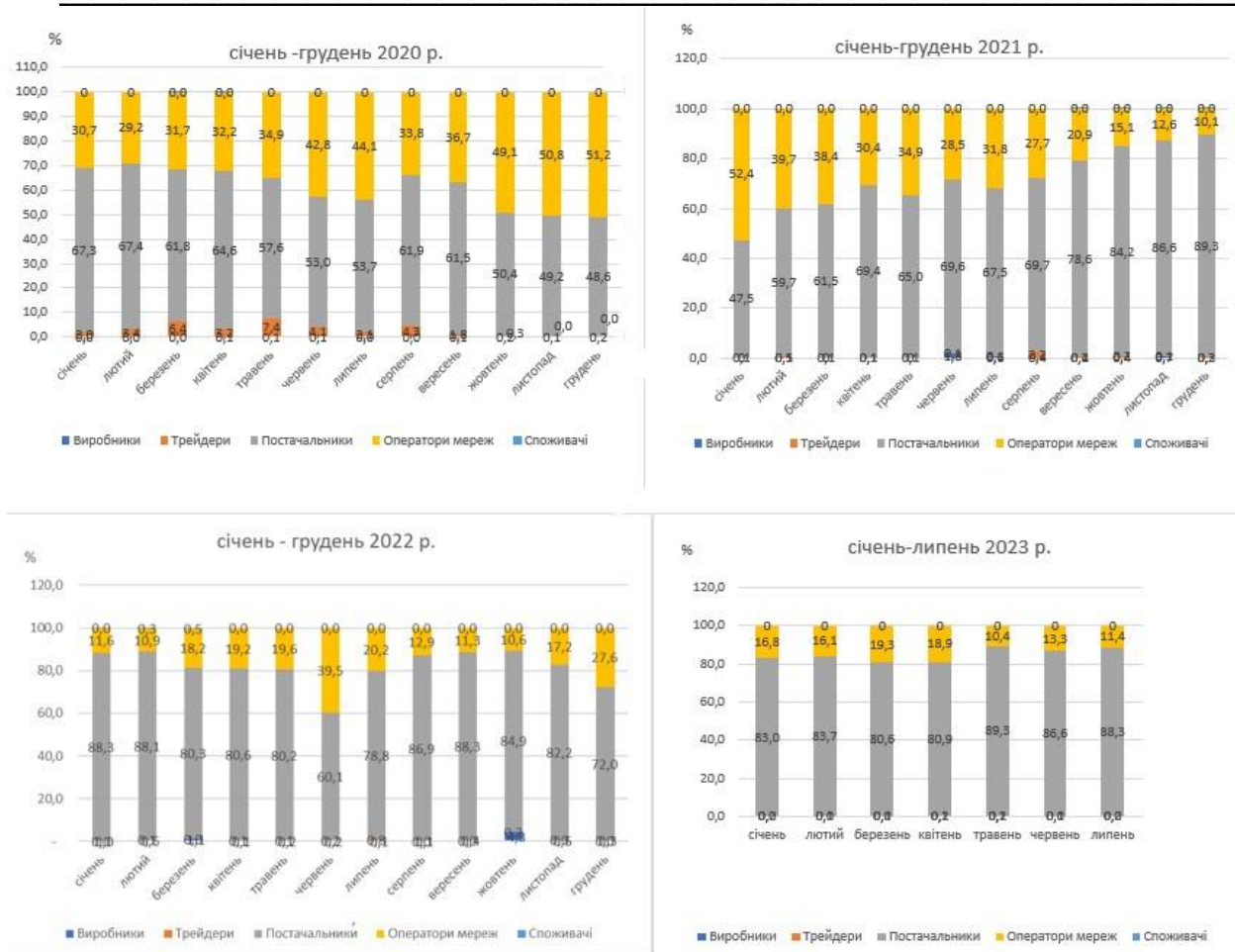

Рис. 4. Обсяги купівлі електроенергії по місяцях на РДН у 2020 -2023 рр. (торгова зона «ОЕС України»), МВт. год

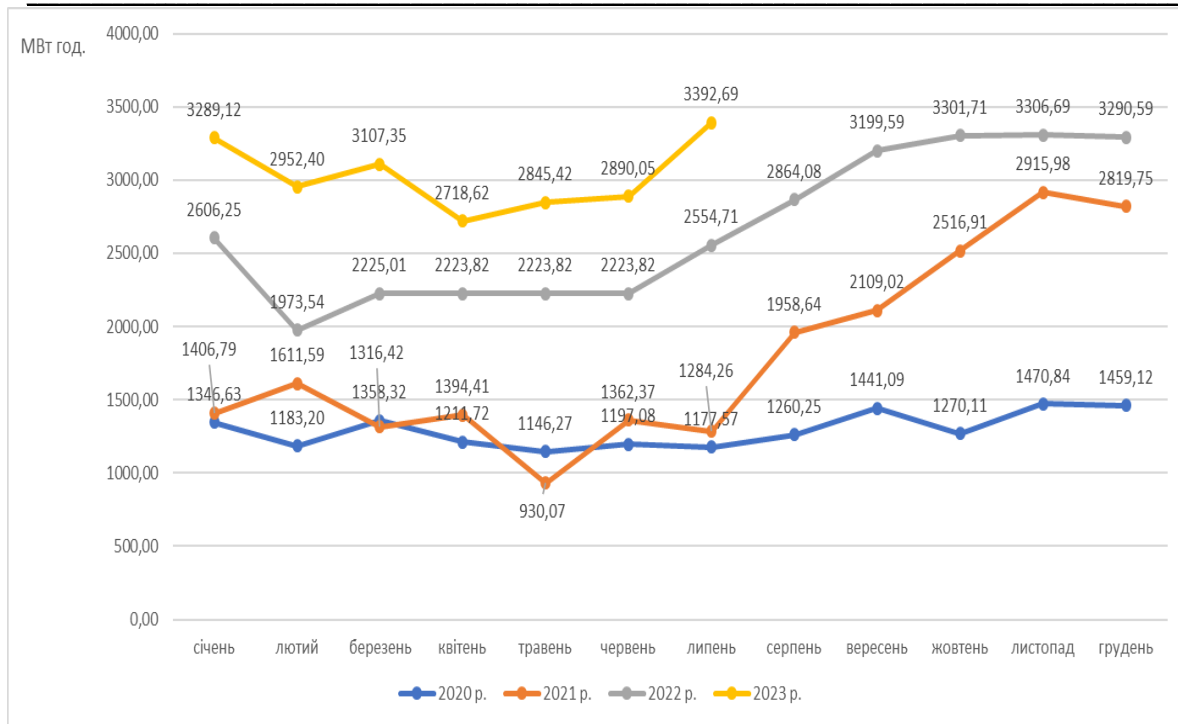
Динаміка попиту і пропозиції електроенергії на РДН в торговій зоні «ОЕС України») точніше розкривається у формуванні цін, забезпечуючи покращені цінові сигнали. З огляду на це, розглянемо індекс Base по місяцям на РДН у 2020- 2023 рр (торгова зона «ОЕС України»), грн/МВт.год на рис.5.

Середня ціна електроенергії (індекс ціни BASE) на РДН за підсумками 2021 року в порівнянні з 2020 роком в Об'єднаній енергосистемі України зменшилась на 171,07 грн, або на 11,68% (до 1293,72 грн/МВт-год.).

Середня ціна електроенергії на РДН за підсумками 2022 року в Об'єднаній енергосистемі України збільшилась на 868,82 грн., або на 48,2% (до 2 671,15 грн/МВт-год.). Мінімальна і мінімальна ціна електроенергії періоду BASE на РДН була зафіксована на 1 вересня 2022.

З 1 березня 2023 року відбулося різке зростання ціни на РДН, незважаючи на суттєве падіння цін до мінімальних граничних обмежень наприкінці лютого. Так, в першу декаду березня середньоарифметична ціна РДН склала 3 220,13 грн/МВт. год, що на 25,2% вище за ціну РДН третьої декади лютого – 2 571,79 грн/МВт. год.

Така ситуація пов'язана з мінімальними обсягами продажу електричної енергії генерацією по двостороннім договорам, які укладаються на ТБ «Українська енергетична біржа». Через низькі ціни на РДН вкінці лютого постачальники та трейдери не здійснювали закупівлю по запропонованим виробниками цінам, що були вище поточних спотових. Як наслідок, на РДН заявлялися набагато більші обсяги електричної енергії як на купівлю, так і на продаж. Великі обсяги попиту, заявленого по граничним цінам, та характер цінових рівнів у заявках на продаж генерації сприяли високі ціні на РДН.

* Індекс BASE зазначений 01.07. 23 по 20.07.23

**Рис. 5 Індекс Base по місяцям на РДН у 2020- 2023 рр.
(торгова зона «ОЕС України»), грн/МВт.год (ціна без ПДВ)**

Подальший продаж електричної енергії та ТБ «Українська енергетична біржа» зумовив відтік обсягів з РДН на РДД, що призвело до поступового зниження ціни протягом місяця. Ціновий індекс електроенергії базового навантаження на ринку « на добу наперед» за 20 днів липня 2023 року становить 3 392,69 грн/МВт.год. Для порівняння ціна на РДН (продукт BASE) в Румунії за 20 днів липня 2023 р. становить 3 882,24 грн/МВт.год, в Словаччині – 3 771,84 грн/МВт.год, Угорщині – 3 868,04 грн/МВт.год.

Слід зазначити, що індекс BASE на РДН в торговій зоні «ОЕС України» продовжує збільшуватись, так за 24.07.2023 в порівнянні з 23.07.2023 збільшився на 39,47% та становить 3 844,16 грн/МВт.год (без ПДВ).

Зазначена тенденція пов'язана з наступними факторами:

- збільшення прайс-кепів з 1 липня 2023 року;
- збільшення споживання, у зв'язку із сезонністю;
- зменшення обсягів продажу електричної енергії генерацією по двостороннім договорам, які укладаються на ТБ «Українська енергетична біржа».

Таким чином, підсумовуючи результати дослідження РДН слід зазначити, що:

1.РДН є зрозумілий ринковий індикатив для всього ринку електричної енергії України.
2.З допомогою РДН точно відображається ринкова ситуація і на ньому торгують великим обсягом ресурсу (на ньому акцептується до 20% від обсягів споживання електроенергії Україною).

3.Український РДН і ВДР є зрозумілим для європейців, оскільки з першого дня працює за принципом європейської біржі.

4.Унікальною особливістю українського ринку також є те, що побутові споживачі майже не фіксують ціну контракту на постачання електричної енергії, а прив'язують її до ціни РДН. Таким чином, конфіденційність інформації щодо діяльності учасників РДН та ВДР є надважливою складовою діяльності оператора ринку. Розповсюдження такої інформації дозволить недобросовісним учасникам здійснювати маніпулювання ринком, що напряму вплине на ціну електричної енергії для всіх побутових споживачів. Такі маніпулювання ринком будуть підривати економіку України, що є особливо неприпустимим в умовах дії воєнного часу.

5. Основні ризики для великих споживачів при роботі ринку «на добу наперед»: складність планування витрат і прибутковості на довгостроковий період; існує ймовірність незадоволення заявки на покупку електроенергії, відповідно, останнім ринком, де можна буде придбати електроенергію, буде балансуєчий ринок; внутрішньодобовий ринок рідко володіє достатньою ліквідністю; можливі сценарії роботи в збиток у періоди високих цін [7].

Особливості організації, специфіка функціонування оптового ринку електричної енергії в Україні та цінові обмеження та індикатори визначають механізм ціноутворення для споживачів у роздрібному секторі.

Відповідно до Правил [7] роздрібного ринку електричної енергії, споживання та використання електричної енергії для потреб електроустановки споживача здійснюється за умови, що забезпечується розподіл/передача та продаж (постачання) електричної енергії на основі укладених договорів про розподіл/передачу, постачання електричної енергії та надання послуг комерційного обліку. Ці угоди укладаються відповідно до Правил роздрібного ринку електричної енергії, Кодексу системи передачі, Кодексу систем розподілу та Кодексу комерційного обліку.

Зобов'язання постачання та продажу електроенергії споживачам покладено на постачальників електричної енергії, які поділяються на три типи в залежності від категорій споживачів та умов постачання:

- постачальник електроенергії за вільними цінами (постачають будь-яким споживачам за вільними цінами);
- постачальник універсальних послуг (постачають малим непобутовим споживачам та побутовим, а також споживачам за вільними цінами);
- постачальник «останньої надії» (постачають споживачам у виключних випадках, визначених законодавством).

Новий ринок електроенергії надає споживачам можливість вибору постачальника з оптимальними умовами, що відповідають їхнім потребам. З впровадженням систем погодинного обліку це також стимулює економічні мотиви для чіткого прогнозування власного споживання. Вона дозволяє переносити споживання з пікових годин на години з меншим навантаженням, що сприяє оптимізації енергоспоживання для кожного підприємства, замість використання загальних середніх показників у енергетичній системі.

Загалом вартість електроенергії для споживачів, які закупають електроенергію за вільними цінами у постачальників складається із:

- собівартості електроенергії (ринкова вартість електроенергії за підсумками торгів на РДН або ціна на біржі, яка формується за ринковими правилами, інформацію про яку можливо перевірити на сайті біржі) збільшеної на надбавку «за балансування» та зменшеної на суму, яку сплатить споживач у разі відхилення фактичних обсягів від прогнозованих, погоджених з постачальником). Тобто середньозважена ціна закупівлі електричної енергії на всіх сегментах оптового ринку у відповідному розрахунковому періоді з урахуванням тарифу на ОР та УЕБ;
- тарифа оператора системи передачі (встановлюється НКРЕКП для єдиного оператора «Укренерго»);
- тарифа оператора системи розподілу (встановлюється НКРЕКП для кожного оператора - енергорозподільчої компанії - облenergo);
- вартості послуг постачальника, тобто, його маржі (визначається кожним постачальником, зазвичай становить кілька відсотків від ринкової вартості).

Схематично механізм закупівлі електроенергії постачальниками за вільними цінами та складові ціни електроенергії для юридичних осіб (покупців), які купляють електроенергію у них, представлено на рис.6.

Як бачимо, ринкова ціна для більшості споживачів і постачальників за вільними цінами (собівартістю електроенергії) формується цінами закупівлі електроенергії та їх тарифів на чотирьох сегментах ринку: на ринку двосторонніх договорів (РДД) (де діють договірні ціни); на ринку на добу наперед (РДН); внутрішньодобовому ринку (ВДР) та балансуєчому ринку (БР), які є організованими сегментами ринку з погодинними цінами.

Рис. 1. Нові форми організації дозвілля в туризмі
 Джерело: [14]

Важливо враховувати надбавку за балансування, що є сумою, яку споживач сплачує у випадку відхилення фактичного споживання від прогнозованого, який був узгоджений з постачальником. Ця складова виникає у зв'язку з появою балансуємого ринку як частини нового енергетичного ринку. Наприклад, якщо споживачі споживають більше електроенергії, ніж вказано у попередній заявці, постачальнику необхідно придбати додатковий обсяг на ринку небалансів за цінами, що перевищують ринкові. Це означає, що фактична ціна енергії буде вищою, ніж передбачалося раніше. У випадку, якщо споживач використовує менше енергії, ніж планувалося, постачальник може продати невикористану енергію на тому ж ринку небалансів.

Тариф на передачу для НЕК «Укренерго» встановлює НКРЕКП [15]. Тарифи на розподіл електроенергії у різних постачальників (енергорозподільчих компаній-обленерго), буде відрізнятися. Слід також враховувати, що розмір тарифу залежить від класу напруги (1-й або 2-й). Тарифи на розподіл електроенергії для всіх обленерго теж встановлює НКРЕКП [16].

Вартість послуг постачальника (тариф постачальника для споживачів електроенергії за вільними цінами), встановлюється у розмірі % від середньозваженої ціни закупівлі електричної енергії на всіх сегментах оптового ринку або грн за кВт*год та визначається кожним постачальником самостійно в залежності від комерційної пропозиції.

Сьогодні на реформованому ринку зазвичай постачальники не пропонують фіксовані ціни на електроенергію. Замість цього вони укладають договори, де ціна на електроенергію прив'язується до середньозакупівельних цін на всіх сегментах ринку.

Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що ключовими факторами, що впливають на величину ціни на електроенергію для споживачів за вільними цінами при умові ринкового ціноутворення, є:

- цінова динаміка на різних оптових сегментах ринку;
- тарифоутворення на послуги ОСР та ОСП;
- вартість послуг постачальника електроенергії;
- система комерційного обліку електроенергії для споживачів -юридичних осіб, яка діє на ринкових принципах, а ціна залежить від кількох факторів, таких як: обсягів споживання, графіку оплати та платіжної дисципліни, графіку споживання протягом доби.

Додатково, постачальник може пропонувати індивідуальні умови співпраці для кожного споживача з урахуванням особливостей та потреб клієнта.

Малі побутові споживачі на роздрібному ринку електроенергії частково захищені державою. На сучасному реформованому ринку, постачальники переважно не пропонують фіксовані ціни на електричну енергію. Замість цього вони укладають договори з прив'язкою цін на електроенергію до середніх закупівельних цін на всіх сегментах ринку.

Згідно з Правилами роздрібного ринку електричної енергії[7], постачальник у роздрібному ринку електричної енергії (ПУП) зобов'язаний:

- здійснювати постачання електричної енергії споживачам у рамках *універсальної послуги* (постачання електроенергії побутовим та малим побутовим споживачам, що гарантує їхні права бути забезпеченими електроенергією визначеної якості на умовах, визначених відповідно до законодавства, на всій території України) за цінами, які встановлюються відповідно до методик, затверджених Регулятором[9];
- застосовувати ціну (тариф) на послуги постачальника універсальних послуг (Тпуп), визначену за результатами конкурсу або встановлену Регулятором, передбачених Законом України «Про ринок електричної енергії»[1], у випадках згідно із затвердженою Регулятором методикою;
- надавати універсальні послуги за економічно обґрунтованими, прозорими та недискримінаційними цінами, що формуються відповідно до методики (порядку), затвердженої Регулятором [9];
- оприлюднювати та оновлювати інформацію на своєму власному веб-сайті.

Ціна на універсальні послуги для малих побутових споживачів (споживачів 1-ї групи), приєднаних до системи розподілу, розраховується за формулою:

$$Ц_{j1}^{УП} = Ц_{пр}^{Закуп} + T^{Пер} + T^{P_j} + T^{УП}, \text{ грн/МВт.год}, \quad (1)$$

де, j – клас напруги споживача;

- ціна на універсальні послуги для малих побутових споживачів (споживачів 1-ї групи) приєднаних до системи розподілу, грн/МВт.год;

- прогнозована ціна закупівлі електричної енергії на ринках електричної енергії постачальником універсальних послуг для постачання малим побутовим споживачам, грн/МВт.год; - тариф на послуги з передачі електричної енергії, встановлений НКРЕКП, грн./МВт.год;

- тариф на послуги з розподілу електричної енергії на j -тому класі напруги (відповідному класі напруги), встановлений НКРЕКП, грн/МВт.год.;

- тариф на послуги постачальника універсальних послуг, визначений за результатами проведення конкурсу з визначення постачальника універсальних послуг, або, якщо конкурс з визначення постачальника універсальних послуг не відбувся, встановлений НКРЕКП, грн/МВт.год.[9].

Ціна на універсальні послуги для малих побутових споживачів (2 клас) залежить від регіону України. Так, наприклад, на липень 2023 року у межах від 4,13885 грн/кВт-год.(без ПДВ) для Києва [17] до 5,59312 грн/кВт-год для Чернігівської області[18]. Зазначена різниця, передусім, викликана відмінністю у тарифах на розподіл електроенергії місцевих операторів систем розподілу (обленерго) і тарифами постачальника (ПУП), адже методика формування ціни на універсальну послугу для малих побутових споживачів одна для всієї України. Прогнозована ціна закупівлі у різних ПУП не значно відрізняється.

Побутові споживачі, а саме фізичні особи та прирівняні до них, в існуючій моделі ринку захищені державою завдяки законодавчо встановленому механізму формування тарифу. А саме, НКРЕКП разом з Урядом встановили такий механізм, завдяки якому постачальники (ПУП), що відділились від обленерго, мають поставляти електричну енергію населенню за встановленими тарифами, навіть якщо вони будуть нижчими собівартості.

Єдиний тариф для населення з 1 червня 2023 року був встановлений на рівні 2,2грн/кВт-год (без ПДВ) при збереженні діючого механізму ПСО (раніше він складав 1,44 грн/кВт-год (з ПДВ) при споживанні до 250 кВт-год та 1,68 грн/кВт-год, якщо споживання електроенергії перевищувало цей обсяг). Нова ціна для населення у 2,64 грн/кВт-год з ПДВ (2,2 грн/кВт-год без ПДВ), якщо врахувати всі складові, з яких вона формується (оптова ціна, за якою постачальник закуповує електроенергію на різних сегментах оптового ринку; тариф на передачу; тариф на розподіл (що відрізняється за областями); маржа постачальника), знову ж таки не покриває навіть половини, а в

деяких областях — навіть третину ринково обумовленої ціни на електроенергію для населення станом на липень 2023 року. Наприклад, на липень 2023 року ринкові ціни на електроенергію для населення коливалися від 4,9 грн/кВт-год (у Києві) до 7,44 грн/кВт-год (у Чернігівській області). Така різниця, передусім, обумовлена відмінністю у тарифах на розподіл електроенергії місцевих операторів систем розподілу (обленерго) і тарифами постачальника (ПУП). Саме низькі доходи українців та енергетична бідність змушують державу застосовувати регульоване неринкове формування тарифу на електроенергію. Лише частково вирішило проблеми державних виробників електроенергії (НАЕК «Енергоатом» та ПрАТ «Укргідроенерго») підвищення цін на електроенергію для населення з 1 червня 2023 року.

Постачання електричної енергії споживачу може здійснюватися постачальником «останньої надії». Можна сказати, що постачальник «останньої надії» - це постачальник, який надає свої послуги, якщо більше ніхто їх надати не може.

Правилами роздрібного ринку електричної енергії передбачено, що постачання електричної енергії постачальником «останньої надії» здійснюється виключно у таких випадках:

- банкрутства, ліквідації попереднього електропостачальника;
- завершення строку дії ліцензії, зупинення або анулювання ліцензії з постачання електричної енергії споживачам попереднього електропостачальника;
- невиконання або неналежного виконання електропостачальником Правил ринку, Правил ринку РДН та ВДР, що унеможливило постачання електричної енергії споживачам;
- необрання споживачем електропостачальника, зокрема після розірвання (припинення) договору з попереднім електропостачальником;
- в інших випадках, передбачених Правилами роздрібного ринку електричної енергії [7].

Ціна, за якою здійснюється постачання електричної енергії постачальником «останньої надії» розраховується за формулою:

$$\text{Ц}_j^{\text{ОН}} = 1,25 * \text{Ц}_\phi^{\text{РДН}} + \text{T}^{\text{Пер}} + \text{T}_j^{\text{Р}} + \text{T}^{\text{ОН}} \quad \text{грн/МВт-год,} \quad (2)$$

де: Ц_Ф^{РДН} – середньозважена фактична ціна електричної енергії на ринку "на добу наперед" за перші 20 днів попереднього розрахункового періоду, грн/МВт-год, без ПДВ;

1,25 – коефіцієнт, який враховує ризики від коливання цін на балансуєчому ринку та ринку "на добу наперед";

T^{Пер} – тариф на послуги з передачі електричної енергії, грн/МВт-год, без ПДВ;

T_j^Р – тариф на послуги з розподілу електричної енергії;

T^{ОН} – тариф на послуги постачальника "останньої надії", грн/МВт-год, без ПДВ[17].

Актуальні дані щодо тарифів публікуються на сайті ДПЗД «Укрінтеренерго» (Постачальника останньої надії - ПОН) [15,16].

Висновки

Підводячи підсумки проведеного дослідження, зазначимо, що сучасний ринок електроенергії стикається з багатьма внутрішніми проблемами: ціновий дисбаланс, особливо у роздрібному секторі, криза розрахунків між основними учасниками ринку, недостатня прозорість ринку і можливості маніпулювання на ньому, недосконалість законодавчої бази та інші. Зазначені внутрішні перешкоди функціонування та розвитку сучасного ринку електроенергії синергічно негативно підсилюються зовнішніми факторами, особливо військовою агресією.

З метою подальшої лібералізації ринку електричної енергії України, впровадження ефективних принципів та механізмів ціноутворення, що дозволить вирівняти цінові, фінансові викривлення, а також диспропорції у розрахунках та створити конкурентні переваги на енергетичних ринках в Україні, на наш погляд, необхідно:

- підвищити прозорість ринку та ефективність ринкового моніторингу й нагляду з боку регулюючих органів;
- внести зміни до механізму ціноутворення на балансуєчому ринку таким чином, щоб незалежно від характеру небалансу (позитивного або негативного) стимулювати учасників ринку до

підтримки балансу та уникнення маніпуляцій на ринку, а саме внести відповідні зміни до Кодексу системи передачі та Правил роздрібного ринку;

- встановити прайс-кепи на РДН та ВДР, щоб вони відповідали рівням цін на суміжних ринках, дозволяючи імпорту електроенергії здійснюватися до української енергосистеми протягом літніх місяців. Вважаємо подальше скасування штучних цінових обмежень на РДН, ВДР і БР сприятиме формуванню здорової конкуренції на ринку електричної енергії;
- розробити систему комерційного обліку, яка дасть можливість виявити небаланси і сприяти їх усуненню;
- покращити механізм фінансових розрахунків між основними учасниками ринку електроенергії;
- заохочувати споживачів до розширення використання зонного та дистанційного обліку електроенергії. Реалізувати модернізацію розподільних мереж та повне впровадження автоматизованих систем комерційного обліку електроенергії (АСКОЕ), а також впровадження рішень Smart Grid. Забезпечити адресне управління режимами електроспоживання, включаючи повноцінне функціонування системи управління попитом на електроенергію, що передбачає наявність відповідних систем обліку у побутових споживачів. Це, в свою чергу, надасть можливість проводити погодинний облік електроспоживання, ефективно оптимізувати споживання електроенергії за допомогою економічних методів управління попитом, формувати плату за електроенергію в залежності від рівня погодинних цін на оптовому та роздрібному ринках електроенергії. Таке адресне управління режимами електроспоживання дозволить зменшити місячні витрати на електроенергію;
- необхідно провести реформування системи ціноутворення на електроенергію для побутових споживачів (населення), що має бути поступовим, прозорим і невідворотним. впровадження ринкових цін для побутових споживачів є важливим кроком для становлення повноцінного ринку електроенергії відповідно до європейських стандартів, оскільки це може усунути неринкові фактори, вирівняти цінові і фінансові викривлення, а також зменшити диспропорції між попитом і пропозицією;
- вдосконалити механізм ціноутворення на електроенергію для малих непобутових споживачів за рахунок ринкових важелів;
- вирішити проблеми фінансового дефіциту в механізмі підтримки «зеленої» енергетики та сприяти участі виробників «зеленої» енергетики на ринку електричної енергії.

Отже, впровадження ринкового ціноутворення в електроенергетиці, разом із врахуванням основних функцій, цілей, принципів та механізмів для всіх категорій споживачів, є необхідним кроком. Це є гарантією ефективного функціонування повномасштабного конкурентного ринку електроенергії за європейськими стандартами.

N. METELENKO^{1*}, I. SILINA², I. RADZIVILO³

1* Doctor of Economics, Professor, Director of the Engineering Educational and Scientific Institute named after Yu. M. Potyebnyu at Zaporizhzhia National University, e-mail: natalia.metelenko@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6757-3124

2 Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Information Economics, Entrepreneurship, and Finance at the Engineering Educational and Scientific Institute named after Yu.M. Potyebnyu, Zaporizhzhia National University, e-mail: ivsilina@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1205-0019

3 Ph.D. in Economics, Associate Professor, Senior Economist in Electricity Sales at LLC "Zaporizhzhia Power Supply", e-mail: iivan001@ukr.net, ORCID ID: 0009-0004-1336-1822

FUNCTIONING OF THE MODERN ELECTRICITY MARKET IN UKRAINE AND PRICING FEATURES ON ITS SEGMENTS

Objective. The study aims to investigate the functioning peculiarities of the modern electricity market in Ukraine and pricing on its segments, and to justify proposals for their improvement. **Methodology.** To address the set tasks, a variety of methods and approaches were utilized in the work, including: abstract-logical – in defining the purpose and

objectives of the research; analytical-monographic – in studying literary sources, legislative, and normative legal acts in the sphere of functioning of the modern electricity market in Ukraine; causal-analysis – in identifying a series of barriers hindering the development of the domestic electricity market; statistical-economic – in the process of collecting, processing statistical data and studying the results of energy market operation in 2020-2023. **Results.** The article examines the main aspects and problems of the functioning of the modern electricity market in Ukraine, based on competitive trading volumes of electricity in integrated market segments such as: day-ahead market, intraday market, bilateral contracts market, balancing electricity market, ancillary services market. Special attention is paid to the mechanism of electricity pricing. **Scientific novelty.** Recommendations for further liberalization of the electricity market in Ukraine regarding electricity pricing mechanisms on market segments are provided, which will help align price distortions, disproportions in market participants' calculations, and create competitive advantages in energy markets in Ukraine, based on the analysis of its operation results in 2020-2023. **Practical significance.** The recommendations provided in the article can be applied in the development of individual elements of Ukraine's Energy Strategy, creating conditions for sustainable development of Ukraine.

Keywords: balancing electricity market; guaranteed buyer; electricity market; day-ahead market; bilateral contracts market; ancillary services market; market participants; tariff

REFERENCES

1. *Pro rynek elektrycznoji enerhii: Zakon Ukrainy* (2017).). (Verkhovna Rada Ukrayiny). [On the electricity market: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [Statements of Verkhovna Rada of Ukraine], dated April 13, 2017 No. 2019-VIII; Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text> [in Ukrainian].
2. National Commission for State Regulation of Energy and Public Utilities (2018). *Pro zatverdzhennia Pravyl rynku* [On approval of market rules]. Postanova [Resolution] vid 14.03.2018 No. 307; v redaktsii vid 19.01.2023 r. [as amended on January 19, 2023]. Ofitsiyni vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0307874-18#Text> [in Ukrainian]
3. National Commission for State Regulation of Energy and Public Utilities. (2018). *Pro zatverdzhennia Pravyl rynku "na dobu napered" ta vnutrishnodobovoho rynku* [On approval of market rules "forward" and intraday market]. Postanova [Resolution] vid 14.03.2018 No. 308; v redaktsii vid 02.12.2022 r. [as amended on December 2, 2022]. Ofitsiyni vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0308874-18#Text> [in Ukrainian].
4. National Commission for State Regulation of Energy and Public Utilities. (2018). *Pro zatverdzhennia Kodeksu systemy peredachi* [On approval of the transmission system code]. Postanova [Resolution] vid 14.03.2018 No. 309; v redaktsii vid 14.04.2023 r. [as amended on April 14, 2023]. Ofitsiyni vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309874-18#Text> [in Ukrainian]
5. National Commission for State Regulation of Energy and Public Utilities. (2018). *Pro zatverdzhennia Kodeksu system rozpodilu* [On approval of the distribution system code]. Postanova [Resolution] vid 14.03.2018 No. 310; v redaktsii vid 29.11.2022 r. [as amended on November 29, 2022]. Ofitsiyni vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0308874-18#Text> [in Ukrainian]
6. National Commission for State Regulation of Energy and Public Utilities. (2018). *Pro zatverdzhennia Kodeksu komertsiiinoho obliku elektrycznoji enerhii* [On approval of the commercial accounting code of electrical energy]. Postanova [Resolution] vid 14.03.2018 No. 311; v redaktsii vid 01.01.2022 r. [as amended on January 1, 2022]. Ofitsiyni vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0308874-18#Text> [in Ukrainian]
7. National Commission for State Regulation of Energy and Public Utilities. (2018). *Pro zatverdzhennia Pravyl rozdrubnogo rynku elektrycznoji enerhii* [On approval of the rules of the retail electricity market]. Postanova [Resolution] vid 14.03.2018 No. 312; v redaktsii vid 12.05.2023 r. [as amended on May 12, 2023]. Ofitsiyni vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0308874-18#Text> [in Ukrainian]
8. Hritsyshyna, M. (2019). *Hra pochalasia: khto ye osnovnymy uchasnykamy rynku elektrycznoji enerhii. Ta yaki osoblyvosti yikhoji vzaiemodii*. [The game has begun: who are the main participants in the electricity market. What are the features of their interaction]. URL: <https://sk.ua/wpcontent/uploads/2019/03/%D0%93%D1%80%D0%B8%D1%86%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%BD%D0%B0-MIND2.pdf> [in Ukrainian]
9. National Commission for State Regulation of Energy and Public Utilities. (2018). *Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia tsin na universalni posluhy* [On approval of the procedure for forming prices for universal services]. Postanova [Resolution] vid 05.10.2018 № 1177; v redaktsii vid 01.04.2022 r. [as amended on April 1, 2022]. Ofitsiyni vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0308874-18#Text> [in Ukrainian]

10. Trading electric company. (n.d.). The structure of electricity generation in Ukraine and its connection with electricity tariffs. URL: <https://tek.energy/news/struktura-elektrogeneratsii-v-ukraini-ta-ii-zvyazok-iz-tarifami-na-elektroenergiyu> [in Ukrainian]
11. Statistical information. Official website of the Ministry of Energy of Ukraine. URL: <https://www.mev.gov.ua/taxonomy/term/111> [in Ukrainian]
12. National Commission for State Regulation in the Spheres of Energy and Utilities. (2023, June 27). *Pro vstanovlennia hranychnykh tsin na rynku "na dobu napered", vnutrishnodobovomu rynku ta balansuiuchomu rynku: Postanova Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferakh enerhetyky ta komunalnykh posluh vid 27.06.2023 № 1126* [Resolution on establishing price limits in the day-ahead market, intraday market, and balancing market: Resolution of the National Commission for State Regulation in the Spheres of Energy and Utilities No. 1126]. Official website of the Regulator. URL: <https://www.nerc.gov.ua/acts/pro-vstanovlennya-granichnih-cin-na-rinku-na-dobu-napered-vnutrishnodobovomu-rinku-ta-balansuyuchomu-rinku> [in Ukrainian]
13. National Commission for State Regulation in the Spheres of Energy and Utilities. (2018, March 14). *Pro zatverdzhennia Kodeksu komertsiihnoho obliku elektrychnoi enerhii: Postanova Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferakh enerhetyky ta komunalnykh posluh vid 14.03.2018 № 311* [Resolution on the approval of the Code of Commercial Accounting for Electrical Energy: Resolution of the National Commission for State Regulation in the Spheres of Energy and Utilities No. 311]. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0311874-18#Text> [in Ukrainian]
14. Blinov, I. V., & Parus, Ye. V. (2022). *Optovyi ta rozdribnyi rynek elektrychnoi enerhii: navchalnyi posibnyk* [Wholesale and retail electricity market: a study guide]: navch. posib. dlia stud. yaki navchajutsia za spetsialnistiu 141 "Elektroenerhetyka, elektrotehnika ta elektromekhanika". Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho. [in Ukrainian]
15. National Commission for State Regulation in the Spheres of Energy and Utilities. *Tarif na poslugu z peredachi elektrychnoyi enerhiyi* [Electricity transmission service tariff]. Official website of the National Commission for State Regulation in the Spheres of Energy and Utilities. URL: <https://www.nerc.gov.ua/sferi-diyalnosti/elektroenergiya/promislovist/tarifi-na-elektroenergiyu-dlya-nepobutovih-spozhyvachiv/tarif-na-poslugu-z-peredachi-elektrichnoyi-energiyi> [in Ukrainian]
16. National Commission for State Regulation in the Spheres of Energy and Utilities. (2023). *Tarify na poslugu z rozpodilu elektrychnoyi enerhiyi, shcho diut z 01.07.2023 po 31.12.2023 (vkliuchno)* [Electricity distribution service tariffs effective from 01.07.2023 to 31.12.2023 (inclusive)]. Ofitsiinyi vebportal Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferakh enerhetyky ta komunalnykh posluh. URL: <https://www.nerc.gov.ua/sferi-diyalnosti/elektroenergiya/promislovist/tarifi-na-elektroenergiyu-dlya-nepobutovih-spozhyvachiv/tarifi-na-poslugu-z-rozpodilu-elektrichnoyi-energiyi-shcho-diyut-z-01072023-po-31122023-vklyuchno> [in Ukrainian]
17. National Commission for State Regulation in the Spheres of Energy and Utilities. (2018, October 5). *Pro zatverdzhennia Poryadku formuvannia tsiny, za yakoyu zdiisniuietsia postachannia elektrychnoyi enerhii spozhyvacham postachalnykom "ostannioyi nadiyi"* [Resolution on the approval of the Procedure for forming the price at which supply of electricity is provided to consumers by the "supplier of last resort"]: Postanova Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferakh enerhetyky ta komunalnykh posluh vid 05.10.2018 No. 1179. Ofitsiinyi vebportal Rehuliatora. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1179874-18#Text> [in Ukrainian]
18. Official website YASNO. URL: <https://yasno.com.ua/business/b2b-tariffs>
19. ENERA-Chernihiv. (пiк). Ofitsiinyi sait ENERA-Chernihiv. URL: <https://cn.enera.ua/el/tariff>

Стаття надійшла до редакції: 24.11.2023

Received: 2023.11.24

УДК 332.012.33'122:32.019.5.061.25

ДВІГУН А.О.

д.е.н., професор, головний науковий спеціаліст Національного інституту стратегічних досліджень, e-mail: dvigun.alla@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0168-8682

СТІЙКІСТЬ ТА ПОТЕНЦІАЛ ГРОМАД В УМОВАХ ВІЙНИ: ЗАГРОЗИ ТА ЗАХОДИ ПРОТИДІЙ

Мета. В умовах війни стійкість громади стає вирішальним фактором її виживання та подальшого розвитку. Війна посилює існуючі загрози та створює нові, вимагаючи від громад швидкої адаптації та розвитку здатності до відновлення. Основною метою даної статті є визначення ключових загроз для громад в умовах війни та розробка заходів протидії. **Методика.** Для дослідження було використано комбінацію кількісних та якісних методів, включаючи кейс-стаді місцевих громад, які вже стикнулися з військовими діями, а також методи порівняльного аналізу, системно-структурний, узагальнення, економіко-статистичний, абстрактно-логічний, монографічний, методи аналізу та синтезу. **Результати.** Вторгнення російської армії на територію України 24 лютого 2022 року спричинило жакливі руйнування в тому числі цивільної інфраструктури України. Завдані значні збитки цивільній інфраструктурі мають негативний вплив на функціонування та розвиток вітчизняного національного господарства, регіонів та громад. Збройна агресія Росії сьогодні також є основною загрозою стійкості й безпеці країни загалом та її регіонам й територіальним громадам зокрема. Це потребує негайного реагування на різних рівнях державного управління та громадської активності. Окрім мілітарних дій та політичного дипломатичного тиску, важливим аспектом протидії є економічна стійкість. Стійкість економіки, зокрема, вимагає посилення внутрішніх потужностей, що здатні компенсувати економічні та соціальні збитки, які можуть виникнути у результаті військових дій та вимагають осмислення протидії загрозам. Головними напрямками стійкості є: *Соціальна згуртованість: Загрози:* Розкол громад, втрата довіри, поширення страху та невизначеності. *Заходи протидії:* Формування мереж взаємодопомоги, забезпечення чіткої та правдивої комунікації, організація соціальних заходів для збереження спільноти. *Економічна стабільність: Загрози:* Зниження економічної активності, зростання безробіття, падіння місцевих бюджетів. *Заходи протидії:* Створення фондів підтримки місцевих підприємств, розвиток альтернативних каналів збуту, сприяння внутрішньому та зовнішньому інвестиціям. *Психологічна витривалість: Загрози:* Поширення стресу, травм, психічних розладів серед населення. *Заходи протидії:* Надання психологічної допомоги, створення спеціалізованих центрів підтримки, проведення тренінгів з психологічної стійкості. *Місьцеве самоврядування: Загрози:* Руйнування інфраструктури управління, втрата контролю над територіями. *Заходи протидії:* Розбудова локальних органів влади, залучення громадян до процесів прийняття рішень, створення швидкісних комунікаційних мереж для зв'язку між різними рівнями влади. **Наукова новизна.** Здійснено аналіз, як стратегії протидії загрозам можуть бути інтегровані в щоденне функціонування громади та підвищити їх відновлювальний потенціал та стійкість в довгостроковій перспективі. **Практична значимість.** Висновки та пропозиції статті можуть бути корисними при оптимізації ресурсів громад та розробки стратегій їх відновлення та розвитку в пост військовий період.

Ключові слова: стійкість громад, військовий конфлікт, стратегії протидії, соціальна згуртованість, економічна стабільність, психологічна витривалість, місьцеве самоврядування

Постановка проблеми

Військові конфлікти сучасності накладають значні виклики щодо стійкості та потенціалу громад. Розглядаючи специфіку цих умов, важливо визначити загрози, з якими стикаються громади, та розробити ефективні стратегії протидії, з урахуванням аналізу різних аспектів стійкості громад в контексті військового конфлікту, включаючи соціальну згуртованість, економічну стабільність та психологічну витривалість. Вкрай важливі ініціативи зміцнення потенціалу громад, включаючи розвиток місцевого самоврядування, формування мережі взаємодопомоги та реалізація програм відновлення.

Формулювання мети статті

Метою статті є дослідження стійкості та потенціалу громад в умовах війни та визначення рекомендацій щодо заходів протидії для зміцнення громад.

Виклад основного матеріалу

В умовах війни громади зіштовхуються з рядом серйозних випробувань, що ставлять під загрозу їхнє існування та розвиток. Військові дії прямо впливають на безпеку, економіку, соціальну структуру та екологічний баланс у регіоні. Тому визначення ключових аспектів стійкості громад, визначення потенційних загроз та пропонування комплексних заходів для підвищення стійкості громад в умовах війни є вкрай важливим.

Стійкість громади визначається як здатність системи протистояти зовнішнім шокам і стресам, адаптуватися до них та відновлюватися після їх впливу. Основними компонентами стійкості є: здоров'я та добробут населення; економічна резиліентність; соціальна когезія; інституційна здатність до управління кризами; фізична інфраструктура. [1].

Військові конфлікти породжують цілу низку загроз для громад. Це перш за все: руйнування інфраструктури, соціальна дестабілізація, економічна криза, здоров'я та психологічні проблеми населення, екологічні катастрофи.

Заходами протидії мають бути:

Короткострокові заходи:

- Надзвичайні гуманітарні заходи: швидке реагування на найбільш нагальні потреби, такі як харчування, притулок, медична допомога.
- Відновлення інфраструктури: тимчасове відновлення основних служб та комунікацій.
- Психологічна підтримка: організація психологічної допомоги для постраждалих від війни.

Довгострокові заходи:

- Економічне відновлення: стимулювання місцевої економіки, підтримка підприємництва.
- Соціальні ініціативи: зміцнення соціальної когезії, розвиток освіти та культури.
- Політична стабілізація: формування ефективних місцевих управлінь, залучення населення до процесу відновлення.
- Екологічна безпека: заходи з оцінки та відновлення пошкодженого навколишнього середовища.

Необхідність оцінки стійкості регіонів та ТГ передбачає визначення слабких місць та розробку ефективних заходів для зміцнення стійкості і, відповідно, безпеки цих громад [3].

Посилення стійкості та безпеки територіальних громад передбачає визначення:

1. Визначення видів стійкості;
2. Критеріїв оцінки для заданих загроз і, відповідно, практичного проведення такого оцінювання;
3. Рівня конкуренції і проблеми, пов'язані з пануванням монополій у певних секторах, таких як енергетика, що впливають на загальну конкурентоспроможність країни;
4. Критеріїв стійкості щодо критичної інфраструктури і необхідність розробки комплексу практичних заходів для її захисту;
5. Установлення критичних та граничних рівнів показників стійкості (до 6. якого показника систему можна вважати стійкою).
6. Оцінювання стійкості середовища життєдіяльності на рівні ТГ, що включає аналіз статистичних даних і визначення специфічних критеріїв;
7. Демографічної ситуації та еміграції, особливо серед кваліфікованих спеціалістів та молоді, з метою збереження гуманітарного потенціалу країни.

Такий підхід дозволяє не тільки виявити поточні слабкості, але й розробити стратегічні плани для їх виправлення та підвищення загальної стійкості країни в умовах непростого зовнішньополітичного контексту [4].

Державою у період дії воєнного стану впроваджено ряд важливих інституційних механізмів щодо посилення ефективності та стійкості місцевого самоврядування у воєнний час, зміцнення потенціалу територіальних громад, які стосуються питань планування та виконання місцевих бюджетів, розміщення ВПО, релокації бізнесу, підтримки підприємництва та агробізнесу в громадах тощо. Подальші законодавчі ініціативи сприятимуть розширенню можливостей залучення

мешканців громад та громадських організацій до вироблення рішень на рівні місцевого самоврядування, а також відкритості та прозорості діяльності органів місцевого самоврядування.

Однак, висока концентрація ВПО в окремих регіонах України, труднощі з їх працевлаштуванням та забезпеченням житлом, проблеми забезпечення потреб релокованого бізнесу, щодо стягнення податків та зборів, які безпосередньо впливають на наповнення місцевих бюджетів, проблеми надмірного навантаження на соціальну інфраструктуру, на подолання якого громади не мають достатньої інституційної спроможності та фінансування, гальмують розвиток потенціалу громад в умовах війни.

Безумовним пріоритетом сьогодення стає визначення першочергових завдань і пошуку підходів, методів та інструментів які мають допомогти органам місцевого самоврядування з одного боку, забезпечити їх максимальну ефективність в управлінні ресурсним потенціалом відповідних територій, а з іншого, налагодити координацію діяльності всіх владних інституцій. Головною метою якого є своєчасне забезпечення нагальних потреб фронту, та налагодження процесів, які безпосередньо впливають на організацію управління розвитком територій.

*Рекомендації відповідним органам державного управління у межах своїх повноважень доцільно:
Рекомендувати ОМС:*

- актуалізувати стратегії розвитку громад;
- провести аудит людських ресурсів, щоб надати можливості працевлаштування внутрішньо переміщеним особам відповідно до їх фахових навичок;
- проводити роботу з місцевим бізнесом щодо добровільної сплати підприємцями єдиного податку та активізувати роботи зі сплати земельних податків;
- формувати систему моніторингу внутрішньо переміщених осіб та релокованих бізнесів, включаючи їх поділ на три основні категорії: 1) транзитні особи (ті, хто оселився в нових громадах на короткотривалий період: від кількох днів до кількох місяців, а надалі прямувати в інші громади чи регіони, або за кордон); 2) групи тимчасового перебування (очікуваний термін проживання на території громади – від кількох місяців до одного року (залежно від перспективи завершення бойових дій та можливості повернення додому); 3) переселенці, орієнтовані на постійну зміну місця проживання, включаючи здійснення безповоротної релокації свого бізнесу зі Сходу або Півдня країни у Центр чи на Захід [5].
- посилювати співпрацю з донорськими організаціями європейських держав щодо розбудови та модернізації інфраструктури відповідних громад, а також підготовки до реалізації проектів їх повоєнного соціально-економічного розвитку, програм та проектів, спрямованих на підготовку наших владоможців і співгромадян до повоєнного етапу соціально-економічного розвитку тощо. І саме територіальні громади та органи їх місцевого самоврядування повинні виступити у цьому питанні одними з першочергових ініціаторів.

Впровадити механізми та інструменти стимулювання ОМС щодо:

- розробки громадами Програми комплексного відновлення територій, в якій передбачати розгляд таких напрямів, як негативний вплив руйнування; екологія; відновлення та збереження історичних пам'яток; заходи щодо відновлення територій; економічна доцільність, перенесення бізнесу; демографічна ситуація; працевлаштування та забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб;
- підтримки бізнесу ОМС: активувати роботу щодо об'єктів, які є у громаді й формувати бази підприємств, які можуть бути використані під релокацію бізнесу; надавати безкоштовне житло для працівників (та їх сімей) релокованих підприємств; звільняти від сплати підприємства за оренду приміщень комунальної власності; надавати консультаційну підтримку для переміщених підприємств; впровадити систему фінансування мікробізнесу, бізнес – ідеї через крудфандингові платформи; створювати сайти де підприємства, котрі пропонують спільний бізнес або надають площі, можуть розмістити свою інформацію; створювати системи позиціонування та просування продукції місцевих виробників [1]; сприяти участі місцевим підприємствам у міжнародних виставках з метою виходу на міжнародні ринки;
- коригування інвестиційних паспортів, проведення інвентаризації ресурсів, які можна використовувати для інвестиційної діяльності, створення каталогів виробників громад з метою залучення коштів міжнародних донорів

- удосконалення системи моніторингу об'єктів оподаткування земельним податком та податком на нерухомість для підвищення потенціалу надходжень до місцевих бюджетів.

Щодо стійкості громад рекомендується:

1. Розробити міжнародні стандарти для забезпечення стійкості громад в умовах війни.
2. Забезпечити координацію між урядовими та неурядовими організаціями для ефективної кризової реакції.
3. Впровадити освітні програми для підвищення рівня готовності громадян до кризових ситуацій.
4. Стимулювати міжнародну допомогу та інвестиції в поствійськове відновлення та розвиток громад.
5. Для поглиблення розуміння проблеми потрібні подальші дослідження з фокусом на конкретних громадах, їх внутрішній структурі та історії впорядкування під час військових дій. Також важливо розробити більш детальні методики оцінки ефективності запроваджених заходів протидії. Висновки: Стійкість громад у військовий час вимагає комплексного підходу, що включає негайну гуманітарну відповідь та довгострокову стратегію відновлення. Ключовими є інтегровані заходи, що сприяють соціальній та економічній стабілізації, зміцненню здоров'я населення та відновленню інфраструктури. Відновлення громад після війни повинно враховувати уроки конфлікту та підсилювати місцеві потужності для кращої підготовки до можливих майбутніх криз.

Висновки

В умовах війни, стійкість громади залежить від багатьох факторів, серед яких ключовими є соціальна згуртованість, економічна стабільність та психологічна витривалість. Проактивні дії та адаптивні стратегії можуть значно підвищити потенціал громад для протистояння загрозам війни. Місцеве самоврядування відіграє вирішальну роль у цьому процесі, об'єднуючи зусилля громадськості та влади для забезпечення стійкого розвитку та відновлення. Розроблені рекомендації відповідним органам державного управління у межах їх повноважень щодо підвищення стійкості громад

DVIGUN A. O.

Doctor of Economic Sciences, professor, chief scientific specialist of the National Institute of Strategic Studies, e-mail: dvigun.alla@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0168-8682

STABILITY AND POTENTIAL OF COMMUNITIES IN THE CONDITIONS OF WAR: THREATS AND COUNTERMEASURES

Goal. In the conditions of war, the stability of the community becomes a decisive factor for its survival and further development. War exacerbates existing threats and creates new ones, requiring communities to rapidly adapt and develop resilience. The main goal of this article is to identify the key threats to communities in war conditions and to develop countermeasures. **Method.** A combination of quantitative and qualitative methods was used for the research, including case studies of local communities that have already faced military actions, as well as methods of comparative analysis, systemic-structural, generalization, economic-statistical, abstract-logical, monographic, methods of analysis and synthesis. **The results.** The invasion of the Russian army on the territory of Ukraine on February 24, 2022 caused terrible destruction, including the civil infrastructure of Ukraine. Significant damage to civil infrastructure has a negative impact on the functioning and development of the national economy, regions and communities. Russia's armed aggression today is also the main threat to the stability and security of the country in general and its regions and territorial communities in particular. This requires an immediate response at various levels of state administration and public activity. In addition to military action and political diplomatic pressure, an important aspect of countermeasures is economic stability. The stability of the economy, in particular, requires the strengthening of internal capacities capable of compensating for the economic and social losses that may arise as a result of military operations and require an understanding of countermeasures against threats. The main areas of sustainability are: Social cohesion: Threats: Division of communities, loss of trust, spread of fear and uncertainty. Countermeasures: Formation of mutual aid networks, provision of clear and truthful communication, organization of social events to preserve the community. Economic stability: Threats: Decrease in economic activity, increase in unemployment, drop in local budgets. Countermeasures: Creation of support funds for local enterprises, development of alternative sales

channels, promotion of domestic and foreign investments. Psychological endurance: Threats: Spread of stress, injuries, mental disorders among the population. Countermeasures: Provision of psychological assistance, creation of specialized support centers, conducting trainings on psychological stability. Local self-government: Threats: Destruction of management infrastructure, loss of control over territories. Countermeasures: Development of local authorities, involvement of citizens in decision-making processes, creation of high-speed communication networks for communication between different levels of government. **Scientific news.** An analysis is made of how strategies to counter threats can be integrated into the daily functioning of the community and increase their recovery potential and resilience in the long term. **Practical significance.** The conclusions and suggestions of the article can be useful in optimizing community resources and developing strategies for their recovery and development in the post-war period.

Keywords: community resilience, military conflict, countermeasures, social cohesion, economic stability, psychological resilience, local self-government

REFERENCES

1. Dyhun, A.O., Khymynets, V.V., Holovka, A.A., Zhalilo, Ya.A., et al. (2022). Economic Foundations of Community Cohesion: Analytical Report. Kyiv: National Institute for Strategic Studies. Retrieved from <https://doi.org/10.53679/NISSanalytrep.2022.08.in.ua/>
2. Dyhun, A., Pyshchulina, O., Yurochko, T., Mishchenko, M., Zhalilo, Ya. (2018). Development of Human Capital: Towards Quality Reforms. Kyiv: Razumkov Center.
3. Rodriguez-Pose, A., & Garcilazo, E. (2013). Quality of Government and the Returns on Investment: Examining the Impact of Cohesion Expenditure in European Regions. OECD Regional Development Working Papers. Paris: OECD Publishing.
4. Territorial Communities in Conditions of Martial Law: Ensuring Effective Governance in the Context of Post-War Development Priorities. Retrieved from <https://www.prostir.ua/?news=terytorialni-hromady-v-umovah-vojennoho-stanu-yak-zabezpechyty-efektyvne-upravlinnya-v-konteksti-priorytetiv-povojennoho-rozvy>
5. Dyhun, A.O., Potapenko, V.G., Barannik, V.O., et al. (Eds.). (2023). Local Self-Government as a Factor of Rear Stability: Analytical Report. Kyiv: National Institute for Strategic Studies. Retrieved from <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02>
6. Stability of Communities. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/1221/ad-stiykist-gromad.pdf>

Стаття надійшла до редакції: 28.11.2023

Received: 2023.11.28

УДК 005.333.4

МАРЦЕНЮК Л. В.^{1*}, МАТУСЕВИЧ О. О.², ЛЕБЕДЕВА В. К.³

^{1*} д.е.н., професор кафедри економіки та менеджменту, Український державний університет науки і технологій, e-mail: rwinform1@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-4121-8826

² к.е.н., доцент кафедри фінансів, обліку та психології, Український державний університет науки і технологій, e-mail: alex_m73@meta.ua, ORCID ID: 0000-0002-9486-1308

³ кандидат економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки і соціально-гуманітарних наук, «Інститут промислових та бізнес технологій», Український державний університет науки і технологій, e-mail: lebtoval@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2744-5435

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ ЗАСТОСУВАННЯ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Мета. Дослідити основні чинники зростання інтелектуального капіталу на підприємствах в умовах діджиталізації. **Методика.** Для досліджень використані метод вивчення та узагальнення відомостей і системний аналіз. **Результати.** У статті досліджуються основні чинники зростання інтелектуального капіталу на підприємствах. Автори статті виокремлюють основні проблеми та завдання розвитку інтелектуального капіталу підприємств. Обґрунтована позиція авторів щодо напрямів розвитку такого середовища підприємства, що сприяє підвищенню інтелектуального капіталу конкретного підприємства. **Наукова новизна.** Запропоновано інструменти вдосконалення управлінських рішень на підприємствах в контексті підвищення інтелектуального капіталу суб'єкта господарювання. **Практична значимість.** Висновки, зроблені у даній статті, можуть бути використані підприємцями для формування управлінських рішень в напрямку підвищення інтелектуального капіталу та їх прийняття.

Ключові слова: інтелектуальний капітал; менторство; знання; інновації; обмін досвідом

Постановка проблеми

Інтелектуальний капітал в усі часи вважався, є і буде одним із основних ресурсів будь-якого підприємства. Саме від цього чинника багато в чому залежить успіх суб'єкта господарювання на сучасному ринку, адже вибагливий споживач вимагає все більше інновацій, все більше оптимального співвідношення ціни та якості, при чому якість виходить на перший план. Вважаємо, що саме рівень інтелектуального капіталу підприємства є його лакмусом оцінювання з точки зору готовності до адаптації власного підприємства з урахуванням змін внутрішнього та зовнішнього середовища. Враховуючи стрімкий розвиток діджиталізації суспільства, підходи до зростання інтелектуального капіталу на підприємствах повинен бути удосконалений.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження стосовно сутності та основних ознак інтелектуального капіталу можна знайти в наукових працях таких вчених, як: В. Базилевич, Л. Волощук, І. Давидова, Н. Калетнік, О. Кендюхов, О. Комліченко, Г. алетнік, С. Легенчук, О. Літвінов, О. Стрижак, О. Собко, А. Чухно, С. Турчіна, О. Шкурупій та інших. І хоча їх дослідження були достатньо ґрунтовні, все ж такі деякі питання розвитку інтелектуального капіталу не були розглянуті цими поважними науковцями.

Формування цілей статті

Метою статті є дослідження основних чинників зростання інтелектуального капіталу на підприємствах, а також розробка рекомендацій менеджерам щодо створення такого робочого середовища, в якому кожен працівник буде зацікавлений підвищити інтелектуальний капітал того підприємства, на якому він працює.

Виклад основного матеріалу дослідження

Інтелектуальний капітал є елементом ефективності організації, успіху та благополуччя персоналу, джерелом вартості для підприємств. Саме за допомогою інтелектуального капіталу як володіння знаннями, практичним досвідом, адміністративними технологіями, відносинами з клієнтами та спеціальними навичками, які забезпечують компанії можна досягти конкурентних переваг на ринку. Інтелектуальний капітал включає ресурси, засновані на знаннях, які ведуть до стійкої конкурентної переваги підприємства [1].

Поняття інтелектуального капіталу є складною та багатовимірною змінною. Він включає три основні компоненти: людського капіталу, структурного капіталу та капіталу відносин. Усі ці три компоненти можуть мати місце як на індивідуальному, так і на організаційному рівнях. На індивідуальному рівні перший компонент відноситься до сукупних знань, інтелекту, досвіду людини. Людський особистий капітал накопичується з роками завдяки навчанню (це індивідуальний капітал). Однак на організаційному рівні людський капітал стосується тактичних знань, закладених у свідомості працівників. Другий компонент, на індивідуальному рівні, відноситься до суб'єктивних знань працівника про процедури, принципи, стандарти та методи роботи, які формуються протягом процесу мислення та пізнання, тоді як на рівні організації це стосується організаційних процедур організації роботи. Нарешті, інтелектуальний капітал у відносинах визначається як знання, інтегровані у відносини з іншими в організації та за її межами, які допомагають працівнику отримувати певну інформацію. Інтелектуальний капітал може поєднувати навички обміну знаннями та сприяти інноваціям та інноваційній поведінці серед працівників [2].

Людський капітал зосереджується на навичках і креативності працівників. Цей потенціал покращується за допомогою навчальних програм, які можуть підвищити ефективність компанії, якщо співробітники працюють ефективніше. В епоху діджиталізації менеджерам потрібно запровадити ефективну цифрову платформу для навчання співробітників задля отримання додаткових теоретичних знань. Щодо практичного застосування, нічого кращого аніж фізичне навчання на конкретному інструменті чи апараті тощо, на наш погляд, ще не придумали.

Структурний капітал включає нелюдські активи, такі як патенти, авторські права, правила, процедури та політика прийняття рішень організації. Інвестиції в такий капітал безперечно підвищать ефективність.

Капітал відносин також є відносинами, які фірма підтримує із зовнішніми зацікавленими сторонами, такими як довіра, досвід і знання. Цей капітал не дозволяє зацікавленим сторонам, таким як клієнти, відмовитися від прибуткових відносин.

Швидке зростання науки і цифрових технологій разом із «новим поколінням» співробітників, які працюють у своїх організаціях за допомогою діджитал-технологій, спонукали до пошуку та введення інновацій на робочих місцях для створення конкурентної переваги підприємства. Щоб бути конкурентоспроможними, організації повинні бути готові до несподіваних ситуацій, повних ризиків, невизначеності та тиску, як це відбулося під час пандемії COVID-19. Зі спалахом цієї смертельної хвороби багатьом країнам довелося заблокувати багато підприємств або вдатися до соціального дистанціювання. У цей час роль інновацій та інноваційної поведінки працівників набула безпрецедентного значення в організаціях. Інновації є результатом соціальних і особистих взаємодій, на них впливає оточуюче середовище. Інноваційна поведінка проявляється, коли співробітники генерують, просувають і реалізують нові ідеї, продукти та процеси. Інноваційна поведінка спрямована на створення, вдосконалення та застосування новаторського мислення на робочому місці для досягнення успіху підприємства [3].

Подібним чином у важкі часи, такі як пандемія, або війна, умови для захоплення співробітників до інновацій повністю змінилися, вимагаючи нових методів управління. У багатьох організаціях співробітникам доводиться працювати вдома. У таких напружених і складних умовах праці інноваційна поведінка робочої сили набула більшого значення. Крім того, враховуючи економічний шок, багато компаній не мали іншого виходу, як скоротити кількість своїх працівників. Пандемія коронавірусу значно вплинула на стрімкий розвиток цифрового робочого середовища, де співробітники можуть ділитися своїми знаннями та досвідом з іншими та поводитися інноваційно, щоб підприємство могло відновитися якомога швидше [4].

Майже кожна галузь у світі зазнає дедалі більшого тиску. Щоб досягти зростання та успіху на сучасному ринку, організація повинна вміти впроваджувати нові технології, зберігаючи при цьому гармонійне поєднання інновацій, екологічної відповідності та дотримання нормативних документів. Іншими словами, підприємства мають юридичне зобов'язання дотримуватися екологічних та нормативних вимог, охорони здоров'я та навколишнього середовища, репутації та довіри зацікавлених сторін, управління ризиками, а також керувати своїм доступом до ринків і контрактів, етичних міркувань, інноваційних зусиль та конкурентоспроможності.

Крім того, використання інтелектуального капіталу надає підприємствам інструменти, які дозволяють їм змінюватися та адаптуватися, щоб зберегти конкурентну перевагу. Здатність до поглинання також може полегшити реалізацію інноваційної діяльності, яка має вирішальне значення для покращення ефективності бізнесу.

В останні роки суттєво змінилася основа конкурентної переваги, адже фокус переміщено з матеріальних ресурсів на нематеріальні активи.

Тепер успіх компанії визначається сукупністю факторів, включаючи її зовнішнє середовище та нематеріальні ресурси. Ресурсний підхід стверджує, що конкурентні переваги корпорацій випливають із володіння цінними та незамінними ресурсами.

Інтелектуальний капітал – це зусилля, що докладені співробітниками компанії, менеджерами та іншими зацікавленими сторонами для покращення ефективності бізнесу. Інтелектуальний капітал розглядається як нематеріальний, але цінний актив, а також як найважливіше джерело конкурентної переваги, що впливає на корпоративні інновації та продуктивність. Побудова інтелектуального капіталу значною мірою покладається на знання, креативність, компетентність і цінні навички. Інтелектуальний капітал – це накопичені знання, здібності та компетентність працівників, які суттєво допомагають у створенні конкурентної переваги, це форма нематеріальних активів.

Інтелектуальний капітал – це колективні знання працівників організації, включаючи методи, компетенції та стійкість, які можуть сприяти покращенню ефективності бізнесу. Менеджерам підприємства варто затвердити та втілювати в життя ефективну Програму навчання працівників, аби працівники отримували саме ті знання, які потрібні підприємству саме в цей період і які є актуальними на сучасному ринку.

Це також відносини між зацікавленими сторонами організації, включно зі споживачами та постачальниками, ці відносини теж є складовою інтелектуального капіталу. Стейкхолдери є невід'ємною частиною існування будь-якого суб'єкта господарювання, тож необхідно подбати про налагодження стійких зв'язків із надійними постачальниками, реалізаторами, постійними споживачами тощо [5].

Варто зауважити, що інтелектуальний капітал – це інформація, яка залишається в організації після звільнення співробітників, включаючи організаційну культуру, бази даних, інновації, управління якістю, інформаційні технології та знання, а також патенти (стосовно патентів – керівникам підприємств варто особливо звернути увагу на цей аспект, адже потрібно стимулювати працівників до розробки різного роду інновацій, а потім важливим етапом закріплення розробки за цим підприємством є отримання патенту, який в майбутньому може принести неабиякі вигоди підприємству). Тож кожному підприємству варто налагодити таку систему зберігання інформації, яка б відповідала умовам надійності збереження даних та можливості зберігання великого обсягу даних, а також швидкого доступу до цих даних тих осіб, хто має на це право, і беззаперечно, надавала можливість швидкого та зручного управління, аналізу, оперування існуючими даними в конкретній базі конкретного підприємства.

Інтелектуальний капітал можна розглядати як набір організаційних процедур і стратегічних процесів, за допомогою яких підприємства отримують, інтегрують, перетворюють і застосовують знання для створення вартості та отримання переваги на ринку. Узагальнено подану вище інформацію в таблиці 1.

Інтелектуальний капітал є ключовою рушійною силою для засвоєння знань і досягнення сталого розвитку. В останні роки багато уваги приділяється саме сталому розвитку як планети в цілому, так і кожної країни, кожної галузі, і відповідно кожного підприємства. Всі суб'єкти повинні співіснувати на умовах раціонального споживання існуючих ресурсів таким чином, аби задовольнити потреби й наступних поколінь. Економіка, екологія та соціальна складова – основні орієнтири сталого розвитку [6].

Таблиця 1

Характеристика складових інтелектуального капіталу та напрямів його розвитку

Інтелектуальний капітал підприємства		
Людський	Організаційний	Клієнтський
Знання (це той ресурс, який працівникам підприємства потрібно постійно поповнювати, обмежитися лише університетськими знаннями замало, потрібно час від часу, як того вимагають зміни у внутрішньому за зовнішньому середовищі отримувати нові актуальні знання. Важливим напрямом отримання й передачі нових знань на підприємстві є менторство).	Технічне і програмне забезпечення (враховуючи стрімкі зміни у зовнішньому середовищі, розвиток штучного інтелекту, діджиталізації в цілому, важливим аспектом успішного функціонування підприємства є наявність сучасного технічного та програмного забезпечення технічних та інших процесів, які відбуваються на конкретному підприємстві. Тільки ті підприємства, що матимуть необхідні ресурси для адаптації власних технологій до змін зовнішнього середовища та впровадження інновацій, можуть розраховувати на високий рівень конкурентоспроможності).	Зв'язки з клієнтами (усі зусилля будь-яке підприємство спрямовує саме на те, аби у нього в першу чергу, був клієнт, який би зацікавився продукцією підприємства. Зв'язки з клієнтами напрацьовуються роками, використовуються різноманітні технології зворотного зв'язку, таким чином, все спрямоване на створення стійких взаємовигідних зв'язків).
Навички (цей ресурс накопичується із роками, він залежить від тренуваності людини у тій чи іншій сфері, а також від індивідуальної здатності покращувати власні навички впродовж кар'єри).	Патенти (цей ресурс є невід'ємною умовою успішного функціонування підприємства не лише в поточному періоді, а й в перспективі. Саме патенти є одним із інструментів додаткових бонусів у порівнянні з конкурентами, адже дозволяють підприємству отримувати додаткові вигоди як у вигляді фінансового забезпечення, так і в формі публічного визнання).	Інформація про клієнтів (клієнтська база є так би мовити «золотим» ресурсом підприємства, адже маючи цільову аудиторію, можна влучно пропонувати бажані цій аудиторії товари чи послуги. Разом з тим, керівництво компанії повинно забезпечити збереження даних про клієнтів та запобігти витоку інформації, а також виконувати відповідне законодавство, що пов'язане із захистом персональних даних).
Творчі здібності (цей ресурс більшою мірою закладений в кожному природою, саме те, що закладено генами, можливо та є сенс розвивати. В цьому контексті важливим питанням постає механізм виявлення творчих здібностей задля подальшого їх розвитку).	Товарні знаки (є важливим елементом нематеріальних активів підприємства, адже саме товарні знаки юридично підтверджують право власності даної організації на відповідні торгові марки тощо).	Історія взаємовідносин із клієнтами (цей нематеріальний ресурс є дуже важливим для підприємства, він накопичується роками, він враховує як позитивний, так і негативний досвід роботи з клієнтами. В цьому контексті важливим напрямом роботи з клієнтами в разі виникнення нештатних ситуацій є використання антикризовий комунікаційних технологій, аби негативні явища у взаємодії «підприємство – клієнт» були пом'якшені та перекривалися б в подальшому позитивними враженнями). Цей ресурс неможливо передати третім особам, адже стосунки стейкхолдерів з підприємством – це лише їхні стосунки і їх не можна передати чи перепродати тощо).
Моральні цінності (повинні всмоктуватися в свідомість людини ще з молоком матері, поступово зміцнюючи свої позиції у більш зрілому віці).	Організаційна структура (побудова раціональної організаційної структури підприємства є одним із основних завдань для ефективної діяльності, при чому власникам бізнесу потрібно враховувати той факт, що середовище, в якому існує підприємство, не є статичним, а отже потрібно періодично реформувати чи реорганізовувати структуру організації задля оптимального використання наявних у підприємства ресурсів).	Торгова марка або бренд (це саме той елемент, за яким конкретне підприємство впізнають стейкхолдери. Цьому елементу, так само, як і якості продукції чи послуг, варто приділяти достатньо уваги, аби бренд був відомий та головне – бажаний з боку споживачів).
Культура праці (це дуже важливий ресурс, адже він є передумовою визначення взаємовідносин працівника в колективі, на різних рівнях співпраці).	Культура організації (цей елемент дуже важливий, адже культура організації містить як культуру взаємодії всередині компанії, так і по відношенню до зовнішніх контрагентів. Саме культура організації може стати важливим елементом залучення найкращих фахівців до конкретного підприємства, якщо воно славиться своєю культурою).	

Джерело: складено авторами

Зараз інтелектуальний капітал є одним із головних факторів ринкового клімату, який сприяє зростанню та конкурентоспроможності. Нематеріальний актив – це інтелектуальний капітал, і оцінити його вартість може бути важко.

Менеджери повинні більше зосереджуватися на навчанні та розвитку персоналу, щоб можна було визначити потреби клієнтів, надавати їм повні послуги та покращувати орієнтацію на клієнта та очікування щодо своєчасної відповіді на їхні вимоги [7].

Як ключовий елемент успіху в організаціях, знання наполегливо розглядаються як великий актив, який забезпечує стійкий розвиток і конкурентну перевагу. Менеджери повинні використовувати нові практики та стратегії управління знаннями, щоб досягти сталого розвитку. Однією з таких стратегій є обмін знаннями, що має важливе значення для досягнення успіху та продуктивності в організаціях. Це відноситься до різних видів діяльності та практик, які люди використовують для передачі знань та які є зрозумілими для колег. Це рух або взаємний обмін знаннями між співробітниками, що збільшує співпрацю, вирішення проблем і створення ідей на роботі. Враховуючи значущість знань в організаціях і попит цієї цифрової епохи, менеджери повинні знайти корисні способи передачі знань і досвіду від експертів компанії працівникам-початківцям. Знання не повинні бути капіталом лише одного працівника, він повинен ділитися своїми знаннями з іншими.

Знання є одним із найважливіших факторів досягнення успіху та конкурентної переваги в організаціях. Обмін знаннями – це переміщення знань між колегами, що підвищує відчуття співпраці з іншими для вирішення проблем або розробки нових ідей. Обмін знаннями може відбуватися як всередині організації (між колегами), так і у зовнішньому середовищі, тобто обмін знаннями з колегами з підприємств, що працюють в дотичній до вашого підприємства галузі. Саме менеджери повинні організувати ефективні канали обміну знаннями (це можуть бути зустрічі, обмін повідомлення за допомогою мережі Інтернет та інші форми).

Менторство є важливим елементом отримання нових знань працівниками. Саме школа менторів на підприємстві допомагає зробити з окремих індивідів-працівників створити єдине ціле – колектив.

Бажання працівників ділитися знаннями, інтелектуальний капітал та інноваційна поведінка на роботі тісно пов'язані між собою. У робочому середовищі, в якому працівники готові ділитися своїми новими ідеями та знаннями з колегами, атмосфера в колективі значно сприятливіша, ніж в інший колективах, а це означає підвищену продуктивність праці і врешті-решт, прибуток для власників підприємства.

Знання потрібно не зберігати в голові, а передавати іншим. Це має ключове значення для формування інтелектуального капіталу в компанії, менеджери якої заохочують та мотивують працівників проявляти більше новизни на робочих місцях.

Висновки

Інтелектуальний капітал є нематеріальним активом, який не може бути точно розкритий у фінансовій звітності (авторське право, патент, торгова марка тощо). Інтелектуальний капітал – це інформація, яку можна перетворити на прибуток. Враховуючи унікальні характеристики інтелектуального капіталу та необхідність його розвитку на підприємстві, менеджери повинні зосередитися на покращенні якості людських ресурсів за допомогою: 1) практичних заходів, наприклад, організація програм професійного навчання для своїх працівників (при чому підвищення кваліфікації працівників потрібно оплачувати за рахунок підприємства, адже майже жоден працівник не бажає підвищувати свій рівень знань за власний рахунок і завжди буде апелювати до керівництва стосовно низької оплати праці та неможливості або недоцільності проходити додаткове навчання); 2) встановлення дієвих механізмів залучення талантів (тут в першу чергу потрібно шукати таланти серед школярів – наприклад, якщо вашому підприємству потрібен фізик, можна знайти талановитого школяра, оплатити його навчання на відповідній спеціальності в університеті, укласти з ним угоду про те, що він відпрацює на вашому підприємстві щонайменше 5 років); 3) призначення працівників на роботу відповідно до їх професійних здібностей і досвіду (цей пункт повністю виключає корупцію в контексті призначення на посади працівників саме виключно на підставі їх знань, вмінь та досвіду, а не в залежності від рівня зв'язків з керівництвом, адже можна запровадити обов'язкове вхідне тестування на кожну посаду, з переліком таких питань, які б

охоплювали різноманітні сфери оцінювання претендента – від професійних знань до психологічного портрету); 4) надання можливості підлеглим проявляти ініціативу (якщо працівник не боїться висловити свої пропозиції з покращення технологічного процесу або будь чого, що стосується даного підприємства, можна вважати, що менеджери досягли великого успіху, адже в колективі є елемент довіри та впевненості у працівників стосовно того, що їх пропозиції можуть бути враховані та відзначені матеріально або іншим чином); 5) розвитку системи менторства на підприємстві. Цей перелік заходів далеко не є вичерпним та потребує подальшого дослідження.

Разом з тим підсумовуємо, що інтелектуальний капітал значною мірою створює конкурентні переваги бізнесу, а управління інтелектуальним капіталом є вирішальною компетентністю в нинішню епоху, засновану на знаннях.

Ця стаття може бути корисною для керівництва компаній, які усвідомлюють важливість і силу обміну знаннями та інтелектуальним капіталом для створення позитивних результатів і конкурентних переваг для своїх підприємств. Менеджери повинні використовувати різні стратегії та засоби аби мотивувати співробітників ділитися своїми ідеями з іншими колегами задля зростання конкурентних переваг підприємства. Менеджери з персоналу також можуть використовувати це дослідження для відбору претендентів на роботу на основі їхніх навичок та ентузіазму ділитися знаннями та інноваційними ідеями, які є важливими для успіху організації.

MARTSENIUK L.^{1*}, MATUSEVYCH O.², LEBEDIEVA V.³

1* Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economics and Management, Ukrainian State University of Science and Technologies, e-mail: rwinform1@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-4121-8826

2 Ph.D., Associate Professor Department of Finance, Accounting, and Psychology Ukrainian State University of Science and Technology, e-mail: alex_m73@meta.ua, ORCID ID: 0000-0002-9486-1308

3 Ph.D, in Economics, Professor Department of International Economics and Social Humanities Institute of Industrial and Business Technologies Ukrainian State University of Science and Technology, e-mail: lebtoval@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2744-5435

INTELLECTUAL CAPITAL: THEORETICAL AND APPLIED ASPECT OF USE IN THE ERA OF DIGITALIZATION OF ECONOMIC PROCESSES

Goal. To investigate the main factors of the growth of intellectual capital at enterprises in the conditions of digitalization. **Method.** For research, the method of studying and summarizing information and system analysis was used. **The results.** The article examines the main factors of the growth of intellectual capital at enterprises. The authors of the article single out the main problems and tasks of developing the intellectual capital of enterprises. The authors' well-founded position regarding the directions of development of such an environment of the enterprise, which contributes to the increase of the intellectual capital of a particular enterprise. **Scientific novelty.** Tools for improving management decisions at enterprises in the context of increasing the intellectual capital of a business entity are proposed. **Practical significance.** The conclusions made in this article can be used by entrepreneurs for the formation of management decisions in the direction of increasing intellectual capital and their adoption.

Keywords: intellectual capital; mentoring; knowledge; innovations; exchange of experience

REFERENCES

1. Turchina, S., Azarov, V. (2023). Intelektual'nyy kapital ta intelektual'na vlasnist': vyznachennya i osoblyvosti rozvytku v umovakh hlobal'nykh transformatsiy [Intellectual capital and intellectual property: definition and features of development in the conditions of global transformations]. *Ekonomika ta suspil'stvo*, 52. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-81> [in Ukrainian]
2. Zakharchyn H. M. (2021). Upravlinnia znanniamy v umovakh rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta intelektualizatsii suspilstva [Knowledge management in the conditions of the development of the digital economy and the intellectualization of society]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 36, 76–80. [in Ukrainian]
3. Kaletnik H. M., Kolomiets T. V. (2020). Pidvyshchennia efektyvnosti funktsionuvannia pidpryemstv APK na osnovi formuvannia i vykorystannia intelektualnoho kapitalu [Increasing the efficiency of the functioning of agro-

industrial complex enterprises based on the formation and use of intellectual capital]. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky* – Economics, finance, management: topical issues of science and practice, 4, 7–19. [in Ukrainian]

4. Martseniuk, L. and Hruzdiev, O. (2021). Dual'na osvita yak zasib efektyvnoho poyednannya teoriyi ta praktyky [Dual education as a means of effective combination theory and practice]. *Ekonomika ta derzhava*, 3, 58–65. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.3.58 [in Ukrainian]

5. Martseniuk L. V. (2020). Rozvytok trudovoho potentsialu ya osnovnyi element pidvyshchennia resursnoho potentsialu pidpriemstva [Development of labour potential as a main element of increasing the resource potential of the enterprise]. *Economic journal Odessa polytechnic university*, no 2 (12), 102–107. URL: <https://economics.opu.ua/ejopu/2020/No2/102.pdf> [in Ukrainian]

6. Binh Thi Thanh Truong, Phuong V. Nguyen (2024). Driving business performance through intellectual capital, absorptive capacity, and innovation: The mediating influence of environmental compliance and innovation, *Asia Pacific Management Review*, 29 (1), 64-75. <https://doi.org/10.1016/j.apmr.2023.06.004>.

7. Odunayo Magret Olarewaju, Thabiso Sthembiso Msomi (2021). Intellectual capital and financial performance of South African development community's general insurance companies, *Heliyon*, 7 (4), e06712, ISSN 2405-8440, <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e06712>.

Стаття надійшла до редакції: 26.11.2023

Received: 2023.11.26

УДК 338.2:656.2

КАПУСТЯН В. В.¹, НАРАЄВСЬКИЙ С. В.^{2*}

¹ студент 3-го курсу кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», e-mail: vladkapustyan2@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6027-9336

^{2*} к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», e-mail: s.naraevsky@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-5527-893X

МІЖНАРОДНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ

Метою статті є визначення конкурентних позицій України у сфері залізничних перевезень у порівнянні з Польщею (країна-сусід), Швейцарією (є еталоном у сфері залізничних перевезень) та Канадою (сповідує зовсім інакший «американський» принцип експлуатації залізничних мереж, де в пріоритеті є вантажні перевезення). **Методика.** У процесі роботи над статтею були використані такі методи наукових досліджень як: аналіз та синтез при виборі показників та їх групування (виробничо-фінансові, науково-технічного розвитку, характеристика персоналу) залежно від напрямку, що вони характеризують; методи економічного аналізу – багатомірний порівняльний аналіз, індексний, метод Дельфі при визначенні вагомості показників обраних для аналізу, рейтингування для визначення остаточних позицій кожної з країн, що були обрані для аналізу. **Результати.** Серед основних результатів дослідження слід назвати визначення конкурентної позиції України, насамперед, у порівнянні з Польщею як країною-сусідом. Наступним за важливістю слід зазначити групу показників, через які Україна відстає від еталонних показників Швейцарської залізниці, зокрема, якість інфраструктури та електрифікація. **Наукова новизна** отриманих результатів полягає у спробі провести оцінювання конкурентних позицій залізничного транспорту, які, наче б то, не можуть конкурувати між собою, оскільки кожна з них працює на окремій території (в більшості випадків в межах однієї країни) та їхні інтереси майже не перетинаються. Наразі це не зовсім так, оскільки, після широкомасштабного вторгнення, через блокування українських морських портів, значна частина експортно-імпортних товарних потоків перемістилася на залізничний транспорт і аналізуючи ситуацію у кожній окремій країні-транзитері можна обрати напрямом, що буде найбільш прийнятним для перевезення вантажів на далекі відстані до «третіх» країн. **Практичну значимість** отриманих результатів можна розглядати принаймні з двох сторін. Перша сторона – показники, через які сформувалося відставання української залізниці від держави-еталона (Швейцарії) та робота над покращенням ситуації у кожному з напрямів, щодо їх вдосконалення. Друга сторона – це можливість проведення аналогічного оцінювання стосовно ситуації на залізничному транспорті серед усіх країн-сусідів України та визначення найбільш пріоритетних напрямів для спрямування більшої частини експортно-імпортних вантажів до «третіх» країн.

Ключові слова: конкурентоспроможність; залізничний транспорт; вантажообіг; пасажирообіг; електрифікація; пунктуальність

Постановка проблеми

Існування залізничного транспорту в Україні, якщо його початком вважати Інкерманську залізницю (1843 р.), нараховує 180 років. За цей період були часи, коли залізничні перевезення відігравали головну роль у перевезенні вантажів і пасажирів та часи, коли вони поступалися автомобільному транспорту у внутрішніх перевезеннях, а також морському транспорту у перевезенні експортно-імпортних вантажів. Після широкомасштабного вторгнення товарний експорт України зазнав суттєвого скорочення. Однією з причин цього стало блокування морських портів України та, загалом, судноплавства у басейні Чорного та Азовського морів. Частину цих вантажів перейняв на себе залізничний транспорт.

Для визначення оптимальних маршрутів експортно-імпортних перевезень доцільно було проаналізувати ситуацію із залізничним транспортом на західному кордоні України. На заході Україна межує з п'ятьма державами: Польщею (498 км), Словаччиною (97 км), Угорщиною (128 км), Румунією (601 км), Молдовою (1 202 км), з якими, загалом, має 13 стиків/прикордонних залізничних переходів. Серед цих країн доцільно було визначити країну з найбільшим транзитним

потенціалом стосовно експортно-імпортової торгівлі України. Найдовшим є кордон з Молдовою, але значна частина цього кордону – це невизнане Придністров'я, а сама Молдова, окрім України, має кордон ще з Румунією та досить малий внутрішній ринок, а також немає виходу до моря. Тож, зовнішню торгівлю через Молдову з «третіми» країнами, можна розглядати лише як початок шляху, а в подальшому маршрут буде проходити через територію Румунії. Загалом Україна має з Молдовою три прикордонні залізничні переходи (Могилів-Подільський – Велчинець, Сокиряни – Окниця та Рені – Джурджулешти).

Другою за протяжністю кордону з Україною на заході є Румунія. Вона має вихід до моря, але значна частина цього кордону проходить через Карпатські гори. Тож, незважаючи на доволі значну протяжність спільного кордону між Україною та Румунією, на цій відстані є лише два прикордонні транзитні переходи (Вадул-Сірет – Дорнешти, Дяково – Халмеу). Зі Словаччиною та Угорщиною довжина кордону значно менша, проте з кожною з цих держав Україна має, як і з Румунією, по два прикордонні транзитні коридори: зі Словаччиною (Чоп – Чірна-над-Тісоу, Ужгород – Матевце), з Угорщиною (Чоп – Захонь, Батєво – Еперешке). Довжина спільного кордону з Польщею становить трохи менше п'ятиста кілометрів, але на цій ділянці є чотири прикордонні транзитні залізничні переходи (Ягодин – Дорогуськ; Ізов – Грубешів; Рава-Руська – Верхрата; Мостиська-2 – Медика) [1]. Ще однією перевагою транзиту вантажів через Польщу є більш рівнинний рельєф територій з обох боків кордону, що надає додаткову можливість потягам розвивати більшу швидкість та доставляти вантажі за менший проміжок часу.

Після обрання Польщі як провідного партнера у сфері залізничних перевезень було необхідно провести порівняльне оцінювання між залізничними мережами України та Польщі, визначити конкурентні переваги кожної з країн, зазначити показники, підвищення яких дозволить покращити загальну ситуацію у сфері залізничних перевезень між цими країнами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження конкуренції на різних рівнях проводяться регулярно, але конкуренція між залізничними мережами різних країн, в переважній більшості випадків, не розглядається, оскільки залізничний транспорт, до певної міри, є природною монополією, функціонує в межах держави за визначеними правилами, знаходиться у державній власності або під досить суворим контролем державних органів влади. Може розглядатися конкуренція між різними видами транспорту (водний, залізничний, автомобільний, авіаційний) при можливості перевезення пасажирів чи вантажів, але, у більшості випадків, за основу береться вартість таких перевезень (як правило найважливіший показник) та час на транспортування (другий за важливістю показник). В окремих випадках, якщо це стосується переміщення пасажирів, насамперед заможних осіб, то час на перевезення буде виходити на першу позицію за важливістю, а вартість перевезення перейде на другу. Проте комплексного оцінювання конкурентної ситуації у сфері залізничного транспорту в окремо взятих країнах, як правило, не здійснюється.

Оцінювання ситуації у сфері залізничних перевезень в загальносвітових масштабах може здійснюватися у відповідних галузевих виданнях. Одним з таких можна назвати *Global Railway Review* [2]. Координацією діяльності у залізничних перевезеннях у загальносвітових масштабах займається Міжнародний союз залізниць (англ. *International Union of Railways*, фр. *Union internationale des Chemins de fer* UIC) [3]. В Україні головним регулюючим органом у сфері транспорту наразі є Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України [4]. Серед галузевих видань в Україні можна зазначити залізничний журнал «*Railway Supply*» [5].

Постановка завдання

Завданням дослідження було проаналізувати конкурентні позиції залізниць України та Польщі. При проведенні відповідного порівняльного оцінювання доцільним було звернути увагу на країни, що є найбільш ефективними у сфері залізничних перевезень, тож до цього аналізу було додано Швейцарію. Залізнична мережа цієї країни є повністю електрифікованою, затримки потягів майже відсутні (показник «пунктуальність» у дослідженні), транспортна інфраструктура є зразком для наслідування, що дозволяє обрати цю країну у якості еталону для порівняння. Ще однією країною для проведення порівняльного аналізу була обрана Канада. У цій країні, як і у США, головний

пріоритет у використанні залізничного транспорту віддається перевезенню вантажів. Перевезення пасажирів є другорядним та забезпечує мінімальну частку у загальних надходженнях коштів від експлуатації залізничної мережі. Отже, дослідження повинно було визначити конкурентні позиції Укрзалізниці у порівнянні Польськими залізницями як з провідним партнером, зі Швейцарією як з країною-еталоном у залізничних перевезеннях та з Канадою, що сповідує зовсім інакші принципи та підходи до використання залізничної мережі порівняно з країнами Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження

Економічний аналіз дозволяє виявити та оцінити якісні та кількісні характеристики того чи іншого об'єкту дослідження, визначити певні закономірності й розглянути тенденції, що спостерігаються навколо даного явища. На нашу думку, найпереконливішим інструментом є числа, тобто числове вираження показників, що характеризують сферу залізничних перевезень.

Швейцарські федеральні залізниці (нім. Schweizerische Bundesbahnen SBB, фр. Chemins de fer fédéraux suisses CFF, італ. Ferrovie federali svizzere FFS) є найкращою залізничною системою в Європі й однією з найкращих у світі з точки зору інтенсивності руху, оптимальності використання мережі, якості обслуговування, пунктуальності та культури пасажирських і вантажних перевезень загалом.

Крім того, SBB постійно підтримують високі показники безпеки, найвищі технічні стандарти, а швейцарська залізнична мережа є найбільшою у світі зі 100 % електрифікацією (всього їх 11 штук), що є наглядним прикладом повного дотримання принципів циркулярної економіки. Тобто, залізниці Швейцарії є одними з найкращих прикладів того, як має виглядати сучасна залізнична система, а також як її має використовувати сучасне суспільство.

У SBB наявна вертикальна інтеграція з 59 залізничними компаніями як приватної, так і державної й муніципальної власності. Це є прикладом змішаної форми управління залізницями, який поєднує в собі основні положення Директиви ЄС щодо залізничного транспорту [6] (відсутність монополізації, допуск на ринок приватних осіб, відсутність протекціонізму і відкритість до співпраці з іншими країнами) і особливості державного управління залізницею. Таким чином, материнська державна компанія SBB Group виконує роль управлінця, відповідає за загальний нагляд, зокрема за стратегічний і фінансовий менеджмент [7]. Незважаючи на це, SBB поважає юридичну незалежність приватних компаній. Щодо пунктуальності, то її загальний рівень складає неймовірних 92 % (запізненням вважається, якщо поїзд прибув на станцію на 3 хвилини пізніше).

PKP Group (пол. Grupa PKP) – це польський конгломерат, що був створений у 2001 році з метою замінити державну монополію ПДЗ (Польські Державні Залізниці). Іншою метою було виконання вимог Директиви ЄС щодо надання транспортних залізничних послуг. У випадку Польщі ця директива була обов'язковою до виконання як країні-члену ЄС. Поняття «конгломерату», у випадку PKP Group, означає, що до її складу входять компанії якісно різних сфер – від надання послуг з перевезення до залізничної енергетики та IT-послуг.

АТ «Польські державні залізниці» (пол. Polskie Koleje Państwowe S.A. PKP S.A.) є материнською компанією PKP Group, яка працює на холдинговій основі з 2022 року. PKP S.A. також є одним з найбільших управителів нерухомістю в Польщі – землею, будівлями, спорудами та житловими приміщеннями. Активи PKP S.A. включають як об'єкти, що виконують функції, пов'язані з послугами залізничного перевезення, так і об'єкти комерційного характеру. Метою компанії, як зазначається на їхньому сайті, є управління залізничною інфраструктурою таким чином, щоб максимізувати її потенціал та отримувати довгострокові прибутки [8].

Підприємства, що входять до складу холдингу PKP Group, можна поділити на три групи – материнська компанія, ключові й допоміжні компанії. Як вже зазначалося, материнською компанією є Polskie Koleje Państwowe S.A (володіє 90 % активів залізниці).

До PKP Group входять 9 ключових компаній, 8 з яких є ТОВ (пол. Sp. z o.o.): PKP CARGO S.A. (вантажні перевезення), PKP Linia Hutnicza Szerokotorowa Sp. z o.o. (власник найдовшої в Польщі магістралі №65 з широкою колією 1520 мм), PKP Intercity S.A. (міжміські пасажирські перевезення), PKP Szybka Kolej Miejska w Trójmieście Sp. z o.o. (перевізник у Поморському воєводстві), PKP Informatyka Sp. z o.o. (IT-послуги), PKP TELKOL Sp. z o.o. (обслуговування телекомунікаційного обладнання), Kolejowe Zakłady Łączności Sp. z o.o. (цифрові технології, продаж квитків,

інформування пасажирів), Xcity Investment Sp. z o.o. (власник земельних ділянок у великих містах Польщі), CS Natura Tour Sp. z o.o. (туризм).

Перейдемо до допоміжних компаній, яких всього 8 штук. На нашу думку, назви цих компаній є більш зрозумілими, ніж ключових, тому наведемо список компаній без уточнення сфери їх діяльності: PKP Intercity Remtrak Sp. z o.o., WARS S.A., PKP CARGO Terminale Sp. z o.o., PKP CARGOTABOR Sp. z o.o., PKP CARGO SERVICE Sp. z o.o., PKP CARGO CONNECT Sp. z o.o., CARGOSPED Terminal Braniewo Sp. z o.o., Transgaz S.A. [9].

Переходячи до Канади, її залізниця повністю асоціюється з її найбільшим перевізником – Канадські національні залізниці (англ. Canadian National Railway CN). CN – це канадський вантажний перевізник 1-го класу зі штаб-квартирою в Монреалі, Квебек. У 1995 році уряд Канади продав усі акції приватним інвесторам, таким чином повністю приватизувавши канадські залізниці. Відтоді CN перетворилися на транспортного лідера світового рівня та єдину трансконтинентальну залізницю в Північній Америці, мережа якої сягає 20 000 миль. Вона охоплює Канаду та центральну частину США, з'єднуючи три узбережжя: Атлантику, Тихий океан та Мексиканську затоку [10].

Інший підхід використано у пасажирській компанії Via Rail Canada Inc. (VIA), організаційно-правова форма якої – королівська корпорація. Це унікальний для Канади тип компаній, які хоч і належать федеральним і провінційним органам, мають структуру, подібну до приватних. Де-факто, вся сфера державного впливу на такі компанії полягає у їх звітуванні перед державними органами, зокрема міністерствами. Via Rail обслуговує понад 500 поїздів на тиждень у восьми канадських провінціях та 7 800 миль колій, 97 % яких належить іншим залізничним операторам, переважно CN [11].

Звідси випливає основна відмінність американської моделі залізничних перевезень від європейської. Перевага надається саме вантажним перевезенням, які є лідерами як в Канаді, так і в США. Від цього дуже страждають канадські пасажирські перевізники, які зобов'язані платити вантажним операторам за користування залізничними магістралями, які повністю належать їм. Це призводить до того, що пасажирів заздалегідь готують до того, що їхній поїзд прибуде на станцію із запізненням, оскільки, до прикладу, буде чекати, поки його обжене двокілометровий вантажний поїзд.

Суттєвим недоліком є наявність лише 100 км електрифікованих шляхів в межах Монреаля, що складає 0,2 % всієї протяжності канадської залізниці. Практично весь залізничний рухомий склад є дизельним, що ставить під сумнів дотримання засад циркулярної економіки. Канада знаходиться на 2-му місці у табл. 4 виключно через вантажообіг, який в 2 рази більший за Україну і майже в 10 разів більший за Швейцарію. Насправді Канаду варто було б віднести на останню позицію даного рейтингу, тому що, на нашу думку, ситуація з канадськими залізницями є набагато гіршою за Польщу чи Україну.

Своє існування акціонерне товариство «Українська залізниця» (АТ «Укрзалізниця», Укрзалізниця) почало 21 жовтня 2015 року після видання Кабінетом Міністрів України Постанови «Про утворення публічного акціонерного товариства «Українська залізниця» [12]. Утворено дане підприємство було на базі його попередника – Державної адміністрації залізничного транспорту (14.12.1991 – 07.10.2014). АТ «Укрзалізниця» є державним підприємством, 100 % акцій якого належить державі; статутний капітал складає 229,879 млрд грн, код ЄДРПОУ – 40075815 [13]. 31 жовтня 2018 року Постановою КМУ «Деякі питання акціонерного товариства «Українська залізниця» було змінено тип АТ «Укрзалізниця» з публічного на приватне [14].

Для порівняння залізничних мереж наведених вище країн було обрано 10 показників, а саме: протяжність, щільність, вантажообіг, пасажирообіг, якість інфраструктури, електрифікація, кількість працівників на 1000 осіб населення, середня зарплата, чистий прибуток і пунктуальність. Протяжність, щільність, вантажо- і пасажирообіг, чистий прибуток, пунктуальність є виробничо-фінансовими показниками. Якість інфраструктури, електрифікація – науково-технічні показники. Кількість працівників на 1000 осіб населення, середня зарплата – трудові показники. У табл. 1 наведена матриця з вихідними даними по кожній з цих країн у розрізі вищенаведених показників.

Таблиця 1

Матриця вихідних даних країн за 2021 р.

Країна	Протяжність, км	Щільність, км/1000 км ²	Вантажообіг, млрд т-км	Пасажирообіг, млрд пас-км	Якість інфраструктури, балів із 7	Електрифікація, %	Працівники, осіб/1000 осіб населення	Середня зарплата, дол.	Чистий прибуток за рік, млрд дол.	Пунктуальність, %
	1	2	3	4	5*	6	7	8	9	10
Швейцарія	4122	99,8	12,0	14,3	6,4	100	4	10605	-0,325	91,9
Польща	18620	57,7	54,4	15,8	3,9	62,9	2	1523	0,158	83,9
Канада	48150	4,8	430,2	0,5	4,5	0,2	1	6388	3,903	57,0
Україна	21626	35,8	180,4	15,7	4,2	46,8	6	453	0,006	90,0

*дані вказані за 2019 р. через відсутність статистичних даних за 2021 р.

Джерело: [15-19]

Наступним кроком буде переведення усіх показників у коефіцієнти для стандартизації, тобто переходу до однієї одиниці вимірювання. По кожному показнику була визначена країна з найвищим результатом, який приймається за 1. Усі інші коефіцієнти визначаються шляхом ділення шуканого показника на максимальний за даною характеристикою. Винятком є кількість працівників на 1000 осіб населення і середня зарплата, оскільки чим менший ці показники, тим краще. Це, зокрема, пов'язано з меншими витратами на працю, що підвищує конкурентоспроможність. Тому тут за 1 приймається найменше значення, а всі інші шукаються діленням цього мінімального показника на шуканий. Результати зазначених розрахунків стандартизованих коефіцієнтів наведені у табл. 2.

Окрім цього, у табл. 2 наведено вагові коефіцієнти кожного з 10 показників, визначені методом Дельфі. Проводилося опитування серед 5 експертів, які розставляли усі ці показники у порядку зменшення їхньої важливості, присвоюючи їм номери від 1 (найважливіший) до 10 (найменш важливий). Для переведення номерів у вагові коефіцієнти був знову використаний метод стандартизації.

Таблиця 2

Матриця стандартизованих коефіцієнтів країн і вагових коефіцієнтів економічних показників

Країна	Протяжність, км	Щільність, км/1000 км ²	Вантажообіг, млрд т-км	Пасажирообіг, млрд пас-км	Якість інфраструктури, балів із 7	Електрифікація, %	Працівники, осіб/1000 осіб населення	Середня зарплата, дол.	Чистий прибуток за рік, млрд дол.	Пунктуальність, %
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Швейцарія	0,0856	1	0,0279	0,9051	1	1	0,25	0,0427	-0,0833	1
Польща	0,3867	0,5782	0,1265	1	0,6094	0,6290	0,5	0,2974	0,0405	0,9129
Канада	1	0,0481	1	0,0316	0,7031	0,002	1	0,0709	1	0,6202
Україна	0,4491	0,3587	0,4193	0,9937	0,6563	0,468	0,1667	1	0,0015	0,9793
Вагові коефіцієнти	0,0647	0,0853	0,1341	0,1173	0,1878	0,1251	0,0494	0,0569	0,0751	0,1043

У табл. 3 були розраховані кориговані коефіцієнти країн на вагові коефіцієнти, визначені експертним методом у минулій таблиці. Це відбувалося шляхом піднесення до квадрату стандартизованих коефіцієнтів із табл. 3 і множення їх на вагові коефіцієнти з цієї ж таблиці.

Піднесення до квадрату призводить до того, що всі показники стають додатним, тому до чистого прибутку Швейцарії, який був насправді збитком, був доданий мінус для уможливлення об'єктивного порівняння країн.

Таблиця 3

Матриця коригованих експертним методом коефіцієнтів країн

Країна	Протяжність, км	Щільність, км/1000 км ²	Вантажообіг, млрд т-км	Пасажирообіг, млрд пас-км	Якість інфраструктури, балів із 7	Електрифікація, %	Працівники, осіб/1000 осіб населення	Середня зарплата, дол.	Чистий прибуток за рік, млрд дол.	Пунктуальність, %
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Швейцарія	0,0005	0,0853	0,0001	0,0961	0,1878	0,1251	0,0031	0,0001	-0,0005	0,1043
Польща	0,0097	0,0285	0,0021	0,1173	0,0697	0,0495	0,0124	0,005	0,0001	0,0869
Канада	0,0647	0,0002	0,1341	0,0001	0,0928	0,000001	0,0494	0,0003	0,0751	0,0401
Україна	0,0131	0,011	0,0236	0,1158	0,0809	0,0274	0,0014	0,0569	0,0000002	0,1

Фінальні результати знаходяться у табл. 4, в якій був розрахований інтегральний показник конкурентоспроможності. По кожній країні кориговані коефіцієнти з табл. 3 були додані, після чого суму піднесли під квадратний корінь. Таким чином, отримали оцінку конкурентоспроможності, максимальний показник якої дорівнює 1.

Таблиця 4

Результати порівняльної рейтингової оцінки країн у сфері залізничних перевезень

Країна	Протяжність, км	Щільність, км/1000 км ²	Вантажообіг, млрд т-км	Пасажирообіг, млрд пас-км	Якість інфраструктури, балів із 7	Електрифікація, %	Працівники, осіб/1000 осіб населення	Середня зарплата, дол.	Чистий прибуток за рік, млрд дол.	Пунктуальність, %
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Швейцарія	0,0005	0,0853	0,0001	0,0961	0,1878	0,1251	0,0031	0,0001	-0,0005	0,1043
Польща	0,0097	0,0285	0,0021	0,1173	0,0697	0,0495	0,0124	0,005	0,0001	0,0869
Канада	0,0647	0,0002	0,1341	0,0001	0,0928	0,000001	0,0494	0,0003	0,0751	0,0401
Україна	0,0131	0,011	0,0236	0,1158	0,0809	0,0274	0,0014	0,0569	0,0000002	0,1

Очевидно, що Швейцарія з великим відривом зайняла почесне 1 місце, не зважаючи на збитки, яких вона зазнає з 2020 р. дотепер. Після неї іде Канада з її специфічним методом організації залізниць, який було розглянуто вище. 3 місце – Україна, й останнє – Польща.

Висновки

1. За результатами проведеного оцінювання конкурентоспроможності ситуації на ринку залізничних перевезень України, Польщі, Швейцарії та Канади з використанням багатомірного порівняльного аналізу першість отримала Швейцарія з підсумковою рейтинговою оцінкою 0,7758. Її перевага була передбачувана, оскільки ця країна вважається такою, що володіє найкращою мережею залізних доріг та найрозвинутішою супутньою інфраструктурою. З десяти показників, що бралися до аналізу, Швейцарія отримувала лідерство за чотирма: щільність залізничних шляхів 99,8 км/1000 км², якість інфраструктури – 6,4 бали (з 7 можливих), електрифікація – 100,0%,

пунктуальність – 91,9%. Показники, що суттєво знизили підсумкову позицію цієї країни – це високий рівень середньої заробітної плати 10 605 дол./міс. та збитки у розмірі 325 млн дол. Два останні показники є взаємопов'язаними, оскільки саме високий рівень оплати праці є одним з основних чинників збиткової діяльності швейцарської залізниці.

2. Другу позицію отримала залізнична мережа Канади. Вона як і Швейцарія мала першість за чотирма показниками: протяжність залізничної мережі – 48 150 км, вантажообіг 430,2 млн т, кількість працівників 1/1000 осіб населення, чистий прибуток 3 903 млн дол. Основною перевагою Канади порівняно з іншими країнами є масштаб, що і засвідчили два перших з перерахованих вище показників. Загалом, залізнична мережа країни орієнтована насамперед на перевезення вантажів, а пасажирські перевезення є мінімальними, якщо порівняти з країнами Європи.

3. Україна у результаті цього порівняння отримала третю позицію (підсумкова рейтингова оцінка – 0,6558) випередивши Польщу (0,6175), що зумовлено більшою протяжністю залізничної мережі, більшим вантажообігом, нижчим рівнем оплати праці залізничників, що може гарантувати нижчу вартість відповідних послуг та вищим рівнем пунктуальності. Суттєвою перевагою Польщі, про яку у дослідженні не зазначено є наявність європейської колії (1 435 мм) і можливість без зміни колісних пар перевозити вантажі до інших країн Європи. Україні ж при експорті своїх товарів потрібно на західних кордонах «перезувати» потяги, що потребує додаткових витрат часу та коштів.

4. У подальших дослідженнях доцільно провести більш детальну порівняльну оцінку залізничних мереж країн-сусідів України на західних кордонах (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова) з можливістю визначення найбільш оптимальних та перспективних шляхів здійснення експортно-імпоротної діяльності та пошуку наявних резервів. Ще одним важливим напрямом є обґрунтування можливості та доцільності заведення на територію України європейської залізничної колії, принаймні хоча б до важливих вузлових центрів на заході країни (Ковель, Львів, Чоп).

V. V. KAPUSTIAN¹, S. V. NARAIEVSKIY^{2*}

¹ 3rd year student of the Department of International Economics, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, e-mail: vladkapustyan2@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6027-9336

^{2*} PhD in Economics, Associate Professor of the Department of International Economics, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, e-mail: s.naraevsky@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-5527-893X

INTERNATIONAL COMPETITIVENESS OF UKRAINE IN THE FIELD OF RAIL TRANSPORT

The purpose of this article is to determine the competitive position of Ukraine in the field of railway transportation in comparison with Poland (a neighbouring country), Switzerland (a benchmark in the field of railway transportation) and Canada (which professes a completely different “American” principle of operating railway networks, where freight transportation is a priority). **Methods.** In the process of working on the article, the following research methods were used: analysis and synthesis in the selection of indicators and their grouping (production and financial, scientific and technical development, personnel characteristics) depending on the direction they characterise; methods of economic analysis – multidimensional comparative analysis, index analysis, Delphi method in determining the weight of indicators selected for analysis, rating to determine the final positions of each of the countries selected for analysis. **Results.** Among the main results of the study is the determination of Ukraine’s competitive position, primarily in comparison with Poland as a neighbouring country. The next most important is the group of indicators that put Ukraine behind the Swiss railways’ benchmarks, in particular, the quality of infrastructure and electrification. **The scientific novelty** of the results obtained is an attempt to assess the competitive positions of railway transport, which seemingly cannot compete with each other, since each of them operates in a separate territory (in most cases within the same country) and their interests hardly overlap. Currently, this is not entirely true, since, after the large-scale invasion, due to the blockade of Ukrainian seaports, a significant part of export and import commodity flows has moved to rail transport, and by analysing the situation in each individual transit country, it is possible to choose the direction that will be most acceptable for the long-distance transportation of goods to “third” countries. **The practical significance** of the results obtained can be viewed from at least two perspectives. The first is the indicators that have caused the Ukrainian railway to lag behind the benchmark state (Switzerland) and the work to improve the situation in each of the areas. The second side is the possibility of conducting a similar assessment of the

situation in rail transport among all of Ukraine's neighbouring countries and identifying the highest priority areas for sending most of the export and import cargo to "third" countries.

Keywords: competitiveness; railway transport; freight turnover; passenger turnover; electrification; punctuality

REFERENCES

1. Jakoji dopomogy JeS potrebuje Ukrajina, shhob zbereghty svij eksport. Jevropejsjka pravda (2022). Retrieved from <https://www.euointegration.com.ua/experts/2022/05/9/7139122/> (in Ukrainian).
2. Global Railway Review (2023). Retrieved from <https://www.globalrailwayreview.com> (in English).
3. Union Internationale des Chemins de fer (UIC) (2023). Retrieved from <https://uic.org> (in English).
4. Ministerstvo rozvytku ghromad, terytorij ta infrastruktury Ukrainy (2023). Retrieved from <https://mtu.gov.ua> (in Ukrainian).
5. Zaliznychnyj zhurnal "Railway Supply" (2023). Retrieved from <https://www.railway.supply/uk/> (in Ukrainian).
6. Dyrektyva Rady 95/18/JeES "Shhodo zaliznychnykh pidpryjemstv" vid 19 chervnja 1995 roku : Dyrektyva Jevropejsjkogho Sojuzu vid 19.06.1995 r. # 95/18/JeS : stanom na 29 kvit. 2004 r. (2004). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_952#Text (in Ukrainian).
7. Organizational structure. SBB Unternehmen (2023). Retrieved from <https://company.sbb.ch/en/the-company/organisation/organizational-structure.html> (in English).
8. Informacje o spółce. PKP S.A. (2023). Retrieved from <https://www.pkp.pl/pl/serwis-korporacyjny/opkpsa> (in Polish).
9. Grupa PKP. PKP S.A. (2023). Retrieved from <https://www.pkp.pl/pl/grupa-pkp> (in Polish).
10. Rail Services. CN – Transportation Services (2023). Retrieved from <https://www.cn.ca/en/our-services/rail/> (in English).
11. Our company. VIA Rail (2023). Retrieved from <https://corpo.viarail.ca/en/company> (in English).
12. Pro utvorennja publichnogho akcionernogho tovarystva "Ukrajinsjka zaliznycja" : Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 25.06.2014 r. # 200 : stanom na 11 serp. 2015 r. (2015). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/200-2014-п#Text> (in Ukrainian).
13. Akcionerne tovarystvo "Ukrajinsjka zaliznycja". YouControl. (2023). Retrieved from <https://youcontrol.com.ua/contractor/?id=17691671#express-universal-file> (in Ukrainian).
14. Dejaki pytannja akcionernogho tovarystva "Ukrajinsjka zaliznycja" : Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 31.10.2018 r. # 938. (2018). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/938-2018-п#Text> (in Ukrainian).
15. Railway transport of goods by country. The Global Economy (2023). Retrieved from https://www.theglobaleconomy.com/rankings/Railway_transport_of_goods/ (in English).
16. Railroad lines, km by country. The Global Economy (2023). Retrieved from https://www.theglobaleconomy.com/rankings/Railroad_lines/ (in English).
17. Railroad lines, km by country. The Global Economy (2023). Retrieved from https://www.theglobaleconomy.com/rankings/Railroad_lines/ (in English).
18. Railroad infrastructure quality by country. The Global Economy (2023). Retrieved from https://www.theglobaleconomy.com/rankings/railroad_quality/ (in English).
19. World Salaries (2023). Retrieved from <https://worldsalaries.com> (in English).

Стаття надійшла до редакції: 01.12.2023

Received: 2023.12.01

УДК 332.146.2

ГАРМІДЕР Л.Д.

д.е.н., проф., професор кафедри підприємництва, організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет», e-mail: garm@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7837-2734

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Мета. Визначення поняття «соціально-економічний розвиток регіонів» та систематизація напрямів соціально-економічного розвитку регіонів. **Методи.** Прийоми індуктивного і дедуктивного дослідження, групування, спостереження, порівняння. **Результати.** Визначено заходи, які варто проводити для підвищення конкурентоспроможності регіонів. **Наукова новизна.** Удосконалення теоретичних аспектів та дослідження напрямків соціально-економічного розвитку регіонів. **Практична значимість.** Проведені дослідження дають змогу удосконалити теоретичні засади соціально-економічного розвитку регіонів, проаналізувати напрями соціально-економічного розвитку з метою підвищення рівня життя населення, обсягу та якості суспільних послуг та стабільності регіонів, а також запропонувати заходи зростання конкурентоспроможності регіонів.

Ключові слова: регіон; соціально-економічний розвиток регіону; валовий регіональний продукт; конкурентоспроможність; потенціал; конкурентний імунітет; економічна безпека

Постановка проблеми

Одним із аспектів, що визначають важливість дослідження регіонів, є потреба у забезпеченні сталого розвитку шляхом раціонального використання їх потенціалу. Для проведення ефективного соціально-економічного зростання регіонів та забезпечення розвитку різних сфер і галузей народного господарства необхідно насамперед чітко визначити зміст поняття «соціально-економічний розвиток регіонів». Отже метою даного дослідження є: визначення поняття «соціально-економічний розвиток регіонів» та систематизація напрямів соціально-економічного розвитку регіонів

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Соціально-економічному розвитку на регіональному рівні присвячені праці таких вітчизняних вчених: О.С. Качного [1], В.І. Криленко [2], А.Г. Мазур, М.П. Салтана [3], К.Й. Пугачевської [4], О.П. Романко [5], Д.О. Світличної [6], Л.М. Тимошенко, А.О. Сімахової [7], О.В. Черевко [8], С.М. Юрійчука [9], однак існує необхідність у подальшому дослідженні значення та напрямків соціально-економічного розвитку регіонів та їх конкурентоспроможності в сучасних умовах.

Формулювання цілей

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених соціально-економічному розвитку регіонів, у сучасній науковій літературі залишається недостатньо комплексних робіт у напрямку соціально-економічного розвитку регіонів та розробки заходів для підвищення їх конкурентоспроможності. Визначена раніше мета дослідження зумовила постановку наступних завдань: дослідити основні дефініції поняття «соціально-економічний розвиток регіонів»; з'ясувати основні напрями соціально-економічного розвитку регіонів; обґрунтувати роль конкурентоспроможності регіонів; проаналізувати значення економічного потенціалу та безпеки для соціально-економічного розвитку регіонів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Наукове значення ролі регіонів як безпосереднього середовища розширеного відтворення підводить до усвідомлення необхідності розвитку потенціалу кожного з них з урахуванням специфіки і взаємозв'язків з іншими регіонами.

Огляд наукових праць з регіональної економіки засвідчує, що існують розбіжності у визначенні формулювання терміну «регіон». З точки зору географічного трактування регіон – це район, частина земної поверхні або ділянка суходолу із специфічними географічними властивостями та визначеними кордонами. Згідно економічного трактування регіон – це певна частина території, в якому існує взаємозв'язок між суб'єктами господарювання.

Наприклад, О.В. Дергачов дає таке визначення поняттю «регіон»: «територія, що має власні геополітичні, економічні, культурні, соціальні і інші властивості, які взаємопов'язані і забезпечують певну якість життя населення» [6]. У даній статті регіон розглядаємо як соціально-економічну цілісну систему яка є складовою частиною територіального устрою країни, що має власну організаційну структуру та здатність до економічного та соціального розвитку, має місцеві органи влади, які є елементами державної структури влади і управління країною.

Поняття «соціально-економічний розвиток» на регіональному рівні трактується по-різному, тому варто проаналізувати дані табл. 1, в якій наведено наукові погляди щодо визначення даного терміну.

Таблиця 1

Теоретичні підходи до трактування поняття «соціально-економічний розвиток регіонів»

Автор	Визначення поняття «соціально-економічний розвиток регіонів»
О.С. Качний [1]	Процес постійного економічного зростання території регіону, що здійснюється під впливом внутрішніх і зовнішніх виробничих, інституційних, соціальних чинників, та забезпечує підвищення рівня і якості життя його населення.
Л.М. Тимошенко, А.О. Сімахова [7]	Економічні відносини між суб'єктами економіки з приводу забезпечення кращих умов рівня життя населення через застосування переваг нових інститутів, що сприяють формуванню взаємодії економічних та соціальних чинників.
О. В. Черевко [8]	Об'єктивний процес, що відбувається під впливом історичних, географічних, демографічних та інших факторів. Одночасно це і суб'єктивний процес, що відбувається під впливом управлінських заходів з боку регіональної адміністрації.
С. М. Юрійчук [9]	Комплексний процес одночасних змін економічної, соціальної, просторової, політичної та духовної сфер, що призводить до якісних перетворень і в загальному – до змін умов життя людини.

Джерело: розроблено автором за даними [1,7,8,9]

Аналізуючи наведену інформацію в табл. 1 можна зробити висновок, що думки науковців з приводу сутності поняття «соціально-економічний розвиток регіонів» розходяться. Тому варто дати більш узагальнене визначення, яким би можна було розкрити даний термін. Отже, під соціально-економічним розвитком регіону розуміємо зростання показників ефективності діяльності регіону в результаті якісних змін економічних, соціальних, духовних, політичних та управлінських сфер, з метою підвищення рівня життєдіяльності населення.

Основними напрямками соціально-економічного розвитку регіонів є:

1. економічна та соціальна згуртованість, яка включає в себе валовий регіональний продукт на одну особу населення, наявний дохід населення у розрахунку на одну особу населення та загальний коефіцієнт вибуття сільського населення;

2. економічна ефективність, яка характеризується індексом промислової продукції, обсягом реалізованої промислової продукції, індексом обсягу сільськогосподарського виробництва, індексом будівельної продукції будівництва та індексом споживчих цін;

3. інвестиційно-інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця, що містить в собі індекс та обсяг капітальних інвестицій, обсяг та темп зростання обсягу прямих іноземних

інвестицій, частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції та обсяг експорту товарів у розрахунку на одну особу населення;

4. фінансова самодостатність, яка включає показники доходів місцевих бюджетів та темп їх зростання, а також капітальні видатки бюджетів;

5. розвиток малого та середнього підприємництва, що полягає у розрахунку показників кількості суб'єктів середнього та малого підприємництва у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення та частка обсягу реалізованої продукції даними суб'єктами господарювання;

6. ефективність ринку праці, що включає в себе показники продуктивності праці, рівень безробіття та зайнятості населення, індекс реальної заробітної плати та сума заборгованості з виплат зарплати;

7. розвиток інфраструктури можна визначити за допомогою показників щільності автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям державного значення в регіоні, частка сільських та міських домогосподарств, що мають доступ до Інтернету вдома та загальна площа житлового фонду та інші;

8. відновлювальна енергетика та енергоефективність, що характеризуються показниками обсягу паливно-енергетичних ресурсів, спожитих у регіоні; рівень впровадження енергозберігаючих джерел світла у зовнішньому освітленні населених пунктів регіону та інші;

9. доступність та якість послуг у сфері освіти;

10. доступність та якість послуг у сфері охорони здоров'я;

11. соціальний захист та безпека;

12. раціональне природокористування та якість довкілля – це показники, що аналізують обсяг викидів забруднюючих речовин та їх темп зростання (зменшення).

Із вищенаведених даних стає зрозуміло, що існує безліч показників соціально-економічного розвитку регіонів, але основним є показник валового регіонального продукту (ВРП), тому що він допомагає охопити всі особливості регіональної структури виробництва, а рівень ВРП в розрахунку на одну особу населення дає можливість виділити найбільш продуктивні регіони України. Наочно проведемо аналіз даних валового регіонального продукту за 2019-2021 рр. (табл.2).

Проаналізувавши динаміку валового регіонального продукту в розрахунку на одну особу населення протягом 2019-2021 рр., спостерігаємо зростання даного показника по всіх регіонах. Лідерами серед регіонів по ВРП є три області: Полтавська (195825,0 грн.), Київська (162696,0 грн.) та Дніпропетровська (186697, 0 грн.). Найменше значення ВРП у Луганській області при значенні 24684,0 грн. Отже, найбільш продуктивними регіонами країни є області із найбільшим показником валового регіонального продукту, тобто Київська, Дніпропетровська та Полтавська області.

У сучасних умовах на соціально-економічний розвиток регіонів важливий вплив має конкурентоспроможність та складові конкурентного аналізу, серед них: конкурентні переваги, конкурентна позиція, конкурентна стійкість, конкурентний потенціал, конкурентний статус та конкурентний імунітет. Конкурентоспроможність – це здатність регіону витримувати конкуренцію з боку інших регіонів в змаганні за залучення ресурсів для виробництва товарів та послуг відповідної якості [5].

Конкурентоспроможні регіони мають змогу забезпечити: постійне зростання валового регіонального продукту; високий рівень життя населення в регіоні; реалізувати економічний потенціал регіону; сприятливі умови суб'єктам господарювання та конкурентні позиції на ринках; здійснювати виробництво товарів та послуг, які витримують конкуренцію на зовнішніх та внутрішніх ринках; сприятливий інвестиційний клімат регіону.

Для підвищення конкурентоспроможності регіону необхідно застосовувати наступні заходи розвитку:

1) інноваційні заходи – це впровадження науково-технічного прогресу в економіку регіону та фінансування інноваційної діяльності;

2) охорона навколишнього природного середовища – заходи з впровадження ресурсозберігаючих та екологічно чистих технологій з метою зменшення кількості відходів та шкідливих викидів;

3) інформаційні заходи – дають можливість виявити в якому напрямку діяльності рухатися регіону, щоб досягнути соціально-економічного розвитку;

4) розвиток транспорту – це розвиток транспортної інфраструктури та доступність до транспортних перевезень;

5) організаційні – високий рівень адміністративного управління, планування та регулювання економіки в регіоні;

б) стратегічне бачення – забезпечення стратегічної гнучкості для досягнення цілей регіону на основі управління, яке визначає й реалізує усі його можливості та здатності [4].

Таблиця 2

Валовий регіональний продукт (у фактичних цінах) у розрахунку на одну особу населення за 2019- 2021 рр., грн.

Назва області	2019 рік	2020 рік	2021 рік
Вінницька	83133	88380	114218
Волинська	73176	75193	90331
Дніпропетровська	122303	126209	186697
Донецька	49385	50124	69446
Житомирська	70225	76017	95948
Закарпатська	48853	49538	60632
Запорізька	91452	99738	138521
Іван-Франківська	63237	66245	88227
Київська	123216	135817	162696
Кіровоградська	77788	81166	109183
Луганська	18793	20297	24684
Львівська	85177	94317	119049
Миколаївська	82121	86750	112864
Одеська	82879	92823	115129
Полтавська	134383	136608	195825
Рівненська	58318	62485	77599
Сумська	70550	75815	100760
Тернопільська	54821	60565	79412
Харківська	92837	97428	122227
Херсонська	59972	66973	87378
Хмельницька	65893	77153	96964
Черкаська	86279	91817	112145
Чернівецька	46135	50110	61088
Чернігівська	78098	85435	117225

Джерело: розроблено автором за даними [10]

Враховуючи військову ситуацію в Україні та нестабільність у фінансовій, енергетичній, продовольчій та інших сферах – соціально-економічний розвиток регіонів є обмеженим, і саме тому важливе значення має економічна безпека регіонів.

Економічна безпека регіону – це здатність економіки регіону функціонувати при цьому максимально забезпечуючи високий рівень життя та розвитку [2]. Отже, якщо соціально-економічний розвиток регіонів буде опиратися на економічну безпеку, то це дасть змогу регіонам гнучко реагувати на зміни в економічному, соціальному, політичному середовищах. Потенціал регіону – це загальна здатність галузей економіки регіону виробляти продукцію, здійснювати капітальне будівництво, перевезення вантажів, надавати необхідні послуги населенню, який визначається досягненням науки і техніки, обсягом виробничих потужностей, наявністю транспортних засобів, економічно активного населення, якістю їхньої професійної підготовки, ступенем розвитку галузей сфери обслуговування населення [3].

Якщо раніше природно-ресурсний потенціал регіонів відігравав одне з найважливіших значень, то тепер основне значення відіграє інноваційно-інвестиційний потенціал, який включає в себе обсяг капітальних інвестицій. Проаналізуємо обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення наростаючим підсумком за 2019-2021 рр. (табл. 3).

Таблиця 3

Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення наростаючим підсумком за 2019-2021 рр., грн

Назва області	2019 рік	2020 рік	2021 рік
Вінницька	10172,5	6226,8	8153,7
Волинська	12287,4	9319,5	6694,5
Дніпропетровська	20999,3	15208,9	19351,2
Донецька	7397,2	5355,9	6510,7
Житомирська	6968,8	5615,5	6355,8
Закарпатська	7449,5	3192,3	3948,2
Запорізька	8772,5	5864,6	7833,5
Іван-Франківська	6802,5	3630,9	5942,3
Київська	28436,3	12929,1	19875,2
Кіровоградська	8354,8	5562,3	5732,3
Луганська	1569,4	1086,3	1375,9
Львівська	12431,1	5880,9	8564,0
Миколаївська	11157,3	5422,3	6279,0
Одеська	8903,2	6757,9	7445,5
Полтавська	16599,9	11829,0	14732,1
Рівненська	5830,9	3165,9	4770,0
Сумська	7210,5	4763,8	6204,3
Тернопільська	8864,2	5510,9	7243,0
Харківська	8627,4	6178,4	7062,2
Херсонська	11992,4	3536,8	4879,6
Хмельницька	8383,4	5784,0	7814,6
Черкаська	9522,7	4627,2	644,6
Чернівецька	4552,4	2533,5	3312,9
Чернігівська	8828,9	5599,5	6586,0

Джерело: розроблено автором за даними [10]

За підсумками 2021 року можна побачити, що обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення наростаючим підсумком в Київській області склав 19875,2 грн. і є найбільшим порівняно з іншими областями, а найменший – в Луганській області і становить 1375,9 грн. В загальному, по всіх областях простежується тенденція зростання обсягу капітальних інвестицій порівняно із 2020 роком.

Висновки з даного дослідження і перспективи

Вивчення змісту поняття «соціально-економічний розвиток регіонів» показав що, незважаючи на велику кількість досліджень щодо розкриття цього поняття, не існує одностайної думки щодо його трактування. Розкриваючи дану тему, виявлено, що існує багато напрямків соціально-економічного розвитку, які вимірюються певними показниками, основним з яких є показник валового регіонального продукту. Також в межах розглянутого питання було розкрито роль конкурентоспроможності та економічної безпеки оскільки завдяки цьому відбувається стабільний соціальний та економічний розвиток навіть у кризові періоди. Проаналізовано стан соціально-економічного потенціалу регіонів за допомогою обсягу капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу населення.

HARMIDER L.D.

Doctor of Economics, Professor, Head of Department of entrepreneurship, organization of production and theoretical and applied economics, SHEI «Ukrainian State University of Chemical Technology», e-mail: garm@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7837-2734

SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT: REGIONAL ASPECT

Purpose. Definition of the concept of «socio-economic development of regions» and systematization of directions of socio-economic development of regions. **Methods.** Techniques of inductive and deductive research, grouping, observation, comparison. **The results.** The measures that should be carried out to increase the competitiveness of the regions have been determined. **Scientific novelty.** Improvement of theoretical aspects and research of directions of socio-economic development of regions. **Practical significance.** The conducted research makes it possible to improve the theoretical foundations of the socio-economic development of regions, to analyze the directions of socio-economic development in order to increase the standard of living of the population, the volume and quality of public services and the stability of the regions, as well as to propose measures to increase the competitiveness of the regions.

Keywords: region, socio-economic development of the region, gross regional product, competitiveness, potential, competitive immunity, economic security

REFERENCES

1. Kachnyi, O.S. (2017). Teoretyko-metodolohichni zasady derzhavnoho upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom rehioniv. Investytsii: praktyka ta dosvid [Theoretical and methodological principles of public administration of socio-economic development of regions]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 21, 66-68 [in Ukrainian].
2. Krylenko, V.I. (2013). Ekonomichna bezpeka rehionu yak skladova zabezpechennia natsionalnoi ekonomichnoi bezpeky [Economic security of the region as a component of ensuring national economic security]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 2. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_2_11 (date of application: 02.12.2023) [in Ukrainian].
3. Mazur, A.G., & Saltan, M.P. (2012). Rozvytok sotsialno-ekonomichnoho potentsialu: rehionalnyy aspekt [Development of socio-economic potential: regional aspect]. Vinnytsia. LLC «Planer». [in Ukrainian].
4. Pugachevska, K.Y. (2023). Rehionalnyi rozvytok yak chynnyk formuvannia konkurentospromozhnosti ekonomiky rehionu [Regional development as a factor in the formation of competitiveness of the region's economy]. *Innovation and Sustainability*, 3, 63-68 [in Ukrainian].
5. Romanko, O.P. (2015). Poniattia konkurentospromozhnosti rehionu ta yoho oznaky [The concept of competitiveness of the region and its signs]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 3. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_3_15 (date of application: 02.12.2023) [in Ukrainian].
6. Svitlychna, D.O. (2016). Rehion – tsilisna pryrodno-sotsialno-ekonomichna systema [Region – integral natural-socio-economic system]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Heohrafichni ta heolohichni nauky – Bulletin of the Odessa National University. Series Geographical and Geological Sciences*, 1, 142-152 [in Ukrainian].
7. Timoshenko, L.M., Simakhova, A.O. (2015). Sotsialno-ekonomichni rozvytok i yoho kerovane zabezpechennia v umovakh innovatsiinoi modeli suspilnoi dynamiky [Socio-economic development and its controlled provision in the conditions of an innovative model of social dynamics]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky – Mechanism of economic regulation*, №1, 68-76 [in Ukrainian].
8. Cherevko, O.V. (2006). Stratehiya sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy [Strategy of socio-economic development of regions of Ukraine]. Cherkasy. Brama-Ukraine. [in Ukrainian].
9. Yuriychuk S.M. (2011). Peculiarities of management of socio-economic development of regions in modern conditions [Osoblyvosti upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom rehioniv u suchasnykh umovakh]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, № 6, 52-53 [in Ukrainian].
10. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. URL : <http://ukrstat.gov.ua> (date of application: 02.12.2023) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 11.11.2023

Received: 2023.11.11

УДК 364.7+379.851

ЮХНОВСЬКА Ю.О.^{1*}, РИЖЕНКО О.М.², ОМЕЛЬЧАК Г.В.³

1* доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту та туризму, КЗВО «Хортицька національна навчально — реабілітаційна академія» ЗОР, e-mail: yuhnovskaj@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1643-0825

2 доцент кафедри менеджменту та туризму, КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» ЗОР, e-mail: om.zhna@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1643-0825

3 Ст. Викладач кафедри менеджменту та туризму, КЗВО «Хортицька національна навчально - реабілітаційна академія» ЗОР, e-mail: gannaomelchak@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3373-8944

НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ БЕЗБАР'ЄРНОГО СЕРЕДОВИЩА В ТУРИЗМІ ДЛЯ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Мета. Стаття має на меті дати авторське формулювання терміну «безбар'єрний туризм»; визначити напрями формування безбар'єрного середовища в туризмі для людей з інвалідністю. **Методика.** Теоретико-методологічною основою дослідження стали положення теорії туризму, дослідження провідних зарубіжних та вітчизняних науковців щодо впровадження безбар'єрного туризму для людей з інвалідністю. Для досягнення поставленої мети було використано широкий спектр загальнонаукових та спеціальних методів аналізу та синтезу, економіко-логічні методи порівняння та групування, та інші. **Методологія дослідження.** Дослідження проводиться з опорою на теорія синтезу особистісно-орієнтованого та соціально-орієнтованого підходів. Для досягнення поставленої мети було здійснення дослідження та аналіз української та закордонної наукової літератури, зокрема авторів країн ЄС, США, Японії. Виокремлено основні розбіжності у визначенні понять, узагальнено отриману інформацію та визначено напрями для подальших досліджень. **Результати.** В дослідженні проаналізовані основні підходи до визначення синонімічних термінів «безбар'єрний туризм». Визначено їх схожість, але не тотожність термінів. Виділено основні проблеми та бар'єри з якими стикають люди з інвалідністю через відсутність комплексного підходу до вирішення актуальної проблеми. Запропоновано основні напрями формування безбар'єрного середовища в туризмі для людей з інвалідністю, з врахуванням умов євроінтеграції та війни. **Наукова новизна.** На основі дослідження дефініції поняття «туризм для людей з інвалідністю» дано визначення поняттю «безбар'єрний туризм». **Практична значимість.** Представлене дослідження пропонує комплексний підхід до вирішення проблеми впровадження комплексної доступності безбар'єрного туристичного середовища з акцентуванням уваги на web-, Internet- та програмної доступності для людей з інвалідністю.

Ключові слова: туризм, безбар'єрність, інвалідність, безбар'єрний туризм, туризм для людей з інвалідністю, доступність, безбар'єрне середовище в туризмі

Постановка проблеми

Розвиток соціально - орієнтованого суспільства не можливий без створення відкритого соціально простору, який забезпечуватиме реалізацію прав та свобод громадян України. Розбудова туристичної інфраструктури з врахуванням потреб людей з інвалідністю стає фундаментальною для покращення якості життя та визначить один з векторів трансформації суспільства. Практика сьогодення відображає перетин соціальних запитів людей які прагнуть досягнення комфорту та безпеки в життєвому просторі. Саме перетин цих запитів між людьми з інвалідністю та без інвалідності надасть план реалізації ресурсних потенціальних можливостей для формування безбар'єрного туристичного середовища в Україні.

Розуміння потреб, проблем та труднощів, з якими стикаються люди з інвалідністю, має першочергове значення для того щоб комплексно підійти до формування безбар'єрного середовища в туризмі. На сьогодні, важливо акцентувати увагу на тому, що люди з інвалідністю потребують реалізації своїх цивільних, політичних, соціальних, економічних та культурних прав на основі рівності, тих саме можливостей для самореалізації, відпочинку, подорожей та звичайного образу життя, на рівні з людьми без інвалідності. Стратегічна політика держави має орієнтуватися на забезпеченні рівних можливостей та повного соціального пакету для кожного громадянина. Люди з інвалідністю мають бажання подорожувати, відпочивати, розважатися як самостійно, так й зі своїми родинами. Саме тому при формуванні безбар'єрного середовища в туризмі мають враховуватися

комплексно потреби людей з інвалідністю та потреби їхніх родин. Задовольнити туристичні потреби людей з інвалідністю можливо за умови дослідження та усвідомлення конкретних труднощів з якими вони стикаються, розробкою та впровадженням інфраструктурних змін цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Формуванню безбар'єрного середовища в туризмі для осіб з інвалідністю, розглядають науковці України та світу, зокрема в роботах Барна М.Ю. [1], Тучковська І.І. [1], Бабич-Касьяненко К. [2], Бук, М. [3], Головкова Л.С., Юхновська Ю.О., Риженко О.М. [4], Каштан С.М., Кравченко О.О. [5], Кочубей Т. [6], Бейдик О.О., Топалова О.І. [8], Бугіль С.Я. [11], тощо. Увага безбар'єрному середовищу приділяється й на рівні міждержавних організацій: UNWTO [7], United Nations Enable [10]. Проте дослідження напрямів формування безбар'єрного середовища в туризмі для людей з інвалідністю в Україні досліджено та проаналізовано не достатньо. Зауважимо, що в період з 2022 року в Україні кількість людей з інвалідністю збільшилася, що робить формування безбар'єрного середовища в туризмі нагальною задачею сьогодення. Це питання на сьогодні є відкритим та актуальним, вирішення якого в сучасних умовах актуалізується але залишається не вирішеним.

Українські та закордонні автори всебічно досліджують питання формування безбар'єрного туризму. Зокрема, Бейдик О. О. Та Топалова О. І. [8] дають визначення адаптивному туризму й розглядають його як складову національного туризму, його самостійний вид, що виступає чинником реабілітації відносно здорових людей похилого віку та осіб з інвалідністю. Саймон Дарсі, Трейсі Дж. Діксон [8] наполягають на тому що доступний туризм дозволяє людям із вимогами до доступу, включаючи мобільність, зір, слух та когнітивні аспекти доступу, функціонувати незалежно, рівноправно та з гідністю через надання універсально розроблених туристичних продуктів, послуг та середовища. Головкова Л.С., Юхновська Ю.О., Риженко О.М. [4] розглядають безбар'єрний туризм для людей з інвалідністю з точки зору розробки туристичних програм з урахуванням доступності для інвалідів як умови створення рівних можливості для здійснення права на відпочинок, для прилучення до культурних цінностей. Всесвітня туристська організація ЮНВТО [6] дає визначення на основі більш соціальної та гуманістичної спрямованості: туризм, доступний для всіх, – це форма туризму, що передбачає процес співробітництва учасників туристичного процесу, що дозволяє людям, які мають потребу в доступі, зокрема пов'язану з мобільністю, зором, слухом і когнітивними функціями, функціонувати незалежно, справедливо та доступним шляхом, надання їм розробленого на принципах універсального дизайну продуктів туризму, послуг та середовищ. Згідно з визначенням United Nations Enable [9]: доступний туризм – це постійна робота, спрямована на те, щоб туристичні напрямки, продукти та послуги були доступними для всіх людей, незалежно від їхніх фізичних чи інтелектуальних обмежень, обмежених можливостей або віку. Попри напрацювання дослідників та вчених, доцільно зазначити відсутність єдиного визначення поняття, що потребує уточнень та подальших досліджень.

Формування цілей статті

Метою статті є формування напрямів безбар'єрного середовища в туризмі для людей з інвалідністю, які б поєднували практики адаптації до умов повоєнного відновлення України та формували б соціально – орієнтоване суспільство.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сьогодні туризм для людей з інвалідністю є важливим сектором розвитку країни з точки зору соціального, економічного, екологічного та соціально-культурного аспекту. За даними першої офіційної глобальної доповіді про людей з інвалідністю, кількість їх становить 1 млрд., 15% населення світу [4]. Кількість людей, які через активні бойові дії, загальний стан екології та старіння націй, та прогнозоване старіння націй до 2050 року (рис.1), який притаманний країнам ЄС, мають статус людей з інвалідністю, потребують лікування й реабілітації зростає у рази. Демографічне старіння призведе до зростання кількості людей які подорожуватимуть в категорії «безбар'єрного туризму» через фізичний стан та фізичні вікові зміни. Найвищі темпи демографічного старіння за

останні півстоліття спостерігаються в Європі. Тим не менш, швидкість старіння в Європі є нижче, ніж у Центральній і Південній Америці та Азії з 1990-х років, що означає, що цей процес поширюється і на інші континенти. Очікується, що до 2050 року 34% населення Європи буде у віці 60 років і старше, причому частка цієї вікової групи зростає з 11% до понад 25% у Латинській Америці, Карибському басейні та Азії. Від 5% до 9% в Африці. Що стосується людей вікової групи 65+, в прогнозах Генерального секретаріату ООН, частка цієї групи також зростатиме (рис. 1) [13].

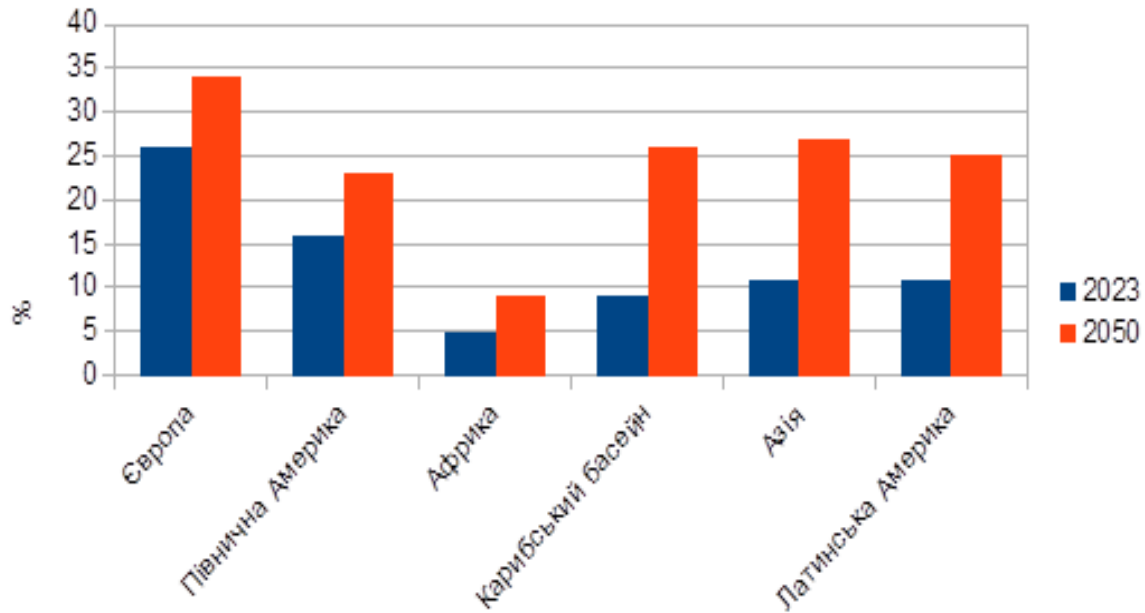

Рис. 1. Прогнозовані демографічне старіння 2023-2050 рр.

Джерело: [13]

Завдяки сучасним технологіям кількість людей, які подорожують з різними фізичними, слуховими та/або когнітивними проблемами зростає пропорційно потребам. Зрозуміло, що технологічний прогрес не може позбавити всіх проблем, але можливо мінімізувати труднощі, які пов'язані з інвалідністю та поліпшити умови подорожей. Через активну фазу війни та обстріли інфраструктури України (в т.ч. туристичної), впровадити всі технологічні рішення на сьогодні неможливо.

Враховуючи сучасний стан суспільства у світі, необхідно констатувати швидкі темпи зростання кількості людей, які потребують соціальної та спеціальної допомоги. За загальноприйнятими міжнародними стандартами їх відносять до різних інклюзивних категорій, а якщо мова йдеться про туристичну галузь, то до категорії туристи з інвалідністю [4]. Статистика кількості туристів з інвалідністю, які подорожують різними країнами, представлені на рис. 2.

Статистичні дані свідчать про те, що питання інклюзії є актуальним і потребує переорієнтації світової індустрії туризму на формат «доступності для всіх», щоб реалізувати соціальну функцію туризму та можливості подальшого зростання його обсягів доходів.

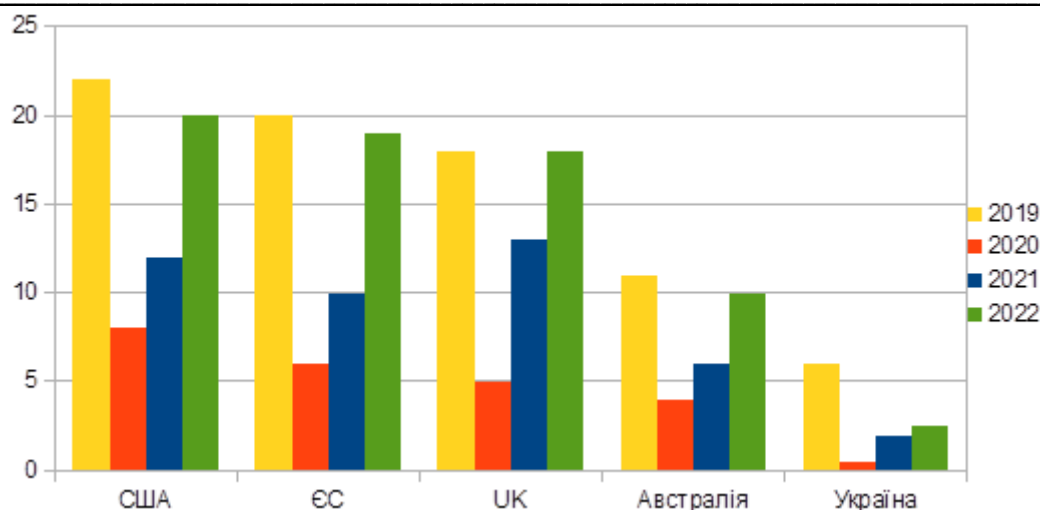

Рис. 2. Статистика частки туристів з інвалідністю у загальній кількості туристичних потоків.

Джерело: Складено автором на основі [4,11-18]

Кількість людей з інвалідністю в Україні зростає. За даними Держаної служби статистики України (рис. 3) кількість людей з інвалідністю за 2022 рік зросла на 300 тис. осіб. Чисельність інвалідів серед учасників та постраждалих внаслідок широкомасштабного вторгнення росії в Україні, стало збільшується.

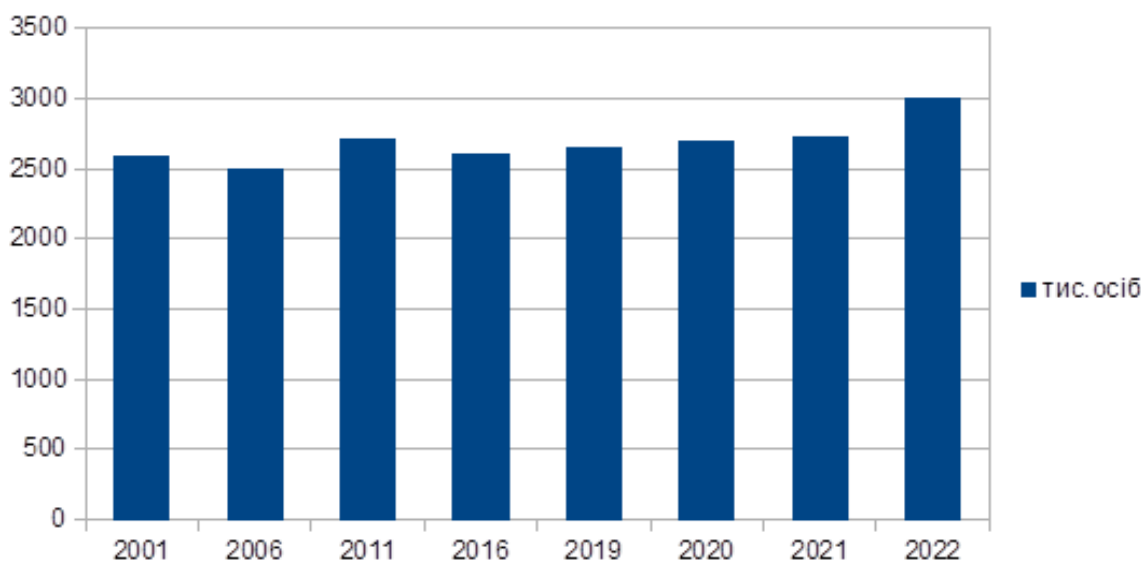

Рис. 3. Кількість людей з інвалідністю в Україні

Джерело: [4, 19]

Активний розвиток гуманістичної та соціальної позиції України призвів до пошуку визначень понять щодо туризму для людей з інвалідністю, які б задовольнили потребам суспільства, їхнім правам та гуманізму. Найчастіше в Україні використовують поняття «туризм для людей з додатковими потребами», «туризм для людей з обмеженими можливостями», «туризм для людей з інвалідністю». Зауважимо на тому, що поняття «інвалідність» є медичним терміном, а «додаткові потреби» й «обмежені можливості» - поняття соціальне (гуманістичне). Змістовно ця термінологія має деяку суттєву різницю. На відміну від української термінології країни ЄС, США та Японії використовують іншу термінологію, спираючись на соціальну та гуманістичну складову та не акцентуючи увагу на інвалідності. Серед такої термінології доцільно виділити: «адаптивний

туризм» (adaptive tourism), «туризм для всіх» (tourism for all), «універсальний туризм» (universal tourism) (UNWTO), «безбар'єрний туризм» (barrier-free tourism), «доступний туризм» (accessible tourism), також відомий як «туризм доступу», «інклюзивний туризм» (inclusive tourism). Таким чином, єдине визначення відсутнє, але акцентується увага саме на можливостях людини, а не на обмеженостях.

Зрозумілим стає потреба в уточненні сутності та змістовного наповнення термінів, на меті якого - знизити рівень термінологічної розбіжності та неточності в умовах європейської інтеграції України та зближення України з соціально - розвиненими країнами світу.

За останні роки Україна зробила кроки щодо імплементації стандартів Конвенції ООН з прав інвалідів (ратифікація та набуття чинності 06.03.2010р.). мета інклюзії, а отже й безбар'єрності – формування адаптивного середовища для рівних прав людей. При дослідженні змістовних особливостей термінів, виявлено розбіжності у визначенні понять. Єдине трактування на сьогодні відсутнє. У зв'язку концентрацією уваги суспільства саме на питанні забезпечення рівних умов для всіх людей у всі сферах життєдіяльності, включно з туризмом, необхідним стає збалансувати зміст термінологічних понять.

На нашу думку, безбар'єрний туризм – процес розвитку туризму, що передбачає доступність туризму для всіх, включно з забезпеченням безперервного моніторингу потреб та змін потреб людей з інвалідністю, розвитку концепцій в сфері туризму для людей з інвалідністю, з врахуванням потреб їхніх опікунів, членів сімей у доступності до туристичного продукту та послуги: фізичної доступності, комунікаційної доступності, сенсорної доступності, web-доступності, internet – доступності, програмної доступності та реалізація прав людей з інвалідністю в сфері туризму.

Таким чином, безбар'єрний туризм визначається як всеохоплюючий туризм. Це означає, що люди з інвалідністю або без мають рівний доступ і задоволення від туристичної діяльності та подорожей загалом. Це стосується також людей похилого віку та тих, хто подорожує з дітьми.

Безбар'єрне туристичне середовище – середовище, що дозволяє людям з інвалідністю пересуватися безпечно, вільно та користуватися всіма спорудами в межах забудованого середовища, дорогами, парками, садами та іншими місцями туристичної галузі. Метою безбар'єрного проектування є створення середовища, що підтримує незалежне функціонування людей, щоб вони могли брати участь у всіх заходах без сторонньої допомоги [6].

Безбар'єрний туризм означає, що кожен може взяти участь у туристичному досвіді. Це передбачає створення сприятливого середовища, до якого кожен може отримати доступ і насолоджуватися ним повною мірою. Серед людей із вимогами щодо доступу в Україні є військові та цивільні, які постраждали та отримали інвалідність внаслідок активних бойових дій, батьки з маленькими дітьми в колясках, люди похилого віку з вимогами щодо пересування та люди з постійною або тимчасовою інвалідністю, яка може включати фізичну, сенсорну, інтелектуальну або неврологічну інвалідність.

Усі туристичні підприємства та установи повинні прагнути бути загальнодоступними та створювати умови безбар'єрного туризму. Це означає забезпечення доступності туристичних місць, продуктів і послуг для всіх людей, незалежно від їхніх фізичних обмежень, обмежених можливостей або віку. Безбар'єрний туризм спрямований на те, щоб усі могли однаково насолоджуватися туристичними напрямками.

Безбар'єрний туризм в Україні важливий як з моральних, так і з економічних причин, оскільки він сприяє рівному доступу та соціальній інтеграції. Через військову агресію росії в Україні кількість людей з інвалідністю збільшилася в кілька разів. На жаль, ця цифра буде лише збільшуватися. Основна увага безбар'єрного туризму полягає не тільки в забезпеченні фізичної доступності туристичних напрямків, місць розміщення та транспорту, але й у забезпеченні практичної підтримки, пов'язаної з подорожами, та доступу до інформації.

Отже, на нашу думку, безбар'єрне середовище в туризмі це – зручне, комфортне та сприятливе середовище, в якому люди з інвалідністю (та без інвалідності) мають рівний доступ до туристичного продукту та послуги, мінімізація наявних бар'єрів (фізичних, соціальних, економічних, IT-бар'єрів, тощо), та розширення кількості спеціальних зручностей та туристичних програм, які враховують різні особливості та потреби людей.

Проблеми доступності в Україні різноманітні та можуть включати фізичні перешкоди, такі як сходи чи вузькі двері, труднощі спілкування, такі як відсутність перекладачів жестової мови чи

вивісок шрифтом Брайля, або когнітивні перешкоди, такі як складні системи бронювання чи важкодоступні веб-сайти. Щоб розв'язати ці проблеми, туристичні підприємства мають прийняти багатогранний підхід, враховуючи всі аспекти надання послуг, починаючи від дизайну фізичних приміщень і закінчуючи інформацією, яку вони надають гостям.

В результаті широкомасштабного вторгнення росії в Україну кількість людей з інвалідністю зростає, це означає що зростає й потреба в організації заходів щодо лікування, соціальної, психологічної, фізичної реабілітації, зростає потреба у спеціалістах для реалізації цих програм, зростає потреба у формуванні безбар'єрного туристичного середовища для людей з інвалідністю, як одного з напрямків реабілітації.

Формування безбар'єрного середовища в туризмі має працювати комплексно, забезпечуючи комфорт всіх учасникам туристичної подорожі: людини з інвалідністю, опікуну, члену родини, дитині й за потреби тваринам-повадирам. До комплексної доступності безбар'єрного туризму відносяться:

- фізичний доступ для людей з інвалідністю, які потребують інвалідних візків, засобів для ходьби або поручнів, та людей що подорожують разом з людиною з інвалідністю (включно з дітьми). Він включає в себе забезпечення пандусів, ліфтів, автоматичних дверей, зрізів бордюрів, прилавків та столів, доступних паркувальних місць, тощо та інших функцій, щоб дозволити людям з інвалідністю доступ до туристичних об'єктів: природні об'єкти і природно-кліматичні зони, соціально-культурні об'єкти показу тощо, спроможні задовольнити потреби туриста під час туристичної подорожі та споживанні туристичних послуг, тощо, будівель, вулиць, туалетів, та інших громадських місць незалежно та безпечно.

- сенсорний доступ для тих, хто має вади зору чи слуху. Він включає в себе вивіски шрифтом Брайля та великим шрифтом, транзитні оголошення та дисплеї. Аудіооголошення та візуальні дисплеї в громадському транспорті надають інформацію людям з вадами зору або слуху, дозволяючи їм самостійно та впевнено пересуватися в громадському транспорті та отримувати інформацію, необхідну для безпечного досягнення місця призначення. Аудіооголошення можуть містити голосові повідомлення про зупинки, пункти пересадки та іншу важливу туристичну інформацію. Ці оголошення лунають через гучномовці через персональний пристрій, наприклад додаток для смартфона. Аудіооголошення повідомляють людям з вадами зору, коли потрібно вийти на зупинці, та будь-яку іншу важливу інформацію. Візуальні дисплеї можуть показувати інформацію про маршрут, найближчі зупинки та інші важливі деталі. Ці дисплеї можна знайти в автобусах і поїздах, а також на станціях громадського транспорту. Візуальні дисплеї дозволяють людям з проблемами слуху знати, де вони знаходяться на маршруті та коли вийти на зупинці.

- комунікаційний доступ: доступ до спілкування для тих, хто має порушення мови, зору та слуху, порушення розумових здібностей. Комунікаційний доступ напряму пов'язаний із допоміжними технологіями.

- web-доступ, допоміжні технології, internet – доступ, програмний доступ. Мобільні додатки є невід'ємною частиною нашого повсякденного життя. Від покупок до спілкування люди покладаються на програми. Деяким людям з інвалідністю важко користуватися цими програмами, якщо вони не розроблені з урахуванням порушень зору, слуху, когнітивних функцій і рухливості. До допоміжних технологій належать фізичні пристрої, електронні пристрої, програмне забезпечення для читання з екрана, програмне забезпечення для розпізнавання голосу та альтернативні пристрої введення. Вони надають підтримку людям із вадами зору, слуху чи моторики та мають важливе значення для того, щоб зробити технології доступними для людей з інвалідністю. Програми зчитування з екрана. Альтернативні пристрої введення – це апаратні пристрої, які можна використовувати для керування комп'ютером замість клавіатури чи миші. Приклади включають головні покажчики, джойстики та пристрої для потягування та затягування. Ці пристрої призначені для використання людьми, яким важко користуватися руками.

Кожен з видів доступу не лише працює як самостійна одиниця, а й доповнює один іншу. Комплексне використання доступності безбар'єрного туризму призведе до ефекту синергії між соціальною та економічною складовою.

Складність формування безбар'єрного середовища в туризмі України полягає в недосконалому, неповноті, відсутності єдиного підходу до нормативної бази, відсутності системи методичного комплексного супроводу з боку державних та місцевих органів влади, відсутність системи

підготовки інструкторів (фахівців) із роботи з цією категорією туристів, відсутності діалогу та прямого впливу туристичних організацій та безпосередньо людей з інвалідністю на формування безбар'єрного середовища в туризмі.

Безбар'єрність стосується права людей з інвалідністю користуватися повним доступом на рівні з іншими, до фізичного середовища, до транспорту, до інформації, подорожей, лікування, комунікацій та інших засобів і послуг. Це встановлено статтею 9 Конвенції про права людей з інвалідністю (UNCRPD) [12]. Хоча деякі країни прийняли всеосяжне законодавство з цього приводу, багато лише країн частково впроваджують його, або взагалі не впроваджують. Через дискримінаційні практики, недостатнє фінансування, обмеженість ресурсів та інших перешкод, люди з інвалідністю, як правило, живуть у тіні та на маргінесі суспільства, внаслідок чого їхні права залишаються поза увагою. На сьогодні вкрай необхідний універсальний, юридично обов'язковий закон для того, щоб повсюдно гарантувати права людей з інвалідністю.

У 1993 році ООН прийняла Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для людей з обмеженими можливостями, які надали політичні вказівки щодо сприяння таким самим можливостям для людей з інвалідністю, якими користуються інші. Саме вони слугували модельним (базовим) законодавством для низки країн. 13 грудня 2006 року Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй [10] ухвалила текст Конвенції про права людей з інвалідністю та протокол до неї. Метою Конвенції є заохочення, захист і забезпечення повного й рівного здійснення всіх прав людей з інвалідністю. Він охоплює низку ключових сфер, таких як доступність, особиста мобільність, охорона здоров'я, освіта, працевлаштування, реабілітація, участь у політичному житті, а також рівність і недискримінація. Конвенція знаменує зміну поглядів на інвалідність від проблеми соціального забезпечення до проблеми прав людини, яка визнає, що суспільні бар'єри та упередження самі по собі призводять до інвалідності. Конвенція не створює жодних «нових прав» або «повноважень». Однак конвенція виражає існуючі права таким чином, щоб враховувати потреби та ситуацію людей з обмеженими можливостями.

Безбар'єрне середовище в туризмі – це не лише моральний обов'язок чи дотримання нормативних вимог, це майбутня перспективна стратегія України, яка сприятиме задоволенню всіх людей, користувачів, туристів. Безбар'єрне середовище в туризмі на сьогодні - перспективна необхідність. Пріоритет інклюзивності, безбар'єрності гарантує те що технологія комплексного підходу у забезпеченні та постійному моніторингу та розвитку безбар'єрного середовища в туризмі служитиме всім громадянам, незалежно від їхніх фізичних та інтелектуальних особливостей. Створення безбар'єрного середовища в туризмі України виходить за рамки технічної відповідності, воно втілює в собі комплексний підхід до інновацій, який підтримує рівність і задоволення інклюзивного суспільства..

Висновки

Сучасний ринок туризму знаходиться у стані активної трансформації. Основними умовами повноцінного існування значної категорії населення залишається їх адаптація до умов сучасного соціуму та реалізацією прав. Різне зростанням чисельності людей з інвалідністю привело до збільшення чисельності особливої соціальної категорії населення. Гострота та зростання кількості людей з інвалідністю свідчить про поширеність. Безбар'єрне середовище в туризмі має велике значення, оскільки це реалізація прав кожного громадянина, гарантоване Законом та мораллю. Соціальна відповідальність за забезпечення безбар'єрного середовища в туризмі лежить на Державі й на суспільстві. Безбар'єрне середовище в туризмі корисне для економіки, оскільки це виняткова бізнес-можливість для напрямків розширити коло туристів. Хоча попереду ще довгий шлях до досягнення універсальної доступності та безбар'єрності в туризмі, прогрес і позитивні зміни, які були зроблені за останні кілька років, показують, що суспільство рухається в правильному напрямку. Необхідно зауважити на тому, що до побудови безбар'єрного середовища в туризмі необхідно залучати безпосередньо людей з інвалідністю та туристичні організації. Перспективою для подальших досліджень мають стати заходи щодо зниження бар'єрів в туризмі на життя людей з інвалідністю та перспективи розвитку безбар'єрної туристичної інфраструктури України.

YULIIA YUKHNOVSKA^{1*}, OLEKSII RYZHENKO², HANNA OMELCHAK³

1* Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of management and Tourism Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, e-mail: yuhnovskaj@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-1643-0825

2 Assistant Professor at the Department of Management and Tourism Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, e-mail: om.zxna@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-1643-0825

3 Master of management and economics, senior lecturer of the department of management and tourism Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, e-mail: gannaomelchak@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-3373-8944

DIRECTIONS OF FORMING A BARRIER-FREE ENVIRONMENT IN TOURISM FOR PEOPLE WITH DISABILITIES: THEORETICAL ASPECTS

ABSTRACT. In the conditions of military aggression against Ukraine by Russia, Ukrainian society not only did not lose its social orientation, but on the contrary, focused attention on the prospects of a humane, socially oriented society. Providing a barrier-free environment for people with disabilities in tourism is a marker of the social development of society and is related to the prospects of the country's economic development. People with disabilities and their family members, guardians and others are concerned about the problems and tasks faced by Ukrainian society. Solving these problems was limited due to the state's financial problems. In connection with the increase of people with disabilities due to war and environmental problems, progress in the activation of social orientation and the development of inclusiveness of communities, Ukraine's accession to the EU - the question of the possibilities of people with disabilities to lead an active social and productive life is being updated. That is why the issue of creating a barrier-free environment in tourism, as one of the directions of social and physical rehabilitation and ensuring the normal life of people with disabilities, cannot be ignored. **Research methodology.** To achieve the set goal, research and analysis of Ukrainian and foreign scientific literature, including authors from the countries of the EU, the United States, and Japan, was carried out. The main differences in the definition of concepts have been identified, the information obtained has been summarized and the directions for further research have been identified. **The results.** In the article, the main approaches to the definition of synonymous concepts «barrier-free tourism» are analyzed. The similarity, but not the identity, of the terms is determined. The main problems and barriers that people with disabilities face due to the lack of a complex approach to solving an actual problem have been identified. **Scientific novelty.** On the basis of the study of the definition of the concept of «tourism for people with disabilities», the definition of the concept of «barrier-free tourism» is given. **The practical significance.** The presented study offers a complex approach to solving the problem of implementing complex accessibility of a barrier-free tourist environment with an emphasis on web, Internet, and software accessibility for people with disabilities.

Keywords: tourism, barrier-free, disability, barrier-free tourist environment, tourism for people with disabilities, accessibility, barrier-free environment in tourism

REFERENCES

1. Barna, M., & Tuchkovska, I. (2020). Bezbar'yerne seredovyshe dlya osib z invalidnistyu v turizmi [Barrier-free environment for people with disabilities in tourism]. *Visnyk Lvivs'koho universytetu torhivli ta ekonomiky. Ekonomichni nauky*, 5-11. <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-61-01>
2. Babych-Kasianenko, K. (2019). Analiz stanu sotsialnoho obsluhovuvannya osib z invalidnistyu v Ukraini na suchasnomu etapi [Analysis of the state of social services for people with disabilities in Ukraine at the present stage]. *Prykarpats'kyy yurydychnyy visnyk*, 79-83. [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(26\).16](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(26).16)
3. Buk, M. (2020). Sotsialne obsluhovuvannya osib z invalidnistyu v reabilitatsiynykh ustanovakh Ukrainy [Social services for people with disabilities in rehabilitation institutions of Ukraine]. *Pidpryyemnytstvo, ekonomika ta pravo*, 82-89. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.15>
4. Golovkova, L., Yukhnovska, Yu., & Ryzhenko, O. (2023). Rozvytok ekolohichnoho (zelenoho) ta silskoho turizmu dlya lyudey z invalidnistyu v Ukraini [Development of ecological (green) and rural tourism for people with disabilities in Ukraine]. *Zhurnal Heolohiyi, Heohrafiyi ta Heoekolohiyi*, 32(1), 26-35. <https://doi.org/https://doi.org/10.15421/112303>

5. Kashtan, S. M., & Kravchenko, O. O. (2019). Shcho mozhut zrobyty hromads'ki orhanizatsii u sferi nadannya sotsial'nykh posluh lyudyam z invalidnistyu? (na prykladi "Konfederatsiyi hromads'kykh orhanizatsiy invalidiv Ukrayiny") [What can NGOs do in the provision of social services to people with disabilities? (on the example of the "Confederation of NGOs of Disabled People of Ukraine")]. *Visnyk Akademiyi pratsi, sotsial'nykh vidnosyn ta turizmu*, №3, 24-33. <https://doi.org/10.33287/1120193>
6. Kochubey, T. (2021). Zahal'ni zasady stvorennia bezbar'vernoho seredovyscha dlya lyudey z invalidnistyu [General principles of creating a barrier-free environment for people with disabilities]. *Sotsial'na robota ta osvita*, Tom 8, № 2, 204-214. Retrieved from <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/24473>
7. General'na Asambleya. Dvadsyata sesiya 24 serpnya 2013 roku [General Assembly. Twentieth session August 24, 2013]. Retrieved from <https://www.unwto.org/archive/global/event/general-assembly-twentieth-session>
8. Saimon Darsi, Treysi Dzh. Dikson (2009). *Zhurnal hotel'nogo ta turystychnoho menedzhmentu* [Journal of Hotel and Tourism Management]. DOI: <https://doi.org/10.1375/jhtm.16.1.32>
9. Department of Economic and Social Affairs. Invalidnist'. Spriyannya dostupnomu turizmu dlya vsikh [Department of Economic and Social Affairs. Disability. Promotion of accessible tourism for all]. United Nations Enable. Retrieved from <https://www.un.org/development/desa/disabilities/issues/promoting-accessible-tourism-for-all.html>
10. Buhil', S. Ya. (2023). Rozvytok inklyuzyvnoho turizmu v Ukrayini yak zasobu sotsial'noyi reabilitatsiyi lyudey z obmezhenyimi mozhlyvostyamy [Development of inclusive tourism in Ukraine as a means of social rehabilitation for people with disabilities]. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-321-7-4>
11. Convention on the Rights of Persons with Disabilities – Stat'ti [Convention on the Rights of Persons with Disabilities – Articles]. Retrieved from <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-2.html>
12. DIP. URL: <https://dip.org.ua/turizm/svitovyy-turyzm-vidnovyvsya-na-80-vid-dopandemiynoho-rivnya/>
13. Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/186743/international-tourist-arrivals-worldwide-by-region-since-2010/>
14. IDE: inkliuzyvnist, riznomanitnist, rivnist XXI stolittia (2024). URL: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/ua/pdf/2024/01/kpmg-review-magazine-14.pdf>
15. GOV.UK. (2021). <https://www.gov.uk/government/statistics/national-travel-survey-2021/national-travel-survey-2021-travel-by-disabled-people-and-people-with-mobility-difficulties>
16. Derzhavne ahentstvo rozvytku turizmu Ukrayiny [State Agency for Tourism Development of Ukraine]. Retrieved from <https://www.tourism.gov.ua/>
17. Yearbook of Tourism Statistics, Data 2017 – 2021, 2023 Edition. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284424139>
18. UN Turizm (2023) [UN Tourism]. Retrieved from <https://www.unwto.org/tourism-statistics/key-tourism-statistics>
19. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/>

Стаття надійшла до редакції: 04.12.2023
Received: 2023.12.04

УДК 332

ГАРНАГА О.М.

к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства та міжнародного бізнесу Національного університету водного господарства та природокористування, e-mail: o.m.gharnagha@nuwm.edu.ua, ORCID ID: 0000-0002-5236-7299

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Мета. Стаття присвячена організації державного регулювання інвестиційної діяльності в сфері землекористування. **Методика.** Для вирішення даної наукової проблематики застосовано структурний метод та метод абстрактно-логічного узагальнення. **Результати.** У статті розкрито основні аспекти державного регулювання в сфері землекористування. Наголошено, що фундаментальним фактором розвитку збалансованого землекористування є вирішення проблеми залучення інвестицій у цю сферу. Зазначено, що під інвестиційним потенціалом сільськогосподарських земель слід розуміти можливість отримання максимального доходу у короткостроковій чи довгостроковій перспективі від здійснення капіталовкладень у землю з метою підвищення її родючості та забезпечення сталого і ефективного землекористування. Представлено методологічні засади формування ВВП за видами економічної діяльності (сільське господарство, лісове господарство та рибне). **Наукова новизна.** Запропоновані методологічні засади дадуть можливість підвищити ефективність інвестування у земельні ресурси. **Практична значимість.** Реалізація запропонованих методологічних засад формування ВВП в сфері землекористування дасть можливість збільшити обсяги залучення інвестицій та забезпечити їх оптимальний розподіл.

Ключові слова: збалансоване землекористування; державне регулювання; інвестиційна діяльність; валовий внутрішній продукт, землекористувачі

Постановка проблеми

Фундаментальним фактором розвитку збалансованого землекористування є вирішення проблеми залучення інвестицій у цю сферу. інвестиції це соціально-економічна категорія, що виражає відносини між юридичними, фізичними особами та державою в процесі вкладення активів у здійснення розширеного відтворення суб'єктів господарювання з метою отримання прибутку у майбутньому. Під інвестиційним потенціалом сільськогосподарських земель розуміють можливість отримання максимального доходу у короткостроковій чи довгостроковій перспективі від здійснення капіталовкладень у землю з метою підвищення її родючості та забезпечення сталого і ефективного землекористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значний внесок у дослідження проблематики державного регулювання землекористування в Україні було зроблено: Г. Гуцуляком, Д. Добряком, А. Крисак, А. Мартином, П. Саблуком, А. Сохничем, М. Ступенем, А. Третяком та іншими. Проте, безсумнівно визнаючи значний доробок науковців у дослідженні державного регулювання землекористування, варто зазначити, що низка питань потребує подальшого опрацювання та вивчення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Загальні принципи, правила та механізми розвитку землекористування зазначено у великій кількості міжнародних та національних публікаціях. Проте аналіз наукової літератури виявив, що й досі відсутнє узагальнення аспектів організації державного регулювання інвестиційної діяльності в сфері землекористування. Потребують поглибленого дослідження методологічні засади формування ВВП за видами економічної діяльності (сільське господарство, лісове господарство та рибне).

Формування цілей статті

Мета статті полягає у розкритті суті та змісту організації державного регулювання інвестиційної діяльності в сфері землекористування.

Виклад основного матеріалу дослідження

У процесі господарської діяльності землекористувач здійснює вкладення у земельні ресурси, здійснюючи таким чином внутрішні інвестиції. Здійснення внутрішніх інвестицій землекористувачами є логічною та закономірною процедурою, адже без вкладень коштів у землю не буде здійснюватися виробничий процес, тому земельні капіталовкладення в будь-якому разі матимуть місце у сільському господарстві питання лише в тому, щоб підвищувати зацікавленість землекористувачів до сільськогосподарської діяльності та раціонального використання земель [1]. В той же час існує незадоволена потреба залучення іноземних інвестицій у сільськогосподарські землі задля підвищення ефективності господарювання вітчизняних землекористувачів.

Варто зауважити, що на сьогодні міжнародна інвестиційна діяльність стає все більш актуальною в умовах глобалізації економічного розвитку, тому іноземний інвестор щораз змушений шукати нові вигідні об'єкти для інвестування. У зв'язку з цим можна очікувати певного підвищення інвестування коштів в українські землі.

Окремо варто зазначити, що інвестиції з країн Європейського Союзу дуже важливі для всіх галузей вітчизняної економіки. Практика свідчить, що розвиток економічної співпраці з Європейським Союзом історично сприяли розвитку економік сусідніх країн і поглибленню їх спеціалізації в міжнародному поділі праці.

Отже, головною проблемою на сьогодні є підвищення інвестиційної привабливості сільськогосподарських земель, адже вкладати кошти у розвиток землекористування, що перебуває в занепаді, однозначно не є вигідною справою.

Тому основоположним завданням є формування нової інвестиційної політики, в основі якої лежатимуть стратегічні напрями мобілізації фінансових ресурсів землекористувачами, пошук та обґрунтування способів покращання ситуації стосовно провадження інвестицій у землю сільськогосподарського призначення суб'єктами господарювання, у тому числі з-за кордону.

Основними з них повинні бути:

- вдосконалення законодавчого забезпечення;
- розвиток сільської інфраструктури;
- покращення макроекономічної ситуації в державі;
- становлення ринку сільськогосподарських земель тощо.

Залучення іноземних інвестицій сприятиме реалізації стратегічних завдань у напрямі підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства на світових ринках.

Інвестиційні ресурси є фундаментом для підтримки процесів розробки та впровадження інновацій у систему землекористування країни. Їх динаміку впродовж 2010-2020 років зображено на рис. 1.

На рис. 2 зобразимо частку капітальних інвестицій в сільське господарство від усього розміру інвестицій.

Аналіз засвідчив, що до 2018 року спостерігається ріст обсягу капітальних інвестицій на 1 га сільськогосподарських угідь, що безперечно, є позитивним моментом для аграрного сектора. В той же час, варто зауважити, що починаючи з цього року прослідковується зниження показників обсягу та частки капітальних інвестицій, що є наслідком поглиблення фінансової кризи, що охарактеризувалася загальним зменшенням ВВП, знеціненням національної грошової валюти та зниженням її купівельної спроможності в цілому.

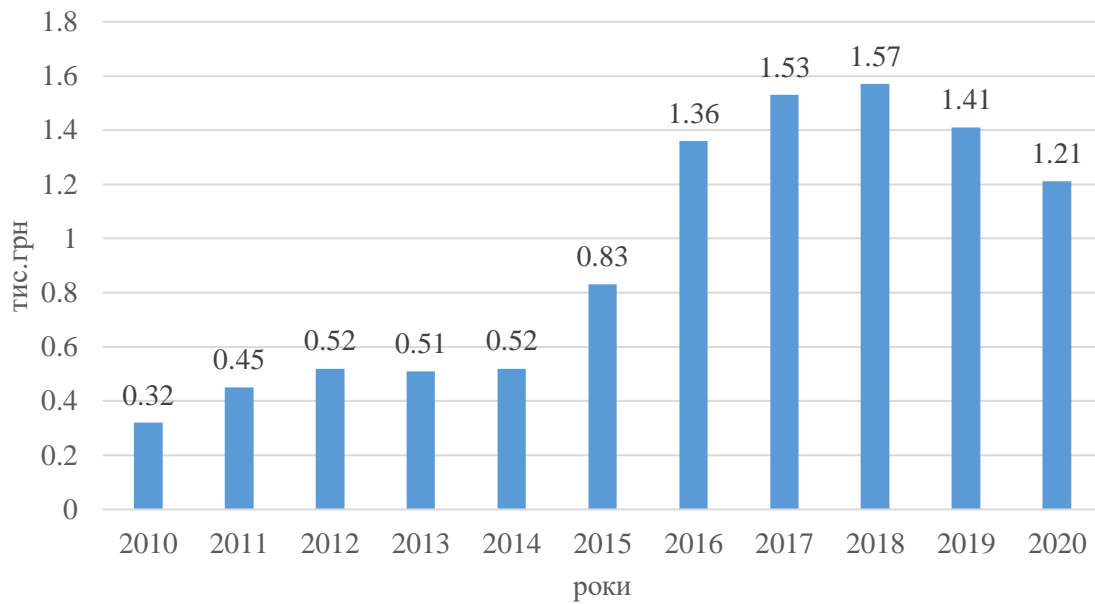

Рис. 1. Обсяг капітальних інвестицій на 1 га сільськогосподарських угідь в Україні у 2010-2020 роках

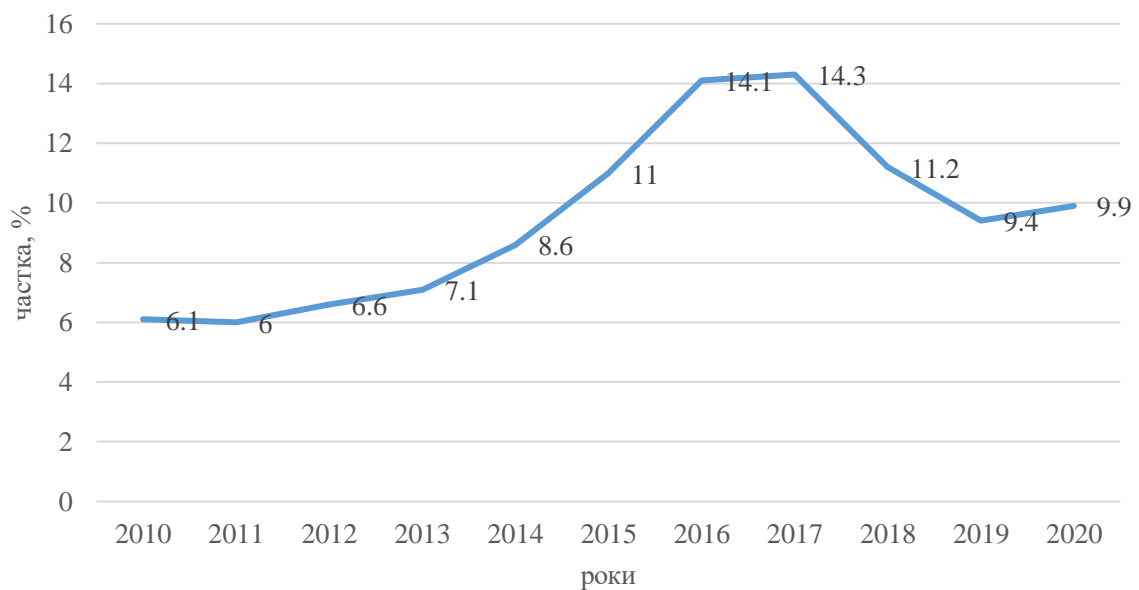

Рис. 2. Частка капітальних інвестицій в сільське господарство від всього розміру інвестицій

Таким чином, реальний потенціал інвестиційних ресурсів для підтримки реалізації масштабних проектів в аграрному секторі є досить обмеженим. З одного боку, це може продемонструвати пріоритетне значення капітальних вкладень в аграрний сектор для інвесторів, незважаючи на деструктивну стагнацію національної економіки, а з іншого - протидіяти дестабілізуючому впливу загроз та забезпечити підтримку процесу економічного зростання, незважаючи на негативні соціально-економічні тенденції, з якими зіткнувся галузевий господарський комплекс аграрного сектору.

Водночас важливо підкреслити дуже низьку частку іноземних інвестицій у її загальній структурі (менше 2%). Така ситуація свідчить про те, що сьогодні іноземні інвестори зацікавлені переважно у використанні сировинного природно-ресурсного потенціалу вітчизняного аграрного сектору, а не в довгостроковому господарюванні, яке вимагає реалізації масштабних інвестиційних проєктів та дотримання принципів збалансованого природокористування з метою підтримання відтворювальної здатності аграрного сектору на перспективу.

Іноземний інвестиційний капітал створює багато можливостей для вітчизняних секторів економіки, таких як залучення додаткових резервів економічного зростання, полегшення доступу до зовнішніх ринків сільськогосподарської продукції, впровадження інноваційних технологій та забезпечення високого рівня техніко-технологічної модернізації економіки та аграрного сектору, але водночас породжує певні дестабілізуючі процеси, що загрожують національній безпеці та економіці країни, може створювати ризики та загрози.

Державне регулювання інвестиційної діяльності в Україні здійснюється задля реалізації економічної, науково-технічної, екологічної та соціальної політик і визначається показниками економічного, екологічного та соціального розвитку, регіональними і державними програмами економічного розвитку, а також обсягом коштів на передбачену інвестиційну діяльність. Політика державного регулювання інвестиційного розвитку землекористування в різних регіонах та країнах світу є багатогранною, що враховує можливості використання різних засобів як фінансового так і не фінансового стимулювання землекористувачів.

Забезпечення організаційних умов для інвестування в сфері землекористування реалізується за допомогою:

- податкових ставок, пільг та системи оподаткування з диференціюванням суб'єктів і об'єктів оподаткування [2];
- проведення кредитної та амортизаційної політики, зокрема встановленням прискореної амортизацією основних фондів;
- наданням фінансової допомоги у виді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток галузей, виробництв тощо;
- системи антимонопольних заходів;
- роздержавлення й приватизації власності;
- визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами;
- системи державних норм і стандартів, ліцензування окремих видів робіт та експертизи інвестиційних проєктів у питаннях дотримання екологічних вимог.

Держава виступає гарантом стабільності умов провадження інвестиційної діяльності, дотримання прав і законних інтересів її суб'єктів. Державні посадові особи не мають права втручатися в діяльність суб'єктів інвестиційної діяльності, крім тих випадків, коли таке втручання дозволяється законодавством і здійснюється в межах компетенції цих посадових осіб.

За умови прийняття державними чи іншими органами актів, що порушують права інвесторів і учасників інвестиційної діяльності, то збитки, які завдаються суб'єктам інвестиційної діяльності, підлягають обов'язковому відшкодуванню у повному обсязі цими органами. Ніхто не має права обмежувати права інвесторів у виборі об'єктів інвестування, за винятком тих випадків, що передбачені законодавством.

Правове забезпечення створення та діяльності державних установ у сфері інвестицій у землекористування є необхідним елементом державного регулювання інвестиційних процесів.

Слід зауважити, що існуюча система права в сучасних умовах містить достатньо великий перелік законодавчих актів, проте більшість з них недостатньо є систематизованими. Це вимагає подальшого вдосконалення законодавчої бази реалізації системи державного регулювання інвестиційної діяльності у сфері землекористування.

З метою визначення напрямів подальшого розвитку державного регулювання інвестиційної діяльності в сфері землекористування було розроблено організаційну схему її державного регулювання.

Суб'єкти державного регулювання інвестиційних процесів здійснюють свою діяльність на основі відповідного нормативного та методологічного забезпечення.

Представлений підхід в цьому аспекті відрізняється від існуючих нині тим, що в ньому акцентовано увагу на методології управління суб'єктами. Класична ідея державного регулювання

інвестиційних процесів базується на визначенні лише нормативно-правової складової, що регулює дії основних його елементів. Вважаємо цей підхід неактуальним, оскільки процеси державного регулювання в інвестиційній сфері вимагають формування відповідної методології та розробки системи правил державного публічного адміністрування.

Одним із напрямків методологічного забезпечення державного регулювання інвестиційної діяльності в сфері землекористування може бути реалізація програм з підготовки фахівців державної служби з управління інвестиційними проектами, які б надавали кваліфіковану консультаційну підтримку тим землекористувачам, які хочуть максимально ефективно використати наявні ресурси на фінансування інвестиційних проектів [3]. Ефективним могло б бути створення регіональних центрів інформаційного забезпечення землекористувачів у сфері імплементації інвестиційних проектів та програм.

Наведемо організаційну схему державного регулювання інвестиційної діяльності в сфері землекористування.

Рис. 3. Організаційна схема державного регулювання інвестиційної діяльності в сфері землекористування

Адаптація методологічного забезпечення державного регулювання інвестиційної діяльності відповідно до сучасних вимог прискорить реформування цієї сфери в сільському господарстві, допоможе здійснити значний поступ в напрямку активізації інвестиційної діяльності у сфері землекористування.

На рис.4 представимо методологічні засади формування ВВП за видами економічної діяльності (сільське господарство, лісове господарство та рибне).

Рис. 4. Методологічні засади формування ВВП за видами економічної діяльності (сільське господарство, лісове господарство та рибне)

Таким чином, реалізація запропонованих методологічних засад формування ВВП в сфері землекористування дасть можливість збільшити обсяги залучення інвестицій та забезпечити їх оптимальний розподіл.

Висновки

Підводячи підсумки зазначимо, що запропоновані методологічні засади дадуть змогу підвищити ефективність інвестування у земельні ресурси. Практичне застосування даного функціоналу, для вирішення завдання підвищення ефективності державного регулювання землекористування, має лягти в основу розробки структурної схеми механізму регулювання інвестиційної діяльності в сфері землекористування.

HARNAHA O.M.¹

1 Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Business Economics and International Business, National university of water and environmental engineering, e-mail: o.m.gharnagha@nuwm.edu.ua, ORCID ID: 0000-0002-5236-7299

INVESTMENT SECURITY OF LAND USE IN UKRAINE

Goal. The article is devoted to the organization of state regulation of investment activities in the field of land use. **Method.** To solve this scientific problem, the structural method and the method of abstract-logical generalization are used. **Results.** The article reveals the main aspects of state regulation in the field of land use. It was emphasized that a fundamental factor in the development of balanced land use is solving the problem of attracting investments in this area. It is noted that the investment potential of agricultural land should be understood as the possibility of obtaining maximum income in the short or long term from capital investments in the land in order to increase its fertility and ensure sustainable and efficient land use. The methodological principles of GDP formation by types of economic activity (agriculture, forestry, and fishing) are presented. **Scientific novelty.** The proposed methodological principles will make it possible to increase the efficiency of investing in land resources. **Practical significance.** The implementation of the proposed methodological principles of GDP formation in the field of land use will make it possible to increase the volume of investments and ensure their optimal distribution.

Keywords: balanced land use; state regulation; investment activity; gross domestic product, land users

REFERENCES

1. Spaskiy, G.V. (2018). Investytsiyna pryvablyvist sil's'koho hospodarstva [Investment attractiveness of agriculture]. *Ekonomika APK*, Vol. 2, pp. 30–36.
2. Savina, N.B., & Garnakha, O.M. (2023). Ekonomichni rehulyatory zbalansovanoho zemlekorystuvannya [Economic regulators of balanced land use]. *Visnyk NUVGP: Seriya "Ekonomichni nauky"* [Bulletin of NULES: Series "Economic Sciences"], Vol. 2(102), pp. 48-57.
3. Urba, S.I. (2019). Investytsiyno-innovatsiynе zabezpechennya aharnoho sektora v systemi ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy [Investment and innovation support of the agrarian sector in the system of economic security of Ukraine]. *Ekonomika ta finansy* [Economics and finance], pp. 65–74.

Стаття надійшла до редакції: 19.10.2023
Received: 2023.10.19

УДК 330.1

НАТАЛІЯ ЗАЧОСОВА

д.е.н., професор, професор кафедри менеджменту та державної служби Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького, e-mail: natazachosova@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8469-3681

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ТА РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УМОВАХ BANI WORLD ТА ІНДУСТРІЇ 4.0

Метою дослідження стало визначення стратегічних орієнтирів та конкретизації ролі людського капіталу для відновлення фінансово-економічної безпеки критичної інфраструктури в умовах BANI World та Індустрії 4.0. **Методика.** У процесі дослідження було використано такі методи, як контент-аналіз наукових джерел і літератури, узагальнення, систематизація та доповнення напрацювань вітчизняних і зарубіжних вчених у площині уточнення ролі людського капіталу у відновленні економічних систем, а також при встановленні впливу тенденцій сучасного світу на якість людського капіталу та на його здатність позитивно впливати на розбудову економіки України та відновлення фінансово-економічної безпеки її критичної інфраструктури у пост-воєнний період. Використано графічний метод візуалізації окремих положень, припущень і висновків, отриманих у процесі дослідження. **Результати.** Встановлено, що фінансово-економічна безпека об'єктів критичної інфраструктури – це важлива економічна характеристика національної безпеки. Високий рівень фінансово-економічної безпеки стратегічно важливих підприємств означає їх здатність протистояти економічним ризикам, бути незалежними від зовнішнього фінансування, здійснювати ефективну фінансово-господарську діяльність навіть у ситуації суттєвих ресурсних обмежень, яка неодмінно буде характерною для пост-воєнної економіки. Хоча європейські партнери та увесь світ обіцяє Україні фінансову підтримку у процесі її відновлення після війни, підприємства критичної інфраструктури у економічній площині мають характеризуватися високим рівнем функціональної незалежності, а відтак, проблема їх фінансово-економічної безпеки має вирішуватися на рівнях топ-менеджменту та держави, без залучення сторонніх осіб або організацій. Узагальнено вектори впливу Індустрії 4.0 та світу BANI на критичну інфраструктуру держави. Окреслено роль людського капіталу у відновленні фінансово-економічної безпеки об'єктів критичної інфраструктури. **Наукова новизна.** Запропоновано стратегічні орієнтири для відновлення фінансово-економічної безпеки критичної інфраструктури в умовах BANI World та Індустрії 4.0. **Практична значимість.** Представлені у дослідженні пропозиції можуть слугувати доповненням до державної політики післявоєнного відновлення та розвитку економіки України у частині управління її критичною інфраструктурою та використовуватись об'єктами критичної інфраструктури при розробці власних стратегій управління фінансово-економічною безпекою.

Ключові слова: критична інфраструктура; фінансово-економічна безпека; людський капітал; війна; відновлення економіки; Індустрія 4.0; світ BANI

Постановка проблеми

З початку повномасштабної війни у лютому 2022 року інфраструктура України є постійною мішенню для ворожих атак, у результаті яких держава за рік війни зазнала збитків на сотні мільярдів доларів. Водночас, неможливо прорахувати соціальні збитки та втрати, оцінити наслідки для фізичного та емоційного стану населення, яке опинилось без життєво важливих товарів і послуг, засобів для нормального життя. Порушено економічні зв'язки, логістичну структуру, партнерські відносини, частину з яких відновити буде уже не можливо. На рівні із фізичним знищенням або пошкодженням об'єктів критичної інфраструктури, суттєвій загрозі піддана і їх фінансово-економічна безпека, що є важливою умовою для безперервного та ефективного функціонування стратегічно важливих для життєдіяльності економіки та суспільства суб'єктів господарювання. Обмеженість матеріальних ресурсів, втрати їх значної частини, у тому числі на окупованих територіях, недостатність фінансової підтримки з боку державного бюджету через пріоритетність спрямування активів на військові потреби змушують вітчизняні підприємства відшукувати усі можливі резерви для свого функціонування і задоволення першочергових потреб широких верств населення.

Загострення проблеми забезпечення фінансово-економічної безпеки об'єктів критичної інфраструктури відбулося у період розгортання воєнної агресії проти України, однак, її існування помічалось на теоретичному та практичному рівнях уже давно. Нестабільність економічної ситуації, що повсякчас погіршувалась світовими та локальними кризами, фінансові та політичні ризики, а віднедавна – поширення тенденцій Індустрії 4.0, яка є рушієм трансформацій виробничих і бізнес-процесів у напрямі їх автоматизації та цифровізації, стали джерелами численних загроз і ризиків для стану фінансово-економічної безпеки українських підприємств. Відтак, важливим теоретичним завданням є пошук і узагальнення стратегічних орієнтирів для збереження, відновлення, зміцнення стану фінансово-економічної безпеки об'єктів критичної інфраструктури з метою забезпечення у майбутньому їх активної участі у післявоєнному відновленні економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

На теренах вітчизняної економічної науки уже розпочато дослідження, що стосуються питань управління фінансово-економічною безпекою об'єктів критичної інфраструктури та проблемних аспектів її забезпечення у різних реаліях господарської діяльності [1, 2]. Водночас, з плином часу додаються усе нові фактори мікро та макrorівня, які чинять вплив на її стан і не можуть бути залишені поза увагою, наприклад, такі як характеристики BANI у картині загального сприйняття сучасного світу, стрімке поширення тенденції Індустрії 4.0, що були нами ідентифіковані як джерела ризиків для економічної безпеки об'єктів критичної інфраструктури у попередніх дослідженнях [3]. У цій статті планується розглянути потребу відновлення фінансово-економічної безпеки стратегічно важливих підприємств під впливом ще одного суттєвого макроекономічного фактору, який на відміну від світу BANI та Індустрії 4.0, є натеper характерним саме для України – втрати людського капіталу по причині високого рівня міграції через війну та окупацію. У цьому контексті було проаналізовано публікації зарубіжних вчених, аби виявити існування ефективних зарубіжних практик щодо вирішення цього актуального для сучасної України питання [4-7]. Серед вітчизняних дослідників проблеми збереження і розвитку людського капіталу висвітлюються у публікаціях таких вчених, як Живко З., Горбань І., Марушко Н., Корж М., Корогод Н., що досліджували управління людським капіталом в умовах постмодерністських суспільств у контексті забезпечення економічної безпеки підприємства [8], Бояринова К., Мельничук В., які вивчали механізми формування та розвитку людського капіталу на підприємствах [9], Плаксюк, О., Горватова, В., Якушев, О., що обґрунтували значення людського капіталу як фактор підвищення ефективності та конкурентоспроможності компанії [10], Юрченко Г., Ситник Й., які займалися питанням ретроспективного переосмислення теорій людського капіталу в умовах вітчизняної економіки у постепідемічний період [11], Приймак В., Вишнеvsька С., Трач А., що запропонували застосування двовимірного таксономічного аналізу для оцінювання динаміки рівня розвитку людського капіталу в регіонах України [12]. Однак, доводиться констатувати, що в Україні скалася унікальна за рівнем загрозливості та поєднання ризикових факторів ситуація для стану фінансово-економічної безпеки бізнесу і населення, готового рішення для усунення або послаблення проблемних аспектів якої на теоретичному рівні поки не вироблено.

Формування цілей статті

Дослідження спрямоване на визначення стратегічних орієнтирів та конкретизації ролі людського капіталу для відновлення фінансово-економічної безпеки критичної інфраструктури в умовах BANI World та Індустрії 4.0.

Виклад основного матеріалу дослідження

Основним критерієм віднесення суб'єкта господарювання до об'єктів критичної інфраструктури є той факт, що зупинка його діяльності з будь-якої причини може мати вплив на життя багатьох людей, нормальну роботу численних економічних суб'єктів, а наслідки порушення сталого функціонування одного або низки об'єктів критичної інфраструктури можуть спричинити надзвичайні ситуації та/або мати негативний вплив на стан екологічної, енергетичної, економічної, фінансової безпеки, на стан обороноздатності держави, порушити систему управління нею [13]. Від

початку повномасштабного вторгнення, ворог фокусує свої атаки на стратегічно важливих об'єктах, і у багатьох випадках успіх таких нападів паралізував діяльність цілих сфер економічного та соціального життя населення України та бізнесу. У жовтні 2022 року заступник керівника Офісу Президента Кирило Тимошенко оголосив, що «Внаслідок ворожих обстрілів житлової, соціальної та енергетичної інфраструктури Україні завдано збитків на сотні мільярдів доларів» [14]. Від моменту цієї заяви пройшов уже рік, і збитки суттєво зросли. Експерти Київської школи економіки стверджують, що «загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, за підсумками червня 2023 року перевищила \$150 млрд, у тому числі: транспортна інфраструктура, дорожнє господарство, залізнична інфраструктура, а також авіаційна галузь та портова галузь зазнали втрат на \$36,6 млрд; збитки, завдані інфраструктурі української енергетики – \$8,8 млрд, з яких \$638 млн – прямі збитки сфери від підриву ГЕС» [15]. Зауважимо, що названа цифра у \$150 млрд стосується не лише критичної інфраструктури, однак, конкретні цифри втрат транспортної інфраструктури та енергетичної галузі частково їх характеризують. Фізичне відновлення критичної інфраструктури вимагає вжиття негайних заходів у цьому напрямі на державному рівні і не може чекати до моменту кінця війни. Водночас, питання підвищення рівня фінансово-економічної безпеки об'єктів критичної інфраструктури – актуальне як натепер, у воєнний час, так і буде гостро стояти у період післявоєнного відновлення економіки України. Саме критична інфраструктура буде основою, каркасом, на якому вибудовуватиметься нова післявоєнна вітчизняна економіка. Тому у стратегічних документах, розробками яких займаються нині авторитетні експерти та аналітики, мають встановлюватись орієнтири, напрямки та заходи досягнення об'єктами критичної інфраструктури стану фінансово-економічної безпеки, а також засоби та інструменти макро і мікрорівневого управлінського впливу на цей процес. Головна організаційна та координуюча роль має відводитись державі, а от для фінансового забезпечення необхідно буде залучати інвесторів.

Фінансово-економічна безпека об'єктів критичної інфраструктури – це важлива економічна характеристика національної безпеки. Високий рівень фінансово-економічної безпеки стратегічно важливих підприємств означає їх здатність протистояти економічним ризикам, бути незалежними від зовнішнього фінансування, здійснювати ефективну фінансово-господарську діяльність навіть у ситуації суттєвих ресурсних обмежень, яка неодмінно буде характерною для пост воєнної економіки України.

Після того, як війна і її прямі загрози залишаться у минулому, такі нетривіальні фактори зовнішнього впливу на стан фінансово-економічної безпеки об'єктів критичної інфраструктури, як Індустрія 4.0 та тенденції світу BANI продовжуватимуть формувати нові види ризиків для їх функціонування та розвитку.

Вплив Індустрії 4.0 буде сильніше відчуватися та простежуватися у організації виробничих і бізнес-процесів, під час формування організаційних структур нових підприємств, автоматизації та роботизації існуючих об'єктів критичної інфраструктури, у той час, як BANI World – як характеристика нового світового устрою – пояснює зміни у настроях, вчинках і поведінці населення, споживачів послуг, управлінського персоналу, інвесторів, і усіх інших категорій «живих» учасників економічних процесів (рис.1).

Зауважимо, що під «світом BANI» науковці розуміють такі характеристики економічних, соціальних і інших процесів, які визначають середовище життя сучасної людини, як крихкість, ламкість, тендітність (brittle), тривожність, занепокоєність (anxious), нелінійність (nonlinear), незбагненність, незрозумілість (incomprehensible). У таких умовах кожна людина у приватному житті, а працівник – у професійному – почувається невпевнено, напружено, зростає рівень знервованості та стресу, порушується баланс роботи та особистого часу і втрачається здатність до якісного відпочинку. В Україні ці прояви світу BANI посилюються ризиками війни, постійною тривогою людей за власне життя та здоров'я, за благополуччя родин і близьких, за економічне майбутнє своє та своїх дітей.

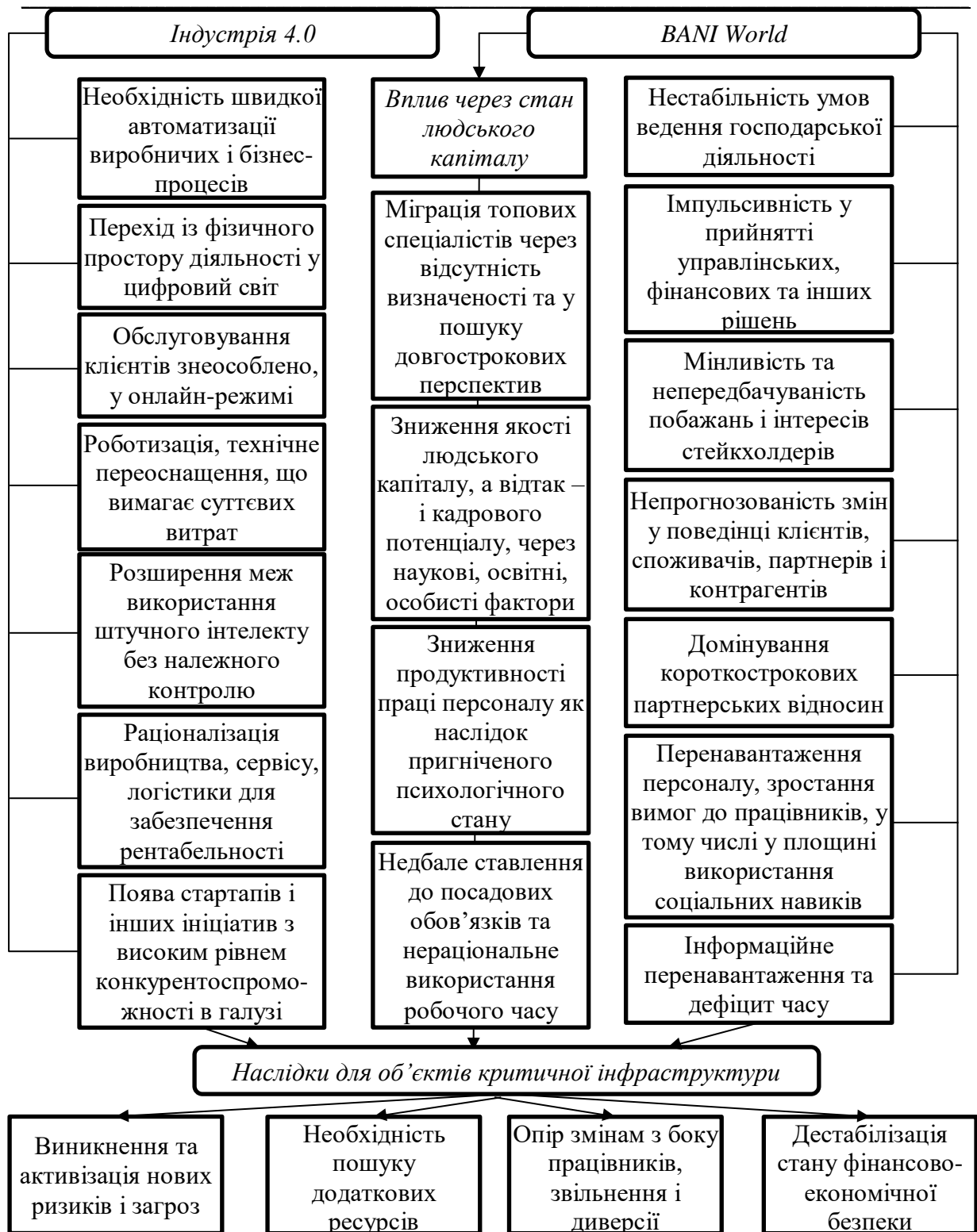

Рис. 1. Вплив Індустрії 4.0 та світу BANI на критичну інфраструктуру

Джерело: складено автором

Кадрова безпека підприємств, де працівники знаходяться під тягарем таких обставин і думок, стає вразливою, а відтак, знижується і рівень фінансово-економічної безпеки будь-якого суб'єкта господарювання у комплексі.

Для відновлення критичної інфраструктури України, крім очевидних матеріальних ресурсів необхідним буде і людський капітал. За версією Forbes 2023 року, характеристиками людського капіталу у майбутньому мають стати такі навички, як: комунікативність, ефективна робота в команді, здатність до пошуку шляхів для вирішення проблем, які виникають; навички планування та організації процесів; лідерські якості, ефективне управління часом, адаптивність, креативне мислення, ефективний самоменеджмент, продуктивність, ініціативність, здатність до вирішення конфліктів [16]. Даючи прогноз на десять років вперед у 2022 році, експерти Forbes підкреслювали важливість таких компетенцій, як цифрова грамотність, інформаційна грамотність, критичне мислення, емоційний інтелект, креативність, здатність і готовність до співпраці та кооперації, гнучкість, здатність бути лідером, управління часом, цікавість, постійна пізнавальна та освітня активність [17]. Більшість із перерахованих навичок є важливими для адаптації людини до життя і роботи в умовах світу BANI та Індустрії 4.0. Наприклад, автоматизація і роботизація, поширення інтернету речей, збільшення обсягів і наповненості інформаційних потоків, цифровізація фізичних процесів, швидка зміна технологій, тощо, спонукають працездатне населення, яке є основою людського капіталу будь-якої країни, до постійного оновлення знань, вмінь і навичок через навчання впродовж життя, застосування критичного мислення і гнучкості, адаптації до змін, якісного тайм-менеджменту та креативності.

Роль людського капіталу у відновленні фінансово-економічної безпеки об'єктів критичної інфраструктури та решти суб'єктів господарської діяльності після воєнних втрат, а також під впливом ризиків Індустрії 4.0 та світу BANI, полягає у наступному:

- забезпечення відновлювальних процесів кадровим ресурсом;
- експертна участь у розробці прогнозів, планів і сценаріїв відбудови об'єктів критичної інфраструктури, побудови нових стратегічних підприємств, підвищення рівня функціонування об'єктів, які не постраждали;
- формування прошарку молодих спеціалістів з високим рівнем інформаційної та цифрової грамотності для організації ефективних комунікацій адміністрації підприємств з державними органами, споживачами, вітчизняними та зарубіжними партнерами;
- використання власного досвіду, знань і навичок, а також інших складових індивідуального інтелектуального потенціалу для вирішення нових виробничих і бізнес-задач;
- застосування мережі персональних контактів і знайомств для пошуку ефективних шляхів вирішення фінансово-економічних проблем, які очікують об'єкти критичної інфраструктури у післявоєнний період;
- використання таких інструментів, як навчання впродовж життя, підвищення кваліфікації, тренінги та обмін досвідом з метою особистого та професійного розвитку і використання нових компетенцій у процесах ініціювання та запровадження змін і інновацій на підприємствах критичної інфраструктури;
- з позиції користувачів продукції і послуг об'єктів критичної інфраструктури – формування грамотної і раціональної поведінки споживача, яка засновується на розумінні проблем і обставин, у яких опинились стратегічно важливі українські підприємства;
- формування навичок багатозадачності і безпеко орієнтованої поведінки;
- узгодження власних професійних дій і ділової поведінки з корпоративною політикою і етикою підприємств для відновлення рівня їх ділової репутації;
- демонстрація навичок персонального та корпоративного тайм-менеджменту і ефективної командної роботи;
- розробка комплексних систем забезпечення фінансово-економічної безпеки та управління нею на засадах використання передового зарубіжного досвіду.

Отже, основною функцією людського капіталу в економіці традиційно залишається використання його у якості кадрового ресурсу. Однак, в умовах Індустрії 4.0 та світу BANI надважливого значення набувають конкретні якісні характеристики людського капіталу (рис.2).

Рис. 2. Характеристики людського капіталу, що розвиваються під впливом Індустрії 4.0 та світу BAN1

Джерело: складено автором

Для відновлення та зміцнення стану фінансово-економічної безпеки об'єктів критичної інфраструктури потрібен людський капітал, що матиме високий рівень позитивних якостей, перерахованих на рис.2 і демонструватиме здатність до мінімізації власними зусиллями негативних зазначених характеристик.

Вважаємо, що стратегічні орієнтири для відновлення фінансово-економічної безпеки критичної інфраструктури в умовах світу BAN1 та Індустрії 4.0 мають бути такими:

- розробка державної стратегії відновлення критичної інфраструктури України;
- розробка програм відновлення об'єктів критичної інфраструктури за галузями (об'єкти енергетичної галузі, транспортної, медичної, фінансової, тощо);
- формування реєстру ризиків і карт ризиків з метою ідентифікації найбільш загрозливих факторів впливу на стан фінансово-економічної безпеки об'єктів критичної інфраструктури та встановлення пріоритетності розподілу ресурсів на управління ними;
- розробка методики оцінювання рівня фінансово-економічної безпеки для об'єктів критичної інфраструктури з виокремленням кількох рівнів якісної оцінки – високий рівень, середній, достатній, критичний, тощо, та встановлення у переліку КРІ для топ-менеджменту стратегічно важливих підприємств зобов'язання утримання їх рівня економічної безпеки на оцінці «середній-високий»;
- встановлення орієнтованих значень для відновлення фізичної цілісності об'єктів критичної інфраструктури після завершення активних бойових дій: на 75% до кінця першого післявоєнного року, на 100% до кінця другого післявоєнного року;
- започаткування державних програм відновлення фінансово-економічної безпеки об'єктів української критичної інфраструктури із залученням зовнішніх інвесторів у розмірі фінансування з

їх боку не більше 25% витрат (для уникнення виникнення фінансової залежності стратегічно важливих підприємств від іноземного капіталу;

- на рівні підприємств – розробка стратегій фінансово-економічної безпеки, зобов'язання створити на об'єктах критичної інфраструктури підрозділів або відділів забезпечення фінансово-економічної безпеки або введення посади фахівця з управління фінансово-економічною безпекою;

- цифровізація бізнес-процесів і оцінювання ризиків, що їх супроводжують;

- активізація інноваційних процесів на об'єктах критичної інфраструктури, укладання планів щодо автоматизації та роботизації окремих напрямів їх діяльності;

- створення умов для навчання та розвитку персоналу, нарощення його інтелектуального потенціалу та забезпечення можливостей кар'єрного зростання;

- формування кадрового резерву на підприємствах критичної інфраструктури;

- створення безпечних умов праці та атмосфери орієнтації на потреби та інтереси працівників під час прийняття стратегічно важливих рішень щодо поточної діяльності та перспектив розвитку суб'єктів господарювання;

- укладання довгострокових контрактів з працівниками, які обіймають стратегічно важливі посади та становлять основу кадрового капіталу підприємств;

- забезпечення максимальної автономності роботи об'єктів критичної інфраструктури в умовах можливих перебоїв електро, водопостачання, повітряних тривоги, зупинки транспорту, тощо.

Усе частіше у інформаційному просторі простежуються згадки про чергову зміну світової парадигми та переходу від світу BANI до світів SHIVA (Split – роз'єднаний, розщеплений; Horrible – жахливий; Inconceivable – немислимий; Vicious – безжалісний; Arising – відновлюваний (такий, що відроджується)) і TACI (Turbulent – турбулентний; Accidental – випадковий; Chaotic – хаотичний; Inimical – ворожий). Отже, потрібно продовжувати дослідження особливостей функціонування суб'єктів господарювання, особливо стратегічних економічних об'єктів з тим, аби своєчасно надати дієві рекомендації для їх ефективної адаптації до нових реалій зовнішнього середовища функціонування. На разі ще важко передбачити, у якому форматі світоустрою відбудуватиметься післявоєнне відновлення економіки України, а також які обставини супроводжуватимуть спроби повернення та розвитку людського капіталу у нашій державі. Відтак, перспективи подальших досліджень у цій царині варто продовжити для розробки різних сценаріїв дій уряду та топ-менеджменту підприємств критичної інфраструктури у відповідь на нові виклики.

Висновки

1. Встановлено, що фінансово-економічна безпека об'єктів критичної інфраструктури – це важлива економічна характеристика національної безпеки. Високий рівень фінансово-економічної безпеки стратегічно важливих підприємств означає їх здатність протистояти економічним ризикам, бути незалежними від зовнішнього фінансування, здійснювати ефективну фінансово-господарську діяльність навіть у ситуації суттєвих ресурсних обмежень, яка неодмінно буде характерною для пост воєнної економіки. Хоча європейські партнери та і увесь світ обіцяє Україні фінансову підтримку у процесі її відновлення після війни, підприємства критичної інфраструктури у економічній площині мають характеризуватися високим рівнем функціональної незалежності, а відтак, проблема їх фінансово-економічної безпеки має вирішуватися на рівнях топ-менеджменту та держави, без залучення сторонніх осіб або організацій.

2. Узагальнено вектори впливу Індустрії 4.0 та світу BANI на критичну інфраструктуру. Серед них основними визначено такі: від Індустрії 4.0 – поява стартапів і інших ініціатив з високим рівнем конкурентоспроможності в галузі; раціоналізація виробництва, сервісу, логістики для забезпечення рентабельності; розширення меж використання штучного інтелекту без належного контролю; роботизація, технічне переоснащення, що вимагає суттєвих витрат; обслуговування клієнтів знеособлено, у онлайн-режимі; перехід із фізичного простору діяльності у цифровий світ; необхідність швидкої автоматизації виробничих і бізнес-процесів; для світу BANI – нестабільність умов ведення господарської діяльності; імпульсивність у прийнятті управлінських, фінансових та інших рішень; мінливість і непередбачуваність побажань і інтересів стейкхолдерів; непрогнозованість змін у поведінці клієнтів, споживачів, партнерів і контрагентів; домінування короткострокових партнерських відносин; перенавантаження персоналу, зростання вимог до

працівників, у тому числі у площині використання соціальних навиків; інформаційне перенавантаження та дефіцит часу.

3. Окреслено роль людського капіталу у відновленні фінансово-економічної безпеки об'єктів критичної інфраструктури. Зокрема, основними його завданнями визначено: забезпечення потреб стратегічних підприємств кадровим ресурсом належної якості; постійне навчання, професійний розвиток з метою ефективного використання наявних і набутих компетенцій для сталого економічного розвитку об'єктів критичної інфраструктури; формування моделі поміркованої споживацької поведінки щодо використання продукції і послуг підприємств; підвищення рівня власної цифрової та інформаційної грамотності для протидії новітнім ризиками діяльності суб'єктів господарювання; розуміння та використання правил безпеки орієнтованої поведінки під час роботи на підприємствах критичної інфраструктури.

4. Запропоновано стратегічні орієнтири для відновлення фінансово-економічної безпеки критичної інфраструктури в умовах BANI World та Індустрії 4.0, основними з яких є: розробка державної стратегії та індивідуальних стратегій відновлення об'єктів критичної інфраструктури України, формування реєстру ризиків і карт ризиків, розробка методики оцінювання рівня фінансово-економічної безпеки для об'єктів критичної інфраструктури, започаткування державних програм відновлення їх фінансово-економічної безпеки, цифровізація бізнес-процесів і оцінювання ризиків, що їх супроводжують, активізація інноваційних процесів на об'єктах критичної інфраструктури, створення умов для навчання та розвитку їх персоналу і формування кадрового резерву, забезпечення безпечних умов праці та атмосфери орієнтації на потреби та інтереси працівників, укладання з ними довгострокових контрактів, досягнення максимальної автономності роботи об'єктів критичної інфраструктури.

Подяки

Ця публікація є результатом дослідження, яке підготовлено у рамках виконання стипендіальної роботи Верховної Ради України.

Nataliia ZACHOSOVA

Doctor of Sciences (Economics), Professor, Professor of Management and Public Service Department, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine, e-mail: natazachosova@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8469-3681

STRATEGIC GUIDELINES AND THE ROLE OF HUMAN CAPITAL FOR RESTORATION OF THE FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF CRITICAL INFRASTRUCTURE IN THE CONDITIONS OF BANI WORLD AND INDUSTRY 4.0

The **purpose** of the study was to determine strategic guidelines and specify the role of human capital for restoring the financial and economic security of critical infrastructure in the conditions of BANI World and Industry 4.0. **Method.** In the research process, such methods were used as content analysis of scientific sources and literature, generalization, systematization and addition of the work of domestic and foreign scientists in the field of clarifying the role of human capital in the restoration of economic systems, as well as in establishing the influence of trends in the modern world on the quality of human capital and on its ability to positively influence the development of Ukraine's economy and the restoration of the financial and economic security of its critical infrastructure in the post-war period. A graphic method of visualization of individual provisions, assumptions and conclusions obtained in the research process is used. **The results.** It has been established that the financial and economic security of critical infrastructure facilities is an important economic characteristic of national security. A high level of financial and economic security of strategically important enterprises means their ability to withstand economic risks, to be independent of external financing, to carry out effective financial and economic activity even in a situation of significant resource limitations, which will certainly be characteristic of the post-war economy. Although European partners and the whole world promise Ukraine financial support in the process of its recovery after the war, critical infrastructure enterprises in the economic plane must be characterized by a high level of functional independence, and therefore, the problem of their financial and economic security must be solved at the levels of top management and the state without the involvement of third parties or organizations. The vectors of influence of Industry 4.0 and the world of BANI on the critical infrastructure of the state are summarized. The role of human capital in restoring the financial and economic security of critical infrastructure objects is outlined. **Scientific novelty.** Strategic guidelines for restoring the financial and economic security of critical infrastructure in the conditions of BANI World and Industry 4.0 are proposed.

Practical significance. The proposals presented in the study can serve as a supplement to the state policy of post-war recovery and development of the economy of Ukraine in terms of managing its critical infrastructure and can be used by critical infrastructure objects when developing their own financial and economic security management strategies.
Keywords: critical infrastructure; financial and economic security; human capital; war; economic recovery; Industry 4.0; BANI World

REFERENCES

1. Brozhko, O. O., & Sokotenyuk, S. M. (2017). Ekonomichna bezpeka krytychnykh Infrastruktur Ukrayiny: suchasnyy stan ta napryamy pokrashchennya [Economic security of critical infrastructures of Ukraine: current state and directions for improvement]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid* № 4. Pp. 71-75 [in Ukrainian].
2. Kudryashov, V. P. (2021). Krytychna Infrastruktura ta finansova bezpeka [Critical infrastructure and financial security]. *Finansy Ukrayiny*. № 2. Pp. 7-25 [in Ukrainian].
3. Hontarenko, YU.D., & Zachosova, N.V. (2023). Stratehiyi upravlinnya ekonomichnymy ryzykamy obyektiv krytychnoyi infrastruktury dlya stabilizatsiyi yikh ekonomichnoyi bezpeky umovakh BANI World ta Industriyi 4.0 [Strategies for managing economic risks of critical infrastructure objects to stabilize their economic security under the conditions of BANI World and Industry 4.0]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*. № 7(07). Pp.165-171 [in Ukrainian].
4. Goldin, C. (2016). Human Capital. Springer-Verlag Berlin Heidelberg. C. Diebolt, M. Hauptert (eds.), Handbook of Cliometrics.
5. Iallouchen, A., Essarsar, M., Benkada, A., & Belouchi, M. (2018). Human capital or Man-capital theory. *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 9.
6. Hyun, H. Son. (2023). Human Capital Development. *Asian Development Review*. №27(02). Pp. 29-56.
7. Abiodun, S., & Isayomi, T. A. (2023). The effect of informal economy on human capital development. *Izvestiya Journal of the University of Economics*. Varna 67(3). Pp.182-195.
8. Zhyvko, Z., Gorban, I., Marushko, N., Korzh, M., & Korogod, N. (2021). Human Capital Management Under the Conditions of the Postmodern Society in the Context of Ensuring the Economic Safety of the Enterprise. *Postmodern Openings*. №12(1). Pp. 267-283.
9. Boiarynova, K., & Melnychuk, V. (2023). Formation of the human capital development mechanism of machine-building enterprises on the basis of digitalization. *Ekonomichnyy analiz*. Issue 33, №. 2. Pp. 175-184.
10. Plakysyuk, O., Horvatova, V., & Yakushev, O. (2023). Lyudskyy kapital yak faktor pidvyshchennya efektyvnosti ta konkurentospromozhnosti kompaniyi [Human capital as a factor of increasing the efficiency and competitiveness of the company]. *Akademichnyy ohlyad*. № 1. Pp. 160-174 [in Ukrainian].
11. Yurchenko, H. M. & Sytnyk, Y. S. (2021). Retrospektyvne pereosmyslennya teorii lyudskoho kapitalu v umovakh vitchyznyanoyi ekonomiky ta postepidemichnyy period [Retrospective rethinking of theories of human capital in the conditions of the domestic economy and the post-epidemic period]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoyi akademiyi upravlinnya personalom. Ekonomichni nauky*. Issue. 4. Pp. 75-80 [in Ukrainian].
12. Pryymak, V. I., Vyshnevskaya, S. M., & Trach, A. I. (2021). Zastosuvannya dvovymirnoho taksonomichnoho analizu dlya otsynuyuvannya dynamiky rivnya rozvytku lyudskoho kapitalu v rehionakh Ukrayiny [Application of two-dimensional taxonomic analysis to assess the dynamics of the level of human capital development in the regions of Ukraine]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment*. Issue. 3. Pp. 11-16 [in Ukrainian].
13. Ofis stalykh riser. (2023). Yak vyznachyty zbytky vid zruynuvannya oyekta krytychnoyi infrastruktury? [How to determine damages from the destruction of a critical infrastructure object?] Retrieved from: <https://ukraine-oss.com/yak-vyznachyty-zbytky-vid-zruynuvannya-obyekta-krytychnoyi-infrastruktury/> [in Ukrainian].
14. Ukrinform. (2022). Zbytky vid obstriliv krytychnoyi infrastruktury stanovlyat sotni milyardiv dolariv [Damage from attacks on critical infrastructure amounts to hundreds of billions of dollars]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3595091-zbitki-vid-obstriliv-kriticnoi-infrastrukturi-standovlat-sotni-milyardiv-dolariv-op.html> [in Ukrainian].
15. Kyiv School of Economics. (2023). Zahalna suma pryamykh zbytkiv, zavdana infrastrukturi Ukrayiny cherezviynu, za pidsumkami chervnya 2023 roku perevyshchyla \$150 mlrd [The total amount of direct damage caused to Ukraine's infrastructure due to the war exceeded \$150 billion as of June 2023]. Retrieved from: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-za-pidsumkami-chervnya-2023-roku-perevishchyla-150-mlrd/> [in Ukrainian].
16. Forbes Advisor. (2023). Top 20 Skills That Employers Look For In Candidates. Retrieved from: <https://www.forbes.com/advisor/in/business/top-skills-to-get-a-job/>
17. Forbes. (2022). The Top 10 Most In-Demand Skills For The Next 10 Years. Retrieved from: <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2022/08/22/the-top-10-most-in-demand-skills-for-the-next-10-years/?sh=7c2b449c17be>.

Стаття надійшла до редакції: 9.12.2023. Received: 2023.12.9

УДК 338.1

КИРИЧ Н.Б.¹, МОСІЙ О.Б.^{2*}

¹ д.е.н, професор кафедри менеджменту та адміністрування, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, e-mail: nkuruch@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7728-9787

^{2*} к.е.н, доцент кафедри менеджменту та адміністрування, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, e-mail: lmosiy@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-5131-761X

ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКА СТАБІЛЬНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ, ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Мета. Проаналізувати організаційно-економічну категорію господарської та фінансової стабільності функціонування підприємств в контексті сталого розвитку України. **Методика.** Для досягнення визначеної мети у дослідженні використано метод вивчення та узагальнення інформації, системний аналіз. **Результати.** У статті досліджено організаційні та техніко-економічні складові стабілізаційних процесів, причини гальмування розвитку економіки на сучасному етапі, здійснено аналіз організаційно-економічної категорії господарської та фінансової стабільності функціонування підприємств, як комплексного поняття, яке перебуває під впливом різних техніко-економічних, організаційних та інших факторів, виявлено причини та фактори, що змінюють рівень господарської і фінансової стабільності з їх поділом на тактичні і стратегічні, внутрішні і зовнішні. Визначено цілі сталого розвитку держави, якими мають стати: соціальна справедливість, економічне процвітання, забезпечення високої якості навколишнього природного середовища, раціональне ресурсокористування, демографічна стабільність та зайнятість населення, міжнародне співробітництво. Запропоновано три напрями зменшення витрат енергоресурсів: раціоналізація використання палива та енергії; зміна темпів розвитку енергоємних і менш енергоємних галузей; впровадження енергозберігаючих технологій, процесів, апаратів і обладнання в найбільш енергоємних галузях. **Наукова новизна.** У проведеному дослідженні запропоновано шляхи та етапи підвищення фінансово-господарської стабільності підприємств в Україні. **Практична значимість.** Проведене дослідження та висновки, зроблені у даній статті, можуть бути використані керівниками організацій при визначенні стабілізаційних економічних факторів, при прийнятті управлінських рішень.

Ключові слова: організаційно-економічні фактори, сталий розвиток, підприємства, господарсько-фінансова стабільність, ефективність

Постановка проблеми

Згідно з концепцією "Переходу України до сталого розвитку", важливим є забезпечити стабілізацію суспільного виробництва, впровадити нові господарські механізми у виробничій сфері та сфері послуг, а також забезпечити їх господарську та фінансову стійкість. Ці обставини вимагають глибокого дослідження та аналізу організаційних та техніко-економічних аспектів процесів стабілізації, а саме вивчення та урахування причин, що гальмують економічний розвиток на сучасному етапі, а також ретельний аналіз соціально-економічної ситуації як на регіональному, так і на державному рівнях. Метою цього дослідження є виявлення ключових факторів стабілізації та їх подальше використання як для підприємств, так і для економіки України в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У фінансово-економічній літературі, на жаль, відсутнє одне загальноприйняте та комплексне визначення поняття "господарська і фінансова стійкість (стабільність)". Однак, можна виділити різні сторони, які відображають її сутність. Наприклад, фінансова стійкість (стабільність) може визначатися як стан рахунків підприємства, що відображають його платоспроможність. На думку деяких авторів, таких як Є. В. Мних і І. Д. Ференц, важливим показником фінансової стійкості підприємств є достатність джерел власних коштів, проте це має місце тоді, коли обсяг власних коштів перевищує обсяг запозичених. Такі вчені як В.Й. Плиса, П.Я. Попович та М.С. Свешникова

розглядають фінансову стійкість (стабільність) як прояв фінансової незалежності підприємства та його здатність маневрувати власними ресурсами, що є важливим для забезпечення безперебійного процесу діяльності. За висловлюванням М. Я. Коробова, фінансова стійкість підприємства визначається відповідністю параметрів його діяльності та розміщення фінансових ресурсів критеріям позитивного фінансового стану. Іваненко В. І. та Болюх М. А. вбачають у фінансовій стійкості (стабільності) відображення такого стану фінансових ресурсів підприємства і такого рівня їхнього використання, при якому підприємство може вільно маневрувати грошовими засобами та забезпечити безперебійний процес виробництва, реалізації продукції та його розвитку.

Всі ці та подібні дослідження відображають відмінність у розумінні понять фінансової та економічної стійкості й стабільності підприємства, і часто використовують ці поняття як взаємозамінні.

Формулювання мети статті

Метою статті є аналіз організаційно-економічної категорії господарської та фінансової стабільності функціонування підприємств в контексті сталого розвитку України.

Виклад основного матеріалу

Менеджери підприємств різного рівня ієрархії інтерпретують поняття стабільності та сталості розвитку по-різному, особливо у контексті фінансів та виробництва. Ця різниця у розумінні походить від їхньої різної спеціалізації та підходу до управління, крім цього залежить від конкретної сфери господарської діяльності. Найчастіше фінансові труднощі виникають через низьку організацію виробництва в цілому, а також через:

- недостатню ефективність управління фінансовими ресурсами та ризиками;
- недостатню увагу до розвитку та впровадженню сучасних технологій та інновацій;
- неадекватне фінансове планування та прогнозування, яке не враховує зміни на ринку або внутрішні фактори;
- недостатню контрольованість над фінансовими операціями;
- надмірні витрати або неефективне використання фінансових ресурсів;
- недостатність ресурсів для інвестування в розвиток та модернізацію підприємства;
- негативний вплив зовнішніх чинників, таких як економічні кризи, зміни у законодавстві, політична нестабільність тощо;
- нестабільність на ринку або зміни в попиті на продукцію або послуги підприємства;
- непередбачувані зміни в обстановці зовнішнього середовища, такі як природні катастрофи, конфлікти або пандемії;
- низьку конкурентоспроможність продукції або послуг на ринку, що може призвести до втрати частки ринку або зменшення прибутковості;
- неефективність управління запасами або недостатність стратегій управління ліквідністю та платіжною здатністю.

На нашу думку, низький рівень фінансової стійкості підприємства спричинений різноманітними факторами, що включають неефективне управління підприємством, недоліки в стратегічному плануванні, несприятливі зміни на ринку та зовнішньому середовищі, проблеми з ліквідністю та недостатньою конкурентоспроможністю. Для покращення фінансової стійкості підприємства необхідно вжити комплекс заходів, спрямованих на оптимізацію управлінських процесів, ризиків, фінансового планування та контролю, а також адаптацію до змін на ринку та в економічному середовищі. Тільки такі заходи можуть допомогти зберегти стійкість підприємства та забезпечити його успішне функціонування в довгостроковій перспективі.

Важливо відзначити, що фактори, які впливають на фінансову стійкість, можна умовно розділити на зовнішні та внутрішні. Внутрішня господарсько-фінансова стабільність підприємства полягає у здатності підприємства ефективно управляти своїми ресурсами, процесами та фінансовими потоками з метою досягнення стійких результатів у своїй діяльності.

Основні аспекти внутрішньої стабільності підприємства включають:

- ефективне управління ресурсами;
- раціональну організацію виробничих процесів;
- фінансову стійкість;
- керовану ліквідність;
- ефективний контроль та аудит.

Зовнішня господарсько-фінансова стабільність підприємства полягає в його здатності пристосовуватися до змін у зовнішньому середовищі та ефективно взаємодіяти з ними з метою забезпечення стабільності та успішності бізнесу. Основні аспекти зовнішньої стабільності включають:

- економічну стійкість;
- стійкість на ринку;
- фінансову стійкість у взаємодії з партнерами;
- політичну та правову стійкість.

Узагальнюючи, внутрішня господарсько-фінансова стабільність підприємства полягає в забезпеченні ефективного та стійкого управління всіма напрямками його діяльності з метою збереження та зміцнення його позицій на ринку та досягнення успішних результатів. Зовнішня стабільність підприємства полягає в його здатності ефективно взаємодіяти з зовнішнім середовищем та пристосовуватися до змін для забезпечення стабільності та успішності бізнесу.

Часто керівники підприємств відзначають, що господарсько-фінансова стабільність є необхідною умовою для життєздатності підприємства та його розвитку. Господарсько-фінансова стабільність забезпечує підприємству надійну базу для подальшого зростання та конкурентоспроможності на ринку. Вона дозволяє підприємству ефективно керувати своїми ресурсами, уникати фінансових труднощів та негативних впливів зовнішніх факторів. Більш того, господарсько-фінансова стабільність створює сприятливі умови для залучення інвестицій, розвитку нових проектів та розширення бізнесу. Таким чином, це не лише ключовий фактор для забезпечення стабільності та успішності підприємства в сучасних умовах, але і важлива передумова для його подальшого розвитку та процвітання.

Отже, можемо прийти до висновку, що фінансова стійкість підприємства є критично важливою складовою для його успішного функціонування та подальшого розвитку. Вона відображає здатність підприємства ефективно керувати своїми фінансовими ресурсами, уникати фінансових труднощів і впливу зовнішніх чинників, а також створювати сприятливі умови для залучення інвестицій та реалізації нових проектів. Фінансова стійкість є фундаментальним аспектом успішного ведення бізнесу та досягнення його стратегічних цілей.

Проведений аналіз дає можливість зробити висновок, що фінансова стійкість підприємства є ключовим чинником його успішності та стійкості. Вона є важливою основою для забезпечення надійного функціонування бізнесу в умовах змінного економічного середовища. Фінансова стійкість дозволяє підприємству ефективно управляти своїми ресурсами, вирішувати фінансові труднощі та реагувати на виклики ринку. Крім того, вона сприяє підвищенню довіри партнерів, залученню нових інвестицій та забезпеченню стійкого розвитку підприємства в довгостроковій перспективі. Таким чином, фінансова стійкість є невід'ємною складовою успішного бізнесу, яка потребує постійного моніторингу, аналізу та стратегічного управління.

Враховуючи вищезазначене, учені України мають спрямовувати свої зусилля на дослідження фінансової стійкості підприємств. Це може включати аналіз факторів, що впливають на фінансову стійкість, розробку ефективних стратегій управління ресурсами та фінансовими процесами, а також вивчення впливу різних економічних та політичних чинників на фінансову стабільність підприємств. Учені можуть також досліджувати передові практики та інноваційні методи управління фінансами, які можуть допомогти підприємствам забезпечити стійкий розвиток в умовах непередбачуваних змін. Такі дослідження можуть стати важливою основою для розвитку стратегій управління та прийняття рішень на рівні бізнесу, державної політики та розвитку національної економіки в цілому.

Крім цього, розробка стратегії сталого соціально-економічного розвитку України потребує врахування фінансової стійкості підприємств як одного з ключових елементів. У зв'язку з цим, важливо проводити комплексні дослідження, спрямовані на вивчення економічних та фінансових

аспектів функціонування підприємств, їхню взаємодію з ринковим середовищем та державною політикою. Дослідження такого роду можуть включати аналіз ефективності різних економічних моделей, оцінку впливу законодавчих та регуляторних актів на фінансову стійкість підприємств, а також вивчення сучасних тенденцій розвитку фінансової системи. Далі, важливо розробляти і впроваджувати стратегії, спрямовані на підвищення фінансової стійкості підприємств в умовах змінного економічного середовища. Це може включати заходи з підтримки малого та середнього бізнесу, стимулювання інновацій та технологічного розвитку, підтримку експорту та розвитку внутрішнього ринку. Крім того, важливо підтримувати та розвивати фінансові інструменти та програми, спрямовані на забезпечення доступу до фінансування для різних секторів економіки, зокрема для інноваційних стартапів та малих сільських господарств.

Враховуючи все вищезазначене, учені, політики та практики повинні спільно працювати над розробкою та впровадженням ефективних стратегій, спрямованих на забезпечення сталого економічного розвитку України шляхом зміцнення фінансової стійкості підприємств.

Проблема сталого розвитку є однією з ключових викликів, перед яким стоїть Україна в сучасному світі. Ця проблема поєднує в собі три важливих аспекти: соціально-економічний, технологічний та природничий.

Розглянемо кожен із них докладніше та їх взаємозв'язок.

1. Соціально-економічний аспект. Цей аспект сталого розвитку відображає ефективне використання економічних ресурсів для забезпечення добробуту суспільства, та включає в себе боротьбу з бідністю, забезпечення соціальної справедливості, підтримка рівних можливостей для всіх верств населення та створення сприятливого бізнес-середовища. На сьогоднішній день Україна стикається з численними викликами у цьому аспекті, такими як великий рівень безробіття, низький рівень доходів населення, нестабільна економічна ситуація, корупція та воєнний стан. Розв'язання цих проблем є важливим завданням для досягнення сталого розвитку.
2. Природничий аспект. Природничий аспект сталого розвитку визначається збереженням природних ресурсів та екосистем для майбутніх поколінь, через раціональне використання землі, води, повітря та інших природних ресурсів, а також збереження біорізноманіття та запобігання забрудненню довкілля. Україна має значний потенціал у цьому, оскільки її територія багата природними ресурсами та має великий потенціал для розвитку відновлювальних джерел енергії. Проте, збереження цих ресурсів потребує системних заходів з охорони навколишнього середовища та ефективного природокористування.
3. Технологічний аспект. Технологічний аспект відображає використання інноваційних технологій для забезпечення економічного зростання та підвищення якості життя, що включає в себе розвиток нових технологій у сфері енергетики, транспорту, виробництва та інших галузях, а також впровадження ефективних систем управління та виробництва. Україна має потенціал для розвитку високотехнологічних підприємств, зокрема в інформаційних технологіях, біотехнологіях та виробництві високоякісних товарів. Проте, для цього необхідно створити сприятливу інноваційну екосистему, підтримати дослідження та розвиток нових технологій та забезпечити доступ до високоякісної освіти та наукових ресурсів.

Вище зазначені аспекти сталого розвитку взаємозв'язані між собою і взаємодоповнюються. Наприклад, забезпечення економічної стабільності може сприяти збереженню природних ресурсів шляхом інвестування у відновлювальні джерела енергії та збільшення ефективності використання ресурсів. В той же час, розвиток нових технологій може сприяти зростанню ефективності виробництва, зменшенню викидів та забруднення довкілля. Соціальні програми та ініціативи, спрямовані на забезпечення соціальної справедливості та рівних можливостей, можуть підтримати економічний розвиток та покращити якість життя громадян.

На нашу думку, проблема сталого розвитку України потребує комплексного підходу, що охоплює всі ці аспекти. Важливо враховувати взаємодію між ними та шукати компромісні рішення, які б сприяли досягненню балансу між економічним зростанням, збереженням природних ресурсів та підвищенням якості життя громадян. Тільки за умови взаємодії всіх зацікавлених сторін та реалізації комплексних стратегій Україна зможе досягти сталого розвитку та забезпечити благополуччя для майбутніх поколінь.

Вище зазначені аспекти були ґрунтовно розглянуті Науковою радою та Національним Комітетом України з програми ЮНЕСКО «Людина та біосфера». Робота спрямована на збереження біорізноманіття та сталє використання природних ресурсів, що є важливою передумовою для досягнення сталого розвитку. Наукова рада та Національний Комітет з програми ЮНЕСКО активно співпрацюють з урядом, науково-дослідними установами, громадськістю та міжнародними партнерами для розробки та впровадження стратегій, спрямованих на вирішення проблем сталого розвитку. Зусилля охоплюють широкий спектр діяльності, включаючи проведення наукових досліджень, організацію конференцій, семінарів та навчальних заходів, а також розробку рекомендацій та політичних стратегій. Вони також виступають ініціаторами та учасниками різноманітних проєктів та програм, спрямованих на підвищення обізнаності громадськості та підтримку ініціатив, спрямованих на забезпечення сталого розвитку. Наукова рада виступає також як консультативний органи для урядових структур та міжнародних організацій, надаючи рекомендації з питань збереження природи, розвитку екологічної політики та імплементації сталого розвитку. Їхні зусилля спрямовані на те, щоб Україна стала лідером у впровадженні принципів сталого розвитку та забезпеченні балансу між соціальними, економічними та екологічними аспектами розвитку країни.

Враховуючи теперішній період, який переживає Україна, цілями сталого розвитку держави, на нашу думку, мають стати: [3].

1. Забезпечення економічної стійкості та процвітання. Україна повинна розвивати свою економіку таким чином, щоб забезпечити сталє зростання ВВП, зменшення зовнішнього боргу, зниження рівня бідності та безробіття, а також збільшення доходів населення.
2. Створення зеленої та екологічно чистої економіки. Враховуючи зростаючі проблеми забруднення довкілля та зміни клімату, Україна повинна активно розвивати відновлювальні джерела енергії, зменшувати викиди шкідливих речовин та ефективно використовувати природні ресурси.
3. Забезпечення соціальної справедливості та рівних можливостей. Уряд має забезпечити якісну освіту, охорону здоров'я та соціальні послуги для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу чи місця проживання.
4. Зміцнення демократії та прав людини. Розвиток України повинен ґрунтуватися на принципах демократії, правової держави та захисту прав людини, що включає в себе зміцнення інституцій демократичного управління, боротьбу з корупцією та забезпечення свободи слова та медіа.
5. Забезпечення безпеки та суверенітету країни. Україна має забезпечити свою безпеку та територіальну цілісність, захищаючи себе від зовнішніх загроз та конфліктів.
6. Розвиток інфраструктури та місцевого самоврядування. Важливо розвивати інфраструктуру країни, включаючи транспортну, енергетичну та комунікаційну системи, а також зміцнювати місцеве самоврядування для забезпечення розвитку регіонів та місцевих громад.

Зазначені цілі є надзвичайно важливими для сталого розвитку України в сучасних умовах. Вони відображають потреби та виклики, з якими стикається країна, та визначають напрями подальшого розвитку, спрямовані на покращення якості життя громадян.

На сьогоднішній день, Україна переживає період значних трансформацій у своїй економічній та енергетичній сферах. Зміни в геополітичному середовищі, економічні реформи та енергетичні виклики створюють потребу у розробці та впровадженні новітніх технологій та стратегій для забезпечення сталого розвитку країни.

Зважаючи на воєнний стан у державі, зменшення витрат енергоресурсів стає важливою складовою економічної та енергетичної стратегії. Пропонуємо три головні напрями зменшення витрат енергоресурсів:

1. Енергоефективність в галузі промисловості. Розробка та впровадження нових технологій і процесів, спрямованих на підвищення енергоефективності виробничих підприємств що включатиме у себе модернізацію обладнання, оптимізацію технологічних процесів, впровадження систем енергозбереження та контролю за споживанням енергії.
2. Споживча енергоефективність. Популяризація та підтримка заходів з енергоефективності серед населення та підприємств через проведення інформаційно-освітніх кампаній, надання субсидій на встановлення енергоефективного обладнання, а також стимулювання виробництва та використання енергоефективних товарів та послуг.

3. Розвиток відновлюваних джерел енергії (ВДЕ). Інвестиції в розвиток та впровадження відновлюваних джерел енергії, таких як сонячна, вітрова, гідроенергетика та біомаса. Використання ВДЕ може допомогти зменшити залежність від імпортованих енергоресурсів та зменшити екологічний вплив видобутку та споживання традиційних джерел енергії.

Таким чином, запропоновані напрями спрямовані на підвищення ефективності використання енергоресурсів та зменшення залежності від зовнішніх джерел енергії, що відіграє важливу роль у забезпеченні енергетичної безпеки та сталого розвитку країни.

Держава потребує розробки певної стратегічної програми розвитку. Ця програма необхідна для узгодження основних напрямів роботи усіх підприємств на найближчі п'ять–десять років.

Для того щоб стратегія підвищення господарсько-фінансової стабільності була більш надійною при розробці та виборі оптимальних шляхів, потрібно враховувати всі фактори, дія яких проявляється в теперішніх воєнних умовах розвитку. Вибір шляхів підвищення фінансово-господарської стабільності підприємств, пропонуємо здійснювати в кілька етапів.

Перший етап. На підставі даних статистичних та аналітичних форм і видів звітності підприємств по галузях, складається аналітичний баланс і визначаються вхідні дані для розрахунку показників.

Другий етап. Виділення факторів, які мають першочерговий вплив на відібрані показники.

Третій етап. Після проведення розрахунків вивчаються можливості виходу на розрахункові величини фактору.

Таким чином, теоретичні та прикладні механізми управління стратегією підвищення фінансово-господарської стабільності підприємств шляхом цілеспрямованого використання впливу техніко-економічних і енергетичних факторів на кінцеві результати діяльності підприємств можна здійснювати у вище означені три етапи.

Стратегічну мету підприємств у сфері стабілізації економіки потрібно структурувати, тобто подати у вигляді підцілей нижчих рівнів, досягнення яких сприятиме досягненню стратегічної мети [1]. Наразі, цілями другого тактичного рівня є:

- усунення неплатоспроможності, шляхом досягнення оперативних господарських цілей третього рівня;
- зменшення суми поточних зовнішніх та внутрішніх фінансових зобов'язань підприємства;
- збільшення грошових активів для покриття поточних зобов'язань;
- відновлення господарської та фінансової стабільності;
- збільшення обсягу грошового потоку.

Зміна фінансової стратегії для прискорення економічного росту підприємств ґрунтується на досягненні таких господарських цілей:

- збільшення темпів приросту обсягів реалізації продукції;
- перегляд окремих напрямів господарської стратегії підприємства;

Ці завдання дозволять підприємствам стабілізувати їхню фінансову ситуацію та досягти певного рівня стабільності, що є ключовим для ефективного функціонування в умовах сучасного ринкового середовища.

На основі правильної діагностики господарсько-фінансової стабільності підприємства можуть будуватися обґрунтовані управлінські рішення, спрямовані на поліпшення господарського і фінансового стану. Для цього можливий такий перелік дій, який призначений для вдосконалення структури балансу:

- 1) збільшення або зменшення основних засобів і позаобігових активів;
- 2) збільшення або зменшення обігових засобів;
- 3) збільшення або зменшення як основних засобів і позаобігових активів, так і обігових коштів;
- 4) збільшення або зменшення джерел власних коштів;
- 5) збільшення або зменшення як джерел власних коштів, так і обігових коштів;
- 6) збільшення або зменшення як джерел власних коштів, так і основних засобів і позаоборотних активів і обігових коштів;
- 7) збільшення або зменшення короткотермінової заборгованості.

Ці та інші показники дають підстави і створюють передумови для комп'ютерного прогнозування, моделювання та аналізу господарсько-фінансової стабільності підприємств, здійснення розрахунків показників економічної і соціальної ефективності заходів, спрямованих на реалізацію стратегії стабілізації підприємств і як наслідок – сталого розвитку України.

Стратегічним орієнтиром економічних реформ, які мають проводитись у державі, має бути соціально-економічна складова [3]. Це можливо через вирішення таких завдань:

- покращення соціально-економічних та виробничих показників, сприятиме зростанню національного доходу та загального рівня життя громадян;
- створення комфортних та безпечних умов праці для всіх працівників, сприятиме збільшенню продуктивності праці;
- підвищення доходів громадян, шляхом державного регулювання, сприятиме зменшенню бідності та соціальній стабільності;
- підвищення освітнього та культурного рівня населення, сприятиме формуванню грамотного та свідомого суспільства;
- забезпечення доступу до якісної медичної допомоги та соціальної підтримки усіх громадян.

Дані завдання повинні бути конкретизовані та реалізовані на усіх рівнях організаційно-економічної діяльності підприємств та організацій. Наприклад, для підприємств агропромислового комплексу головними завданнями в сфері економіки є [3]:

- формування економічної рівноваги у сфері виробництва сільськогосподарської продукції;
- забезпечення виконання вимог щодо екологічної безпеки;
- розвиток переробної сфери;
- впровадження передових екологічних технологій;
- впровадження заходів для збільшення родючості ґрунтів;
- створення умов, що сприяють розвитку сільських громад.

Ці напрями спрямовані на покращення якості життя громадян, збереження природних ресурсів та створення умов для сталого соціально-економічного розвитку країни. Реалізація цих заходів вимагає спільних зусиль уряду, бізнесу та громадськості.

Висновки

У контексті поточної економічної та енергетичної ситуації в Україні важливою стає розробка та впровадження ефективних стратегій сталого розвитку. Для досягнення цієї мети необхідно акцентувати увагу на соціально-економічні та екологічні аспекти розвитку, а також на зменшенні витрат енергоресурсів та впровадженні альтернативних джерел енергії. Важливою є також підтримка інновацій та розвиток сучасних систем управління та моніторингу на підприємствах та в державі в цілому. Реалізація цих стратегій вимагає спільних зусиль уряду, бізнесу та громадськості для забезпечення сталого розвитку, підвищення якості життя громадян та збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь.

KYRYCH N.1, MOSIY O.^{2*}

1 Doctor of Economic Sciences, Professor, Department of management and Administration, Ternopil Ivan Puluj National Technical University, e-mail: nkuruch@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7728-9787>

2* Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of management and Administration, Ternopil Ivan Puluj National Technical University, e-mail: lmosiy@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/orcid-search/search?searchQuery=0000-0002-5131-761X>

FINANCIAL AND ECONOMIC STABILITY OF FUNCTIONING OF ENTERPRISES AS AN IMPORTANT ASPECT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE

Goal. To analyze the organizational and economic category of economic and financial stability of functioning of enterprises in the context of sustainable development of Ukraine. **Method.** To achieve a certain goal, the study used a method of studying and generalizing information, system analysis. **Results.** The article investigates the organizational, technical and economic components of stabilization processes, the reasons for the inhibition of economic development at the present stage, the analysis of the organizational and economic category of economic and financial stability of functioning of enterprises, as a complex concept, which is influenced, the causes and factors that change the level of economic and financial stability with their division into tactical and strategic, internal and external.

The goals of sustainable development of the state are determined: social justice, economic prosperity, high quality environment, rational resource use, demographic stability and employment, international cooperation. There are three directions of reducing energy costs are proposed: rationalization of fuel and energy use; changing the rate of development of energy, intensive and less energy-intensive industries; introduction of energy-saving technologies, processes, apparatus and equipment in the most energy-intensive industries. **Scientific novelty.** The study proposes ways and stages of increasing financial and economic stability of enterprises in Ukraine. **Practical significance.** The research and conclusions made in this article can be used by the heads of organizations in determining stabilization economic factors in making management decisions.

Keywords: sustainable development, organizational and economic factors, processing enterprises, food industry, economic and financial stability, efficiency

REFERENCES

1. Andrushkiv, B.M., Kyrych, N.B., Melnyk, G.Kh., et al. (2017). *Strategiya rozvytku administratyvnoho raionu (Konceptual'ni zasady orhanizatsii sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku administratyvnoho raionu v konteksti formuvannya dobrovil'nykh ob'iednan' terytorial'nykh hromad Lanovechchyny)* [Strategy for the Development of an Administrative District (Conceptual Principles of Organizing Socio-Economic Development of an Administrative District in the Context of Forming Voluntary Associations of Territorial Communities in Lanovychyna)]. Ternopil: FOP Palianytsia V.A. 452 p.
2. Ivanenko, V.I., & Boliukh, M.A. (2009). *Ekonomichnyi analiz hospodarskoi diialnosti* [Economic Analysis of Economic Activity]. Kyiv: ZAT "Nichlava". 204 p.
3. Kirich, N.B. (2009). Rol' hospodars'ko-finansovoi stabil'nosti funktsionuvannya pidpriemstv u konteksti staloho rozvytku Ukrainy [The role of economic and financial stability of enterprises functioning in the context of sustainable development of Ukraine]. In *Materials of the Seventh International Symposium "Problemy intehtratsii naukovoho-osvitnoho, intelektualnoho potentsialu v derzhavotvorchomu protsesi: Ukraina – Turechchyna"* [Problems of integration of scientific-educational, intellectual potential in the state-building process: Ukraine - Turkey] (pp. 244-251). May 29–31, 2009.
4. Kyrych, N.B. (2003). *Vid stabilizatsii suspil'noho vyrobnytstva - do staloho rozvytku suspilstva: Monografiya* [From stabilization of social production to sustainable development of society: Monograph] Ternopil: TDTU. (203 c.). [In Ukrainian].
5. Korobova, M. Ya. (2001). *Finansovo-ekonomichnyi analiz diialnosti pidpriemstv: Navchalnyi posibnyk* [Financial and economic analysis of enterprise activities: Textbook]. Kyiv: Znannia. (378 c.). [In Ukrainian].
6. Korobova, M. Ya. (2001). *Finansovo-ekonomichnyi analiz diialnosti pidpriemstv: Navchalnyi posibnyk* [Financial and economic analysis of enterprise activities: Textbook]. Kyiv: Znannia. 378 p. [In Ukrainian].
7. Mnykh, Ye. V., & Ferents, I. D. (2000). *Ekonomichnyi analiz: Navchalnyi posibnyk* [Economic analysis: Textbook]. Lviv: Armiia Ukrainy. 144 p. [In Ukrainian].
8. Plisa, V. Y. (2009). Stratehiia upravlinnia finansovoiu stiikistiu pidpriemstva [Strategy of managing the financial stability of an enterprise]. *Finansy Ukrainy*, Vol. 11, pp. 36–41. [In Ukrainian].
9. Popovych, P. Ya. (2004). *Ekonomichnyi analiz diialnosti sub'ektiv hospodariuvannya* [Economic analysis of business entities' activities]. Ternopil: Ekonomichna dumka. 415 p. [In Ukrainian].
10. Sviyeshnikova, M. S. (2000). Stratehiia upravlinnia finansovoiu stiikistiu pidpriemstva [Strategy of managing the financial stability of an enterprise]. *Finansy Ukrainy*, Vol. 11, pp. 148–151. [In Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 03.12.2023
Received: 2023.12.03

УДК 332.8

ВАСИЛЬ БЕЛОЗЕРЦЕВ^{1*}, ОЛЬГА РОМАНОВА², АНДРІЙ САМОЙЛОВ³

1* к.е.н., доц., доцент кафедри економічного моделювання, обліку та статистики Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, e-mail: belozertsev.v@ef.dnu.edu.ua , ORCID ID: 0000-0003-4191-9382

2 старший викладач кафедри економічного моделювання, обліку та статистики Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, e-mail: romanova.o@ef.dnu.edu.ua , ORCID ID: 0000-0002-9606-7263

3 магістр., кафедри економічного моделювання, обліку та статистики Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, e-mail: samoilov@ef.dnu.edu.ua , ORCID ID: 0009-0003-5894-889X

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ І СЕРЕДОВИЩА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ КОМУНАЛЬНОЇ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИКИ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Мета. Аналіз стану та дослідження основних тенденцій розвитку житло комунальної галузі України на прикладі підприємств комунальної теплоенергетики для окреслення головних пріоритетів її розвитку. **Методика.** Для досягнення поставленої мети використано загальнонаукові та спеціальні методи: аналізу та синтезу, статистичні методи порівняння, групування, графічний метод та інші. **Результати.** Досліджено структуру, інтенсивність динаміки та тенденції розвитку підгалузей житло комунальної галузі України. Визначено рентабельність операційної діяльності підприємств житло-комунальному секторі економіки України є нерентабельною починаючи з 2020 року; найбільше і стабільно від'ємне значення показника рентабельності демонструє діяльність підприємств теплоенергетики на фоні зростання обсягів реалізації ЖКП. Визначено, що при збереженні виявленої тенденції обсяг реалізації комунальних послуг становитиме у 2024 році 2294±231 млрд. грн., з яких 121±9 млрд. грн. належатиме підприємствам теплоенергетики. На основі проведеного аналізу доведено доцільність запровадити додаткову деталізацію даних офіційної статистики структурного обстеження діяльності підприємств в розрізі видів власності за КОПФГ. **Наукова новизна.** Запропоновано уточнення понятійного апарату та методологічний підхід до аналізу стану підприємств житло-комунальної галузі України. Обґрунтовано необхідність розширення статистичних даних задля оцінювання конкурентного середовища підприємств комунальної теплоенергетики. **Практична значимість.** Результати дослідження полягають у можливості практичного використання зазначеного підходу для оцінки діяльності та стратегії розвитку підприємств комунальної теплоенергетики.

Ключові слова: житлово-комунальне господарство; підприємство; підприємство комунальної теплоенергетики; комунальні послуги, стратегічний аналіз

Постановка проблеми

Житлово-комунальне господарство (далі ЖКГ) – це комплексна галузь економіки, що поєднує підприємства різних видів власності і організаційних форм функціонування, що забезпечує функціонування і схоронність будівель.

Через різноспрямованість напрямків їх діяльності (постачання води, тепла, електроенергії та інших пов'язаних послуг для комфортного перебування у житлових будинках) немає єдиного визначення поняття «житлово-комунальне господарство» [5]. На запит «житлово-комунальне господарство» у термінології законодавства жодного прямого посилання нема, втім універсальна система пошуку відкликається 5000 документів, які регулюють питання у різних сферах.

Якщо обмежити пошуковий запит словом «господарство» система знаходить 2454 документа. Вперше (1921р.) і найбільш часто на сьогодні, «господарство» поєднується із «сільське», та такими які належать до сільськогосподарської галузі («плодоовочева», «фермерське», «особисте селянське»). Крім того, зустрічаємо у поєднанні з «військове (корабельне)», «водне», «водопровідно-каналізаційне», «газове», «енергетичного», «дорожнє», «лісне», «мисливське», «підсобне», «ресторанне», «рибне», «тепличне», «шляхове» та інші.

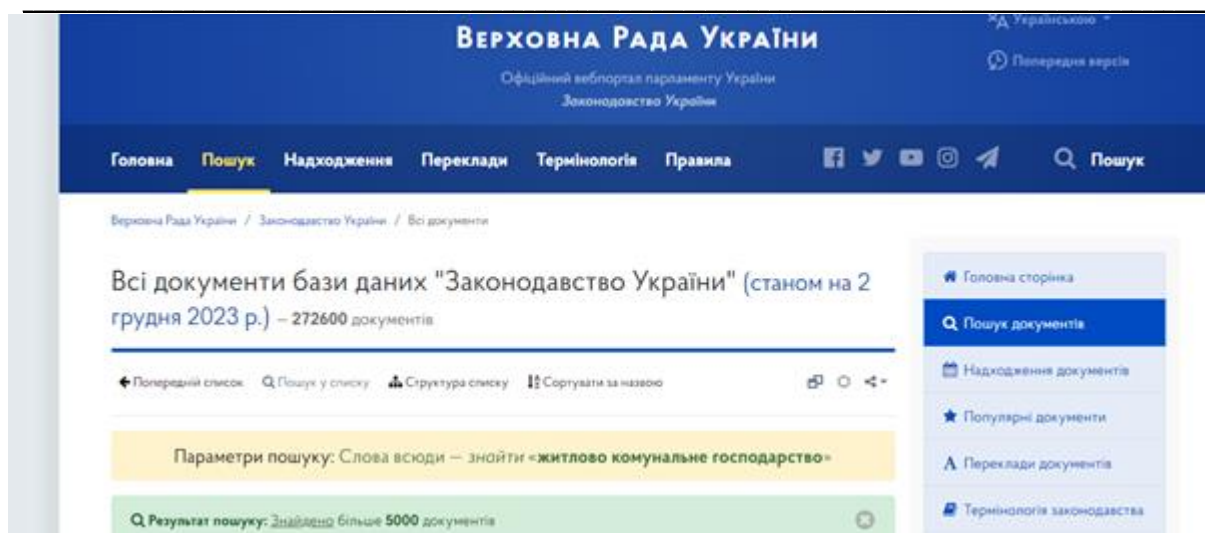

Рис. 1. Сторінка бази даних «Законодавство України»

Джерело: Скріншот сторінки [5]

Словосполучення «комунальне господарство» вперше виявлено в документі 1967 року, в якому йдеться про незадовільний стан «житлово-комунального господарства Української РСР» та негайну необхідність «передати з балансів житлово-експлуатаційних організацій на баланси відповідних комунальних підприємств водопровідні, каналізаційні, теплофікаційні, газові і електричні мережі та обладнання, що знаходяться поза будинками, з віднесенням всіх видатків по їх експлуатації за рахунок зазначених підприємств» [10] та у 1976 році – у поєднанні «житлово-комунальне», коли було прийнято рішення про «Про перетворення Міністерства комунального господарства Української РСР в Міністерство житлово-комунального господарства Української РСР» [12].

Якщо під «господарством» мати на увазі «підприємство, будівлі, споруди та (...) будь-яке місце» провадження господарської діяльності, то «житлово-комунальне господарство» - на галузевому рівні означає сукупне підприємство, на рівні окремого підприємства підрозділ з надання житлово-комунальних послуг (далі ЖКП) населенню, іншим суб'єктам господарювання або робітникам підприємств.

Виходячи з вимог Статті 5 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» [9] до ЖКП відносяться комунальні, віднесені КВЕД-2010 [2] до промислової галузі (Секції D, E) та житлові (частково секція N) послуги.

Враховуючи суспільну значущість «комунальних послуг» та монопольне становище деяких з них їх (часто, а іноді виключно) надають «комунальні підприємства», що визначається ГКУ [1], виходячи відносно до виду власності, а не до виду діяльності.

Джерелами для оцінювання конкурентного стану підприємств є дані структурної статистики підприємств України (організовано за формами №1-підприємництво (річна), №2-підприємництво (річна) "Структурне обстеження підприємства"), «що забезпечує співставну динаміку інформації про діяльність суб'єктів господарювання в економіці в цілому, за регіонами, видами економічної діяльності (КВЕД-2010), розмірами» [6].

Через це важко, за даними офіційної статистики, оцінити зовнішнє середовище формування фінансового потенціалу (обсяги і результати діяльності) підприємств комунальної теплоенергетики (віднесені за КВЕД 35.30 [2] та за КОПФГ 150 [3]) на ринку ЖКП, що перешкоджає стратегічному плануванню розвитку соціально значущої галузі економіки. На думку науковців, «проблема полягає в тому що уніфікована форма звітності не дає змоги повністю розкривати фактори вартості, що є неоднаковими в різних галузях і здебільшого мають нефінансовий характер» [13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемами формування взаємовідносин між державними і приватними суб'єктами господарювання на ринку ЖКП в Україні, що пов'язані з недосконалістю понятійно-категорійного апарату займалися Я. Куц та інші, але до сих пір ключові дефініції залишаються остаточно не

визначеними, що, впевнені, не сприяє ефективному розвитку підприємств житлово-комунальної галуззі. Крім того, ефективний розвиток підприємств соціально-значущих галузей економіки потребує комплексного стратегічного плану. Проблемами стратегічного аналізу присвячені праці К. Орлової, І. Саух та інших. Проте не вирішеними залишаються питання теоретико-методологічного підходу щодо оцінювання впливу зовнішнього середовища на фінансовий потенціал підприємств комунальної теплоенергетики житло-комунальної галузі України.

Формування цілей статті

Метою статті є аналіз стану та дослідження основних тенденцій розвитку підприємств комунальної теплоенергетики житло комунальної галузі України для окреслення головних пріоритетів її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для загальної оцінки стану підприємств житло-комунальної галузі України варто проаналізувати частку доданої вартості комунальних послуг, створена на ринку ЖКП України (рис. 2).

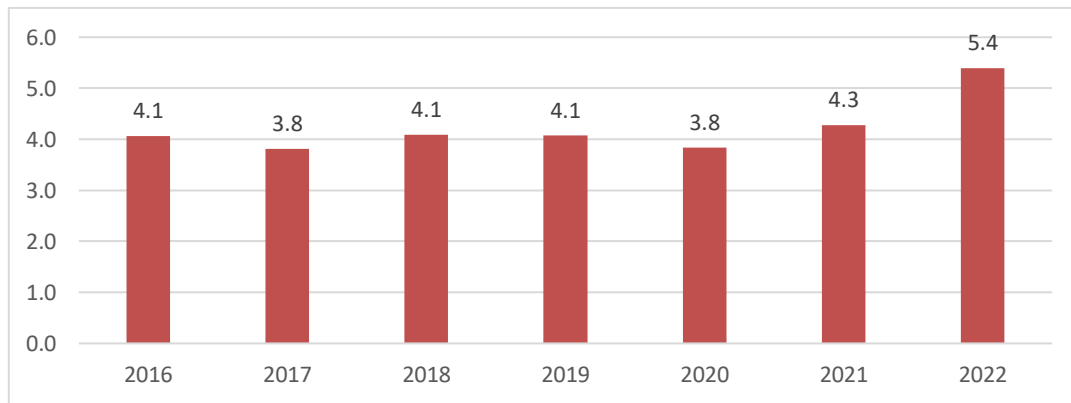

Рис. 2. Питома вага комунальних послуг в економіці України у 2016-2022 рр., %
Джерело: побудовано авторами за даними [4]

На тлі постійного попиту на житлово-комунальні послуги протягом 2016-2022 рр. питома вага комунальних послуг в економіці України зросла на 1,3 п.п., та порівняно з 2021 роком в 1,26 рази. Проте не можна не відмітити, що економічна криза позначилася й на розвитку цієї соціально-значущої галузі економіки, про що свідчить динаміка ВВП за видами економічної діяльності, яку наочно демонструє спадаюча лінія тренду, представлена на рисунку 2.

За досліджуваний період ВВП країни скоротився на 29,1%, обсяги комунальних послуг скоротилися на 26949 млн. грн. у цінах 2016 року, на 32,5% скоротилося у галузі теплопостачання та на 26,6% - у галузі водопостачання, водовідведення та поводження з відходами.

Значення житлово-комунальної галузі для економіки України можливо охарактеризувати, що за допомогою основних соціально-економічних показників розвитку підгалузей ЖКГ України. Зміни в економічній ситуації спричиненою карантинном 2019 року позначилися скороченням кількості діючих суб'єктів господарювання (СГ) у бізнес-середовищі України. Загальна кількість діючих СГ в Україні зменшилася з 1865530 одиниць у 2016 році до 1732508 одиниць 2022 році, це 92,87% порівняно з 2016 роком. Проте відзначається, що кількість підприємств, які надають ЖКП навпаки збільшилася і складає 109,61% до рівня 2016 року, може свідчити про перебудову у секторі ЖКП. Менше 1% (0,48%) українських підприємств зайнято виробництвом ЖКП та кожне 10 із 100 підприємств, які надають комунальні послуги – це підприємства теплоенергетики.

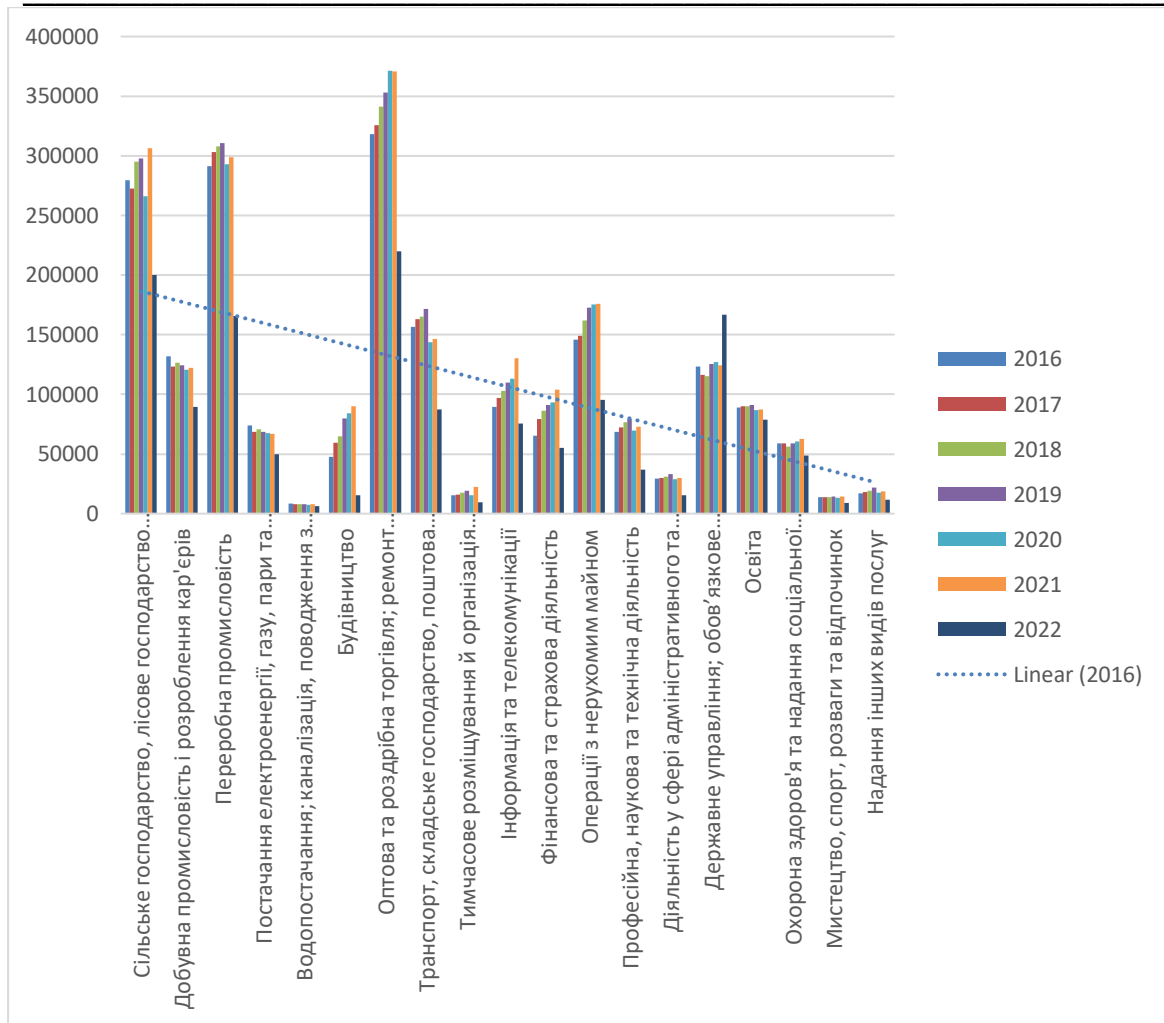

Рис. 2. Валовий внутрішній продукт виробничим методом за видами економічної діяльності за 2016-2022 рр., у постійних цінах 2016, млн. грн.

Джерело: складено авторами з використанням даних [4]

Динаміка обсягу реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) в економіці України та на ринку ЖКП вказує на його значний ріст у порівнянні з початковим роком на 65,3% і 161,9% відповідно (рис. 3).

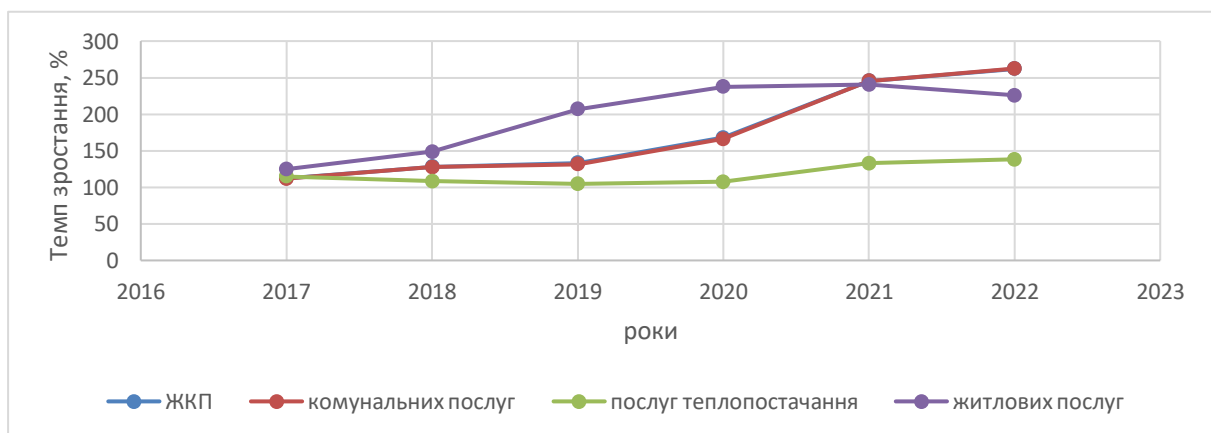

Рис. 3. Базисні темпи зростання обсягів реалізації житло-комунальних послуг в Україні за 2016-2022 рр., %

Джерело: складено авторами з використанням даних [4]

Загальний обсяг реалізованої продукції протягом періоду вивчення зріс з 6727 до 11120 млрд. грн., кожна 0,14 гривня у 2022 році зароблена на ринку ЖКП, для порівняння у 2016 році цей показник складає лише 0,09 грн. В 2,5 рази темпи реалізації ЖКП більше за цей показник по країні. Комунальні послуги, зокрема опалення, і житлові послуги мають високий ріст у динаміці досліджуваного періоду і значну питому вагу. Та, як бачимо, починаючи з 2019 року спостерігається уповільнення швидкості зростання обсягів реалізації комунальних послуг з постачання тепла на ринку ЖКП України, у 2022 році коефіцієнт уповільнення швидкості зростання реалізації послуги з постачання тепла складає 0,53 до темпу зростання суми комунальних послуг та обсягів реалізації на ринку ЖКП. При збереженні виявленої тенденції обсяг реалізації комунальних послуг становитиме у 2024 році 2294 □ 231 млрд. грн., з яких 121 □ 9 млрд. грн. належатиме підприємствам теплоенергетики. На рисунку 4 представлено згладжений ряд динаміки обсягу реалізації, абстрагований від випадкових коливань, який характеризується систематичним зростанням.

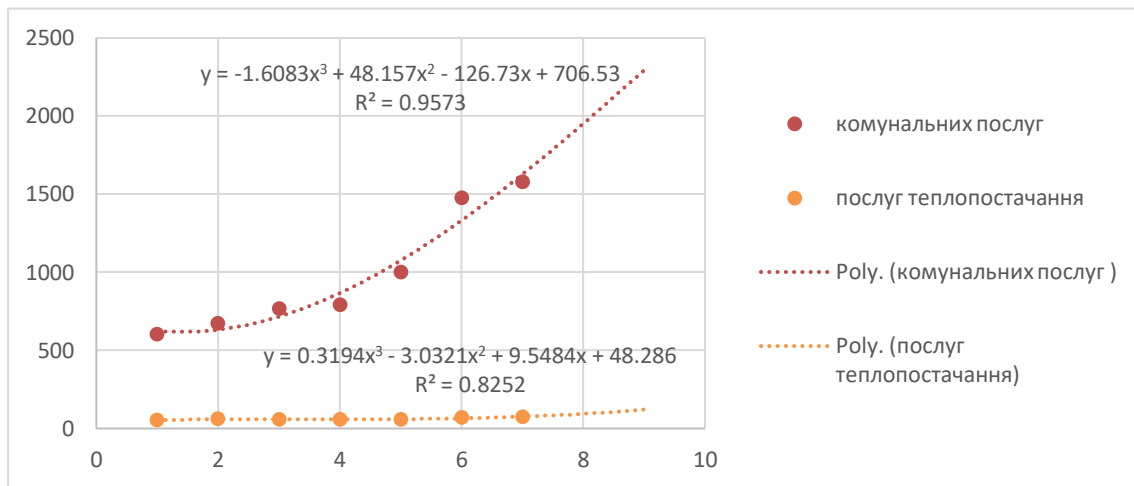

Рис. 4. Динаміка обсягів реалізації комунальних послуг на ринку ЖКП України за 2016-2022 рр., млрд. грн.

Джерело: розраховано авторами з використанням даних [4]

На підприємствах ЖКГ сьогодні працює 472396 осіб, це кожний 15-й, з яких кожен 7-й працює на підприємствах теплопостачання. Кількість зайнятих порівняно з 2016 роком в цілому за ЖКГ скоротилася на 15,97% та на 14,07% на підприємствах, які надають комунальні послуги, на підприємствах теплопостачання темп падіння вищий за галузевий і складає 78,23% (тобто менше на 21,77%), це більше від показника по країні (темп падіння 92,53% або на 7,47% до початкового рівня). Середній рівень заробітних плат впродовж досліджуваного періоду на підприємствах, які надають комунальні послуги з постачання електроенергії, пару і газу в 1,325 рази (у 2021р.) вище за аналогічний показник на промислових підприємства в цілому по Україні, та в 0,74 нижчий на підприємствах водопостачання та поводження з відходами.

Така динаміка зайнятості може свідчити як про загострення на загальному ринку праці України, зокрема у секторі ЖКП, але зниження в кількості працівників може вказувати також на оптимізацію бізнес процесів та підвищення ефективності праці. Тож далі варто розглянути основні показники результативності діяльності підприємств у цьому секторі економіки України.

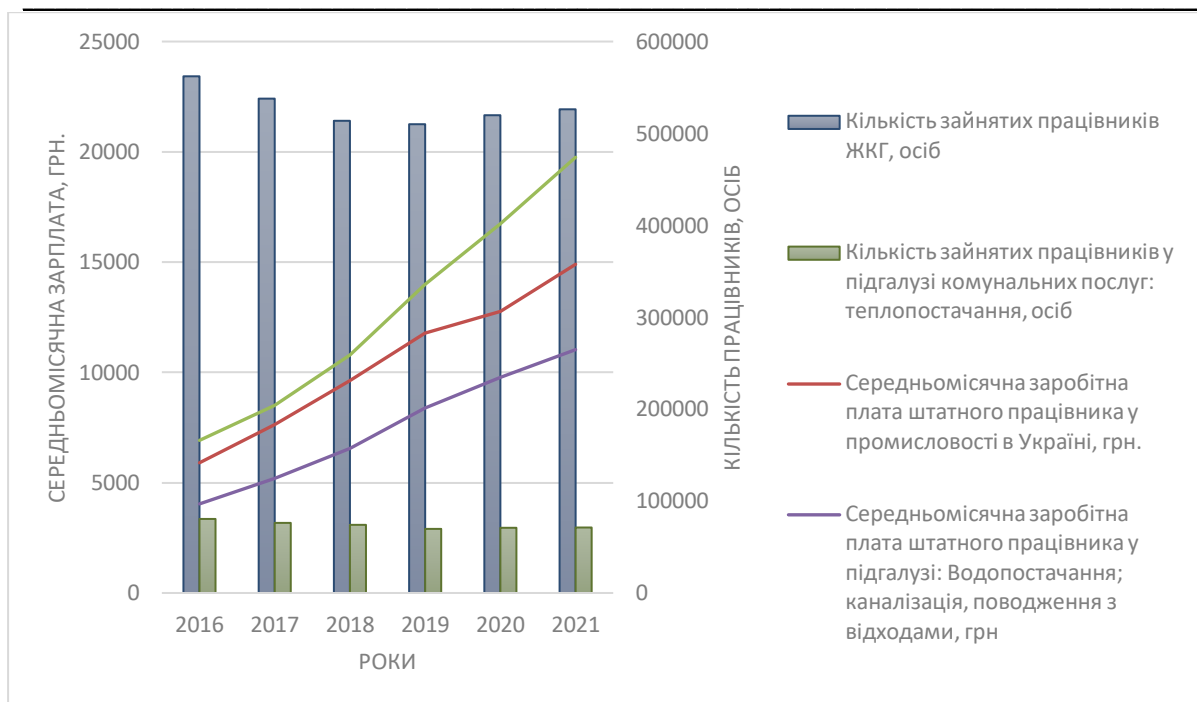

Рис. 5. Динаміка основних показників на ринку праці ЖКГ України
 Джерело: розраховано авторами з використанням даних [4]

Проведений аналіз обсягів реалізації комунальних послуг і результатів діяльності підприємств на ринку ЖКП України показав, що у 2022 році 55 % підприємств з постачання енергії для забезпечення функціонування будівель є збитковим, і це на 9,2 пункти більше від рівня 2016 року та на 15,7 пункти (або в 1,4 рази) та у 45,2% - у підгалузі теплопостачання (рис. 6).

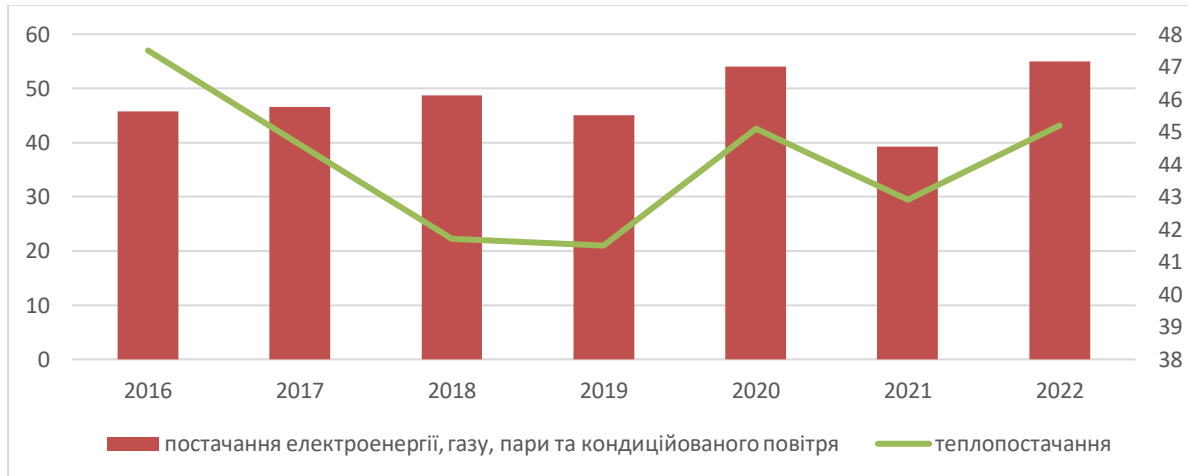

Рис. 6. Питова вага підприємств України, які одержали збиток, %
 Джерело: розраховано авторами з використанням даних [4]

Рентабельність операційної діяльності підприємств в Україні починаючи з 2019 року знижується з 10,2% до 3,3% у 2022 році, а житло-комунального сектору взагалі є нерентабельною починаючи з 2020 року (рис.7).

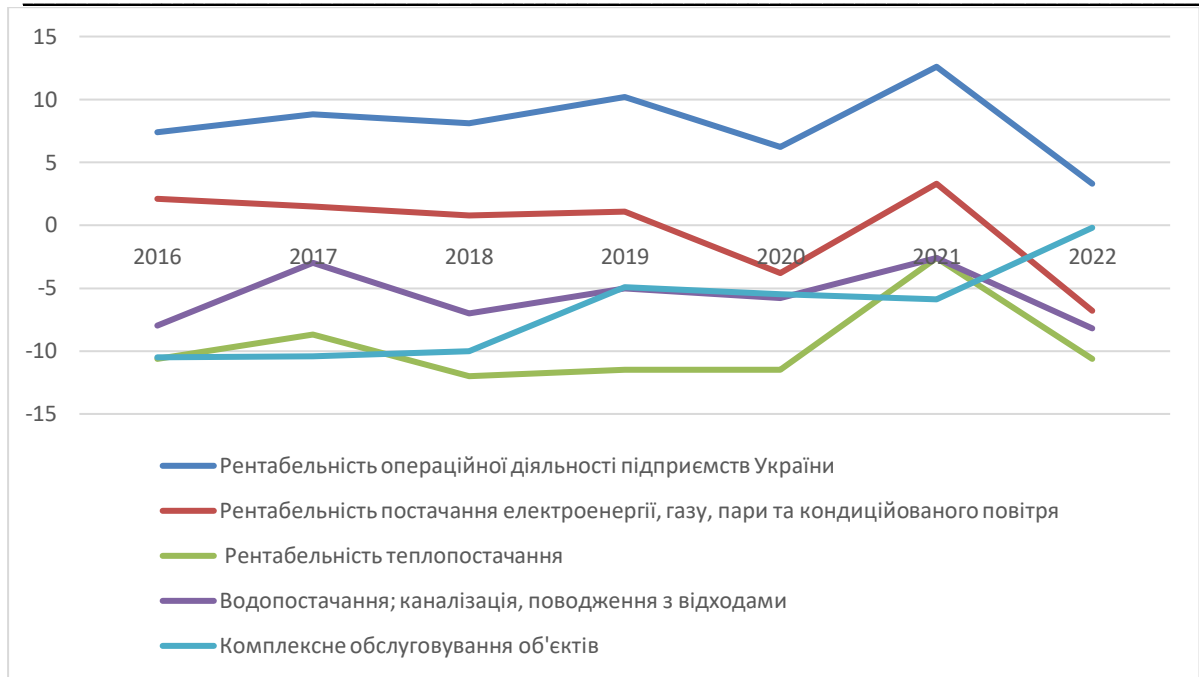

Рис. 7. Рентабельність операційної діяльності підприємств України, %
Джерело: розраховано авторами з використанням даних [4]

Як бачимо, найбільше і стабільно від'ємне значення показника рентабельності демонструє діяльність підприємств теплоенергетики. А це говорить про економічну кризу в Україні та її загострення на ринку ЖКП. Фінансове становище, в якому опинилася економіка підприємств ЖКГ потребує комплексного дослідження стану і середовища функціонування підприємства, і в першу чергу комунальної теплоенергетики.

Висновки

Стратегічний аналіз стану житлово-комунальної галузі має велике значення для реформування енергетичного сектору України задля того, «щоб вивести країну на шлях сталого зростання» [14] та потребує уточнення понятійного апарату та інформаційного забезпечення щодо об'єкту дослідження, а також розробки єдиного теоретико-методологічного підходу до оцінювання впливу зовнішнього середовища на фінансовий потенціал підприємств комунальної теплоенергетики житло-комунальної галузі України.

Аналіз документів та виявлені в них словосполучення, дозволили відтворити хронологічну поступовість залучення терміну «житлово-комунальне господарство», що має з початку XIX ст. французьке коріння (похідне від *commun* «суспільний», лат. *communis* «спільний») та з другої половини XX ст. радянські коріння, в термінологію законодавства України.

В нормативно-правових документах існує певна неоднозначність у тлумаченні терміну «комунальне підприємство», що надалі може породжувати неоднозначність його сприйняття. Тому замість «комунальне підприємство» запропоновано термін «підприємство комунальної власності» з можливим уточненням щодо виду його основної діяльності.

Отже, під «підприємством комунальної теплоенергетики» слід розуміти підприємство з надання суспільно значущої послуги з постачання тепла та інших видів господарської діяльності з метою отримання прибутку в порядку, передбаченому законодавством, що діє на основі комунальної власності територіальної громади. Термін «соціально значуща послуга» тут вживається у визначенні пункту 24 статті 1 Закону України «Про концесію» від 03.10.2019 № 155-IX [11].

Для проведення структурного обстеження підприємств України використовуються, крім інших і Класифікація організаційно-правових форм господарювання, затверджена наказом Держспоживстандарту України від 28.05.2004 № 97 (зі змінами) [3]. Тому вважаємо за доцільне запровадити деталізацію основних показників діяльності підприємств в розрізі видів власності за

КОПФГ [3] додатково до існуючих угруповань. Це дозволить отримати підприємствам комунальної теплоенергетики дані для стратегічного аналізу. Крім того, уточнення потребує статистична класифікація підприємств за розмірами відповідно до вимог облікового Закону України [8]

Узагальнення існуючих інструментів проведення стратегічного аналізу для оцінювання впливу зовнішнього середовища на фінансовий потенціал підприємств комунальної теплоенергетики житло-комунальної галузі України визначено нами як перспективний напрямок наших подальших досліджень.

VASYL BELOZERCEV^{1*}, OLGA ROMANOVA², ANDRIY SAMOYLOV³

1* Ph.D., Associate Professor, Department of Economic Modeling, Accounting, and Statistics, Oles Honchar Dnipro National University, email: belozertsev.v@ef.dnu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0003-4191-9382

2 Senior Lecturer, Department of Economic Modeling, Accounting, and Statistics, Oles Honchar Dnipro National University, email: romanova.o@ef.dnu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0002-9606-7263

3 Master's student, Department of Economic Modeling, Accounting, and Statistics, Oles Honchar Dnipro National University, email: samoilov@ef.dnu.edu.ua, ORCID ID: 0009-0003-5894-889X

STUDY OF THE STATE AND FUNCTIONING ENVIRONMENT OF MUNICIPAL THERMAL ENERGY ENTERPRISES OF THE HOUSING AND COMMUNAL INDUSTRY OF UKRAINE

Goal. Analysis of the state and research of the main trends in the development of the housing and communal industry of Ukraine on the example of communal heat energy enterprises to outline the main priorities of its development.

Method. To achieve the goal, general scientific and special methods were used: analysis and synthesis, statistical methods of comparison, grouping, graphic method and others. **The results.** The structure, intensity of dynamics and development trends of sub-sectors of the housing and communal industry of Ukraine were studied. It was determined that the profitability of the operational activity of enterprises in the housing and communal sector of the economy of Ukraine is unprofitable starting from 2020; the largest and consistently negative value of the profitability indicator is demonstrated by the activity of heat energy enterprises against the background of the growth in the volume of sales of household appliances. It was determined that if the identified trend is maintained, the volume of realization of communal services will amount to UAH 2,294±231 billion in 2024, of which UAH 121±9 billion will belong to heat energy enterprises. On the basis of the conducted analysis, the expediency of introducing additional detailing of the data of official statistics of the structural survey of the activities of enterprises in terms of types of ownership according to the KOPFG has been proven. **Scientific novelty.** A clarification of the conceptual apparatus and a methodological approach to the analysis of the state of enterprises in the housing and communal industry of Ukraine are proposed. The need to expand statistical data for evaluating the competitive environment of municipal heat energy enterprises is substantiated. **Practical significance.** The results of the research consist in the possibility of practical use of the mentioned approach to evaluate the activity and development strategy of communal heat energy enterprises.

Keywords: housing and communal economy; enterprise; communal heat energy enterprise; public utilities, strategic analysis

REFERENCES

1. Government of Ukraine. (2003). Hospodars'kyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 No. 436-IV [Economic Code of Ukraine dated 16.01.2003 No. 436-IV]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#doc_info [In Ukrainian].
2. State Classifier of Ukraine. Classification of Types of Economic Activity (DK 009:2010). Kyiv: State Consumer Standards of Ukraine, 2010 [Electronic resource]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. State Classifier of Ukraine. Classification of Organizational and Legal Forms of Economic Activity (DK 002:2004). Kyiv: State Consumer Standards of Ukraine, 2004 [Electronic resource]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. State Statistics Service of Ukraine: Official Website. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Legislation of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine: Official Web Portal. Kyiv, 1994–2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

6. Methodological Provisions on the Coordinated System of State Statistical Observations for Compiling Structural Statistics Indicators – Component Statistics of Enterprises. Approved by the Order of the State Statistics Service dated December 29, 2012, No. 549. [Electronic resource]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Methodological Provisions on the Organization of State Statistical Observation Regarding Structural Changes in the Economy of Ukraine and Its Regions. Approved by the Order of the State Statistics Service dated January 5, 2021, No. 1. [Electronic resource]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Law of Ukraine on Accounting and Financial Reporting. Law dated July 16, 1999, No. 996-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#doc_info
9. Law of Ukraine on Housing and Communal Services. Law dated November 9, 2017, No. 2189-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19/ed20210501#n172>
10. Resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR on Measures to Improve the Operation of the Housing Stock and Municipal Facilities. Resolution dated November 5, 1967, No. 731. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-67-%D0%BF#doc_info
11. Law of Ukraine on Concessions. Law dated October 3, 2019, No. 155-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#doc_info
12. Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR on the Transformation of the Ministry of Municipal Economy of the Ukrainian SSR into the Ministry of Housing and Communal Services of the Ukrainian SSR. Decree dated July 29, 1976, No. 1138-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1138-09#doc_info
13. Romanova O.V., Ostrianyn S.O. Economic Interests of Users of Accounting Information as the Basis for Building a Modern Accounting and Reporting System. *Economics and Society*. 2016. Issue # 3. pp. 540 – 541. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/3_ukr/92.pdf
14. Snapshot of Ukraine's Energy Sector Institutions, Governance, and Policy Framework. OECD. 2019. 64 p. [Electronic resource]. URL: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern-partners/Snapshot-of-Ukraines-Energy-Sector-EN.pdf>

Стаття надійшла до редакції: 12.12.2023.
Received: 2023.12.12

УДК 339.56.327

САДУЛА Л.М.^{1*}, ГУНКЕВИЧ М.²

^{1*} к.е.н., доцент кафедри менеджменту і соціально-гуманітарних дисциплін, Львівської філії Європейського університету, e-mail: sadulalubov1954@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1951-287X

² к.е.н., завідувач кафедри менеджменту і соціально-гуманітарних дисциплін, Львівської філії Європейського університету, e-mail: mariana.hunkevych@e-u.edu.ua, ORCID ID: 0009-0005-9510-8122

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ ПОСЛУГАМИ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО БРЕНДУ УКРАЇНИ

Мета. Визначити взаємозв'язок міжнародної торгівлі послугами у контексті розвитку національного бренду України, розробити практичні рекомендації, які підвищать рівень пізнання нашої країни у світі та краще інтегрують її у світовий економічний простір. **Методика.** Методичну основу наукового дослідження, з питань міжнародної торгівлі послугами у контексті розвитку національного бренду України, становлять урядові документи, досвід отриманих результатів вітчизняних і зарубіжних науковців, статистичні матеріали Державної агенції розвитку туризму в Україні тощо. Автори наукового дослідження пропонують низку рекомендацій із успішної інтеграції України до світового економічного простору, у т.ч. за рахунок сильного національного бренду. **Результати.** Наукове дослідження з даної теми передбачало аналіз та взаємозв'язок низки міжнародних послуг, які впливають на бренд України та забезпечують вищий рівень інтеграції нашої країни до світового економічного простору. **Наукова новизна.** Автори вважають, що розвиток національного бренду України в умовах війни, є додатковим стратегічним ресурсом у формуванні образу нашої країни, як туристичної країни, а також країни нових можливостей її соціального розвитку, впливового міжнародного гравця на світовій арені, з новими брендатрибути. **Практична значимість.** Впровадження нових тенденцій розвитку міжнародної торгівлі послугами, у т.ч. розвитку сфери туризму, створює нові передумови оновлення національного бренду України, стимулює іноземні інвестиції, консолідує світову підтримку України, що стане одним із чинників зростання вартості бренду «Україна» у перспективі та її соціально-економічного зростання.

Ключові слова: національний бренд, міжнародна торгівля послугами, SWOT – аналіз туризму в Україні, бренд «Ukraine NOW UA», брендатрибути.

Постановка проблеми

Сучасні умови функціонування та розвитку національного бренду характеризуються нестабільністю, що зумовлює потребу у додаткових зусиллях усього народу України та різних видах ресурсів для його оновлення та зміцнення на світовій арені. Саме тому, є потреба дослідити взаємозв'язок міжнародної торгівлі послугами у контексті розвитку національного бренду України, що є предметом наукового дослідження у статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасні умови, у яких функціонує Україна в часі війни, що впливає на формування її національного бренду та його вартість, питання різностороннє.

До зарубіжних науковців, які досліджували питання формування національних брендів країн, відносяться такі: С. Анхольт, Ф. Котлер, У. Олінс, І. Фан та ін. [1., 2., 3., 4.,]. Дослідження низки питань щодо побудови національних брендів країн, у т.ч. національного бренду України, а також визначення критеріїв впливу на бренд країни, методики оцінки брендів та інших важливих чинників, зробили такі вітчизняні вчені: Дроздовський Я. П., Тешева Л.В., Зеленський М. В., Люльов О. В., Решетняк Я. В., Хоменко Л.М. тощо [6., 7., 8.,].

Виявлено, що вітчизняні науковці вивчали особливості формування брендів країн і національного бренду України, методи оцінки національного бренду та як вони впливають на показник його вартості; проблеми функціонування та розвитку національного бренду України в сучасних умовах та шляхи їх вирішення; роль та вплив національного бренду України на міжнародній арені; критерії, за якими оцінюється національний бренд у інших країнах тощо.

Важливо, що у наукових дослідженнях, які стосуються обраної тематики, є потреба дослідити взаємозв'язок міжнародної торгівлі послугами у контексті розвитку національного бренду України в сучасних умовах війни. Варто звернути увагу на те, що навіть в умовах війни, яка є у даний час, Україна має великий потенціал для зміцнення національного бренду на світовій арені.

Формування цілей статті

Вивчення взаємозв'язку міжнародної торгівлі послугами у контексті розвитку національного бренду України, розробка практичних рекомендацій, які підвищать рівень пізнання нашої країни у світі та краще інтегрують її у світовий економічний простір.

Виклад основного матеріалу дослідження

Досліджуючи питання міжнародної торгівлі послугами, у взаємозв'язку з розвитком національного бренду України, слід охарактеризувати зміст цих категорій. Міжнародна торгівля послугами є системою міжнародних товарно – грошових відносин між різними країнами та суб'єктами ринку з приводу купівлі різних видів послуг. Змістовим наповненням категорії «бренд країни» - є сукупність емоційних і раціональних уявлень про країну, у результаті порівняння низки критеріїв, які характерні для оцінки «бренду країни», а також із власного досвіду людей, їх думок вражень тощо. «Вперше поняття національного бренду конкретизується у наукових працях Саймона Анхольта, де воно визначається як розуміння під національним брендом асоціативного ряду, що створюють корпоративні бренди у прив'язці до соціокультурної спадщини країни поступово розширюючи його та надаючи нові грані [1., С.19]. Саймон Анхольт запропонував вважати, за змістом, категорію «національний бренд країни», яка включає наступне:

- експорт країни, що характеризує імідж товарів і послуг країни у світі;
- урядування, що визначає політичний курс, рішення, що ухвалюються керівництвом країни;
- інвестиції та імміграція, що визначають ступінь привабливості країни для проживання, роботи чи навчання в ній, а також демонструє її привабливість для зовнішніх інвесторів;
- культура та традиції, що характеризує оцінку рівня сучасної культури країни: її живопис, музику, кінематограф, літературу тощо;
- люди, що є виміром країни в таких галузях, як: знання, освіта, гостинність населення, як вони поведуть себе за кордоном тощо. Ключовий елемент- народ, який проживає на території цієї країни (видатні лідери, зірки естради, спорту тощо);
- туризм, що вимірюється ступенем зацікавленості до відвідування країни та привабливості туристичних атракцій [1].

Відповідно до теми наукової статті, що передбачає дослідження міжнародної торгівлі послугами у контексті розвитку національного бренду України, варто проаналізувати саме ті міжнародні послуги, які впливають на бренд України. Досліджено, що до переліку міжнародних послуг, які впливають на репутацію національного бренду України, відносяться: міжнародна торгівля, готельні та туристичні послуги, послуги страхування, інформаційні та культурні послуги, рекламні та аудіовізуальні послуги та інші. Міжнародна торгівля послугами, як система міжнародних товарно-грошових відносин між суб'єктами різних країн з приводу купівлі - продажу різних видів послуг, в сучасних умовах розвитку ринку є надзвичайно актуальною.

Інтеграція України до світового економічного простору, як пріоритетний напрям розвитку національної економіки, передбачає новий розвиток сфери туризму, рекреаційно – туристичних комплексів країни, Карпатського регіону, що впливає на формування національного бренду України.

До Карпатського регіону входять: Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька області з великим та стійким туристичним іміджем [5]. Особливістю Карпатського регіону є також те, що у ньому розташовані всесвітньо відомі курорти: Трускавець, Моршин, Шкло, Немирів, Яремче, Свалява, Карпати, Поляна, Шаян та інші, загальна кількість яких понад 100 санаторно-курортних закладів [5].

Іноземні туристи, які відвідують різні туристичні локації в Україні, у т. ч. санаторно – курортні заклади, формують власне уявлення про Україну, що є складовою національного бренду.

Нижче представлено SWOT – аналіз туризму в Україні, що засвідчує вагомий роль туристичної галузі економіки країни у формуванні її національного бренду (табл.1).

Туристична галузь України вносить вагомий внесок у економічний розвиток України. Нижче представлено економічні результати, згідно даних Державної агенції розвитку туризму в Україні за 1 півріччя 2023 року: туристичні податки були сплачені до державної скарбниці України у обсязі 897, 848 млн. грн. За 1 півріччя 2022 року аналогічні платежі поступили до державної скарбниці України у обсязі 809, 435 млн. грн [9]. Проведений розрахунок показав, що у 2023р. у порівнянні до 2022р., аналогічно за 1 півріччя, туристичні податки, які були сплачені до державної скарбниці України, зросли на 10, 9 %.

Таблиця 1

SWOT-аналіз туризму в Україні

Сильні сторони	Слабкі сторони
1- Зручне географічне положення. 2- Видатні пам'ятки історичної та культурної спадщини, їх промоція та збереження для майбутніх поколінь 3- Унікальні природо-рекреаційні ресурси 4- Лікувальні мінеральні джерела, курортні ресурси 5- Гостинність народу України тощо	1-Доступність транспорту до туристичних локацій та розвиток інфраструктури 2- Рівень оплати працівників у сфері культури 3- Якість туристичних послуг 4- Культура поведінки туристів при користуванні туристичними ресурсами 5- Цінова політика у сфері туризму 6- Безпека туристів у деяких туристичних локаціях 7-Оновлення категорій оцінки національного бренду України тощо
Можливості	Загрози
1-Розробка нових туристичних пропозицій відповідно до тих цільових аудиторій, кому вони адресовані 2-Більш ефективна взаємодія з міжнародними туристичними операторами 3-Підвищення рівня пізнання України у світі, як туристичної країни 4-Оптимізація податкової політики для учасників туристичного ринку 5-Підвищення рівня конкурентоздатності України 6-Зміцнення зацікавленості народів інших країн відвідати Україну тощо	1- Війна в Україні 2- Закриття деяких туристичних локацій в Україні, у зв'язку з війною 3-Зростання рівня безробіття 4- Недостатній рівень розвитку транспортної інфраструктури 5-Зниження економічної спроможності України та рівня її конкурентоспроможності у світі 6-Недостатній рівень позиціонування України, як туристичної країни, що зумовлено війною тощо

Джерело: укладено авторами за матеріалами: [5., 6., 7.,12.]

Найбільшу частку надходжень до державної скарбниці України за 1 півріччя 2023р. було сплачено готелями – 569, 828 млн. грн.; у 2022р. – 460, 498 млн. грн; у 2021р. – 665, 420 млн. грн [9].Проведений розрахунок показав, що порівняно до 2021 року, як базового, у 2022 році цей показник знизився на 30, 8%; у 2023 році – цей показник знизився на 14, 4%. Таким чином можна зробити висновок, що туристична галузь України поступово відновлюється.

За 1 півріччя 2023р., за даними Державного агенції розвитку туризму в Україні, відсоткова частка учасників ринку туристичних послуг становила:

-готелі і подібні засоби тимчасового розміщування – 63, 0%;- засоби тимчасового розміщування – 11, 0%;-туристичні оператори – 10, 0%;-туристичні агенції – 9, 0%;-засоби розміщування та іншого тимчасового проживання – 6, 8%;-надання місць кемпінгами для житлових автофургонів – 0, 2% [9].

Досліджено, що «бренд «Ukraine NOW UA» було затверджено у 2018 році, на урядовому рівні, розробником цього бренду є «Banda Agency», даний бренд використовується для позиціонування

України у світі [10]. Національний бренд України «Ukraine NOW UA» («Україна ЗАРАЗ»), асоціюється з тим, що Україна змінюється, стає кращою, запрошує туристів із усього світу відвідати нашу країну та отримати нові враження про її людей, національну спадщину та культуру, запрошує інвесторів та українців повертатися в Україну для її відбудови. Зазначений вище логотип, «Ukraine NOW UA» («Україна ЗАРАЗ»), якнайкраще формує образ нашої країни, як туристичної країни, а також країни нових можливостей соціально – економічного розвитку рис.1 [10].

Рис.1. Бренд України «Ukraine NOW UA» («Україна ЗАРАЗ»)
Джерело: [10]

Дослідження розвитку національного бренду України показало, що у 2022 році громадська організація BRAND UKRAINE, у співпраці з МЗС України, запропонувала результати дослідження на тему: «Звіт про сприйняття України у світі», а також практичні рекомендації із розвитку національного бренду України [11]. Згідно проведеного дослідження, до переліку брендатрибутів України відноситься таке:

- Україна- нація героїв.
- Україна- вільна нація.
- Україна-демократична країна.
- Україна-винахідливі люди.
- Україна має тисячолітню історію та культуру.
- Україна-країна з високим технологічним ІТ- потенціалом.
- Україна-член європейської родини.
- Україна має чарівну природу [11].

Дослідження міжнародної торгівлі послугами, у контексті розвитку національного бренду України, з врахуванням результатів «Звіту про сприйняття України у світі – 2022», який проведено за сприяння та фінансування Європейського Союзу, було виявлено наступне:

- у 2022 році Україна зміцнила свій національний бренд у світі;
- не лише рівень обізнаності зріс до безпрецедентного рівня, але й суттєво покращилося сприйняття світовою аудиторією України, як впливового міжнародного гравця;
- за короткий проміжок часу Україна пережила безпрецедентну позитивну зміну іміджу світового масштабу;
- усе це стало можливим завдяки збройним силам України, політичному керівництву країни та всьому українському народу, об'єднаному у боротьбі за свободу та демократію [12].

За матеріалами «Звіту про сприйняття України у світі – 2022», відповідно до теми наукового дослідження, варто зазначити наступне:

- сильний національний бренд важливий для прогресу та розвитку країни в мирний час – він стимулює туризм, торгівлю, іноземні інвестиції та залучає таланти з усього світу;
- перед обличчям екзистенційної загрози сильний національний бренд стає життєво важливим, оскільки він допомагає консолідувати світову підтримку та солідарність з народом України [12].

Оновлення національного бренду України в умовах війни, яке було запропоновано для громадськості BRAND UKRAINE, якнайкраще відображає брендатрибути, які вказані вище, у сучасній історії України (рис.2).

Варто зазначити, що у жовтні 2023р. відбулася важлива подія ITS 2023, у м. Нью-Йорк (США), яка презентувала Україну на міжнародному заході Rebuild Ukraine Travel, з метою популяризації України та її туристичних продуктів на американському ринку. Заходи такого рівня сприяють зміцненню національного бренду України на світовій арені [12].

Рис.2. Бренд України
Джерело: [11]

«На прохання Forbes аналітична компанія Saturday Team порахувала, як змінилася вартість бренду «Україна» за перший рік війни – за минулий рік її бренд втратив майже 22% вартості» [13]. Слід зазначити, що одночасно «Україна стала другою країною за рівнем поінформованості про її новини: 79% громадян світу бачили, чули або читали новини про неї; 71% людей у світі підтримували Україну; 54% громадян по всьому світу почали краще ставитися до нашої країни. «Український ВВП за 2022 рік впав на 29, 1%» [13]. Вимірювання вартості бренду країн – специфічна справа, де всі критерії «дисконтуються» на розмір економіки ВВП (валовий внутрішній продукт). Вартість бренду України у 2022 році становила 92, 3 млрд. дол. США; вартість бренду США – 17816 млрд. дол. США; вартість бренду Великої Британії – 2264 млрд. дол. США; вартість бренду Польщі – 424 млрд. дол. США; вартість бренду Туреччини – 506 млрд. дол. США [13]. Виявлено, що до розрахунків, проведених на прохання Forbes аналітичною компанією Saturday Team, у прикладах, які приведено вище, взято до уваги такі критерії: економічний фактор, соціокультурний фактор, фактор свободи та безпеки, фактор бізнес – активності [13]. За аналітичними матеріалами Forbes та проведеними розрахунками Saturday Team, на розрахунок вартості бренду України впливають такі фактори:

- економічний: зростання ВВП, потік іноземних інвестицій в Україну, потік іноземних інвестицій з України, торговельний баланс тощо;
- соціокультурний фактор: розвиток суспільства та держави, верховенство права, працездатність політичних інститутів, успіх країни в захисті прав людини, залученість жінок у публічне життя, розвиток громадянського суспільства тощо;
- безпековий фактор: показники привабливості та безпечності життя в Україні, рівень свободи слова, загроза тероризму, продовольча безпека, рівень громадянських свобод тощо;
- фактор бізнес – активності: динаміка доходів топ-100 компаній у країні;
- індекс бізнес – активності [13].

Висновки

Узагальнюючи проведене наукове дослідження, щодо взаємозв'язку міжнародної торгівлі послугами у контексті покращення розвитку національного бренду України, варто запропонувати наступне:

- успішна інтеграція України до світового економічного простору визначається різними чинниками, у т. ч. за рахунок сильного національного бренду;
- існує низка міжнародних послуг, які впливають на формування та розвиток національного бренду України;
- до важливих міжнародних послуг, які впливають на сприйняття України у світі, відносяться такі: міжнародна торгівля, готельні та туристичні послуги, інформаційні та культурні послуги, рекламні та аудіовізуальні послуги тощо;
- візова лібералізація та розширення переліку країн, для яких буде діяти така норма, сприятиме пізнанню України у світі більшою чисельністю людей, що зумовить позитивний вплив на формування та розвиток її національного бренду;
- важливою складовою у популяризації України, як сильної країни та відкритої до світу, є ефективна взаємодія учасників туристичного ринку, влади, а також міжнародних і дипломатичних представництв.

Сильний національний бренд України та зростаюча його вартість, у порівнянні до інших країн, забезпечить вищий рівень її економічного розвитку та експорту товарів і послуг; підвищить позиції України на міжнародній арені; сприятиме інвестиціям в Україну та активізує розвиток бізнесу, туризму, соціокультурної взаємодії з народами інших країн, що неодмінно стане новим етапом її інноваційного розвитку. Важливий внесок у формування та розвиток національного бренду України, у контексті міжнародної торгівлі послугами, здійснюють учасники туристичного ринку.

SADULA L.^{1*}, GUNKEVYCH M.²

1* PhD in Economic Sciences, Associate Professor, Department “Management and Socio-Humanitarian Disciplines“, Separate subdivision Lviv Branch of European University, e-mail: sadulalubov1954@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1951-287X

2 Head of Department in Economic Sciences, Associate Professor, Department “Management and Socio-Humanitarian Disciplines“, Separate subdivision Lviv Branch of European University, e-mail: mariana.hunkevych@e-u.edu.ua, ORCID ID: 0009-0005-9510-8122

INTERNATIONAL TRADE IN SERVICES IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL BRAND OF UKRAINE

Objective. To determine the relationship between international trade in services and the development of the national brand of Ukraine, to develop practical recommendations that will enhance the recognition of our country in the world and better integrate it into the global economic space. **Methodology.** The methodological basis of the scientific research on international trade in services in the context of the development of the national brand of Ukraine includes government documents, the experience of domestic and foreign scientists, statistical materials from the State Tourism Development Agency in Ukraine, etc. The authors of the research propose a set of recommendations for the successful integration of Ukraine into the global economic space, including through a strong national brand. **Results.** The scientific research on this topic involved the analysis and interconnection of a range of international services that influence the brand of Ukraine and ensure a higher level of integration of our country into the global economic space. **Scientific novelty.** The authors believe that the development of the national brand of Ukraine in times of war is an additional strategic resource in shaping the image of our country as a tourist destination and a country with new opportunities for social development, an influential international player on the world stage, with new brand attributes. **Practical significance.** The implementation of new trends in the development of international trade in services, including the development of the tourism sector, creates new conditions for updating the national brand of Ukraine, stimulates foreign investment, consolidates global support for Ukraine, which will be one of the factors contributing to the growth of the value of the "Ukraine" brand in the future and its socio-economic development.

Keywords: national brand, international trade in services, SWOT – analysis of tourism in Ukraine, «Ukraine NOW UA» brand, brand attributes.

REFERENCES

1. Anholt, S. (2007). *Competitive identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*. London: Palgrave Macmillan.
2. Kotler, F., & Keller, K. L. (2008). *Marketing – menedzhment [Marketing Management]*. Peter. pp. 814.
3. Olins, W. (1999). *Corporate Identity: Making Business Strategy Visible Through Design*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
4. Fan, Y. (2006). Branding the nation: What is being branded? *Journal of Vacation Marketing*, 12(1), 5-14.
5. Petraniv'skyi, V. L., & Rutyn'skyi, M. I. (2006). *Turystychnе kraieznavstvo: navch. posib. / za red. prof. F. D. Zastavnoho*. [Tourism Studies: Textbook / edited by Prof. F. D. Zastavnyi]. Kyiv: Znannia. 575 p.
6. Drozdov'skyi, Ya.Y. (2018). Problemy formuvannia i rozvytku brendu Ukrainy na mizhnarodnii areni [Problems of forming and developing the brand of Ukraine on the international arena]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University], 22(1), 106–109. [In Ukrainian].
7. Tesheva, L.V., & Zelenskyi, M.V. (2022). Rozvytok ta vdoskonalennia natsionalnoho brendu [Development and improvement of the national brand]. *Problemy suchasnykh transformatsii* [Problems of contemporary

transformations], *Seriia: Ekonomika ta upravlinnia* [Series: Economics and Management]. ISSN (online): 2786-5738-2022. [In Ukrainian].

8. Liuliov, O.V., Reshetniak, Ya.V., & Khomenko, L.M. (2019). Metody otsinky natsionalnoho brenda krayiny: mistse Ukrainy u hlobalnii ekonomichnii systemi [Methods of assessing the national brand of the country: Ukraine's place in the global economic system]. *Naukovyi zhurnal: Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia* [Scientific Journal: Problems and Prospects of Economics and Management], pp. 18-30. [In Ukrainian].

9. State Agency for Tourism Development in Ukraine. [Electronic resource]. Retrieved from <http://www.tourism.gov.ua/> (Accessed: October 7, 2023).

10. Agency "Banda Agency". [Electronic resource]. Retrieved from <http://www.banda.agncy/> (Accessed: October 21, 2023).

11. Public Organization "BRAND UKRAINE". [Electronic resource]. Retrieved from <http://www.happymonday.ua/> (Accessed: October 28, 2023).

12. Report on Ukraine's perception in the world in 2022. Official website of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. [Electronic resource]. Retrieved from <http://www.eu.mfa.gov.ua/> (Accessed: November 6, 2023).

13. Official journal "Journal Forbes Ukraine 2023". [Electronic resource]. Retrieved from <http://www.subscribe.forbes.ua/> (Accessed: November 10, 2023).

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2023

Received: 2023.11.20

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ ТРАНСПОРТУ / ECONOMY AND MANAGEMENT OF TRANSPORTATION ENTERPRISES

УДК 338.47:656.07

ЗАДОЯ В. О.^{1*}, ЧЕБОТАРЬОВ О. О.²

1* каф. «Економіка та менеджмент», Український державний університет науки і технологій, e-mail: v.a.zadoya@gmail.com. ORCID ID: 0000-0001-9408-4978

2 каф. «Економіка та менеджмент», Український державний університет науки і технологій, e-mail: robd0880@gmail.com, ORCID ID: 0009-0009-7673-643X

НАУКОВІ ПІДХОДИ ТА КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ МОДЕЛІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СИСТЕМУ ВИРОБНИЧОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Мета. Дослідження й аналіз різних наукових методів і підходів до впровадження новітніх технологій у виробничі процеси промислових підприємств та розробка ефективної моделі інноваційних технологій. **Методика.** Для досягнення мети і вирішення зазначених завдань було використано такі методи: *аналіз та синтез даних* – у статті аналізуються різноманітні дані, зокрема соціологічні опитування, економічні прогнози Національного банку України, та інші важливі індикатори; *порівняльний аналіз* - порівняння поточної ситуації з попередніми роками для оцінки економічного відновлення; *комплексний огляд та стратегічний аналіз* - описуються стратегічні напрямки інноваційних перетворень та розвитку промисловості, а також розглядаються основні моделі інновацій; *прогнозування та сценарне планування* – визначались основні тренди щодо подальшого розвитку економіки та оцінюються можливі сценарії розвитку ситуації. **Результати.** Обґрунтована важливість впровадження цифрових технологій у сфері менеджменту промислових підприємств, підкреслено внесок систем управління ресурсами підприємства та аналітичних інструментів у реагуванні на ринкові зміни та оптимізації ланцюгів поставок. Визначена необхідність комплексного підходу до впровадження інноваційних технологій у промисловий менеджмент в Україні, з огляду на специфіку підприємства, організаційну культуру та існуючі технологічні процеси, а також необхідність постійної оцінки та оптимізації інновацій. **Наукова новизна.** Розроблено модель впровадження інноваційних технологій в систему виробничого менеджменту промислових підприємств, яка дозволяє комплексно інтегрувати сучасні інноваційні технології з традиційними управлінськими практиками. Ця модель сприяє оптимізації виробничих процесів, підвищенню ефективності роботи підприємств та забезпеченню їхньої конкурентоспроможності на глобальному ринку. Також запропоновано комплексний підхід до дослідження впливу інновацій на промисловий сектор у післявоєнній Україні, врахуванні внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на процеси інновацій, та акцентуванні на ролі технологічного новаторства для економічного відновлення країни. **Практична значимість.** Результати нашого дослідження можуть бути використані при розробці стратегій та методів, які можуть бути застосовані в різних сферах економічної та промислової діяльності України, особливо в контексті відновлення після воєнного конфлікту. Основні сфери застосування включають: промисловий сектор, економічна політика та планування, управління ресурсами підприємства. Стаття підкреслює важливість застосування сучасних управлінських підходів і цифрових технологій у процесі управління ресурсами підприємства, що може бути корисним для менеджерів на всіх рівнях і може сприяти подальшим дослідженням в області інноваційного розвитку та управлінської діяльності в промисловості, зокрема в контексті цифрової трансформації.

Ключові слова: промислові інновації, цифрові технології, Індустрія 4.0, конкурентоспроможність, виробничий менеджмент

Постановка проблеми

У 2022 році Україна пережила часи значних випробувань і втрат, а 2023 рік відзначається початком відновлення країни, незважаючи на ризик нової ескалації з боку Росії. На фоні низької оцінки громадянами економічного стану країни, є підстави вважати, що 2023 рік може стати роком поступового відновлення економіки, навіть у умовах продовження військових дій.

Суспільство має високий рівень підтримки уряду, що підтверджують соціологічні опитування [1]. Ця підтримка, обумовлена загальнонаціональною боротьбою проти російської агресії, є ключовою для військових успіхів і важливою для прискорення відновлення країни.

Значні втрати від російської агресії у 2022 році створили низьку базу для порівняння в майбутньому, що може сприяти відносно вищим оцінкам економічного зростання в 2023 році. Важливими чинниками відновлення є відбудова критичної інфраструктури та соціальної сфери, а також забезпечення надійного енергопостачання.

Національний банк України переглянув свої прогнози на 2023 рік, очікуючи зростання реального ВВП на 2% та зниження інфляції до 14,8%. Прогнозується, що економіка продовжить відновлення, зокрема завдяки зниженню безпекових ризиків (рис. 1).

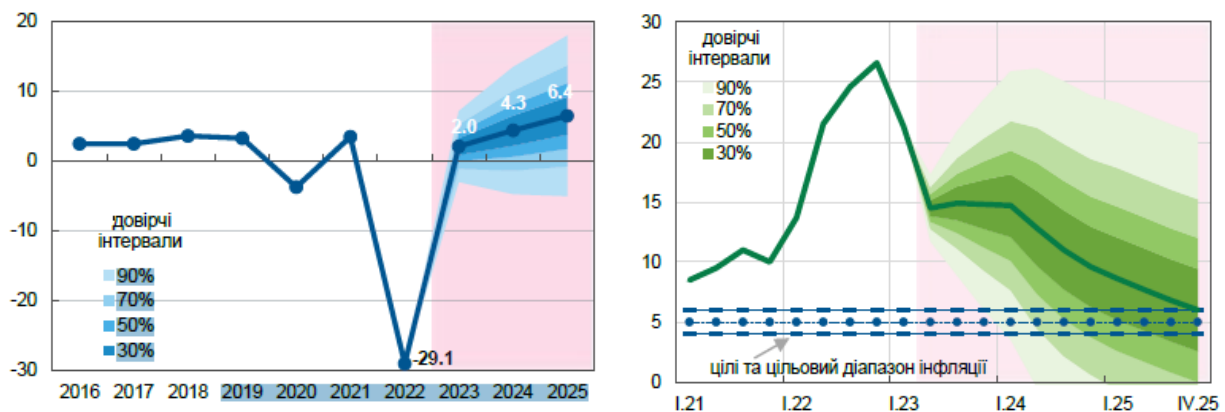

Рис. 1. Прогноз реального ВВП та індексу споживчих цін в Україні на 2023 р., % р/р
Джерело: Національний банк України [2]

Загалом, перспективи української економіки у 2023 році залежать від швидкості та масштабів відновлення, а також від динаміки військової ситуації та міжнародної підтримки.

Промисловий сектор України може очікувати значного розвитку завдяки впровадженню інноваційних цифрових технологій. Це включає використання автоматизації, роботизації, Інтернету речей (IoT), штучного інтелекту (ШІ), та ін. Ці технології можуть кардинально змінити ландшафт української промисловості, підвищуючи ефективність виробництва, зменшуючи витрати та підвищуючи конкурентоспроможність на міжнародному рівні.

Особливо значним є внесок цифрових технологій у сферу менеджменту. Використання систем управління ресурсами підприємства (ERP), керованих даними аналітичних інструментів та платформ для автоматизації бізнес-процесів дозволить компаніям краще реагувати на зміни на ринку, оптимізувати ланцюги поставок та підвищити загальну продуктивність.

Втілення інноваційної стратегії в промисловості потребує інтеграції інновацій на всіх рівнях виробництва. Це вимагає вдосконалення механізмів управління інноваційним розвитком на підприємствах, включаючи виробничу, комерційну та науково-дослідну діяльність. Особливої уваги заслуговує технологічне новаторство в промисловості, що відкриває нові горизонти для інноваційного розвитку.

Стратегія економічного розвитку передбачає розширення виробництва високотехнологічної продукції. Розвиток експортного потенціалу і підвищення технологічного рівня підприємств є ключовими завданнями, що базуються на науково-технічних досягненнях.

Зростаюча потреба в нових теоретичних та практичних підходах у менеджменті інноваційним розвитком промислових підприємств спонукає до вдосконалення стратегій у цьому напрямку.

Важливим є аналіз тенденцій інноваційного розвитку в промисловості, що підкреслює актуальність вивчення цієї теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематику впровадження інноваційних моделей розвитку на промислових підприємствах та механізми їх інноваційної активності активно досліджували закордонні та вітчизняні вчені, такі як С. Гальєго-Гарсія, Д. Рен, А. Флореску, С. Барабаш, М. Гротен, Й. Гальстрік, Т. Харченко, Г. Захарчин, А. Князевич, Л. Головова та ін. Проте, в сучасних умовах все ще залишається відкритим питання щодо уніфікованого підходу до визначення найбільш ефективної моделі інноваційної активності таких підприємств.

Ці дослідження відображають значну увагу до інтеграції цифрових технологій, таких як Індустрія 4.0, цифрові двійники, імітаційне моделювання систем та процесів і оптимізацію промислових систем, підкреслюючи необхідність інноваційних підходів у адаптації до зміни динаміки ринків і технологічного прогресу.

У роботі [3] автори підкреслюють важливість управління інноваціями в організаціях. Також наголошується на необхідності створення Цифрової Екосистеми для Четвертої Промислової Революції (DE4.0), що включає цифрові двійники, імітаційне моделювання систем, методи управління якістю для ефективного управління інноваціями. Ця система покращує масштабованість і впровадження інновацій, дозволяючи ефективно планувати, контролювати, оцінювати й вдосконалювати ці процеси.

Автори роботи [4, 8] обговорюють важливість цифровізації та зв'язку для підвищення ефективності виробничих і управлінських систем. Дослідження сприяє розробці модельної концепції для інтеграції цих двох парадигм у промислових застосуваннях, підкреслюючи взаємозалежність методів lean management та Індустрії 4.0, таких як цифровий двійник та імітаційне моделювання для поліпшення виробничих процесів.

У дослідженні [5, 8] автори акцентують увагу на інтеграції стратегій вдосконалення та технологій Індустрії 4.0 у динамічну модель оцінки. У статті пропонується модель GUVET - динамічний інструмент оцінки зрілості для постійної бізнес-трансформації. Ця модель дозволяє застосувати технології Індустрії 4.0 для постійного вдосконалення у різних кластерах та надає схему оцінки для альтернатив оптимізації, демонструючи значне підвищення відповідних показників при застосуванні в конкретних умовах.

Одним із прикладів унікального підходу до створення моделі для впровадження інновацій в продукцію промислових підприємств є роботи Харченко Т. Автори акцентують увагу на важливості застосування новітніх інноваційних методів в управлінні процесами компанії. Стаття надає практичні поради по застосуванню цих технологій в управлінні процесами компанії, виходячи з системно-процесного підходу. Виявлено, що впровадження ІТ-технологій як інноваційного інструменту в процесному управлінні та використанні збалансованих показників допоможе розв'язати стратегічні завдання та підвищити продуктивність роботи компанії [6].

Прикладом концептуальної схеми впровадження нововведень у культурний контекст промислових організацій служить модель, запропонована Г. Захарчиним. Він стверджував, що прогрес у економіці та інноваційне вдосконалення сучасних компаній можливі тільки через комплексний підхід до формування інноваційної моделі, заснованої на взаємодії всіх елементів інноваційного процесу.

Оскільки інноваційний процес перетворює нові ідеї у систему культурних норм та моделей поведінки, значення інноваційної культури стає вирішальним, підкреслюючи її важливість як функціональної підсистеми в уніфікованій інноваційній структурі компанії [7,8].

Серед ключових внутрішніх чинників, що впливають на розвиток інноваційної культури, можна виділити:

- перегляд існуючих стратегій та місії компанії;
- необхідність зміни організаційної структури для інноваційної діяльності;
- потреба у створенні нових програм для розвитку персоналу, спрямованих на підвищення інтелектуального потенціалу та мотивації співробітників і т.д.

У концептуальній моделі інноваційної культури особлива увага приділяється її функціям, які відображають не тільки її основні характеристики та напрямки досліджень, але й її значення у системі інновацій.

Узагальнюючи вище сказане можливо відмітити, що ключ до впровадження інноваційних технологій в систему менеджменту промислових підприємств України після війни полягає у комплексному підході, який інтегрує світові тенденції, цифровізацію, стратегічну державну політику, інтеграцію іноземних технологій та інвестицій. Успіх цих заходів залежить від здатності адаптувати ці стратегії до унікальних викликів та можливостей, які представляє український контекст, особливо у післявоєнний період.

Формулювання мети статті

Мета даної статті полягає у розробці та обґрунтуванні певної системи показників, що об'єктивно віддзеркалювали б сутність та ефективність управління інноваційно-інвестиційним розвитком залізничного транспорту в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу

Інноваційні підходи та ключові аспекти впровадження інноваційних технологій у систему менеджменту промислових підприємств, особливо в контексті післявоєнного відновлення в Україні, можливо дослідити на основі комплексного огляду сучасних тенденцій, викликів та стратегічних напрямків (рис. 2).

Рис. 2. Сучасні науково-інноваційні підходи в системі виробничого менеджменту України
Джерело: [розроблено Чеботарьовим О.О.]

Необхідність нової парадигми в управлінні науково-інноваційними та виробничо-технологічними процесами підсилася потенціалом цифровізації. Це передбачає розробку механізму інноваційного управління промисловим сектором, до якого входять елементи, такі як державна промислова політика, прийняття рішень щодо впровадження інноваційного управління та розробка механізмів для реалізації цих рішень.

Перехід до постіндустріального суспільства та прискорення науково-технічного прогресу зробили пошук нових рішень управління об'єктивною необхідністю. Успіх промислових підприємств залежить від формування нового інноваційного підходу до вирішення проблем, досягнення позитивних ефектів в інноваційній економіці.

Дослідження показали, що особливо ефективною в сучасних умовах є функціональна система промислового управління, де метою інновацій є створення додаткової вартості в організації. Розвинені країни демонструють, що активні зміни в промисловій політиці на користь науково-технологічних змін та збільшення інвестицій у фундаментальні та прикладні дослідження є важливими для економічного прогресу.

Ефективне впровадження інноваційного управління передбачає такі елементи, як вхід, вихід та оцінка (як короткострокова, так і довгострокова). Глобальний трекер нововведень є важливим інструментом для оцінки ключових тенденцій у сфері інноваційного менеджменту, включаючи інвестиції у науку та інновації, технологічний прогрес і соціально-економічний вплив.

Основні стратегічні напрямки інноваційних перетворень включають всебічну наукову підтримку галузевих перетворень, створення системи мотивації для зростання ділової активності в промисловому секторі та впровадження інноваційного управління відповідно до пріоритетів промисловості національної економіки.

Відновлення національної економіки України на сучасному етапі потребує зосередженої державної політики щодо розвитку інноваційної промисловості. Рішення полягає у формуванні дуалістичної державної політики, яка приваблює іноземні технології та дозволить розбудовувати потенціал існуючих і нових високотехнологічних підприємств. Інтеграція іноземних інвестицій та технологій у національний план розвитку є ключовою для зосередження капіталу у промисловості.

Інноваційне управління в промисловому секторі передбачає різні нові методи управління, які впливають на промисловий сектор для досягнення синергетичних результатів. Це включає досягнення бізнес та соціально-економічних цінностей і є важливим для розробки політики, яка визначає ефективні підходи впровадження інноваційних технологій в систему виробничого менеджменту промислових підприємств.

Кожна модель, структура або підхід має базуватися на ключових засадах, які служать основою для її формування. Основними серед них є:

- Інтегративний підхід: важливо, щоб усі етапи інноваційного процесу були узгоджені та спрямовані на загальну мету, з урахуванням усіх аспектів діяльності підприємства.

- Динамічна спадкоємність: передбачає створення інновацій, які гармонійно поєднуються з існуючими процесами та продуктами, одночасно сприяючи їх поступовому вдосконаленню.

- Синергетична взаємодія: розробка інновацій таким чином, щоб вони посилювали одна одну, створюючи додаткову цінність від їх взаємодії.

- Стратегічне визначення цілей: формування чіткої ієрархії цілей, яка починається з загальних стратегічних цілей і продовжується до конкретних задач на рівні окремих компонент системи.

- Гнучка структура: створення адаптивної організаційної структури, яка може швидко реагувати на зміни у зовнішньому середовищі.

- Мобільність і адаптивність: розвиток гнучкості в процесах і рішеннях, що дозволяє підприємству швидко адаптуватися до нових умов.

- Варіативність інновацій: пошук та розробка альтернативних інноваційних рішень та ідей, які можуть бути взаємозамінними або доповнювати одна одну.

- Системність у підході: розгляд інноваційної активності, як частини більшої системи, включаючи внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на результативність інновацій.

- Неадитивна інтеграція: злиття застарілих, сучасних та новітніх ідей і підходів для створення унікальних інноваційних рішень, які перевершують суму їх частин.

Основні моделі впровадження нововведень у сфері промисловості можна класифікувати наступним чином:

- Продуктові інновації;
- Інновації в технологічних процесах;
- Інновації в області кадрів;
- Управлінські інновації;
- Інновації в корпоративну культуру.

Важливу роль у стратегії впровадження інновацій на промислових підприємствах різних галузей відіграють продуктові інновації. Ці інновації є критичними для виконання місії компанії: задоволення конкретних потреб суспільства.

Важливо також враховувати взаємозв'язки з іншими формами інноваційної діяльності, оскільки продуктові інновації призводять до нових розробок у технологіях, діяльності персоналу та системі менеджменту компанії, які, у свою чергу, впливають на успішну та ефективну реалізацію продуктових інновацій.

Авторами пропонується підхід до розробки моделі впровадження інноваційних технологій в систему виробничого менеджменту промислових підприємств, який ґрунтується на тому, що

інноваційна стратегія підприємства повинна бути спрямована на досягнення відповідності структури попиту на внутрішніх і міжнародних ринках за через впровадження продуктивних інновацій.

На рисунку 3 представлено модель впровадження інновацій в систему менеджменту промислового підприємства на основі узагальнення теорії та практики інноваційної діяльності, яка безпосередньо впливає на випуск нового продукту.

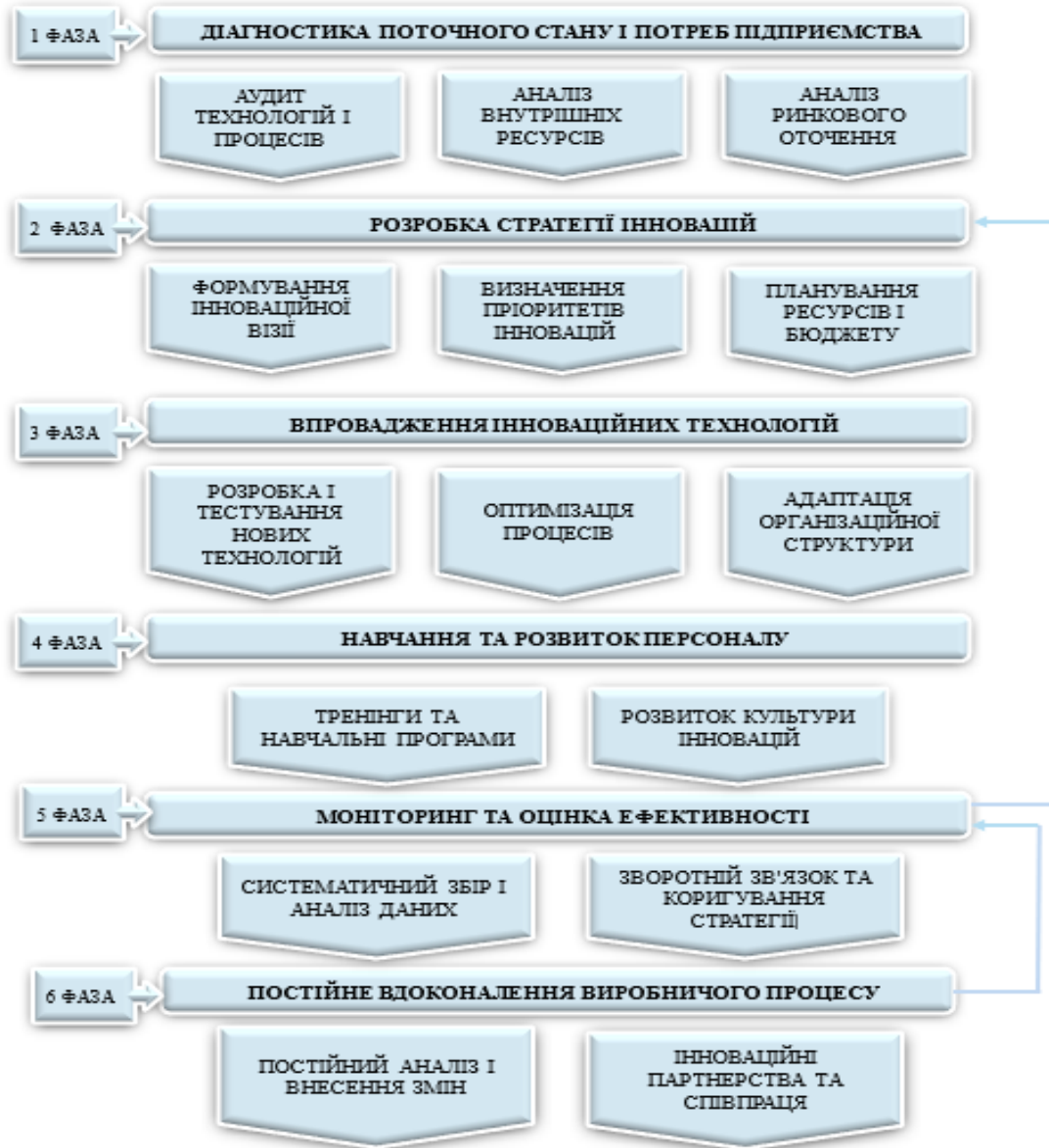

Рис. 3 Модель впровадження інноваційних технологій в систему виробничого менеджменту промислових підприємств

Джерело: [розроблено Чеботарьовим О.О.]

Якщо нова модель впровадження інноваційних технологій перевершує існуючу за техніко-економічними параметрами і її впровадження не потребує значних витрат, але вона не пропонує чогось нового на ринку, то її комерційний успіх може бути обмеженим. Водночас, ринкова інноваційність продукту може бути досягнута не лише через науково-технічні досягнення, але й через зміни в дизайні, розмірах, формах та інших характеристиках.

Автори вважають, що ефективність інноваційної стратегії та політики забезпечується через наступні етапи її реалізації:

- Аналіз поточного стану та перспектив підприємства на ринках;
 - Прогнозування можливостей збільшення збуту за рахунок різних інвестиційних стратегій в інновації;
 - Оцінка можливостей реалізації цих стратегій з урахуванням наявних науково-технічних, виробничих та людських ресурсів;
 - Вибір найбільш ефективного варіанту на основі техніко-економічного обґрунтування.
- Також слід підкреслити, що ефективність впровадження інновацій залежить від адекватного вибору стратегій інноваційної політики та розробки ефективних методів і форм організації інноваційного процесу.

Висновок

У результаті проведеного дослідження можливо відмітити, що, незважаючи на низькі оцінки громадянами економічного стану країни та значні втрати від війни, існує оптимізм щодо поступового економічного відновлення. При цьому акцент потрібно зробити на важливості інновацій у промисловому секторі.

Нові технології сприяють підвищенню ефективності виробництва і конкурентоспроможності компанії на міжнародному рівні.

Важливим фактором є впровадження інновацій в управління ресурсами підприємства та використання аналітичних інструментів для оптимізації бізнес-процесів.

При цьому критично важливо визначити ключові аспекти ефективного впровадження технологій, такі, як врахування специфіки підприємства, організаційної культури та існуючих технологічних процесів.

Також потрібно акцентувати увагу на необхідності неперервної оцінки і оптимізації впроваджених інновацій, щоб забезпечити їхню актуальність і ефективність у динамічному бізнес-середовищі.

Ці висновки підкреслюють важливість комплексного підходу до впровадження інноваційних технологій в промисловому менеджменті, врахування специфіки підприємства, активної участі всіх зацікавлених сторін та використання передових аналітичних інструментів для досягнення кращих результатів.

Підсумовуючи, слід зазначити, що вибір конкретного напрямку підвищення інноваційного потенціалу підприємства зумовлений різними аспектами, тому ретельний вибір є ключовим для її успішного та продуктивного впровадження.

Будь-яка обрана модель інноваційного розвитку на підприємстві, яка спрямована на створення нового продукту, повинна оцінюватися за рівнем її оригінальності. Адже саме унікальність інновації впливає на її конкурентоздатність у ринкових умовах.

ZADOIA V. O.^{1*}, CHEBOTAREV O. O.²

1* Dept. "Economics and Management", Ukrainian State University of Science and Technology, e-mail: v.a.zadoya@gmail.com. ORCID ID: 0000-0001-9408-4978

2 Department. "Economics and Management", Ukrainian State University of Science and Technology, e-mail: robd0880@gmail.com, ORCID ID: 0009-0009-7673-643X

SCIENTIFIC APPROACHES AND KEY ASPECTS OF THE MODEL OF IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE PRODUCTION MANAGEMENT SYSTEM OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Objective. To study and analyse various scientific methods and approaches to the introduction of the latest technologies into the production processes of industrial enterprises and to develop an effective model of innovative technologies. **Methods.** The following methods were used to achieve the goal and solve the above tasks: data analysis and synthesis - the article analyses various data, including sociological surveys, economic forecasts of the National Bank of Ukraine, and other important indicators; comparative analysis - comparing the current situation with previous

years to assess economic recovery; comprehensive review and strategic analysis - describing the strategic directions of innovative transformations and industrial development, as well as considering the main models of innovation; forecasting. **Results.** The importance of introducing digital technologies in the management of industrial enterprises is substantiated, the contribution of enterprise resource planning systems and analytical tools to responding to market changes and optimising supply chains is emphasised. The necessity of an integrated approach to the introduction of innovative technologies in industrial management in Ukraine, taking into account the specifics of the enterprise, organisational culture and existing technological processes, as well as the need for continuous evaluation and optimisation of innovations, is determined. **Scientific novelty.** A model for the introduction of innovative technologies into the production management system of industrial enterprises has been developed, which allows for the comprehensive integration of modern innovative technologies with traditional management practices. This model helps to optimise production processes, increase the efficiency of enterprises and ensure their competitiveness in the global market. The article also proposes a comprehensive approach to studying the impact of innovation on the industrial sector in post-war Ukraine, taking into account internal and external factors affecting innovation processes, and focusing on the role of technological innovation for the country's economic recovery. **Practical significance.** The results of our study can be used to develop strategies and methods that can be applied in various areas of economic and industrial activity in Ukraine, especially in the context of recovery from the military conflict. The main areas of application include the industrial sector, economic policy and planning, and enterprise resource management. The article emphasises the importance of applying modern management approaches and digital technologies in the process of enterprise resource management, which can be useful for managers at all levels and can contribute to further research in the field of innovative development and management activities in industry, in particular in the context of digital transformation.

Keywords: industrial innovations, digital technologies, Industry 4.0, competitiveness, production management

REFERENCES

1. Razumkov Centre. (2023). The state of the economy and prospects for its recovery in 2023. Analytical report. May 2023. Available at: <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/18/2023-MATRA-IKVARTAL-8.pdf>
2. National Bank of Ukraine. (2023). Inflation Report – April 2023. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q2.pdf?v=4
3. Gallego García, S., Ren, D., Gallego-García, D., Pérez-García, S., & García-García, M. (2022). Dynamic Innovation Information System (DIIS) for a New Management Age. *Applied Sciences*, 12, 6592. <https://doi.org/10.3390/app12136592>
4. Florescu, A., & Barabas, S. (2022). Development Trends of Production Systems through the Integration of Lean Management and Industry 4.0. *Applied Sciences*, 12, 4885. <https://doi.org/10.3390/app12104885>
5. Gallego-García, S., Groten, M., & Halstrick, J. (2022). Integration of Improvement Strategies and Industry 4.0 Technologies in a Dynamic Evaluation Model for Target-Oriented Optimization. *Applied Sciences*, 12, 1530. <https://doi.org/10.3390/app12031530>
6. Kharchenko, T. O., & Bondaruk, Y. S. (2019). Innovative technologies in the management of business processes of enterprises. *State and Regions. Series: Economics and Entrepreneurship*, (4), 130-133. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2019_4_25
7. Zakharchyn, G. M. (2008). Innovative culture in the innovation system of the enterprise. *Culture of the Peoples of the Black Sea*, (125), 19-21.
8. A. Kniazevych, Golovkova L., Kyrylenko V. (2018). Innovation infrastructure of Ukraine: assessment of the effectiveness of the action and ways of improvement / A. Kniazevych, V. Kyrylenko, // *Baltic Journal of Economic Studies*. – Vol. 4. – No. 1 January, 208–218. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-1-208-218>

Стаття надійшла до редакції: 08.12.2023

Received: 2023.12.08

УДК 658.15

БОЧАРОВА Н.А.^{1*}, ДАНИЛЕНКО К.О.²

^{1*} к.е.н., доцент, доцент кафедри менеджменту Харківського національного автомобільно-дорожнього університету, e-mail: bocharova.n.a.xnadu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4371-0187, Scopus Author ID: 57210236605, Web of Science Researcher ID: AEU-4440-2022

² здобувач вищої освіти рівня магістр спеціальності 073 «Менеджмент» Харківського національного автомобільно-дорожнього університету, e-mail: kdanilenko887@gmail.com

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ЯКОСТІ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Мета. Розгляд теоретичних та методичних основ поняття якості корпоративного управління на підприємстві, їх застосування. Узагальнення теоретичного підходу до формулювання сутності корпоративного управління та його якості. Розгляд методів оцінки якості. Аналіз індикаторів, що характеризують якість корпоративного управління. Формування заходів для покращення якості корпоративного управління. **Методика.** Методами дослідження виступили: аналіз та синтез – при проведенні обґрунтування сутності корпоративного управління та формулюванні його структурних складових; графічний метод – при представленні наочних результатів аналізу; метод логічного узагальнення – при аналізі теоретичних підходів, щодо організації корпоративного управління. **Результати.** В даній роботі було розглянуто поняття, склад та види корпоративного управління. Розглянуто ключові елементи та підходи до його визначення. Розглянуто процес впровадження стратегії підприємства. Розглянуто узагальнені дослідження якості корпоративного управління. Сформовано бально-рейтингову оцінку якості корпоративного управління. Розглянуто передумови утворення корпоративних конфліктів у розрізі ключових груп учасників. Розглянуто бальну оцінку потенціалу розв'язання та запобігання корпоративних конфліктів. Розроблено оцінку рейтингу корпоративного управління, містить складову, яка буде оцінювати суб'єктивний склад учасників корпоративних відносин. **Наукова новизна.** Полягає у аналізі діяльності підприємства та розрахунку можливого варіанту підвищення рейтингу якості корпоративного управління підприємства. **Практична значимість.** Робота містить практичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення діючого механізму оцінки якості корпоративного управління підприємством.

Ключові слова: якість, корпоративне управління, рейтинги, ефективність, стратегія.

Постановка проблеми

Законом, що фактично і легально започаткував широкі можливості реалізації юридичними особами й громадянами корпоративних відносин, є Закон України «Про господарські товариства» прийнятий 1991 року. Авжеж, за допомогою цього закону не утворювалась вся потрібна інфраструктура як певна система для функціонування корпоративних відносин, та фундамент для основної й майже самостійної ланки був створений.

В Україні розвиток корпоративних відносин спричинила низка чинників та їх співвідношення, а саме таких як інтерес менеджерів, засновників, трудових колективів, учасників та інтересів публічних, які виражаються через зміст корпоративного законодавства, правових режимів, що регулюють здійснення підприємницької діяльності, в цілому. До переліку можна додати вплив риси моделі інфраструктури функціонування корпоративних відносин, що була обрана державою, беручи до уваги обіг цінних паперів й ідеали законодавчого відтворення всіх елементів такої інфраструктури; стану приватизаційних процесів і їх наслідки; стан концентрації капіталу та інтеграцію пакетів акцій у стратегічних галузях економіки.

Інвестування з-за кордону справляє все більший вплив на розвиток корпоративних відносин в нашій країні, особливо воно помітне в умовах глобальної економіки і є формою переймання іноземних стандартів корпоративного управління, та спонукає Україну до приймання законів задля розвитку у напрямку адаптації та уніфікації законодавства з розвитком як в країнах-лідерах у відношенні економіки. Саме ці та ще інші чинники створюють напрямок розвитку корпоративних відносин і законодавства, а спільно утворюють діалектику досвіду корпоративного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню питань аналізу й якості корпоративного управління присвячені теоретичні та методичні розробки таких видатних вчених як Денисенко Л. О., Заєць Т.О. [1], Пішпек С. І. [2], Мороз О. В. [3], Ігнат'єва І. А., Гарафонова О. І. [4], Поважний О. С., Орлова Н. С., Харламова А. О. [5], Штерн Г. Ю. [6], Погребняк А. Ю. [7], Watson H.G. [8], Podnar K., Jancic Z. [9], Freeman R. E., Zakhem J. A., Palmer E. D., Stoll L. M. [10], Bergman B., Klefsjo B. [11], Conti T. [12], Dyllick T., Hockerts K. [13], Elkington J. [14], Durnev A., Kim E. H. [15], Tchuigoua H. T. [16], Gordon I. M., Hrazdil K., Shapiro D. [17], Silveira A. D. M., Leal R. P. C., Barros L. A. B., Carvalhal-da-Silva A.L. [18], Klapper L. F., Love I. [19], Голівер В. П. [20], Harrington E.C. [21], Сергійчук С.І. [22], Шевченко Л.С. [23], Полінкевич О. М. [24], Мішеніна Г. А., Матвеева Ю. Т. [25], Наливайко А. П. [26], Шкільняк М. М., Апостолок О. З. [27].

Формування цілей статті

Мета статті також полягає у систематизації і аналізі ключових аспектів корпоративного управління, виявленні проблемних сфер чи слабких моментів в управлінській стратегії, а також у пропозиції можливих інструментів та методів для поліпшення цих аспектів управлінської діяльності підприємства. Це дослідження спрямоване на підвищення ефективності управління й покращення функціонування організації у межах сучасних вимог бізнес-середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження

Якістю корпоративного управління називають показник, що дає визначення ступеня чесності й прозорості в процедурах корпоративного управління, які введені в компанії, та мають спільні інтереси з акціонерами. Якість – створення результату, що задовольняє або навіть перевищує очікуваний споживачем результат. Критерії оцінки якості: політика управління та стратегічний менеджмент; пріоритет у відносинах з зацікавленими сторонами; маркетингові відносини із зацікавленими сторонами; задоволеність зацікавлених сторін; корпоративна стійкість; загальне управління якістю (TQM)

На думку Х. Ватсона [8, с. 3-18], основною функцією бізнес-лідерів разом з членами правління, в рамках цієї системи управління, зводиться до створення орієнтирів та стратегічного управління організації в майбутньому, а роль керівників полягає в здійсненні стратегічного управління підприємством на робочому рівні, через роботу зі своїми командами в межах повноважень, наданих правлінням.

Робота правлінь починає змінюватися під час кризи. В цьому випадку, є можливість змішування плати з оперативним управлінням. Тоді як, власники та правління більше зосереджені на управлінні бізнесом (фінансах, матеріалах, інструментах). Стратегічний характер прийняття рішення радою залишається в кризі, оскільки ради наполягають, зокрема, на інформації про економічний розвиток і прогнози, потенційні збитки для державних акціонерних компаній, а також на тих елементах корпоративного управління, які виявилися неефективними.

Згідно з теорією менеджменту, роль ради директорів полягає в керуванні здійсненням місії та цілей підприємства, а не в формулюванні ініціативи. Саме тому ключовим питанням є те, як дати можливість правлінню надавати достатню підтримку, не наголошуючи на незалежності правління. Крім того, йдеться про те, що більшість місць у правлінні слід передати керівникам, що дасть менеджерам більше свободи. Більш того, генеральним директором та головою правління має бути одна особа, аби працювати ефективніше.

Системи зацікавлених сторін можуть відігравати важливу роль в отриманні переваги. З одного боку, це відповідальність генерального директора за розкриття потенціалу зацікавлених сторін, з іншого боку, правління має відповідати за забезпечення належного балансу та інтересів між зацікавленими сторонами. Оптимальної ефективності можна досягти лише тоді, коли люди віддані компанії та поділяють її цінності та бачення.

Стейкхолдери (зацікавлені сторони) - це групи або особи, які мають вплив на досягнення корпоративних цілей. Вони можуть вимагати права на консультацію, інформацію та спільне прийняття рішень щодо своїх холдингів або холдингів компанії. Особлива роль у діяльності

компанії надається керівникам. Вони мають ті самі інтереси, що й усі працівники фактичного або неявного контракту. Усі ці інтереси чи вигоди пов'язані з інтересами інших учасників, таких як інвестори, споживачі, постачальники, суспільство та інші працівники. До того ж менеджер повинен стежити за здоров'ям компанії в цілому, спрямовуючи різні ставки в одному напрямі й зберігаючи баланс.

Ефективна політика корпоративного управління має на меті надати компаніям можливість враховувати інтереси широких груп, у яких вони працюють (зацікавлених сторін, серед яких працівники, споживачі, суспільство, державні установи та акціонери) [8, с. 3-18]. Організації створюються для досягнення цілей і місій, але вони можуть це зробити, лише якщо відповідають потребам і очікуванням своїх зацікавлених сторін. Головною темою є різні інтереси різних груп зацікавлених сторін у компанії.

Різними групами зацікавлених сторін відіграються різні ролі в межах компанії, та можуть бути класифікованими за їх вагомістю в підвищенні продуктивності компанії. Менеджер повинен мобілізувати почуття відповідальності між зацікавленими сторонами. Окрім цього, вони спрямовані на створення кращої організаційної основи для участі, організації та управління змінами балансу беручи до уваги інтереси зацікавлених сторін. У процесі створення вартості немає незалежних зацікавлених сторін. Що ж до частки кожної групи зацікавлених сторін, то вони можуть бути різноманітними та внутрішньо взаємопов'язаними. Щоб реалізувати приріст капіталу, менеджери повинні звертати увагу на частку споживачів і працівників. Послуги та продукти можуть бути отриманими споживачами лише за допомогою працівників та постачальників. Працівник не може мати відповідного місця проживання без зобов'язань перед суспільством.

Якість у найширшому розумінні виступає у вигляді загального управління якістю (TQM). Тоді якість характеризує не лише продукти й послуги, а ще й підприємство. В склад системи якості входять стосунки між клієнтами та організацією, та всі процеси й сторони, що були залучені до створення якісної послуги або продукту. Впродовж минулих років можна спостерігати тенденцію до розвитку єдиної системи управління якістю, що буде керувати навколишнім середовищем. Мета – реалізація ідеї Business Skills (ділової майстерності) як завершального ступеня до зміни в системі надання послуг та виробництва. Ціллю компанії є підвищення ефективності як здатності організації адаптуватися до мінливих умов у спосіб, задовільний для зацікавлених сторін. Усвідомлюючи, що контроль якості вимагає відповідального відношення стосовно різних зацікавлених сторін, було наголошено на необхідності конкуренції між людьми. Контроль якості проходив в динамічному середовищі з численними невизначеностями, відмінними інтересами, прагненнями та поглядами внутрішніх і зовнішніх зацікавлених сторін. Не тільки залучення зацікавлених сторін є важливим, а й підкреслення відповідальності, яку несе вище керівництво, за процес управління якістю.

Об'єднання «глибинних» корпоративних якостей в суспільній діяльності разом з сучасними, в соціальних бізнес-напрямах, методами менеджменту, знайшло широке застосування в корпоративному управлінні. Кількість його варіацій така ж сама, як і кількість, наявних в економіці різних країн, підприємств та організацій. Їх діяльність спонукає розвиток держави та гарантує стабільність економіки. Через це, якість корпоративного управління має велику роль у виході національної економіки на світовий ринок, що ґрунтується на відповідальності корпоративного управління та його правилах, й самого її розвитку. Узагальнені заходи щодо її покращення наведені в таблиці 1.

Якість корпоративного управління важлива в інвестуванні корпоративного сектору. Консалтинговою компанією «McKinsey & Company» було проведено опитування в різних країнах світу, результати свідчать, що інвестори обирають компанії, які мають систему корпоративного управління, що буде забезпечувати дотримання їх інтересів. Три чверті інвесторів зазначили, що при інвестуванні в ту чи іншу компанію, вони оцінюють практику функціонування ради директорів так же само, як і фінансові показники компанії. Понад 80% респондентів наголосили, що при різних фінансових показниках у двох компаній, вони нададуть перевагу компанії, яка має відповідальне корпоративне управління. Висновки проведених досліджень показують, що інтереси інвесторів спрямовані насамперед на компанії, яким характерна розпорошена форма власності.

Вплив зацікавлених сторін наведений в табл. 2.

Заходи щодо покращення якості корпоративного управління

На рівні держави	На рівні товариства
1	2
- моніторити порушення прав акціонерів державними та громадськими органами та розробляти механізм реагування на ці порушення;	- застосовувати Принципи корпоративного управління в практиці діяльності підприємств;
- розвивати фондовий ринок та саморегулювати діяльність організацій, які об'єднують професійних учасників та операторів фондового ринку;	- впроваджувати систему КСВ в діяльність підприємств та інформувати про неї громадськість;
- розширити функції профспілкової організації, пов'язані із захистом корпоративних прав акціонерів та представництвом у наглядовій раді та внести зазначені зміни до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»;	- удосконалити веб-сайт та публікувати на ньому публічні звіти, включаючи корпоративну та соціальну звітність;
- підвищити соціальну активність акціонерів, шляхом удосконалення роботи профспілок;	- додати до обов'язків корпоративного секретаря роботу з акціонерами, включаючи надання інформації всім акціонерам в головному офісі компанії; - поліпшення взаємодії між органами державної виконавчої влади;
- удосконалення взаємодії між правоохоронними органами з метою запобігання та припинення порушень прав акціонерів;	- удосконалити процес аудиту шляхом інтенсифікації діяльності ревізійної комісії та її ротації; - створити ключовий комітет з управління корпоративними ризиками Компанії у складі Правління;
- взаємодія з судовими органами в судових справах щодо захисту прав акціонерів;	- проводити комплексну оцінку діяльності правління; - проведення тренінгів з корпоративного управління для органів управління Компанії;
- розробка ефективного механізму контролю, який забезпечить безумовне дотримання акціонерними товариствами прав та інтересів акціонерів – для оцінки діяльності Правління	- активізувати діяльність профспілки щодо захисту прав дрібних акціонерів; - встановити прозору систему оплати праці та менеджменту

Складено на основі джерела [1].

Необхідність покращення стану якості корпоративного управління зумовлена такими умовами: підвищення інвестиційної привабливості підприємства; підвищення рівня конкурентоспроможності; підвищення прозорості в діяльності компанії.

Численні дослідження показують відсутність єдиної основи для вимірювання якості корпоративного управління. Загальна якість корпоративного управління є доволі низькою в досліджуваних корпораціях, навіть в фірмах однієї країни вона може значно різнитися.

У цьому дослідженні використовувались варіації загальних та індивідуальних атрибутів корпоративного управління; категорії або підіндекси корпоративного управління; виставлення балів по кожному пункту; зважені та незважені методи; статистичні методи; період часу; фінансові та нефінансові компанії; вказівки або вимоги в кодексі найкращої практики або корпоративного управління; вимоги до лістингу; правове середовище, характеристики фірм і перспективи країни, тому стає зрозуміло, що не існує унікальної системи вимірювання чи процесу для оцінки якості корпоративного управління.

Це дослідження також виявило, що якість корпоративного управління відрізняється в фірмах однієї країни, також, що загальна якість корпоративного управління дуже низька в більшості досліджень, навіть при різних системах вимірювання. Визначено, що кодексу корпоративного управління, нормативній базі та моніторингу для покращення якості корпоративного управління потрібно більше уваги зі сторони регуляторного органу і політиків.

Такої моделі корпоративного управління, яка б використовувалась всіма країнами, не існує. Але є стандарти, що застосовуються будь-якими контекстами (політичними, економічними, правовими).

Таблиця 2

Вплив зацікавлених сторін на фактори якості корпоративного управління

Стейкхолдери	Рівень впливу на управлінські рішення	Вплив на фактори якості корпоративного управління
Мажоритарні (крупні) акціонери	Безпосереднє керування або вплив на прийняття рішень	ефективність корпоративного контролю, інвестиційна привабливість компанії та її репутація, зростання ринкової вартості підприємства; прибутковість підприємства в коротко- та довгостроковому планах; отримання якісної інформації про діяльність підприємства; реалізація прав на управління підприємством
Міноритарні (дрібні) акціонери	Обмежена можливість втручання в управління	своєчасне отримання достовірної інформації про діяльність компанії, її прибутковість та справедливу вартість акцій
Менеджери	Низький рівень участі	гарантований заробіток, премії, бонуси, частка акцій підприємства; інформаційна підтримка для розширення повноважень та компетенцій; збільшення видатків на утримання керуючого персоналу
Персонал	Вплив виключений	збільшення розміру заробітку, соціальний пакет; покращення екологічності працевлаштування.

Складено на основі джерела [7].

Таблиця 3

Узагальнені дослідження якості корпоративного управління

Дослідники 1	Дослідження 2
Клеппер і Лов (2004) [19]	Дослідження вивчало якість корпоративного управління за 374 фірмами з 14 різних ринків, що розвиваються, таких як Пазіл, Чилі, Гонконг, Індія, Індонезія, Корея, Малайзія, Пакистан, Філіппіни, Сінгапур, Південна Африка, Тайвань, Таїланд і Туреччина у 2010 р. Вибірка включає 58% фірм зі Східної Азії, 19% компаній з Південної Азії та 11% компаній з Латинської Америки. Вони мали за мету виміряти якість корпоративного управління за допомогою рейтингу корпоративного управління. Питання охоплювали шість основних категорій, таких як управлінська дисципліна, прозорість, незалежність, підзвітність, відповідальність, справедливість. Описова статистика показує, що середнє значення індексу корпоративного управління становить 54,11 і коливається від 11,77 до 92,77 зі стандартним відхиленням 14. Також визначено, що середнє значення індексу корпоративного управління становить 31,85 у Пакистані та 66,53 у Південній Кореї, що означає, що індекс залежить від країни. Також виявлено, що індекс корпоративного управління в Пакистані коливається від 17,25 до 66,68, що вказує на більшу варіацію всередині країни. Виходячи з наведеного вище аналізу, вони стверджують, що якість корпоративного управління у вибірці суттєво різниться, і ці зміни не пов'язані систематично.
Дурнів і Кім (2005) [15]	Вони досліджували якість практики корпоративного управління загалом у 344 компаніях з 27 країн. Якість корпоративного управління включає зведений індекс, захист інвесторів і соціальну обізнаність. Зведений індекс вимірюється простим середнім шістьох категорій корпоративного управління (таких як

	дисципліна (управлінські стимули та дисципліна щодо дій, спрямованих на максимізацію вартості); прозорість (своєчасне та точне розкриття інформації); незалежність (незалежність управління); підзвітність (підзвітність управління); відповідальність (підзвітність правозастосування та управління) та захист (захист міноритарних акціонерів)), та містить 57 запитань, які мають відповіді «так» або «ні» та мінімізують суб'єктивність аналітиків.
Сільвейра та ін. (2009) [18]	Дослідження визначало якість корпоративного управління, враховуючи спостереження за 200 фінансовими та нефінансовими фірмами, зареєстрованими на фондовій біржі Сан-Паулу в Пазілі впродовж 1998–2004 років. Індекс корпоративного управління вимірюється за допомогою 24 об'єктивних запитань. Якщо відповідь на кожне запитання позитивна, вона оцінюється в 1 бал, якщо ні - 0, а загальна оцінка коливається від 0 до 24, що вказує на якість управління від найнижчої до найкращої. Всього 24 об'єктивних питання якості корпоративного управління поділяються на чотири підкатегорії по 6 запитань, а саме: розкриття інформації; структуру та роботу правління, етику та конфлікт інтересів та права акціонерів. Вони використовували рівноважний метод для розрахунку індексу корпоративного управління. Описова зведена статистика представляє індекс корпоративного управління (CGI) за шкалою від 0 до 10 протягом 1998-2004 років. Було визначено, що середнє значення індексу корпоративного управління становить 4,16 і 5,00, що вказує на загальну якість корпоративного управління, воно є незадовільним, хоча повільно покращується протягом року. Також визначено, що середнє значення розкриття становить 6,26 і 6,64; рада директорів — 3,48 і 4,77; етика та конфлікт інтересів — 4,16 і 4,59; права акціонерів становлять 2,75 і 4,02. Наведений вище результат вказує на те, що фірми працюють краще з точки зору розкриття інформації, але гірше з правами акціонерів. Також стала помітна різниця якості корпоративного управління в межах однієї країни.
Гордон та ін. (2012) [17]	Вони вивчали якість корпоративного управління за 702 невеликими публічними компаніями, що були зареєстровані на фондовій біржі Торонто у 2004 році. Вони розробили оцінку корпоративного управління, враховуючи 22 ключові фактори з 14 рекомендацій фондової біржі Торонто, щодо корпоративного управління. Вони розділили оцінку корпоративного управління на дві категорії, такі як склад правління та політика. Описова статистика показує, що середній бал корпоративного управління становить 3,223 і коливається від 0 до 19 зі стандартним відхиленням 3,94. Середній склад правління становить 1,96, мінімальний – 0, максимальний – 11 зі стандартним відхиленням 2,08, а середнє значення політики – 1,27 і коливається від 0 до 9 зі стандартним відхиленням 2,49. Вони прийшли до висновку, що власники та менеджери повинні більш зосередитися на належному управлінні, оскільки воно є основною рушійною силою невеликої фірми.
Чуйгоуа (2015) [16]	У його дослідженні для оцінки якості корпоративного управління використовувався бал Planet rating, спеціалізованого рейтингового агентства. Він розглянув 178 мікрофінансових установ з 53 країн, оцінених Planet Rating протягом 2001-2011 років. Якість корпоративного управління вимірюється індексом корпоративного управління, який враховує управління, інформацію, управління ризиками, діяльність, фінансування та ліквідність, ефективність (скорочено, ЖИРАФ) мікрофінансових установ.

Складено на основі джерел [15 - 19].

За їх допомогою рейтингові агентства, дослідницькі центри й фірми з надання консультацій проводять розробку інформаційно-аналітичної продукції та роблять характеристику якості корпоративного управління як в межах компанії, так і охоплюючи всю країну.

Можливі стратегії транснаціональних компаній направлені на покращення механізмів корпоративного управління компанії, мусять збігатися з досягнутим рівнем активності компанії на її регіональних ринках і цілям, яких вона бажає досягти реалізацією стратегій. Їх аналіз повинен опиратися на дієвість реалізації поточної стратегії. Водночас знаходяться фінансово-економічні показники самого підприємства: рентабельність різних сегментів, обсяг продажів, використаний капітал, динаміка прибутковості та курсу акцій, інвестиційні показники й кредитний рейтинг. Аналіз позиції компанії на ринку проходить за показниками частки ринку та її змінами в різних країнах, взаємний зв'язок між коефіцієнтами зростання ринку та обороту компанії.

Внутрішні та інші ресурси, що залучаються на міжнародних ринках, багато в чому впливають на те чи є аналіз потенціалу корпорації правильним. Успіх стратегії транснаціональних корпорацій (ТНК) полягає в тому, наскільки точно компанія зможе визначити свою конкурентну перевагу. Компанією, для визначення потенційних ресурсів та переваг, аналізуються наступні аспекти її діяльності [26]:

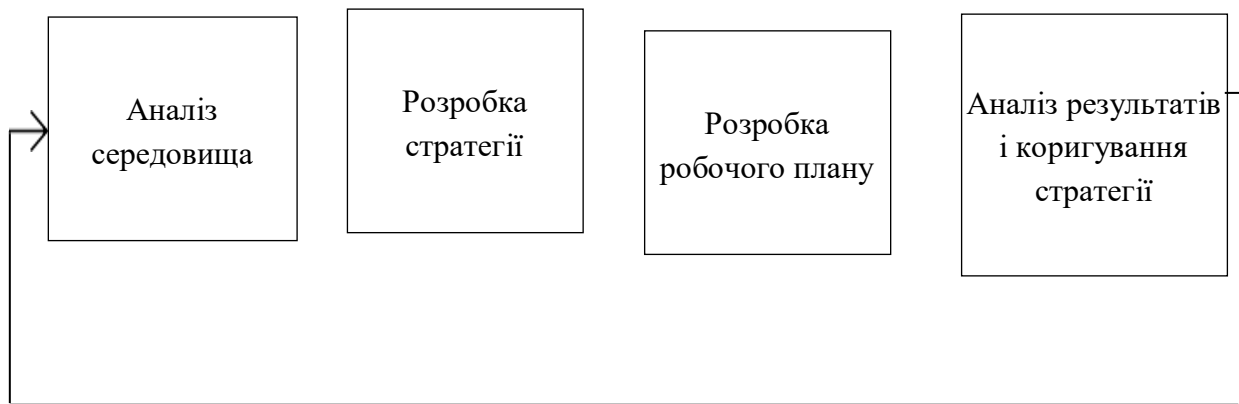

Рис. 1. Відповідності між середовищем, стратегією та корпоративним управлінням

Джерело: сформовано на основі [26]

- економічні переваги через витрати на продукцію компанії та перспектива їх використання при розробці стратегії;

- споживча база в кожній країні та частина ринку компанії в цій країні порівняно з її конкурентами;

- виробнича перевага над конкурентами на основі цін на ресурси на конкретних географічних ринках;

- якісна перевага продукції у порівнянні з подібною продукцією у конкурента.

Отже, загальна ідея полягає в тому, що стратегія є засобом, завдяки якому компанія здатна адаптуватися до середовища, тоді як корпоративне управління є варіантом її реалізації. Ланки «середовище – стратегія – менеджмент» пов'язані, і якщо між ними не буде співпраці, виживання компанії буде під загрозою.

На рисунку 2 показано, як багатонаціональними компаніями логічно інтегрувати ці елементи з метою досягнення узгодженості свого бізнес- середовища, стратегії та управління.

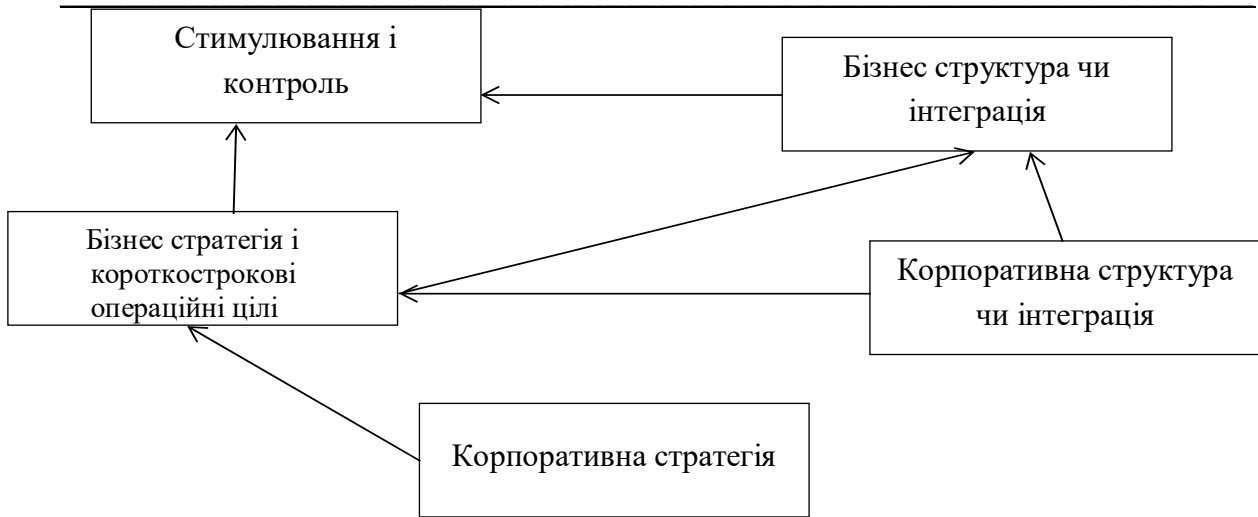

Рис. 2. Процес впровадження організаційно-економічної стратегії

Джерело: сформовано на основі [23, 26]

Потрібно зауважити, що транснаціональні компанії займаються розробкою не лише загальних стратегій, а й стратегій досягнення конкретних цілей у конкретних галузях. Наприклад, в розробці знаходяться конкурентна, маркетингова та управлінські стратегії. Вони є доповненням одна одній та забезпечують досягнення основних цілей компанії в цілому [23, с.136]. Проте статистичні дані про успішність реалізації стратегії в різних ТНК дуже низькі, в основному це відбувається через велику кількість бізнес- напрямків у багатьох країнах. Визначено, що з 8 компаній 7 не мають зростання доходів, хоча 90% цих компаній мають детальні стратегічні плани з амбітними цілями. Піраміда, що поєднує корпоративну стратегію (місія та бачення), бізнес-стратегію та організаційно-функціональну стратегію (рис. 3):

Рис. 3. Піраміда співвідношення корпоративної, бізнес та організаційно-функціональної стратегії

Джерело: сформовано на основі [23, 26]

Дотримуючись думок Голівера [23] вважаємо, що рейтингова оцінка повинна містити такі елементи: наявність чи відсутність корпоративних суперечок з визначенням ключових зацікавлених сторін та потенціалу їх вирішення й запобігання; оцінки якості діяльності окремих суб'єктів корпоративного управління. Таким чином, вибіркова оцінка якості корпоративного управління банку як акціонерного товариства включає наступні елементи оцінки: оцінку ефективності та прозорості механізмів управління підприємством; оцінку структури власності та додержання прав власників; оцінку додержання інших принципів управління корпорацією; оцінку діяльності окремих організацій управління корпорацією; оцінку корпоративних конфліктів.

Експертними методами визначено вагові коефіцієнти (ρ_i) для кожної складової (табл. 4). Ступінь узгодженості думок 30 експертів визначено за допомогою коефіцієнта конкордації. У результаті розрахунку коефіцієнт конкордації склав 0,746, що свідчить про високий ступінь узгодженості експертів. Для кожного оцінювального показника визначається ступінь відповідності ознакам (X_i), що знаходиться в діапазоні $0 \leq X_i \leq 5$.

Якщо варіантом відповіді на запитання анкети є тверде «ні», то бальною оцінкою буде 0. Оцінкою виставляється оцінка від 1(за найменшу відповідність) до 5 (у разі максимальної відповідності), якщо варіант відповіді «так» передбачає варіацію ступеня відповідності відповідей у межах відповідності поставленому питанню. Виставлення балів за питаннями анкети, можлива відповідь яких складає лише «так» або «ні» не потребує встановлення рівня відповідності, відповідь «ні» отримує 0 балів, а відповідь «так» – 5. Щоб отримати зіставні результати необхідно привести бальну оцінку до інтервалу $0 \leq X_i \leq 5$ за формулою: $X_{i\text{прив}} = X_i : 5$.

Таблиця 4

Результати експертного розрахунку вагового коефіцієнта вагомості кожного елемента для бально-рейтингової оцінки якості корпоративного управління ТОВ «ЦВМ»

Складові оцінки	Вагові коефіцієнти	Бали рейтингової оцінки
1. «Оцінка ефективності та прозорості механізму організації корпоративного управління»	0,21	21
2. «Оцінка структури власності та дотримання прав власників»	0,21	21
3. «Оцінка дотримання інших принципів корпоративного управління»	0,17	17
4. «Оцінка діяльності окремих органів корпоративного управління»	0,22	22
5. «Оцінка корпоративних конфліктів», у т.ч.:	0,19	19
- оцінка ступеня тяжкості конфлікту залежно від складу його учасників;	0,05	5
- оцінка передумов виникнення конфлікту залежно від складу його учасників;	0,05	5
- оцінка потенціалу вирішення та попередження конфліктів у товаристві	0,09	9
Загальна оцінка	1,0	100

Складено на основі джерела [23, с.78].

Загальні результати якісної оцінки формуються за допомогою шкали задоволеності Харрінгтона [24, с. 21] для визначення рівня ефективності (таблиця 5).

Бально-рейтингові оцінки діяльності виконавчого органу з відповідними ваговими коефіцієнтами для окремих компонентів представлені на рисунку 4, а оцінки аудиторської комісії – на рисунку 5.

Інтерпретація рівнів якісної оцінки ефективності системи корпоративного управління автотранспортного підприємства

Шкала Харрінгтона	Бали, що відповідають шкалі Харрінгтона	Рівень якісної оцінки
0,8-1,0	80-100	Відмінний
0,63-0,8	63-80	Добрий
0,37-0,63	37-63	Задовільний
0,2-0,37	20-37	Незадовільний
0,0-0,2	0-20	Дуже незадовільний

Складено на основі джерела [24].

Рис. 4. Результати експертних розрахунків вагових коефіцієнтів важливості окремих блоків для якісної оцінки ефективності діяльності органів виконавчої влади ТОВ «ЦВМ»

Складено на основі джерела [24].

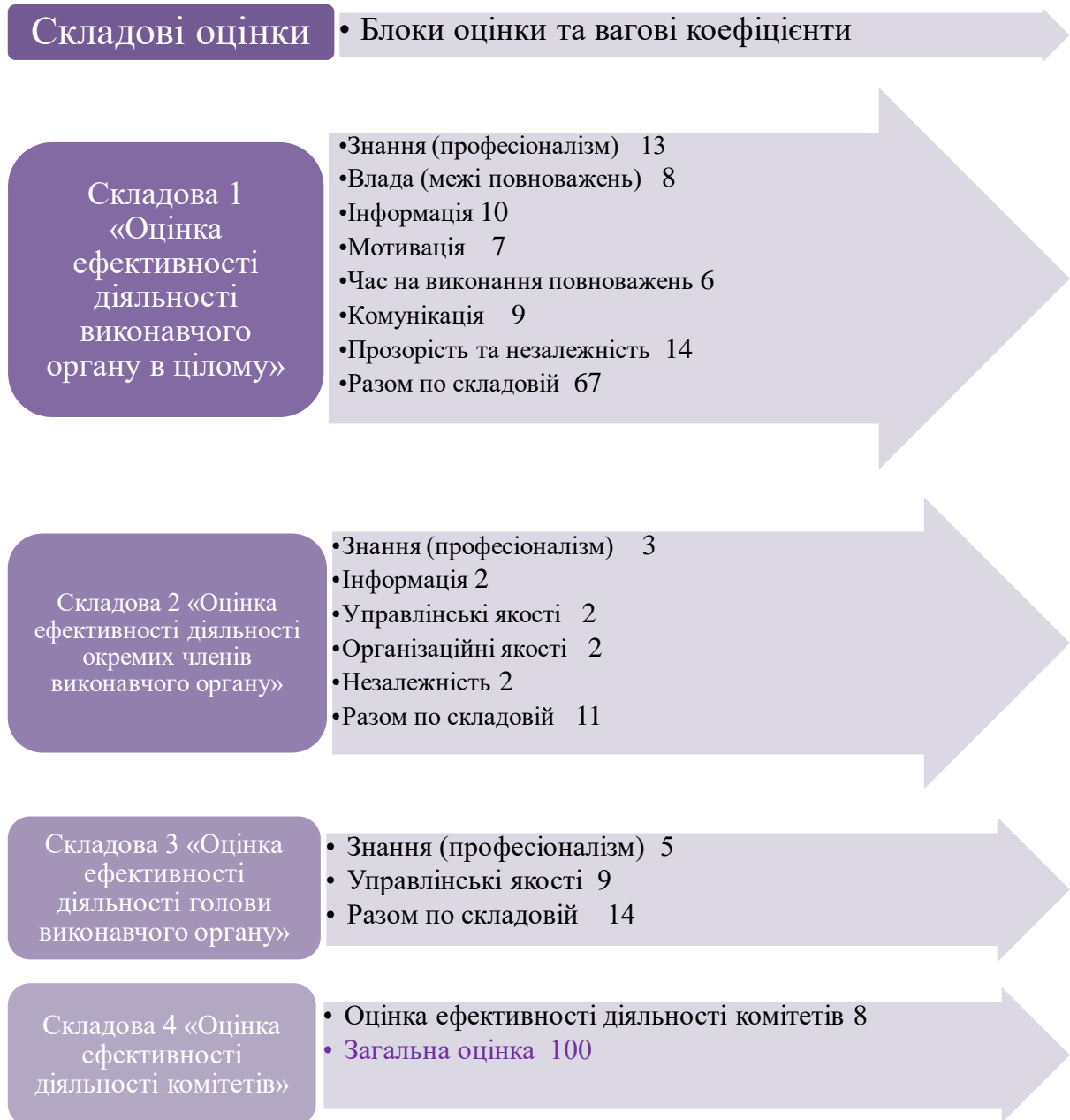

Рис. 5. Результати експертних розрахунків окремих блоків вагових коефіцієнтів для якісної оцінки ефективності діяльності наглядової ради ТОВ «ЦВМ».

Складено на основі джерела [24].

Питання, які містяться в окремих елементах як загальної рейтингової оцінки, так і оцінки діяльності окремого суб'єкта, можуть бути визначеними як експертами самостійно. Інтеграція фактора «оцінка корпоративних конфліктів» у загальну бально-рейтингову оцінку базується на діагностиці ключових груп учасників (стейкхолдерів), інтереси яких було порушено, та з метою аналізу передумов виникнення та можливості вирішення та попередження подальших корпоративних конфліктів на підприємстві.

У процесі бально-рейтингової оцінки якості корпоративного управління пропонується використовувати ті бали, які характеризують ступінь учасників корпоративних відносин у корпоративних конфліктах (табл. 6).

Розподіл балів участі учасників корпоративних відносин у корпоративних спорах за ступенем серйозності конфлікту

Ступінь тяжкості корпоративного конфлікту	Учасники корпоративних конфліктів	Кількість балів у рейтинговій оцінці	Обґрунтування бальної оцінки
Корпоративний конфлікт відсутній	Немає	5	-
Легкий ступінь тяжкості	Виконавчий орган та трудовий колектив	4	Легкий ступінь корпоративного конфлікту, який носить здебільшого ознаки трудового конфлікту, оскільки прямим чином не зачіпає інтереси акціонерів
Середній ступінь тяжкості	Акціонери (групи акціонерів)	3	Конфлікт всередині однієї групи учасників корпоративних відносин, що не поширюється на інтереси інших груп учасників
Критичний ступінь тяжкості	Акціонери та виконавчий орган	2	Конфлікт, який виходить за межі учасників однієї групи інтересів.
Надкритичний ступінь тяжкості	Конфлікт між трьома групами учасників корпоративних відносин	1	Конфлікт, до якого залучено більше двох учасників, стає більш загрозливим та масштабним за обсягами залучення конфліктуючих сторін
Катастрофічний ступінь тяжкості	Конфлікт з кількістю учасників більше трьох	0	-

Складено на основі джерел [20, 24-28].

Отже, за повної відсутності порушень з боку учасників корпоративних відносин, товариству нараховується 5 балів у бально-рейтинговій оцінці, а в разі залучення всіх груп учасників до корпоративного спору вони отримують 0 балів. Якщо компанія має більше ніж один тип корпоративного спору з різними балами відповідно до таблиці 7, рекомендовано включити в оцінку нижчий з отриманих балів. Крім знаходження якісного складу учасників корпоративних конфліктів, пропонується використовувати групи істотних учасників для оцінки умов виникнення таких конфліктів (рис. 6).

Учасники корпоративних конфліктів	Кількість передумов, КП _i
• Виконавчий орган та трудовий колектив	• 3
• Акціонери (групи акціонерів)	• 12
• Акціонери та виконавчий орган	• 8
• Конфлікт між трьома групами учасників корпоративних відносин	• 14
• Конфлікт типу «війна всіх проти всіх», коли учасників корпоративного конфлікту більше трьох	• 14

Рис. 6. Передумови утворення корпоративних конфліктів у розрізі ключових груп учасників
Складено на основі джерел [20, 24-28].

З огляду на кількість балів, нарахованих за діагностику передумов виникнення корпоративного спору та загальну кількість передумов (КП_i) для окремої групи формування балів за наявністю передумов виникнення конфліктів (Б_{пер}) повинне базуватися на такій формулі:

$$B_{\text{пер}} = (5 \cdot \text{КП}_{\text{нев}}) : \text{КП}_i^{\text{заг}}$$

де КП_{нев} — кількість невиявлених передумов корпоративних конфліктів у відповідності до групи учасників конфлікту;

КП_i^{заг} — загальна кількість передумов відповідної групи учасників конфлікту.

Окрім оцінки передумов для виникнення конфлікту, особливо важливо оцінити потенціал розв'язання та запобігання конфлікту за відповідною кількістю балів (рисунок 7).

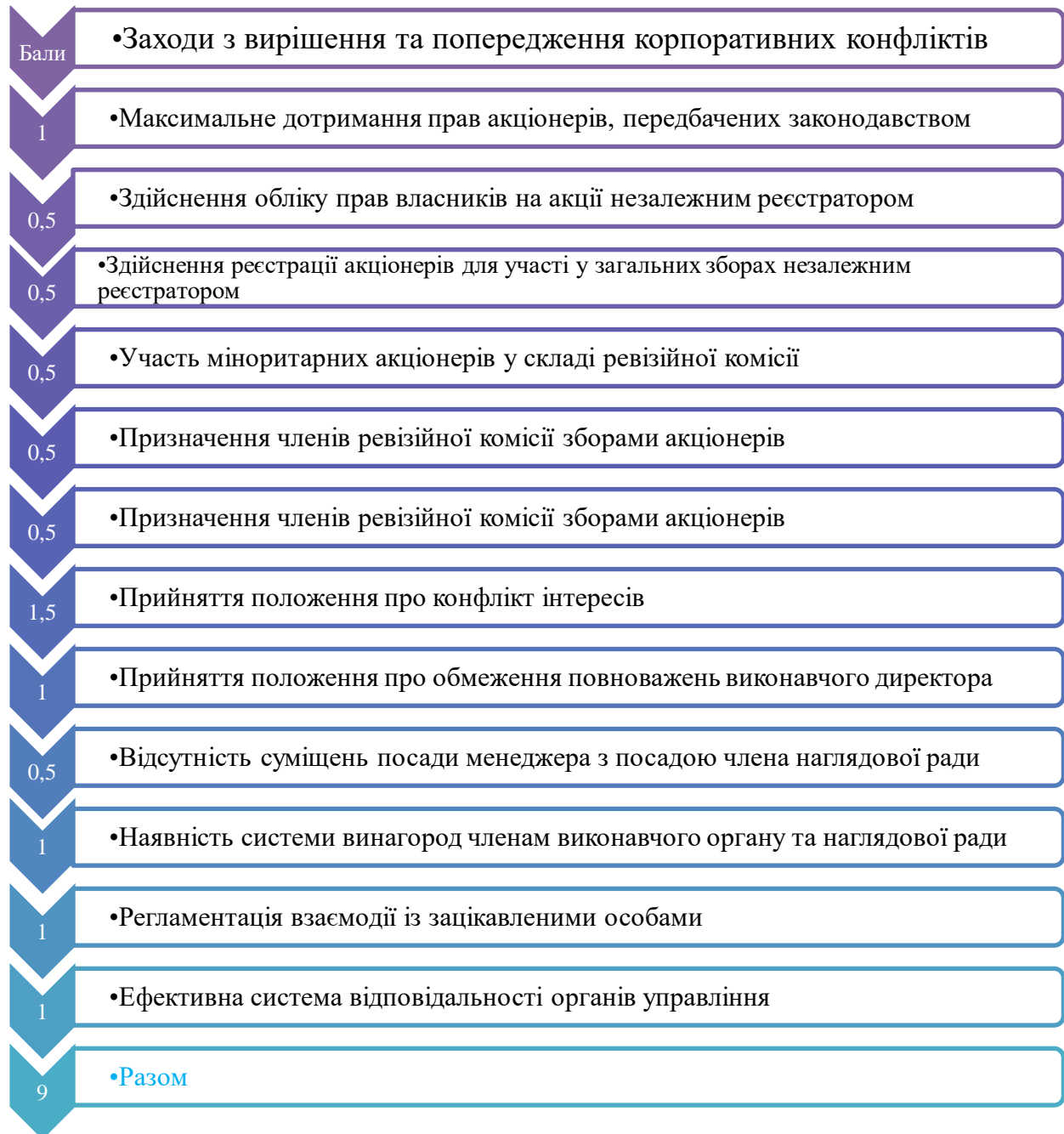

Рис. 7. Бальна оцінка потенціалу розв'язання та запобігання корпоративних конфліктів
Складено на основі джерел [20, 24-28].

Бальна оцінка потенціалу здійснюється шляхом додавання балів, набраних підприємством, до суми всіх заходів. Найбільша можлива отримана сума складає 9 балів. За відсутності фірми з конкретним заходом бали для цього заходу дорівнюють 0. Отже, в результаті проведеного дослідження було визначено спосіб підвищення оцінки на основі оцінки якості корпоративного управління, згідно з якою не лише базова структура та перспективи корпоративного управління, а й загальна структура банку та його інститути корпоративного управління. Так само розглядаються питання врахування наявності чи відсутності корпоративних конфліктів при проведенні сольної рейтингової оцінки якості корпоративного управління підприємством.

Це дає змогу, з одного боку, виявити учасників, чії інтереси були порушені, а з іншого – визначити можливість вирішення та уникнення корпоративних конфліктів усередині банку, в результаті чого стає можливим визначити ступінь гарантування узгодженості між інтересами усіх акціонерів при проведенні оцінки якості корпоративного управління підприємством. Зробивши це, можна підняти рівень рейтингу корпоративного управління підприємства з стадії у розвитку до стадії стабільного за таблицею 7, це допоможе в залученні більшої кількості акціонерів та підвищенню рейтингу компанії на ринку.

Таким чином, корпоративне управління може розглядатися різними авторами, через різні підходи, але ще не існує єдиного вірного тлумачення цього поняття.

Воно вважається за чинник, що стимулює національний розвиток та виступає необхідною вимогою для існування серед інтернаціонального конкурентного середовища, а його дієвість має першорядну важливість.

Його метою є одержання частини дивіденду (частини прибутку, що йде на користь власників корпоративних прав чи їх довірених осіб, видана юридичною особою, шляхом розподілу частини прибутку.)

Таблиця 7

Прогнозовані рівні рейтингу корпоративного управління

Прогноз	Характеристика
Стабільний	Передумови для зміни рівня рейтингу впродовж найближчого року є відсутніми.
Позитивний	Є можливість впродовж року підвищити рівень рейтингу, за умови збереження позитивних тенденцій та нівелюванні поточних ринків.
Негативний	Існує можливість пониження рівню рейтингу впродовж року, за умови збереження негативних тенденцій та реалізації поточних ризиків.
У розвитку	Підвищена ймовірність зміни рівня рейтингу впродовж року в будь-якому напрямку

Складено на основі джерел [20, 24-28].

Суб'єктами корпоративного управління виступають безпосередні власники корпоративних прав. Якість корпоративного управління, і собі, є показником, який використовується для надання визначення ступеня доброчесності та прозорості процедур управління підприємством, що застосовуються в компаніях, та розділяють спільні інтереси з акціонерами. Якість існує для задоволення чи навіть перевищення передбачуваного споживачем результату. Зацікавленим сторонам надається великий вплив на досягнення компанією поставлених корпоративних цілей. Також мають право на доступ до інформації, консультацій та прийняття рішень стосовно його власних холдингів або холдингових компаній. Якість управління підприємством допомагає в оцінці якостей управління, що використовуються фірмами.

Висновки

З проведених аналізів слід бачимо, що ТОВ «ЦВМ» має внутрішні не злучені резерви для можливого підвищення ефективності своєї діяльності.

На основі отриманих результатів були розглянуті підходи до підвищення рівня оцінки якості корпоративного управління ТОВ «ЦВМ». Водночас враховувались не лише можливі структури та потенціал корпоративного управління, та ще й результати функціонування підприємства та його органів корпоративного управління. При цьому, виявленню тих учасників, інтереси яких порушувались, може сприяти врахування наявності або відсутності корпоративних спорів при проведенні оцінки якості корпоративного управління, й також визначенню можливостей вирішення та попередження майбутніх корпоративних конфліктів на підприємстві. Це все допоможе підприємству займати вищу позицію на ринку послуг та залучити більшу кількість акціонерів, що в наслідку допоможе розвитку компанії.

BOCHAROVA, N.A.^{1*}, DANILENKO, K.O.²

1* Candidate of economic sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management of the Kharkiv National Automobile and Highway University, e-mail: bocharova.n.a.xnadu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4371-0187, Scopus Author ID: 57210236605, Web of Science ResearcherID: AEU-4440-2022

2* Master's degree student in Management at Kharkiv National Automobile and Highway University, email: kdanilenko887@gmail.com

ANALYSIS AND EVALUATION OF CORPORATE GOVERNANCE QUALITY IN ENTERPRISES

Purpose. To examine the theoretical and methodological foundations of the concept of corporate governance quality in enterprises and their application. Generalization of the theoretical approach to formulating the essence of corporate governance and its quality. Examination of quality assessment methods. Analysis of indicators characterizing the quality of corporate governance. Formulation of measures to improve the quality of corporate governance. **Methodology.** The research methods included: analysis and synthesis - in substantiating the essence of corporate governance and formulating its structural components; graphical method - in presenting visual analysis results; logical generalization method - in analyzing theoretical approaches to organizing corporate governance. **Results.** This paper examined the concept, structure, and types of corporate governance. Key elements and approaches to its definition were considered. The process of implementing enterprise strategy was examined. Generalized studies on the quality of corporate governance were reviewed. A rating assessment of corporate governance quality was formulated. Preconditions for the formation of corporate conflicts among key participant groups were examined. A rating assessment of the potential for resolving and preventing corporate conflicts was discussed. An assessment of corporate governance rating was developed, including a component that evaluates the subjective composition of corporate relationship participants. **Scientific novelty.** Lies in the analysis of enterprise activities and calculation of a possible option to increase the corporate governance quality rating of the enterprise. **Practical significance.** The paper contains practical recommendations aimed at improving the existing mechanism for assessing the quality of corporate governance in enterprises.

Keywords: quality, corporate governance, ratings, effectiveness, strategy.

REFERENCES

1. Denysenko, L. O., & Zaiets, T. O. (2012). The quality of corporate governance as a key factor in society's development. *Efficient Economy*, (9). Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1394>
2. Pishpek, S. I. (2006). *Formation of corporate relations in the transitional economy* [Doctoral dissertation, Kyiv National University].
3. Moroz, O. V. (2008). *Corporate governance in Ukrainian enterprises: The post-privatization stage of evolution*. Vynnytsia: Universum.

4. Ihnatieva, I. A., & Harafova, O. I. (2013). *Corporate governance* [Textbook]. Kyiv: Center of Educational Literature.
5. Povazhnyi, O. S., Orlova, N. S., & Kharlamova, A. O. (2013). *Corporate governance: textbook*. Kyiv: Condor Publishing.
6. Shtern, G. Y. (2009). *Corporate governance: educational manual*. Kharkiv: KhNAMG.
7. Pohrebniak, A. Y. (2018). The quality of corporate governance: The genesis of the concept [Article]. Kyiv: NTUU "KPI".
8. Watson, H. G. (2005). Corporate governance requires quality leadership. In *The Impact of Corporate Governance on the Quality of Management* (pp. 3–18). International Academy for Quality.
9. Podnar, K., & Jancic, Z. (2006). Towards a categorization of stakeholder groups: An empirical verification of a three-level model. *Journal of Marketing Communication*, 12(4), 297–308.
10. Freeman, R. E., Zakhem, J. A., Palmer, E. D., & Stoll, L. M. (2008). *Managing for stakeholders*. Prometheus Books.
11. Bergman, B., & Klefsjo, B. (2003). *Quality from customer needs to customer satisfaction* (2nd ed.). Lund: Studentlitteratur.
12. Conti, T. (2005). A set of quality assessment aimed at improving corporate governance. In *The Impact of Corporate Governance on the Quality of Management* (pp. 39–52). International Academy for Quality.
13. Dyllick, T., & Hockerts, K. (2002). Beyond the business case for corporate sustainability. *Business Strategy and the Environment*, 11, 130–141.
14. Elkington, J. (1997). *Cannibals with forks: The triple bottom line of 21st century business*. Capstone: Oxford.
15. Durnev, A., & Kim, E. H. (2005). To steal or not to steal, Firm attributes, legal environment, and valuation. *The Journal of Finance*, 60, 1461-1493.
16. Tchuigoua, H. T. (2015). Determinants of the governance quality of microfinance institutions. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 58, 32-43.
17. Gordon, I. M., Hrazdil, K., & Shapiro, D. (2012). Corporate governance in publicly traded small firms, A study of Canadian venture exchange companies. *Business Horizons*, 55, 583-591.
18. Silveira, A. D. M., Leal, R. P. C., Barros, L. A. B., & Carvalhal-da-Silva, A. L. (2009). Evolution and determinants of firm level corporate governance quality in Brazil. *Revista de Administracao da Universidade de Sao Paulo*, 44, 173-189.
19. Klapper, L. F., & Love, I. (2004). Corporate governance, investor protection, and performance in emerging markets. *Journal of Corporate Finance*, 10, 703-728.
20. Goliver, V. P. (2018). Improving the rating assessment of corporate governance quality. *Investments: Practice and Experience*, 11, 76-81.
21. Harrington, E. C. (1965). The desirability function. *Industrial Quality Control*, 21, 494-498.
22. Serhiychuk, S. I. (2016). *Corporate governance: educational manual*. Mykolaiv: NUK. Retrieved from <http://rep.nuos.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7530db6d-a7b3-412c-9f8d-09863e7b35d0/content>
23. Management: educational manual. (2013). Kharkiv: Law. Retrieved from http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2013/Menedgment_2013.pdf
24. Polinkevych, O. M. (2017). Comparative analysis of corporate governance models of entrepreneurial structures. *Economic Forum*, 4, 158–167.
25. Mishenina, G. A., & Matveyeva, Y. T. (2018). *Corporate governance: lecture notes*. Sumy: Sumy State University.
26. Nalyvaiko, A. P., et al. (2013). *Enterprise strategy: adaptation of organizations to the impact of global socio-economic processes*. Kyiv: KNEU.
27. Kacicka, G. (2023). Adaptive risk management in food industry enterprises: integration of strategies and innovations in an environment of economic instability. *International Interdisciplinary Scientific Journal "Expert"*, 1(1), 73-88. <https://doi.org/10.62034/2815-5300/2023-v1-i1-006>
28. Shkilniak, M. M., & Apostolyuk, O. Z. (2016). *Corporate governance: educational-methodical complex*. Ternopil.

Стаття надійшла до редакції: 10.12.2023
Received: 2023.12.10

УДК 338.001.36

БЕССОНОВА С.І.^{1*}, КОМАРОВ А.С.²

1* д.е.н., професор, кафедра Облік та оподаткування, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», e-mail: bessonovasvitlana71@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-4938-3375

2 аспірант, кафедра Облік та оподаткування, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», e-mail: gimnasium777@gmail.com ORCID ID: 0009-0005-9025-7110

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Мета. У статті розглядаються сучасні проблеми промислових підприємств та їхній кризовий стан з початком війни в Україні, необхідність залучення інвестицій та впровадження інвестиційної діяльності у стратегічній перспективі. Визначені обсяги скорочення промислових підприємств та їхні збитки. Розглянуті сучасні методичні підходи до оцінки ефективності стратегічного управління інвестиційною діяльністю промислових підприємств, та розроблені на основі дослідженого наукового підґрунтя нові перспективні. **Методика.** Для досягнення поставленого завдання використано широкий спектр загальнонаукових та спеціальних методів наукового дослідження : наукового абстрагування, науковий факт, дедукції, аналізу та синтезу- для визначення актуального стану на підприємствах промисловості та стратегічного управління інвестиційною діяльністю на них, як підґрунтя до формування методичних підходів до оцінки їх ефективності. **Результати.** У статті розглянута, проаналізована та конкретизована сума збитків, отримана підприємствами промисловості з початку війни, розпочатою Російською федерацією. Запропоновані шляхи поліпшення економічної ситуації на підприємствах промисловості методом залучення інвестицій, як елементу отримання додаткових можливостей економічного розвитку, здобуття стабільності у час економічної турбулентності. Розглянуті погляди науковців з цього питання, виявлена необхідність провадження інвестиційної діяльності та її стратегічного управління. Сформовані сучасні методичні підходи до оцінки ефективності стратегічного управління інвестиційною діяльністю, як маркери діяльності підприємства. **Наукова новизна.** Теоретично обґрунтовано, що найбільш ефективним та доступним шляхом поліпшення ситуації на промислових підприємствах є інвестиції. Підприємство, що провадить інвестиційну діяльність на постійній основі та стратегічно керує нею, має низку переваг на економічному ринку завдяки залученням додаткових ресурсів у свою діяльність. Сформовані та актуалізовані методичні підходи до оцінки ефективності стратегічного управління промислового підприємства, що дозволяє досягти успіху в провадженні інвестиційної діяльності ,правильно розподіляючи ресурси. **Практична значимість.** Сформульовані та запропоновані практичні висновки статті полягають у тому, що підприємствам промисловості у цей час економічної турбулентності важливо залучати інвестиції та провадити інвестиційну діяльність як елемент залучення додаткових ресурсів для розвитку та утримання своїх позицій на ринку. А підприємства, що скористаються актуалізованим та сформованим методичним підходам до оцінки ефективності стратегічного управління, розробленим у цій статті, отримають змогу керувати та просіювати неефективні елементи інвестиційної діяльності, звільняючи ресурси для провадження більш ефективних в майбутньому.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, промислові підприємства, стратегічне управління, методичні підходи, ефективність

Постановка проблеми

В сучасних умовах, коли наша держава перебуває в умовах воєнного стану, вітчизняна економіка переживає дуже складні часи. Більшість підприємств промисловості постраждали, деякі з них піддалися повній руйнації, інші вщент зруйновані, виробничі ланцюжки релокувалися у інші регіони. У цих складних реаліях сьогодення, економічна складова діяльності підприємств та взагалі їх майбутнє в стані невизначеності.

Унаслідок розгортання Російською Федерацією повномасштабної війни проти України припинила роботу більш як третина промислових підприємств [15]. За оцінками Київської школи економіки, з початку війни до вересня 2022 р. було пошкоджено та зруйновано 412 промислових

підприємств, з урахуванням великих та середніх об'єктів у східних та південних областях України [12].

За підсумками 2022 р., загальна сума прямих збитків підприємств оцінюється у 13 млрд дол. США [13].

В цих непростих умовах, рятівним для оздоровлення економічної ситуації підприємств промисловості є ведення інвестиційної діяльності, а саме ефективне управління стратегічною складовою інвестиційної діяльності

Наразі, в умовах економічної турбулентності, додатково виникає необхідність формулювання сучасних методів оцінки ефективності інвестиційних проектів підприємств, що відповідають сучасним викликам.

Вирішення даного питання дає поштовх у подальшому розвинути методи оцінки привабливості інвестиційних проектів задля успішнішого та більш фінансово продуктивнішого керування підприємством.

Ухвалення та впровадження рішень стосовно інвестиційних проектів, що ведуться підприємством, потребують глибокого всебічного аналізу де є важливим кожний елемент. Окремо потребує розгляду поняття ефективності.

Для довгострокового вкладення коштів з метою їх збільшення у майбутньому, інвестор має отримати вичерпну інформацію, яка дасть підтвердження, що його фінансові активи можуть бути повернені через певний час у повному обсязі, а отриманий фінансовий профіцит від такого інвестування задовольнить обидві сторони процесу.

Інвестиційні проекти є невід'ємною частиною інвестиційної діяльності, та проходять на підприємствах тернистий шлях від того, як ця ідея виникає, і до того, як вона знаходить свого інвестора.

Важливо ефективно презентувати цінність інвестиційного проекту, адже інвестори інвестують лише у найбільш рентабельні проекти. Всі ці елементи: інвестиції, інвестиційні проекти, є лише фундаментом у інвестиційній діяльності промислового підприємства.

Керування цією сферою, що зараз займає одну із ключових позицій у господарюванні більшості підприємств – питання, що потребує високої кваліфікації менеджменту в розробці дієвого механізму, націленого на досягнення якнайшвидшого розвитку підприємств завдяки інвестиційним стратегіям, адже зараз економічний ефект, отриманий від такої дії, має бути направлений на відновлення, розвиток, створення умов для поновлення та утримання сталого конкурентоспроможного функціонування підприємств у даний момент та у стратегічній перспективі.

Вирішення даного питання лежить у площині оцінки ефективності інвестиційної діяльності промислового підприємства, що потребує додатково розглянути, узагальнити та актуалізувати питання методичного підходу до оцінки ефективності стратегічного управління інвестиційною діяльністю промислових підприємств, що є необхідним питанням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дане питання, а в особливості його теоретичну частину щодо оцінки ефективності стратегічного управління інвестиційною діяльністю промислових підприємств та формування методичних підходів до цього процесу, висвітлювалось у наукових працях як закордонних, так і вітчизняних науковців.

Окремо хотілось би виділити фундаментальні праці наступних вчених: В. Беренса, Г. Бірмана, В.В. Ковалева, І.В. Ліпсіца, А.Ф. Гойко, А.Я. Кузнецова, А.А. Пересада, В.С. Рижикова, В.П. Савчук, У. Шарп та багатьох інших.

Згадані науковці здебільшого в своїх наукових працях вивчають питання, розділеним на окремі процеси, та досліджують окремо інвестиційний потенціал підприємства, що у нинішніх кризових обставинах не так актуально, а створення ґрунтовних методичних підходів до оцінки ефективності стратегічного управління інвестиційною діяльністю промислових підприємств, в склад якого входить інвестиція, як елемент ґрунтовних зрушень, та відповідає викликам часу, серед науковців, в роботах висвітлені недостатньою мірою.

Формулювання мети статті

Метою роботи є дослідження сучасних поглядів вчених щодо поставленого питання, аналіз наявних теоретико-методологічних розробок вітчизняних та закордонних вчених щодо інвестиційної діяльності на промислових підприємствах, сформулювати актуальні методичні підходи до оцінки ефективності інвестиційної стратегії управління господарською діяльністю промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу

Підприємства промисловості є важливою складовою економіки нашої держави, але наразі, в стані фінансової кризи, вони потребують додаткових фінансових впливів до своєї господарської діяльності аби покращити, переорієнтувати, поновити аспекти своєї економічної діяльності, адже саме підприємства відчувають на собі всі складнощі поточної безпекової та фінансової ситуації.

Ключовою дефініцією інвестиційної діяльності є інвестиції. Інвестиції виконують функції основного інструмента для створення та функціонування мікроекономічних та макроекономічних показників, що прямо впливають на швидкість економічного зростання.

Згідно Закону України «Про інвестиційну діяльність» - інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) та/або досягається соціальний та екологічний ефект [11].

З точки зору наукового співтовариства, підтримується поточне визначення але по іншому сформульоване щодо питань інвестицій.

Так, іноземні науковці Гітман Л., та Джонк М [2, с.11] несуть таке трактування визначення інвестицій - це спосіб розміщення капіталу, який має забезпечити його збереження або зростання. А Вітчизняні науковці, а саме Загородній А. Г., та Вознюк Г. Л. [5, с.214] мають свій погляд на інвестиції, але трактують дане питання зі схожою думкою своїх зарубіжних колег, наступним чином- це грошові, майнові, інтелектуальні цінності, які вкладають в об'єкти підприємницької та інші види діяльності з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту,

Тобто, підводячи підсумки, дослідивши погляди науковців з даного питання та розглянувши позицію держави, можна сформулювати наступне трактування економічної сутності інвестиції, а саме, інвестиції – це вкладення фінансових інструментів у вигляді матеріальних та нематеріальних цінностей, позичених коштів, грошей, з метою їх збільшення через певний часовий проміжок, та досягнення не лише економічного профіциту, а і соціального, що реалізується на принципах ринковості та враховує фактори ризику і часового проміжку, а також ліквідності.

Уточнивши формулювання та визначення і актуалізувавши його, стає очевидним, що інвестиції на підприємствах промисловості наразі можуть виконати функцію рятівного кола, та дати новий поштовх для розвитку їхньої діяльності, але для досягнення бажаного результату підприємством у довготривалій перспективі, необхідно створити та на постійній основі провадити інвестиційну діяльність.

Інвестиційна діяльність повинна посідати провідне місце у економічній діяльності підприємства промисловості, що перебуває у стані кризи. У Законі України «Про інвестиційну діяльність» представлено визначення інвестиційної діяльності, як сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій, яка провадиться на основі: інвестування, що здійснюється громадянами, недержавними підприємствами, господарськими асоціаціями, спілками і товариствами, а також громадськими і релігійними організаціями, іншими юридичними особами, заснованими на колективній власності; державного інвестування; місцевого інвестування; державної підтримки для реалізації інвестиційних проектів; іноземного інвестування; спільного інвестування [11].

Науковець Л.М. Петренко дає наступне визначення поняття; інвестиційна діяльність – це діяльність, пов'язана із вкладенням коштів в об'єкти інвестування з метою одержання прибутку [8, с.332], а науковець В.Г. Федоренко дає інше трактування у цьому питанні - інвестиційна діяльність, власне інвестування, визначається як процес перетворення інвестиційних ресурсів у вкладення [10, с.165].

Дослідивши питання інвестиційної діяльності глибше та ретельніше на етапі наукового підґрунтя, то визначення поняття можна інтерпретувати наступним чином – це вкладення інвестицій у матеріальному та нематеріальному вигляді, з метою досягнення не лише фінансового прибутку, а також отримання додаткових корисних ефектів.

Враховуючи, актуальне визначення інвестиційної діяльності, очевидно, що під час аналізу ефективності, необхідно розкривати її вплив на підприємство на макро та мікро рівнях і визначити корисність використання залучених інвестиційних ресурсів [1, с.55].

Інвестиційна діяльність що побудована відповідно сучасних викликів та економічних тенденцій, має прямий вплив на результати господарської діяльності. Підприємство, що виступає активним гравцем на інвестиційному ринку, на постійній основі - дозволяє підприємствам сформувати сталі умови та додаткові ресурси для поновлення виробництва, підвищення технічного рівня, конкурентоспроможності, здатності до впровадження інноваційних проектів та збільшення швидкості обороту залучених коштів. В післявоєнний період економіка буде потребувати додаткового фінансування. Кошти можуть бути отримані в якості грантів, інвестицій, безповоротної допомоги, можливість зацікавленої сторони, зайти в якості співзасновника та інвестора в діюче підприємство, проекти українського бізнесу [14].

Створення спільного індустріального парку, є одним із найбільших бажаних варіантів залучення інвестування, окрім коштів, підприємство отримує устаткування, науково-технічні розробки, та доступ до інших ринків збуту, а надає виробничі ділянки, дорожню інфраструктуру, технологічний процес.

На нинішньому етапі, основними перевагами створення індустріальних парків в Україні є приваблення прямих закордонних інвестицій, відновлення ефективного функціонування підприємств, які переїхали з зони бойових дій, та створення нових робочих місць з високими стандартами праці [6, с.51].

Держава стимулює створення парків цілою низкою привілеїв: звільненням від ввізного мита для нового устаткування, звільненням від податку на нерухомість та іншим

На жаль, продовження воєнних дій в нашій країні супроводжується скороченням інвестиційної активності, зменшує інтерес інвесторів до вкладення коштів у наші підприємства промисловості.

Зменшення вільних коштів, що готові надати інвестори, відбувався швидше, аніж навіть спад виробництва у 2022 році, а в наступному 2023 інвестиційна активність інвесторів трохи стабілізувалась, і відразу зросла конкуренція серед підприємств [15].

Враховуючи дані обставини та зростаючу на цьому фоні конкуренцію поміж підприємствами на кошти інвесторів, виникає необхідність проводити більш доконану інвестиційну політику, тобто не просто одноразово або кілька разів залучити сторонній фінансовий ресурс, а постійно проводити комплекс заходів, націлених на залучення та ефективне використання отриманого ресурсу.

Виникає необхідність створити на підприємстві відділ або призначити відповідального за провадження та ведення управління інвестиційною діяльністю на постійній основі, таким чином збільшувати інвестиційну привабливість та ефективність використання, реалізуючи залучені кошти із максимальною віддачою та ліквідністю.

Проведення відповідних дій дасть інвесторам впевненість та довіру до підприємств, підвищить ділову репутацію, і відповідно конкурентну перевагу над іншими учасниками ринку. Розглянемо, як підприємство має організувати процес організації та управління інвестиційною діяльністю відповідно до цих умов.

Перше, що потрібно означити при організації інвестиційної діяльності промислового підприємства, це: 1. Цілі, об'єкт, завдання і мета. 2. Об'єм коштів, ресурсів, часовий проміжок, та джерела наповнення інвестиційних проектів: Центр та система управління інвестиційною стратегією;

Визначивши основні елементи, очевидно, що одне із вагомих місць посідає система управління утвореною інвестиційною діяльністю.

Оскільки сучасна та збалансована система управління інвестиціями дозволяє дослідити та ефективно визначити наявний економічний потенціал підприємства, можливість функціонувати у сучасному економічному середовищі, та у майбутньому врахувати наявні особливості, позначити мету та визначитись із цілями розвитку підприємства промисловості у нових реаліях.

Сформувати уніфікований перелік принципів, які мають лежати в її основі, можна наступним чином:

1. Системність (тобто включення інвестиційної стратегії в вектор загального розвитку підприємства, з урахуванням стратегічних, тактичних, оперативних завдань);
2. Оптимальність (вибір найбільш оптимальної стратегії з переліку запропонованих, та вибір найбільш ефективної із меншими затратами та найбільшою ефективністю);
3. Збалансованість (сума залучених коштів інвестора не може бути більшою, ніж отриманий ефект від інвестицій);
4. Адаптованість (можливість коригувати інвестиційну стратегію, відповідно до змін зовнішнього середовища, адаптувати кожний її елемент, форми, методи планування, організаційну структуру)
5. Безперервність (інвестиційна діяльність повинна проводитись підприємством протягом усієї життєдіяльності підприємства);
6. Спрямованість (націленість обраної інвестиційної стратегії для прогресу у визначених цілей діяльності підприємства);
7. Відповідність чинному законодавству (управління інвестиційною діяльністю, власне як і вона сама, має відбуватись із суворим дотриманням чинного законодавства);
8. Взаємодоповненість (застосування симбіозу елементів, що утворюють цілісну інвестиційну стратегію, який дозволить створити найбільший ефект для господарської діяльності, ніж впровадження окремо) [4, с.255].

Підприємство, що керуватиме своєю інвестиційною діяльністю, враховуючи принципи, що описані вище, та відповідно до поданої методології, займатиме лідируючі позиції на інвестиційному ринку серед інших підприємств галузі за рахунок збалансованості та стабільності.

Враховуючи елемент безперервності та системності в веденні інвестиційної діяльності, на його підґрунті підприємству необхідно заснувати та провадити її більш глибоко та розробити стратегічне управління інвестиційною діяльністю.

Стратегічне управління - дасть змогу відділу, відповідальному за інвестиційну діяльність, створити довгострокове керування, враховуючи усі специфічні особливості діяльності галузі промисловості, розробити та в подальшому втілити стратегії для виконання поставлених цілей, враховуючи усі суттєві зовнішні та внутрішні особливості економічної ситуації, втілити і проконтролювати виконання затверджених необхідних планів, що постійно модернізуються та адаптуються до нових умов.

Серед основних переваг, що можна віднести до стратегічного управління інвестиційною діяльністю промислового підприємства, є наступні:

1. Націленість на потенційний результат;
2. Розроблення індивідуальної теоретико-методологічної бази для обґрунтованості прийняття рішень;
3. Усесторонній, аналітичний та комплексний підхід до розробки стратегії та її інтеграції у господарську діяльність підприємства;
4. Наявність поетапної та послідовної системи впровадження із урахування всіх особливостей;
5. Циклічність;
6. Унікальність системи стратегічного управління інвестиційною діяльністю промислового підприємства, відповідно до особливостей кожного підприємства;
- Можливість використовувати складності та визначеності майбутнього як елемент для розвитку;
7. Гнучкість та можливість адаптувати систему інвестиційної діяльності підприємства, в разі змін та умов функціонування організації;
8. Результативність та ефективність.

Отже, впровадивши систему стратегічного управління на підприємстві промисловості, необхідно через певний період за допомогою методичних підходів перевірити її ефективність, задля можливого редагування та досягнення максимального результату.

Ефективність стратегічного управління інвестиційною діяльністю промислового підприємства повинна відповідати та виконати наступні елементи.

Ефективність та результативність стратегічного управління забезпечується дотриманням технологічного процесу впровадження на підприємстві, а саме :
-формування місії підприємства;

- створення цілей підприємства;
- аналіз зовнішнього середовища підприємства;
- обґрунтування сильних та слабких сторін;
- оцінка стратегічних можливостей підприємства;
- підбір стратегії;
- реалізація обраної стратегії;
- оцінка та аналіз обраної реалізованої стратегії [9, с. 120]

Таким чином, визначення ефективності стратегічного управління інвестиціями на підприємстві важливо у двох площинах: науковій – як підґрунтя для подальших теоретико-методологічних досліджень та розробці нормативно правової документації та в практичній – дозволить підприємству оцінити як в цілому ефективність діяльності підприємства у вибраному напрямку, так і діяльність його окремих структурних підрозділів і напрямків їх діяльності в досягненні переваги над іншими.

При оцінці ефективності стратегічного управління, необхідно проаналізувати його спочатку як цілісний елемент, а потім детальніше розглянути та проаналізувати кожну її функцію як частину цілої стратегії інвестиційної діяльності.

Також необхідна: узгодженість між оперативним та стратегічним плануванням та попередньою оцінкою інвестиційних проектів, які лежать в основі інвестиційної стратегії, контроль за їх реалізацію.

Методичний інструментарій, який використовується при оцінці ефективності стратегічного управління, повинен базуватись на наступних принципах:

- аналітична інформація для прийняття управлінських рішень повинна бути науково обґрунтовано;
- методика, що обрана для обґрунтування інвестиційних рішень, прийнятих управлінським персоналом, повинна враховувати реальну ситуацію з інвестиціями в Україні;
- обрана методика повинна задовольняти інформаційні потреби інвесторів, враховуючи їх специфічні інтереси до об'єкту інвестування;
- враховуючи особливості та різні підходи до оцінки та аналізу ефективності інвестиційної діяльності в різних країнах, методика прийняття управлінських рішень стратегічного управління інвестиційною діяльністю промислового підприємства повинна бути зрозумілою іноземним інвесторам.

Оцінка ефективності стратегічного управління інвестиційною діяльністю, повинна передбачати проведення аналітичних досліджень, які дозволять визначити загальні умови вкладення коштів, оцінити потреби підприємства у інвестиціях, чи є у підприємства інвестиційний капітал, та чи він вірно закладений у інвестиційну стратегію підприємства і враховує усі аспекти.

Одне із важливих місць при оцінці ефективності посідає аналіз виробничо-господарської та фінансової діяльності підприємств промисловості. Після отриманих результатів можна буде провести ефективну оцінку стратегічного управління, та розробити перелік міропідприємств, які можливо виконати для покращення становища підприємства.

Ще один методичний підхід до аналізу ефективності можна зобразити на рисунку 1.

Провівши аналіз підприємства по заданих параметрах, можна всебічно дослідити та оцінити стратегічне управління:

1. З позиції стійкості, що дає зрозуміти, чи здатне підприємство досягти поставлених інвестиційних цілей при змінах зовнішнього та внутрішнього середовища, при цьому зберігаючи та досягаючи свої цілі та здатність розвиватись.

2. Конгруентність – стан організації, коли всі учасники організації, індивіди працюють спільно заради поставленої на підприємстві мети.

3. Діловий прогрес – оскільки поняття є суб'єктивним, то оцінка проводиться відповідно зацікавленості індивіда. Ефективність ділового процесу визначається такими складовими: постійне прийняття управлінських рішень, за якими відбувається оцінювання альтернатив ефективності, планування реалізації ділових процесів з врахуванням забезпечення їх максимальної результативності, визначення процесів, які не формують додану вартість та їх ліквідація [3, с.63].

4. Конфлікт позицій – для оцінки ефективності управління підприємством, а саме її інвестиційною діяльністю, необхідно враховувати суперечливі інтереси всіх учасників діяльності

та зацікавленість в досяганні однієї мети, але з урахуванням інтересів кожного учасника. Отже, в залежності від зміни точки погляду та направленості дієвої групи, ефективність може змінюватись.

5. Узгодженість – об'єднаність результатів з поставленою метою. Оцінка такої узгодженості ураховує наступні функції: мотивуюча та коригуюча. Мотивуюча функція зводиться до змін суб'єктивної вірогідності, які приписуються результативності даної дії і враховуються при прийнятті рішення щодо наступних дій, а коригуюча полягає в поліпшенні дій через інформацію про вид і сферу неузгодженості отриманих до цього часу результатів з намірами [7, с.125].

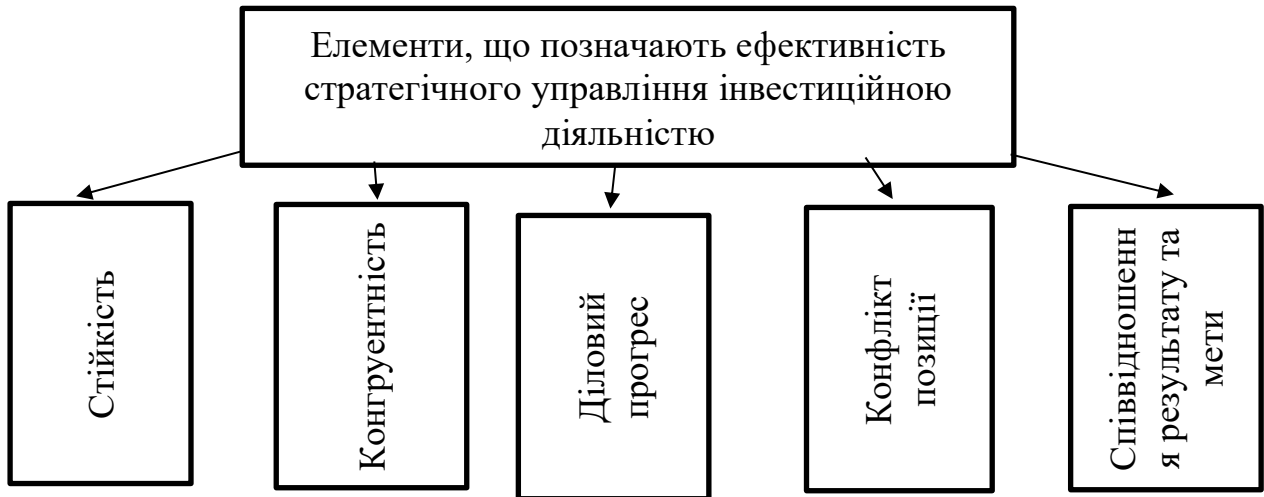

Рис 1.1 Елементи що складають ефективність стратегічного управління інвестиційною діяльністю

Розроблено автором на основі джерела [7]

Висновки

Наразі, економіка нашої держави переживає скрутні часи, а її підгрунття, тобто галузь промисловості та її підприємства критично потребують грошових вливань для поновлення та модернізації свого виробничого потенціалу.

В складних ринкових умовах, що зумовлені економічною кризою, найкращим шляхом отримання коштів для вливань у економічну діяльність підприємства є отримання інвестицій.

Для підприємств промисловості інвестиції є рятівним колом, але для досягнення сталого результату та поліпшення свого фінансового становища необхідно провадити інвестиційну діяльність.

Інвестиційна діяльність підприємства із часом має стати частиною стратегічного управління економічною діяльністю задля досягнення довгострокових цілей, що дозволить оптимізувати розвиток підприємства, оптимальну структуру інвестування, а також сукупність практичних та методичних дій щодо їх досягнення.

Необхідно врахувати, що із часом виникає потреба оцінити ефективність розробленого стратегічного управління інвестиційною діяльністю промислового підприємства, та розробити методичні підходи до їх уніфікованого аналізу.

Адже ефективність може змінюватись в залежності від мінливих економічних умов, вона взаємопов'язана з поняттями конкурентоспроможності, і потрібно порівнювати відповідно інших підприємств, якщо підприємство буде більш конкурентоспроможним на ринку, займати лідируючі позиції та бути більш інвестиційно привабливим, відповідно більше коштів вливати в економіку держави. Вчасно визначити ефективність стратегічного управління інвестиціям на підприємстві та розробити відповідний методичний підхід дозволить зміцнити підприємство з середини.

Незважаючи на зацікавленість дослідників у даному питанні та великій кількості поглядів, публікацій та методів оцінки, питання потребує подальшого дослідження.

BESSONOVA S.I.^{1*} KOMAROV A.S.²

1* Doctor of Economics, Professor, Department of Accounting and Taxation, Pryazovsky State Technical University, e-mail: bessonovasvitlana71@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-4938-3375

2 PhD student, Department of Accounting and Taxation, DVNZ "Pryazovsky State Technical University", e-mail: gymnasium777@gmail.com ORCID ID: 0009-0005-9025-7110

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE EFFICIENCY OF STRATEGIC MANAGEMENT OF INVESTMENT ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

The article addresses contemporary issues faced by industrial enterprises and their crisis situation since the onset of the war in Ukraine, emphasizing the necessity of investment attraction and implementation of investment activities in a strategic perspective. The scope of reduction of industrial enterprises and their losses is determined. Modern methodological approaches to evaluating the effectiveness of strategic investment management of industrial enterprises are discussed, and new perspectives are developed based on researched scientific foundations. **Methodology:** A wide range of general scientific and specialized methods of scientific research have been employed to achieve the stated objective: scientific abstraction, scientific fact, deduction, analysis, and synthesis - to determine the current state of industrial enterprises and strategic investment management on them, as a basis for forming methodological approaches to assessing their effectiveness. **Results:** The article discusses, analyzes, and specifies the amount of losses incurred by industrial enterprises since the beginning of the war initiated by the Russian Federation. Ways to improve the economic situation in industrial enterprises through investment attraction are proposed as a means of obtaining additional opportunities for economic development and stability amid economic turbulence. Views of scientists on this issue are considered, highlighting the necessity of conducting investment activities and strategic management. Modern methodological approaches to evaluating the effectiveness of strategic investment management are formulated as markers of enterprise activity. **Scientific novelty:** It is theoretically substantiated that the most effective and accessible way to improve the situation in industrial enterprises is through investments. Enterprises engaging in investment activities on a regular basis and strategically managing them have a number of advantages in the economic market due to the mobilization of additional resources into their activities. Formulated and updated methodological approaches to evaluating the effectiveness of strategic management of industrial enterprises allow for successful investment activities by correctly allocating resources. **Practical significance:** The practical conclusions formulated and proposed in the article emphasize the importance for industrial enterprises, during this period of economic turbulence, to attract investments and engage in investment activities as a means of mobilizing additional resources for development and maintaining market positions. Enterprises that utilize the updated and formulated methodological approaches to evaluating the effectiveness of strategic management presented in this article will be able to manage and sift through inefficient elements of investment activities, freeing up resources for more effective future endeavors.

Keywords: investments, investment activities, industrial enterprises, strategic management, methodological approaches, effectiveness.

REFERENCES

1. Voinarenko M.P., Yepifanova I.Iu. (2011). *Management of investment activities of industrial enterprises. Monograph*. Vinnytsia: VNTU [in Ukrainian].
2. Hitman L. Dzh. (2010) *Basics of investing: trans. from English*. Kyiv: Dilo [in Ukrainian].
3. Huzenko A.O. (2022) *Strategic development of enterprises in the global competitive economy*. Candidate's thesis. Vinnytsia: VNTU [in Ukrainian].
4. Dzoba V. B. (2018) Conceptual principles of the formation of the controlling system at enterprises. *Biznes Inform.* 5, 255–260 [in Ukrainian].
5. Zahorodnii A. H. (2021) Financial and economic dictionary. (Vols. 1-3). Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniki. [in Ukrainian].
6. Linnik D. Yu. (2023) The role of industrial parks in the post-conflict reconstruction of Ukraine *materialy Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia* (p 50) Odessa: Astroprin [in Ukrainian].
7. Pastukhova V. V. (2012) Strategic enterprise management: philosophy, policy, efficiency. Kyiv: KNTEU [in Ukrainian].

8. Petrenko L.M. (2012) Theoretical aspects of investment activity research *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 22(2), 330-334 [in Ukrainian].
9. Pysarevskiy I.M., Tyshchenko O.M., Pokolodna N.B., Petrova N.B. (2009) Strategic management: a textbook. Kharkiv : KhNAMH [in Ukrainian].
10. Fedorenko V. H., Didenko O. M., Ruzhenskyi M. M., Itkin O. F. (2018) Political Economy: Kyiv : Alerta, [in Ukrainian].
11. Law of Ukraine on Investment Activity. №47 (1991 September 18). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 47, 646 [in Ukrainian].
12. The total amount of direct damage to infrastructure has increased to 114.5 billion. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-in...> (access date 18/5/2023)
13. Russia will pay" - a project for the collection, evaluation and analysis of information on material losses of Ukraine from the war with Russia. URL: <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/> (access date 19/5/2023)
14. The role of technological and industrial parks in ensuring the innovative activity of enterprises and attracting investments to the economy of Ukraine URL: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/376/353> (access date 20.11.2023)
15. A third of the industrial potential in Ukraine is not used due to high risks URL: <https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/tretyna-promyslovoho> (access date 21/5/2023)

Стаття надійшла до редакції: 09.12.2023
Received: 2023.12.09

УДК 338.47:656.07

ЗАДОЯ В. О.^{1*}, КУПЦОВ Ю. В.²

^{1*} каф. «Економіка та менеджмент», Український державний університет науки і технологій, e-mail: v.a.zadoya@gmail.com. ORCID 0000-0001-9408-4978

² каф. «Економіка та менеджмент», Український державний університет науки і технологій, e-mail: t.kuptsova@ukr.net ORCID ID: 0000-0001-5535-500X

ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПАСАЖИРСЬКИХ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ

Мета. Аналіз впливу цифровізації на пасажирські залізничні перевезення, та оцінка її ролі у підвищенні конкурентоспроможності цього сектору. **Методика.** Для досягнення мети і вирішення зазначених завдань було використано такі методи: *аналіз літератури та досліджень* - автори провели ґрунтовний аналіз наукових праць, досліджень і публікацій, які охоплюють тему цифровізації в галузі громадського транспорту; *компаративний аналіз* - зіставлення різних підходів та технологій у сфері цифровізації дозволило визначити найбільш ефективні методи та стратегії, які можуть бути впроваджені в громадському транспорті; *прогнозування і моделювання* - використання моделей та прогнозів для оцінки майбутнього розвитку цифровізації в галузі залізничних перевезень та її потенційного впливу на економіку та суспільство. **Результати.** Визначено, що впровадження цифрових технологій дозволить автоматизувати ряд процесів в управлінні залізничним рухом, підвищити ефективність та знизити оперативні витрати, підвищити задоволеність та лояльність пасажирів, знизити ризик аварій та інцидентів, збільшити доходи через підвищення якості послуг і знизити витрати через оптимізацію ресурсів. Загалом, обґрунтовано, що цифровізація сприяє створенню нових та більш гнучких тарифних пропозицій, зорієнтованих на індивідуальні потреби користувачів. **Наукова новизна.** Авторами запропоновано напрями цифровізації пасажирських залізничних перевезень, визначено ключові аспекти, пов'язані з конкурентоспроможністю пасажирських залізничних перевезень. Запропоновано методичний підхід до оцінки ефекту скорочення часу в дорозі, основою оцінки може бути економічна вартість часу та альтернативний підхід до оцінки ефекту скорочення часу в дорозі передбачає використання величини валового регіонального продукту на душу населення, генерованого в регіоні за одиницю часу, як вартісного еквіваленту зекономленого часу. **Практична значимість.** Результати нашого дослідження можуть бути використані залізничними пасажирськими компаніями-перевізниками для модернізації існуючих систем та впровадження нових технологій, створення нових продуктів і рішень, які підтримують цифровізацію та оптимізацію громадського транспорту, розробки нових бізнес-моделей, оптимізації ланцюгів поставок, підвищення ефективності перевезень й безпеки громадського транспорту, за рахунок удосконалення системи моніторингу і реагування на надзвичайні ситуації.

Ключові слова: залізничний транспорт, пасажирські перевезення, цифровізація, конкурентоспроможність, економічна ефективність

Постановка проблеми

Протягом останніх десяти років громадський транспорт суттєво змінився, а міська мобільність населення зазнала великих трансформацій. Причиною глобальних змін у тому, як ми живемо та рухаємося стали процеси цифровізації та інновації. Швидкий розвиток цифрової еволюції, з кожним кроком наближає нас до підходу, орієнтованого на людину, як клієнта транспортних послуг.

Цифровізація – це ключовий тренд сучасності у глобальних бізнес-процесах та повсякденному житті і поступовий процес переходу до режиму цифрового бізнесу [1]. Цей процес також включає у себе прийняття чи збільшення використання цифрових і комп'ютерних технологій окремою організацією, галуззю або країною загалом. Іншими словами, це використання цифрових технологій для:

- підвищення ефективності обробки інформації;
- зниження загальних витрат;
- підвищення продуктивності (наприклад, експлуатація, технічне обслуговування);
- створення нових бізнес-моделей;
- забезпечення нових можливостей отримання доходу та створення доданої вартості.

Технологічний ландшафт постійно змінюється, і очевидно, що громадський транспорт отримує додаткову вигоду від впровадження цифрових інновацій. Також новітні технології почали впливати на сектор громадського транспорту. Фахівці повинні враховувати ці тенденції, щоб гарантувати використання потенціалу процесу цифровізації для забезпечення потреб пасажирів транспортного сектору послуг, особливо залізничних пасажирських перевезень.

Впровадження технологій прискорилося з появою смартфонів і значно зростає з впровадженням мережі 5G. Пасажири здійснюють пошук інформації щодо зручності маршрутів подорожей та вартості послуг в режимі реального часу. У поєднанні з передовими технологіями (такими як інформаційні інструменти діагностики, Інтернет речей (IoT), машинне навчання та штучний інтелект (ШІ)), сектор громадського транспорту може здійснювати інтелектуальну та швидку конвертацію даних у корисну інформацію. Це поступово призведе до кардинальної трансформації бізнес-процесів (планування технологічних процесів, експлуатації та технічного обслуговування виробничих фондів) з точки зору підвищення доступності активів та економічної ефективності.

Залізничний сектор пасажирських перевезень стає свідком швидкого впровадження інноваційних технологій в перевізний процес. Останні два десятиліття пасажирські компанії по всьому світу впроваджують процеси цифровізації в клієнтському середовищі, щоб зробити подорожі пасажирів більш комфортними. Метро та інші міські транспортні системи перетворилися із звичайної транспортної послуги в інтегрованих постачальників громадського транспорту. Окрім перевезення пасажирів між пунктами відправлення та призначення, ці транспортні системи також реалізують процес діджиталізації надання послуг, таких як безпека, клієнтська підтримка та оперативна інформація.

Крім того, зростає попит на інформацію в реальному режимі і дані про мобільність стають більш персоналізованими, ідентифікованими та передбачуваними. Це дозволило створити прошарок нових технологій, підкріплених автоматизованими проектами та рішеннями на основі штучного інтелекту. Що, в цілому, призвело до розвитку цифровізації в залізничних перевезеннях, в обслуговуванні активів й інфраструктури, в системах управління та сигналізації, в клієнтському досвіді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Науковці також не залишилися осторонь процесів цифровізації на пасажирському транспорті. Одним із ключових напрямків досліджень є використання інформаційних технологій, Інтернету речей та штучного інтелекту для оптимізації роботи транспортних систем. Це дозволяє здійснювати в реальному часі аналіз даних про рух транспорту, що покращує планування маршрутів та розподіл ресурсів.

Однією з ключових тенденцій є персоналізація послуг та зростання попиту на інформацію в режимі реального часу. Використання штучного інтелекту дозволяє адаптувати послуги до індивідуальних потреб пасажирів, що зробило подорожі більш зручними та ефективними.

Ардіто Л., Петруцелі А.М., Панніелло У., Гаравелі А.К. у своїй праці [2] відзначали: цифровізація стає ключем до майбутнього розвитку громадського транспорту, забезпечуючи інноваційні та зручні рішення для пасажирів у всьому світі.

Науковець та дослідник у галузі цифровізації та міської мобільності - Аткинсон Л. активно вивчає вплив цифрових інновацій на транспортні системи та мобільність населення. У своїх дослідженнях, наприклад, у роботі [3], Аткинсон розглядає різні аспекти цифрової трансформації в громадському транспорті. Вона висловлює думку, що інтеграція цифрових технологій у транспортні системи може покращити доступність та ефективність громадського транспорту, що є ключовим для майбутнього розвитку міст.

Олександр Берман, Марсело Кано-Коллман у дослідженні зосереджують увагу на те, як бізнес може адаптуватися до цифрової еволюції, зокрема у сфері громадського транспорту, шляхом використання цифрових технологій для оптимізації бізнес-процесів та поліпшення клієнтського досвіду [4].

Ці дослідники відіграють важливу роль у формуванні стратегій цифровізації в галузі громадського транспорту та сприяють створенню більш інноваційних та зручних транспортних систем для населення.

У статті «Перспективи розвитку інформаційної інфраструктури залізничного транспорту України» авторами С. Панченко, С. Приходько, О. Волковим, М. Штомпель розглянуто розбудову інформаційної системи для залізничного транспорту, що дозволяє об'єднати в єдиному інформаційному просторі корпоративної мережі залізничного транспорту України підприємства, організації та установи галузі незалежно від підпорядкування. Проаналізовано можливості мережі Інтернет та локальних мереж при організації єдиної корпоративної інформаційної мережі залізничного транспорту [5].

В дослідженні В. Задої «Цифровий потенціал маркетингового управління розвитком залізничного транспорту» автором встановлено, що цифровізація невинно впливає на особливості господарювання залізничного транспорту, який відповідно до імператив розвитку світової економіки змушений перебудовувати свою діяльність у всіх сферах [6].

У статті Чаркіної Т.Ю., Пшінька О.М., Орловської О.В., Карри А.О. [7] доведено доцільність застосування антикризового менеджменту пасажирських перевезень як фактору підвищення конкурентоспроможності залізниці. З метою підвищення рівня конкурентоспроможності залізничних пасажирських перевезень, а також опанування більшого сегменту на ринку транспортних послуг, встановлено необхідність аналізу переваг існуючих потенційних конкурентів на ринку транспортних послуг та розробити заходи, які можна запропонувати «Укрзалізниці» для підвищення ефективності пасажирського господарства.

Чаркіна Т. Ю., Пшінько О. М., Божок Н. О. у статті [8] пропонують варіанти підвищення конкурентоспроможності пасажирських залізничних перевезень шляхом утворення концесії пасажирських вокзалів, як прямого напрямку для забезпечення комфортабельних послуг у перевезеннях пасажирів залізничним транспортом, а також можливості для ПАТ «Укрзалізниця» не просто позбутися непрофільних активів, а і збільшити дохідність на довгостроковий період.

В роботі Токмакової І.В, Чередниченко О.Ю., Войтова І.М., Паламарчук Ю.С. досліджено передумови цифрової трансформації залізничного транспорту. Розкрито зміст цифровізації та її переваги для бізнесу. Акцентовано увагу на активізації цифрових перетворень на залізничному транспорті країн ЄС. Виявлено стан впровадження ІКТ на залізничному транспорті та визначено основні напрямки реалізації цифрових перетворень в вітчизняній залізничній галузі на технологічному і організаційному рівнях [9].

Даний контекст підкреслює, що в сучасному світі цифрова трансформація є всесвітнім явищем, і відкриває нові можливості для інноваційного розвитку компаній та надає конкурентну перевагу, базуючись на глибокому розумінні потреб клієнтів і забезпеченні ефективного використання ресурсів й енергоефективності. Використання сучасних цифрових технологій може значно підвищити продуктивність управління залізничними перевезеннями, в тому числі, пасажирських перевезеннях, потребуючи розробки та впровадження комплексу цифрових інновацій, як організаційного, так і технологічного характеру.

Виклад основного матеріалу дослідження

Цифрова трансформація пасажирських залізничних перевезень в Україні є комплексним процесом, що охоплює всі технологічні і логістичні операції. У контексті воєнного стану в країні, пасажирські залізничні перевезення відіграють ключову роль у підтриманні економічної стабільності, асимілюючи широкий спектр цифрових інновацій. Головний фокус цих змін спрямований на розвиток мультимодальних, інтегрованих, автоматизованих, безпекових, екологічних і, у перспективі, автономних транспортних систем.

Цифровізація технологічних операцій пасажирських перевезень залізничного транспорту забезпечить підвищення ефективності операційної діяльності та продуктивність праці персоналу інфраструктурних підрозділів УЗ - станцій, депо, вокзалів, менеджерів середнього рівня та експлуатаційно-ремонтного персоналу, забезпечуючи їх оперативною інформацією в режимі реального часу, в тому числі, централізованим управлінням рухом поїздів, картами маршрутів та інше.

Першочерговим кроком розвитку цифровізації є перехід на електронний документообіг. Транспортна документація, її формат та вимоги до неї значно різняться, враховуючи законодавчі регуляції, тарифну політику та специфіку розвитку окремих видів транспорту. Синхронізація цих

документів, їх цифровізація сприятиме значному прискоренню процесів обробки, реєстрації, контролю та відстежування руху у пасажирських перевезеннях.

В рамках мультимодальних перевезень реалізується інтеграція різних видів транспорту через використання інформаційних, організаційних, технічних елементів та учасників перевезення. В кожному сегменті галузі застосовується комплекс рішень для досягнення цієї інтеграції.

Концепція розвитку цифровізації залізниці загалом включає впровадження автономних потягів та передових систем управління залізничним рухом. Діяльність, пов'язана з інспекцією та ремонтом інфраструктури (тунелів, мостів, колії), в майбутньому буде здійснюватися за допомогою інтелектуальних робототехнічних систем, а технічне обслуговування виконуватиметься дистанційно на основі моделей прогнозу аналітики.

У логістиці стрімкий ріст електронної комерції сприяє комплексній цифровізації ланцюжків поставок. Цифрові платформи і веб-майданчики витісняють традиційні сервіси завдяки створенню єдиного інформаційного простору, комфортного інтерфейсу та оперативної гнучкості. Технології розподілених реєстрів, включно з блокчейном, широко використовуються для здійснення угод та оформлення перевезень залізницею.

Цифрові інструменти моделювання транспортних систем сприяють регулюванню рівня викидів та управлінню транспортними засобами на протязі всього їх життєвого циклу. Неперервний моніторинг негативного впливу рухомого складу на навколишнє середовище та дотриманням екологічних вимог інфраструктурними об'єктами УЗ стають можливими і в режимі реального часу.

У галузі залізничного транспорту щоденно генерується значний обсяг даних, використання яких оптимізує роботу пасажирських перевезень. Розробляються стандарти збору, обробки, зберігання та передачі даних в інтегрованому цифровому середовищі.

Новітні бізнес-моделі та трансформація бізнес-процесів Укрзалізниці на тлі воєнного стану включає:

- «Мобільність як послуга» (Mobility-as-a-Service, MaaS) в Україні: Цей напрям передбачає створення гнучких транспортних систем, які відповідають потребам промислових галузей під час воєнного стану, з мінімізацією негативного впливу на навколишнє середовище. Втілення цієї концепції полягає у наданні комплексних послуг з прямим доступом до мережі транспортних сервісів, в т.ч. планування маршрутів і часу пересадок у реальному часі, з огляду на безпекові проблеми.

- Логістичний пулінг: Цей метод включає координацію логістичних процесів через онлайн-платформи, які надають учасникам галузі доступ до централізованої інформації, необхідної для ефективного спільного використання логістичних ресурсів у складних умовах воєнного стану. ии

- 5PL (Fifth Party Logistics Providers): Цей підхід до надання логістичних послуг включає створення екосистеми для надання повного спектру транспортно-логістичних послуг на основі платформених рішень, не маючи при цьому власних фізичних ресурсів.

Цифрова трансформація транспортної системи України спрямована на вирішення стратегічних завдань, таких як інтеграція нових або зруйнованих територій, підвищення безпеки у транспортному секторі, оптимізація перевезень, мінімізація екологічного впливу та удосконалення якості послуг. В умовах воєнного стану, це стає особливо важливим для забезпечення стабільності та ефективності логістичних ланцюжків (табл. 1).

Інноваційні комунікаційні технології посилюють синергію між різними видами транспорту, дозволяючи спростити попереднє планування маршрутів перевезень, тим самим, знизити логістичні витрати і час доставки, що в цілому, забезпечує підвищення ефективності транспортної складової в економіці.

Якщо аналізувати глобальні тренди розвитку інноваційних цифрових технологій пасажирських залізничних перевезень [10], то можливо відмітити, що вони зосереджені на експлуатації рухомого складу, модернізації сигнальних систем, автоматизації процесу управління трафіком та поїздами. Однею з ключових переваг є збільшення пропускної спроможності без розширення фізичної інфраструктури. Інтегроване використання технологій комп'ютерного аналізу, наприклад, може збільшити пропускну спроможність на 15–20% [10].

Таблиця 1

Напрями цифровізації пасажирських залізничних перевезень

Напрямок впровадження	Приклад застосування цифровізації
Електронний документообіг	Впровадження електронних квитків та онлайн-управління документами для поїздки
Віддалене спілкування	Використання інструментів онлайн-комунікації для реального, віддаленого спілкування.
Обробка платежів	Інтеграція методів мобільних платежів, стандартизація документів для подорожей та використання мобільних додатків для доступу до транспортних послуг.
Хмарні технології	Вдосконалення обробки даних: збір та аналіз даних про трафік, використання технологій «bigdata».
Інтегровані системи управління транспортом	Трансформація та автоматизація систем управління рухомим складом
Розумні транспортні системи	Розробка автоматизованих та автономних систем для контролю трафіку, прогнозування умов руху, підтримка режиму автопілот.
Мобільні платформи логістичних послуг	Створення цифрових платформ, орієнтованих на надання логістичних послуг, включаючи бронювання квитків, визначення оптимального маршруту

Джерело (розроблено авторами)

Також у сфері логістики пасажирських залізничних перевезень, автоматизація та використання передових аналітичних рішень, заснованих на штучному інтелекті, радикально змінюють ландшафт галузі. Системи розподільчих реєстрів (blockchain) можуть принести вигоди у вигляді зростання продуктивності праці, прозорості і оптимізації операційної діяльності.

Цифрові технології сприяють розвитку нових сервісів та індивідуалізації існуючих, з акцентом на гнучкість тарифних пропозицій і персоналізацію для кожного користувача.

В Україні, розвиток транспортних коридорів має величезний потенціал для синергетичних ефектів, з огляду на географічне розташування країни. Проекти цифровізації транспортних коридорів можуть приносити значні переваги, перевищуючи вкладені кошти.

Залізничний транспорт виступає піонером у використанні технологій безпілотного керування. Наземний залізничний транспорт, на відміну від метрополітену, все ще перебуває на етапі тестування повністю автономних потягів для міського та міжміського сполучення. Великі світові залізничні компанії, як-от Deutsche Bahn та SNCF, анонсували запуск напівавтономних і повністю автономних пасажирських поїздів у найближчі роки [11].

При розрахунку впливу процесу діджиталізації на конкурентоспроможність пасажирських залізничних перевезень потрібно врахувати, що вона є багатограним поняттям і включає не тільки економічну ефективність, але й технічні та сервісні аспекти. Стратегічне планування та впровадження інновацій є ключовими для підвищення рівня конкурентоспроможності в цій галузі.

Основоположним у визначенні економічної конкурентоспроможності пасажирських залізничних перевезень є оцінка вартісно-фінансових показників. Серед ключових економічних індикаторів важливо виділити операційний дохід, маржинальну рентабельність, пасажирооборот. Крім того, важливим показником є собівартість перевезення одного пасажиро-кілометра, яка відображає ефективність використання ресурсів компанії.

Технічна складова конкурентоспроможності включає аналіз стану пасажирського вагонного складу, що вимірюється через вік, технічний стан та сучасність вагонів. Пропускна спроможність залізничної мережі, що визначається максимальною кількістю поїздів, які можуть прослідувати через ділянку за одиницю часу, є важливим показником для оцінки потенціалу збільшення обсягів перевезень. Також критичне значення має швидкість перевезень, яка впливає на загальну привабливість послуги для пасажирів.

Сервісна складова конкурентоспроможності оцінюється через такі параметри, як рівень комфорту вагонів (наявність кондиціонування, Wi-Fi, якість сидінь), частота рейсів, що визначає доступність послуг для пасажирів, та рівень обслуговування клієнтів (швидкість обслуговування, професіоналізм персоналу, інформаційна підтримка). Особливо важливим є рівень інтеграції

залізничних перевезень з іншими видами транспорту, що визначає зручність використання залізниці у більш широкому контексті мультимодальних перевезень.

При оцінці конкурентоспроможності пасажирських залізничних перевезень необхідно враховувати ефективність інвестицій у цифровізацію. Цифровізація впливає на кілька ключових аспектів, які безпосередньо пов'язані з конкурентоспроможністю (табл. 2).

Врахування цих аспектів при оцінці інвестицій у цифровізацію дає змогу залізничним компаніям розробляти стратегії, які спрямовані не лише на технічне оновлення, але й на комплексне покращення конкурентоспроможності на ринку пасажирських перевезень.

Для всебічної оцінки економічної ефективності інвестицій у проекти цифровізації пасажирських залізничних перевезень потрібно систематизувати і класифікувати зазначені в табл. 1 напрями впровадження інновацій та їх вплив на економічний розвиток транспортних систем.

Зазвичай, залежно від форми впливу проекту на економічне середовище, відокремлюють соціальні, економічні та екологічні ефекти, а також розрізняють ефекти вимірні у вартісній формі, і ті, що не піддаються кількісній оцінці.

Неможливо коректно оцінити у вартісному вираженні наступні ефекти для пасажирських перевезень:

- Підвищення комфорту, якість планування та перевезення пасажирів;
- Зручність планування маршрутів у мультимодальних перевезеннях;

Зниження трудомісткості та одноманітність технологічних операцій (для персоналу перевізних компаній).

Таблиця 2

Ключові аспекти, пов'язані з конкурентоспроможністю пасажирських залізничних перевезень

Приклад елемента	Технологічні функції
Підвищення ефективності операцій	автоматизація управління рухомим складом, електронний документообіг та інтелектуальні системи контролю, що, в цілому, оптимізує робочий процес, знижує витрати на обслуговування та підвищує загальну продуктивність.
Удосконалення якості обслуговування клієнтів	більш гнучке та зручне бронювання квитків, інформування про розклади руху поїздів, реальний час очікування тощо., що підвищує задоволеність пасажирів та лояльність до залізничних перевізників.
Збільшення безпеки	впровадження цифрових систем безпеки, таких як моніторинг стану колій, системи раннього виявлення пошкоджень рухомого складу, сприяють зниженню ризику аварій та інцидентів, що також є важливим чинником у конкурентній боротьбі.
Дані та аналітика для стратегічного планування	використання великих баз даних (Bigdata) та аналітичних інструментів дозволяє компаніям краще розуміти потреби пасажирів, попит на певні маршрути, та ефективно планувати розширення послуг.
Збільшення доходів та зниження витрат	цифровізація може призвести до збільшення доходів через підвищення якості послуг та зниження витрат через оптимізацію ресурсів.

Джерело [розроблено авторами]

Ці ефекти переважно характеризують нову якість пасажирських залізничних перевезень, визначають їх рівень розвитку, тому при оцінці інвестицій у цифровізацію важливо виявляти та детально описувати їх.

При спробі оцінити деякі ефекти можуть виникнути труднощі, пов'язані з наявністю альтернативних підходів до економічної оцінки, неможливістю врахування всіх складових цих ефектів або труднощами оцінки впливу цифровізації на динаміку макроекономічних показників. Наприклад, при оцінці ефекту скорочення часу пасажирів в дорозі ($\sum E_i^{\text{час пас.}}$) основою оцінки може бути економічна вартість часу ($w_{\text{пас}}$). Цей параметр враховує вартість часу пасажирів, який він міг би використати більш продуктивно.

Це може бути розраховано на основі середньої зарплати чи іншої вартісної метрики:

$$\Sigma E_i^{\text{час пас.}} = (T_i^{\text{д.зМ}} - T_i^{\text{п.зМ}}) \times w_{\text{пас}} \times N_{\text{пас}} - D_i$$

Де:

$T_i^{\text{д.зМ}}$ - час у дорозі до змін, год.

$T_i^{\text{п.зМ}}$ - час у дорозі після змін, год.

$w_{\text{пас}}$ - економічна вартість часу, грн.

$N_{\text{пас}}$ - кількість пасажирів, чол.

D_i - додаткові витрати (витрати, пов'язані з реалізацією заходів для скорочення часу в дорозі, а також заощадження від ефективнішого використання ресурсів), грн.

За цього методу оцінки економічного ефекту впровадження цифрових технологій в пасажирські залізничні перевезення виникають неточності з наступних причин. По-перше, через значну диференціацію населення за доходами, однакова оцінка вартості години пасажирів видається некоректною. По-друге, при використанні вищезазначеної формули залишається недооціненим ефект зниження фактору транспортної втоми. Альтернативний підхід до оцінки ефекту скорочення часу в дорозі передбачає використання величини валового регіонального продукту на душу населення, генерованого в регіоні за одиницю часу, як вартісного еквіваленту зекономленого часу. Тим не менш, цей погляд не враховує реальність, що відведений час може використовуватися не тільки для праці, але й для дозвілля, а також для задоволення особистих потреб.

Висновок

Вплив цифровізації на конкурентоспроможність пасажирських залізничних перевезень є ключовим фактором у формуванні майбутнього громадського транспорту. Цифрові технології не тільки трансформують способи управління та оптимізацію залізничних операцій, але й надають безпрецедентні можливості для поліпшення ефективності, продуктивності та екологічності цього важливого сектора.

Впровадження інноваційних цифрових технологій кардинально змінило індустриальний пейзаж, запускаючи нові тенденції. У контексті пасажирських залізничних перевезень, це означає переосмислення традиційних підходів до управління, обслуговування пасажирів, безпеки та інфраструктури. Цифрові технології відкривають двері до автоматизації, удосконалення збору та аналізу даних, підвищення безпеки і загальної продуктивності системи.

Цифровізація також сприяє екологічності та стійкості залізничних перевезень, що робить їх більш привабливими для сучасного споживача, який звертає увагу на екологічні питання. Інтеграція екологічних технологій та впровадження електронних систем управління рухом знижують вуглецевий слід та покращують загальну продуктивність.

Розглядаючи питання конкурентоспроможності пасажирських залізничних перевезень, важливо зазначити, активне використання можливостей цифрових технологій призведе до зниження експлуатаційних витрат, поліпшення якості обслуговування та створення інтелектуальної інфраструктури. Це не тільки буде сприяти збільшенню прибутковості компаній-перевізників, але й підвищить рівень задоволеності пасажирів.

Загалом, цифровізація відіграє ключову роль у підвищенні конкурентоспроможності пасажирських залізничних перевезень. Завдяки новим технологіям, залізничні операторські компанії здатні не тільки оптимізувати свої операції, але й задовольнити вимоги сучасних пасажирів, забезпечуючи безпечно, ефективно, та екологічно стійке обслуговування.

ZADOIA V.O.^{1*}, KUPTSOV Yu.V.²

1* Dept. "Economics and Management", Ukrainian State University of Science and Technology, e-mail: v.a.zadoya@gmail.com. ORCID ID: 0000-0001-9408-4978

2 Department of Economics. "Department of Economics and Management, Ukrainian State University of Science and Technology, e-mail: t.kuptsova@ukr.net ORCID ID: 0000-0001-5535-500X

THE IMPACT OF DIGITALISATION ON THE COMPETITIVENESS OF PASSENGER RAIL TRANSPORT

Objective. To analyse the impact of digitalisation on passenger rail transport and assess its role in increasing the competitiveness of this sector. **Methods.** The following methods were used to achieve the goal and solve these tasks: literature and research analysis - the authors conducted a thorough analysis of scientific papers, studies and publications covering the topic of digitalisation in the field of public transport; comparative analysis - comparing different approaches and technologies in the field of digitalisation allowed to identify the most effective methods and strategies that can be implemented in public transport; forecasting and modelling - using models and forecasts to assess future development **Results.** It has been determined that the introduction of digital technologies will automate a number of processes in railway traffic management, increase efficiency and reduce operating costs, increase passenger satisfaction and loyalty, reduce the risk of accidents and incidents, increase revenues by improving the quality of services and reduce costs by optimising resources. In general, it is proved that digitalisation contributes to the creation of new and more flexible tariff offers that are focused on the individual needs of users. **Scientific novelty.** The authors propose directions for the digitalisation of passenger rail transport and identify key aspects related to the competitiveness of passenger rail transport. A methodological approach to assessing the effect of reducing travel time is proposed, the basis of which can be the economic value of time, and an alternative approach to assessing the effect of reducing travel time involves using the value of the gross regional product per capita generated in the region per unit of time as a cost equivalent of the saved time. **Practical significance.** The results of our study can be used by railway passenger companies to modernise existing systems and introduce new technologies, create new products and solutions that support the digitalisation and optimisation of public transport, develop new business models, optimise supply chains, improve transport efficiency and public transport safety, and improve the system of monitoring and responding to emergencies..

Keywords: railway transport, passenger transportation, digitalisation, competitiveness, economic efficiency

REFERENCES

1. UATP - Union Africaine des Transports Publics. Website. Retrieved from: <https://www.uitp.org/news/digital-transformation-in-public-transport-eu-project-analysing-impact-on-jobs-competences-and-working-conditions/>
 2. Ardito, L., Petruzzelli, A.M., Panniello, U., & Garavelli, A.C. (2019). Towards Industry 4.0: Mapping digital technologies for supply chain management-marketing integration. *Business Process Management Journal*, 25(2), 323-346. <https://doi.org/10.1108/BPMJ-04-2017-0088>
 3. Atkinson, L. (2013). Smart shoppers?. *International Journal of Consumer Studies*, 37, 387-393. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12025>
 4. Berman, A., Cano-Kollmann, M., & Mudambi, R. (2022). Innovation and entrepreneurial ecosystems: fintech in the financial services industry. *Review of Managerial Science*, 16, 45–64. <https://doi.org/10.1007/s11846-020-00435-8>
 5. Panchenko, S., Prykhodko, S., Volkov, O., & Shtompel, M. (2014). Perspektyvy rozvytku informatsiynoi infrastruktury zaliznychnoho transportu Ukrainy. [Prospects for the development of the information infrastructure of railway transport of Ukraine]. *Ukrainian Railways*, 12, 46-49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrzal_2014_12_11. [in Ukrainian]
 6. Zadoia, V. O. (2022). Tsyfrovyyi potentsial marketynhovoho upravlinnia rozvytkom zaliznychnoho transportu. [Digital potential of marketing management of railway transport development]. *Efektivna ekonomika*, 11, 45-52. <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.11>
 7. Charkina, T. Yu., Pshinko, O. M., Orlovskaya, O. V., & Carra, A. O. (2020). Antikrizisnoe upravlenie passazhirskimi perevozkami kak faktor povysheniia konkurentosposobnosti zheleznnykh dorog. [Anti-Crisis Management of Passenger Transportation as a Factor of Increasing Railway Competitiveness]. *Ekonomichnyi visnyk Dniprovskoi politekhniki*, Vol. 4 (72), pp. 76–88.
 8. Charkina, T. Yu., Pshinko, O. M., & Bozhok, N. O. (2020). Kontsesiia vokzaliv yak shlyakh pidvyshchennya konkurentospromozhnosti pasazhyrskoho kompleksu zaliznychnoho transportu [Concession of railway stations as a way to increase the competitiveness of the passenger complex of railway transport]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, Vol. 11(3), pp. 36–42. [in Ukrainian].
 9. Tokmakova, I.V., Cherednychenko, O.Yu., Voytov, I.M., & Palamarchuk, Yu.S. (2019). Tsyfrova transformatsiia zaliznychnoho transportu yak faktor yoho innovatsiynoho rozvytku [Digital transformation of railway transport as a factor of its innovative development]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, Vol. 68, pp. 125–134.
 10. European Commission (2021a). Sustainable and Smart Mobility Strategy—Putting European Transport on Track for the Future. URL: <https://transport.ec.europa.eu/system/files/2021-04/2021-mobility-strategy-and-action-plan.pdf>
 11. Tech Xplore. veb-sait. Retrieved from: <https://techxplore.com/news/2021-10-germany-unveils-self-driving.html> (in English)
- Стаття надійшла до редакції: 9.12.2023.
Received: 2023.12.9

УДК 656.2

ЧАРКІНА Т. Ю.^{1*}, ГРИГОРЕНКО А. Д.²

^{1*} д.е.н., професор, завідувач кафедри «Економіка та менеджмент», Український державний університет науки і технологій, e-mail: charkina@i.ua, ORCID ID: 0000-0001-6202-0910

^{2*} аспірант кафедри «Економіка та менеджмент», Український державний університет науки і технологій, e-mail: andrewgrigorenkodnepr@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6050-4655

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРУКТУРИ УПРАВЛІННЯ ПАСАЖИРСЬКИМ ГОСПОДАРСТВОМ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ЙОГО АДАПТАЦІЯ ДО СУЧАСНИХ УМОВ В УКРАЇНІ

Мета. Для посилення конкурентоспроможності залізничних пасажирських перевезень в Україні необхідно дослідити досвід структурних перетворень у пасажирських господарствах іноземних залізниць, проаналізувати поточний стан вітчизняної системи управління залізничними пасажирськими перевезеннями та запропонувати ефективну організаційну структуру пасажирського комплексу АТ «Українська залізниця» у сучасних умовах. **Методика.** Для досягнення поставленої мети застосовані методи аналогій, моделювання, порівняльного та ретроспективного аналізу. **Результати.** Розглянуто світовий досвід взаємодії організаційних ланок пасажирського комплексу залізниць. Виконано аналіз та виявлено проблеми взаємодії підрозділів у наявній системі управління залізничними пасажирськими перевезеннями. Запропоновано структуру управління пасажирським господарством АТ «Українська залізниця», яка допоможе оптимізувати його роботу та сприятиме підвищенню ефективності залізничних пасажирських перевезень в Україні. **Наукова новизна.** Узагальнено етапи трансформації структури управління пасажирським господарством після утворення АТ «Українська залізниця». Пасажирський комплекс розглянуто як єдину систему: на підставі візуалізації розподілу роботи з поїздами різних категорій визначено проблеми розмежування зон відповідальності між підрозділами пасажирського господарства. Розроблено модель удосконаленої організаційної структури управління пасажирським господарством залізничного транспорту відповідно до сучасних умов. **Практична значимість.** Запропоновані заходи можуть бути застосовані АТ «Українська залізниця» для удосконалення організаційної структури пасажирського комплексу у процесі переходу до вертикально інтегрованої моделі управління компанією.

Ключові слова: залізничний транспорт; пасажирські перевезення; пасажирське господарство; пасажирська компанія; організаційна структура; модель управління.

Постановка проблеми

Залізничний транспорт є стратегічно важливою галуззю економіки, від якої безпосередньо залежить стабільне функціонування держави. Беззаперечні переваги залізниці, такі як соціальна спрямованість, всепогодність, безпечність та надійність, роблять її одним із найбільш популярних засобів для подорожей серед пасажирів. Від злагодженої роботи усіх організаційних ланок залізничного транспорту залежить своєчасне та якісне перевезення вантажів та пасажирів, а запорукою успішної роботи будь-якого підприємства є грамотно побудована структура управління. Монопольне становище акціонерного товариства «Українська залізниця» у сегменті залізничних пасажирських перевезень передбачає від перевізника максимального врахування потреб громадян у переміщенні через дотримання балансу між запитами пасажирів та власними техніко-економічними можливостями. Відсутність системного підходу до впровадження організаційних змін у структурі управління пасажирським господарством негативно впливає на процеси планування і організації перевезень та якість обслуговування клієнтів. Посилює проблеми незавершене реформування галузі, недостатньо чітке розмежування зон відповідальності за виконання тих чи інших виробничих функцій та внутрішня неузгодженість дій між підрозділами, що відбивається на техніко-економічних показниках діяльності компанії останніх років. У кризових умовах функціонування організації одним із нагальних питань є визначення ефективної структури управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням підходів до організаційних змін у процесі реформування залізничного транспорту займалось чимало вітчизняних вчених. Однак у більшості наукових праць залізничний транспорт розглядається як єдиний комплекс, де пасажирська вертикаль виступає лише підсистемою. Пропозиції щодо принципів перебудови організаційної структури безпосередньо пасажирського господарства та підвищенню її ефективності були викладені у наукових працях Ю. С. Бараша [1, 2], Т. Ю. Чаркіної [3], О. О. Карась [4], Г. Д. Ейтутіса [5] та ін. Втім, з плином часу деякі з пропозицій втратили свою актуальність внаслідок повільного реформування галузі. Це, з одного боку, відбулося через технологічний розвиток, який випереджав впровадження змін у структурі управління. До прикладу, внаслідок автоматизації функцій з продажу проїзних документів об'єднані дорожні бюро (ОДБ) та лінійні бюро з розподілу та використання місць у пасажирських поїздах (ЛБК) були ліквідовані ще до акціонування Укрзалізниці. З іншого боку, зміни в організаційній структурі після утворення акціонерного товариства нерідко відрізнялися від тих, що були передбачені документами з реформування. До того ж, у більшості наукових праць та нормативних документів недостатня увага приділена питанню розподілу видів діяльності та зон відповідальності між структурними ланками пасажирського господарства. Зважаючи на це, виникає необхідність актуалізації пропозицій щодо перебудови організаційної структури пасажирського комплексу відповідно до сучасних умов.

Формування цілей статті

Метою статті є огляд світового досвіду управління залізничними пасажирськими перевезеннями, розгляд пасажирського комплексу як окремої системи, дослідження внутрішніх бізнес-процесів у господарстві та визначення оптимальної схеми взаємодії між його підрозділами.

Виклад основного матеріалу дослідження

Пасажирське господарство є одним з найбільших на залізничному транспорті. Хоча саме поняття «господарство» є досить умовним, до нього можна віднести персонал та сукупність пристроїв (споруд і рухомого складу), безпосередньо залучених до процесів обслуговування та перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу і пошти. За видами діяльності пасажирський напрям поділяється на сегменти з організації перевезень у швидкісному (прискореному), далекому, регіональному і приміському сполученнях та з обслуговування на вокзалах, станціях і зупинних пунктах. Штат працівників пасажирського господарства становить майже 38 тис. чол., а його майновий комплекс становлять статичні та динамічні технічні пристрої. До статичних пристроїв пасажирського господарства належать наступні інфраструктурні об'єкти:

- пасажирські вагонні дільниці, які займаються утриманням, експлуатацією та технічним обслуговуванням пасажирських вагонів;
- експлуатаційно-ремонтні пасажирські вагонні депо, які поєднують функції вагонних дільниць та ремонту пасажирських вагонів;
- ремонтні пасажирські вагонні депо, які не формують пасажирські поїзди, а здійснюють лише ремонт рухомого складу;
- моторвагонні депо, які займаються утриманням, експлуатацією та ремонтом моторвагонного рухомого складу;
- вокзали, до складу яких входять зали очікування, довідкові бюро, камери схову, багажні відділення тощо;
- квиткові каси, які не є окремими підрозділами, але безпосередньо залучені до процесу транспортного обслуговування населення.

До складу вагонних дільниць та експлуатаційно-ремонтних вагонних депо також входять резерви провідників та бази (контори) з обслуговування пасажирів, які займаються екіпіруванням пасажирських поїздів (постільною білизною, бакалійною продукцією тощо).

Оскільки в Україні абсолютна більшість залізничних ліній є змішаними (використовуються як для пасажирського, так і для вантажного руху), підрозділи пасажирського напрямку працюють у тісній взаємодії з іншими господарствами залізниці. Серед множини інфраструктурних об'єктів

варто відзначити залізничні станції, особливо пасажирські, віднесені до господарства перевезень, та зупинні пункти, якими опікується господарство будівель та споруд.

До динамічних пристроїв пасажирського господарства належить рухомий склад:

- пасажирські вагони локомотивної тяги;
- моторвагонний рухомий склад: швидкісні пасажирські поїзди, електропоїзди та дизель-поїзди.

Безпосередню участь у процесі перевезень також бере тяговий рухомий склад (електровози, тепловози тощо), віднесений до локомотивного господарства.

В Україні історично склалася система управління, за якої залізнична мережа була поділена за територіально-галузевим принципом на 6 регіональних залізниць, кожна з яких займалася усіма видами діяльності через узгодження та координацію дій з центральним органом управління. Почате більш ніж 10 років тому реформування залізничної галузі шляхом перетворення Державної адміністрації залізничного транспорту України на вертикально інтегровану холдингову компанію триває досі та набуло перманентного характеру. У 2013 році міжнародною консалтинговою компанією «Ernst & Young» було розроблено цільову організаційну структуру АТ «Укрзалізниця», у тому числі й пасажирського господарства. У звітах описано структурні зміни та активи, які повинні бути передані новоутвореним компаніям. Передбачалось збереження більшості підрозділів пасажирської вертикалі, перерозподіл їх внутрішнього підпорядкування із подальшим виокремленням в дирекції за видами діяльності, а у перспективі – перетворення на акціонерні товариства. Однак у документах не було зазначено, які саме зміни мають відбуватися у пасажирському господарстві на етапі створення окремих компаній: збереження чинної структури зі зміною форми управління або повторна реструктуризація чи реорганізація деяких організаційних ланок.

Перші істотні зміни в структурі пасажирського господарства почалися в 2017 році, коли була створена філія «Пасажирська компанія» (ПК). Проте вже на цьому етапі нововведення відрізнялися від початкового плану заходів з реформування. Після ліквідації пасажирських служб на рівні регіональних філій більшість персоналу була скорочена. Решта працівників увійшла до апарату управління створеної філії, що призвело до майже повної централізації процесів ухвалення управлінських рішень. Не були виділені в окремий підрозділ ремонтні пасажирські вагонні депо. Крім цього, протягом декількох років продовжував працювати Департамент з організації внутрішніх та міжнародних пасажирських перевезень (ЦЛ), який виконував функції, що безпосередньо стосувалися організації діяльності Пасажирської компанії, і лише у 2022 році він остаточно увійшов до її складу. Не можна також не відзначити, що спочатку до філії ПК також були передані вокзали позакласні та I класу, які від самого початку передбачалось передати окремому підрозділу. Як і з департаментом ЦЛ, це сталося лише декілька років потому, коли була створена філія «Вокзальна компанія». Що стосується приміських перевезень, то профільні дирекції так і не були створені. Наразі до складу служб приміських пасажирських перевезень регіональних філій (НРП) увійшли пасажирські відділи (сектори) дирекцій залізничних перевезень (ДНЛ). Квитково-касове обслуговування виявилось «поділеним» між філіями: усі змішані квиткові каси були підпорядковані Українському центру обслуговування пасажирів на залізничному транспорті – виробничому підрозділу філії ПК, а приміські – службам НРП регіональних філій. На рис. 1 наведено трансформацію організаційної структури пасажирського господарства Укрзалізниці від початку роботи акціонерного товариства 01 грудня 2015 року до сьогодні.

На теперішньому етапі заплановано створення філії «Приміська пасажирська компанія» за аналогією до Пасажирської компанії – шляхом ліквідації Департаменту приміських пасажирських перевезень (ЦРП) і служб НРП регіональних філій з перетворенням їх в апарат управління філії та передачею відповідних функцій. У 2020 році також було ухвалено рішення про приєднання до Пасажирської компанії філії «Українська залізнична швидкісна компанія» шляхом її реорганізації у швидкісне депо, а також передачу пасажирських локомотивних депо регіональних філій [6].

Таким чином, більшість передбачених документами з реформування структурних перетворень так і не були втілені, натомість регулярно запроваджувались незаплановані зміни.

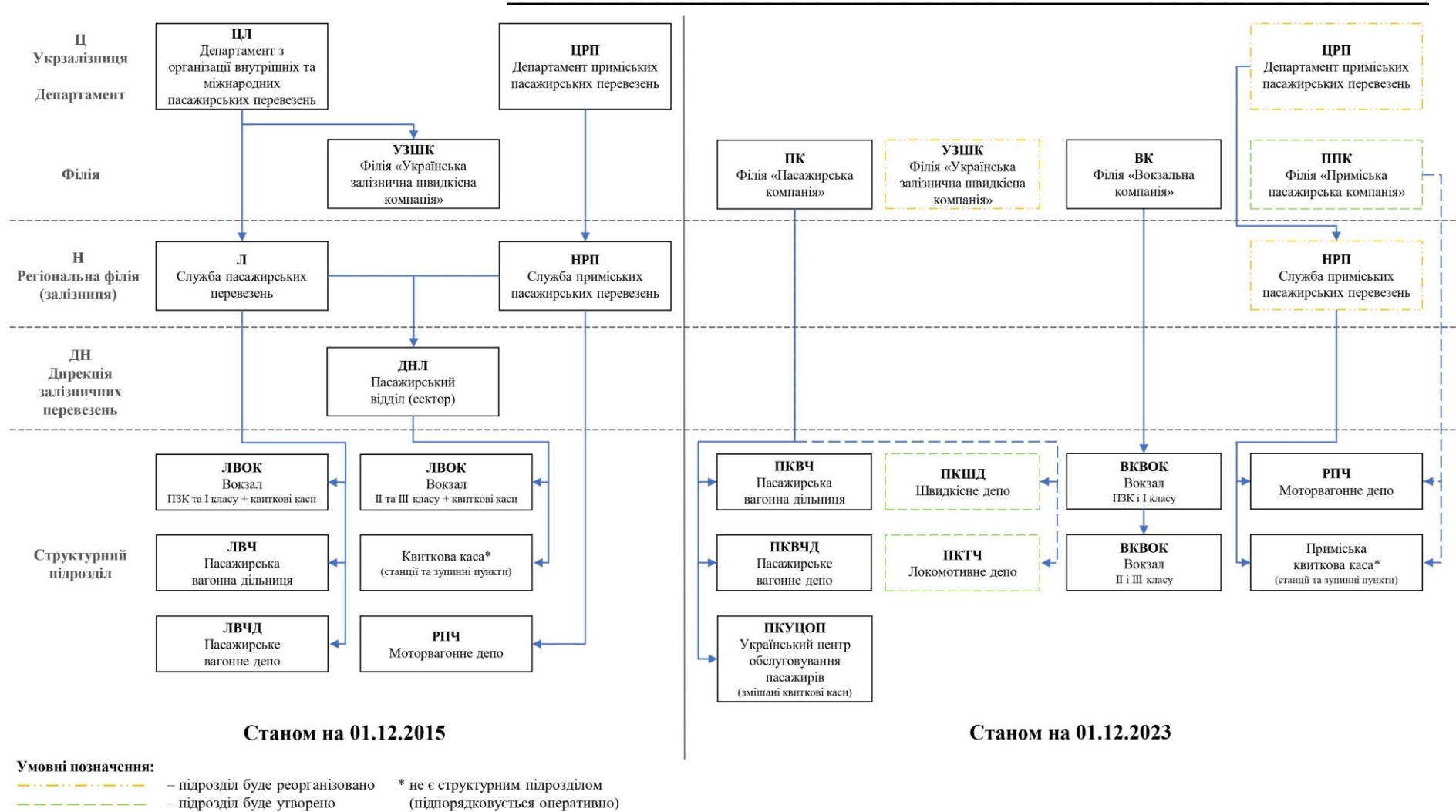

Рис. 1 – Трансформація організаційної структури пасажирського господарства АТ «Українська залізниця»

Джерело: розроблено автором

Технічні, технологічні та організаційні умови роботи залізниці та робота усіх її підрозділів у тісній взаємодії між собою ускладнюють розподіл зон відповідальності за організацію перевезень між філіями. Це наочно видно під час порівняння відповідальних підрозділів за обслуговування поїздів різних категорій, передбачених Правилами перевезень пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти [7]. На рис. 2 наведено відповідність категорій пасажирських поїздів до філій, що здійснюють їх формування.

Як видно з рис. 2, деякі з категорій пасажирських поїздів обслуговуються кількома філіями одночасно. До прикладу, поїзди категорії Інтерсіті зі складу пасажирських вагонів локомотивної тяги формуються як Швидкісною, так і Пасажирською компанією. Регіональні поїзди обслуговуються усіма філіями в залежності від типу рухомого складу, з якого вони сформовані. На неелектрифікованих ділянках деяких залізниць курсують приміські поїзди на тепловозній тязі зі складу пасажирських вагонів приписки філії ПК, хоча цей тип перевезень не є її цільовим сегментом. До того ж, кожний вагон таких поїздів супроводжується як провідниками Пасажирської компанії, так і квитковими касирами моторвагонних депо регіональних філій (РПЧ). Дискусійним залишається й питання організації курсування прискорених пасажирських поїздів, сформованих з рухомого складу типу HRCS2, Škoda EJ 675 та ЕКр-1 «Тарпан» філії УЗШК. Вище було зазначено, що підрозділ невдовзі повинен увійти до складу Пасажирської компанії, однак дані категорії поїздів та рухомий склад мають свою специфіку, оскільки напрямки їх курсування є чітко визначеними та досить обмеженими. До того ж, обслуговування цих поїздів може здійснюватися лише на технічній пасажирській станції Дарниця, розташованій у м. Києві. Тож як видно, вітчизняна система управління залізничними пасажирськими перевезеннями не є досконалою. З метою всебічного аналізу її ефективності необхідно дослідити закордонний досвід побудови та реформування організаційних структур аналогічних підприємств. Зважаючи на наявність приватних пасажирських перевізників у більшості країн, у даній статті розглянуто досвід побудови структур управління саме національних пасажирських компаній.

Розпочати огляд варто з країн колишнього СРСР, оскільки їх залізничні системи є найбільш схожими до залізниць України з урахуванням єдиного історичного минулого та приблизно однакових «вихідних даних» після набуття незалежності. Однією з перших на пострадянському просторі почала реформування залізничної галузі Республіка Казахстан. Національним перевізником у країні є АТ «Пасажирські перевезення» – дочірня компанія державного АТ «НК «Қазақстан темір жолы». На ринку залізничних пасажирських перевезень їй належить основна частка перевезень (більше 70 %), а решта припадає на приватних перевізників. До структури АТ «Пасажирські перевезення» входять 3 регіональні філії з пасажирських перевезень (Західна, Південна та Північна), які займаються перевезеннями у далекому сполученні; філія «Експрес», відповідальна за швидкісні перевезення; філія «Приміські перевезення» та дочірня компанія АТ «Вагонсервіс». Цікавим є факт, що філія «Приміські перевезення» донедавна була окремим акціонерним товариством, однак у 2020 році відбулась її реорганізація шляхом приєднання до АТ «Пасажирські перевезення». Увесь парк пасажирського рухомого складу перебуває на балансі АТ «Вагонсервіс». До структури компанії входять 3 регіональні філії з ремонту пасажирських вагонів – ремонтні пасажирські вагонні депо, яким підпорядковані дільниці, пункти екіпірування та лінійні пункти технічного обслуговування у межах визначених географічних зон [8]. АТ «Вагонсервіс» здійснює екіпірування, технічне обслуговування та ремонт транспортних засобів, а також надає їх в оренду перевізникам та іншим юридичним особам. Однак очищення та мийка внутрішніх інтер'єрів пасажирських вагонів поїздів передані на аутсорсинг і здійснюються сторонніми компаніями, які уклали договори з перевізником, а якість виконаних робіт перевіряє постійно діюча комісія АТ «Пасажирські перевезення» [9]. Не менш цікавою є ситуація з вокзальним господарством. Протягом багатьох років тривала передача вокзалів на баланс місцевих органів влади, однак деякі з них, як-от у м. Алмати, врешті-решт були повернуті у власність «Қазақстан темір жолы».

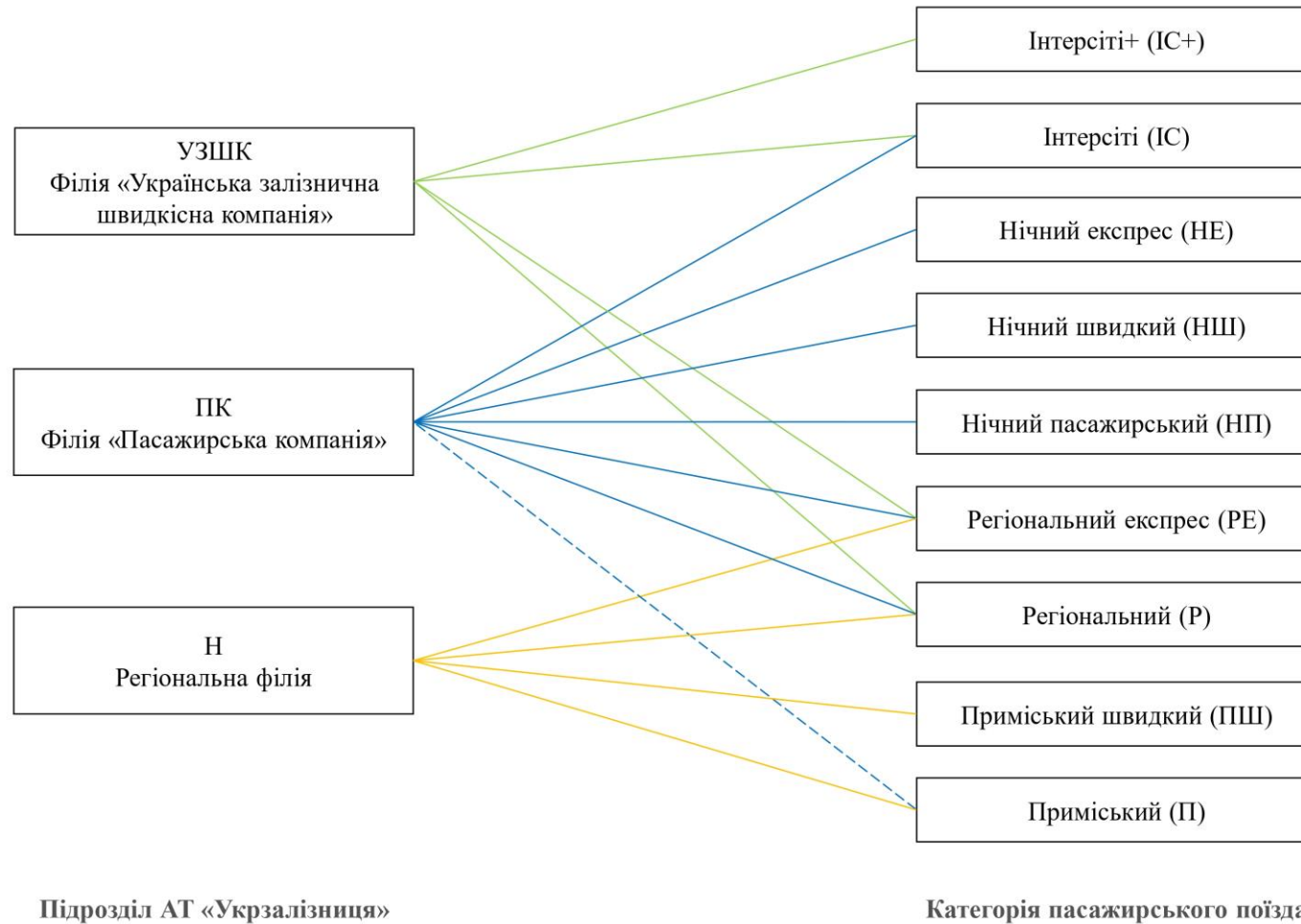

Рис. 2 – Розподіл обслуговування категорій пасажирських поїздів між підрозділами АТ «Українська залізниця»

Джерело: розроблено автором

Республіка Узбекистан є однією з країн, де найбільш активно будуються та розвиваються залізниці. Транспортним обслуговуванням населення відає дочірня компанія державного АТ «Ўзбекистон темир йўллари» – АТ «Пасажирські перевезення». До складу підприємства входять філії з обслуговування пасажирів у міжнародному, внутрішньодержавному та швидкісному русі (окремо для кожного з видів сполучень); з організації високошвидкісного руху; з технічної, технологічної підготовки та ремонту пасажирських вагонів; низка філій з організації пасажирських перевезень у складі вокзалів станцій; філія «Вокзал Ташкент-Центральний», а також Дирекція з капітального ремонту будівель, споруд та обладнання [10, 11]. Нині до зони відповідальності компанії віднесене повне управління залізничним пасажирським комплексом. Втім, вже з 1 січня 2024 року АТ «Ўзбекистон темир йўллари» стане холдинговою компанією, внаслідок чого АТ «Пасажирські перевезення» буде поділено на два підприємства: для забезпечення діяльності вокзалів та для здійснення приміських перевезень, а наданням послуг з перевезення пасажирів у поїздах далекого сполучення, їх утриманням та розвитком займатиметься окрема компанія – АТ «Темирйулэкспресс» [12].

У Китайській Народній Республіці, яка є світовим лідером за розвитком швидкісних залізниць, пасажирські перевезення здійснюються державною корпорацією «China Railway». Залізнична мережа поділена на групи компаній – регіональні залізниці (які також називають бюро), що керують усіма видами перевезень на визначеній за ними території. У структурі кожного бюро є одна або декілька пасажирських дільниць (секцій), які відповідають за обслуговування поїздів власного формування, у тому числі за роботу поїзних бригад та послуги харчування [13]. В дочірні компанії виокремлені підприємства з організації високошвидкісних (China Railway High-speed) і туристичних (China Railway Travel Service Group) пасажирських перевезень. На центральному рівні діяльність координує Департамент пасажирських перевезень [14]. Загалом система управління подібна до тієї, яка була в Україні до початку реформування галузі, однак стрімкий розвиток Китайських залізниць свідчить про її життєздатність.

За схожим принципом побудована структура управління в Індії, яка за обсягами залізничних пасажирських перевезень є другою у світі після Китаю. Організація та управління в усіх видах сполучення здійснюється відділками регіональних залізниць Національної залізничної компанії «Indian Railways» [15]. Цікавою особливістю є наявність у структурі державного перевізника окремої компанії – Індійської залізничної корпорації громадського харчування та туризму (IRTCC). Вона має ексклюзивні права на здійснення квитково-касового обслуговування, організації харчування та надання туристичних послуг. Компанія оперує усіма вагонами-ресторанами у поїздах, залами очікування, магазинами, кафетеріями, буфетами на великих залізничних вокзалах та станціях і навіть недорогими готелями у партнерстві з приватними організаціями. Окрім цього, корпорація організовує тури для вітчизняних та іноземних туристів, а для деяких поїздів є перевізником [16].

Відомим та взятим до уваги в багатьох країнах світу є досвід реформування залізничного транспорту Федеративної Республіки Німеччина. Пасажирський напрям державної компанії «Deutsche Bahn» утворюють дочірні АТ «DB Fernverkehr» та «DB Regio», які перебувають у її повній власності. Перевезення у далекому сполученні (як внутрішні, так і міжнародні) здійснює DB Fernverkehr. Крім пасажирських вагонів компанія має у розпорядженні чималий парк локомотивів. У більшості поїздів далекого сполучення курсують вагони-ресторани або вагони-бістро. Донедавна харчування у поїздах було повністю передане на аутсорсинг, однак з 2020 року компанія також почала надавати послуги харчування. І хоча DB Fernverkehr продовжує користуватися послугами сторонніх кейтерингових організацій, нині фахівці компанії також готують їжу у поїздах та обслуговують пасажирів, а робота вагонів-ресторанів координується організаційним підрозділом, відповідальним за харчування пасажирів. DB Fernverkehr також належать зали очікування на великих вокзалах Deutsche Bahn. Регіональні та приміські перевезення здійснюються DB Regio. На відміну від DB Fernverkehr, яка планує маршрутну мережу спираючись на техніко-економічні можливості та рентабельність (фінансовий результат) від курсування поїздів, DB Regio зазвичай організовує курсування поїздів на підставі замовлення та фінансування місцевими органами влади. Обслуговуванням пасажирів на вокзалах, станціях і зупинних пунктах, а також утриманням пасажирської інфраструктури займається дочірнє АТ «DB Station&Service»

[17]. Втім, вже з 1 січня 2024 року компанія буде об'єднана з оператором інфраструктури – АТ «DB Netz», яке з цього моменту буде називатися «DB InfraGO» [18].

У Французькій Республіці більшість пасажирських перевезень у всіх видах сполучень здійснює «SNCF Voyageurs», яка перебуває у власності державного холдингу «Société Nationale des Chemins de Fer Français» (SNCF). Компанія поділена на три напрями діяльності: TGV-INTERCITÉS (поїзди далекого сполучення), TER (регіональні перевезення) та Transilien (перевезення у регіоні Іль-де-Франс). Послуги з технічного обслуговування та ремонту рухомого складу надаються дочірньою компанією «MASTERIS», а квитково-касового та довідково-інформаційного обслуговування – «SNCF Connect & Tech» [19]. Експлуатацією та розвитком залізничних вокзалів займається компанія «SNCF Gares & Connexions», яка донедавна була у складі пасажирського господарства, а нині віднесена до вертикалі інфраструктури [20].

Основною компанією з управління залізничними пасажирськими перевезеннями в Італійській Республіці є АТ «Trenitalia», що входить до складу державної холдингової компанії «Ferrovie dello Stato Italiane». Вона поділяється на три бізнес-напрями: Дирекцію високошвидкісного бізнесу (DBAV), Міжміську бізнес-дирекцію (DBIC) та Регіональну бізнес-дирекцію (DBR). DBAV та DBIC забезпечують перевезення у поїздах далекого сполучення на підставі укладених з місцевими органами влади контрактів на обслуговування. Договори визначають кількість та характеристики поїздів, а також фінансові ресурси, що гарантують їхнє курсування. Відмінність у роботі підрозділів полягає в наявності у DBAV так званих ринкових поїздів, тобто потенційно прибуткових, курсування яких залежить від попиту пасажирів. Перевезення у приміському та регіональному сполученні здійснює підрозділ DBR, який теж надає послуги через контракти на обслуговування, укладені з органами державної влади. У структурі Trenitalia також є напрямок технічного менеджменту (ОМС), який керує майстернями капітального ремонту рухомого складу. Інформаційно-комунікаційні технології передані на аутсорсинг та надаються транспортним підрозділом сторонньої компанії «Almaviva» [21].

В Австрії найбільшою компанією з пасажирських перевезень є АТ «ÖBB-Personenverkehr», що входить до групи «ÖBB-Holding». Вона здійснює перевезення у всіх видах сполучень, а деякі з напрямків її діяльності надаються дочірніми компаніями: туристичні перевезення – «Rail Tours Touristik Gesellschaft», розроблення і технічне супроводження мобільного додатку «wegfinder» – «iMobility» та квитково-касове обслуговування – «ÖV Ticketshop». Цікавою особливістю у порівнянні з іншими залізничними компаніями є те, що деякими дочірніми компаніями ÖBB-Personenverkehr володіє спільно з вантажним перевізником – АТ «Rail Cargo Austria». Пасажирському оператору належить 50 % акцій «ÖBB-Produktion», яка надає послуги технічного обслуговування рухомого складу, та 75% акцій «ÖBB-Technische Services», яка здійснює його будівництво [22].

В Японії більшість пасажирських перевезень здійснюється «Japan Railways Group». Однак на відміну від інших груп, JR складається з незалежних компаній і не має штаб-квартири групи або холдингової компанії, яка визначала б спільну бізнес-політику. До складу JR Group входять сім операційних компаній, які здійснюють залізничні перевезення: шість пасажирських операторів та загальнонаціональний вантажний оператор. При цьому саме пасажирські оператори є власниками інфраструктури, тоді як вантажний перевізник здійснює перевезення користуючись лініями на підставі укладених договорів. Поділені за регіональним принципом пасажирські залізниці JR Group керують значною частиною міжміських (у т. ч. лініями високошвидкісних залізниць Shinkansen) та приміських залізничних перевезень. Група має інтегровану систему бронювання проїзних документів, завдяки чому деякі з них є дійсними для всіх ліній та приймаються всіма операторами, а пасажирі можуть подорожувати без здійснення пересадки і придбання окремих квитків [23].

У Сполучених Штатах Америки єдиною компанією, яка здійснює міжміські пасажирські перевезення є Національна залізнична пасажирська корпорація – AMTRACK. Її послуги поділяються на три групи: перевезення на короткі відстані Північно-східним коридором та поза його межами за підтримки держави, а також перевезення на середні та далекі відстані, які утворюють так звану Національну мережу. Компанія має власний парк локомотивів та вагонів і навіть керує низкою залізничних ліній. На решті напрямків AMTRACK сплачує кошти за доступ до інфраструктури або бере лінії в оренду у вантажних операторів. Приміські та регіональні перевезення здійснюють більш ніж як 20 окремих компаній [24].

Як свідчить міжнародний досвід, єдиного підходу або універсальної моделі побудови організаційної структури пасажирського господарства не існує. У кожній країні система управління сформована під впливом історично складених підходів до організації перевезень, структури пасажирських перевезень, стану економіки держави, географічних умов та низки інших факторів. На підставі загальних для усіх країн тенденцій можна зробити наступні висновки.

1. Високошвидкісні та швидкісні перевезення, як правило, здійснюються окремими підрозділами (дирекціями, філіями тощо), а за умови значного розвитку – навіть компаніями. В Україні більшість швидкісних поїздів є прибутковими, тому даний напрямок роботи пасажирського комплексу потенційно може забезпечити самоопукність.

2. У господарстві пасажирських перевезень далекого сполучення доволі часто виокремлено підрозділ з технічного обслуговування та ремонту рухомого складу, тоді як перевізники відповідальні лише за обслуговування пасажирів на шляху прямування. Нерідко пасажирські компанії володіють власним тяговим рухомим складом. Донедавна також була поширена практика передачі на аутсорсинг послуг з екіпірування пасажирських поїздів та харчування клієнтів, однак чимала кількість компаній продовжує власноруч займатися цими напрямками діяльності та навіть має для цього окремі підрозділи. Показовим є й досвід, коли перевізники повертались до виконання зазначених функцій внаслідок неякісного надання послуг сторонніми фірмами.

3. Приміські та регіональні перевезення зазвичай також здійснюються окремими підрозділами або компаніями. Втім, у більшості країн цей сегмент фінансово підтримується наданням перевізникам державних субсидій та пільгових умов користування інфраструктурою. В Україні протягом багатьох років також точаться дискусії щодо необхідності переходу до такого формату роботи, про що неодноразово висловлювались як органи влади, так і залізничники, однак у нинішніх умовах така модель навряд чи дієздатна внаслідок скрутного становища державного бюджету. Приміські перевезення мають ризик суттєво деградувати, аж до того, що будуть залишені по 1-2 пари приміських поїздів на кожному напрямку, а решта буде скасована. Відмова від перехресного субсидування за рахунок вантажних перевезень без стабільної та передбачуваної підтримки з боку держави несе суттєві фінансові ризики для сталої роботи напряму приміських перевезень.

4. Досвід управління вокзальними комплексами відрізняється найбільше. У країнах колишнього СРСР вокзали традиційно були віднесені до пасажирського господарства, оскільки вони безпосередньо залучені в обслуговуванні клієнтів, натомість у країнах далекого зарубіжжя вони, як правило, віднесені до вертикалі інфраструктури. Вокзали у нашій країні дуже часто є частинами архітектурних ансамблів, тоді як закордоном популярна практика перетворення їх на торгові центри. Без виваженого підходу до використання вокзальних площ їх історична значимість може бути спалюжена.

5. Важливим елементом сучасного клієнтоорієнтованого підходу до обслуговування пасажирів є запровадження мультимодальних перевезень. Наразі цей сегмент повністю відсутній, однак закордоном такий вид подорожей користується неабияким попитом. Залізничні компанії нерідко володіють власним автопарком та водними транспортними засобами або укладають договори з перевізниками інших видів транспорту [25, 26].

На підставі вищевикладеного пропонується організаційна структура пасажирського господарства Укрзалізниці, наведена на рис. 3.

На період до початку роботи у ринкових умовах (при цьому мається на увазі не лише законодавче врегулювання цих питань, а саме безпосередня поява принаймні одного приватного пасажирського перевізника) створюється акціонерне товариство «УЗ-Пасажирські перевезення», до складу якого входять усі підрозділи пасажирського господарства. Це забезпечить «плавний» перехід пасажирських перевезень від перехресного субсидування до моделі роботи, за якої соціально важливі перевезення будуть стабільно підтримуватися державою. У структурі компанії створюється Центр організації перевезень та філії за напрямками діяльності: «Швидкісна компанія», «Пасажирська компанія», «Приміська пасажирська компанія», «Сервісна компанія», «Вокзальна компанія» та «Інфраструктурна компанія».

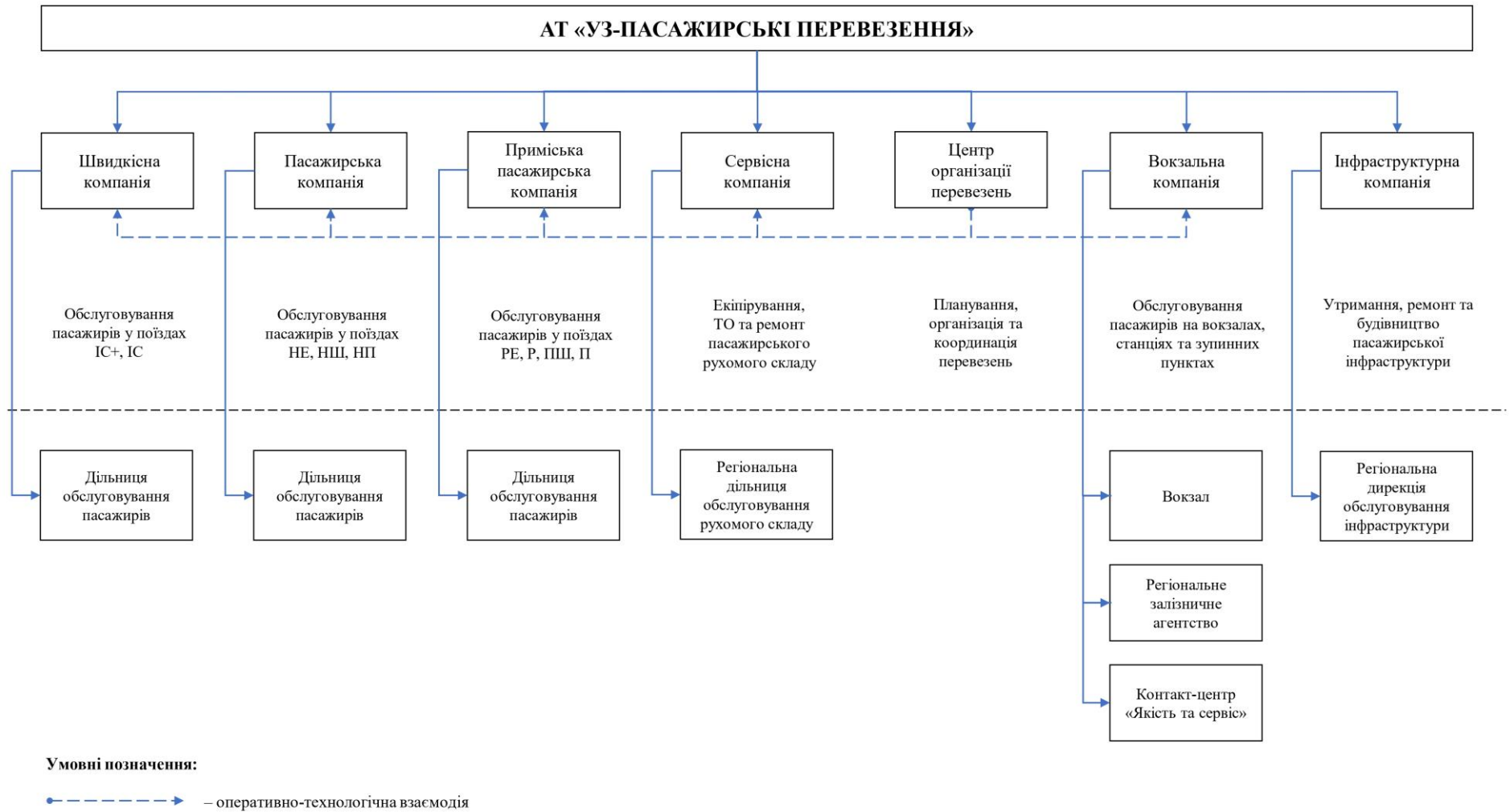

Рис. 3 – Удосконалена організаційна структура пасажирського господарства АТ «Українська залізниця»
 Джерело: розроблено автором

Центр з організації перевезень здійснює функції планування, організації та координації пасажирських перевезень. Підрозділ надає аналітичну та довідкову інформацію перевізникам, взаємодіє з ними з питань коригування плану формування пасажирських поїздів та забезпечує оперативне управління транспортним процесом.

Філії з перевезень забезпечують обслуговування пасажирів у поїздах свого формування. У складі Пасажирської компанії створюються підрозділи (відділи або сектори) з організації харчування у поїздах, туристичних та інших (поштових, багажних тощо) видів перевезень. Персонал філій становлять локомотивні й поїзні бригади та інші працівники, причетні до обслуговування пасажирів на шляху прямування поїздів. Доходи підрозділів складає виручка від наданих послуг у поїздах та від продажу проїзних документів (передана від філії «Вокзальна компанія»). У складі Приміської компанії також пропонується запровадити поїзні бригади та контролерів-ревізорів, які перевірятимуть проїзні документи у пасажирів.

Увесь пасажирський рухомий склад передається на баланс Сервісної компанії. На підрозділ покладається організація надання послуг з його екіпування, технічного обслуговування та ремонту. Доходи становлять кошти від філій з перевезень (перевізників) за використання транспортних засобів та виконання робіт з його утримання.

Вокзальна компанія надає послуги з продажу проїзних документів, обслуговування пасажирів до та після поїздки на вокзалах, станціях та зупинних пунктах. До її складу входять усі квиткові касири (у т. ч. приміських поїздів), персонал вокзалів (залів очікування, багажних відділень тощо), а також Контакт-центр «Якість та сервіс», який приймає звернення пасажирів. Підрозділ передає виручку від продажу проїзних документів за видами сполучень відповідним філіям з перевезень. Доходи компанії складаються з коштів від перевізників за організацію квитково-касового обслуговування та від надання послуг пасажиром на об'єктах інфраструктури.

Інфраструктурній компанії передається на баланс усе нерухоме майно (вокзали, зупинні пункти, депо і т. д.). Функції підрозділу полягають в утриманні, ремонті та будівництві будівель та споруд. Дохідні надходження становить оренда плата від інших підрозділів та інфраструктурна складова, закладена у вартість проїзних документів.

Філії з перевезень є потенційно ринковими підрозділами, які після лібералізації ринку зможуть бути перетворені на окремі акціонерні товариства. Інші підрозділи, діяльність яких є предметом природної монополії, увійдуть до складу оператора інфраструктури і будуть надавати послуги усім пасажирським перевізникам.

Висновки

Успішне функціонування будь-якого підприємства залежить від вміння адаптуватись до постійних змін і викликів у зовнішньому середовищі організації. Не є виключенням залізничний транспорт та його пасажирський напрям, який функціонує в умовах тотального недофінансування та зростаючої конкуренції між видами транспорту. Однак повільне реформування залізничної галузі у нашій країні відкрило для Укрзалізниці унікальний шанс для аналізу та врахування світового досвіду змін в структурах управління пасажирським господарством іноземних залізниць. Деякі закордонні компанії, які здійснили реформування та вважалися прикладами для наслідування, нерідко скасовували ухвалені раніше рішення. На підставі проведених досліджень у статті було запропоновано оптимальну організаційну структуру пасажирського господарства АТ «Українська залізниця» у сучасних умовах. Удосконалення структури управління пасажирськими комплексом спрямоване на забезпечення своєчасного та якісного задоволення попиту населення на перевезення, виведення всіх напрямків діяльності на прибутковий (беззбитковий) рівень та загальне підвищення ефективності функціонування залізничного транспорту.

CHARKINA T.^{1*}, HRYHORENKO A.²

^{1*} Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Economics and Management, Ukrainian State University of Science and Technology, e-mail: charkina@i.ua, ORCID ID: 0000-0001-6202-0910

² Graduate student of the Department of Economics and Management, Ukrainian State University of Science and Technology, e-mail: andrewgrigorenkodnepr@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6050-4655

TRANSFORMATION OF PASSENGER TRANSPORT MANAGEMENT STRUCTURE IN RAILWAY TRANSPORT: WORLD EXPERIENCE AND ITS ADAPTATION TO MODERN CONDITIONS IN UKRAINE

Objective. To enhance the competitiveness of railway passenger transportation in Ukraine, it is necessary to explore the experience of structural transformations in passenger enterprises of foreign railways, analyze the current state of the domestic railway passenger transportation management system, and propose an effective organizational structure for the passenger complex of Ukrainian Railways PJSC in modern conditions. **Methodology.** To achieve the stated objective, methods of analogy, modeling, comparative, and retrospective analysis were applied. **Results.** The world experience of interaction between organizational units of railway passenger complexes has been considered. An analysis has been conducted, and problems in the interaction of departments in the existing railway passenger transportation management system have been identified. A management structure for the passenger complex of Ukrainian Railways PJSC has been proposed, which will help optimize its operation and contribute to the increased efficiency of railway passenger transportation in Ukraine. **Scientific novelty.** The stages of transformation of the management structure of the passenger complex after the formation of Ukrainian Railways PJSC have been generalized. The passenger complex is considered as a single system: based on the visualization of the distribution of work with trains of different categories, problems of delineation of responsibility zones between the departments of the passenger complex have been identified. A model of an improved organizational structure for managing the passenger complex of railway transport has been developed in accordance with modern conditions. **Practical significance.** The proposed measures can be applied by Ukrainian Railways PJSC to improve the organizational structure of the passenger complex in the process of transitioning to a vertically integrated management model.

Keywords: railway transport; passenger transportation; passenger complex; passenger company; organizational structure; management model.

REFERENCES

1. Barash, Yu. S., & Karas, O. O. (2007). Pryntsypy pobudovi orhanizatsiynoi struktury upravlinnya pasazhyrskym hospodarstvom na riznykh etapakh strukturnoi reformy Ukrzaliznytsi [Principles of building the organizational structure of passenger management at different stages of structural reform of Ukrzaliznytsia]. *Visn. Dnipropetr. nats. un-tu zalozn. transp. im. akad. V. Lazaryana*, Vol. 15, pp. 225–231. DOI: 10.15802/stp2007/18493. [In Ukrainian].
2. Barash, Yu. S., & Charkina, T. Yu. (2016). Stratehiia upravlinnia reformuvanniam zaloznychnym transportom Ukrainy [Strategy of managing the reform of railway transport in Ukraine]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti: zbirnyk nauk.-prakt. st.*, Vol. 53, pp. 24–30. [In Ukrainian].
3. Charkina, T. Yu. (2013). *Upravlinnia konkurentospromozhnistiu zaloznychnykh pasazhyrskykh perevezenn na rynku transportnykh posluh: dys. kand. ekon. nauk* [Management of competitiveness of railway passenger transportation in the market of transport services: Candidate dissertation in economic sciences]. Ukr. derzh. akad. zalozn. transp. [Ukrainian State Academy of Railway Transport], Kharkiv. [In Ukrainian].
4. Karas, O.O. (2009). *Formuvannia suchasnoho mekhanizmu upravlinnia pidpriemstvamy v rynkovykh umovakh (na prykladi pasazhyrskoho hospodarstva zaloznychnoho transportu): dys. k. e. n.* [Formation of a modern mechanism of enterprise management in market conditions (using the example of passenger economy of railway transport): Candidate dissertation in economics]. DNUZT [Dnipropetrovsk National University of Railway Transport], Dnipro, Ukraine. [In Ukrainian].
5. Eyutis, H. D., Kryvopyshyn, O. M., Fedorko, I. P., Osovik, V. M., & others. (2016). *Teoretyko-prykladni osnovy reformuvannia zaloznychnoho transportu Ukrainy: Monohrafiia* [Theoretical and Applied Foundations of Reforming the Railway Transport of Ukraine: Monograph]. Nizhyn: TOV "Vydavnytstvo "Aspekt-Polihraf". [In Ukrainian].
6. *Integrated Report of PJSC "Ukrzaliznytsia" (management report) for the year 2020*. Retrieved from <https://uz.gov.ua/files/file/about/investors/UZ%20Integrated%20Report%202020%20Ukr.pdf> [In Ukrainian].
7. *Rules of carriage of passengers, luggage, cargo, and mail by railway transport of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0310-07#Text> [In Ukrainian].
8. Vagonservis – Aktsionerne obshchestvo. Retrieved from <https://vagonservis.kz>. [In Ukrainian].
9. Kakimi dolzhny stat' zheleznodorozhnye perezovki v Kazakhstane. [How railway transportation should be in Kazakhstan]. Retrieved from https://inbusiness.kz/ru/stop_cadre/kakimi-dolzhny-stat-zheleznodorozhnye-perezovki-v-kazahstane.
10. Tashkiliy tuzilma. [Organizational structure]. Retrieved from <https://uzrailpass.uz/about-us/org-structure/>.
11. Biznes reja. [Business plan]. Retrieved from <https://uzrailpass.uz/ru/managment/business-ray/>.

12. Startovala reforma sfery zheleznodorozhnogo transporta. [The reform of the railway transport sector has begun]. Retrieved from https://www.norma.uz/novoe_v_zakonodatelstve/startovala_reforma_sfery_jeleznodorojnogo_transporta.
13. 客运段 百度百科. Retrieved from <https://baike.baidu.com/item/客运段/8717108>
14. China Railway. Retrieved from <http://www.china-railway.com.cn/english/about/organization/>.
15. Ministry of Railways (Railway Board). Retrieved from https://indianrailways.gov.in/railwayboard/view_section.jsp?lang=0&id=0,1,304,305.
16. IRCTC Next Generation eTicketing System. Retrieved from: <https://www.irctc.co.in/nget/train-search>
17. Business Units. Retrieved from https://www.deutschebahn.com/en/group/business_units
18. DB-Aufsichtsrat bringt gemeinwohlorientierte Infrastrukturgesellschaft DB InfraGO AG auf den Weg. Retrieved from https://www.deutschebahn.com/de/presse/pressestart_zentrales_uebersicht/DB-Aufsichtsrat-bringt-gemeinwohlorientierte-Infrastrukturgesellschaft-DB-InfraGO-AG-auf-den-Weg-11872708
19. About us | SNCF Voyageurs. Retrieved from: <https://www.sncf-voyageurs.com/en/our-company/sncf-voyageurs/about-us/>
20. En plein mouvement sur les retraites, la SNCF devient une société anonyme qui n’embauche plus au statut de cheminot. Retrieved from: https://www.lemonde.fr/economie/article/2020/01/01/en-plein-mouvement-sur-les-retraites-la-sncf-devient-une-societe-anonyme-qui-n-embauche-plus-au-statut-de-cheminot_6024516_3234.html
21. Rapporto di Sostenibilità. Retrieved from: <https://www.fsitaliane.it/content/fsitaliane/it/sostenibilita/governance-della-sostenibilita/rapporto-di-sostenibilita.html>
22. Organization - ÖBB Group. Retrieved from: <https://konzern.oebb.at/en/about-the-group/organization>
23. Japan Railways Group - Wikipedia. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Japan_Railways_Group
24. Amtrak Services Presentation | PPT. Retrieved from: <https://pt.slideshare.net/mjpiscadlo/amtrak-services-presentation>
25. Bobyl, T., Charkina, L., Martsenuik, O., Matusevich, A., & Kersys. (2019). *Rail passenger Hubs. Transport means 2019. Sustainability: research and solution*. Proceedings of the 23rd international scientific conference. October 02-04, 2019. Palanga, Lithuania. pp. 999-1003.
26. Pshinko O., Charkina T., Martseniuk L., Orlovska O. Hubs as a Key Tool for Improving the Quality of the Service and Development of Multimodal Passenger Traffic. *Transport Problems*. 2022. Vol. 17, Iss. 1. pp. 201–214.

Стаття надійшла до редакції: 12.12.2023
Received: 2023.12.12

УДК 338.47.656.2

О.В.БАКАЛІНСЬКИЙ^{1*}, Т.С. МЕЛЬНИК², В. ВАН АКЕР³

^{1*}Інститут Соціо-Економічних досліджень Люксембургу, Luxembourg Institute of Socio-Economic Research, Maison des Sciences Humaines, e-mail: Oleksandr.Bakalinskyi@liser.lu; ORCID ID: 0000-0003-1215-7470

² Акціонерне товариство «Українська залізниця», e-mail: avgust26@ukr.net; t.melnik@uz.gov.ua ORCID ID: 0000-0003-2216-0606

³ Інститут Соціо-Економічних досліджень Люксембургу, Luxembourg Institute of Socio-Economic Research, Maison des Sciences Humaines, e-mail: Veronique.VanAcker@liser.lu; ORCID ID: 0000-0001-9343-1632

ЗАЛЕЖНІСТЬ СТРЕСУ ПАСАЖИРІВ ВІД СПРИЙНЯТОЇ ЯКОСТІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ Є ЗНАЧНО СКЛАДНІШОЮ, НІЖ МИ УЯВЛЯЛИ: РОЗШИРЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

Мета. Створення методологічного підґрунтя вимірювання залежності стресу пасажирів від сприйнятої ними якості послуг громадського транспорту. Її досягнення сприятиме визначеності в управлінських ситуаціях, коли завданням менеджменту транспортного оператора є зменшення рівня стресу пасажирів. **Методика дослідження:** перше маркетингове дослідження проведено Акціонерним товариством «Українська залізниця» у вигляді анкетування. Визначались найбільш важливі для пасажирів атрибути якості перевезень різними типами вагонів, переваги і недоліки таких подорожей та бажані напрями пошуку споживчої цінності транспортної послуги. Друге дослідження проводилось у громадському транспорті Великого Герцогства Люксембург у формі анкетування щодо транспортної поведінки жителів Люксембургу та сусідніх країн. **Результати** показали, що якість транспортної послуги, яку сприймає пасажир, є основним чинником виникнення стресу. Залежність рівня стресу пасажирів від атрибутів сприйнятої якості та її агрегованої величини є складною. Тому, на противагу точковим підходам, при її вивченні необхідно застосовувати низку вимірів. **Наукова новизна.** Важливою сферою зацікавленості транспортних операторів є залежність стресу пасажирів від якості транспортних послуг. Точкові підходи до її вивчення не дають вичерпної інформації, якої потребує менеджмент транспортного оператора при розробці заходів зменшення стресу пасажирів. У статті з точки зору визначення повноти отриманої інформації, яка є необхідною для прийняття управлінських рішень зі зменшення стресу пасажирів, результати огляду літератури перевіряються у власних дослідженнях авторів, які вони проводили в Україні та Великому Герцогстві Люксембург. Пропонуються нові підходи до вимірювання та розширене коло вимірів залежності стресу пасажирів від сприйнятої якості транспортної послуги. Разом вони утворюють ширшу методологічну основу досліджень та управління в цій царині. **Практична значимість.** Застосування запропонованих підходів менеджментом транспортного оператора дозволить йому приймати рішення щодо регулювання якості транспортної послуги задля зменшення стресу пасажирів на основі більш повної управлінської інформації.

Ключові слова: громадський транспорт, залізниця, автобус, пасажир, стрес, сприйнята якість, зона толерантності, методологічна основа досліджень.

Постановка проблеми

Концепція стресу була запропонована В. Кенноном у 1915 році [5]. Г.Селіє визначив стрес як «неспецифічну відповідь тіла людини на подразник» [31]. Сьогодні Світова Організація Здоров'я визначає стрес як фізичне, емоційне і психологічне напруження, що виникає від будь-яких змін.

Стрес породжує негативні наслідки для здоров'я людини. Швидкоплинний стрес може минути, особливо небезпечним є хронічний стрес [2].

Систематичний огляд 47 досліджень за період з 1972 по 2018 рр. підтверджує негативний вплив громадського транспорту на здоров'я людей, які користуються ним для поїздок на роботу [28]. Оскільки частина людей використовує громадський транспорт для щоденної маятникової мобільності, стрес у них може накопичуватись. [22; 23]. Зрештою, стрес впливає не лише на поточний, а й на майбутній добробут пасажирів, що підтверджує робота [27].

Вкрай негативне відчуття від затримки поїзду виникає у пасажирів старшого віку [30]. Присутність інших людей у сервісному процесі (наприклад, натовп), недостатній комфорт та недосконала персональна безпека також породжують стрес [8].

Відомо, що тривалість поїздки на роботу та стрес, який вона викликає, можуть бути впливовими чинниками задоволення роботою [23]. Фізіологічне підтвердження, що тривалість поїздки пов'язана зі стресом, також знаходимо у праці Дж.Еванса [15].

Основною сферою зацікавленості транспортних операторів у контексті стресу пасажирів є залежність його рівня від якості транспортних послуг. Заходи протидії і згладжування стресу пасажирів здійснюються провайдером транспортних послуг на основі досвіду менеджменту, вивчення скарг клієнтів, опитувань та об'єктивних вимірювань рівня стресу.

Проте найбільш поширені підходи та коло вимірів залежності стресу пасажирів від сприйнятої якості транспортної послуги не завжди дають змогу знайти вірні управлінські рішення зі згладжування негативних відчуттів пасажирів. Обмежена методологічна основа досліджень не забезпечує повноту інформації, якої потребує менеджмент при розробці заходів щодо зменшення стресу пасажирів. Причини методологічних розривів між вимірними величинами (що покликані характеризувати стрес пасажирів та якість транспортної послуги) та інформацією, якої потребує менеджмент, ширше розкриваються в огляді літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Стрес як стан людини можна виміряти як «as self-report» (суб'єктивний підхід) або використати інструменти, які вимірюють, наприклад, частоту серцевих скорочень, опір шкіри, розмір зіниць тощо (об'єктивний підхід). Стрес має когнітивний, афективний та конативний виміри [17].

Концепція імпердансу намагається поєднати ці підходи задля спрощення пошуку найбільш важливих напрямів протидії стресу пасажирів [22]. Модель, що базується на цій концепції, поєднує стресори та змінні, які характеризують стрес. Проте в ній знаходимо лише три атрибути сприйнятої якості поїздки (стресори), яких недостатньо для розуміння впливу інших важливих характеристик якості послуги на стрес. З іншого боку, додавання до цієї моделі решти атрибутів сприйнятої якості робитиме її надскладною з точки зору практики проведення масового опитування.

Найбільш поширеною шкалою вимірювання суб'єктивного відчуття стресу є Perceived Stress Scale (PSS). Виміри шкали розроблені так, щоб можна було зрозуміти, наскільки непередбачуваною є дія стресорів, наскільки людина може контролювати цей процес (управляти стресорами) та скільки зусиль їй потрібно, щоб подолати дію стресорів [7]. Попри те, що існують різні варіанти PSS, які застосовуються в практиці досліджень [14] задля спрощення вимірювання суб'єктивного стресу, розглянемо обмеження застосування цієї шкали в контексті послуг громадського транспорту.

Перевезення городян і приміських пасажирів є добре стандартизованим сервісним процесом, що має незначну кількість точок розходження. Тому дослідникам відомі складові його якості, ціни і цінової політики [26], які потенційно можуть викликати стрес у трьох вимірах PSS.

Крім того, досліднику зазвичай відомо, коли саме діяв (або міг діяти) певний чинник у процесі та в результаті сервісу. Тому, наприклад, нам видається зайвим питати респондента, наскільки непередбаченою була затримка поїзду. Краще запитати про ставлення респондента до такої затримки. Індикатором виникнення стресу від обслуговування може слугувати суб'єктивна одновимірна оцінка стресу, отримана на порядковій шкалі. Проте потрібно визнати, що обмеженням такого підходу є неможливість врахувати ситуацію, коли стрес виник в процесі обслуговування під впливом одного чинника, але зник під впливом іншого. В такому випадку пропонується враховувати траєкторії формування сприйнятої якості та / або споживчої цінності, як це показано в [3].

Також варто додати, що точковий підхід, який згадувався вище, є неприйнятним, коли вимірювання суб'єктивного стресу поєднується з його об'єктивною оцінкою. Прикладом може бути вимірювання рівня кортизолу в слині та рівня непередбачуваності поїздки на роботу [16].

Тож приходимо до висновку, що варто звертати увагу на момент часу, композицію і кумулятивний ефект дії чинників, що провокують стрес. Заради спрощення врахування часових чинників можна розрізняти стрес, який може виникати в процесі та (або) результаті обслуговування. Крім того, потрібно перевірити, чи не є стрес наслідком накопиченого незадоволення від кількох поїздок.

У такому контексті пропонується розуміння стресу пасажирів як фізичного, емоційного та психологічного напруження, що виникає в процесі та / або в результаті обслуговування і може накопичуватись. Рівень стресу залежить від: особливостей інфраструктури транспорту; технологічних процесів надавача транспортної послуги; поведінки інших учасників сервісного процесу; мети поїздки; фізичного, емоційного та психологічного стану, з якими пасажир вступає в процес обслуговування. Стрес є: наслідком обмеженої можливості людини передбачати і контролювати розвиток подій при транспортному обслуговуванні; зусиллями, які потрібно здійснити, щоб запобігти негативним наслідкам.

Зрозуміло, що розбудова дизайну досліджень на такій ідеологічній основі виглядає значно складнішою, а її повне відображення в підходах і вимірах, що згадуються вище, у більшості практичних випадків буде неможливою. Тому пошук варіантів спрощень при організації досліджень, зокрема, на пасажирському транспорті, не припиняється.

Одним з найбільш популярних є застосування точкового підходу, коли обмежуються одномоментним вимірюванням рівня стресу і перевіркою зв'язку з різними чинниками, які також виміряні однократно. Уникнути недоліків точкового підходу, які вказано вище, дозволяє підхід «було – є – буде», який може реалізуватись, наприклад, у природних експериментах або, краще їх назвати, квазі-експериментах. Знаходимо подібну спробу в дослідженнях [33], в яких вивчалась успішність запровадження «поїздки з одним придбаним місцем» до Нью-Йорку на заміну пересадки. Така зміна сервісного процесу дозволила дослідникам провести природний експеримент та виміряти рівень стресу пасажирів до і після запровадження нового сервісу.

Завершуючи цю частину огляду літератури, підсумуємо, що методологічна складність вимірювання рівня, змісту і мінливості стресу пасажирів є першим важливим чинником управлінських проблем, які виникають у транспортних операторів, при намаганні зменшити стрес за рахунок регулювання якості транспортної послуги.

Другим чинником є реалізація методології вимірювання самої якості транспортного сервісу. Її у більшості випадків аналізу сервісу громадського транспорту варто обмежувати рамкою концепції сприйнятої якості [9; 10] і не занурюватись в аналіз якості в межах школи невідповідності очікувань [29]. Однак ми визнаємо існування сервісних ситуацій у роботі громадського транспорту, коли потрібно враховувати очікування пасажирів від сервісу (один з таких випадків викладено нижче на прикладі власних досліджень).

Відомо, що критичні події в обслуговуванні [34] є причиною скарг [18] та, ймовірно, стресу пасажирів. Проте ми допускаємо, що існують також інші комбінації в трикутнику «критична подія – стрес і скарга – зона толерантності клієнта до якості». Що відбувається в цьому трикутнику, коли стрес не є наслідком виходу якості із зони толерантності, а пасажир не подає офіційну скаргу, залишається не повною мірою зрозумілим. Також ризикнемо передбачити, що наше нерозуміння буде більшим у випадках, коли системи громадського транспорту знаходяться на найвищих рівнях розвитку. Причину цього пояснимо далі.

Очевидними атрибутами, які обирають при дослідженні якості поїздки, є комфорт (комплексний чинник), чистота в салоні та на зупинці (вокзалі), зручність розкладу руху, частота сервісу, маршрут і зупинки, наявність місць для сидіння, технічний стан транспортного засобу, особиста і транспортна безпека, інформаційний супровід [2, с. 124]. Сукупність атрибутів залежить від виду транспорту. Гарними прикладами підбору атрибутів сприйнятої якості поїздок автобусом, які відповідають завданню з поліпшення якості, знаходимо в роботі Л.Еболі та Дж.Меззала [11], а поїздом – Е.Ібрахіма та ін. [20]. Констатуємо, що проблему вибору атрибутів якості для конкретної ситуації транспортного обслуговування ми вважаємо вирішеною.

Однак Дж.Бейрао і С.Кабрал у своїй праці [4] доводять існування впливу на вибір виду транспорту дальності поїздки, способу життя пасажирів і характеристик його особистості. Останні дві з них наближають нас до думки щодо існування чинників та обставин, які не пов'язані з транспортною послугою, але можуть стати першопричиною стресу стану пасажирів. Так, Н. Гюлев, вказує на різницю між фізичним станом пасажирів під час очікування і під час знаходження в транспортному засобі та пропонує оцінювати їх окремо, вимірюючи втому [1, с. 272-275].

Наші дослідження (див. нижче) підтверджують, що в найкращих у світі системах громадського транспорту оцінки пасажирів атрибутів сприйнятої ними якості можуть знаходитись на високому рівні, але пасажирів все одно відчувають стрес як в процесі, так і в результаті обслуговування. Якщо

атрибути якості пасажирів оцінюють добре, то чому виникає стрес? Чи не означає це, що якісь атрибути якості пасажирів насправді сприймаються як незадовільні, але декларують в опитуваннях, що вони є прийнятними, наприклад, відчуваючи тиск з боку суспільної або іншої референтної думки?

Тому, на наш погляд, складність досліджень ланки «якість – стрес» зростає саме в передових системах громадського транспорту, а управлінські рішення зі згладжування стресу пасажирів виходитимуть за рамки аналізу реакцій людини лише на атрибути якості та їх регулювання. Далі ми покажемо, що в розвинених системах громадського транспорту підхід до управління якістю як джерела стресу може бути спрощений завдяки вимірюванню зони якості, в якій реакції пасажирів називають «толерантними» [24]. Розширення цієї зони, або зміна її нижнього і верхнього рівнів, може не тільки підвищити задоволення послугами громадського транспорту, а й сформулювати наміри повторно користуватись ними [32]. Такі наміри вважаються предиктором поведінкової лояльності [21; 19] і слугують своєрідним запобіжником переходу людини до використання приватного автомобіля.

Формування цілей статті

Спираючись на результати власних досліджень, проведених в Україні та Великому Герцогстві Люксембург, ми шукаємо аргументи на підтримку висновків та ідей, що виникли з аналізу літератури з управління стресом пасажирів за рахунок регулювання якості транспортної послуги. Мета цієї роботи – створення методологічного підґрунтя вимірювання залежності стресу пасажирів від сприйнятої ними якості послуг громадського транспорту. Її досягнення сприятиме визначеності в управлінських ситуаціях, коли завданням менеджменту транспортного оператора є зменшення рівня стресу пасажирів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Перше з маркетингових досліджень, результати яких ми розглядаємо в контексті завдання цієї роботи, проведено АТ «Укрзалізниця» у вигляді анкетування пасажирів поїздів у січні-лютому 2020 р. У початковій хвилі визначались найбільш важливі атрибути якості перевезень у різних типах вагонів; у другій – переваги і недоліки подорожей, а в третій – напрями, в яких має формуватися споживча цінність послуги з точки зору пасажирів. Кількість респондентів на кожному етапі складала 5004, 5022 та 5014 осіб відповідно.

Друге дослідження проведено Люксембурзьким інститутом соціально-економічних досліджень (LISER) спільно з Університетом Люксембургу та Vrije Universiteit Brussel (VUB, Бельгія). Опитування проводилось у період з 16 по 29 лютого 2020 р. – безпосередньо перед запровадженням безкоштовного проїзду в громадському транспорті Люксембургу з 1 березня 2020 р. Анкетування збирало інформацію щодо транспортної поведінки жителів Люксембургу і країн-сусідів – Франції, Бельгії та Німеччини, які подорожують до Люксембургу на роботу, навчання, шопінг тощо. Вибірка складала 2400 респондентів (76% жителів, 24% транскордонних мешканців). Анкета містила питання стосовно користування автобусами і поїздами – основними видами транспорту в Люксембурзі.

Відповідь на пошукове питання маркетингового дослідження в Україні щодо мінливості зони толерантності при сприйнятті пасажирами якості транспортної послуги була здобута в такій послідовності. Спочатку у чотирьох фокус-групах (за типами вагонів, якими здійснювали поїздки учасники, – купе, плацкарт, вагон 2-го класу і вагон-трансформер) було проведено дискусії задля виявлення відповідних наборів атрибутів якості. Потім порівнювалось задоволення пасажирів якістю поїздок в різних типах вагонів за їх атрибутами. На цій основі було сформовано кінцевий перелік із 16 тверджень, який відображав відібрані (найважливіші) атрибути якості. За цим переліком були визначені напрями, в яких перевізник має створювати передумови споживчої цінності транспортної послуги так, щоб вона відповідала запитам ринку.

Вважають, що зона толерантності лежить між бажаним й адекватним рівнями обслуговування [6, с. 184] та є діапазоном, в межах якого реакції клієнтів на наданий сервіс не будуть значно відрізнятись. Проте вихід за межі цієї зони викличе в них різко негативну / позитивну реакцію. Звертаючись до засад теорії школи якості як непідтвердження очікувань [34, с. 31-46], ми припустили і довели, що стрес відчувають незадоволені пасажирів, рівень сприйняття якості якими

був нижчим за адекватний (див. табл.1). Крім того, було виявлено, що ширина зони толерантності різниться за типами вагонів. Вона є вужчою у плацкартних вагонах, має середню ширину у вагонах-трансформерах і 2 класу та є найширшою у вагонах купе. Тобто зона толерантності розширюється з підвищенням комфортності вагонів. Логічно це можна пояснити тим, що у вагонах більш високого класу пасажир, відчувши незадоволення одним атрибутом транспортного сервісу, задовольняється іншими атрибутами якості, тому сприйнята якість послуги / споживча цінність виявляється достатньо високою, і пасажир може не відчувати стрес.

Таблиця 1

Сприйняття пасажирами якості поїздки поїздами АТ «Укрзалізниця»

Атрибут якості послуги	Питома вага у загальній кількості відповідей пасажирів, залучених до анкетування, за типами вагонів, %											
	Трансформер			Купе			Плацкарт			Вагон 2 класу		
	Рівень задоволення			Рівень задоволення			Рівень задоволення			Рівень задоволення		
	Абсолютно не влаштує,	Частково влаштує	Повністю влаштує	Абсолютно не влаштує,	Частково влаштує	Повністю влаштує	Абсолютно не влаштує,	Частково влаштує	Повністю влаштує	Абсолютно не влаштує,	Частково влаштує	Повністю влаштує
Умови для відпочинку	36	31	33	17	29	54	32	36	32	36	42	22
Інтер'єр салону	15	29	56	18	26	56	22	39	39	6	35	59
Зручність місця пасажирів	25	44	31	18	29	53	28	34	38	16	41	43
Температурний режим	12	36	52	14	28	58	18	38	44	11	38	51
Свіжість повітря	17	32	51	19	31	50	12	54	34	19	53	28
Чистота в туалеті	13	48	39	19	32	49	22	38	40	8	43	49
Чистота в салоні	6	35	59	7	33	60	17	41	42	3	43	54
Робота персоналу	2	38	60	5	20	75	12	34	54	2	42	56
Безпека пасажирів, багажу	3	39	58	12	37	51	17	39	44	5	36	59
Агрегований рівень задоволення якістю, %	14	37	49	14	29	56	20	39	41	12	41	47

Джерело: сформовано авторами за результатами власної організованого маркетингового дослідження

Як бачимо в табл.1, високий рівень незадоволених умовами відпочинку (36%) та зручністю місця для пасажирів (25%) у вагонах-трансформерах компенсується високим рівнем задоволення такими атрибутами, як робота персоналу (60%), чистота в салоні (59%), безпека пасажирів і багажу (58%). Також можна припустити, що у транспортних засобах, в яких надаються послуги з ширшою зоною толерантності людини до якості, частка пасажирів, яка відчуває стрес, буде меншою. Це припущення щоразу потребуватиме уточнень з огляду на те, за рахунок якого (яких) саме рівнів якості послуги змінилась ширина зони толерантності.

Однак дослідження, проведені в Люксембурзі, показали, що пасажир може відчувати стрес і одночасно бути задоволеним якістю обслуговування (табл.2).

Згідно з даними табл. 2 бачимо, що серед 1285 пасажирів автобусів 172 людини, або 13%, були задоволені якістю поїздки, але відчували стрес. Серед 764 пасажирів поїздів таких було 106 осіб, або 14%.

Таблиця 2

Залежність між відчуттям стресу і задоволенням якістю поїздок громадським транспортом Люксембургу

Сприйняття якості послуги громадського транспорту учасниками опитування		Кількість респондентів			
		Автобус		Поїзд	
		Стан респондентів		Стан респондентів	
		Перебував у спокої	Відчував стрес	Перебував у спокої	Відчував стрес
Задоволення якістю послуг громадського транспорту	Задоволені	500	172	317	106
	Незадоволені	63	550	22	319

Джерело: складено авторами за результатами онлайн-опитування

Це спостереження можна пояснити, застосовуючи чотири аргументи. По-перше, пасажир може пам'ятати, що він відчував стрес під час поїздки як наслідок дії одного з атрибутів якості, але наступні атрибути якості, з якими стикалась ця людина, зменшили в неї відчуття стресу. Наприклад, поїзд прибув із запізненням на станцію пересадки. Але поїзд, на який була запланована пересадка, також відправився із запізненням. Пасажир відчував стрес, перебуваючи в першому поїзді та очікуючи спізнення на пересадку. Проте він встиг пересісти, отже, стрес зменшився. По-друге, зазвичай намагаються вимірювати ставлення клієнтів до атрибутів якості, які, на думку дослідників, мають пояснити основну частину реакції пасажирів на сервіс. Однак частину атрибутів поїздки дослідники ігнорують. По-третє, вони не беруть до уваги психологічний стан пасажирів, з яким він вступає до сервісного процесу. По-четверте, важливість атрибутів якості не є статичною структурою – вона змінюється з часом та різниться в людей.

Ширина, верхній і нижній рівні зони толерантності можуть змінюватись під впливом поінформованості клієнтів, наприклад, через поширення повідомлень від провайдера сервісу щодо поліпшення якості послуги чи одного з її атрибутів. Це збільшує очікування і тим підвищує рівень адекватного обслуговування. Так, на початок 2020-х рр., коли на залізницях України вводились в експлуатацію пасажирські вагони-трансформери, поліпшення обслуговування в таких удосконалених вагонах широко анонсувалось. У пасажирів сформувались вищі очікування якості порівняно з плацкартними вагонами, тому для наступних поїздок вони обрали вагони-трансформери. Рівень адекватного обслуговування, яке не призведе до незадоволення, у таких пасажирів зріс, а зона толерантності звузилась, що вплинуло на наміри щодо повторного використання сервісу (табл.3).

Таблиця 3

Очікування якості пасажирами і наміри щодо повторних поїздок поїздами «Укрзалізниця»

Питання опитувального листа	Варіанти відповіді	Питома вага у загальній кількості відповідей пасажирів, залучених до опитування, за типами вагонів, %			
		Трансформер	Купе	Плацкарт	Вагон 2 класу
Що вплинуло на вибір типу вагону, яким Ви здійснюєте поточну поїздку?	Очікувана комфортність	33	29	6	19
	Новизна типу вагону	18	8	3	9

Джерело: складено авторами за результатами третього етапу маркетингового дослідження – опитування

Співставлення даних табл. 1 (агрегований рівень задоволення якістю) і табл. 3 показує, що рівень адекватного обслуговування у пасажирів плацкартних вагонів становив 41%, а у пасажирів вагонів-трансформерів під впливом обіцянок транспортного оператора зріс до 49%. При цьому внаслідок збільшення очікувань щодо комфортності і новизни зона толерантності для вагонів-трансформерів

звувилась порівняно з плацкартними вагонами (табл. 3). Пасажири, які не отримали очікуваної комфортності і новизни вагонів-трансформерів, потенційно відчуватимуть стрес та можуть відмовитись від повторних поїздок, принаймні, таким типом вагонів. Цей сегмент пасажирів стає найбільш схильним до користування іншими видами транспорту або власним автомобілем.

Проте бажання уникнути стресу від використання власного автомобіля може бути важливою причиною користування послугами громадського транспорту (див. табл. 4).

Таблиця 4

Основні причини користування громадським транспортом у Люксембурзі

Причина	Мешканці Люксембургу, %	Прикордонні працівники, %
У мене немає машини (у мене немає іншого вибору)	10	3
Я не люблю керувати автомобілем	4	6
Парковка недоступна або занадто дорога в пункті призначення	12	12
Це дешевше, ніж інші варіанти подорожі	10	12
Громадський транспорт є пунктуальним	5	4
Під час їзди я люблю робити інші речі (наприклад, читати, слухати музику, писати повідомлення)	13	16
Це добре для навколишнього середовища	18	13
Це безпечніше, ніж мої інші варіанти подорожей	3	4
Поїздка триває такий самий або коротший час, ніж інші варіанти подорожі	10	13
Громадський транспорт простий у користуванні та менш стресовий, ніж інші варіанти подорожі	14	17

Джерело: складено авторами за результатами онлайн-опитування

Серед мешканців Люксембургу 14% респондентів, а серед прикордонних працівників 17%, заявляли про те, що громадський транспорт є менш стресовим порівняно з іншими варіантами подорожі. Що ж викликало стрес у пасажирів громадського транспорту?

Відповідь на це питання ми шукали у двох порядкових регресійних моделях. Залежною змінною в обох був рівень стресу пасажирів. Рівень стресу вимірювався за семантичним диференціалом «спокійний – стресовий».

У першому моделюванні, яке виконувалось для поїздок поїздом та автобусом, незалежними змінними були соціо-демографічні характеристики респондентів, рівень доходу домогосподарства, оцінка доступу до автомобіля, агрегована сприйнята якість поїздки та її тривалість (підсумкові ранги факторів приведено в табл. 5). У другій моделі незалежними змінними були атрибути сприйнятої якості поїздки (табл. 6, 7).

З табл. 5 випливає, що сприйнята якість є найважливішим чинником стресу від поїздок автобусом. Мешканці Люксембургу, які подорожують поїздом, оцінюють якість поїздки як другий за важливістю фактор стресу. Парадоксальною виглядає реакція транскордонних працівників: для них якість виявилась статистично неважливою. Ми можемо пояснити це ефектом звикання до обслуговування: ці пасажирів користуються поїздом у щоденних (регулярних) подорожах на роботу.

Дохід і ставлення до ціни можуть слугувати як запобіжниками негативних раціональних оцінок суб'єктивного рівня стресу, так і провокувати їх. Тут кожен сегмент пасажирів і транспортну ситуацію варто розглядати окремо.

Нарешті, збільшення тривалості останньої поїздки є найважливішим для транскордонних працівників. Вони й так змушені приділяти велику частину бюджету вільного часу подорожам на роботу, а коли тривалість поїздки збільшується понад очікувану за розкладом, цей сегмент пасажирів відчуває незадоволення і стрес [16; 13].

Таблиця 5

Ранги чинників стресу пасажирів, який виникає при поїздках громадським транспортом Люксембургу

Ранг	Автобус		Поїзд	
	Мешканці Люксембургу	Прикордонні працівники	Мешканці Люксембургу	Прикордонні працівники
1	Агрегована сприйнята якість	Агрегована сприйнята якість	Ставлення до ціни	Тривалість останньої поїздки
2	Стать	Дохід	Агрегована сприйнята якість	Ставлення до ціни
3	Вік	-	Тривалість останньої поїздки	Дохід
4	Тривалість останньої поїздки	-	-	-

Джерело: складено авторами

Оскільки погана агрегована сприйнята якість перевезень є важливим чинником стресу пасажирів та єдиним (див. табл. 5), яким повністю управляє транспортний оператор, розглянемо його глибше. Повні набори атрибутів сприйнятої якості перевезень поїздом представлено на рис. 1 та 2. В автобусних перевезеннях ми не враховували зручності на станції та ввічливості персоналу, але натомість додали манеру водія керувати транспортним засобом.

Згідно з порядковою регресією, головними атрибутами якості, що викликають стрес у пасажирів автобусу (у порядку зменшення впливу), були: безпека в салоні; тривалість поїздки; можливість сидіти в дорозі; пунктуальність; час очікування; відстань від дому до зупинки (табл. 6).

Таблиця 6

Атрибути сприйнятої якості, що викликають стрес пасажирів при поїздках автобусами в Люксембурзі

Ordered logistic regression	Number of obs	=	867
	LR chi2(6)	=	316.95
	Prob > chi2	=	0.0000
Log likelihood = -1469.4014	Pseudo R2	=	0.0974

Stresslevel	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
Interval	.1057326	.0440241	2.40	0.016	.0194469 .1920183
Duration	.1982942	.0416868	4.76	0.000	.1165895 .2799989
Ontime	.1201601	.0444613	2.70	0.007	.0330177 .2073026
Distdepart	.090026	.0396156	2.27	0.023	.012381 .1676711
Abilityseat	.1961224	.0416285	4.71	0.000	.1145321 .2777127
Safetybus	.297335	.0488464	6.09	0.000	.2015977 .3930723
/cut1	1.755424	.2938035			1.179579 2.331268
/cut2	2.777406	.2955285			2.198181 3.356631
/cut3	3.59159	.3032746			2.997182 4.185997
/cut4	4.942733	.3226515			4.310348 5.575119
/cut5	5.597628	.3325619			4.945818 6.249437
/cut6	6.970646	.3555303			6.27382 7.667473

Примітки:

Interval – час очікування наступного автобусу;

Duration – тривалість поїздки;

Ontime – пунктуальність;

Distdepart – відстань до зупинки;

Abilityseat – можливість сидіти;

Safetybus – безпека в автобусі.

Джерело: розраховано авторами із застосуванням англомовного програмного забезпечення.

Табл. 5 показує, що жінки відчувають більший стрес під час поїздки автобусом. Через напружений дорожній рух водії часто керують автобусом у різкій манері.

Тривалість поїздки, очікування та пунктуальність є часовими вимірами якості транспортного сервісу. У культурі Люксембургу люди високо цінують час [25], тож не дивно, що такі часові характеристики є для них важливими.

Можливість сидіти в автобусі та відстань від дому до зупинки відображають співвідношення продуктивності сервісу і попиту (не всім вистачає сидячих місць) та його просторову доступність.

При поїздках поїздом важливими чинниками стресу виявились: комфорт як комплексна характеристика; безпека у вагоні; чемність персоналу; необхідність пересадок; частота руху (табл.7).

Таблиця 7

Атрибути сприйнятої якості, що викликають стрес пасажирів при поїздках поїздами в Люксембурзі

Ordered logistic regression	Number of obs	=	536
	LR chi2(5)	=	235.17
	Prob > chi2	=	0.0000
Log likelihood = -884.39476	Pseudo R2	=	0.1174

Stresslevel	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
Freq	.1070491	.0505476	2.12	0.034	.0079776	.2061206
Transfnumber	-.1485093	.0491902	-3.02	0.003	-.2449204	-.0520982
Comfort	.3695591	.0626385	5.90	0.000	.24679	.4923283
Safetytrain	.3385405	.0627811	5.39	0.000	.2154918	.4615891
Courtesystaff	.2473599	.0556363	4.45	0.000	.1383147	.356405
/cut1	1.774373	.38141			1.026823	2.521923
/cut2	2.660469	.3875639			1.900858	3.42008
/cut3	3.51996	.398976			2.737982	4.301939
/cut4	5.007029	.4234644			4.177054	5.837004
/cut5	5.657614	.4339111			4.807164	6.508064
/cut6	6.985657	.4585362			6.086942	7.884371

Примітки:

Freq – частота руху;

Transfnumber – кількість пересадок;

Comfort – комфорт;

Safetytrain – безпека у вагоні;

Courtesystaff – ввічливість персоналу.

Джерело: розраховано авторами із застосуванням англомовного програмного забезпечення

Пасажири поїздів (особливо прикордонні працівники) потребують комфорту і безпеки як умов, що сприяють відпочинку. Чемний персонал згладжує недоліки поїздки. Необхідність пересадок непокоїть людей через накопичення затримок протягом подорожі та, як наслідок, збільшення непродуктивних витрат часу. Недостатня частота руху поїздів зменшує гнучкість використання людиною її вільного часу.

Вплив атрибутів агрегується в кінцеве сприйняття якості не в один момент часу, а протягом усього сервісного процесу. Заради спрощення ми допускаємо, що атрибути діють один за одним, мають однакову вагу, а їх вплив накопичується [3].

Траєкторії сприйняття якості поїздок поїздом у вигляді діаграм- «водоспадів» (або каскадних) представлені на рис. 1 та 2. Траєкторія, за якою формується сприйняття якості пасажирами, що відчували стрес, значно відрізняється від такої у загальній вибірці.

Примітки до рисунку 1:

Distance from home to nearest train station – відстань від дому до станції;

Facilities in train station – зручності на станції;

Personal safety at train stop – безпека на станції;

Information on when next train is coming – інформація про розклад;

Fare payment options – варіанти оплати проїзду;

Availability of seating on train – наявність сидячих місць у вагоні;

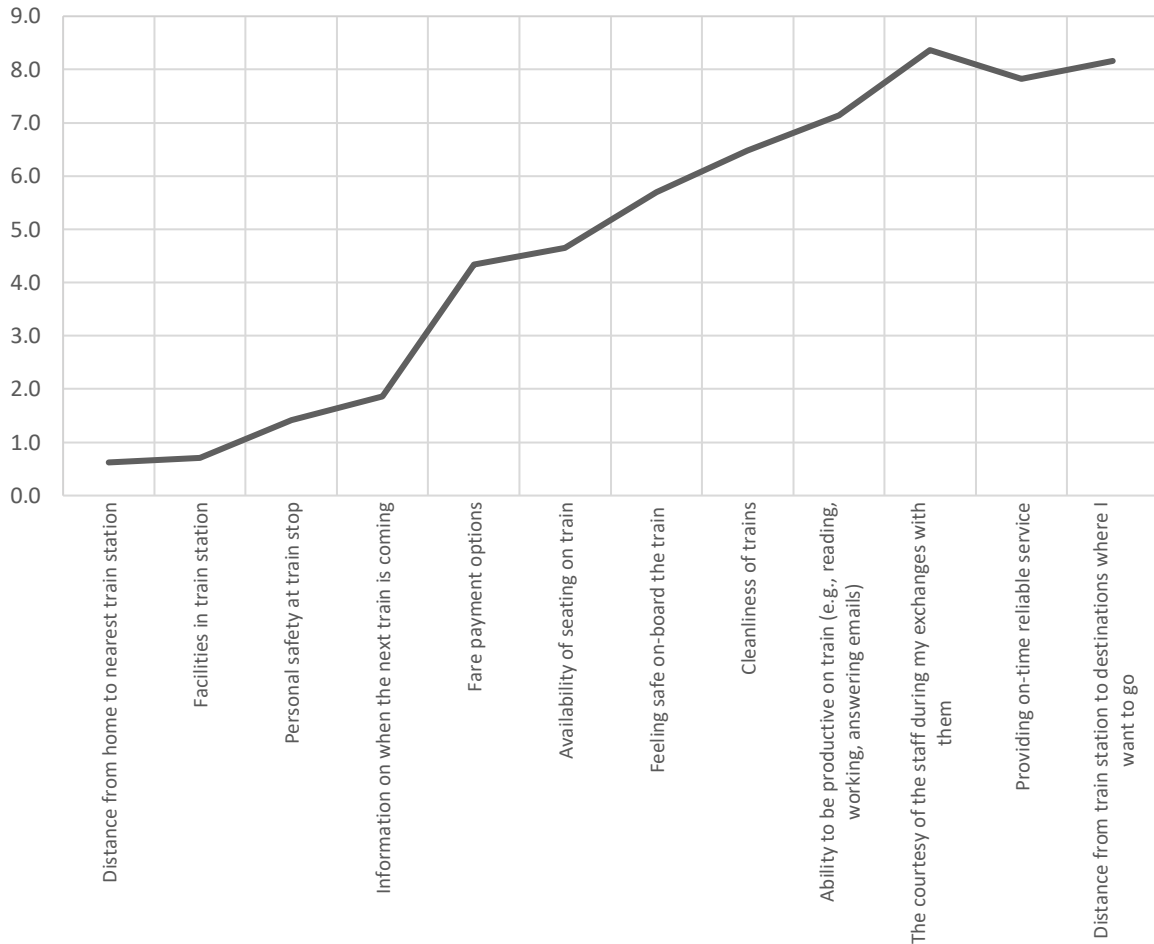

Рис. 1. Формування сприйнятої якості поїздки поїздом (всі пасажери у вибірці)

- Feeling safe on-board the train – відчуття безпеки у вагоні;
- Cleanliness of trains – чистота вагону;
- Ability to be productive on train (e.g., reading, working, answering emails) – можливість бути продуктивним у вагоні (читати, працювати, відповідати на електронні листи);
- The courtesy of staff during my exchanges with them – ввічливість персоналу під час взаємодії з ним;
- Providing on-time reliable service – пунктуальність;
- Distance from train station to destinations where I want to go - відстань від станції до кінцевого місця подорожі.

Джерело: побудовано авторами за результатами власних досліджень із застосуванням англomовного програмного забезпечення

Кінцева агрегована якість у всій вибірці виявилась позитивною (рис.1). У процесі формування якості жодного разу не була негативною. Умови на станції, інформація щодо наступного поїзду, можливість бути продуктивним у вагоні та пунктуальність в цілому зменшували якість транспортної послуги. Розмаїття опцій оплати проїзду і чемність персоналу підвищували якість транспортної послуги.

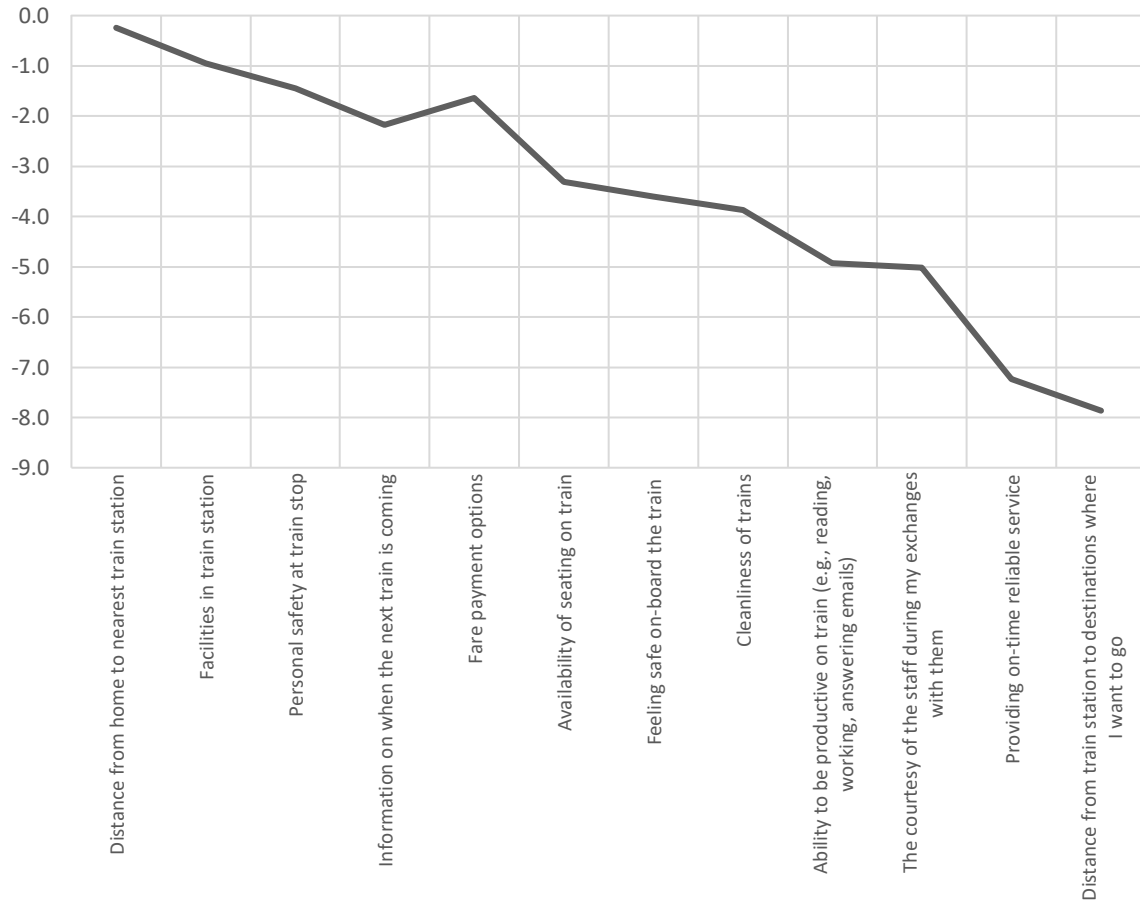

Рис. 2. Формування сприйнятої якості поїздки поїздом (пасажери, які відчували стрес)

Примітки:

Distance from home to nearest train station – відстань від дому до станції;

Facilities in train station – зручності на станції;

Personal safety at train stop – безпека на станції;

Information on when next train is coming – інформація про розклад;

Fare payment options – варіанти оплати поїзду;

Availability of seating on train – наявність сидячих місць у вагоні;

Feeling safe on-board the train – відчуття безпеки у вагоні;

Cleanliness of trains – чистота вагону;

Ability to be productive on train (e.g., reading, working, answering emails) – можливість бути продуктивним у вагоні (читати, працювати, відповідати на електронні листи);

The courtesy of staff during my exchanges with them – ввічливість персоналу під час взаємодії з ним;

Providing on-time reliable service – пунктуальність;

Distance from train station to destinations where I want to go - відстань від станції до кінцевого місця подорожі.

Джерело: побудовано авторами за результатами власних досліджень із застосуванням англomовного програмного забезпечення

Пасажирами, які відчували стрес, агрегована якість сприймалась як негативна. Вона жодного разу у процесі формування не була позитивною (рис. 2). Приходимо до висновку, що кумулятивний ефект атрибутів якості може породжувати стрес. Причому стрес може виникати і зникати протягом

сервісного процесу, бути наслідком дії одного або кількох атрибутів якості, бути продуктом накопичення навіть тоді, коли оцінки людини окремих атрибутів не є негативними.

Висновки

Спираючись на результати огляду літератури щодо вимірювань у ланці «сприйнята якість транспортної послуги – стрес пасажирів» та перевірку їх у власних дослідженнях поведінки пасажирів громадського транспорту, зробимо такі висновки.

Якість перевезень, яку надає транспортний оператор і сприймає пасажир, є основним чинником виникнення стресу.

Навіть гарний громадський транспорт є суттєвим джерелом стресу в щоденному житті людини. Урахування якості сервісу громадського транспорту як чинника стресу пасажирів ускладнюється по мірі удосконалення обслуговування. В транспортних системах, які знаходяться на вищих щаблях розвитку, управляти стресом пасажирів стає складніше.

Неможливо повністю уникнути стресу пасажирів як ефекту від недосконалої якості обслуговування громадським транспортом. Якість є, мабуть, єдиним чинником, який повною мірою управляється провайдером сервісу. Тому завданням перевізника є згладжування в клієнтів відчуття стресу та недопущення його збільшення до критичного рівня. Особлива увага має приділятися накопиченню стресу та його переходу в хронічний як результату користування людиною рутинною транспортною послугою.

Вимірювання в ланці «якість – стрес» мають проводитись як за всією вибіркою респондентів, так і окремо в сегментах пасажирів, які виділено за соціальними, демографічними, економічними та іншими критеріями. Чинники стресу в цих сегментах пасажирів можуть різнитись. У контексті згладжування відчуття стресу пасажирів це породжує проблему гармонізації інтересів різних сегментів (через одночасне і в одному просторі обслуговування).

Наголос на когнітивних, афективних та конативних аспектах вимірювання стресу може бути зроблено лише після ретельного аналізу транспортної (сервісної) ситуації. Наш досвід показав, що при реалізації вимірювань тут можна досягнути суттєвого спрощення одержання управлінської інформації. Аналогічний висновок стосується інших вимірів стресу: передбачуваність події, яка його викликає; можливість контролю та управління наслідками, кількість зусиль для запобігання негативним ефектам.

Не зважаючи на те, що концепція задоволення пасажирів роботою громадського транспорту набула в останні десять років значної популярності, при розв'язанні практичних завдань перевізників зі зменшення стресу пасажирів не варто ускладнювати вимірювання, вводячи змінну на кшталт «задоволення», наприклад, як пропонується в [12]. Вона є відображенням лише частини глибокої сутності агрегованої очікуваної і сприйнятої якості. Причому залишається незрозумілим, в який момент сервісного процесу має виникнути і бути вимірним це «задоволення». Агрегована і дезагрегована надана і сприйнята якість залишаються основним джерелом інформації про чинники стресу.

Вимірювання стресу пасажирів у сервісному процесі (перевезенні) має прив'язуватись до моменту часу, коли діє той чи інший атрибут якості. Вимірювання стресу від процесу і результату сервісу може спростити таке оцінювання.

Потрібно розрізняти стрес, що виник від дії одного або групи атрибутів якості, а також той, що був результатом всього обслуговування чи накопичився як наслідок почергових спроб отримання сервісу. Рішенням може стати використання траєкторій формування якості з одночасною побудовою траєкторій стресу (як суб'єктивної, так й об'єктивної його оцінки).

Потужним джерелом управлінської інформації стосовно зміни рівня стресу пасажирів є природні експерименти, а щодо його критичного рівня – скарги клієнтів.

На громадському транспорті ставлення до якості, як її показник в рамках концепції неспітвдження очікувань, у більшості практичних випадків вимірювати не потрібно. Однак і тут зустрічаються сервісні ситуації, коли ширина зони, в якій реакції пасажирів на якість є толерантними, може змінюватись. Це відбувається через зміни адекватного, передбачуваного і бажаного рівнів якості транспортної послуги. Особливої уваги менеджменту потребують

запровадження змін у сервісі та повідомлення про них цільовому сегменту ринку, які можуть зсувати ці рівні.

При виході якості із зони толерантності пасажир може відчувати стрес. Тому утримання ставлення пасажирів у зоні толерантності до якості послуги є важливим завданням транспортного оператора. Його вирішення потребує вимірювання ширини цієї зони та виявлення чинників, що впливають на її зміни.

O.V. BAKALINSSKYI^{1*}, T.S. MELNYK², V. VAN ACKER³

1* Doctor of Economics, professor, senior researcher at the Institute of Socio-Economic Research of Luxembourg, Luxembourg Institute of Socio-Economic Research, Maison des Sciences Humaines, e-mail: Oleksandr.Bakalinskyi@liser.lu

2 Doctor of Economics, Manager of the Department of Methodology and Development of the Procurement Function of the Management of Methodology and Analysis of the Procurement Department, Joint Stock Company «Ukrainian Railway», e-mail: avgust26@ukr.net

3 Luxembourg Institute of Socio-Economic Research, Maison des Sciences Humaines, e-mail: Veronique.VanAcker@liser.lu

IS THE DEPENDENCE OF PASSENGER STRESS ON THE PERCEIVED QUALITY OF TRANSPORTATION IS MORE COMPLEX THAN WE INTENDED? EXPANDING THE METHODOLOGICAL BASIS OF RESEARCH AND DECISION MAKING

Purpose. Development of a methodological basis for measuring the dependence of passenger' stress on the perceived quality of public transport service. Its achievement will contribute to certainty in management situations, when the task of the transport operator's management is to reduce the stress level of passengers. **Research methodology:** Research methodology: First survey was conducted by the Joint Stock Company "Ukrainian Railway". We found the most important attributes of the quality of transport service for passengers by types of wagons, the advantages and disadvantages of trip, the desired vectors of the customer value of the transport service. The second survey was conducted in the Luxembourg on the travel behavior of residents and commuters from neighboring countries. **The results** showed that the quality of the transport service perceived by the passenger is the main factor of stress. The dependence of passengers' stress level on attributes and aggregated perceived quality is complex. Therefore, when studying it, it is necessary to apply measurements along many dimensions. **Scientific novelty.** An important interest of transport operator is the dependence of passenger stress on the perceived quality of transport service. Point-oriented approaches to its study do not provide complete information that the management of the transport operator needs when developing measures to reduce passenger stress. The literature on passenger stress is analyzed from the point of view of the completeness of management information, which is necessary for transport operator to reduce passenger stress. The results of the literature review are checked in the authors' own research, which they conducted in Ukraine and the Grand Duchy of Luxembourg. New approaches to measurement of the dependence between passenger stress and the perceived quality of transport service are proposed. They form a broader methodological basis for research and management in this area. **Practical significance.** The application of the proposed approaches by the management of the transport operator will allow it to make decisions on regulating the quality of the transport service in order to reduce the stress of passengers on the basis of more complete management information.

Keywords: public transport, railway, bus, passenger, stress, perceived quality, tolerance zone, methodological basis of research.

REFERENCES

1. Gyulev N.U., Faletskaya G.I. O vliyaniy transportnoy utomlyayemosti na vybor puti sledovaniya [On the influence of transport fatigue on the choice of route]. *Kommunalnoye khozyaystvo gorodov – Municipal utilities of cities*, 2009, no. 88, p. 272-275 (in Ukrainian).

2. Nazarenko Ya. Ya. Doslidzhennia pytan formuvannia yakosti transportnykh poslug pidpnyemstvamy pasazhyrskogo transportu krain YeS [Study of issues of formation of the quality of transport services by passenger transport enterprises of the EU countries]. *Visnyk Natsionalnogo transportnogo universytetu, Seriya «Yekonomichni nauky» – Bulletin of the National Transport University, Series «Economic Sciences»*, 2021, vol. 2(49), p. 122-130 (in Ukrainian).
3. Bakalinsky O., Lozhachevska O., Ilchenko V., Kovalenko N. Analysis of Trajectory of Client's Attitude Formation in Managerial Decisions for Improving the Customer Service Value. *The Importance of New Technologies and Entrepreneurship in Business Development: In The Context of Economic Diversity in Developing Countries*, 2021, no 194, p. 1947-1957 (in Turkey).
4. Beirão G., Cabral J.A.S. Understanding attitudes towards public transport and private car: A qualitative study. *Transport policy*, 2007, vol. 14, no. 6, p. 478-489 (in China).
5. Cannon W.B. Bodily changes in pain, hunger, fear, and rage. New York: Appleton-Century-Crofts, 1915, 311 p (in USA).
6. Christopher H. Lovelock, Jochen Wirtz. *Services Marketing: People, Technology, Strategy*, London: Pearson, 2007, 648 p. (in Great Britain).
7. Cohen S., Kamarck T., Mermelstein R. A global measure of perceived stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 1983, no 24(4), p. 385-396. (in USA).
8. Cox T., Houdmont J., Griffiths A. Rail passenger crowding, stress, health and safety in Britain. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 2005, no 40(3), p. 244-258. (in Great Britain).
9. Cronin J.J., Taylor S.A. Measuring service quality: a reexamination and extension. *Journal of Marketing*, 1992, no (56), p. 55-68. (in USA).
10. Cronin J.J., Taylor S.A. SERVPREF versus SERVQUAL: Reconciling performance based perception minus expectations measurement of service quality. *Journal of Marketing*, 1994, no 58(1), p. 125-131. (in USA).
11. Eboli L., Mazzulla G. Service quality attributes affecting customer satisfaction for bus transit. *Journal of Public Transportation*, 2007, no 10(3), p. 21-34. (in USA).
12. Ettema D., Gärling T., Eriksson L., Friman M., Olsson L.E., Fujii S. Satisfaction with travel and subjective well-being: Development and test of a measurement tool. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behavior*, 2011, no 14(3), p. 167-175. (in Great Britain).
13. Eunae Jin, Danya Kim, Jangik Jin. Commuting time and perceived stress: Evidence from the intra- and inter-city commuting of young workers in Korea. *Journal of Transport Geography*, 2022, no (104), 103436. (in Great Britain).
14. Eun-Hyun L. Review of the psychometric evidence of the perceived stress scale. *Asian Nursing Research*, 2012, no 6(4), p. 121-127. (in Korea).
15. Evans G. W., Wener R. E. Rail commuting duration and passenger stress. *Health Psychology*, 2006, no 25(3), p. 408-412. (in USA).
16. Evans G.W., Wener R.E., Phillips D. The morning rush hour: Predictability and commuter stress. *Environment and Behavior*, 2002, no 34(4), p. 521-530. (in USA).
17. Fink G. *Encyclopedia of stress*. San Diego: Academic Press, 2000, 498 p. (in USA).
18. Friman M., Edvardsson B., Gärling T. Perceived service quality attributes in public transport: Inferences from complaints and negative critical incidents. *Journal of Public Transport*, 1998, no 2, p. 69-91. (in USA).
19. Gustafsson A., Johnson M.D., Roos I. The effects of customer satisfaction, relationship commitment dimensions, and triggers on customer retention. *Journal of Marketing*, 2005, no 69, p. 210-218. (in USA).
20. Ibrahim A.N.H., Borhan M.N., Md. Yusoff N.I., Ismail A. Rail-based public transport service quality and user satisfaction – A literature review. *Promet-Traffic & Transportation*, 2020, no 32(3), p. 435-447. (in Croatia).
21. Johnson M.D., Herrmann A., Huber F. The evolution of loyalty intentions. *Journal of Marketing*, 2006, no 70, p. 122-132. (in USA).
22. Koslowsky M., Kluger A.N., Reich M. *Commuting Stress: Causes, effects, and methods of coping*. New York: Plenum Press, 1995, 198 p. (in USA).
23. Koslowsky M., Krausz M. On the relationship between commuting, stress symptoms, and attitudinal measures: a LISREL application. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 1993, no 29(4), p. 485-492. (in USA).
24. Liljander V., Strandvik T. Estimating Zones of Tolerance in Perceived Service Quality and Perceived Service Value. *International Journal of Service Industry Management*, 1993, vol. 4, no 2, p. 6-28. (in Great Britain).
25. Meyer Erin. *The Culture Map: Breaking Through the Invisible Boundaries of Global Business*. New York: Public Affairs, 2014, 277 p. (in USA).
26. Nagle Thomas T., Hogan John E., Zale Joseph. *The strategy and tactics of pricing: a guide to growing more profitably*. Boston: Prentice Hall, 2011, 352 p. (in USA).
27. Novaco R.W., Gonzalez O.I. Commuting and well-being. Amichal-Hamburger, Y. (Ed.) *Technology and psychological well-being*. Cambridge University Press, 2009, September, p. 174-205. (in USA).
28. Norgate S.H., Cooper-Ryan A.M., Lavin S., Stonier C., Cooper C.L. The impact of public transport on the health of work commuters: a systematic review. *Health Psychology Review*, 2020, no14(2), p. 325-344. (in Australia).

29. Parasuraman A., Zeithaml Valerie A., Berry Leonard L. Reassessment of Expectations as a Comparison Standard in Measuring Service Quality: Implications for Further Research. *Journal of Marketing*, 1994, no 58(1), p. 111-124. (in USA).
 30. Rezapour M., Ferraro R.F. The impact of commuters' psychological feelings due to delay on perceived quality of a rail transport. *Humanities and Social Sciences Communications*, 2021, no 8(190), p. 1-9. (in Spain).
 31. Selye H. The stress of life. New York: McGraw-Hill Education, 1956, 544 p. (in USA).
 32. Sokolowski R. Introduction to phenomenology. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, 248 p. (in Great Britain).
 33. Wener R.E., Evans G.W., Phillips D. Running for the 7:45: The effects of public transit improvements on commuter stress. *Transportation*, 2003, no (30). p. 203-220. (in USA).
- Zeithaml V.A., Berry L.L. and Parasuraman A. The behavioral consequences of service quality. *Journal of Marketing*, 1996, no 60(2), p. 31-46. (in USA).

Стаття надійшла до редакції: 15.12.2023

Received: 2023.12.15

УДК 330.131.5:331.104:334.73

ГАРМІДЕР Л.Д.¹, БЕГМА П.О.², КУЦІНСЬКИЙ А.В.³, КУЦІНСЬКА М.В.^{4*}

¹ д.е.н., проф., завідувач кафедри підприємництва, організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки, ДВНЗ УДХТУ, e-mail: garm@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7837-2734

² к.е.н., бізнес-консультант, e-mail: pavel.begma@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8293-1471

³ аспірант кафедри підприємництва, організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки, ДВНЗ УДХТУ, e-mail: sj.vinsity@gmail.com, ORCID ID: 0009-0002-5391-1599

^{4*} к.е.н., фінансист, ТОВ ВКФ «Велта», e-mail: mari.kutsinska@gmail.com, ORCID ID: 0009-0000-3952-0052

СКЛАДОВІ ЛОГІСТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПЕРСОНАЛУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА: НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ БАЗИС

Мета. Сформувати науково-методичний підхід щодо визначення методів логістичного управління трудовим потенціалом персоналу промислового підприємства шляхом визначення послідовності реалізації етапів методики вибору таких методів з урахуванням факторів руху, що, в результаті, має дозволити провести обґрунтування економічної ефективності конкретної управлінської дії. **Методика.** Для дослідження використані методи вивчення та узагальнення відомостей, методи системного аналізу, синтезу, узагальнення. **Результати.** У статті досліджуються особливості формування концептуального базису побудови механізму логістичного управління трудовим потенціалом персоналу промислового підприємства, на базі узагальнення якого пропонуються певні алгоритми формування методики вибору методів управління трудовим потенціалом персоналу з урахування факторів руху, що, у підсумку, дозволить провести обґрунтування економічної ефективності такої управлінської дії. **Наукова новизна.** Визначено узагальнені етапи методики вибору методів управління трудовим потенціалом персоналу з урахуванням факторів руху. **Практична цінність.** Як результат узагальнення дослідженої інформації щодо факторів, причин, витрат та методів управління рухом трудового потенціалу персоналу підприємства виступає запропонована матриця вибору методів управління рухом трудового потенціалу персоналу промислових підприємств. Використання такої матриці дозволяє ідентифікувати тенденції руху трудового потенціалу персоналу промислового підприємства для вибору відповідних організаційно-управлінських рішень, спрямованих на забезпечення умов для ефективної реалізації творчого, фізичного і трудового потенціалу кадрів.

Ключові слова: персонал; плинність кадрів; управління трудовим потенціалом; методи управління трудовим потенціалом; методика вибору методів управління трудовим потенціалом персоналу; матриця вибору методів управління рухом трудового потенціалу персоналу

Постановка проблеми

Сучасна парадигма наукової думки спрямована переважно на те, що нині управління трудовим потенціалом персоналу розглядається в контексті комплексного підходу, що враховує динамічність всіх його складових та передбачає керування його рухом. Для високотехнологічного сучасного підприємства трудовий потенціал персоналу становить його базис, головну цінність, виступає джерелом формування високої ринкової вартості. Результати досліджень, проведених на вітчизняних промислових підприємствах, надають змогу сформулювати низку проблемних аспектів з управління розвитком трудового потенціалу, актуальних на сьогоднішній день, а саме:

- незадоволеність працівників рівнем своєї заробітної плати;
- низький рівень кваліфікації працівників через так звані «пільгові» умови прийому на роботу (знайомство, родинні зв'язки й інші фактори);
- сезонність праці, що призводить до збільшення рівня бідності та ускладнює процес кар'єрного планування;
- високий рівень плинності персоналу тощо.

За сьогоднішніх умов функціонування економіки України та глобального ринкового економічного простору стає очевидним, що теперішній стан механізмів управління підприємствами потребує перегляду, оновлення, удосконалення підходів, що також стосується і методів управління

розвитком трудового потенціалу підприємства. Одним з таких механізмів управління і дії на персонал організації є регулювання руху трудового потенціалу персоналу. Рух трудового потенціалу персоналу є одним з індикаторів адекватності управління підприємством.

Розбіжність очікувань і реалій виробничого життя призводить до незадоволення і, як наслідок, до звільнення працівників, яке фіксується в різноманітних звітах як «плинність кадрів». Це явище може бути використане у вигляді інтегрального показника стану справ на підприємстві стосовно організації праці і виробництва через призму сприйняття працівниками цього підприємства.

Слушно зазначити, що управління рухом трудового потенціалу персоналу – це сукупність управлінських дій, спрямованих, по-перше, на формування задоволеності працівником організації загалом і конкретним робочим місцем, а по-друге, на цільову організацію і раціональне регулювання внутрішньовиробничого руху персоналу. Основою управління рухом персоналу є встановлення закономірностей процесу плинності кадрів і залежності інтенсивності плинності від соціально-демографічних характеристик працівників. Розуміння цих закономірностей дозволяє знаходити шляхи пом'якшення негативної дії зазначених факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

На сьогоднішній день в спеціальній та науковій літературі питанням плинності кадрів приділяється увага. Так, визначаються основні причини появи плинності працівників на підприємствах, а також їхні позитивні та негативні наслідки [1-4], обґрунтовується вплив змін у зовнішньому середовищі на рівень функціонування вітчизняних підприємств і на наслідки у кадровій сфері [5], аналізуються проблеми й особливості розвитку інтелектуального кадрового потенціалу промисловості України, що загострилися через обвальне скорочення промислового виробництва, втрату кваліфікованих працівників, посилення міграційних процесів, відставання професійної освіти від сучасних виробничих вимог, зниження престижності інженерних професій, відсутність пріоритету STEM-підходу у вітчизняній професійній освіті [6], обґрунтовуються складові системи адаптації кадрів на підприємстві, практичне взаємопов'язане функціонування яких впливає на зменшення витрат на управління персоналом, зменшення плинності кадрів, покращання показників ефективності його роботи [7], досліджується можливість та доцільність використання кількісних (чисельних) і якісних показників для аналізу плинності персоналу на підприємстві й розглядаються основні види і форми оцінки плинності кадрів [8] та ін.

При цьому, питання цілісної системи управління плинністю кадрів залишається відкритим і потребує більш глибокого вивчення з погляду визначення системи заходів, спрямованих на нормалізацію процесу руху персоналу підприємства. Складні причинно-наслідкові зв'язки цього явища змушують реалізовувати багатопланові дослідження, вивчаючи міру впливу різних предикторів на рівень плинності кадрів. Накопичені дані дозволяють відстежити зміни в силі впливу предикторів плинності в різних умовах ведення бізнесу; оцінити відмінності в дії факторів на співробітників, диференційованих за критеріями (наприклад, вік, категорія, професійна підготовка, посада, стаж роботи тощо). Знання факторів-детермінант явища теоретично дозволяє вводити превентивне управління, але багатокomпонентність дії предикторів ускладнює його практичну реалізацію. Тому в розвитку теоретико-прикладного підходу до управління плинністю кадрів діагностується напрям, зосереджений на процесній дії.

Формулювання мети статті

Метою статті є формування науково-методичного підходу щодо визначення методів логістичного управління трудовим потенціалом персоналу промислового підприємства шляхом визначення послідовності реалізації етапів методики вибору таких методів з урахуванням факторів руху, що, в результаті, має дозволити провести обґрунтування економічної ефективності конкретної управлінської дії.

Виклад основного матеріалу

Основою ухвалення рішення про звільнення за власним бажанням (як ключової основи плинності кадрів) є накопичене незадоволення різними аспектами роботи на підприємстві.

Накопичення негативного оцінювання відбувається поступово у міру реалізації процесів найму і закріплення.

Виходячи зі схеми концептуального базису побудови механізму логістичного управління трудовим потенціалом персоналу підприємства [9], пропонуємо певну послідовність етапів методики вибору методів управління трудовим потенціалом персоналу з урахуванням факторів руху, що дозволяє в результаті провести обґрунтування економічної ефективності управлінської дії.

Етап 1. Оцінювання трудового потенціалу персоналу.

При аналізі трудового потенціалу вирішуються такі завдання:

- оцінюється трудовий потенціал персоналу підприємства і його підрозділів;
- визначається ступінь відповідності загальноосвітнього та кваліфікаційного складу кадрів і їх структури до сучасного науково-технічного рівня виробництва, його організації;
- встановлюється забезпеченість виробництва кадрами;
- визначається ступінь обґрунтованості завдань з підвищення продуктивності праці та зниження трудомісткості продукції;
- виявляються резерви підвищення продуктивності праці [10, с. 172].

Аналіз забезпеченості підприємства робочою силою здійснюється за допомогою порівняння фактичної чисельності працівників за категоріями із розрахунковими (плановими) показниками і з показниками, досягнутими в минулому періоді. Це дає можливість визначити рівень виконання плану (завдання), а також динаміку показників.

Для аналізу трудових ресурсів використовується інформація звітних форм 2-ПВ «Звіт із праці», 1-п «Звіт підприємства з продукції», 6-ПВ «Чисельність окремих категорій працівників підприємства і підготовка кадрів», а також дані планово-нормативної, облікової й оперативної інформації зі звітів підрозділів підприємства, інші оперативні дані.

Етап 2. Аналіз балансу руху трудового потенціалу персоналу.

Вивчення процесів руху і плинності кадрів доцільно розпочинати з їх кількісної характеристики. При цьому визначається кількісний показник рівня плинності кадрів і встановлюється його значення і відхилення від середнього. Виявляється вірогідність необґрунтованих економічних втрат. Прийнято вважати нормативним рівень у межах 3-5%. Але він не повинен сприйматися як деякий індикатор, оскільки рух кадрів на конкретному підприємстві здійснюється під впливом сукупності чинників, а саме:

- галузевої приналежності;
- технології виробництва;
- трудомісткості робіт;
- наявності або відсутності чинника сезонності у виробничому циклі;
- стилю керівництва;
- рівня і принципів корпоративної культури тощо [10, с. 173].

Тому при визначенні рівня плинності кадрів слід провести аналіз динаміки трудових показників підприємства за якомога більший відрізок часу, виявити наявність і величину сезонних коливань плинності.

Етап 3. Встановлення рівня, величини економічних втрат, до яких призведе плинність кадрів.

Це один з найбільш трудомістких, але дуже важливих етапів. Для його здійснення потрібно провести додаткові розрахунки. Ці дані складаються з аналізу збитків і додаткових витрат, пов'язаних з наступними чинниками:

- втрата часу в роботі;
- витрати на навчання і перенавчання нових працівників;
- падіння виробітку у працівників перед звільненням;
- низький рівень виробітку знов прийнятих працівників;
- витрати на підбирання нового персоналу замість того, що звільнився;
- брак, викликаний недостатньою професійною адаптацією нових працівників [10, с. 173].

Етап 4. З'ясування причин звільнення працівників взагалі, у тому числі з причин плинності кадрів.

Плинність кадрів може бути викликана галузевою особливістю діяльності підприємства або недосконалістю системи управління ним. Потім необхідно визначити структуру мотивів плинності

кадрів. Вона повинна ґрунтуватися на реальних причинах, що викликають у працівника бажання звільнитися з підприємства.

Не менш важливим для дослідження передумов плинності є вивчення її причин, що необхідно для формування та обґрунтування конкретних заходів зі зниження плинності. Під причинами плинності розуміємо найбільш поширені підстави звільнень працівників.

Загалом причини звільнень працівників з підприємства можна аналізувати за двома аспектами.

Перший аспект ґрунтується на формальному критерії, що виділяє законодавчі підстави звільнень відповідно до КЗпП України. У цьому випадку перелік причин буде загальним, оскільки відповідні норми Кодексу не передбачають принципово інших підстав для розірвання трудових стосунків.

Кадрова статистика підприємства з питань звільнень переважно складається з таких причин:

- за власним бажанням;
- тимчасові працівники;
- прогул без поважних причин;
- по догляду за дитиною;
- за появу на роботі в нетверезому стані;
- скорочення штату;
- смерть;
- вихід на пенсію тощо [10, с. 173-174].

Другий аспект пов'язаний із визначенням мотиваційної структури плинності персоналу. Вона ґрунтується на реальних причинах, які спонукають працівника залишити підприємство. У цьому разі статистика кадрової служби лише частково допоможе з'ясувати мотив звільнення працівника, адже причина «за власним бажанням» може бути зумовлена такими мотивами, як: незадоволення рівнем оплати праці; затримка виплати заробітної плати; важкі й небезпечні умови праці; неприйнятний режим роботи; незадовільний соціально-психологічний клімат у колективі; причини особистого характеру тощо.

Для виявлення причин плинності в рамках даного підходу необхідно провести соціологічне дослідження, зокрема, шляхом анкетування працівників підприємства.

Етап 5. Визначення системи заходів, спрямованих на стабілізацію колективу.

Наступний етап побудови цілісної системи управління плинністю кадрів передбачає визначення системи заходів, спрямованих на нормалізацію процесу руху трудового потенціалу підприємства.

Етап 6. Розрахунок показників ефективності від впровадження розроблених заходів (проведення моніторингу).

Окрім того, варто пам'ятати, що під час розроблення програми усунення надмірної плинності необхідно провести порівняльний аналіз витрат на проведення заходів і втрат через зайвий рівень плинності. Якщо витрати на вирішення проблеми плинності перевищують економічний ефект від її зниження, можливий пошук інших, більш «дешевих» та доцільних варіантів удосконалення роботи з персоналом.

Специфіка діяльності, розмір підприємства, стадія його життєвого циклу і рівень фінансової стійкості, чинник сезонності і навіть посадова позиція – усе це істотно впливає на нормативні значення коефіцієнта плинності. Тому не є достатньою орієнтація на рекомендовану науковцями виделку нормативних значень 7-15%. Практика фіксує інші прийнятні для підприємств значення. У рамках нашого дослідження коефіцієнт плинності кадрів для виробничих підприємств приймаємо на рівні 10-15% [10, с. 175].

Діагностика нормативних значень коефіцієнта плинності ґрунтується на накопиченій на підприємстві регулярній статистиці балансу руху персоналу. Дані, що характеризують рухливість, співвідносяться з мірою стійкості кадрового забезпечення і сукупними витратами на оновлення кадрового складу. Зіставлення витрат є основою рішення про необхідність введення заходів для регулювання плинності кадрів до прийнятних для стійкості функціонування підприємства нормативних значень. Наприклад, підприємству може бути вигідніше (у вартісному вираженні) вести політику економії фонду оплати праці співробітників, що знаходяться на випробувальному терміні, тоді і більш високі значення коефіцієнта плинності за цією категорією будуть прийнятними для організації, навіть у разі значного перевищення нормативних значень в 10-15%.

Таким чином, ведення і аналіз балансу руху трудового потенціалу персоналу дозволяє встановлювати нормативні значення коефіцієнта плинності, прийнятного для конкретного підприємства.

Негативні наслідки зайвого рівня плинності кадрів підлягають економічному оцінюванню, яке здійснюється через аналіз структури і величини соціально-економічних збитків підприємства. Як правило, збирання даних для аналізу економічних збитків вимагає залучення і погодження інформації з різних структурних підрозділів, організації і проведення ресурсо-витратного заходу – фотографії робочого дня, розробки і регулювання трудових норм. У той же час в організаціях з високим рівнем кадрового менеджменту багато перерахованих операцій відпрацьовано і вбудовано в управлінський процес. Нормування трудової діяльності, погодженість потоків інформації – це ключові процедури, результативність реалізації яких характеризує систему управління персоналом, у тому числі й політику попередження плинності кадрів.

У структуру економічних збитків підприємства внаслідок плинності кадрів можуть входити такі види витрат, а саме:

- виплати вихідної допомоги;
- виплати у зв'язку з незаконним звільненням, подальшим відновленням і оплатою часу вимушеного прогулу;
- втрати, викликані оформленням процедури звільнення;
- втрати від часу відсутності співробітника на робочому місці;
- втрати в продуктивності праці співробітників перед звільненням;
- втрати в продуктивності праці співробітників в період навчання з відривом від виробництва;
- втрати в продуктивності праці співробітників у період адаптації;
- збитки від браку у знову прийнятого співробітника;
- втрати, викликані перервами в роботі з причин плинності;
- витрати на аналіз змісту робіт і розробку моделей посад;
- витрати на розробку діагностичного інструментарію для визначення профпридатності претендентів;
- витрати на пошук та відбирання потенційних кандидатів на вакантні посади;
- витрати на співбесіду й інші діагностичні заходи;
- витрати на оформлення прийнятих співробітників;
- витрати на організацію навчання на робочому місці і наставництво;
- витрати на навчання і перенавчання нових працівників.

Включення цих витрат у структуру збитків залежить від організації робіт з управління кадровим забезпеченням і вжитих на підприємстві заходів соціально-економічної захищеності персоналу. Наприклад, згідно з низкою колективних договорів величини виплат на різних підставах звільнення можуть значно збільшувати фінансове навантаження на заміну кадрового складу. Обсяг виплат за трудовими спорами (у т. ч. відновлення на робочому місці через незаконне звільнення) має динаміку зростання. Щорічно збільшується число звернень співробітників у судові органи і в комісії з трудових зборів. У структурі збитків частка втрат внаслідок динаміки продуктивності праці є істотною. Але в традиційній практиці оцінювання економічних наслідків плинності кадрів через складність збирання даних відбувається в обмеженому форматі, що спотворює оцінювання економічного ефекту вкладень у регулювання кадрового забезпечення [10, с. 179].

Таким чином, в структуру економічних збитків внаслідок плинності кадрів включаються витрати на формування кадрового забезпечення і запобігання втрат, пов'язаних зі зниженням продуктивності праці фахівців у ході рухливості кадрового складу.

Величина збитків детермінується практикою організації робіт з управління персоналом.

Сумарна величина економічних збитків є орієнтиром при розробленні й обґрунтуванні бюджету проекту заходів регулювання.

Отже, узагальнено послідовність етапів методики вибору методів управління трудовим потенціалом персоналу з урахуванням факторів руху, що дозволяє в результаті провести обґрунтування економічної ефективності управлінської дії, наведено на рис. 1.

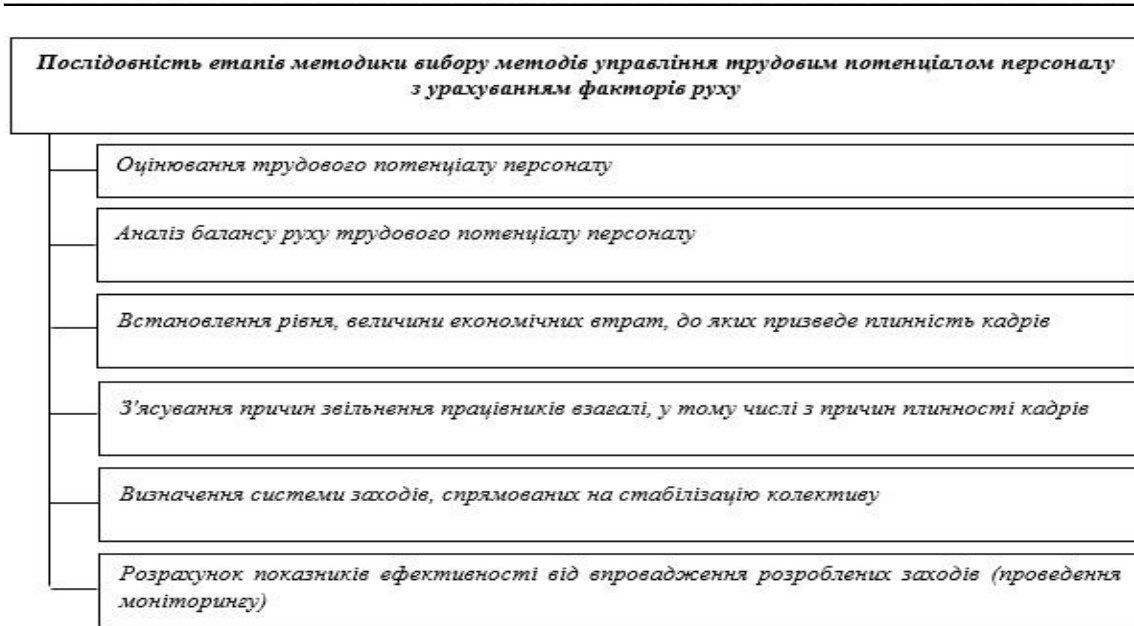

Рис. 1. Послідовність етапів методики вибору методів управління трудовим потенціалом персоналу з урахуванням факторів руху

Результатом узагальнення дослідженої інформації щодо факторів, причин, витрат та методів управління рухом трудового потенціалу персоналу підприємства може бути матриця вибору методів управління рухом трудового потенціалу персоналу промислових підприємств, у якій позиція підприємства визначається за трьома параметрами: ключові фактори руху; причини руху; витрати від негативного руху.

Використання матриці вибору дозволяє ідентифікувати тенденції руху трудового потенціалу персоналу промислового підприємства для вибору відповідних організаційно-управлінських рішень, спрямованих на забезпечення умов для ефективної реалізації творчого, фізичного і трудового потенціалу кадрів. Матриця вибору методів управління рухом трудового потенціалу персонал у промислових підприємств представлена на рис. 2.

На рисунку 2:

Ключові фактори руху (КФР): 1 – трудова дисципліна; 2 – моральне стимулювання; 3 – задоволеність працею; 4 – корпоративна культура та мікроклімат у колективі; 5 – суб'єктивне оцінювання персоналу; 6 – відсутність уваги, схвалення з боку керівництва; 7 – перспективи кар'єрного зростання; 8 – організація роботи з персоналом; 9 – стиль та методи керівництва; 10 – складність праці; 11 – організація, нормування праці; 12 – рівень механізації, автоматизації; 13 – умови праці; 14 – технологічна оснащеність робочих місць; 15 – фінансово-господарська діяльність; 16 – матеріальне заохочення; 17 – рівень використання науково-технічних досягнень.

Методи управління рухом (М): 1 – ведення статистики звільнень за підрозділами, категоріями персоналу, віком, досвідом роботи тощо; 2 – виявлення причин звільнення персоналу і ведення статистики цих причин; 3 – інформування працівників про ситуацію, що склалася, з проханням висловлювати ідеї та пропозиції щодо зміни ситуації на краще; 4 – заходи, спрямовані на поліпшення умов праці; 5 – пошук і запровадження ефективних механізмів стимулювання праці у важких умовах; уведення пакета пільг; 6 – розроблення заходів оперативного вирішення проблем, пов'язаних з економічною нестабільністю; 7 – інформування працівників про план стабілізації стану підприємства на ринку з проханням підтримки у його реалізації; 8 – пошук резервів для забезпечення стабільних та своєчасних виплат заробітних плат; 9 – розроблення та впровадження системи мотивації і стимулювання праці у кризових ситуаціях; 10 – поліпшення умов праці на підприємстві; 11 – вдосконалення системи оплати праці і мотивації персоналу; 12 – збагачення праці, участь персоналу в управлінні підприємством; 13 – розвиток корпоративної культури,

підтримка здорової морально-психологічної атмосфери в колективі, управління конфліктами; 14 – вдосконалення правил кар’єрного просування і ротації персоналу; 15 – тренінги для керівників; 16 – внесення корективів у стиль управління; 17 – заміна топ-менеджерів; 18 – розроблення спеціальних програм мотивації, поліпшення стимулювання праці для утримання цінних працівників; 19 – вдосконалення організації праці і системи управління; 20 – вдосконалення процедур пошуку, підбирання й адаптації персоналу; 21 – удосконалення кадрової служби, зокрема, заміна відповідальної особи за підбирання персоналу; запровадження прогресивних та успішних методів оцінювання персоналу; 22 – модифікація системи підбирання персоналу; 23 – розроблення плану дій щодо мінімізації негативних наслідків і поліпшення іміджу із залученням до його реалізації всіх зацікавлених сторін; 24 – вдосконалення системи професійного навчання і розвитку персоналу; 25 – тренінги; 26 – розвиток програм мотивації праці, що мають бути спрямованими на відкриту демонстрацію зацікавленості у працівниках, підкреслення їх значущості для організації; ротації персоналу.

Ключові фактори руху за блоками	IV Техніко-економічні фактори	17		M3, M9	M9	M12	M11		M18, M19		M23		
		16	M8	M8, M9			M11		M18, M19				
		15			M3, M6, M7, M8					M19	M20, M21	M23	M24
	III Організаційні фактори	14		M3, M4, M5		M13	M10					M23	
		13	M3, M4	M3, M4, M5			M10					M23	
		12				M13	M10					M23	
		11	M5, M7			M10, M19						M23	
	II Управлінські фактори	10		M4, M5		M12			M18				
		9				M13, M15–M17							
		8		M3, M5, M8	M7	M13			M18, M19	M21			M24–M26
		7				M16		M14					
		6				M12, M18, M19							M26
	I Соціально-економічні фактори	5				M16	M11, M18, M19			M21			
		4				M13							M24–M26
		3		M4, M8	M6, M7	M10, M12, M16	M18, M19	M14	M11		M23		
		2				M12–M16		M14					M26
			1	M1, M2	M4, M8	M6, M7							
	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10												
	Причини руху												
	1			2				3			4		
Витрати від негативного руху													

Рис. 2. Матриця вибору методів управління рухом трудового потенціалу персоналу промислових підприємств

Джерело: [згідно з 10]

Причини руху: 1 – порушення трудової дисципліни, недобросовісна поведінка на робочому місці; 2 – важкі умови праці або їх погіршення; 3 – відсутність економічної стабільності в роботі підприємства; 4 – неконструктивний стиль управління; 5 – недосконала система оцінювання персоналу; 6 – відсутність можливостей для кар’єрного зростання; 7 – низька заробітна плата та непрозорість установлення винагороди; 8 – непрофесійне підбирання персоналу на вакантні позиції; 9 – погіршення іміджу та ділової репутації підприємства; 10 – незадовільний соціально-психологічний клімат у колективі; керівництво «недружно» ставиться до співробітників.

Витрати від негативного руху: 1 – звільнення персоналу за власним бажанням і порушення трудової дисципліни (виплати вихідної допомоги; виплати у зв'язку з незаконним звільненням,

подальшим відновленням і оплатою часу вимушеного простою; втрати, викликані оформленням процедури звільнення); 2 – продуктивність праці співробітників, простою робочих місць (втрати від часу відсутності співробітника на робочому місці; втрати в продуктивності праці співробітників перед звільненням; продуктивності праці співробітників у період навчання з відривом від виробництва; втрати в продуктивності праці співробітників у період адаптації; збитки від браку у знову прийнятого співробітника; втрати, викликані перервами в роботі з причин плінності); 3 – пошук, залучення і наймання нових співробітників (витрати на аналіз змісту робіт і розроблення моделей посад; витрати на розроблення діагностичного інструментарію для визначення профпридатності претендентів; витрати на пошук та відбирання потенційних кандидатів на вакантні посади; витрати на співбесіду й інші діагностичні заходи; витрати на оформлення прийнятих співробітників); 4 – введення і адаптація нових співробітників (витрати на організацію навчання на робочому місці і наставництво; витрати на навчання і перенавчання нових працівників).

Висновки

Отже, сформована послідовність етапів методики вибору методів управління трудовим потенціалом персоналу з урахуванням факторів руху та запропонована модель матриці вибору таких методів дозволяють аналізувати характер змін, що становлять профіль руху трудового потенціалу персоналу, і враховувати їх взаємодії для прийняття зважених обґрунтованих управлінських рішень.

Таким чином, особливістю запропонованої до використання матриці вибору методів управління рухом трудового потенціалу персоналу промислових підприємств є її простота як інструментарію, а також існує можливість надбудувати й адаптувати її до умов конкретного підприємства шляхом внесення уточнених рекомендацій з урахуванням додаткового застосування інших факторів руху, які фахівці підприємства вважають важливими та необхідними на певному етапі економічного розвитку підприємства.

HARMIDER L.D.¹, BEGMA P.O.², KUTSYNSKYI A.V.³, KUTSYNSKA M.V.^{4*}

¹ Doctor of Economics, Professor, Head of Department of entrepreneurship, organization of production and theoretical and applied economics, SHEI “Ukrainian State University of Chemical Technology”, e-mail: garm@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7837-2734

² PhD in Economics, Business Consultant, e-mail: pavel.begma@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8293-1471

³ PhD Student, Department of entrepreneurship, organization of production and theoretical and applied economics, SHEI “Ukrainian State University of Chemical Technology”, e-mail: sj.vinsity@gmail.com, ORCID ID: 0009-0002-5391-1599

^{4*} PhD in Economics, Finance Specialist, Velta LLC, e-mail: mari.kutsinska@gmail.com, ORCID ID: 0009-0000-3952-0052

THE LOGISTICS MANAGEMENT’ COMPONENTS OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISE STAFF’ LABOR POTENTIAL: SCIENTIFIC-METHODICAL BASIS

Goal. To form a scientific-methodical approach to the determination of the methods of logistic management of the labor potential of the personnel of an industrial enterprise by determining the sequence of implementation of the stages of the methodology for the selection of such methods, taking into account the factors of movement, which, as a result, should allow to justify the economic efficiency of a specific management action. **Method.** Methods of studying and summarizing information, methods of system analysis, synthesis, and generalization were used for the research. **The results.** The article examines the peculiarities of the formation of the conceptual basis for the construction of the mechanism of logistics management of the labor potential of the personnel of an industrial enterprise, based on the generalization of which, certain algorithms are proposed for the formation of the methodology for the selection of methods of management of the labor potential of the personnel taking into account the factors of movement, which, in the end, will allow to justify the economic efficiency of such a management action. **Scientific novelty.** The

generalized stages of the methodology for choosing methods of managing the labor potential of personnel, taking into account movement factors, are defined. **Practical value.** As a result of the generalization of the researched information on the factors, causes, costs and methods of managing the movement of the labor potential of the company's personnel, the proposed matrix of the choice of methods of managing the movement of the labor potential of the personnel of industrial enterprises is presented. The use of such a matrix makes it possible to identify trends in the movement of the labor potential of the personnel of an industrial enterprise for the selection of appropriate organizational and management solutions aimed at ensuring the conditions for the effective realization of the creative, physical and labor potential of personnel.

Keywords: personnel; personnel turnover; labor potential management; methods of labor potential management; methodology for choosing methods of managing the labor potential of personnel; the matrix for choosing methods of managing the movement of the labor potential of personnel

REFERENCES

1. Protsyk, I., Kara, N. (2020). Plynnist kadriv na pidpriemstvi ta shliakhy yii zmnshennia [Employee turnover at the enterprise and ways to reduce it]. *Molodyi vchenyi: Ekonomichni nauky – Young scientist: Economic sciences*, 3(79), 246-252 [in Ukrainian].
2. Rekun, H.P., Filina, K.V. (2020). Osnovni prychny plynnosti personalu na pidpriemstvakh rozdrubnoi torhivli Ukrainy [The main reasons for staff turnover at Ukrainian retail trade enterprises]. *Biznes Inform – Business Inform*, 3, 430–436 [in Ukrainian].
3. Chaban, H. V. (2022). Znachennia orhanizatsii upravlinnia personalom u vyrishenni problemy plynnosti kadriv na pidpriemstvakh [The importance of the organization of personnel management in solving the problem of staff turnover at enterprises]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu – Economic Bulletin of the University*, 52, 73-74 [in Ukrainian].
4. Al-Suraihi, W. A., Samikon, S. A., Al-Suraihi, A.-H. A., & Ibrahim, I. (2021). Employee Turnover: Causes, Importance and Retention Strategies. *European Journal of Business and Management Research*, 6(3), 1-10 [in English].
5. Kopytko, M. (2023). Navchannia personalu yak element kadrovoi polityky pidpriemstva u minlyvomu bezpekovomu seredovyshchi ta pry aktualizatsii kryzovykh situatsii v ekonomitsi [Personnel training as an element of the company's personnel policy in a changing security environment and when actualizing crisis situations in the economy]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» – Scientific notes of "KROC" University*, 1(69), 60-69 [in Ukrainian].
6. Deineko, L.V., Sheludko, E.I., Zavorodnia, M.Iu., Halaieva, L.V. (2022). Instrumentarii zberezhennia ta rozvytku intelektualnoho kadrovoho potentsialu promyslovosti Ukrainy [Toolkit for preservation and development of the intellectual personnel potential of the industry of Ukraine]. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 3(82), 84-105 [in Ukrainian].
7. Spitsyna, A.Ye. (2022). Mekhanizm realizatsii adaptivnoho upravlinnia personalom transportnoi haluzi [The mechanism of implementation of adaptive personnel management in the transport industry]. *Ekonomichnyi Visnyk Dniprovskoi politekhniki – Economic Bulletin of the Dnipro Polytechnic*, 3(79), 156-169 [in Ukrainian].
8. Pikhniak, T. (2022). Analiz pokaznykiv plynnosti personalu vyrobnychoho pidpriemstva [Analysis of indicators of turnover of the personnel of the production enterprise]. *Modeling the development of the economic systems*, 2, 154-160 [in Ukrainian].
9. Harmider, L.D., Begma, P.O. (2018). Methodical approach to the choice of methods for managing the movement of labor potential of the enterprise. *Ekonomichnyi visnyk DVNZ UDKhTU – Economic Herald of SHEI USUCT*, 1(7), C.17-26 [in English].
10. Begma, P.O. (2019). Lohistychne upravlinnia trudovym potentsialom personalu promyslovykh pidpriemstv [Logistical management of the labor potential of personnel industrial enterprises]. URL: <https://crust.ust.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b3680406-c4a7-49e8-bcad-90fd016a5b9e/content> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 12.12.2023
Received: 2023.12.12

ФІНАНСИ І ОБЛІК, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ / FINANCE AND ACCOUNTING, INSURANCE AND BANKING

УДК 336.532

ТКАЧЕНКО Є.Ю.^{1*}, ОГЛОБЛІНА В.О.², ПОПОВА А.О.³

^{1*}к.е.н., доцент, доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів Запорізький національний університет, e-mail: lizahouse2021@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1377-362X

² к.е.н., доц., доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів Запорізький національний університет, e-mail: va.ogloblina@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6627-0255

³ к.е.н., доц., доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів Запорізький національний університет, e-mail: al.al.popova@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6369-2954

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ФІНАНСОВИХ ПОСЕРЕДНИКІВ В УКРАЇНІ

Мета. Аналіз сучасних підходів до визначення сутності фінансових посередників, виділення їх основних функцій та класифікацій. **Методика.** Дослідження базується на діалектиці як науково-філософському методі пізнання, системному підході та аналітичному методі. При проведенні дослідження було використано методи порівняльного аналізу, системно-структурний, узагальнення, економіко-статистичний, абстрактно-логічний, монографічний, методи аналізу та синтезу. **Результати.** Досліджено сучасні підходи до визначення сутності фінансового посередництва та його ролі на фінансовому ринку. Визначено, що до фінансових посередників доцільно відносити фінансові установи, які в процесі своєї професійної діяльності, або акумулюють тимчасово вільні кошти суб'єктів господарювання та використовують їх для задоволення попиту у фінансових послугах учасників фінансового ринку, або забезпечують обслуговування фінансового ринку. Узагальнено погляди сучасних науковців, щодо ролі фінансових посередників. Серед основних функцій виділено: перерозподіл та зниження ризиків; забезпечення альтернативних банківському кредиту способів фінансування суб'єктів економічної діяльності та споживчих потреб громадян; акумулювання коштів суб'єктів господарювання; досягнення ефективних інвестицій учасниками ринку; забезпечення ефективного перерозподілу капіталу; сприяння розвитку фінансового ринку та його інфраструктури; управління платіжними системами. Розглянуто підходи до сучасних класифікацій фінансових посередників. Увага сконцентрована на класифікації фінансових посередників, згідно діючої в Україні, банківсько орієнтованій моделі фінансового посередництва. **Практична значимість.** Результати дослідження полягають у можливості практичного використання отриманих висновків для удосконалення діяльності фінансових посередників на фінансовому ринку України.

Ключові слова: фінансові посередники; банківські структури; небанківські структури; функції; класифікації; банківська модель фінансового посередництва.

Постановка проблеми

Вітчизняна практика функціонування фінансового ринку свідчить про сталий розвиток його інфраструктури, в якій важливе місце займають фінансові посередники. Доцільно відзначити зростання важливості діяльності фінансових посередників на банківському, страховому та фінансовому ринках. Поступовий розвиток фінансового ринку супроводжувався значними змінами в діяльності банківських та небанківських фінансових інститутів, що привело до появи нових напрямів фінансового посередництва, зміни та розширення його функцій. Саме це обумовлює актуальність даного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням сучасного етапу розвитку фінансового посередництва, визначенню його сутності, виділенню основних функцій та виділ присвячено велику кількість наукових робіт таких зарубіжних

і вітчизняних дослідників як З. А. Мацук [1], Т.Г.Мисник [2], А.А.Пислиця [3], П.М.Рубанов [4], Т.Г.Савченко [5], Ю.С.Серпенінова [5], А.П. Ярошина [5], Ю.О. Школьник [6], та ін.

Але варто відмітити, що до цього часу немає єдиного підходу до визначення сутності фінансового посередництва, класифікації фінансових посередників та виділення основних функцій, з яким погоджувалися б більшість вчених.

Формування цілей статті

Аналіз сучасних підходів до визначення сутності фінансових посередників, виділення їх основних функцій та класифікацій.

Виклад основного матеріалу дослідження

На сьогоднішній час, функціонування фінансового ринку забезпечує велика кількість різноманітних фінансових посередників.

Аналіз сучасних підходів щодо визначення сутності фінансових посередників, їх функцій та класифікацій, показав, що в економічній теорії немає єдності до їх визначення. Так, Оксфордський словник бізнесу та управління дає наступне визначення: «Фінансовий посередник – це установа, основною функцією якої є запозичення грошей в однієї групи людей і надання їх в позику іншій. Фінансові посередники мають можливість працювати з прибутком завдяки ефекту масштабу. Вони акумулюють заощадження з багатьох джерел і роблять їх доступними для великих позик, а також аналізують та обробляють інформацію стосовно великої кількості дрібних боржників та ризиків кредитування окремих великих позичальників. Суб'єкти господарювання, які ж бажають запозичити великі суми, уникають проблем, пов'язаних з переговорами з численними дрібними кредиторами. Кредитори, в свою чергу, можуть використовувати фінансових посередників, з метою розподілу ризиків по своїх кредитах без високих операційних витрат, пов'язаних із наданням численних одноразових невеликих позик кінцевим користувачам своїх кредитів. Використання фінансових посередників зменшує ризики та трансакційні витрати як для кредиторів, так і для позичальників [7].

Смагін В.Л. при визначенні фінансових посередників, акцентує увагу на тому, що фінансові посередники – це фінансові інститути, що опосередковують рух коштів від індивідуальних інвесторів до їх кінцевих користувачів [8, с. 207].

Заподенуа Д. та Попа Д. визначають фінансового посередника як організацію, яка виступає сполучною ланкою між інвестором та позичальником для досягнення фінансових цілей обох сторін [9].

Корнєєв В.В. дає таке визначення фінансових посередників: спеціалізовані оператори фінансового ринку – кредитно-інвестиційні установи, що пропонують і реалізують фінансові послуги як особливий товар на умовах провадження виняткових і поєднаних видів діяльності [10].

Школьник І.О. стверджує, що «фінансове посередництво» – це фінансові установи, до яких належать суб'єкти банківської системи, небанківські фінансові та кредитні інститути, контрактні фінансові інститути [6].

Бала О. підкреслює, що «фінансові посередники» це такі фінансові установи, які здійснюють як спеціалізоване, так і універсальне обслуговування учасників фінансового ринку з приводу акумуляції вільних грошових коштів з метою отримання прибутку та задоволення потреб учасників фінансових відносин [11, с. 170].

Мисник Н.Г. виділяє два підходи в сучасній економічній літературі до визначення фінансового посередництва:

- з точки зору більш вузького підходу, до фінансових посередників відносять фінансові установи, які акумулює кошти юридичних та фізичних осіб та скеровують їх до позичальника на комерційних засадах;
- з точки зору більш широкого підходу до фінансових посередників відносять інституційних інвесторів, які акумулюють кошти інвесторів та надалі вкладають їх, формуючи інвестиційні портфелі; а також обслуговуючі інституції, які здійснюють діяльність щодо залучення та переміщення фінансових активів між основними учасниками фінансового ринку [2].

Рубанов П.М. також виокремлює широкий та вузький підходи до розуміння сутності категорії «фінансовий посередник». Він визначає, що згідно з ширшим підходом, фінансові посередники трактуються як сукупність установ, які, по-перше, реалізують посередницькі функції у процесі здійснення акумуляції фінансових ресурсів та, по-друге, здійснюють у фінансовій сфері лише консультаційні, інформаційні або розрахункові функції [4].

З позиції вузького розуміння, фінансовими посередниками вважаються лише ті установи, які виконують функції власне залучення грошових коштів, а також їх розміщення. Тобто фінансові посередники, з одного боку, залучають депозити, емітують цінні папери, отримують страхові платежі, а з іншого – здійснюють інвестування та кредитування за рахунок залучених коштів [4, с. 98].

Аналіз наведених підходів до визначення сутності фінансового посередництва, дозволив зробити наступні висновки: фінансові посередники – це фінансові установи, які в процесі своєї професійної діяльності, або акумулюють тимчасово вільні кошти суб'єктів господарювання та використовують їх для задоволення попиту у фінансових послугах учасників фінансового ринку, або забезпечують обслуговування фінансового ринку.

Фінансові посередники покликані відігравати надзвичайно важливу роль на фінансовому ринку, оскільки їхня діяльність сприяє зменшенню вартості фінансових операцій, підвищенню ліквідності фінансових активів, диверсифікації ризику, створює умови для активізації роботи всіх інших учасників фінансового ринку.

Мацук З.А. виділяє в якості головної функції фінансового посередництва – забезпечення трансформації заощаджень в інвестиції. Проте, автор вважає за доцільне, поряд із ключовою функцією фінансового посередництва у структурі визначення виділити й інші не менш важливі функції: ефективне обслуговування даного процесу на ринку цінних паперів та забезпечення потреб учасників торгівлі фінансовими активами. Функції фінансового посередництва залежать від особливостей діяльності фінансових посередників, яких автор поділяє на основних та обслуговуючих [1, с. 258].

В таблиці 1. наведено сучасні підходи до визначення основних функцій фінансових посередників.

Таблиця 1

Підходи до визначення сутності фінансових посередників

Автор	Функції
Лубкей Н. П. [12]	<ul style="list-style-type: none"> – підвищення ефективності перерозподілу фінансових активів між непрофесійними учасниками фінансового ринку (проявляється у економії часу на пошук продавця / покупця, зменшенні трансакційних витрат тощо); – об'єднання заощаджень юридичних та фізичних осіб для здійснення масштабних інвестицій (таким чином фінансові посередники сприяють розвитку інвестиційного та інноваційного ринків); – пришвидшення руху капіталу на фінансових ринках (зниження вартості фінансових операцій, внаслідок дії ефекту масштабу, призводить до збільшення кількості таких операцій); – сприяння підвищенню прибутковості фінансових активів, якими володіють дрібні власники; – вплив на формування ринкової вартості фінансових активів; – консолідація та мінімізація фінансових ризиків шляхом диверсифікації на фінансовому ринку, що полягає в одночасній співпраці посередників із великою кількістю продавців і покупців фінансових активів, а також у можливості торгувати різними видами фінансових інструментів; – збалансування попиту та пропозиції на фінансові активи із різною тривалістю дії, що проявляється у вирішенні суперечностей між бажанням позичальників залучити кошти на тривалий термін та схильністю кредиторів до надання пріоритету ліквідним короткотерміновим вкладенням.
Пислиця А.А. [3]	<ul style="list-style-type: none"> – перерозподіл і зниження ризиків інвестування шляхом диверсифікації активів; – підвищення ліквідності інвестиційних ресурсів шляхом професійного управління активами; – збалансувало попиту і пропозиції на фінансовому ринку шляхом приведення активів і зобов'язань відповідно до потреб економіки;

Автор	Функції
	<ul style="list-style-type: none"> – зниження витрат на здійснення операцій з активами; – управління ризиками інвестування шляхом контролю і моніторингу; – зменшення асиметричності інформації на фінансовому ринку.
<p>Фаріон В.Я. та Фаріон Я.М. [13]</p>	<ul style="list-style-type: none"> – акумуляцію грошових коштів одних суб'єктів та їх подальше інвестування в проекти інших суб'єктів; – регулювання процесу організації ринку фінансових послуг; – забезпечення рівноваги на ринку через погодження пропозиції і попиту на фінансові ресурси; – захист прав споживачів фінансових послуг від внутрішніх та зовнішніх загроз; – забезпечення руху фінансових ресурсів до найбільш ефективних, з економічної точки зору, споживачів шляхом використання різноманітних спеціальних інструментів; – надання можливості, з одного боку, власникам капіталу ефективно та в короткий строк розмістити свої ресурси в прибуткові активи, а з іншого боку, позичальникам швидко отримати вільні кошти для фінансування певних виробничих або власних потреб на зворотній основі; – координація взаємовідносин між регулюючими органами державної влади; – мінімізація фінансових ризиків за рахунок їх перерозподілу між учасниками посередницьких операцій; – перерозподіл фінансових ресурсів із традиційних галузей економіки в нові сфери та галузі діяльності, сприяння інноваційній діяльності.
<p>Школьник І.О. [6]</p>	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечення рівноваги на фінансовому ринку шляхом узгодження попиту та пропозиції на фінансові ресурси, приведення фінансових інструментів відповідно до потреб ринку; – зниження трансакційних витрат на основі ефекту масштабу; – диверсифікація ризиків окремих вкладників і забезпечення її зниження; – нейтралізація проблеми асиметричної інформації на фінансовому ринку країни; – підвищення ліквідності фінансових інструментів шляхом надання послуг професійного управління портфелем активів.

Результати дослідження дозволили узагальнити підходи, та визначити основні функції фінансових посередників – рис.1.

Фінансових посередників на фінансовому ринку класифікують за різними ознаками: формами власності, інституційною структурою, характером проведення операцій, місцем, яке вони займають на фінансовому ринку тощо. Використання різних підходів до класифікації фінансових посередників пояснюється відсутністю єдиної моделі організації фінансового посередництва.

У сучасних умовах найбільшого поширення набули такі моделі структурної організації фінансового сектору країни:

- ринково орієнтована модель;
- банківсько орієнтована модель;
- змішана модель [2].

Міжнародна класифікація фінансових посередників базується на розподілі фінансових посередників, згідно з фінансовими послугами, які вони пропонують. Згідно цієї класифікації фінансових посередників поділяють на:

- депозитні установи: банки (комерційні, ощадні), кредитні спілки, ощадно-позикові інститути;
- контрактно-ощадні інститути: пенсійні фонди, страхові компанії;
- інвестиційні посередники: інвестиційні банки, фінансові компанії, іпотечні банки.

Цю класифікацію можна віднести до функціональної, адже чітко виділяються три основні функції: зберігання і примноження заощаджень, захист майнових інтересів у разі настання певних подій та інвестиційна функція [2].

Рис.1. Основні функції фінансових посередників

Девід С. Кідвелл вважає за доцільне, виділити чотири типи фінансових посередників. До даних типів входять:

- інвестиційні фонди, які займаються власне продажем акцій інвесторам, тобто ці кошти використовують для отримання прямих фінансових вимог. Наприклад, фонди грошового ринку або пайові інвестиційні фонди;
- установи депозитного типу, які залучають строкові депозити за рахунок того, що відкривають ощадні або поточні рахунки для клієнтів, яких обслуговують. Посередники цього типу використовують отриманні кошти для надання певних кредитів: іпотечних, ділових або споживчих;
- договірні ощадні установи, які відрізняються від інших високим ступенем ліквідності залучених коштів, та які працюють в основному на довготермінове накопичення. Такі посередники отримують тверді надходження коштів за договірними зобов'язаннями. Фінансовими посередниками договірних ощадних установ виступають страхові компанії та пенсійні фонди.
- інші фінансові інституції, фінансові компанії, які власне не відповідають ознакам попередніх типів фінансових посередників [14].

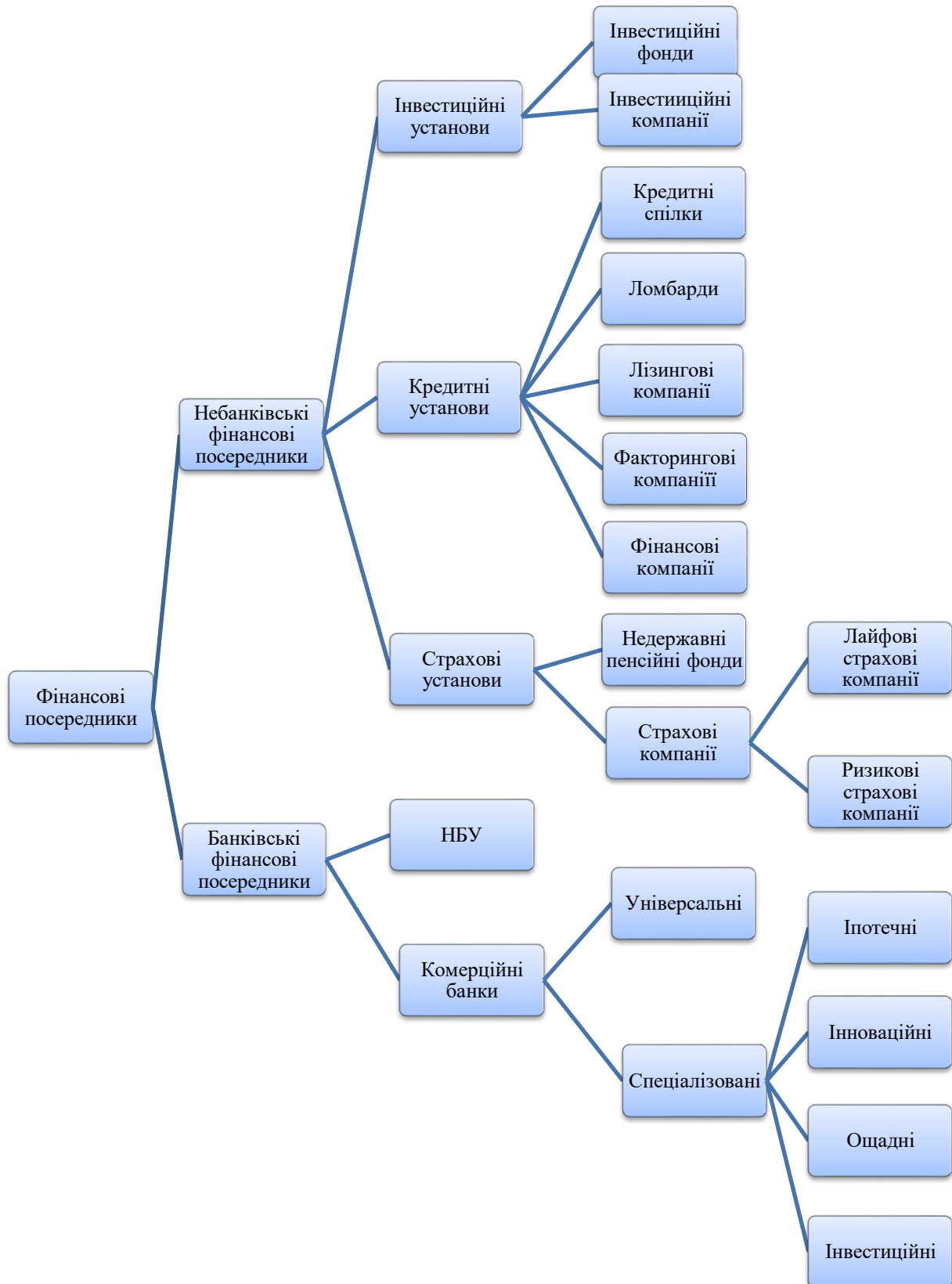

Рис.2. Класифікація фінансових посередників в банківсько орієнтованій моделі фінансового посередництва

Мацук З.А. пропонує поділяти фінансових посередників за їх функціями на:

- основне посередництво (фінансове посередництво у вузькому розумінні), яке виконує функції мобілізації заощаджень та управління інвестиційними ризиками;
- обслуговування (фінансове посередництво у широкому розумінні), яке організовує торгівлю фінансовими активами; забезпечує розрахунково-клірингове обслуговування руху фінансових активів; здійснює облік прав власності на фінансові активи [1, с.259].

Зовсім по іншому підходить до класифікації фінансових посередників Раймонд В. Автор поділяє їх на дві групи – первинні та вторинні.

Первинні фінансові посередники – це ті, хто залучає кошти від домогосподарств, суб'єктів господарювання чи уряду та надає їх у свою чергу одним і тим же групам.

Вторинні фінансові посередники використовують власні кошти переважно для придбання цінних паперів або вимог для первинних фінансових посередників [15].

Олександр П'єр Фор виділив три групи фінансових посередників: депозитні (банківський сектор), не депозитні (інвестиційні механізми) на квазі фінансові посередники.

До депозитних фінансових посередників автор відніс:

- Центральний банк,
- комерційні банки,
- інвестиційні банки,
- спеціалізовані та регіональні банки: взаємні банківські посередники (взаємні банки, будівельні товариства, позиково-ощадні асоціації, кооперативні банки); ощадні банки; регіональні сільські банки, ісламські банки та інші банківські інститути [16].

До не депозитних фінансових посередників віднесено:

- договірних посередників: довгострокових страхових агентів та пенсійні фонди;
- колективні інвестиційні схеми: пайові інвестиційні фонди та біржові фонди;
- альтернативні інвестиції: хедж-фонди, фонди приватного капіталу.

До переліку квазі фінансових посередників ввійшли: фінансові інститути розвитку; короткострокові страхові агенти; інвестиційно-трастові компанії; інвестиційні компанії відкритого типу; фінансові компанії; брокери-дилери цінних паперів; кредитні спілки; ощадні та кредитні кооперативи; купівельні асоціації; мікро-фінансові інститути [16]

Левченко В.П. пропонує до використання класифікацію фінансових посередників за характером проведення операцій. При такому підході, автор виділив:

а) депозиторські установи – до них відносять класичні комерційні банки, ощадні установи, кредитні спілки, характер проведення операцій яких полягає в тому, що вони залучають тимчасово вільні фінансові ресурси у фізичних та юридичних осіб і потім розміщують їх у вигляді кредитів суб'єктам господарювання;

б) ощадні установи контрактного типу включають страхові компанії із страхування життя, страхові компанії, що забезпечують інші види страхування, та недержавні пенсійні фонди;

в) інвестиційні посередники – інвестиційні банки, різноманітні інвестиційні фонди та компанії з управління активами, які безпосередньо працюють на ринку капіталу з цінними паперами емітентів [17].

В Україні функціонує банківсько орієнтована модель фінансового посередництва. Така модель фінансового посередництва дозволяє виділити дві основні групи фінансових посередників: банківських посередників (банківські установи) та небанківських посередників (всі фінансові посередники, окрім банківських структур) .

Банківському посередництву в цієї моделі належить ключова роль на ринку. Банківське посередництво дворівневе:

– НБУ;

– комерційні банки, які в залежності від їх функцій поділяють на універсальні та спеціалізовані: інноваційні, іпотечні, інвестиційні, ощадні.

Банківська система складається з Національного банку України, який займає провідне місце в регулюванні всієї економіки країни, та інших банків, які є основною складовою банківської системи держави і належать до особливої категорії ділових підприємств, котрі отримали назву фінансових посередників. Тому банки, як фінансові посередники мають пріоритети до залучення інвестиційних коштів для подальшого ефективного розподілу та їх використання [18].

Можливість банків забезпечувати збір усіх можливих ресурсів, які у подальшому можуть покривати усі необхідні потреби у додаткових коштах осіб або організацій, впливає є на економічний стан країни.

До небанківських посередників (парабанківських) відносять:

- страхові установи: страхові компанії, недержавні пенсійні фонди;
- кредитні установи: кредитні спілки, ломбарди, факторингові компанії, лізингові компанії, фінансові компанії;
- інвестиційні установи: інвестиційні компанії, інвестиційні фонди.

В основі банківсько орієнтованої моделі фінансового посередництва знаходиться критерій участі посередників у формуванні пропозиції грошей на ринку. Банки через грошово-кредитний мультиплікатор здатні впливати на пропозицію грошей на ринку, небанківські фінансово-кредитні установи такої здатності не мають [2, с.134].

Савченко Т.Г., Серпенінова Ю. С. та Ярошина А.П., вважають, найбільш загальною та широкою є класифікація за приналежністю до певного сектору економіки. Так як більшість фінансових посередників представлена у вигляді банків, то є доцільним поділ на банківські та небанківські установи. Поділ за видами діяльності та фінансових послуг є досить схожими за представниками, проте відрізняється за суттю [5].

Висновки

Отже, дослідження сучасного стану фінансовому ринку, дозволило зробити наступні висновки:

- до фінансових посередників доцільно відносити фінансові установи, які в процесі своєї професійної діяльності, або акумулюють тимчасово вільні коштів суб'єктів господарювання та використовують їх для задоволення попиту у фінансових послугах учасників фінансового ринку, або забезпечують обслуговування фінансового ринку;
- велика різноманітність послуг, які забезпечують сучасні фінансові посередники обумовила наявність різних підходів до виділення їх основних функцій. Узагальнення розглянутих поглядів дозволило виділити наступні основні функції фінансових посередників: перерозподіл та зниження ризиків; забезпечення альтернативних банківському кредиту способів фінансування суб'єктів економічної діяльності та споживчих потреб громадян; акумулювання коштів суб'єктів господарювання; досягнення ефективних інвестицій учасниками ринку; забезпечення ефективного перерозподілу капіталу: сприяння розвитку фінансового ринку та його інфраструктури; управління платіжними системами;
- різноманітність фінансових посередників обумовила також і наявність альтернативних підходів до їх класифікацій. Але, найбільшої уваги заслуговує класифікація фінансових посередників, згідно діючої в Україні, банківсько орієнтованій моделі фінансового посередництва.

ТКАЧЕНКО У.^{1*}, ОГЛОБЛІНА В.², ПОПОВА А.³

1*candidate of economic science, associate professor, associate professor of the department of information economy, entrepreneurship and finance, Zaporizhia National University, e-mail: lizahouse2021@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1377-362X

2 candidate of economic science, associate professor, associate professor of the department of information economy, entrepreneurship and finance, Zaporizhia National University, e-mail: va.ogloblina@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6627-0255

3 candidate of economic science, associate professor, associate professor of the department of information economy, entrepreneurship and finance, Zaporizhia National University, e-mail: al.al.popova@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6369-2954

THEORETICAL ASPECTS OF THE ACTIVITIES OF FINANCIAL INTERMEDIARIES IN UKRAINE

Purpose. Analysis of modern approaches to defining the essence of financial intermediaries, highlighting their main functions and classifications. **Methodology.** The research is based on dialectics as a scientific and philosophical method of cognition, a systemic approach and an analytical method. When conducting the research, the methods of comparative analysis, system-structural, generalization, economic-statistical, abstract-logical, monographic, methods of analysis and synthesis were used. **Results.** Modern approaches to defining the essence of financial intermediation and its role in the financial market have been studied. It was determined that financial institutions that, in the course of their professional activity, either accumulate temporarily free funds of economic entities and use them to satisfy the demand for financial services of financial market participants, or provide services to the financial market, should be related to financial intermediaries. The views of modern scientists on the role of financial intermediaries are summarized. Among the main functions, the following are highlighted: redistribution and reduction of risks; provision of alternative ways of financing economic activities and consumer needs of citizens; accumulation of funds of business entities; achievement of effective investments by market participants; ensuring effective redistribution of capital; promoting the development of the financial market and its infrastructure; management of payment systems. Approaches to modern classification of financial intermediaries are considered. Attention is focused on the classification of financial intermediaries, according to the bank-oriented model of financial mediation in force in Ukraine. **Practical significance.** The results of the research consist in the possibility of practical use of the obtained conclusions to improve the activities of financial intermediaries in the financial market of Ukraine.

Keywords: financial intermediaries; banking structures; non-bank structures; functions; classifications; banking model of financial intermediation

REFERENCES

1. Matsuk, Z. A. (2018). *Finansovi posluhy na rynku tsinnykh paperiv Ukrainy: teoriia ta praktyka: monohrafiia* [Financial services in the securities market of Ukraine: theory and practice: monograph]. Kyiv: KNEU. [In Ukrainian]
2. Mysnyk, T. H. *Teoretychni aspekty finansovoho poserednytstva v Ukraini* [Theoretical aspects of financial intermediation in Ukraine]. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.3/133.pdf>. [In Ukrainian].
3. Pyslytsia, A. A., & Zahreba, I. L. (2013). Finansovi poserednyky na investytsiynomu rynku v Ukraini [Financial intermediaries in the investment market in Ukraine]. *Kirovohradskiy natsionalnyi tekhnichnyi universytet. Naukovi zapysky*, vyp. 13, 104–108. [In Ukrainian].
4. Rubanov, P. M. (2011). Evoliutsiia teoretychnykh pohliadiv na sutnist finansovoho poserednytstva [Evolution of theoretical views on the essence of financial intermediation]. *Visnyk Sum. derzh. un-tu. Ser. Ekonomika*, (№ 4), 97–101. [In Ukrainian].
5. Savchenko, T., Serpeninova, Yu., & Yaroshyna, A. T. (2021). Teoretyko-metodychni pidkhody shchodo definitsii "finansovoho poserednytstva" ta formalizatsiia yoho vydiv. [Theoretical and methodological approaches to defining "financial intermediation" and formalizing its types]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (29). Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/563>. [In Ukrainian].
6. Shkolnyk, I. O. (2007). Finansovi poserednyky ta yikh rol u rozvytku finansovoho rynku [Financial intermediaries and their role in the development of the financial market]. *Problemy i perspektivy rozvytku bankivskoi systemy*, (22), 272–281. [In Ukrainian].
7. Law, J. (2005). *A Dictionary of Business and Management*. Oxford University Press. Retrieved from <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780198294818.001.0001/acref-9780198294818>
8. Smahin, V. L. (2014). Diialnist bazovykh institutiv finansovoho rynku v konteksti institutsiinykh zmin [Activities of basic institutions of the financial market in the context of institutional changes]. *Stratehiia rozvytku Ukrainy (ekonomika, sotsiologhiia, pravo)*, (3), 207-212. [In Ukrainian].
9. Zapodeanu, D., & Popa, D. (2008). *The financial intermediaries, a real danger for banks?* Annals of Faculty of Economics, 3(1), 901–904.
10. Korniiiev, V. V. (2007). *Finansovi poserednyky yak instituty: monohrafiia* [Financial intermediaries as institutions: monograph]. Kyiv: Osnova. [In Ukrainian].
11. Bala, O., & Tsizda, O. (2010). Finansove poserednytstvo v Ukraini: sutnist ta vudy [Financial intermediation in Ukraine: essence and types]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, 20(6), 169–174. [In Ukrainian].
12. Lubkei, N. P. (2016). *Finansovi poserednyky: sutnist, vudy ta rol na finansovomu rynku* [Financial intermediaries: essence, types, and role in the financial market]. In *Zb. tez dop. Vseukr.nauk.-prakt. konf.*

[Proceedings of the All-Ukrainian Scientific-Practical Conference] (pp. 131-135). Ternopil. Retrieved from <http://dspace.wunu.edu.ua/retrieve/21182/131-135.pdf> [In Ukrainian].

13. Fariion, V. Ya., & Fariion, Ya. M. (2016). Rol poserednykiv na finansovomu rynku Ukrainy [The role of intermediaries in the financial market of Ukraine]. *Ekonomichniy analiz: zbirnyk nauk. prats. Ternopil'skyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet* [Economic analysis: collection of scientific works. Ternopil National Economic University], 24(1), 153-160. Ternopil: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr Ternopil'skoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu "Ekonomichna dumka". [In Ukrainian].

14. Kidwell, D. S., Blackwell, D. W., Whidbee, D. A., & Sias, R. W. (2012). *Financial Institutions, Markets, and Money* (11th ed.). John Wiley & Sons, Inc.

15. Goldsmith, R. W. (1958). *Financial Intermediaries in the American Economy since 1900*. Princeton University Press. Retrieved from <https://www.nber.org/books-and-chapters/financial-intermediaries-american-economy-1900>.

16. Faure A. *Financial Institutions: An introduction*. 1st edition.

URL:<http://lib.bvu.edu.vn/bitstream/TVDHBRVT/15302/1/Financial-Institutions-An-Introduction.pdf>

17. Levchenko, V. P. Diialnist finansovykh poserednykiv na rynku finansovykh posluh Ukrainy [Activities of financial intermediaries on the market of financial services in Ukraine]. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua> [In Ukrainian].

18. Bozhkova, V., Samodai, V., Mashyna, Yu. (2023). Analitika diialnosti osnovnykh finansovykh poserednykiv na mizhnarodnomu rynku [Analysis of the activity of major financial intermediaries in the international market].

Ekonomika ta suspilstvo, (47). Retrieved from

<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2040/1969> [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 16.12.2023

Received: 2023.12.16

УДК 657+657.6

МЕЛІХОВА Т.О.¹, СИНИЦЯ Ю.С.^{2*}, РОЙ Я.А.³

1 д.е.н., професор, завідувач кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету, e-mail: tanya_zp_zgia@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-9934-8722

2* к.е.н., доцент кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету, e-mail: julsynytsia@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7506-017X

3 здобувач ступеня вищої освіти «Магістр», спеціальності 071 «Облік і оподаткування», Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету, e-mail: arikroj@gmail.com, ORCID ID: 0009-0008-8255-1063

УДОСКОНАЛЕННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ЗА НАЦІОНАЛЬНИМИ СТАНДАРТАМИ ТА МЕТОДИКИ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ З МЕТОЮ СКЛАДАННЯ ДОСТОВІРНОЇ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЗАПОБІГАННЯ БАНКРУТСТВУ

Мета. Метою дослідження, результати якого представлено в цій статті, є удосконалення ведення бухгалтерського обліку за національними стандартами та методики проведення внутрішнього контролю з метою складання достовірної фінансової звітності малих підприємств та запобігання їх банкрутству. **Методика.** Під час виконання роботи було застосовано загальнонаукові методи (індукція, дедукція, абстракція, аналіз, синтез, моделювання, аналогія) та спеціальні методи дослідження (інвентаризація, спостереження, обстеження, перевірка документів за формою, суттю та змістом, арифметична перевірка, зустрічна перевірка, фінансовий аналіз). **Результати.** У роботі удосконалено методику проведення внутрішнього контролю складання фінансової звітності малого підприємства, яка включає в себе тест внутрішнього контролю, загальний план проведення внутрішнього контролю, програму внутрішнього контролю, робочі документи внутрішнього контролера. Запропоновано також форми відомостей формування активу та пасиву Балансу й Звіту про фінансові результати малого підприємства, які розроблені на підставі облікових реєстрів, а саме відомостей 1 м, 2 м, 3 м, 4 м та 5 м. **Наукова новизна.** Розроблено форми документів щодо формування активу та пасиву Балансу й Звіту про фінансові результати малого підприємства. Удосконалено методику проведення внутрішнього контролю складання фінансової звітності малого підприємства. **Практична значимість.** Запропонована методика проведення внутрішнього контролю складання фінансової звітності малого підприємства надасть змогу охопити всі аспекти ведення обліку за національними стандартами, дозволить вчасно виявити порушення у обліковій політиці та запобігти банкрутству підприємства. Використання запропонованих шаблонів документів щодо формування активу та пасиву Балансу й Звіту про фінансові результати малого підприємства допоможе скоротити час на обробку даних та формування фінансової звітності, мінімізує тривалість підготовки бухгалтерських документів, а також попередить помилки у документообігу та вчасно діагностує вірогідність банкрутства, що своєю чергою підвищить ефективність подальшої діяльності підприємства.

Ключові слова: бухгалтерський облік; внутрішній контроль; фінансова звітність; національні стандарти; малі підприємства; банкрутство

Постановка проблеми

Усі результати фінансово-господарської діяльності, які одержуються на підставі ведення бухгалтерського обліку за національними стандартами, сформовані у фінансовій звітності як малих, так середніх та великих підприємств. На основі звітності розраховуються показники фінансового аналізу та вірогідності банкрутства підприємства. Фінансовий аналіз є попереднім етапом аудиту, тому за можливості підприємства мають створювати відділи внутрішнього контролю для своєчасного виявлення помилок та зловживань. Це обґрунтовує актуальність обраної теми дослідження, що безпосередньо стосується складання фінансової звітності та проведення її внутрішнього контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемним питанням складання фінансової звітності та контролю присвятили свої наукові праці такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Антонюк О. Р., Бутинець Ф. Ф., Кулаковська Л. П., Макаренко А. П., Меліхова Т. О., Піча Ю. В., Усач Б. Ф. та інші. Автори розглядають дане питання з різних точок зору та акцентують увагу на окремих аспектах ведення бухгалтерського обліку за національними стандартами, складання фінансової звітності та проведення контролю. Проте саме питання складання фінансової звітності малих підприємств та її внутрішній контроль розкрито недостатньо і потребує подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті

Метою роботи є удосконалення ведення бухгалтерського обліку за національними стандартами та методики проведення внутрішнього контролю з метою складання достовірної фінансової звітності малих підприємств та запобігання банкрутству.

Виклад основного матеріалу

Метою внутрішнього контролю фінансової звітності є встановлення правильності відображення показників фінансової звітності малого підприємства, перевірка правильності ведення бухгалтерського обліку за національними стандартами та складання облікових регістрів та фінансової звітності для запобігання банкрутству.

Завданнями проведення внутрішнього контролю фінансової звітності малого підприємства є перевірка відповідності наказу про облікову політику чинним НП(С)БО, перевірка правильності складання активу та пасиву Балансу й формування Звіту про фінансові результати.

Тест внутрішнього контролю складання фінансової звітності малого підприємства подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Тест внутрішнього контролю складання фінансової звітності малого підприємства

№ з/п	Зміст питання	Варіанти відповіді			
		Інформація відсутня	Так	Ні	Примітки
1	2	3	4	5	6
1	До якого виду підприємств відноситься Ваше підприємство: - мале підприємство; - мікропідприємство; - представництво іноземних суб'єктів господарської діяльності; - підприємство-платник єдиного податку 3-ї групи; - не підприємницьке товариство (неприбуткова організація)?				
2	Чи Ваше підприємство відповідає щонайменше двом із наступних критеріїв: - балансова вартість активів – до 4 млн євро; - чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 8 млн євро; - середня кількість працівників – до 50 осіб?				
3	Який план рахунків використовує підприємство: - загальний; - спрощений?				
4	Відповідно до якого стандарту складається звітність на Вашому підприємстві: - НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»; - НП(С)БО 25 «Спрощена фінансова звітність»; - за МСФЗ?				

№ з/п	Зміст питання	Варіанти відповіді			
		Інформація відсутня	Так	Ні	Примітки
5	Який Баланс складає Ваше підприємство: - Баланс форма № 1-м; - Баланс форма № 1-мс; - Баланс (Звіт про фінансовий стан) форма № 1?				
6	Який Звіт про фінансові результати складає Ваше підприємство: - Звіт про фінансові результати форма № 2-м; - Звіт про фінансові результати форма № 2-мс; - Звіт про фінансові результати форма № 2?				
7	У яких одиницях виміру складається фінансова звітність: - в гривнях з копійками; - в гривнях; - в тисячах гривень; - в тисячах гривень з одним десятковим знаком після коми?				
8	Як часто складають фінансову звітність: - щомісячно; - щоквартально; щорічно?				
9	Коли подає Ваше підприємство фінансову звітність: - не пізніше 25 числа місяця, що настає за звітним кварталом, а річну – не пізніше 28 лютого наступного за звітним року; - не пізніше 10 числа місяця, що настає за звітним кварталом, а річну – не пізніше 10 лютого наступного за звітним року; - не пізніше 15 числа місяця, що настає за звітним кварталом, а річну – не пізніше 15 лютого наступного за звітним року; - не пізніше 20 числа місяця, що настає за звітним кварталом, а річну – не пізніше 20 лютого наступного за звітним року?				
10	Чи проводиться річна інвентаризація перед складанням балансу?				

Джерело: складено авторами.

Одержавши в процесі попереднього планування дані, приступають до розробки загального плану внутрішнього контролю складання фінансової звітності малого підприємства (табл. 2).

Таблиця 2

Загальний план проведення внутрішнього контролю складання фінансової звітності малого підприємства

Етапи перевірки	Процедури внутрішнього контролю	Докази контролю	Період проведення	Виконавці
Підготовчий	Знайомство з діяльністю малого підприємства	Фінансова звітність, наказ про облікову політику		
Основний	Перевірка відповідності наказу про облікову політику малого підприємства чинним НП(С)БО Перевірка правильності складання активу Балансу малого підприємства Перевірка правильності складання пасиву Балансу малого підприємства Перевірка правильності складання Звіту про фінансові результати малого підприємства	Фінансова звітність, наказ про облікову політику		
Завершальний	Складання звіту за результатами перевірки	Звіт		

Програма внутрішнього контролю складання фінансової звітності малого підприємства наведена в таблиці 3. У такій програмі внутрішнього контролю містяться основні процедури для вирішення ключових завдань перевірки.

Таблиця 3

Програма внутрішнього контролю складання фінансової звітності малого підприємства

№ з/п	Мета контролю	Перелік процедур контролю	Критерії якості	Докази контролю	Код робочого документу	Період проведення	Виконавець	Примітки
1	Впевнитись у відповідності наказу про облікову політику малого підприємства чинним НП(С)БО	Перевірка відповідності наказу про облікову політику малого підприємства чинним НП(С)БО	А,Б,В,Г,Д,Е,Є	Наказ про облікову політику, первинні документи, облікові реєстри, фінансова звітність	ФЗ-1			
2	Впевнитись у правильності складання активу Балансу малого підприємства	Перевірка правильності складання активу Балансу малого підприємства	А,Б,В,Г,Д,Е,Є	Первинні документи, облікові реєстри, Баланс	ФЗ-2			
3	Впевнитись у правильності складання пасиву Балансу малого підприємства	Перевірка правильності складання пасиву Балансу малого підприємства	А,Б,В,Г,Д,Е,Є	Первинні документи, облікові реєстри, Баланс	ФЗ-3			
4	Впевнитись у правильності складання Звіту про фінансові результати малого підприємства	Перевірка правильності складання Звіту про фінансові результати малого підприємства	А,Б,В,Г,Д,Е,Є	Первинні документи, облікові реєстри, Звіт про фінансові результати	ФЗ-4			
Критерії якості перевірки: наявність - А; правдивість – Б; права та зобов'язання – В; повнота – Г; вимірювання – Д; оцінку вартості – Е; подання і розкриття – Є.								

Джерело: складено авторами.

Для вирішення поставлених завдань внутрішнього контролю складання фінансової звітності малого підприємства пропонуємо робочі документи аудитора (табл. 4 – табл. 7), які мають стати обґрунтованими доказами якісного проведення перевірки.

Таблиця 4

Перевірка відповідності наказу про облікову політику малого підприємства чинним НП(С)БО (ФЗ-1)

Найменування	Відповідно до законодавства	Наказ про облікову політику	Відхилення
Основні засоби	НП(С)БО 7 «Основні засоби»		
Нематеріальні активи	НП(С)БО 8 «Нематеріальні активи»		
Запаси	НП(С)БО 9 «Запаси»		
Дебіторська заборгованість	НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість»		
Зобов'язання	НП(С)БО 11 «Зобов'язання»		
Фінансова звітність	НП(С)БО 25 «Спрощена фінансова звітність»		

Джерело: складено авторами.

Таблиця 5

Перевірка правильності складання активу Балансу малого підприємства (ФЗ-2)

Актив	Код рядка	За даними підприємства	За даними контролю	Відхилення
I. Необоротні активи				
Нематеріальні активи	1000			
первісна вартість	1001			
накопичена амортизація	1002	()	()	
Незавершені капітальні інвестиції	1005			
Основні засоби:	1010			
первісна вартість	1011			
знос	1012	()	()	
Довгострокові біологічні активи	1020			
Довгострокові фінансові інвестиції	1030			
Інші необоротні активи	1090			
Усього за розділом I	1095			
II. Оборотні активи				
Запаси:	1100			
у тому числі готова продукція	1103			
Поточні біологічні активи	1110			
Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги	1125			
Дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом	1135			
у тому числі з податку на прибуток	1136			
Інша поточна дебіторська заборгованість	1155			
Поточні фінансові інвестиції	1160			
Гроші та їх еквіваленти	1165			
Витрати майбутніх періодів	1170			
Інші оборотні активи	1190			
Усього за розділом II	1195			
III. Необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття	1200			
Баланс	1300			

Джерело: складено авторами.

Таблиця 6

Перевірка правильності складання пасиву Балансу малого підприємства (ФЗ-3)

Пасив	Код рядка	За даними підприємства	За даними контролю	Відхилення
I. Власний капітал				
Зареєстрований (пайовий) капітал	1400			
Додатковий капітал	1410			
Резервний капітал	1415			
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1420			
Неоплачений капітал	1425	()	()	
Усього за розділом I	1495			
II. Довгострокові зобов'язання, цільове фінансування та забезпечення	1595			
III. Поточні зобов'язання				
Короткострокові кредити банків	1600			
Поточна кредиторська заборгованість за: довгостроковими зобов'язаннями	1610			
товари, роботи, послуги	1615			
розрахунками з бюджетом	1620			
у тому числі з податку на прибуток	1621			

Пасив	Код рядка	За даними підприємства	За даними контролю	Відхилення
розрахунками зі страхування	1625			
розрахунками з оплати праці	1630			
Доходи майбутніх періодів	1665			
Інші поточні зобов'язання	1690			
Усього за розділом III	1695			
IV. Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття	1700			
Баланс	1900			

Джерело: складено авторами.

Таблиця 7

Перевірка правильності складання Звіту про фінансові результати малого підприємства (ФЗ-4)

Стаття	Код рядка	За даними підприємства	За даними контролю	Відхилення
1	2	3	4	5
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	2000			
Інші операційні доходи	2120			
Інші доходи	2240			
Разом доходи (2000 + 2120 + 2240)	2280			
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	2050	()	()	
Інші операційні витрати	2180	()	()	
Інші витрати	2270	()	()	
Разом витрати (2050 + 2180 + 2270)	2285	()	()	
Фінансовий результат до оподаткування (2280 - 2285)	2290			
Податок на прибуток	2300	()	()	
Чистий прибуток (збиток) (2290 - 2300)	2350			

Джерело: складено авторами.

На жаль, на сьогодні відсутні форми для допомоги працівникам бухгалтерських служб у формуванні фінансової звітності малих підприємств. На цей час ще багато малих підприємств використовують застаріле програмне забезпечення. Для правильного ведення обліку за національними стандартами та складання достовірної фінансової звітності пропонуємо малим підприємствам відомості формування активу та пасиву Балансу й Звіту про фінансові результати, які розроблені на підставі облікових регістрів (відомостей 1-м, 2-м, 3-м, 4-м, 5-м).

Таблиця 8

Відомість формування активу Балансу малого підприємства на підставі облікових регістрів (відомостей 1-м, 2-м, 3-м, 4-м, 5-м)

Актив	Код рядка	Методика заповнення	Обліковий регістр: Відомість	Сума, грн
1	2	3	4	5
I. Необоротні активи				
Нематеріальні активи	1000	Залишкова вартість об'єктів, що входять до складу нематеріальних активів: різниця між первісною вартістю і сумою накопиченої амортизації (р. 1001 – р. 1002)	4-м	
первісна вартість	1001	Дт 10 (у частині нематеріальних активів)	4-м	
накопичена амортизація	1002	Кт 13 (у частині зносу нематеріальних активів)	4-м	
Незавершені капітальні інвестиції	1005	Дт 15	4-м	
Основні засоби:	1010	Залишкова вартість об'єктів, що входять до складу основних засобів: різниця між первісною	4-м	

Актив	Код рядка	Методика заповнення	Обліковий реєстр: Відомість	Сума, грн
		(переоціненою) вартістю і сумою зносу на дату балансу (р. 1011 – р. 1012). Ззначається також сума вартості інвестиційної нерухомості, яка обліковується за справедливою вартістю		
первісна вартість	1011	Дт 10	4-м	
знос	1012	Кт 13 (крім зносу довгострокових біологічних активів та нематеріальних активів)	4-м	
Довгострокові біологічні активи	1020	Дт 16 (за вирахуванням зносу – Кт 13, якщо обліковується за первісною вартістю)	4-м	
Довгострокові фінансові інвестиції	1030	Дт 14	4-м	
Інші необоротні активи	1090	Дт 18	4-м	
Усього за розділом I	1095	Сума рядків 1005, 1010, 1020, 1030, 1090		
II. Оборотні активи				
Запаси:	1100	Дт 20, 23 (крім необоротних активів і групи вибуття, утримуваних для продажу)	2-м, 5-м	
у тому числі готова продукція	1103	Дт 26 (крім необоротних активів і групи вибуття, утримуваних для продажу)	2-м	
Поточні біологічні активи	1110	Дт 21	2-м	
Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги	1125	Дт 37 за вирахуванням резерву сумнівних боргів	3-м	
Дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом	1135	Дт 64	3-м	
у тому числі з податку на прибуток	1136	Дт 64 (у частині податку на прибуток)	3-м	
Інша поточна дебіторська заборгованість	1155	Дт 37 (у сумі, що не потрапила до інших статей дебіторської заборгованості і не належить до резерву сумнівних боргів), 64, 66 та 68	3-м	
Поточні фінансові інвестиції	1160	Дт 35 (крім показників, що потрапили до рядка 1165)	4-м	
Гроші та їх еквіваленти	1165	Дт 30, 31, 35 (у частині коштів та їх еквівалентів)	1-м, 4-м	
Витрати майбутніх періодів	1170	Дт рахунку 39	5-м	
Інші оборотні активи	1190	Дт 30 (у частині грошових документів), 64 (у частині податкових зобов'язань і податкового кредиту)	1-м, 3-м	
Усього за розділом II	1195	Сума рядків 1100, 1110, 1125, 1135, 1160, 1165, 1170, 1190		
III. Необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття				
Баланс	1200	Дт 26 (у частині сум необоротних активів і групи вибуття, утримуваних для продажу)		
	1300	Сума рядків 1095, 1195, 1200		

Джерело: складено авторами.

Таблиця 9

**Відомість формування пасиву Балансу малого підприємства на підставі облікових регістрів
(відомостей 1-м, 2-м, 3-м, 4-м, 5-м)**

Пасив	Код рядка	Методика заповнення	Обліковий регістр: Відомість	Сума, грн
1	2	3	4	5
I. Власний капітал				
Зареєстрований (пайовий) капітал	1400	Кт 40 (у частині зареєстрованого (пайового) капіталу)	5-м	
Додатковий капітал	1410	Кт 40 (у частині додаткового капіталу)	5-м	
Резервний капітал	1415	Кт 40 (у частині резервного капіталу)	5-м	
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1420	Кт або Дт 44	5-м	
Неоплачений капітал	1425	Дт 40 (у частині неоплаченого капіталу)	5-м	
Усього за розділом I	1495	Сума рядків 1400, 1410, 1415 (±) 1420 (-) 1425		
1	2	3	4	5
II. Довгострокові зобов'язання, цільове фінансування та забезпечення				
III. Поточні зобов'язання				
Короткострокові кредити банків	1600	Кт 31 (овердрафт), 68 (у частині короткострокових кредитів (позик) та процентів за ними)	3-м	
Поточна кредиторська заборгованість за:				
довгостроковими зобов'язаннями	1610	Кт 68 (у частині поточної кредиторської заборгованості за довгостроковими зобов'язаннями)	3-м	
товари, роботи, послуги	1615	Кт 68 (у частині поточної кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги)	3-м	
розрахунками з бюджетом	1620	Кт 64	3-м	
у тому числі з податку на прибуток	1621	Кт 64 (у частині податку на прибуток)	3-м	
розрахунками зі страхування	1625	Кт 64 (у частині розрахунків зі страхування)	3-м	
розрахунками з оплати праці	1630	Кт 66	3-м	
Доходи майбутніх періодів	1665	Кт 69	3-м	
Інші поточні зобов'язання	1690	Кт 37, 64, 68	3-м	
Усього за розділом III	1695	Сума рядків 1600, 1610, 1615, 1620, 1625, 1630, 1665, 1690		
IV. Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття	1700	Кт 68 (у частині зобов'язань за необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття)	3-м	
Баланс	1900	Сума рядків 1495, 1595, 1695, 1700		

Джерело: складено авторами

Таблиця 10

Відомість формування Звіту про фінансові результати малого підприємства на підставі облікових регістрів (відомостей 1-м, 2-м, 3-м, 4-м, 5-м)

Стаття	Код рядка	Методика заповнення	Обліковий регістр: Відомість	Сума, грн
1	2	3	4	5
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	2000	Оборот за Дт 70 за вирахуванням наданих знижок, вартості повернутих товарів	5-м	
Інші операційні доходи	2120	Оборот за Дт 74 (у частині інших операційних доходів)	5-м	
Інші доходи	2240	Оборот за Дт 74 (у частині інших доходів)	5-м	
Разом доходи (2000 + 2120 + 2240)	2280	Сума рядків 2000, 2120, 2240		
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	2050	Оборот за Кт 90 (крім показника страхових виплат)	5-м	
Інші операційні витрати	2180	Обороти за Кт 96 (у частині інших операційних витрат)	5-м	
Інші витрати	2270	Обороти за Кт 96 (у частині інших витрат)	5-м	
Разом витрати (2050 + 2180 + 2270)	2285	Сума рядків 2050, 2180, 2270		
Фінансовий результат до оподаткування (2280 – 2285)	2290	Різниця між доходами і витратами (р. 2280 – р. 2285). Від’ємний фінрезультат до оподаткування наводиться у дужках		
Податок на прибуток	2300	Оборот за Дт 96 (у частині обліку податку на прибуток) – Кт 64/податок на прибуток	5-м	
Чистий прибуток (збиток) (2290 – 2300)	2350	Чистий прибуток або чистий збиток – різниця між сумою фінансового результату до оподаткування і сумою витрат із податку на прибуток (р. 2290 – р. 2300). Якщо отримано збиток, показник наводиться в дужках		

Джерело: складено авторами

Висновки

У роботі удосконалена методика проведення внутрішнього контролю складання фінансової звітності малого підприємства, яка на відміну від існуючих включає: тест внутрішнього контролю, загальний план проведення внутрішнього контролю, програму внутрішнього контролю, робочі документи внутрішнього контролера. Запропонована методика проведення внутрішнього контролю складання фінансової звітності малого підприємства надасть змогу охопити всі аспекти ведення обліку за національними стандартами, дозволить вчасно виявити порушення у обліковій політиці та запобігти банкрутству.

З метою удосконалення складання достовірної фінансової звітності малих підприємств за даними бухгалтерського обліку відповідно до національних стандартів пропонуємо форми відомостей формування активу та пасиву Балансу й Звіту про фінансові результати, які розроблені на підставі облікових регістрів (відомостей 1-м, 2-м, 3-м, 4-м, 5-м). Використання запропонованих шаблонів допоможе скоротити час на обробку даних та формування фінансової звітності малого підприємства, мінімізує тривалість підготовки документів, а також попередить помилки у документообігу та вчасно діагностує вірогідність банкрутства, що своєю чергою підвищить ефективність подальшої діяльності підприємства.

MELIKHOVA T.¹, SYNYTSIA YU.^{2*}, ROI YA.³

¹ Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Engineering Educational and Scientific Institute named after Yu. M. Potebny of Zaporizhzhia National University, Ukraine, e-mail: tanya_zp_zgia@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-9934-8722

^{2*} PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Engineering Educational and Scientific Institute named after Yu. M. Potebny of Zaporizhzhia National University, Ukraine, e-mail: julsynytia@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7506-017X

³ Master's degree student, specialty 071 Accounting and Taxation, Engineering Educational and Scientific Institute named after Yu. M. Potebny of Zaporizhzhia National University, Ukraine, e-mail: arikoj@gmail.com, ORCID ID: 0009-0008-8255-1063

IMPROVEMENT OF ACCOUNTING ACCORDING TO NATIONAL STANDARDS AND METHODS OF INTERNAL CONTROL WITH THE PURPOSE OF COMPILING RELIABLE FINANCIAL REPORTING OF SMALL ENTERPRISES AND PREVENTING BANKRUPTCY

Purpose. The purpose of the research, the results of which are presented in this article, is to improve accounting according to national standards and internal control methods in order to prepare reliable financial reporting of small enterprises and prevent their bankruptcy. **Method.** During the performance of the work, general scientific methods (induction, deduction, abstraction, analysis, synthesis, modeling, analogy) and special research methods (inventory, observation, survey, verification of documents for form, essence and content, arithmetic verification, counter-verification, financial analysis). **The results.** The work improved the method of conducting internal control of the preparation of financial statements of a small enterprise, which includes an internal control test, a general plan for conducting internal control, an internal control program, and working documents of the internal controller. Forms of information on the formation of assets and liabilities of the Balance Sheet and the Report on the financial results of a small enterprise are also proposed, which are developed on the basis of accounting registers, namely information 1 m, 2 m, 3 m, 4 m and 5 m. **Scientific novelty.** Forms of documents on the formation of assets and liabilities of the Balance Sheet and the Report on the financial results of a small enterprise have been developed. The method of conducting internal control of the preparation of financial statements of a small enterprise has been improved. **Practical significance.** The proposed method of conducting internal control of the preparation of financial statements of a small enterprise will make it possible to cover all aspects of accounting according to national standards, will allow timely detection of violations in the accounting policy and prevent bankruptcy of the enterprise. The use of the proposed document templates for the formation of assets and liabilities of the Balance Sheet and the Report on the financial results of a small enterprise will help to reduce the time for data processing and the formation of financial statements, minimize the duration of accounting document preparation, and also prevent errors in the document flow and timely diagnose the probability of bankruptcy, which in turn will increase efficiency further activities of the enterprise.

Keywords: accounting; internal control; financial reporting; national standards; small enterprises; bankruptcy

REFERENCES

1. The Ministry of Finance of Ukraine (2000), The order "On the approval of NP(S)BO 25 "Simplified financial reporting", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00#Text> (Accessed 08 November 2023).
2. The Ministry of Finance of Ukraine (2001), The order "On the approval of the simplified Plan of accounting accounts", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0389-01#Text> (Accessed 08 November 2023).
3. Makarenko, A. P., Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2016), *Audyt* [Audit], ZDIA, Zaporizhzhia, Ukraine.
4. Makarenko, A. P., Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2015), *Orhanizatsiia i metodyka audytu* [Organization and method of audit], ZDIA, Zaporizhzhia, Ukraine.
5. Makarenko, A. P., Melikhova, T. O. and Chakalova, N. S. (2020), *Teoriia i metodyka dokumentuvannia v obliku ta audyti* [Theory and methodology of documentation in accounting and auditing], ZNU, Zaporizhzhia, Ukraine.
6. Makarenko, A. P., Melikhova, T. O. and Kutchak, Yu. M. (2023), *Finansovij oblik* [Financial Accounting], ZNU, Zaporizhzhia, Ukraine.
7. Vasyliieva, V., Knyshek, O. and Kovalchuk, M. (2017) "Features of accounting organization at a small enterprise and audit of financial statements of their activities", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 125, pp. 127-139.
8. Antoniuk, O., Koval, N., Savitska, S., Mulyk, Y., Kuzyk, N. and Koshchynets, M. (2021) "Development of internal control and audit in Ukraine", *Independent Journal of Management & Production*. Vol. 12. № 6. pp. 376-390. DOI: 10.14807/ijmp.v12i6.1761.
9. Antoniuk, O. and Yaroshchuk, A. S. (2022), "Accounting organization in small enterprises: experience of Ukraine and foreign practice", *Bulletin of the NUVHP. Series "Economic Sciences"*. Vol. 3. № 99. pp. 3-11. DOI: 10.31713/ve320221.

Стаття надійшла до редакції: 18.11.2023. Received: 2023.11.18

УДК 336.2: 347.73

КУКСЕНКО С.І.

кандидат історичних наук, доцент кафедри економіки, управління та адміністрування, Черкаський державний бізнес-коледж, e-mail: kuksenko.si@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4660-5083

СУТЬ ТА РЕЗУЛЬТАТИ «ОДНОРАЗОВОГО (СПЕЦІАЛЬНОГО) ДОБРОВІЛЬНОГО ДЕКЛАРУВАННЯ ФІЗИЧНИМИ ОСОБАМИ НАЛЕЖНИХ ЇМ АКТИВІВ»

Мета. Метою дослідження є аналіз Закону України №1539-ІХ від 15.06.2021 р. «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом введення одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету» [14] та результатів проведеного з 01.09.2021 р по 01.03.2023 р. «декларування активів». **Методика.** Для вирішення поставленої мети автором застосовано методи аналізу (виокремлення окремих частин об'єкта дослідження), синтезу (поєднання різних елементів в одне ціле), порівняння (виявлення подібностей і відмінностей), проблемності (постановки складних питань та пошуку відповідей на них), об'єктивності (неупередженості при підборі та аналізі різних джерел), узагальнення (виділення загальних характеристик і особливостей). **Результати.** Встановлено, що «одноразове (спеціальне) добровільне декларування» поєднує риси як «податкової амністії», так і «амністії капіталів» та «нульової декларації». Сам закон, в окремих його частинах, недосконалий, містить норми, які порушують принципи рівності та соціальної справедливості, за час його дії правом на подачу декларації скористалося лише 845 осіб. **Наукова новизна полягає у аналізі детінізації доходів та поповнення державного бюджету (отримано лише близько 1,5% від очікуваних надходжень).** Разом з тим, автор переконаний, що про «повний провал декларування» не варто говорити. Адже, закон прописано так, що хоча більшість громадян і не подавали спеціальної декларації, але «склад і обсяг активів» на 1 березня 2023 р. уже задекларовано, незалежно від того, набуті вони з порушеннями, чи ні – фактично в Україні запроваджено практично для усіх громадян «нульове декларування». «Нульова декларація» рано чи пізно стане своєрідною точкою відліку і в майбутньому враховуватиметься податковими органами при фінансовому моніторингу, результатом чого має бути оподаткування витрат, які перевищують офіційні доходи та, можливо, поява непорозумінь між платниками податків та податковими органами. **Практична значимість.** Дослідження сприяє виявленню проблем оподаткування, окремі результати можна використати в ході подальшого реформування податкового законодавства та проведенні фіскальної політики.

Ключові слова: оподаткування; Податковий кодекс України; податкова амністія; амністія капіталів; одноразове добровільне декларування майна фізичних осіб; «нульове» декларування; детінізація економіки.

Постановка проблеми

Проблема оподаткування доходів є особливо актуальною в зв'язку з необхідністю відбудови знівченої російською агресією економіки, пошуку оптимального балансу між податковим навантаженням на бізнес і громадян та надання їм державою захисту і необхідних послуг, створенням передумов для включення України до міжнародної співпраці у податковій сфері та переходу адміністрування податків та податкового законодавства на стандарти ЄС. Помилки та прогалини податкового законодавства усуваються шляхом його реформування, в тому числі і в поєднанні з проведенням так званих «податкових амністій», які відбулися у багатьох країнах. З 1 вересня 2021р. по 1 березня 2023 р. в Україні кожен платник податків мав змогу задекларувати активи, придбані на доходи, з яких не було сплачено податки, але лише ті, які не були отримані злочинним шляхом. При цьому декларант мав сплатити збір за зниженою ставкою та звільнявся від відповідальності за порушення податкового та/або валютного законодавства. Так як декларування завершилося 1 березня 2023 р., то актуальним є аналіз його проведення та впливу на взаємини між податковими органами і платниками податків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дискусії щодо необхідності та доцільності проведення «податкової амністії» та «нульового декларування» велися в Україні протягом багатьох років. Науковий аналіз досвіду та результативності «амністій» у різних країнах здійснювали І. Беспалько, А. Глазова, Р. Каленяк, Ю. Касперович, І. Приходько, В. Рядінська, А. Сльозко, Т. Шульга та ін. [1, 5, 6, 13, 20, 22, 25]. Окремі аспекти закону про «введення одноразового (спеціального) добровільного декларування» аналізували І.Бондаренко, Б.Деревянко, О.Дмитрик, С.Куксенко, О.Ковальчук, О.Макух, В. Рядінська, К.Токарева, О.Шеремет [2, 4, 7-10, 21, 26].

Формулювання мети статті

Мета статті – аналіз суті «одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету», результатів його проведення у 2021-2023 рр. та виявлення проблем провалу фіскальної мети «податкової амністії».

Виклад основного матеріалу

Згідно Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом введення одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету» [14], громадяни України мали можливість з 01.09.2021 р. до 01.09.2022 р. (у серпні 2022 р. строк було продовжено до 01.03.2023 р. [15]) легалізувати активи, придбані на доходи, які не були отримані злочинним шляхом за будь-який період до 01.01.2021 р., з яких не було сплачено податки. Завдання запропонованого декларування: 1. стимулювати детінізацію доходів; 2. підвищити податкову культуру громадян; 3. поповнити бюджет; 4. запровадити «нульове декларування» («точку відліку» активів, після якої почнеться оподаткування витрат, що перевищують офіційні доходи); 5. створити передумови для включення України до міжнародної співпраці у податковій сфері та переходу адміністрування податків та податкового законодавства на стандарти Європейського Союзу. Фактично, хоча цей термін у законі і не використано, було оголошено проведення «податкової амністії», «амністії капіталів» та «нульового декларування».

Декларант: 1. мав самостійно встановити обсяг власних активів, проаналізувати походження доходів, на які вони були придбані, і визначити, чи повністю із них сплачено податки і, у випадку «виявлення» у себе неоподаткованих доходів, взяти участь у процедурі декларування; 2. задекларувати неоподатковані раніше доходи і сплатити з них збір за зниженою ставкою 2,5–11,5% (залежно від виду активу, країни його перебування, строків оплати); 3. має право зберегти в таємниці інформацію про джерела походження неоподаткованих активів; 4. звільняється від кримінальної та адміністративної відповідальності за порушення податкового/валютного законодавства; 5. отримує можливість вільно розпоряджатися задекларованими активами.

Оскільки для подачі декларації потрібні порушення податкового законодавства (несплата/неповна сплата податків), то тим податковим резидентам, які їх сумлінно платили, декларацію подавати не потрібно. Було заборонено брати участь у декларуванні: 1). недієздатним і/або особам з обмеженою дієздатністю, над якими встановлено опіку чи піклування та які перебувають на повному утриманні (на 01.09.2021 р.); 2). особам, які у період з 01.01.2005 р. перебували на керівних посадах та подавали електронні декларації до НАЗК згідно ЗУ «Про запобігання корупції» та членам їх сімей (ЗУ від 30.11.2021 р. із цього списку виключено членів сімей посадовців та частину самих посадовців, крім вищого корпусу державної служби категорії «А», які займали ці посади з 01.01.2010 р.) [17]; 3). підсанкційним особам згідно ЗУ «Про санкції».

Держава у п.10 закону визнавала за особами, які не взяли участь у декларуванні, що у них повністю сплачено податки з обсягу активів, визначених в такому складі: об'єкти нерухомості – квартира/квартири загальною площею до 120 кв. м, житловий будинок/будинки – до 240 кв. м, нежитлова некомерційна нерухомість – до 60 кв. м, земельні ділянки в межах норм безоплатної приватизації; транспортні засоби – одне авто некомерційного призначення для перевезення до 9 осіб

з об'ємом двигуна до 3000 куб см і/або середньоринковою вартістю до 400 тис. грн, один мотоцикл з об'ємом циліндрів двигуна до 800 куб. см; інші активи сумарною вартістю до 400 тис. грн. Тобто, це можна тлумачити так, що законотворець виключив можливість того, що визначені п.10 активи: 1. у зазначених обсягах могли набутися особою за кошти, з яких не сплачено чи не повністю сплачено податки; 2. у більших обсягах – за кошти, з яких повністю сплачені податки. (На наш погляд, неврахування реальної вартості нерухомості, місця, статусу та розміру населеного пункту її розміщення є проявом нерівності та дискримінації).

Об'єктами декларування не могли стати такі активи: 1. набуті шляхом кримінального правопорушення (крім порушень податкового/валютного законодавства); 2. які належали особі, проти якої розпочато досудове розслідування або судове провадження за ознакою кримінальних правопорушень; 3. розташовані на території держави-агресора чи походять з неї; 4. готівкові кошти в будь-якій валюті (їх потрібно було розмістити на спецрахунок банку). Данило Гетманцев – Голова комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики, активний прихильник необхідності «декларування», наводив розрахунки, що кількість готівки, що «перебуває у населення «під подушкою», – 45-50 млрд. доларів. Ми маємо вивести з тіні десь 30 млрд. Якщо введемо хоча б 20 млрд. доларів, я буду вважати це перемогою» [12]. Ми ж ще у перший місяць декларування, проаналізувавши прийнятий закон, досвід проведення податкової амністії в ряді країн, податкової амністії юридичних осіб 2014 р. в Україні («податковий компроміс») [18], висловили припущення, що «більшість населення України не буде брати участі в одноразовому (спеціальному) добровільному декларуванні» [8, с. 98] та сумнів щодо істотного «поповнення державного бюджету шляхом сплати одноразового збору» [8, с. 100]. Ми виходили з того, що бідні не мають навіть активів в обсягах, передбачених законом, а більшість заможних громадян не потрапляє під дію закону, тому що вони: 1. переважно, прибутки отримували на юридичних осіб (наявні регулярні звіти бухгалтерів та кваліфіковані юристи); 2. значна їх частина у різний час займала високі посади у владі та подавали електронні декларації, якими фактично уже «узаконили» свої активи. Законодавець, очевидно, націлювався на такі категорії громадян: 1. осіб, які працювали без офіційного працевлаштування та отримували заробітну плату «в конвертах»; 2. ФОПів і незареєстрованих осіб, які отримували доходи, але податки з них не платили/ платили в неповному обсязі; 3. осіб, які вели незалежну професійну діяльність (артисти, лікарі, нотаріуси, адвокати); 4. заробітчани – трудових мігрантів.

У небагатьох країнах вдавалося створити ідеальну модель і успішно провести амністію. Науковці та експерти дискутують щодо співвідношення факторів позитивного і негативного впливу амністій на розвиток економіки, соціальні відносини та суспільно-політичну ситуацію в країні. Так, серед позитивних факторів називають: виведення активів із «тіні»; повернення грошей в національну економіку з-за кордону; одноразове суттєве поповнення державного бюджету; усунення прогалин в податковому законодавстві, які сприяли несплаті податків; розширення бази оподаткування; формування позитивних партнерських взаємовідносин між платниками податків та державою; зростання податкової культури і платежів у бюджет. Негативними факторами можуть бути: легалізація коштів, здобутих злочинним шляхом (в т.ч. наркоторгівля, торгівля зброєю/людьми, корупція); прагнення організаторів амністії (влади) «відбілити» власні активи та «свого» оточення; прощення недобросовісним платникам несвоєчасної сплати податків та легалізація їх активів за набагато менші від стандартних платежі в бюджет є дискримінацією добросовісних платників, які вчасно сплачували податки; втрата довіри до влади; зниження податкової дисципліни та дестабілізація відносин у податковій сфері (збільшення неплатників податків, викликані очікуваннями чергових амністій) [26].

Аналізуючи результати «декларування фізичними особами належних їм активів», ми маємо усвідомлювати, що окремі аспекти гірше піддаються статистичним підрахункам, але можуть виявитися важливішими у майбутньому. Найчастіше ж про успішність подібних заходів судять за вартістю виведених з тіні капіталів та суми податкових надходжень до бюджету. Станом на 01.03.2023 р., як повідомив Данило Гетманцев, загальна вартість задекларованих активів становить 8823,6 млн. грн, з них сплачено у бюджет 547,5 млн. грн. (очікували 20 млрд. дол. амністованого доходу та 1 млрд. дол. сплачених податків). Всього у декларуванні взяли участь 845 осіб [3]. Ці дані свідчать про недосягнення фіскальної мети детінізації доходів та поповнення державного бюджету (близько 1,5 % від очікуваних надходжень у бюджет).

Фактори провалу фіскальної мети декларування ми можемо згрупувати у дві групи:

Перша група факторів стосується змісту самого закону, дій влади та суспільних настроїв:

1). наявні фінансові та майнові активи цільової аудиторії, на яку було спрямовано закон, здебільшого могли бути розподілені серед членів їх родин так, що переважно відповідали обсягам, передбаченим п.10;

2). фактична відсутність фондового ринку в Україні, ненадійність грошових активів призвели до того, що кошти вкладалися в нерухомість у столиці та великих містах, оформлену на членів родин (грошова оцінка цих активів не була передбачена законом);

3). наявні активи за кордоном уже могли пройти відповідний комплаєнс і тому не лише не потребували їх декларування, а навпаки – таке декларування могло б лише зашкодити їх власникам;

4). ускладнена процедура декларування готівки (її потрібно було розмістити на спецрахунку банку, а це – виведення коштів із бізнесу та їх «заморожування» на певний час і, відповідно, додаткові втрати);

5). низький індекс верховенства права в Україні (охоплює дотримання прав людини, доступу до правосуддя, ефективності в подоланні корупції, відкритості влади і т.п.; згідно World Justice Project) [27]; високий рівень недовіри до податкових органів і державної влади, низький рівень правової захищеності власності та «низький рівень правової культури, існування «позаправових» регуляторів соціальної поведінки» [9, 29].

6). норми закону могли викликати почуття несправедливості, викликане тим, що: а) набагато заможніші громадяни, пов'язані з владою, уже у своїх деклараціях оприлюднили великі статки (часто набуті через корупційні схеми та привласнення коштів бюджетів), але з них жодних податків не сплатили; б) сплачені у бюджет податки часто витрачаються не на посилення сервісної ролі держави для платників податків, а на надвисокі зарплати топ-управлінцям та розкрадаються;

7). відсутність обіцяного владою законопроекту/закону про «непрямі методи податкового контролю» через контроль витрат з чітко закріпленою невідворотністю відповідальності за незадекларовані активи, який міг би «заохотити» до декларування;

8). інформаційно-роз'яснювальний і рекламний супровід податкової амністії серед населення відбувався на фоні гучних «корупційних справ» високопосадовців («крадуть, наче в останній день») [28], що не сприяло зростанню бажання декларувати доходи та сплачувати кошти в бюджет;

9). відсутність реформування податкового законодавства, спрямованого на зменшення навантаження на фонд оплати праці, спрощення адміністрування податків та посилення невідворотності відповідальності за його порушення;

Друга група факторів пов'язана із агресією російської федерації проти України:

1. Економічна, політична та військова нестабільність, викликана агресією РФ;

2. Знищення (захоплення) частини активів, які б потенційно могли бути декларованими, складності релокації бізнесу;

3. Поява численних «воєнних мігрантів» (біженців) та збільшення виведення активів з України (за два місяці війни понад 3 млрд. євро) [11], витрати українців з банківських карт України за кордоном у січні-жовтні 2022 р. становили 16,2 млрд. дол., (рекордне зростання +208,6% до відповідного періоду попереднього року) [23].

4. Високі ризики розміщення готівки на спецрахунках банків в умовах військового стану, введення постановою НБУ № 18 від 24.02.2022 р. обмежень на видачу готівкових коштів у гривнях та іноземній валюті [19] та падіння курсу гривні;

5. Існування з березня 2022 р. по 1 серпня 2023 р. можливості дешевшого і простішого способу легалізації готівки шляхом переходу/реєстрації ФОПів і юридичних осіб на спрощену систему оподаткування та сплати єдиного податку у розмірі 2% [16]. Лише за 9 місяців 2022 р. на цю систему оподаткування перейшло 266000 ФОПів. Серед них «багато таких, хто отримав дохід понад 200 млн. грн. кожний. І це в рази більше, ніж держава отримала від економічної амністії» [12].

6. Участь частини потенційних декларантів у захисті України у складі Збройних сил України та, ймовірно, висока залученість цієї категорії до різних волонтерських і гуманітарних ініціатив по збору коштів для закупівлі техніки та спорядження для ЗСУ (станом на травень 2023 р. лише підраховані пожертви громадян банківськими переказами, внески приватних компаній та банків становили більше 100 млрд. грн.) [24].

Проте, аналізуючи провал фіскальної мети амністії, ми маємо пам'ятати дискусійність позитивного і негативного впливу амністії на соціально-економічний розвиток та суспільно-політичну ситуацію, що може виявитися з часом. Серед «відтермінованих в часі» результатів є те, що податкові резиденти, які правом на «податкову амністію» не скористалися, згідно закону є такими, які повідомили контролюючий орган про відсутність у власності станом на 01.01.2021 р. активів, отриманих за рахунок коштів, з яких не сплачені/ сплачені в неповному обсязі податки та/або їх склад і обсяг знаходяться в певних межах. Фактично в Україні запроваджено практично для усіх громадян «нульове декларування» усіх активів, незалежно від того, набуті вони з порушеннями, чи ні. Ця «нульова декларація» і стане своєрідною точкою відліку, після якої почнеться оподаткування витрат, які перевищують офіційні доходи. Те, як це буде відбуватися, може як сприяти підвищенню податкової культури громадян, профілактиці порушень і корупції, так і мати абсолютно зворотній ефект. Прихильники амністії необхідність її проведення обґрунтовують також запуском автоматичного міжнародного обміну податковою інформацією, виконанням вимог BEPS для впровадження податкової прозорості в Україні, переходу адміністрування податків та податкового законодавства на стандарти ЄС.

Висновки

Отже, нами встановлено, що «одноразове (спеціальне) добровільне декларування» поєднало риси як «податкової амністії», так і «амністії капіталів» та «нульової декларації», проаналізовано причини провалу фіскальної мети амністії. Разом з тим цим законом фактично в Україні запроваджено практично для усіх громадян «нульове декларування», що в майбутньому враховуватиметься податковими органами при фінансовому моніторингу. Результатом цього має бути оподаткування витрат, які перевищують офіційні доходи та, можливо, виникнення судових суперечок між платниками податків та податковими органами. Враховуючи проаналізовані нами причини провалу фіскальної мети «податкової амністії», необхідність відбудови зруйнованої війною економіки, вважаємо необхідним реформування податкового законодавства з метою зменшення навантаження на фонд оплати праці. Це має стимулювати легальну зайнятість, сприяти створенню нових робочих місць та розвитку підприємництва. Реформування має проводитися за умови одночасної (сприяти цим процесам) детінізації зарплат та прибутків, спрощення адміністрування податків в т.ч. і шляхом діджиталізації взаємодії бізнесу з податковими органами, посилення невідворотності відповідальності за порушення законодавства як з боку платників податків, так і неефективних та/або корумпованих чиновників, зростання ефективності та прозорості витрачання бюджетних коштів в інтересах суспільства. Лише при наявності таких позитивних змін українська економіка зможе в умовах поглиблення співпраці з ЄС конкурувати за «людський капітал» (як «робочу силу», так і «підприємницькі здібності»).

KUKSENKO Serhii

candidate of historical sciences, associate professor of the Department of Economics, Management and Administration, Cherkasy State Business College, e-mail: kuksenko.si@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4660-5083

ESSENCE AND RESULTS OF THE "ONE-TIME (SPECIAL) VOLUNTARY DECLARATION BY INDIVIDUALS OF THEIR ASSETS"

Goal. To analyze the Law of Ukraine dated 15 June 2021 No. 1539-IX "On Amending the Tax Code of Ukraine to Stimulate the De-Shadowing of Incomes and Enhancing the Tax Culture of Citizens Through Introduction of Voluntary Declaration by Individuals of Assets Belonging to them and Payment of One-Time Dues to the Budget" [14] and the results of the "declaration of assets" carried out from 1 September 2021 to 1 March 2023. **Methodology.** To achieve the desired goal, the author used the methods of analysis (isolation of individual parts of the object of research), synthesis (combination of various elements into a single one), comparison (identification of similarities and differences), problem solving (posing difficult questions and finding answers to them), objectivity (impartiality in the selection and analysis of various sources), generalization (highlighting of common characteristics and features). **The results.** The study established that the "one-time (special) voluntary declaration" combines features of "tax amnesty",

"capital amnesty" and "zero declaration". The law itself, in some of its parts, is imperfect and contains norms that violate the principles of equality and social justice. Only 845 people used the right to submit a declaration while the law was in effect. **The scientific novelty consists of the analysis** of de-shadowing of incomes and replenishment of the state budget (only about 1.5% of the expected revenues were received). At the same time, the author is convinced that there is no need to talk about a "complete failure of declaration". After all, the law is written in such a way that although the majority of citizens did not submit a special declaration, the "composition and volume of assets" as of 1 March 2023 has already been declared, regardless of whether they were acquired with violations or not - in fact, Ukraine implemented "zero declaration" for all citizens. "Zero declaration" sooner or later will become a kind of reference point and in the future will be taken into account by tax authorities during financial monitoring, which should result in taxation of expenses that exceed official income and, possibly, the appearance of misunderstandings between taxpayers and tax authorities. **Practical significance.** The research contributes to the identification of taxation problems, individual results and conclusions that can be used in the process of further reforming tax legislation and conducting fiscal policy.

Keywords: community resilience, military conflict, countermeasures, social cohesion, economic stability, psychological resilience, local self-government

REFERENCES

1. Bezpalko, I.R. (2011). Podatkova amnistia dokhodiv naseleennia: perspektyvy dlia Ukrainy. *Naukovi zapysky Ukrainskoi akademii drukarstva*. 3, 30-39. [in Ukrainian].
2. Bondarenko, I. M. (2021). Mirkuvannia shchodo vyznachennia sub'ektiv instytutu odnorazovoho (spetsialnogo) dobrovilnogo podatkovoho deklaruvannia. *Pravo Ukrainy*. 10, 192–201.
3. Danylo Hetmantsev. Telegram-kanal.01.03.2023 r. URL: <https://t.me/getmantsevdanil>
4. Derevianko, B.V., Sheremet, O.O. (2021). Lehalizatsiia aktyviv u poriadku odnorazovoho (spetsialnogo) dobrovilnogo deklaruvannia v Ukraini yak sprob poiednannia publichnykh i pryvatnykh interesiv. *Universytetski naukovi zapysky, Natsionalnogo universytetu "Chernihivskiy kolehium" im. T.H.Shevchenka*. 5 (83), 6-19. URL: <https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/8065/1/Lehalizatsiia%20aktyviv%20u%20poriadku.pdf>
5. Kaleniak, R.V. (2012). Amnistia kapitalu yak ekonomiko-pravovy zasib pryskorennia suspilno-ekonomichnogo rozvytku. *Suchasni pytannia ekonomiky i prava*. K. Vyp. 2, 86-92.
6. Kasperovych, Yu.V. (2015). Podatkovyi kompromis yak element podatkovoi reformy v Ukraini. *Ekonomika ta derzhava*. 2, 61-64.
7. Kovalchuk, O.K. (2023). Pravovy rehym odnorazovoho (spetsialnogo) dobrovilnogo deklaruvannia aktyviv fizychnykh osib: dys. doktora filosofii: 081 *Pravo. Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava im. L.Yuzkova*. Khmelnytskyi, 213s.
8. Kuksenko, S.I. (2021). Osoblyvist ta sutnist «odnorazovoho (spetsialnogo) dobrovilnogo deklaruvannia fizychnymy osobamy naleznykh yim aktyviv» yak riznovydu «podatkovoi amnistii». *Pravova derzhava*. 43, 94-103.
9. Kuksenko, S.I. (2018). Pravovy nihilizm yak odna z pereshkod yevropeiskoi intehratsii. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnogo humanitarnogo universytetu. Seriya yurysprudentsiia*. 2018. Vypusk 35. T.1, 28 – 31.
10. Makukh, O.V. (2021). Odnorazove dobrovilne deklaruvannia v Ukraini: sutnist i naslidky dlia platnykh podatkov. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo*. 2021. 2 (17). URL: <https://apir.org.ua/index.php/lais/article/view/makukh17>
11. Pid chas viiny z Ukrainy vyvely ponad 3 miliardy yevro – BEB. *Ekonomichna pravda*. 26 kvitnia 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/04/26/686263/>
12. Podatkova amnistia: chy buv shans na pozytyvni rezultaty. UNIAN, Informatsiine ahentstvo. 17.02.2023 r. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/podatkovamnistia-chi-buv-shans-na-pozitivni-rezultati-12148665.html>
13. Prykhodko, I.V. (2018). *Instytut podatkovoi amnistii ta yoho mistse v podatkovomu pravi: monohrafiia*. Kyiv, Vydavnychiy dim «Helvetyka», 220 s.
14. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo stymuluvannia detinizatsii dokhodiv ta pidvyshchennia podatkovoi kultury hromadian shliakhom zaprovadzhennia odnorazovoho (spetsialnogo) dobrovilnogo deklaruvannia fizychnymy osobamy naleznykh yim aktyviv ta splaty odnorazovoho zboru do biudzhetu: Zakon Ukrainy vid 15. 06. 2021 r. № 1539-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1539-20#Text>
15. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo zvilnennia vid opodatkuvannia blahodiinoi dopomohy, vyplachenoj na koryst chleniv simei poranenykh ta zahyiblykh uchasyvnykh boiovykh dii pid chas uchasti u vidsichi zbroinii ahresii ta zabezpechenni natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 15.08.2022 r. №2516-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2516-20#n23>
16. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dii norm na period dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 r. № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-%D0%86%D0%A5#Text>

17. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia zbalansovanosti biudzhethnykh nadkhodzen: Zakon Ukrainy vid 30.11.2021 r № 1914-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2516-20#n23>
18. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo osoblyvostei utochnennia podatkovykh zobov'iazan z podatku na prybutok pidpriemstv ta podatku na dodanu vartist u razi zastosuvannia podatkovoho kompromisu: Zakon Ukrainy vid 25.12.2014 r. № 63-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63-19#Text>
19. Pro robotu bankivskoi systemy v period zaprovadzhennia voiennoho stanu. Postanova Pravlinnia NBU № 18 vid 24.02.2022 r. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/pb22027?an=140>
20. Riadinska, V.O. (2014). Perspektyvy zaprovadzhennia amnistii kapitaliv v Ukraini z urakhuvanniam zarubizhnogo dosvidu (chastyna persha). *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*. T. 14, 402-410.
21. Riadinska, V.O., Tokarieva, K.O. (2022). Odnorazove (spetsialne) dobrovilne deklaruvannia aktyviv fizychnykh osib yak vyd ekonomichnoi amnistii. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. 9, 633–636. URL: http://lsej.org.ua/9_2022/156.pdf
22. Slozko, O.O., Hlazova, A.B. (2015).pozytyvnyi dosvid podatkovykh amnistii rozvynutykh krain dlia Ukrainy. *Intelekt XXI*. 5, 27-35.
23. Ukraintsi staly pererakhovuvaty menshe hroshei z-za kordonu ta bilshe vytrachaty tam. Slovo i dilo. 17 sichnia 2023 r. URL: <https://www.slovovidlo.ua/2023/01/17/infografika/finansy/ukrayinczi-staly-pereraxovuvaty-menshe-hroshej-kordonu-ta-bilshe-vytrachaty-tam>
24. Tsina peremohy. Yaki blahodiini fondy zibraly naibilshe donativ na ZSU – velyke doslidzhennia NV. 29 travnia 2023 r. URL: https://biz.nv.ua/ukr/economics/skilki-zvichayni-ukrajinci-zadonatali-na-zsu-yaki-blagodiyini-fondi-zibrali-naybilshe-50327840.html?code=3e0df9fe-bfe1-4a7f-876e-bb34d9a997eb&fbclid=IwAR2xz_vtiRal72K61Op_wx7BARRwAF6eVZW-NnTlqSfVJE6W7Y38UM2WEDI
25. Shulha, T.M., Kononenko, L.V. (2019). Poniattia podatkovoi amnistii ta mizhnarodnyi dosvid yii zastosuvannia. *Porivnialno-analitychne pravo*. 1, 261-264.
26. Dmytryk, O., Tokarieva, K., Kobylnik, D., Kotenko, A., & Makukh, O. (2022). Tax amnesty as a means of fulfillment of BEPS requirements for implementation of tax transparency: Experience of Ukraine and EU countries. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 25(S4), 1–13. URL: <https://www.abacademies.org/articles/tax-amnesty-as-a-means-of-fulfillment-of-beps-requirements-for-implementation-of-tax-transparency-experience-of-ukraine-and-eu-cou-14268.html>
27. Rule of Law Index. World Justice Project. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/country/2022/Ukraine>
28. Nobody Believes in Our Victory Like I Do.' Inside Volodymyr Zelensky's Struggle to Keep Ukraine in the Fight. Time, october 30, 2023. URL: <https://time.com/6329188/ukraine-volodymyr-zelensky-interview/>

Стаття надійшла до редакції: 16.11.2023
Received: 2023.11.16

УДК 336.74

ДОБРИНІНА Л.В.

к.е.н. ст. викладач кафедри ФМ та ФР Одеський національний економічний університет, e-mail: lydmilad35@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0685-1741

РОЛЬ КРИПТОВАЛЮТИ У ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Метою статті є розгляд поняття "криптовалюта", обґрунтовано популярність цього нового виду фінансового інструменту на економічному просторі, виокремлено основні особливості криптовалюти як одного з виду віртуальних грошей та її вплив на економічну систему. **Методика.** Виокремлено такі ключові особливості криптовалюти: оплата товарів та послуг; мінімальний рівень неможливості викрадення; платежі, швидкі і прямі транзакції; інвестиційний актив; розвиток бізнесу на криптовалюті розглянуто функціональні ролі криптовалюти у цифровій економіці, досліджено тенденції та перспективи їх розвитку. **Результати.** Розглянуто основні види найбільш популярних на сьогодні криптовалют, уніфіковано їх загальні ознаки. Встановлено, що найбільш розповсюдженою криптовалютою є Bitcoin. Надана ринкова капіталізація криптовалют. Представлено огляд крипто-спотових бірж. **Наукова новизна.** Досліджено правовий статус криптовалюти, виявлено, що все більше країн надають криптовалюті статус легального та правового засобу платежу, подекуди прирівнюючи її до електронних грошей. **Практична цінність.** Зазначено, що криптовалюта має як позитивні риси, так і недоліки, головним з яких є підвищення ризику виникнення шахрайства та махінацій з використанням цифрової валюти.

Ключові слова: криптовалюта, Bitcoin, віртуальна валюта, електронні гроші, легалізація, цифрова валюта, цифрова економіка, ринок крипто валюти

Постановка проблеми

Розширення інформаційного простору, цифровізація, поява блокчейн технологій сприяло розвитку криптовалюти та вплинуло на міжнародні інтеграційні процеси, що призвело до нових викликів еволюції грошей і розвитку світової валютної системи.

Криптовалюта відрізняється від електронних грошей насамперед анонімністю користування нею. Цей надсучасний засіб платежу з кожним роком все частіше використовується не лише фізичними, але й юридичними особами в усьому світі. Популяризація криптовалюти як абсолютно нового, інноваційного платіжного інструменту XXI ст. актуалізує необхідність дослідження питання розвитку та застосування цього платіжного засобу[1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження поняття "криптовалюта" розпочалося ще з 1980х рр. минулого століття. Однак воно і надалі залишається для багатьох новим у розумінні та недостатньо дослідженим. Історії розвитку та функціонування криптовалют присвячені праці багатьох економістів, науковців та вчених, а саме: П. Вінья та М. Кейсі [2], Ю. Лю та О. Цівінські [3], І. Шнабель та Г. Шін [4] та інші.

Однак проблематика дослідження розвитку криптовалют та визначення її ролі у цифровій економіці залишається недостатньо вивченою науковим світом, що й зумовлює актуальність подальших наукових пошуків.

Формулювання мети статті

Метою роботи є визначення теоретичного та практичного аспекту ролі криптовалюти у цифровій економіці.

Виклад основного матеріалу

Щоб краще представити криптовалюти, першим кроком прояснимо їх природу та режим роботи. Завдяки шифруванню, передачі та зберіганню даних у розподіленій мережі з'явилася технологія

блокчейн. По суті, це означає, що блокчейн — це база даних, яка розповсюджена на кількох комп'ютерах у мережі та структурована як «блоки» інформації, кожен з яких має позначку часу та пов'язаний із попередньо заповненим «блоком» інформації, утворюючи «ланцюжок» даних[5]. Криптовалюти — це токени, розміщені на криптографічно захищених блокчейнах.

Цифровий біткойн-гаманець має публічну адресу, також відому як відкритий ключ. Кількість біткойнів, пов'язаних з будь-якою адресою, також є загальнодоступною та сертифікована блокчейном. Існує додатковий приватний ключ, який створює цифровий підпис у разі транзакції. Деталі транзакції також включають відкритий ключ одержувача та суму у валюті. Кожна транзакція поширюється в мережу Bitcoin, де її перевіряє один із вузлів. Це захищає мережу та зменшує подвійні витрати, коли кожна нова транзакція додається до блоку кількох транзакцій і, нарешті, додається до блокчейну вузлами мережі, які виконують математичний протокол перевірки підтвердження роботи. Вузли, які беруть участь у цьому процесі, називаються майнерами і отримують винагороду за цю участь за блок шляхом випуску нових біткойнів [6].

Сучасний світ розвитку технологій та інновацій диктує високий темп життя. Використання криптовалют відкрило нові можливості для економіки та фінансової сфери, але також викликало немало питань щодо регулювання та безпеки.

Найбільш відомою криптовалютою сьогодні є Bitcoin, з ринковою капіталізацією понад 1,2 трильйони доларів США. Ethereum також дуже популярна та використовується для створення різних додатків на базі блокчейну. Відомі також криптовалюти, такі як Litecoin, Ripple, Bitcoin Cash та інші, кожна з яких має свої унікальні особливості та переваги[7].

За даними CoinMarketCap на кінець березня 2023 року на ринку криптовалют було понад 20 тисяч різних монет та токенів. Найбільш популярні криптовалюти за ринковою капіталізацією є Bitcoin, Ethereum, Binance Coin, Cardano та Solana [8].

Згідно з рис. 1 найбільшою криптовалютою за ринковою капіталізацією на кінець березня 2023 року є Bitcoin, який займає більше половини всього криптовалютного ринку. На другому місці знаходиться Ethereum - лідер серед платформ для смарт-контрактів і децентралізованих додатків. На третьому місці знаходиться Binance Coin, нативний токен біржі Binance, який використовується для сплати комісій, участі в IEO і DeFi-проектах на Binance Smart Chain. Решта криптовалюта в ТОП-10 також є важливими і популярними проектами в сфері криптовалюта і блокчейна [9].

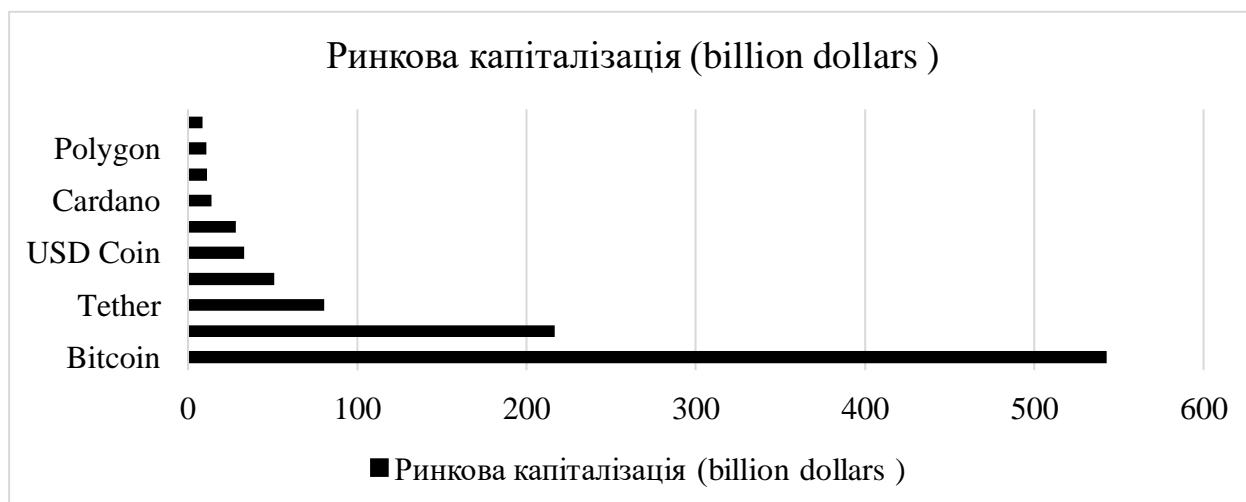

Рис. 1. Ринкова капіталізація криптовалют на 31 березня 2023 року

Джерело: складено за даними [10]

Згідно з таблицею 1, найпопулярнішою криптобіржею за обсягами торгів на кінець березня 2023 року є Binance [8,10,11]. Він також має найбільшу кількість торгових пар і підтримує різноманітні фіатні валюти. На другому місці знаходиться біржа Bitfinex - одна з найвідоміших і надійних бірж в США. На третьому місці знаходиться Coinbase - ще одна американська біржа з високим рівнем безпеки і ліквідності. Решта біржі в ТОП-10 також пропонують різноманітні сервіси та інструменти для криптовалютних трейдерів та інвесторів.

Регулювання криптовалют відрізняється в різних країнах. У Китаї, де було заборонено ICO (Initial Coin Offering), уряд намагається стримувати діяльність бірж криптовалют. У Росії, на фоні загального скептицизму щодо криптовалют, уряд обмежив доступ до криптовалютних бірж та ринків для нерезидентів. У США, де криптовалюти розглядаються як майнові права, введені спеціальні правила, які вимагають від криптовалютних компаній реєстрації в якості фінансових організацій та відповідної ліцензії. У багатьох інших країнах, таких як Японія та Швейцарія, уряди приймають більш лояльний підхід до криптовалют та намагаються створити сприятливі умови для їх розвитку та використання[12].

Таблиця 1

Найкращі крипто-спотові біржі

№	Біржа	24-годинний торговий оборот (USD)	Торгові пари
1	Binance	14 122 048 002	1402
2	Coinbase Exchange	1 881 211 164	534
3	Kraken	834 946 295	762
4	KuCoin	1 080 369 079	1224
5	Bitfinex	291 286 920	623
6	OKX	2 121 173 905	2538
7	Bitstamp	301 780 354	652
8	Bybit	935 805 020	612
9	Binance.US	734 160 066	343
10	Gate.io	1 144 945 958	674

Джерело: складено за даними [10]

Хоча криптовалюти все ще не отримали загального визнання як платіжний засіб в більшості країн світу, вони стають все більш популярними як інструмент для зберігання активів та інвестування, що вказує на їхній потенціал для подальшого розвитку.

Щодо прогнозів щодо розвитку криптовалют у майбутньому, багато експертів передбачають їхнє подальше зростання та розвиток.

Незважаючи на так звану «криптозиму» навпротязі останніх років, прогнози щодо майбутнього криптовалют доволі оптимістичні. Зокрема, передбачається, що криптовалюти стануть більш інтегрованими з традиційними фінансовими системами та будуть все більш використовуватися як платіжний засіб та інвестиційний інструмент. Також очікується, що розвиток технологій, пов'язаних з криптовалютами, буде продовжуватися, що сприятиме подальшому їхньому зростанню та розвитку.

Ризики та перспективи використання криптовалют можуть бути різними залежно від контексту використання. Однак, у загальному можна виділити декілька ключових ризиків та перспектив[1].

Ризики використання криптовалют для інвесторів:

- Високі коливання курсу. Криптовалюти є дуже волатильними активами, і це може призвести до значних збитків для інвесторів, які не можуть передбачити рухи ринку та правильно організувати свій інвестиційний портфель.
- Недостатня регуляція. У більшості країн ринок криптовалют не отримав достатнього рівня регулювання, що може створювати проблеми для інвесторів.
- Кібербезпека. Оскільки криптовалюти зберігаються в цифрових гаманцях, їх може бути скомпрометовано внаслідок кібератак або крадіжки.

Перспективи використання криптовалют для економіки:

- Ефективність платежів. Використання криптовалют може дозволити здійснювати платежі швидше та ефективніше, не потребуючи посередників та банків.
- Міжнародні транзакції. Криптовалюти дозволяють здійснювати міжнародні транзакції без обмежень, що може підвищити ефективність та знизити витрати.
- Децентралізація. Криптовалюти не потребують централізованого контролю, що дозволяє зменшити залежність від держав та корпорацій.

У різних країнах відношення до можливості використання криптовалюти є неоднозначним: деякі країни визнають цифрову валюту як засіб платежу, прирівнюють її до електронних грошей, інші

категорично відмовляються від легалізації її використання, вважають, що це сприятиме підвищенню ризику шахрайства, хакерських атак та махінацій з відмивання грошей тощо[7].

Висновки

Варто зазначити, що поки що єдиного рішення щодо подальшої стратегії розвитку криптовалюти у світі не існує, а розвиток і становлення даного виду валюти в різних країнах світу не стоїть на місці і з кожним днем дедалі активніше впроваджується по всьому світу.

Сучасні технологічні досягнення та інновації, які з'являються останнім часом спонукає до перегляду майбутніх досліджень, можливо, більшого обсягу. Можливо, криптовалюти все ще далекі від загрози статус-кво, але враховуючи, що вони перебувають у фазі постійної еволюції та прогресу, з численними вченими, які міркують і пропонують заходи для їх просування, ми не повинні виключати таку можливість.

DOBRYNINA L.V.

Ph.D. Art. teacher of the department of FM and FR Odesa National University of Economics, e-mail: lydmilad35@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0685-1741

THE ROLE OF CRYPTOCURRENCY IN THE DIGITAL ECONOMY

Goal The article examines the concept of "cryptocurrency", substantiates the popularity of this new type of financial instrument in the economic space, highlights the main features of cryptocurrency as a type of virtual money and its impact on the economic system. **Methodology.** The following key features of cryptocurrency are highlighted: payment for goods and services; minimum level of impossibility of abduction; payments, fast and direct transactions; investment asset; business development on cryptocurrency, the functional roles of cryptocurrency in the digital economy are considered, trends and prospects for their development are investigated. **Results.** The main types of the most popular cryptocurrencies today have been considered, and their common features have been unified. It has been established that the most widespread cryptocurrency is Bitcoin. Market capitalization of cryptocurrencies provided. **Scientific novelty.** An overview of crypto-spot exchanges is presented. The legal status of cryptocurrency was investigated, and it was found that more and more countries are granting cryptocurrency the status of a legal and legal means of payment, in some places equating it to electronic money. **Practical significance.** It is noted that cryptocurrency has both positive features and disadvantages, the main of which is the increased risk of fraud and fraud using digital currency.

Keywords: cryptocurrency, Bitcoin, virtual currency, electronic money, legalization. digital currency, digital economy, crypto currency market

REFERENCES

1. Mandryk V.O., Hul I.H., Moroz V.P. (2019) Suchasni tendentsii ta perspektyvy vykorystannia kryptovaliut: dosvid dlia Ukrainy. *Prychornomorski ekonomichni studii*. Vyp. 39(2). S. 67–72 [in Ukrainian].
2. Vynia P., M. Keisy (2017) Эпоха кryptovaliut. Kak bytkoyn y blokchein meniaut myrovoi ekonomycheskyi poriadok Yzdatelstvo: "Mann, Yvanov y Ferber", S. 432[in Ukrainian].
3. Liu Y. (2018) Risks and returns of cryptocurrency National bureau of economic research. R. 111.
4. Schnabel I., Shin H.S.(2018) Money and trust: lessons from the 1620s for money in the digital age. BIS Working Papers. №698. Available at: URL: <https://www.bis.org/publ/work698.pdf> (Accessed: 24 April 2023)
5. Arkhireiska N.V., Kuchkova O.V. (2019) Mekhanizm funktsionuvannia krypto valiut. *Biznes Inform.* No 2. S. 407–413[in Ukrainian].
6. Onlain portal kursiv kryptovaliut. Available at: URL: <https://bitinfocharts.com/ru/markets>
7. World Economic Forum. Cryptocurrency: What is it and how does it work? Available at: URL:<https://www.weforum.org/agenda/2021/01/cryptocurrency-explained-bitcoin-blockchain>.
8. Cryptocurrency. Investopedia, LLC. Available at: URL: <http://www.investopedia.com/terms/c/cryptocurrency.asp>
9. Bank for International Settlements. Central bank digital currencies. URL: <https://www.bis.org/cpmi/publ/d174.pdf>.
10. CoinMarketCap. Available at: URL: <https://coinmarketcap.com/>
11. European Central Bank. Virtual currency schemes: a further analysis. Available at: URL:<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemesen.pdf>
12. Erofilis Smyrniotaki Cryptocurrencies and the State: Can They Become Disruptive Enough to Overthrow the Status Quo? Available at: URL: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/jpentai/article/view/31234/23945>

Стаття надійшла до редакції: 26.10.2023

Received: 2023.10.26

УДК 336.02

ДОБРИК Лілія^{1*}, АБРАМОВ Микита², РЯБІНІН Ігор³

1* доц., к.е.н., доцент кафедри фінансів, обліку та психології Українського державного університету науки і технологій, e-mail: liliadobrik@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3853-9285

2 аспірант кафедри фінансів, обліку та психології Українського державного університету науки і технологій, e-mail: abramovm_usust@ukr.net, ORCID ID: 0009-0003-7311-5474

3 магістрант кафедри фінансів, обліку та психології Українського державного університету науки і технологій, e-mail: ryabininiv@gmail.com, ORCID ID: 0009-0009-9396-2025

ВОЄННИЙ ВПЛИВ НА СТРАХОВИЙ РИНОК УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ПЕРЕШКОД ТА РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ФІНАНСОВОГО ЛАНДШАФТУ

Мета полягає в тому, щоб ретельно вивчити та систематизувати вплив воєнного конфлікту на страховий ринок України та надати практичні рекомендації для подолання викликів, що виникають в цьому контексті. **Методика.** Дослідження ґрунтується на використанні статистичних даних для оцінки змін в економіці та страховому секторі під час воєнного стану, детальному аналізі конкретних кейсів страхових компаній та регіонів, які зазнали впливу збройної агресії. У процесі виконання дослідження використовувалися теоретичні та емпіричні методи, а також економічні та статистичні методи дослідження, порівняльний аналіз, стратегічне управління, системний підхід та аналіз. **Результати.** В даному дослідженні представлений вплив військового стану на структуру та динаміку страхового ринку в Україні, проаналізовано можливість страхових компаній, втрати та ризики, пов'язані із страхуванням в умовах нестабільності. Визначено зменшення кількості зареєстрованих страхових компаній, і компаній, що надають послуги зі страхування життя, зафіксовано зниження темпів значень валових страхових премій, валових страхових виплат зі збереженням позитивної динаміки, відзначено, що більша частина страхових премій залишається в розпорядженні страховиків. Запропоновано стратегії реструктуризації та адаптації для страхових компаній з метою забезпечення їхньої життєздатності в умовах війни та періоду відновлення після перемоги. **Наукова новизна.** Дане дослідження може служити цінним внеском у розуміння взаємозв'язків між воєнною ситуацією та страховим ринком, а також вказує на можливі шляхи для подальшого розвитку та реформування галузі страхування відповідно до євроінтеграції України. **Практична значимість.** Виокремлено динаміку основних показників ринку страхування за останні роки, і висвітлення очевидних тенденцій, що на майбутнє можна буде використовувати як характеристику цього періоду існування галузі страхування.

Ключові слова: страховий ринок, страхова компанія, війна, ризик, страхування, регулювання страхового сектору, адаптація страхових компаній, економічні втрати, військовий стан, страхові виплати, страхові премії, страхові активи, євроінтеграція України

Постановка проблеми

В умовах війни функціонування страхового ринку України стає серйозним та важливим аспектом. Військовий конфлікт має суттєвий вплив на економіку та фінансовий сектор країни, включаючи сферу страхування.

Збільшення ризиків для страхових компаній, зокрема тих, що спеціалізуються на страхуванні майна та життя, є характерним у цих умовах. Загроза зниження стабільності економіки та можливість збитків внаслідок воєнних подій призводять до коригування умов страхових полісів та збільшення страхових внесків. Самі страхові компанії переглядають свою політику страхування, зосереджуючись на географічних ризиках та можливості виникнення непередбачуваних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Воєнний вплив на страховий ринок України входить до числа найбільш гострих питань в умовах сьогодення. На національному рівні проблемам адаптації страхових компаній до непередбачуваних подій та шляхам їх вирішення присвячували свої праці А. Пластун, С. Лайчук, Л. Руденко, Т. Гузенко, Ю. Машина [1], Д.Тарасенко, О.Тарасенко, С. Мироненко [16], Тарасюк Г. М.,

Поліщук Д. І., Н. М. Внукова, В. І. Успенко, Л. В. Временко, Пікус Р. В., Вітлінський В., Ю. Русіна, Калугарь А.В., Кучерівська С.С. [19], Р.Г. Сніщенко, Л.М. Крот [14] та інші.

Вибраний напрям дослідження вважається затребуваним та вивчається багатьма закордонними вченими з позиції загальної теорії складних страхових систем, - це, зокрема

Райан Ц. [12], Маршк, А., Лехман, Е. [6], Пула Ф., Керімі А., Керімі Ф. [11], Брокман П., Тартл Й. [2], Каплан Х. [3], Гюйн А., Брун А., Браун Б. [4], Ло С., Чой С.В. [5], Нойман С., Шенгав Й. [7], Ниампонг О. [8] та ін.

Формулювання мети статті

Мета даного дослідження полягає в глибокому аналізі впливу військового конфлікту на страховий ринок України, визначенні ключових перешкод, які виникають в умовах нестабільності, та розробці пропозицій щодо реструктуризації фінансового ландшафту для забезпечення життєздатності страхових компаній та ефективного задоволення потреб клієнтів. Дослідження динаміки і структури страхового ринку, дослідження викликів часу, і перспектив їх подолання для подальшого розвитку. Зрозумілим з цього постають і ціль проведення дослідження – фіксація теперішнього становища і проведення короткострокової ретроспективи з розумінням основних показників і ознак динаміки, що може бути використане як базис для формування нового етапу розвитку, і узагальнення, рівняючись на яке можна буде проводити підсумки динаміки і розвитку ринку страхування в найближчі роки.

В ході проведення дослідження було охарактеризовано сучасний стан галузі страхування під безпосереднім впливом двох джерел: військовий стан та потенційне прискорення Європейської інтеграції України, яка може не лише модернізувати сутнісний підхід до галузі, але й допомогти з післявоєнною відбудовою та необхідним фінансуванням при проведенні ключових реформ.

Виклад основного матеріалу

Другий рік триває вторгнення росії в Україну, що є трагедією з великими людськими втратами та далекосяжними економічними наслідками. Потреби України в операційній, відновлювальній та реконструкційній сферах є вражаючими.

Забезпечення достатньої фінансової підтримки для забезпечення роботи уряду та надання мінімально необхідних послуг є критично важливим, оскільки в іншому випадку відновлення економіки та запобігання поглибленню бідності може стати набагато витратнішим завданням.

Довготривале відновлення та екстрений ремонт мають виконуватися одночасно з постійною підтримкою основних служб. Крім бюджетної підтримки, Україна потребує термінових інвестицій для невідкладного ремонту – енергетичної інфраструктури, доріг, мостів, житла, шкіл і клінік – щоб забезпечити можливість надання послуг населенню. Адже головною метою економічного розвитку багатьох розвинених країн є поліпшення якості життя населення шляхом зростання доходів, покращення стану здоров'я, підвищення рівня освіти, а також створення умов, які сприяють самоповазі людей. Це досягається шляхом формування соціальної, політичної, економічної і інституційної систем, орієнтованих на пошану людської гідності та забезпечення збільшення свободи, включаючи економічну свободу.

Вплив війни на страхову сферу є значущим і має різні аспекти. По-перше, збільшилась кількість та обсяг страхових виплат, пов'язаних зі збитками на житловий та комерційний майновий фонд, транспортні засоби та інші види страхування, зокрема в областях де ведуться активні бойові дії. По-друге, попит на певні види страхових продуктів змінився. Наприклад, попит на автострахування, особисте страхування, медичне страхування та страхування відповідальності зростає, а попит на інші види страхування зменшується, що пов'язане також зі зростанням ризиків внаслідок війни і страхові компанії змушені підвищити страхові тарифи для забезпечення відповідного покриття ризиків та збитків. По-третє, вносяться зміни в страхове законодавство та регуляцію для вирішення нових викликів, які виникають у зв'язку з війною, а страхові компанії розробляють нові стратегії ризикового менеджменту та впровадження інноваційних страхових продуктів, спрямованих на зменшення впливу воєнних ризиків.

Державне регулювання та нагляд за діяльністю учасників ринку небанківських фінансових послуг Національний банк України здійснює з 01.07.2020 року відповідно до Закону України від 12.09.2019 р. № 79-IX (Закону про "СПЛІТ") [17].

Проведемо аналіз показників діяльності страхових компаній в Україні за 2020-2022 рік.

Дані таблиці 1 демонструють суттєве скорочення кількості страхових компаній за 2021 рік. Така тенденція викликана трансформацією ринку небанківських фінансових послуг відповідно до оптимізації законодавства України до стандартів ЄС, тому переважно скорочення кількості учасників небанківського ринку було зумовлено добровільним виходом з ринку неактивних учасників, а також зміною регулятора українського страхового ринку.

Таблиця 1

Аналіз кількості страхових компаній за 2020-2022 рр.

№ з/п	Показники				Питома вага, %			Відхилення +/-	
		01.01.2021	01.01.2022	01.01.2023	2020	2021	2022	2021\2022	2022\2023
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Кількість зареєстрованих страхових компаній	190	129	110	90,48%	83,23%	90,16%	-61	-19
2	Компанії зі страхування життя	20	26	12	9,52%	16,77%	9,84%	6	-14
	Всього:	210	155	122	100	100	100	-55	-33

Джерело: [9, 15]

Зокрема, кількість страхових компаній скоротилася на 55 установ, всі ліцензії анульовано (деякі тимчасово, до усунення порушень), із них у третини – як захід впливу за вчинені ними порушення, за недотримання вимог законодавства України.

На 01.01.2023 року кількість страховиків становила 122 (зменшення в порівнянні з 01.01.2021 на 88 установ), що є доволі суттєвим коливанням для ринку. Але така кількість ліквідованих страховиків не є наслідком виключно воєнного стану, а знову пов'язане зі суттєвими змінами вимог Національного банку України.

Страхові компанії для продовження діяльності мають посилити увагу до дотримання вимог законодавства з питань структури власності, захисту прав споживачів, запобігання та протидії легалізації доходів і фінансування тероризму тощо. Національний банк України застосовуватиме заходи впливу за значні порушення цих вимог.

Наочно, динаміку кількості страхових компаній можна побачити на рисунку 1.

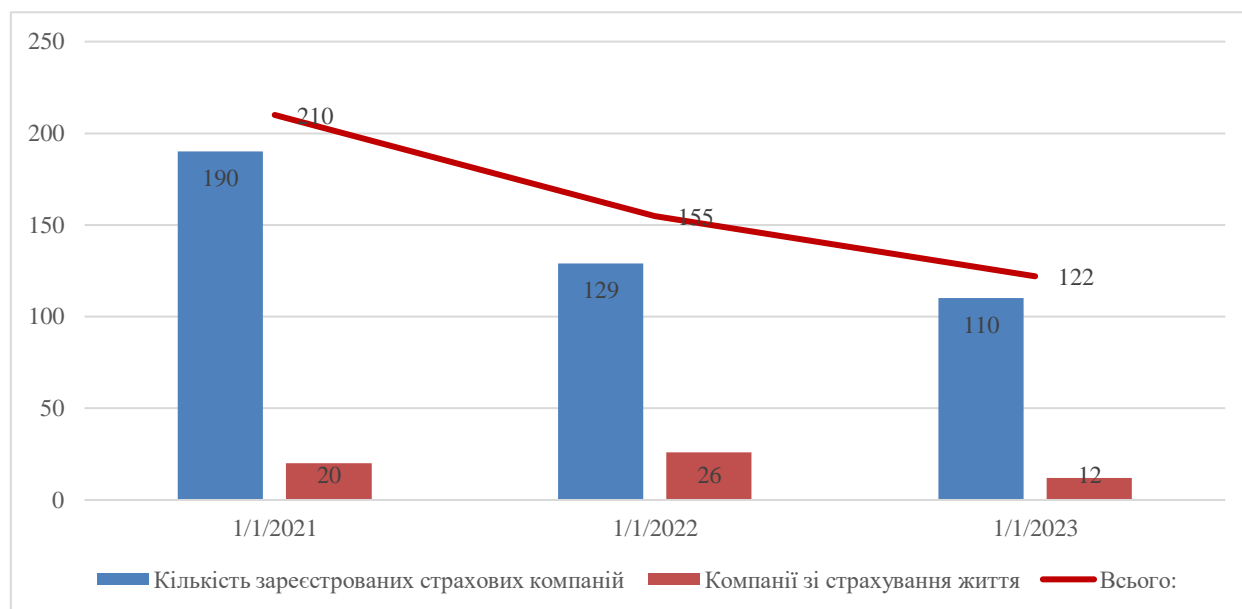

Рис.1. Динаміка кількості страхових компаній з 2020-2022 рр.

Джерело: [9, 15]

Привертає увагу динаміка валових страхових премій у період з 2020 по 2023 рік. Цей показник виявився неоднорідним: відзначався позитивним приростом від 2020 до 2022 року, але став від'ємним у 2022–2023 роках. У 2020 році спостерігався зріст обсягу валових страхових премій, особливо в галузі страхування життя. Проте протягом року сукупні валові страхові премії зменшилися на 12%, головним чином через вихід з ринку деяких страховиків та зменшення ризикового страхування.

У той же час, обсяг страхових премій страховиків, що представили звітність за 2020 рік, зросли на 11%. У 2021 році обсяги валових премій страховиків життя продовжували зростати, свідчать дані на кінець року: від 45185 млн.,грн. у 2020 році до 51400 млн.грн. у 2021 році. Це підтверджує позитивну тенденцію до моменту початку військової агресії [10].

Зображено ці дані на рисунку 2, який ілюструє, що лінія тренду є від'ємною, свідчаючи про загальну негативну тенденцію. І хоча значення показника валових страхових премій з січня 2020 по січень 2022 року зросло на 6215 млн.грн., проте, починаючи з початку 2022 року і до жовтня 2023 року, спостерігається різке зниження, величина якого становить 17258 млн.грн.

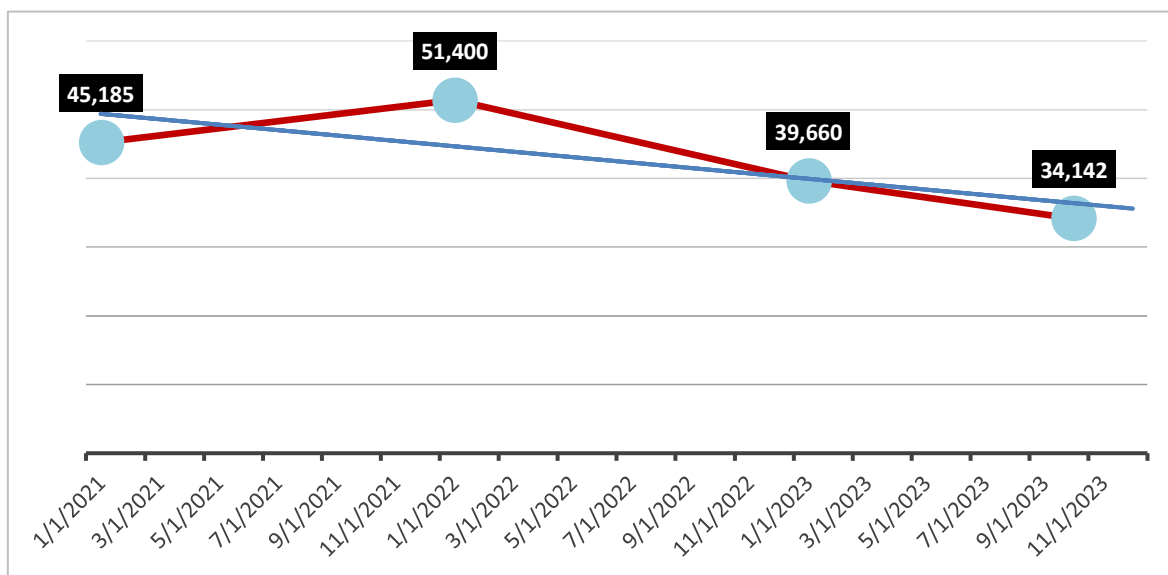

Рис. 2. Валові страхові премії за період з січня 2021 року по жовтень 2023 року, млн. грн.
Джерело: [9, 15]

Загальний обсяг валових страхових премій у 2022 році зменшився до 39600 млн.грн., при цьому від фізичних осіб страховиками отримано 24600 млн.грн. Чисті страхові премії скоротилися до 38600 млн.грн. Чисті зароблені страхові премії склали 34900 млн.грн. Підписані страхові премії становили 38700 млн.грн.

Загальна негативна тенденція значення валових страхових премій спричинена зменшенням надходжень страхових премій від страхувальників – від фізичних та юридичних осіб. Задля усвідомлення зменшення в практичній площині розраховано темпи приросту, результати представлені в таблиці 2.

Показники періоду 2023 року обраховані не у повному обсязі, а на значення, що склали значення відповідних показників в момент 01.10.2023 року.

Таблиця 2

Темпи приросту валових страхових премій з січня 2021 року по жовтень 2023 року, млн. грн.,%

Показники	Період				Відхилення +/-		
	01.01.2021	01.01.2022	01.01.2023	01.10.2023	2021\2022	2022\2023	01.01.2023\01.10.2023
Валові страхові премії	45 185	51 400	39 660	34 142	14%	-23%	14%

Джерело: [9, 15]

Графічно отримані дані представлені на рисунку 3. Зазначений графік розкриває динаміку темпів зменшення та стабілізації валових страхових премій, підкреслюючи рівномірність приросту та спаду. Лінія тренду вказаного показника залишається статичною, вражаючи результатами аналізу. У період 2021-2022 років відзначено позитивний темп приросту на рівні 14%, свідчаючи про збільшення обсягів виплат в мирні часи. У наступному періоді, 2022-2023 років, з врахуванням зовнішніх обставин, таких як військова агресія, спостерігається від'ємний приріст на рівні -23%, що свідчить про скорочення обсягів страхових виплат порівняно з попереднім періодом, що призвело до значних труднощів та ризиків для бізнесу та громадян. Це зменшення обсягів страхових виплат ускладнилося фінансовою ситуацією через руйнування, збитки та економічні труднощі, що в свою чергу впливає на зменшення сум страхових виплат.

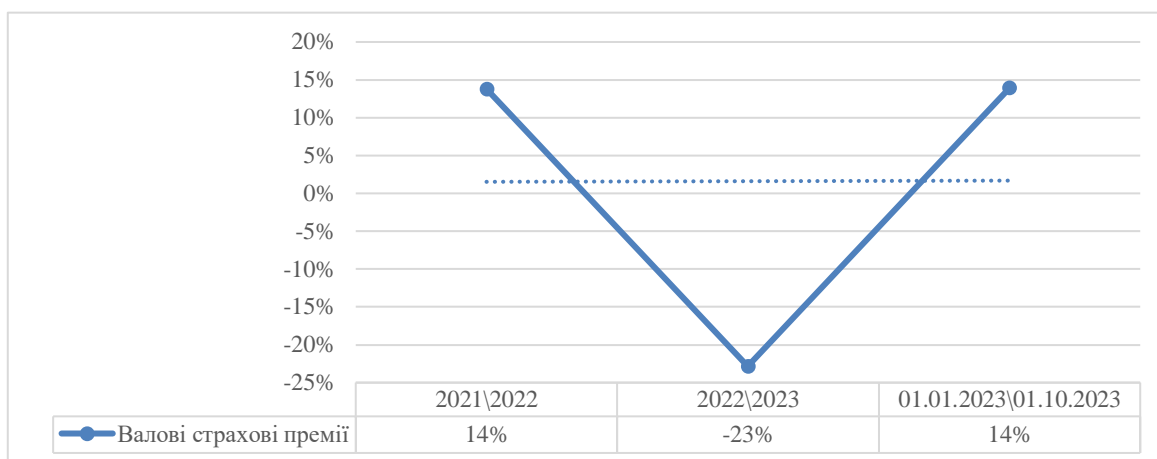

Рис. 3 Темпи приросту значення валових страхових премій за 2020-2023 рр.

Джерело: [9, 15]

З 01.01.2023 по 01.10.2023 року відбувається позитивний темп приросту на рівні 14%, що свідчить про стабілізацію ситуації на страховому ринку України. У 2023 році відзначається відновлення обсягів страхових виплат.

Взагалі, можна сказати, що динаміка валових страхових виплат була варіативною, з періодами як позитивного, так і від'ємного зростання. Така динаміка відображає економічні та фінансові виклики, пов'язані з непередбачуваним та кризовим контекстом військової агресії, що впливає на різноманітні сфери діяльності та страхові ризики. Незважаючи на продовження війни, повернення темпу приросту до рівня 14% свідчить про адаптацію сфери страхування до змінених умов та певну стабілізацію в сегменті страхових виплат. У цих умовах зрозуміло, що бізнес та громадяни прийняли заходи для зменшення ризиків, а страхові компанії успішно адаптували свої стратегії до умов воєнного конфлікту. Важливо враховувати, що це підвищення свідчить про зростання попиту на страхові послуги в умовах нестабільності та загрози, оскільки бізнес та населення тепер більш зацікавлені в захисті своїх інтересів та майна, що призводить до збільшення страхових виплат.

Зростання загального показника валових страхових премій у 2023 році, збільшення кількості інцидентів, які підпадають під визначення страхових випадків, що провокують збільшення укладання договорів страхування, в своїй сукупності провокують динаміку на такий досліджуваний показник страхового розвитку, як валові страхові виплати. Безпосередньо наявністю динаміки саме цього показника можна аргументувати наявність оживлення страхового ринку, як інструменту, що слугує для зниження ризику. Цю динаміку можна охарактеризувати рисунком 4.

У розглянутому періоді, з 01.01.2021 по 01.10.2023 року, відбулися зміни у величині валових страхових виплат. На початку досліджуваного періоду, 01.01.2021, валові страхові виплати становили 14853 млн. грн. Протягом наступного року, тобто до 01.01.2022 року, ця величина зросла до 17700 млн. грн., відображаючи певний позитивний темп приросту. Однак наступний період, до 01.01.2023 року, свідчить про зменшення валових страхових виплат до 12800 млн. грн., що є від'ємним показником.

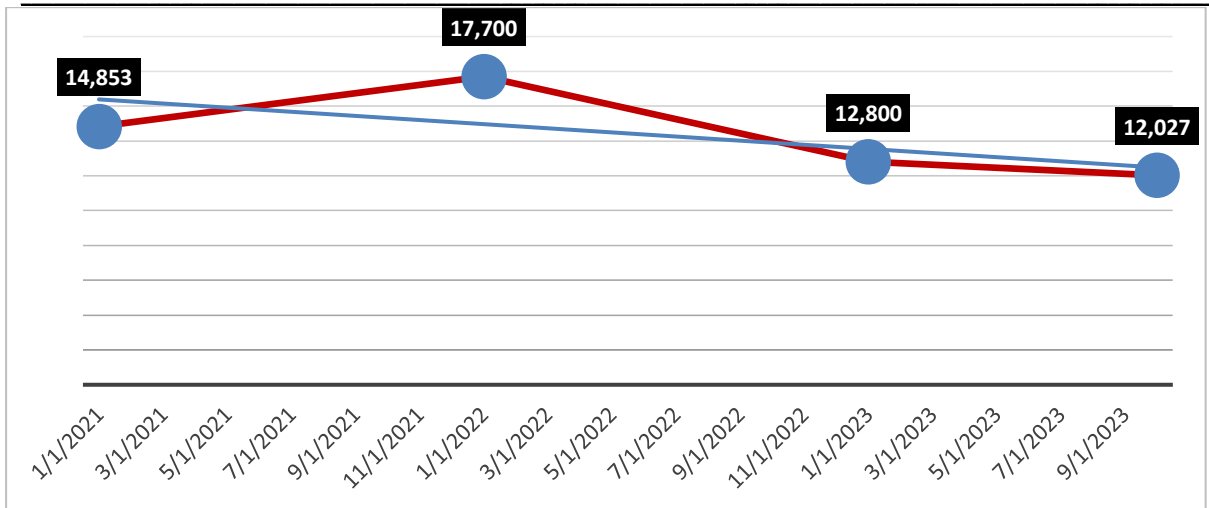

Рис. 4. Валові страхові виплати за період з січня 2021 року по жовтень 2023 року, млн. грн.
 Джерело: [9, 15]

До 01.10.2023 року відбулася подальша зміна, де величина валових страхових виплат становить 12027 млн. грн. Цей показник вказує на деяку стабілізацію ситуації на страховому ринку за зазначений період. З урахуванням цих нових умов, ситуація на страховому ринку стає ще більш неоднозначною, вимагаючи уважного моніторингу та адаптації стратегій від усіх учасників ринку.

До 01.10.2023 року відбулася подальша зміна, де величина валових страхових виплат становить 12027 млн. грн. Цей показник вказує на деяку стабілізацію ситуації на страховому ринку за зазначений період. З урахуванням цих нових умов, ситуація на страховому ринку стає ще більш неоднозначною, вимагаючи уважного моніторингу та адаптації стратегій від усіх учасників ринку.

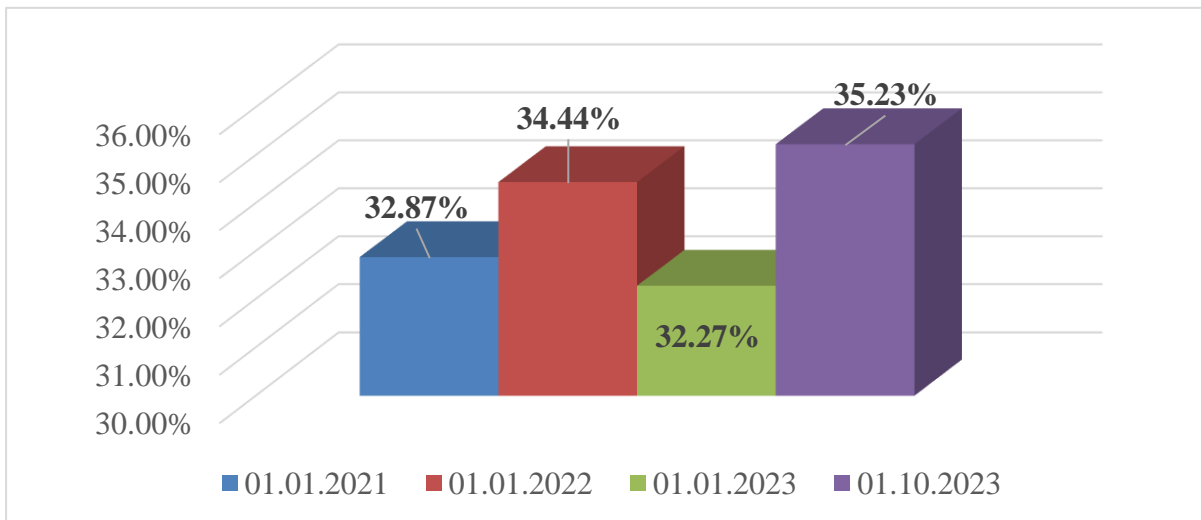

Рис. 5. Співвідношення валових страхових премій до валових страхових виплат за період з січня 2021 року по жовтень 2023 року.
 Джерело: [9, 15]

Судження відповідної спрямованості підштовхують до проведення аналізу такого показника, як активи страховиків.

Загалом показники обсягу активів за період 2020-2023 роки мають тенденцію до зростання. З загальним зменшенням кількості страхових компаній на ринку, збільшення обсягу активів свідчить про зріст обсягу активів у страхових компаній, що залишилися на ринку. Страховики накопичують страхові резерви, тобто здійснюють діяльність задля уникнення ситуацій, що можуть призвести до банкрутства, збільшують свою надійність та платоспроможність. Ця позитивна динаміка бере свій

початок у загальному збільшенні валових премій і виплат у 2023 році. Показник страхових активів у вигляді діаграми відображено на рисунку 6.

Протягом досліджуваного періоду 2020-2023 рр. структура страхового портфелю в Україні зазнала певних змін, що варто детально розглянути. Аналіз показників чистих страхових премій та виплат за основними видами страхування відіграє важливу роль у розумінні динаміки ринку.

Однією з ключових цілей проведення такого аналізу є виявлення тенденцій, які можуть вказувати на стійкість або ризики в галузі страхування. Детальний розгляд чистих страхових премій дозволить визначити, як розподілені зобов'язання страховиків між різними видами страхування, а також виявити сектори зі значущим зростанням чи зменшенням. Окрім того, аналіз виплат за основними видами страхування дозволить визначити ефективність роботи страхових компаній у різних напрямках. Це може слугувати основою для прийняття стратегічних рішень у розвитку страхового бізнесу та підвищення його конкурентоспроможності.

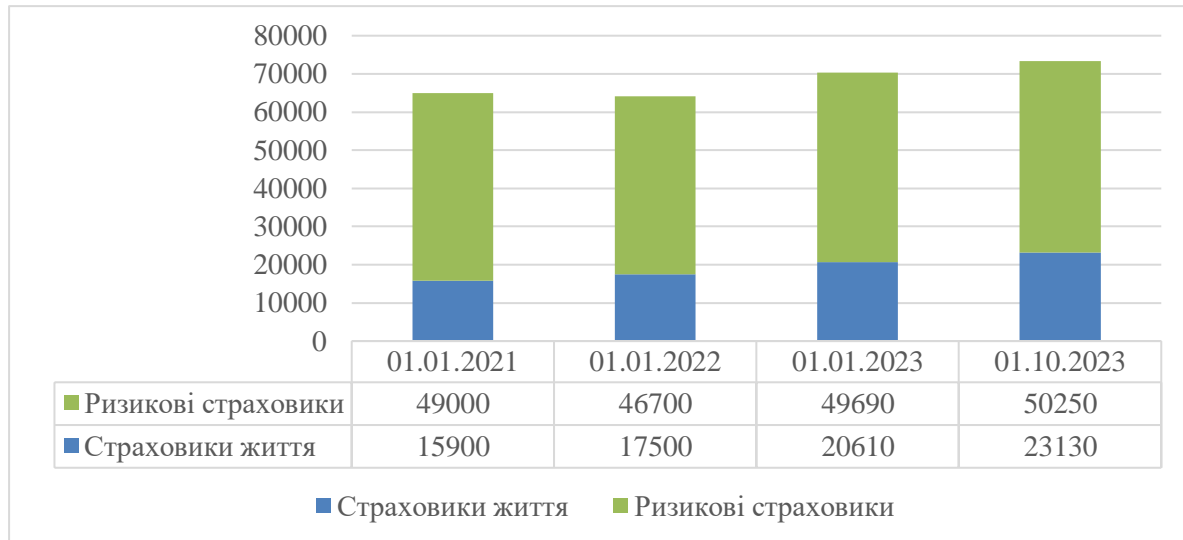

Рис. 6. Показник страхових активів за період з січня 2021 року по жовтень 2023 року, млн.грн.

Джерело: [9, 15]

Враховуючи важливість такого аналізу, його результати можуть бути корисними як для страхових компаній, що прагнуть оптимізувати свою діяльність, так і для регуляторів ринку, які мають інтерес у забезпеченні стабільності та ефективності страхового сектору.

У структурі страхового портфелю найбільше скоротились обсяги страхування майнових та вогневих ризиків (-60%) і фінансових ризиків (- 64%). Драйвером підтримки страхового бізнесу non-life стала «Зелена картка» (+76%).

Аналізуючі представлені на рисунку 7 показники можна зробити висновок, що значно збільшився попит на автострахування протягом зазначеного періоду, рятуючись від путінської навали, українці почали масово виїжджати за кордон власними автівками, а відповідно до міжнародних норм, які діють ще з 1949 року, на території європейських країн водії повинні мати відповідний страховий поліс. Таким полісом наразі є Зелена карта, порівняти його можна з обов'язковим в Україні полісом ОСЦПВ, однак дія цього поліса поширюється не на всі країни-члени міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена карта».

Наприкінці літа 2022 року більшість страхових компаній успішно відновили роботу своїх офісів, надаючи клієнтам звичайні офлайн сервіси та розширюючи перелік доступних онлайн послуг. Серед інших ініціатив, особливо вдалимися виявилися можливість укладення онлайн договорів КАСКО, можливість оплати за договорами без комісії, послуги онлайн персонального аварійного комісара, а також можливість проведення онлайн огляду автомобіля за допомогою мобільного додатка.

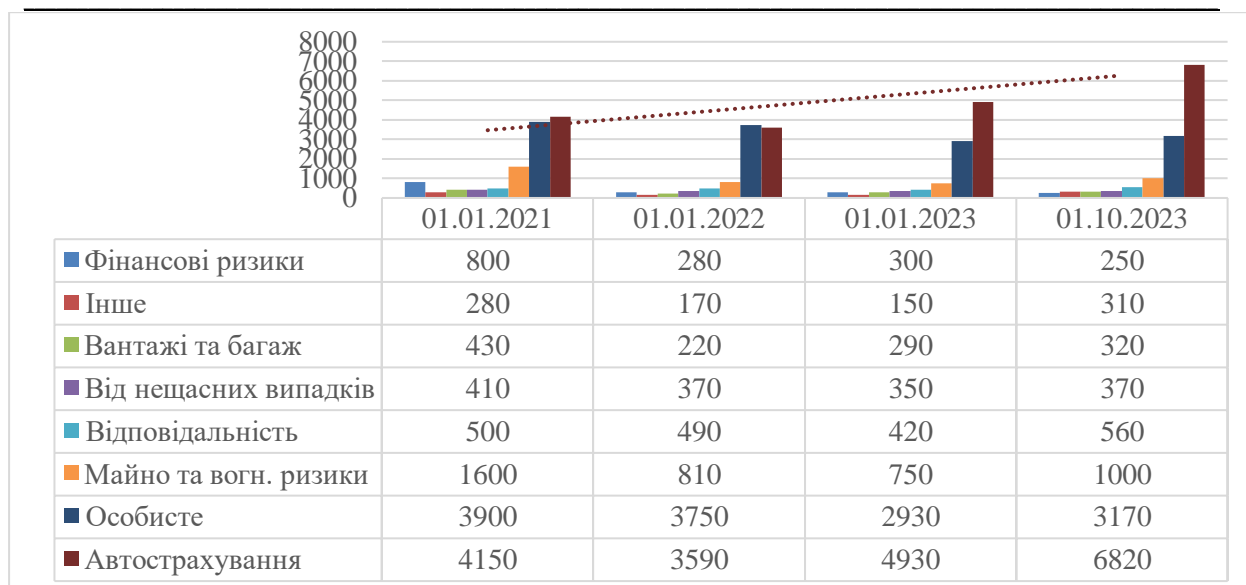

Рис. 7. Розподіл страхових премій за основними видами страхування протягом періоду з січня 2021 року по жовтень 2023 року, млн.грн.

Джерело: [9, 15]

Обговорення перспектив у країні, яка перебуває в умовах збройної агресії, вимагає особливо обережного підходу. Однак у нас є достатньо обґрунтованих підстав для оптимізму щодо стабілізації страхового ринку.

Маємо підстави вважати, що оскільки майже половина всіх зібраних страхових премій припадає на автостраховання (КАСКО, Автоцивілка та «Зелена картка» становлять 49% за результатами дев'яти місяців 2023 року), то збільшення обсягів кожного з цих видів страхування суттєво позитивно вплине на їх динаміку. Зростання кількості укладених договорів буде обумовлене збільшенням кількості автотранспорту на дорогах. Це, сподіваємося, сприятиме поверненню українців додому.

Пріоритетними напрямками нагляду з боку НБУ під час дії воєнного стану в Україні є: дотримання страховиками вимог до належного та своєчасного розкриття інформації про свій фінансовий стан; подання регуляторної звітності; розкриття інформації про дотримання фінансових нормативів; дотримання страховиками обов'язкових нормативів здійснення ризикової діяльності; належне виконання страховиками зобов'язань за укладеними договорами страхування; оперативний моніторинг критичних показників діяльності страховиків (cash-flow); спеціалізовані дослідження операцій з купівлі-продажу ОВДП та ОЗДП.

Для покращення функціонування та подальшого розвитку страхового ринку рекомендується вжити наступні заходи:

- поліпшення нормативно-правової бази у галузі страхування.
- здійснення постійного контролю за діяльністю страхових компаній органами страхового нагляду та невідкладне застосування заходів для запобігання неплатоспроможності страховиків.
- вдосконалення механізму наглядових дій для уникнення функціонування страхових компаній, що не можуть здійснювати страхові відшкодування; постійний моніторинг відповідності страхових випадків страховим виплатам.
- впровадження ефективної тарифної політики, що дозволить страховим компаніям підтримувати баланс між отриманими страховими преміями та виплачуваними страховими відшкодуваннями, забезпечуючи стабільність їхньої діяльності.

Ринок з надання страхових послуг, в нинішньому його стані, все ще знаходиться у своєму розвитку. Цілком очевидним є перспективне збільшення попиту на страхові послуги, і підвищення значення страхування в усіх сферах суспільства, що буде спричинене післявоєнним перетворенням держави.

Можна виокремити те, що з кожним роком відбувається переформатування й покращення механізмів функціонування страхового ринку, розробляються нові конструкції і моделі взаємодії та

державного регулювання. Діяльність суб'єктів ринкових відносин, що спрямована на оптимізацію методів реалізації поставлених завдань визначає позитивний перспективний результат галузі, адже ліквідує існуючі прогалини в механізмі взаємодії і упереджує нові. Найвні проблеми страхового ринку мають безпосередній зв'язок з державною кредитною і фінансовою політикою, соціальним, економічним і юридичним становищем в державі, а також реалізацією економічних реформ.

Суттєвим фактором виступає загальнодержавна орієнтація на Європейську і Євроатлантичну спільноти в усіх сферах людського буття, перейняття й використання досвіду інших держав. Прямая зацікавленість держави у розвитку страхової галузі характеризується необхідністю використання її у якості елемента забезпечення рівня виробництва, покриття непередбачуваних збитків, збитків фізичних і юридичних осіб, з найменшою інтеграцією в ці питання коштів державного бюджету і державних ресурсів [13]. Суб'єкти господарювання, в свою чергу, мають зацікавленість у захисті свого майна, діяльності та її результатів, а також прибутків від потенційного настання непередбачуваних ризиків, що особливо актуально під час інтеграції в систему ринкових відносин, що формуються і розвиваються.

Щодо першочергових викликів, що постають перед ринком страхування зараз, і які можуть потенційно створити проблему в майбутньому, в разі недостатності їх регламентацій, є аспект першочергового регулювання – необхідності законодавчого забезпечення й розробки чіткого алгоритму організаційних і економічних питань в діяльності страхового бізнесу, що являє собою необхідність забезпечення нових інструментів у вигляді нормативно-правових актів широкого спектру регулювання по всій вертикалі державної влади з тим, щоб прийняті акти не суперечили одне одному, а вже існуючі були модернізовані з урахуванням всіх викликів сьогодення та приведені в баланс з новоприйнятими.

Законодавчо потрібно врегулювати ризики, які можуть спіткати страховиків під час інтеграції до Європейського Союзу, в першу чергу в питанні конкурентоспроможності, а також збалансувати необхідність оптимізації законодавства до стандартів ЄС враховуючи реалії військового часу і післявоєнної відбудови держави.

Серед викликів військового часу і післявоєнної відбудови, потрібно врегулювати питання як буде співвідноситись підвищений попит на страхування життя (в першу чергу серед осіб, що будуть займатися розмінуванням території, або знаходяться/проживають на території, що знаходились під тимчасовою окупацією, і щорічним зменшенням компаній, які займаються страхуванням життя, а також механізмів відшкодування шкоди незастрахованим об'єктам не через страхові компанії, тобто регламентацію джерел відшкодування.

З відсутності практики щодо питань банкрутства підприємств, що підлягають приватизації і компаній інвесторів можна сказати, що питання приватизаційного страхування поки залишається невирішеним, проте стосовно нього точаться дискусії.

Згідно контексту проведеного дослідження, Національний банк України активно докладає зусиль для належного регулювання діяльності страхового ринку та впровадження ефективної системи нагляду. Ці заходи сприяють захисту споживачів страхових продуктів і послуг шляхом підвищення прозорості ринку та стабільності страхових компаній. Крім того, ці заходи сприяють створенню рівних конкурентних умов для всіх учасників страхового ринку, що є позитивним результатом прийняття Закону "про СПЛП".

Але до чинників, які негативно впливають на розвиток та функціонування страхового ринку, можна віднести економічну нестабільність, обмеженість фінансових ресурсів у населення, недосконалість законодавчої бази, не досить ефективний державний контроль, високий рівень інфляції, обмежений розвиток фондового ринку, що ускладнює використання цінних паперів як складової активів для безпечного розміщення страхових резервів та низький рівень довіри населення до страхування.

Можливість вирішення цих питань визначає перспективи розвитку сфери страхування та ролі держави як соціального інституту у цьому процесі. Поза вже згаданими шляхами вирішення проблем можна виокремити, наприклад, модернізацію податкової політики, що передбачає надання податкових пільг підприємствам, які здійснюють страхування в критично важливих для держави галузях. Це допоможе додатково захистити їх і підкреслити державний інтерес, створюючи сприятливі умови. Також важливими є поліпшення у внутрішньому середовищі, що включає модернізацію та налагодження класифікації страхування, створення передумов для потенційних

нових видів страхування, а також передбачення механізму впровадження цих видів на етапі підготовки.

Ефективне функціонування страхової галузі значно залежить від акцентування та впровадження найкращих практик інших країн, включаючи країни Європейського Союзу. Для можливості інтеграції нашої країни на міжнародний ринок страхових послуг необхідно сприяти розвитку національної системи страхових послуг, створити попит на страхування усередині країни, передбачити потенційні виклики та ефективно вирішувати існуючі проблеми.

Отже, можна відзначити, що популярність страхових послуг значно зросте в період післявоєнної відбудови. Сфера страхування напряму пов'язана з державною кредитною і фінансовою політикою, соціальним, економічним і юридичним контекстом в державі, а також впровадженням економічних реформ. Таким чином, розвиток цих сфер має прямий вплив на розвиток страхування в Україні. Серед викликів, які потрібно вирішити у галузі страхування, можна виділити перехідний період законодавства з наявними, але вирішуваними проблемами; економічні та організаційні труднощі, які мають бути вирішені у рамках стратегії розвитку галузі страхування; існуюча недовіра до страхових компаній, яка може бути подолана за допомогою посилення регуляторного впливу та контролю.

Висновки

Результат проведеного дослідження очевидно містить ознаки навігаційного і підсумовуючого узагальнення сучасного етапу існування страхового ринку в Україні. Прогнозувати в умовах серйозної кризи, такої як війна треба обережно адже коли будуть завершені військові дії, коли економіка держави повернеться до цивільного життя, як, і в якому стані буде це повернення – поки що не відомо. Неможливо передбачити кількість страхових компаній яка залишиться на ринку, які компанії збанкрутують, вийдуть з ринку, а які зазнають руйнувань і пошкоджень, фінансових втрат. Складно передбачити розміри страхових премій і страхових виплат, динаміку їх розвитку, а також майбутній фінансовий ландшафт України. На сьогодні, визначено перспективи і проблеми страхового ринку в актуальній обстановці.

Підсумовуючи обширне та детальне дослідження можна зробити наступне узагальнення: ретельний аналіз динаміки і кількості страхових компаній, обсягів премій та виплат дозволив зрозуміти, як воєнний конфлікт впливає на страховий ринок України, що після першого шоку на початку - ключовою тенденцією стало пристосування та стабілізація роботи страхових компаній у поточному періоді; співвідношення між страховими преміями та виплатами слугує індикатором стійкості ринку під час важких умов, як страхові компанії долають фінансові виклики та зберігають свою стійкість; аналіз структури страхових премій за видами страхування вказав на зміни в попиті та популярності різних видів страхування серед населення та підприємств, а це, в свою чергу, є важливим аспектом для подальшого розвитку ринку; аналіз страхових активів за досліджуваний кризовий період розкрив ситуацію з фінансовою стабільністю компаній і надав уявлення про їхню здатність протистояти не лише економічним труднощам; зазначені перешкоди в розвитку страхового ринку України надають можливість розглядати потенційні шляхи реструктуризації та поліпшення фінансового ландшафту через впровадження нових стратегій та підходів.

DOBRYK Liliia^{1*}, ABRAMOV Mykyta², RIABININ Ihor³

1* PhD of Economic Sciences, Associate Professor, Department of finance, accounting and psychology, Ukrainian State University of Science and Technologies, e-mail: liliadobrik@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3853-9285

2 Postgraduate student at the Department of finance, accounting and psychology, Ukrainian State University of Science and Technologies, e-mail: abramovm_usust@ukr.net, ORCID ID: 0009-0003-7311-5474

3 Graduate student in a master's program, Department of finance, accounting and psychology, Ukrainian State University of Science and Technologies, e-mail: ryabininiv@gmail.com, ORCID ID: 0009-0009-9396-2025

THE IMPACT OF WAR ON THE INSURANCE MARKET OF UKRAINE: ANALYSIS OF OBSTACLES AND RESTRUCTURING OF THE FINANCIAL LANDSCAPE

The purpose is to carefully study and systematize the impact of the military conflict on the insurance market of Ukraine and provide practical recommendations for overcoming the challenges arising in this context. **Method.** The study is based on the use of statistical data to assess changes in the economy and the insurance sector during martial law, a detailed analysis of specific cases of insurance companies and regions that were affected by armed aggression. Theoretical and empirical methods, as well as economic and statistical methods of research, comparative analysis, strategic management, systematic approach and analysis were used in the process of research. **The results.** This study presents the influence of the state of war on the structure and dynamics of the insurance market in Ukraine, analyzes the opportunities of insurance companies, losses and risks associated with insurance in conditions of instability. A decrease in the number of registered insurance companies and companies providing life insurance services was determined, a decrease in the rates of gross insurance premiums and gross insurance payouts was recorded while maintaining positive dynamics, and it was noted that the majority of insurance premiums remain at the disposal of insurers. Restructuring and adaptation strategies for insurance companies are proposed in order to ensure their viability during the war and post-victory recovery period. **Scientific novelty.** This study can serve as a valuable contribution to the understanding of the relationship between the war situation and the insurance market, and also indicates possible ways for further development and reform of the insurance industry in accordance with the European integration of Ukraine. **Practical significance.** The dynamics of the main indicators of the insurance market in recent years are singled out, and the highlighting of obvious trends, which in the future can be used as a characteristic of this period of existence of the insurance industry.

Keywords: insurance market, insurance company, war, risk, insurance, regulation of the insurance sector, adaptation of insurance companies, economic losses, martial law, insurance payments, insurance premiums, insurance assets, European integration of Ukraine

REFERENCES

1. Alex Plastun, Svitlana Laichuk, Liudmyla Rudenko, Tetiana Guzenko and Yuliia Mashyna (2023). Assessing the impact of the russian invasion on the competitiveness in the Ukrainian insurance market. *Insurance Markets and Companies*, 14(1), 72-84. doi:10.21511/ins.14(1).2023.07
2. Brockman P, Turtle HJ (2003) A barrier option framework for corporate security valuation. *J Financ Econ* 67(3):511–529. [https://doi.org/10.1016/S0304-405X\(02\)00260-X](https://doi.org/10.1016/S0304-405X(02)00260-X)
3. Caplan H (2003) War and terrorism insurance: plans for long-term international stability and affordability. *Geneva Pap Risk Insur Issues Pract* 28(3):426–447. <https://www.jstor.org/stable/41952704>
4. Huynh A, Bruhn A, Browne B (2013) A review of catastrophic risks for life insurers. *Risk Manag Insur Rev* 16(2):233–266. <https://doi.org/10.1111/rmir.12011>
5. Luo S, Choi SW (2021) Economic development, population, and civil war: a Bayesian changepoint model. *J Int Trade Law Policy* 5(1):2–18. <https://doi.org/10.1108/ITPD-11-2020-0084>
6. Marszk, A. &. (2023). Chapter 4 - Sustainable investing ETFs: European market. *Sustainable investing ETFs*, pp. pp.111-166. doi:<https://doi.org/10.1016/B978-0-12-823871-4.00002-7>
7. Neumann S, Shenhav Y (1977) Short-term impact of war economy on the insurance industry in Israel. *J Risk Insur* 44(1):87–102. <https://doi.org/10.2307/251859>
8. Nyampong YOM (2013) The insurance of aviation war and terrorism risks by specialist war insurance markets. *Insuring the air transport industry against aviation war and terrorism risks and allied perils: issues and options in a Post-September 11, 2001 Environment*, 71–114
9. Official site of the National Bank of Ukraine (2022). URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Nonbanking_Sector_Review_2023-08.xlsx?v=4
10. Postanova Natsionalnoho banku Ukrainy «Pro robotu bankivskoi systemy v period zaprovadzhennia voiennoho stanu» [Resolution of the National Bank of Ukraine "On the operation of the banking system during the introduction of martial law"]. 24.02.2022 № 18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#doc_info. [In Ukrainian]
11. Pula, F., Qerimi, A., & Qerimi, F. (2022). The effect of strategic marketing on creating competitive advantages of the dairy industry in Kosovo. *Innovative Marketing*, 18(4), 174-188. [https://doi.org/10.21511/im.18\(4\).2022.15](https://doi.org/10.21511/im.18(4).2022.15)

12. Ryan, C. (2015). Hybrid Risk: The truth behind first party fraud. (The official site of the company "Experian"). Retrieved 12.2023.12.05, 2023, from <http://www.experian.com/blogs/insights/2015/10/hybrid-risk-the-truth-behind-first-party-fraud/>
13. Shchukin L. M. (2018) Development problems of the national insurance market. *Finansy Ukrainy* [Finances of Ukraine]. Vol. 6. pp. 146-148.(146-147). [In Ukrainian].
14. Snishchenko, R., & Krot, L. (2023). Features of the work organization of insurance companies of Ukraine during the period of armed invasion. *Transformational Economy*, (4 (04), 66-71. URL: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-4-12>. [In Ukrainian]
15. State Statistics Service of Ukraine. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
16. Tarasenko, D., Tarasenko, O., & Myronenko, S. (2022). Analysis of the insurance market of Ukraine. *Economy and Society*, (40). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-63>. [In Ukrainian].
17. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia funktsii iz derzhavnoho rehuliuвання rynkiv finansovykh posluh» [The Law of Ukraine «On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of the functions of state regulation of financial services markets»]. 12.09.2019 № 79-IX. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-20#Text>. [In Ukrainian].
18. Dobryk, L. O. (2016). Vyiavлення i rozkryttia shakhrayskikh skhem u sferi strakhuvannia yak nevid'yemnyi element zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky. [Detection and disclosure of fraudulent schemes in the insurance sector as an integral element of ensuring economic security]. *Efektivna ekonomika* [Efficient economy] [Electronic scientific specialized edition], (4). Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4900&p=1>. [In Ukrainian].
19. Kaluhar, A., & Kucherivska, S. (2022). Features of the interaction of insurance participants in the period of war. *Economy and Society*, (46). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-15>. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 12.12.2023
Received: 2023.12.12

УДК 658.56:352.07

ГОЛОВКОВА Л.^{1*}, КОБЧЕНКО В.²

^{1*} д.е.н., професор кафедри "Фінанси, облік та психологія", Український державний університет науки і технологій, e-mail: g.liudmila22@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5473-6644

² магістр кафедри "Фінанси, облік та психологія", Український державний університет науки і технологій

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ СИСТЕМИ "PROZORRO" ЯК МЕХАНІЗМУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ЗАХИСТУ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ, СПРЯМОВАНИХ НА ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ І КОМУНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. В умовах війни та післявоєнного відновлення країни - проблематика прозорого використання інвестиційних ресурсів набуває критичного значення для підтримання рейтингу довіри іноземних інвесторів та прямо впливає на економічний добробут і економічну безпеку підприємств. **Мета дослідження** полягає у висвітленні теоретичних і практичних питань щодо напрямків розвитку та модернізації захисту від корупційних ризиків системи тендерних та публічних закупівель. При аналітичній систематизації попередніх наукових досліджень використані методи діалектичного, історичного та системного пізнання. **Результати.** Стаття являє собою системний аналіз попередніх досліджень ефективності роботи системи "PROZORRO", - в умовах зловживань в сфері закупівель. Процес дослідження базується на методах структурно-логічного аналізу – для побудови логіки та систематизації ключових аспектів роботи; системного підходу, аналізу й синтезу – з метою формування чітких алгоритмів модернізації системи "PROZORRO". **Наукова новизна** дослідження полягає в формуванні сучасних методів посилення ефективності системи "PROZORRO". **Практична значимість** полягає в формуванні Інформаційно-аналітична концепція вдосконалення системи "PROZORRO", зокрема вдосконалення програмного інтерфейсу та обробки статистичних даних системи "PROZORRO".

Ключові слова: системи "PROZORRO", державні закупівлі, корупційні ризики, блок схема, алгоритм закупівель, інвестиційні ресурси

Постановка проблеми

Система електронних закупівель PROZORRO в Україні визнана однією з найпрогресивніших ініціатив у сфері прозорих та конкурентоспроможних торгів. Однак разом із зростанням популярності цієї системи виникає низка проблем, зокрема – проблема корупції.

З одного боку, PROZORRO став символом боротьби з корупцією та недобросовісністю в закупівельній сфері. Спрощений доступ до інформації, прозорі процеси та конкурентні торги повинні гарантувати ефективне використання бюджетних коштів. Проте, існують деякі вади в самому механізмі функціонування PROZORRO.

Зокрема, однією з проблем є відсутність чіткого регулювання з боку державних органів у сфері електронних закупівель. Відсутність строгих механізмів контролю і надмірна автономія підрозділів системи можуть створювати сприятливе середовище для корупційних дій.

З іншого боку, неможливість абсолютного виключення людського фактора може призводити до внутрішніх проблем в системі. Продаж або обмін конфіденційною інформацією, використання "закулісних" зв'язків та інші види корупційних дій можуть відбуватися безпосередньо в межах системи PROZORRO через участь недобросовісних працівників чи використання їхнього службового становища.

Додатковою проблемою є те, що самі учасники торгів можуть штучно занижувати ціни, щоб виграти конкурс, а потім укласти додаткові угоди, що призводить до втрат бюджету та порушення прозорості.

Для вирішення цих проблем необхідно посилити контроль державних органів над системою PROZORRO, вдосконалити механізми перевірки та розслідування корупційних випадків. Також важливо здійснити реформи, що спрямовані на зменшення можливостей внутрішньої корупції шляхом підвищення етичних стандартів серед співробітників системи.

Актуальність наукової роботи обумовлена гострою необхідністю усунення проблем корупції в системі PROZORRO, що важливо не лише для ефективного використання бюджетних коштів, але й для забезпечення довіри громадян до державних закупівель та розбудови прозорого та справедливого економічного середовища в Україні.

Формулювання мети статті

Аналіз вразливих ланок системи PROZORRO в повному циклі держзакупівель та шляхи їх захисту від корупційних зловживань

Виклад основного матеріалу дослідження

Державні та тендерні закупівлі в різних секторах економіки, що становлять важливу частину економічної системи країни, в умовах воєнного стану стикаються з серйозною кризою довіри. Ця проблема охоплює не лише питання прозорості використання бюджетних коштів підприємствами державного сектору, це також питання прозорості використання інвестиційних коштів міжнародних партнерів спрямованих на ліквідацію наслідків війни та відновлення секторів економіки. Проте зростаючий рівень інвестування та міжнародних запозичень стимулює розвиток корупційного впливу на фінансові потоки [1]. Такий вплив стимулює загальний сумнів у стійкості та дієздатності системи, що в свою чергу формує перелік вимог які мають сформувати прозоре, регульоване з боку держави та зрозуміле середовище взаємодії інвесторів, страхових гарантів, незалежних аудиторів та інвестиційних проектів. Зростаючий негативний вплив кризи довіри в державних та тендерних закупівлях базується на наступному переліку факторів див рис 1.

Рис.1. Фактори посилення кризи довіри в державних та тендерних закупівлях

Розглянемо кожен з факторів більш детально.

1. Корупційні Ризики та Схеми - являються однією з головних причин кризи довіри в державних та тендерних закупівлях. Нажаль найбільш поширені саме корупційні ризики та виважені корупційні схеми, головним чином через недосконалість законодавчих та судових важелів держави, еволюція корупції випереджає законотворчий процес та має вплив на переважну більшість створених законодавчих актів через лобіювання інтересів зацікавлених суб'єктів вже на процесі законотворення.

Такі ризики стимулюють розвиток злочинних схем спрямованих на отримання замовлень на підставі взаємних неофіційних домовленостей, результатом яких економічно збиткові угоди. Метою таких угод є виведення в "тінь" грошових потоків через попередньо підбраного контрагента.

Нечесні методи конкуренції та узгоджені дії учасників тендерних процедур ведуть до великого витоку бюджетних коштів. Такі дії несуть цілу низку негативних проявів, зокрема відбувається тотальна економія як на якості виконання робіт, шляхом часткового виконання таких робіт, що проблематично відслідковувати, так і за рахунок застосування дешевих матеріалів та технологій, що зменшують економічно виправданий амортизаційний термін експлуатації об'єкту угоди. Відбувається тотальне зловживання шляхом переходу до прямих закупівель. Все частіше до втілення таких дій залучаються юридичні особи штучно створені під конкретні тендери, або компанії посередники з мінімальним обсягом уставного капіталу. Такі схеми порушують прозорість і справедливість системи, вони призводять до понаднормових витрат як за рахунок виведення коштів так і через передчасну втрату об'єкта угоди. Внаслідок впливу корупційних ризиків та запроваджених схем - відбувається додатковий тиск на учасників ринку, які дотримуються політики якості і прозорості. Такий тиск примушує прозорі компанії виходити з ринку тендерних пропозицій [2].

Важливо визначити конкретні шляхи протидії переліченим корупційним практикам та впроваджувати ефективні заходи для їхнього запобігання. Серед таких шляхів протидії має бути обов'язковий незалежний фінансовий моніторинг угод, запроваджений за вимогою власника коштів (інвестора), представників аудиторських фірм, або представників страхових компаній, що беруть на себе зобов'язання страхування фінансових ризиків.

2. Відсутність конкуренції та прозорості стало ще однією ключовою проблемою, бо саме через відсутність справжньої конкуренції та нестача прозорості в процесах закупівель відбуваються посилення монополізації пропозицій. Зазвичай такі дії відбуваються шляхом попередньої змови та підготовки до тендерних процедур, через надання пріоритетних можливостей, шляхом індивідуалізації договірних вимог. В результаті таких змін в переліку договірних вимог переважна більшість потенційних переможців сходять з торгів, надаючи можливість привілейованому гравцеві отримати перемогу. Отже замкнені аукціони, взаємні, таємні, угоди та недостатній рівень інформації для громадськості є відзначеними аспектами, які призводять до перекручених тендерних процедур та відсутності дійсної конкуренції. Забезпечення відкритості, прозорості та конкуренції має стати пріоритетом для покращення довіри до системи [3].

3. Конфлікт інтересів та недостатній контроль - посилюють кризу довіри. Вона частково пов'язана з конфліктом інтересів та відсутністю ефективного контролю. Нажаль рівень контролю незаангажованості та стійкості до корупційного впливу при проведенні конкурсів на державну посаду - взагалі не розглядається, через це складаються умови, коли ті суб'єкти, що контролюють процеси закупівель, в переважній більшості, мають власні інтереси у результатах та створюють таку ситуацію, де об'єктивність і розгляд процедур відбувається з урахуванням їхніх корисливих мотивів. Рішенням може стати створення незалежних механізмів контролю, при конкурсному відборі на ці посади, з обов'язковим залученням сучасних методів контролю, що базується на психологічно-фізіологічних методах контролю, а також з залученням поліграфу. Безперечно важливим є забезпечення прозорості та вільній доступності громадськості інформації, необхідної для виявлення та у відстеження порушень [4].

Слід зауважити, що на шляху подолання корупційних ризиків та зловживань, в процесі державних закупівель і тендерних операцій, існують механізми, які показали високий рівень ефективності. Серед таких механізмів можна розглянути наступні риси 2.

4. Вплив громадського контролю - як ключовий Фактор та активна громадська участь, може відігравати важливу роль у подоланні кризи довіри. Громадські організації, активісти, блогери та журналісти можуть стати допоміжними силами у виявленні корупційних практик, а також допомагати у вдосконаленні тендерних процесів. Розширення можливостей контролю громадськості для участі в прийнятті рішень та відстеженні тендерних процесів може допомогти відновити довіру та збільшити ефективність системи. Для посилення активності цього фактору активно запроваджуються різні системи заохочення, такі як надання відсотку від суми порушення фізичним, або юридичним особам, за викриття факту фінансового злочину чи факту корупції [5].

Рис. 2. Валові страхові премії за період з січня 2021 року по жовтень 2023 року, млн. грн.

5. *Використання технологій для підвищення прозорості.* Саме через впровадження сучасних технологій, такі як електронні системи та блокчейн, можна встановити нові стандарти для прозорості та недоторканності в тендерних процесах. Електронні системи дозволяють автоматизувати та фіксувати всі етапи закупівель, а блокчейн може забезпечити недоступність та невідкладність інформації. Велику ефективність довела електронна архівація даних та переліку запроваджених змін під час проведення процесу електронної закупівлі. технології з використанням штучного інтелекту мають кардинально революціонізувати та покращити тендерні процеси [6].

6. *Розвиток чітких законів та невідворотності відповідальності.* Створення та вдосконалення чітких прозорих та суворих законів є ключовим елементом подолання кризи довіри. Антикорупційне законодавство та визначення відповідальності за порушення повинні бути належним чином впроваджені в структуру державного законодавства та не утворювати законодавчих колізій чи шляхів для уникання покарань. Важливо прискорювати впровадження систем електронно-цифрової ідентифікації осіб причетних до виконання тендерних процедур, вибудовувати мотиваційну рейтингову систему нагород, а також слід актуалізувати розуміння, всіма учасниками, впливу системи покарань, що посилює стимулювання до дотримання чесних практик у сфері закупівель.

7. *Міжнародний досвід та заходи.* Розглядаючи шляхи подолання кризи довіри в державних та тендерних закупівлях - слід спиратися на досвід міжнародних партнерів у вирішенні цієї проблеми і запроваджувати кращі практики з інших країн, це допоможе скоригувати стратегії уникаючи найбільш поширених помилок та прогалин в законодавстві [7]. Запровадження заходів, що базуються на історії міжнародного досвіду має бути важливим кроком у вирішенні кризи довіри. Вивчення досвіду країн з розвинутою економікою, яким вдалося подолати кризу довіри та залучення незалежних міжнародних експертів з цих країн, можуть допомогти визначити найефективніші стратегії і прискорити їх впровадження.

Криза довіри в державних та тендерних закупівлях створює значні труднощі для розвитку економіки та ефективного використання бюджетних коштів. Подолання цієї кризи вимагає комплексного підходу та спільних зусиль уряду, громадськості та бізнес-середовища, іноземних партнерів. Реформи у сфері державних та тендерних закупівель, мають бути визначені чітким законодавством та підтримані технологічними інноваціями, це має стати основою для відновлення довіри громадян та створення справедливої та ефективної системи закупівель.

Система ProZorro — це революційна ініціатива, яка змінила обличчя державних закупівель в Україні. Створена зусиллями активістів, незаангажованих урядовців та представників громадськості, вона виявилася не лише технічним рішенням, але й справжнім проривом до прозорості та ефективності в сфері публічних закупівель. Передумовою для створення ProZorro стала глибока криза довіри до традиційної системи державних закупівель в Україні.

Перед започаткуванням системи ProZorro, державні закупівлі в Україні були синонімом корупції, неефективності та втрат більшої частки бюджетних коштів.

Прозорість була відсутньою, а конкуренція обмежувалася вузьким колом попередньо погоджених учасників. Це призводило до чисельних махінацій та розкрадання використання

бюджетних коштів, як результат - повна втрата громадського довіря та серйозна загроза державній стабільності.

Варто зазначити, що впровадження принципів ринкової економіки передбачає використання відповідних юридичних механізмів для ефективного використання державних коштів. Зокрема, важливим елементом цього процесу є посилення прозорості у закупівлях підприємств шляхом внесення прогресивних змін до чинного законодавства України [8]. Прийняття виважених законодавчих ініціатив у сфері державних закупівель сприятиме створенню додаткових правових механізмів [9] для запобігання корупційним порушенням, а також для уникнення неналежного та неефективного використання державних коштів під час проведення закупівель.

У сучасний період в Україні відбувається інтенсивне реформування економіки загалом, включаючи систему державних закупівель. Механізм проведення процедур закупівель має визначатися як ключовий елемент для підвищення ефективності державної економічної політики і базуватися на принципах чесної конкуренції, відкритості та прозорості, відсутності дискримінації, об'єктивності та неупередженості оцінки тендерних пропозицій. Запобігання проявам корупції у сфері державних закупівель [10] є необхідною умовою для підвищення ефективності державної економічної політики.

Це в свою чергу становить передумову для зростання ефективності державної економічної політики, впровадження громадського контролю та моніторингу державних закупівель з метою ефективного та раціонального використання державних коштів. Такий підхід сприятиме наближенню правового регулювання державних закупівель до стандартів Європейського Союзу та зменшенню корупційних ризиків у цій сфері [11].

Революція Гідності 2013-2014рр в Україні, була своєрідною точкою відліку, з якої стартували стрімкі зміни в усіх сферах життя країни. Однією з найбільш важливих сфер, яка вимагала реформ, стали державні закупівлі. Криза довіри до існуючої системи та прагнення викоринити тотальну корупцію - привели до виникнення передумов для створення інноваційної системи ProZorro.

Прозорість та відкритість - стали ключовими принципами, які було закладено в основу при розробці нової системи. Громадське суспільство активно взяло участь у процесі створення ProZorro, створюючи необхідні передумови для переходу до прозорої системи державних закупівель. Зокрема такі організації, як "Ініціатива E-Data" та "Прозорі закупівлі", зіграли ключову роль у розробці концепції та підготовці реформи. Їхня робота полягала в аналізі існуючих проблем, розробці пропозицій адаптації законодавчої бази до нових умов та мобілізації громадської підтримки. Важливою передумовою для створення ProZorro стало активне залучення в процесі розробки міжнародного досвіду та підтримки іноземних фахівців. Україна взяла на озброєння кращі практики з усього світу, особливо звертаючись до країн, де схожі системи вже успішно функціонують. Компанії та експерти з Open Contracting Partnership, Transparency International та Crown Agents надали вагому підтримку в адаптації світових практик до українських реалій. Вартість стартапу склала 35000\$.

Процес впровадження ProZorro був багатоетапним, починаючи від концепції та закінчуючи практичним запуском системи.

□ Перший етап розробки системи ProZorro був спрямований на створення концепції та впровадження законодавчих змін. Вересень 2014 року став ключовим моментом, коли Кабінет Міністрів України затвердив постанову про створення системи електронних закупівель.

□ Другий етап - передбачав розробку та впровадження технічної платформи. Тут важливу роль відіграли міжнародні експерти та компанії, такі як Crown Agents, Open Contracting Partnership та Transparency International. Вони допомагали адаптувати світові практики до українських реалій та забезпечували технічну підтримку. На цьому етапі відбувся запуск системи ProZorro 12 лютого 2015 року, проте статистичні дані про роботу системи можливо аналізувати з 2016 року.

□ Третій етап - це впровадження системи в роботу та її постійне вдосконалення. Спочатку ProZorro була впроваджена для державних установ, а пізніше — для муніципалітетів та підприємств сфери державного сектору. На початку 2021 року в системі ProZorro отримали акредитацію 13 електронних торгових майданчиків [12]. Протягом 2015-2022 років в ProZorro було досягнуто прогресу, а саме відбулося зменшення корупційних ризиків, підвищення конкуренції, збільшення прозорості та заощадження бюджетних коштів — це найбільш важливі з досягнень системи.

Однією з ключових функцій ProZorro є централізована електронна платформа, яка об'єднує замовників, постачальників та електронні майданчики. Це дозволяє учасникам закупівельного процесу ефективно обмінюватися інформацією, використовуючи єдиний стандарт, що полегшує взаємодію та робить її більш доступною для всіх зацікавлених сторін.

Розглянемо детальніше структуру та взаємодію елементів ProZorro рис.3.

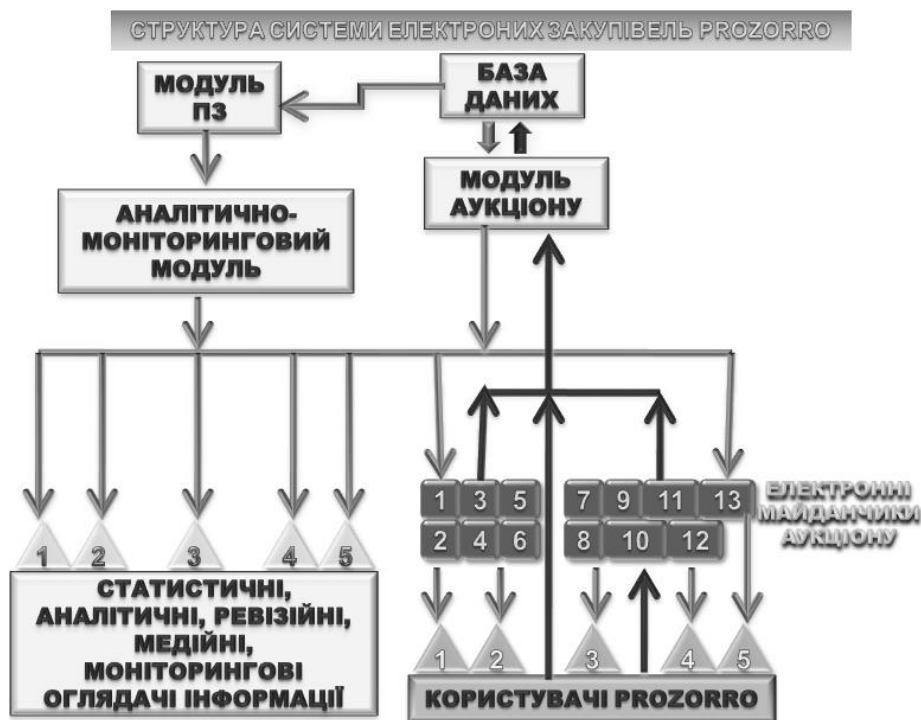

Рис. 3. Структура системи ProZorro

Умовно структуру системи ProZorro можна поділити на зовнішню та внутрішню складові. Внутрішня складова системи ProZorro складається з бази даних, модуля програмного забезпечення, модуля аукціону, аналітично-моніторингового модуля. База даних системи - являється фундаментальним модулем, що проводить накопичення обробку інформації про предмет та учасників процесу закупівель. Модуль аукціону - запускає алгоритми проведення аукціону від початку формування умов закупівель і вимог до об'єкту закупівель - до безпосереднього оголошення переможця. Модуль програмного забезпечення - виконує загальну обробку та верифікацію даних, що надходять до системи та формує пакет інформації для модуля аналітики і моніторингу.

До зовнішньої складової - можна віднести користувачів системи ProZorro (покупців та постачальників), електронні торгові майданчики, кількість яких налічує тринадцять одиниць та постійно зростає. Окремою ланкою є суб'єкти які використовують інформацію процесів закупівель, з метою проведення аналітичної, ревізійної, медійної, статистичної роботи та фін моніторингу. це можуть бути як автоматизовані системі інших програм, які формують свою базу даних базуючись на інформації з модуля аналітики і моніторингу, так і пересічні користувачі, що мають необхідність в отриманні загально доступної інформації про закупівлі. Слід зауважити про те, що всі суб'єкти процедури закупівель - мають бути зареєстровані та акредитовані системі ProZorro. Це стосується ініціаторів проведення торгів, електронних майданчиків, та потенційних переможців в торгах. Для доступу до інформації про закупівлі та до результатів торгів - реєстрація непотрібна.

Розглянемо алгоритм за яким відбувається процедура закупівель рис.4.

Розглядаючи детально процес закупівель в системі ProZorro, його можна умовно поділити на чотири етапи.

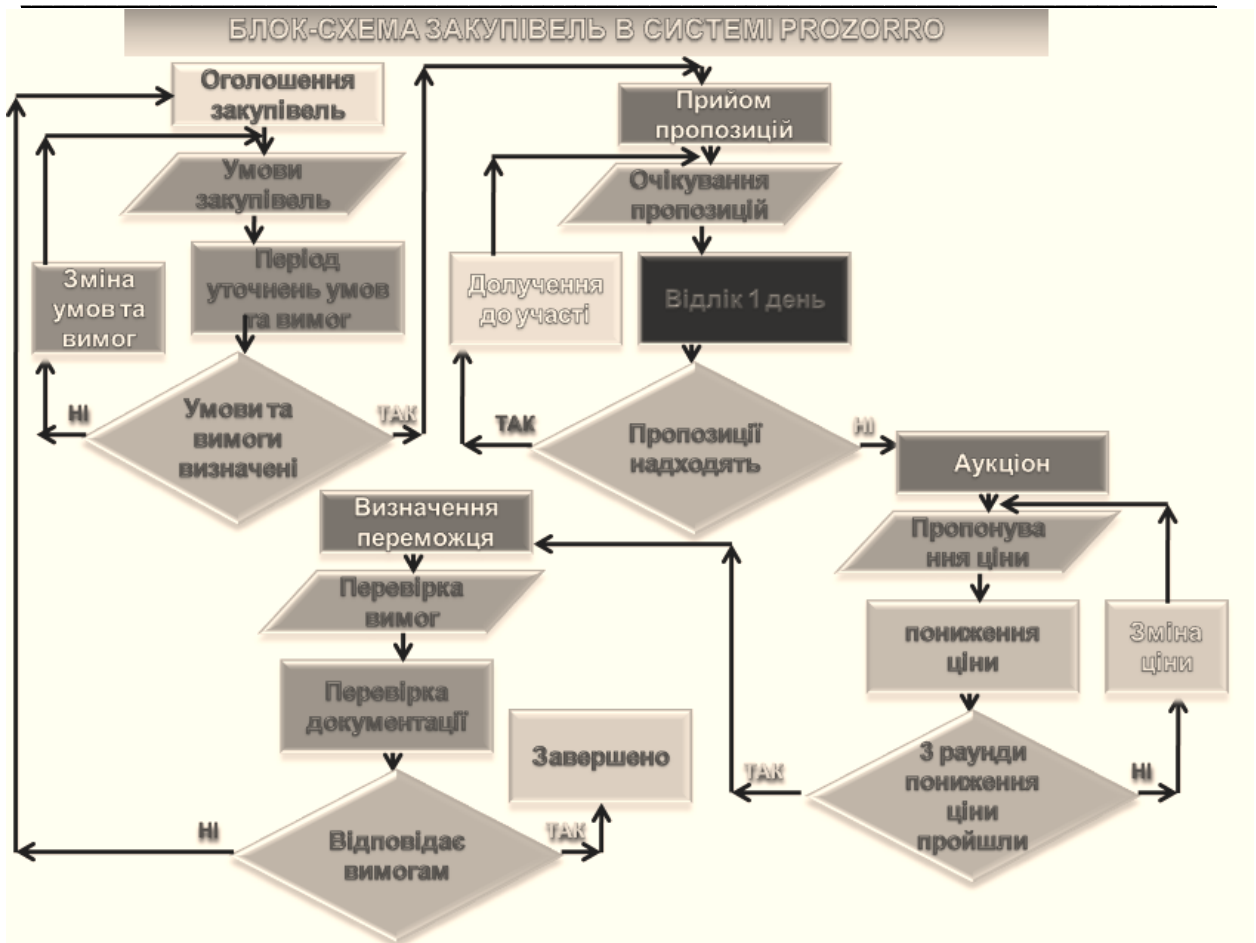

Рис.4. Блок-схема закупівель в системі ProZorro

На першому етапі відбувається оголошення закупівель. Протягом цього етапу замовник (покупець), має вносити необхідні зміни до оголошення, максимально уточнюючи всі важливі аспекти об'єкту закупівлі. До таких аспектів відноситься рівень якості, визначений шляхом супровідних функціональних ознак. Водночас з цим неможна обмежувати товар за географічним місцем виробництва умовно віддаючи перевагу виробнику з країни з вищим рівнем економічного розвитку, окрім випадку, якщо країна підпадає під перелік санкційних заборон чи інших обмежень визначених діючим законодавством. Період уточнень передбачає комунікацію з потенційними учасниками, на меті такої комунікації визначення оптимального переліку необхідних вимог, щодо якості, функціоналу та інших характеристик товару. Проте на цьому етапі виключена можливість для потенційних учасників подавати свої пропозиції.

На другому періоді відбувається прийом пропозицій від потенційних учасників. Замовник не бачить від кого саме надходять пропозиції, також замовник вже немає можливості вносити правки та уточнення в оголошенні. Прийом пропозицій відбувається з часовими обмеженнями, тобто починається відлік часу після проходження одного дня з моменту подачі останньої пропозиції - відбувається завершення прийому пропозицій і перехід до третього етапу.

На третьому етапі відбувається аукціон. Особливостями цього етапу є те, що всі учасники бачать вартість пропозицій кожного з суперників, але цей процес відбувається анонімно, тобто вони не можуть визначити приналежність тієї чи іншої юридичної особи учасника - конкурента. Аукціон відбувається з пониженням вартості пропозиції та проходить за результатом трьох раундів. За результатами аукціону - відбувається визначення переможця та автоматично відкриваються всі пропозиції учасників [13].

На четвертому, завершальному етапі - відбувається визначення переможця. На цьому етапі замовник перевіряє подані пропозиції на відповідність вимогам і пересвідчившись що помилки

відсутні - обирає переможця. Якщо ж було виявлено невідповідності, чи помилки, відбувається повернення до першого етапу.

Звісно навіть повна автоматизація процесів закупівель не виключає махінацій і зловживань на будь якому з етапів. Найбільш поширеною є підгонка умов закупівлі до можливостей зацікавленого учасника, або в разі перемоги іншого учасника - скасування закупівель за формальною підставою. Потенціальної вразливості набуває закупівля за спрощеною процедурою, ліміт сум на яку, відповідно становить: від 100 тис.грн. для товарів та послуг; від 200 тис.грн. для поточного ремонту; від 1,5 млн.грн. для робіт;. Найбільш поширеним зловживанням є подрібнення пропозиції, з метою укладання в законодавчо визначений ліміт. Слід зазначити, що одним із методів зловживань - може стати також перехід до переговорних процедур. Переговорна процедура закупівлі - це процедура, що використовується замовником як виняток і відповідно до якої замовник укладає договір про закупівлю з учасником після проведення переговорів з одним або кількома учасниками. В основі цього методу покладено пошук учасника переговорів повного, або часткового монополіста та укладання з ним економічно нікчемних угод. Такими монополістами можуть виступати компанії постачальники ексклюзивного або вузькоспеціалізованого обладнання чи техніки. Частішають зловживання шляхом дворазового умисного скасування торгів, за формальною підставою та переходу до неконкурентної переговорної процедури.

Розглядаючи динаміку індексу сприйняття корупції [14] (див рис.5), можна побачити динаміку позитивних змін, яка припадає на період на кілька історичних етапів. Перше позитивне зрушення відбулося в період 2004р після подій "Помаранчевої революції". Максимального значення індекс сприйняття корупції сягнув в 2006 році, на рівні 28, після чого почалося поступове зниження. Аналізуючи період 2013 - 2023 роки, можна побачити друге позитивне зрушення, після "Революції Гідності", яке набуло стабільної динаміки зростання на 8 одиниць та досягло абсолютного значення 33 одиниці. Динаміка цього періоду також співпадає з впровадженням системи ProZorro, яка відчутно сповільнила корупційну деградацію. Якщо ж проаналізувати дані таблиці 1 [15] та графік на рис 6., стає зрозумілим, що динаміка також підтверджена зростаючою кількістю заощаджених бюджетних коштів, що вдалося зекономити через запровадження системи ProZorro. Динаміка найбільш виражено співпадає на періоді 2017-2018 років, на цьому проміжку важливо спостерігати характер залежності. Оскільки Індекс сприйняття корупції відноситься до результату міжнародної аналітичної роботи, то можливо припустити, що співпадіння динамік обох кривих говорить про період максимальної прозорості процесу закупівель. Подальший аналіз динаміки - свідчить про тенденцію посилення впливу корупції на процеси закупівель.

Таблиця 1

Аналіз величин и індексу сприйняття корупції, до посилення тиску неконкурентних процедур

Роки	Од. вимірювання	Конкурентні	Неконкурентні	Разом	Економія млрд грн	Індекс сприйняття корупції
2016	К-сть(тис)	273,57	141,2	414,77	18,8	29
	Сума млрд грн	212,66	61,05	273,71		
2017	К-сть(тис)	405,58	721,45	1127,03	27,6	30
	Сума млрд грн	598,1	179,68	777,78		
2018	К-сть(тис)	251,64	832,61	1084,25	29,6	32
	Сума млрд грн	446,54	211,17	657,71		
2019	К-сть(тис)	225,13	1012,87	1238	34,5	30
	Сума млрд грн	337,88	243,45	581,33		
2020	К-сть(тис)	211,93	3258,9	3470,83	55,9	33
	Сума млрд грн	492,06	236,825	728,885		
2021	К-сть(тис)	621,66	4599,13	5080,00	48,93	32
	Сума млрд грн	89,74	858,4	948,14		
2022	К-сть(тис)	160,00	2640,00	2800,00	40,0	33
	Сума млрд грн	198,00	286,00	484,00		

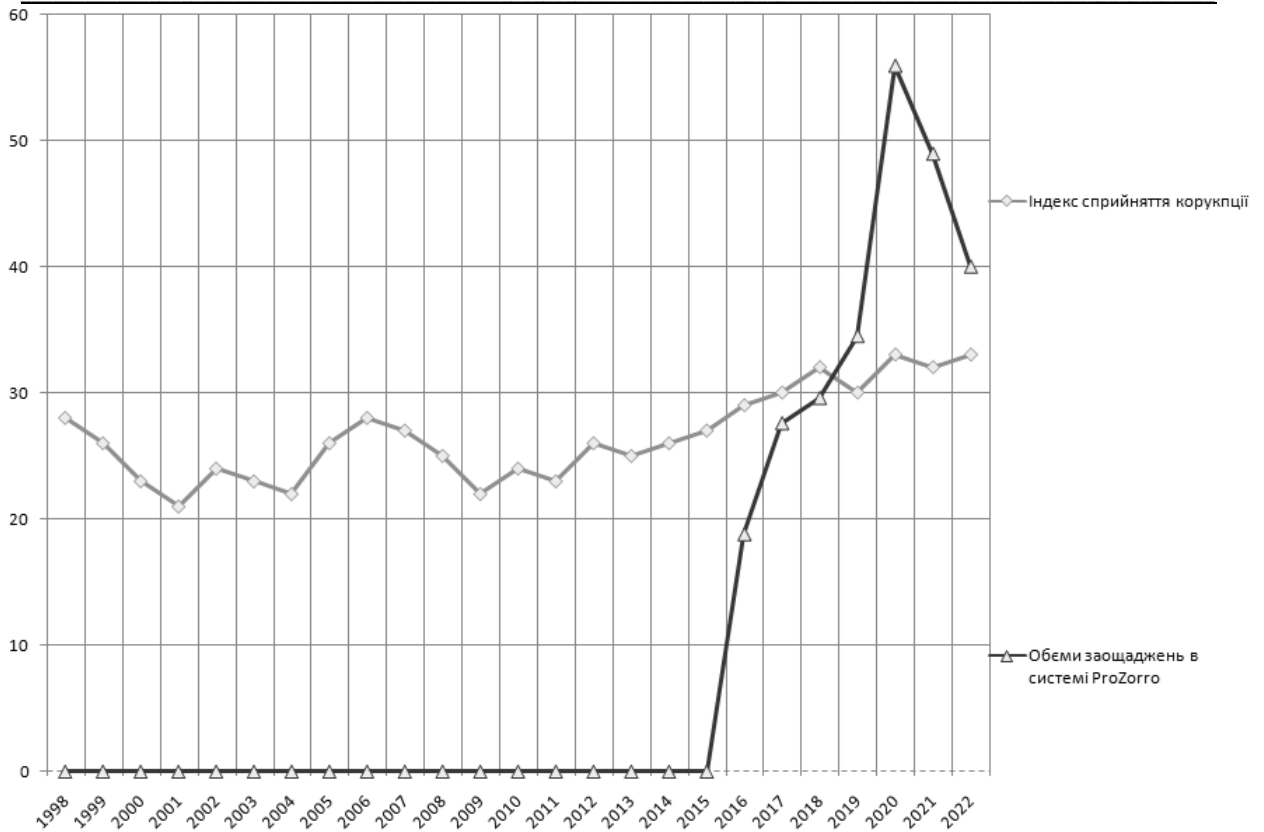

Рис.5. Динаміка індексу сприйняття корупції та динаміка заощаджень в системі ProZorro

Подальша аналітична робота результати - показали, що Постачальники постійно досліджують тенденції на ринку державних закупівель, зокрема, акцентують увагу на співвідношенні конкурентних та неконкурентних процедур. У початковому етапі розвитку електронної системи ProZorro більшість процедур проводилося у форматі конкурентних. Замовники утримувалися від практик ухилення від конкурентних процедур та змов з учасниками, що призвело до створення великого відкритого ринку державних закупівель для учасників. Останні роки спостерігається, що замовники не так енергійно використовують конкурентні процедури, виявляють тенденцію шукати шляхи уникнення та впровадження неконкурентних процедур. Чи так воно і є, ми розглянемо в даному контексті. Керуючись даними Таблиці 1 та рис. 6.

За результатами аналізу діаграми рис.6, можна відмітити посилення неконкурентних процедур. Найактивніше їх кількість почала зростати в 2020- 2022 роках, в період пандемії та з початком повномасштабного вторгнення. Водночас з цим почала знижуватись величина щорічної економії за допомогою електронних закупівель. Отже систематизуючи та аналізуючи річні звітні дані системи ProZorro та послаблення вимог законодавства в сфері закупівель вбачається негативна тенденція щодо прозорості роботи системи, а також її стійкості до впливу з боку зростаючого корупційного тиску.

Важливо зробити акцент на результатах детального розгляду Рахунковою палатою, річного звіту Міністерства економіки про функціонування системи публічних закупівель, та рекомендації щодо розробки та методології для об'єктивної оцінки ефективності роботи системи ProZorro. Без такої методології та систематизації річних звітних даних - неможливо провести повноцінний моніторинг ефективності системи публічних закупівель та скласти щорічні звіти з комплексною оцінкою якості та прозорості роботи системи ProZorro.

Ця проблема набула акценту за результатами аналізу щорічного звіту Міністерства економіки України. Звіт охоплює аналіз різних аспектів системи публічних закупівель, таких як кількість та вартість закупівель за типами процедур та предметами, конкурентоспроможність, та кількість скарг. Зміни у порядку та умовах публічних закупівель, представлені Міністерством економіки як центральним органом виконавчої влади, що відповідає за формування та реалізацію державної

політики у цій сфері, у 2022 році були внесені через ряд нормативно-правових актів, прийнятих Урядом. Однак ці зміни враховуються лише на період дії воєнного стану та протягом 90 днів після його закінчення, тобто вся система публічних закупівель, яка була попередньо встановлена законом, фактично залишилася незмінною.

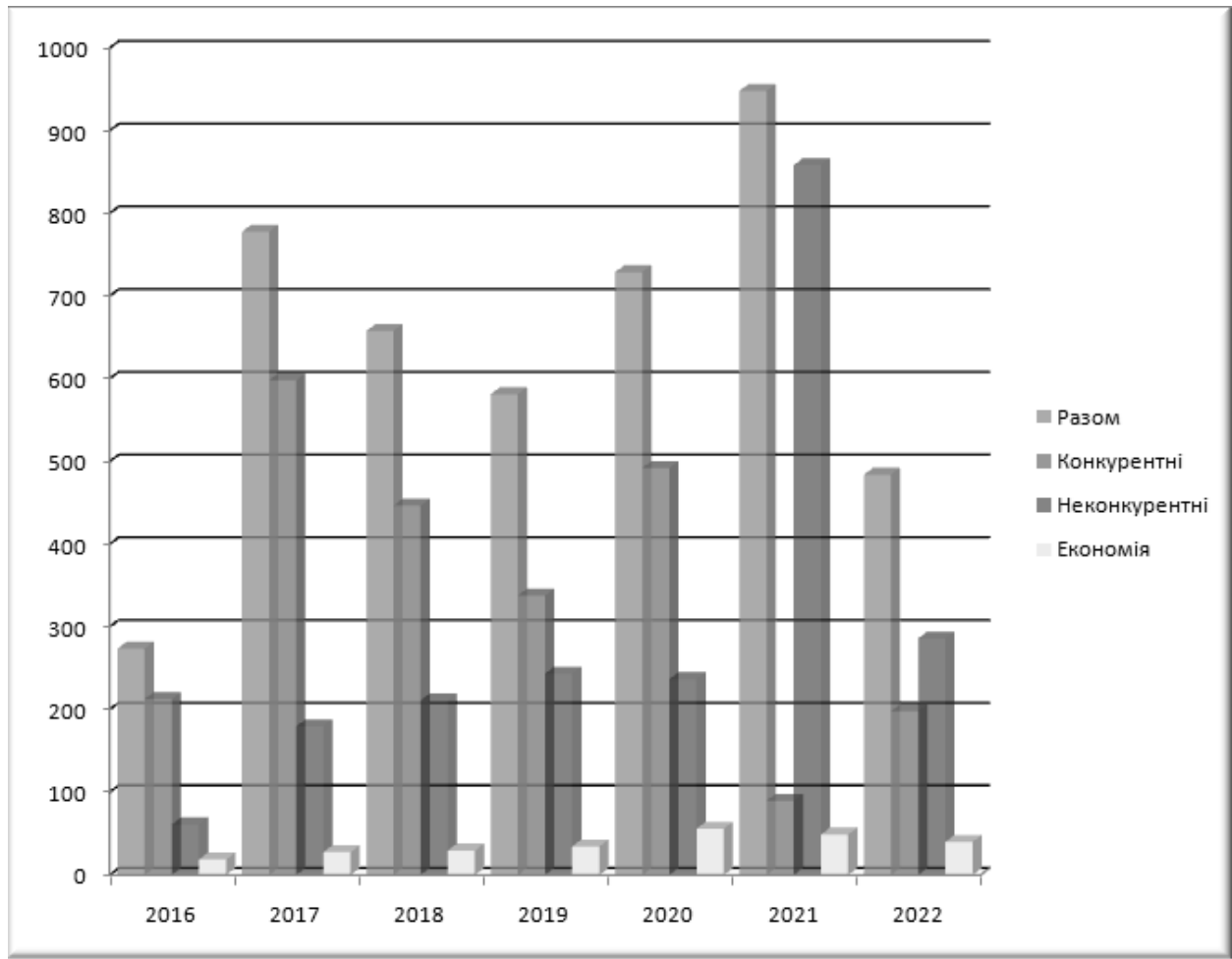

Рис.6. Динаміка змін конкурентних, неконкурентних процедур, заощаджень та загальних об'ємів закупівель в системі ProZorro по роках.

На початку широкомасштабного вторгнення Російської Федерації більшість закупівель в Україні проводилися поза електронною системою закупівель ProZorro, але за умови оприлюднення відповідної документації після закінчення воєнного стану. Отже, статистична інформація про проведені закупівлі в ProZorro за 2022 рік не є остаточною.

З метою стабілізації роботи ProZorro під час воєнного стану та виконання вимог нормативно-правових актів, що змінювали процедури закупівель, у 2022 році був введений новий тип закупівлі в ProZorro, який називається "Відкриті торги з особливостями". Це надає можливість не заповнювати конфіденційну інформацію та інформацію, що може становити розголос військової або державної таємниці в полях ProZorro.

Загальний акцент щодо інформаційного забезпечення публічних закупівель є ключовим [16], проте через недостатність інформації щодо актуальних питань, які стали предметом громадського обговорення, представлений обсяг звітних даних не надає повноцінного розуміння ситуації щодо усунення порушень у процедурах закупівель.

Істотним викликом є проблема відсутності правового підґрунтя для проведення закупівель у надзвичайних ситуаціях, зокрема базуючись на досвіді закупівель товарів, робіт та послуг в умовах пандемії (COVID-19) та в період війни. З початку повномасштабного вторгнення в системі ProZorro відбувається зниження активності замовників на 14% та майже на 50% зменшенням обсягу

закупівель, але збільшенням на 30% кількості учасників. У публічних закупівлях в Україні також взяли участь понад 250 нерезидентів із 46 країн.

Аналіз показав, що Звіт Мінекономіки не надає достатньої інформації про причини та наслідки внесення змін до договорів про закупівлю (понад 273 тис. змін), а також про об'єктивність правового аналізу цих змін. Інформація щодо результатів контролю у сфері публічних закупівель у 2022 році в звіті обмежується фактами порушень, не вдаючись до аналізу причин та наслідків цих порушень, а також не надає інформації про заходи, спрямовані на їх усунення та запобігання.

Модернізація та розвиток системи ProZorro мають передбачати вирішення вже існуючих проблем, пов'язаних зі зловживаннями та виконанням злочинних схем збагачення, що були акцентовані в попередніх розділах. Безперечно процес модернізації відбувається безперервно, зокрема найближчим часом перед розробниками системи ProZorro стають наступні задачі [17, 19, 20]:

□ Реалізація процедур закупівлі за правилами партнерів - тобто закупівельна організація має визначити правила процедури закупівлі та погоджувати їх відповідно до вимог власника коштів, інвестора або уповноважених ними суб'єктів (керуючу компанію, банк, страхову компанію). Згідно цього суб'єкти мають погоджувати проведення торгів з визначеною очікуваною вартістю чи без, підтверджувати обов'язковість проведення аукціону, Вказувати валюту асигнувань, а також мати можливість обирати переможця не лише за ціновими, а й за іншими критеріями, наприклад такими як технічні вимоги. Важливо акцентувати на наданні суб'єктам прав призупинення, або скасування торгів, в разі виявлення порушень з боку замовника чи учасників.

□ Розвиток електронного каталогу - це вкрай необхідна задача, на меті якої стоїть не тільки розширення асортименту та різновидів в діючому електронному каталозі, а й запровадження електронного каталогу фізичних осіб порушників процедур закупівлі, формування реєстру допусків за принципом "червоний коридор" - "зелений коридор", - з можливістю посилення контролю з боку зовнішнього аудиту або фін моніторингу для учасників з "червоного коридору". Обов'язкове введення до електронного каталогу рейтингової системи успішних контрактів. Розвиток електронного каталогу має супроводжуватися розробкою та запровадженням електронної системи обробки інформації та формування звітності в автоматичному режимі, без можливості ручних виправлень.

□ Розвиток агрегованих закупівель для Центральної Закупівельної Організації - на меті формування автоматичних алгоритмів системи, з мінімальним втручанням учасників торгів

□ Розвиток електронних полів тендерної документації та тендерних пропозицій, зокрема контроль акредитації та сертифікації учасників, з метою запобігання використанню ЕЦП іншими особами під час аутентифікації в системі

□ Інтеграція із державними реєстрами та системами - несе найбільш важливу функцію, в контексті блокування учасників, що мають виконавчі провадження, або не допустити до участі Юридичних осіб, що не відповідають необхідному рівню фінансових гарантій та зобов'язань.

□ Спрощення та удосконалення оборонних закупівель - оптимізація системи під вимоги дотримання конфіденційності військових замовників та сформуванню багаторівневого доступу, в залежності від рівня секретності закупівлі.

□ Машиночитані поля в скаргах, що подаються до Органу оскарження - розробка інтерактивних форм оскарження з можливістю автоматичної генерації скарги, на підставі сформованого пакету даних та передача її до органів оскарження.

□ Е-контрактинг - надати можливість автоматично генерувати в інтерактивних формах програми проект контракту, що відповідає нормам та вимогам діючого законодавства, з можливістю накладання ЕЦП. Метою Е-контрактингу - є зменшення використання паперу, посилення прозорості контрактів, підвищення ефективності процедури закупівель, прискорення укладання контрактів, формування єдиного реєстру контрактів та захист від дискримінаційних умов контракту для його учасників.

□ Блок моніторингу ринкових цін вітчизняних та закордонних постачальників - дозволить потенційним постачальникам доповнювати систему актуальною інформацією про ринкову вартість своїх товарів.

□ Блок адаптації до потенційних міжнародних постачальників - дозволить розвивати доступ до виробників товару, уникаючи спекулятивного посередництва.

□ Автоматизована база даних типових схем та порушень - для своєчасного реагування та блокування порушників в системі, наприклад обмежити кількість правок та додаткових угод, або ініціювати додатковий контроль учасникам, що постійно скасовують торги чи перевищують кількість неконкурентних процедур.

Система ProZorro постійно випробовується суб'єктами схильними до махінацій, щодо пошуку нових вразливостей, тому процес модернізації системи має відбуватися постійно та з залученням сучасних інструментів, відповідаючи належним чином переліку заявлених вимог безпеки [19, 20].

На сьогоднішній день система ProZorro - вимагає розробки та впровадження окремого механізму взаємодії, обробки та аналізу ефективності використання інвестиційних ресурсів та коштів, що направляються міжнародними партнерами, а також забезпечення гарантій захисту від переліку ризиків. Для організації системної та прозорої роботи з інвестування проектів пропонується розглянути наступну блок схему (див рис.7).

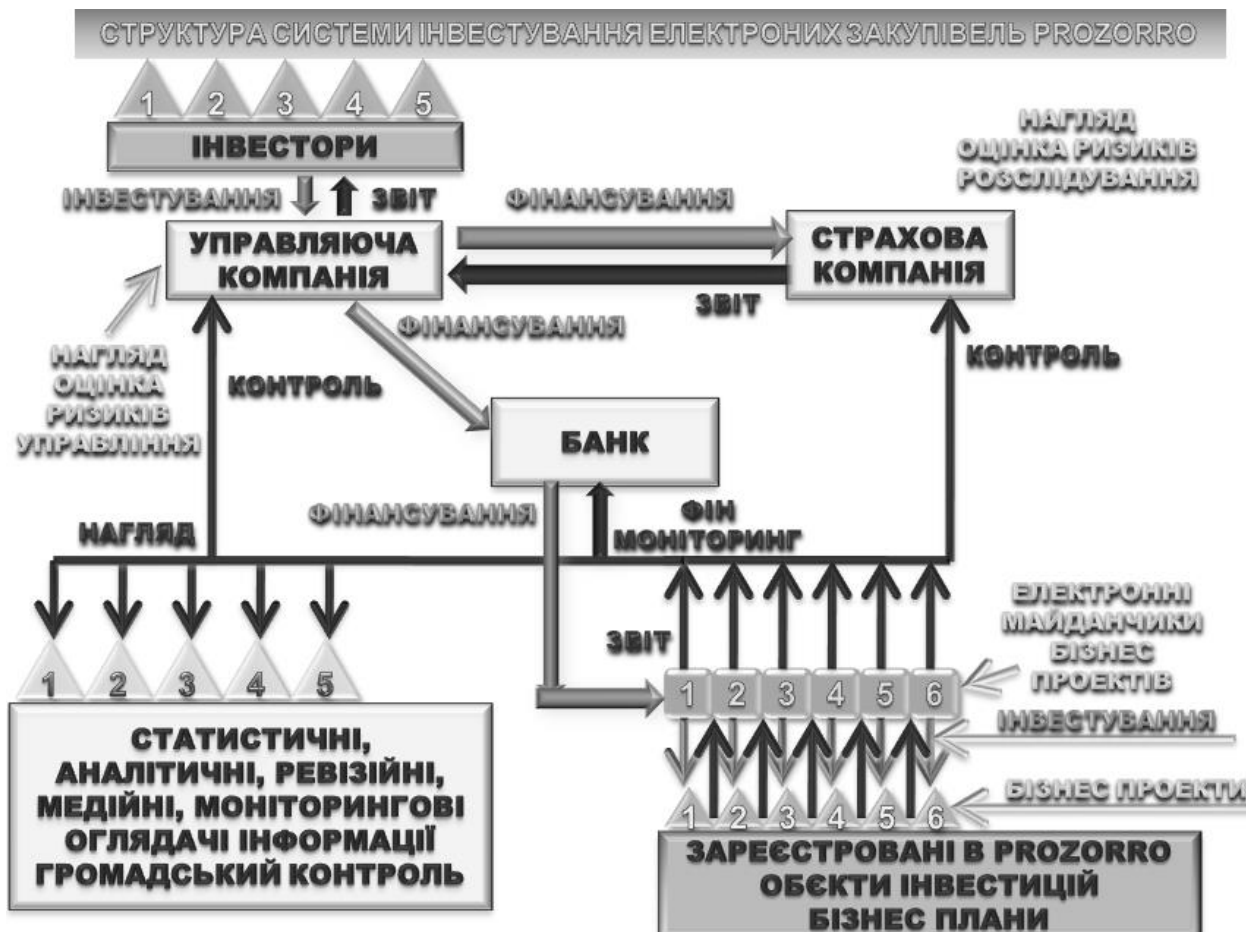

Рис.7. Структура системи інвестування електронних закупівель ProZorro

Як видно зі схеми інвестори залучають інвестиційний капітал через управляючу компанію, яка в свою чергу проводить аналіз пропозицій бізнес проектів, що в свою чергу оформлені в електронному вигляді, за уніфікованою схемою надання інформації та завантажені на електронних інвестиційних майданчиках. Кожен бізнес проект має в своєму складі предмет інвестування, план інвестування та обраховану фінансову та суспільну значимість. Після проведення стандартних аукціонів з підвищенням ставки, за алгоритмом який було розглянуто на рис 4. переможець, управляюча компанія укладає контракт та страхує ризики інвестування. По закінченню підписання контрактів направляє фінансування до об'єкту інвестування.

На етапі інвестування має здійснюватись комплексна наглядова функція та контроль звітності. Страхова компанія виконує функцію контролю та за необхідності ініціює розслідування факти втрати інвестиційних ресурсів. Банк - виконує задачі інвестування та забезпечує функції

фінансового моніторингу руху інвестиційних коштів. Управляюча компанія виконує контролюючу функцію, керуючись звітами з об'єкта інвестування та планом інвестування. верифікація даних, що надходять здійснюється шляхом аналізу допоміжної інформації зі звітів страхової компанії, результатів фінансового моніторингу, а також за рахунок залучення громадського контролю та медійних ресурсів

Розглядаючи план відновлення країни та результати міжнародних конференцій 2022року, присвячених питанню відновлення див. рис. 8 [18], треба зазначити, що прогнозований обсяг інвестиційних ресурсів запланований на відновлення країни умовно поділений на два етапи.

2023-2025		2026-2032	
 Кількість проектів	580	 Кількість проектів	270
 Фінансування	>350 млрд дол.	 Фінансування	>400 млрд дол.
 Індекс Економічної Складності	ТОП-40 країн	 Індекс Економічної Складності	ТОП-25 країн
 Індекс Людського Капіталу	ТОП-40 країн	 Індекс Людського Капіталу	ТОП-25 країн

Рис.8. Обсяг фінансування для виконання післявоєнних інвестиційних проектів

На першому етапі 2023-2025рр очікуваний інвестиційний портфель - складатиме 350 мільярдів доларів за ці кошти має бути здійснено близько 580 проектів, що посилить індекси політичної складності та людського капіталу до ТОП 40 [18].

На другому етапі 2026-2032рр очікуваний інвестиційний портфель - сягне 400 мільярдів доларів за ці кошти має бути здійснено близько 270 проектів, що посилить індекси політичної складності та людського капіталу до ТОП 25 [18].

Звісно варто враховувати вплив такого деструктивного фактору як корупція. Прогнозована величина втрат інвестиційних ресурсів знаходиться в діапазоні 5-18% та складає в натуральній величині 37,5-135 мільярдів доларів.

Таким чином існує реальна необхідність розробки та удосконалення механізму захисту інвестиційних ресурсів.

Висновки

Нажаль еволюція корупції відбувається разом з розвитком рішень щодо протидії їй. Кожен день змінюється підхід і характер зловживань, з урахуванням існуючих та пошуком нових вразливостей системи. На шляху відновлення та очищення від корупції, потрібно посилити вплив громадського контролю, за дотриманням прозорих процедур, а також розширити галузі застосування ProZorro, автоматизувати типові операції, посилити контроль верифікації учасників прямувати до спрощення інтерфейсу, залучати більшу кількість міжнародних партнерів та учасників процедур, збільшувати діапазон товарів і послуг.

Окрема увага має приділятися законотворчому процесу, що сприятиме зміцненню системи ProZorro та допоможе уникнути юридичних колізій.

За результатами аналітичної роботи вважаю за необхідне розглядати систему ProZorro, як повноцінний та на теперішній час поки що безальтернативний механізм захисту інвестиційних ресурсів спрямованих на відновлення України в післявоєнний період.

GOLOVKOVA L.^{1*}, KOBCHENKO V.²

1 Doctor of economics , Professor of the Department of Finance, Accounting, and Psychology, Ukrainian State University of Science and Technology, e-mail: g.liudmila22@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-5473-6644

2 Master of the Department of Finance, Accounting, and Psychology, Ukrainian State University of Science and Technology

ORGANIZATION OF WORK OF THE "PROZORRO" SYSTEM AS A MECHANISM OF ECONOMIC SECURITY AND PROTECTION OF INVESTMENT RESOURCES AIMED AT THE RESTORATION AND DEVELOPMENT OF STATE INSTITUTIONS AND UTILITY ENTERPRISES

Annotation. In the context of war and post-war reconstruction, the issue of transparent utilization of investment resources becomes critically important for maintaining the trust rating of foreign investors and directly impacts the economic well-being and security of enterprises. **The research aims** to elucidate theoretical and practical aspects concerning the directions for the development and modernization of protection against corruption risks in tender and public procurement systems. Employing dialectical, historical, and systemic methods of cognition, the analytical systematization of previous scientific studies is conducted. **Results.** The study presents a systematic analysis of prior research on the effectiveness of the "PROZORRO" system amidst procurement abuses. The research process is based on methods of structural-logical analysis for constructing the logic and systematization of key aspects of operation; a systemic approach, analysis, and synthesis to develop clear algorithms for the modernization of the "PROZORRO" system. **The scientific novelty** of the study lies in the formulation of contemporary methods to enhance the efficiency of the "PROZORRO" system. **Practical significance** lies in the development of an Information-analytical concept for improving the "PROZORRO" system, including enhancing the software interface and processing statistical data of the "PROZORRO" system.

Keywords: "PROZORRO" systems, public procurement, corruption risks, flowchart, procurement algorithm, investment resources

REFERENCES

1. Thai Khi V. (2001). Public procurement re-examined. *Journal of Public Procurement*, 1(1), 9–50.
2. National Agency for Prevention of Corruption (NAZK). (2023). Corruption risks in public procurement during martial law: Recommendations of NAZK "Strategic analysis of corruption risks" [Report]. Retrieved from <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/koruptsijni-ryzkyky-v-publichnyh-zakupivlyah-pid-chas-voyennogo-stanu-rekomendatsiyi-nazk/>
3. Mamka, H. (2023). Legislation and transparency in public procurement: Features and realities [Report]. Retrieved from <https://pravo.ua/zakonodavstvo-ta-prozorist-u-derzhavnykh-zakupivliakh-osoblyvosti-ta-realii/>
4. Chuchalina, K. (2023). Conflict of interests: Examples and responsibility of the purchaser [Blog post]. Retrieved from <https://dzplatforma.com.ua/article/659-konflkt-nteresv-u-publicnih-zakupvlyah-prikladni-ta-vdpovdalnst>
5. Krupnyk, A. (2007). Public control: Essence and implementation mechanisms. *Theoretical and applied issues of state formation*, 1, 1–10. Retrieved from http://novyi-stryi.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf
6. Tkachenko, N. (2020). Digitalization in public procurement. *Bulletin of the University of Banking Affairs*.
7. Altsyvanovych, O. V., & Tsymbalenko, Y. Yu. (2018). International and European experience of avoiding corruption risks during public procurement. *Aspects of Public Governance*, 6(10). *Kyiv Polytechnic Institute named after Ihor Sikorskyi*.
8. Kolotii, V. M. (2003). The specifics of the public procurement market. *In Formation of market relations in Ukraine* (No. 3, pp. 24–27).
9. Skolnik, I. O. (2009). Problems of the organization of the system of public procurement in Ukraine. In *Problems and prospects for the development of the banking system of Ukraine: A collection of scientific works* (Issue 27, pp. 21). Sumy: DVNZ "UABS NBU".
10. Ministry of Justice of Ukraine. (2011, June 17). Development of legislation on public procurement and problematic issues of its application [Letter].

11. Leiterman, O. I. (2019). Anti-corruption policy in Ukraine. Retrieved from https://zrda.gov.ua/news/10547-antikoruptionsiina_politika_v_ukraini.html
12. Starodubtsev, O. (2016). History of public procurement reform. Retrieved from <https://prozorro.gov.ua/news/istoriya-reformy-publichnyh-zakupivel>
13. Krasnoshchokov, O. (2021). Algorithm for procurement through ProZorro Market from UAH 50,000 Adviser in the field of public procurement. Retrieved from https://radnuk.com.ua/praktyka_zakupivel/doporogy/alhorytm-provedennia-zakupivel-cherez-prozorro-market-vid-50-tys-hrn/
14. Transparency International. (2022). Corruption perception index—2022. Retrieved from <https://cpi.ti-ukraine.org>
15. PROZORRO. (2022). Annual Report on the Results of 2022. Retrieved from <https://infobox.prozorro.org/articles/richniy-zvit-prozorro-za-rezultatami-2022-roku>
16. Analysis of the report of the Ministry of Economy for 2022: what is the situation with the public procurement system. (2023). Retrieved from <http://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=1582>
17. Development of the PROZORRO System. (n.d.). Retrieved from <https://prozorro.gov.ua/roadmap>
18. Vision of the Restoration of Ukraine: "A strong European country is a magnet for foreign investments." The Recovery Plan of Ukraine is aimed at accelerating sustainable economic growth. As part of the plan, a list of National programs for achieving key results is defined. (n.d.). Retrieved from <https://recovery.gov.ua>
19. Kacicka, Y. Namliiev, (2023). Crisis phenomena as the basis for the emergence of destabilizing processes in the economy: relevance of theories and development of crisisological research. *Kyiv Economic Scientific Journal*, (1), 103-116. <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2023-1-13>
20. G. Kacicka, D. Osipov, (2023). Crisis management in the entrepreneurial sector in market economy conditions: Theoretical aspect. *Public Administration and Administration in Ukraine*, (33), pp. 161-165. <http://pag-journal.iei.od.ua/archives/2023/33-2023/30.pdf>

Стаття надійшла до редакції: 5.12.2023
Received: 2023.12.5

ПОВЕДІНКОВА ЕКОНОМІКА / BEHAVIORAL ECONOMY

УДК: 005.336.4

КАРПЕНКО А.В.¹, КАРПЕНКО Н.М.^{2*}, ПУСТОВІТ Ю.А.³

¹ д.е.н., професор, професор кафедри економіки та митної справи Національного університету «Запорізька політехніка», e-mail: andrii.karpenko.v@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5717-4349

^{2*} к.держ.упр., доцент, доцент кафедри економіки та митної справи Національного університету «Запорізька політехніка», e-mail: nataliakarpenko14@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9301-3649

³ магістр Національного університету «Запорізька політехніка», e-mail: upustovit10@gmail.com, ORCID ID: 0009-0004-1336-1822

СПІВВІДНОШЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ Й ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ АКТИВІВ У РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Анотація. Мета дослідження полягає в аналізі особливостей співвідношення інтелектуального капіталу та інтелектуальних активів, які є ключовими для конкурентного розвитку соціально-економічних систем та формування сприятливого середовища для інновацій, креативності, підвищення конкурентоспроможності та залучення інвестицій. Визначення основних умов і чинників розвитку інтелектуального капіталу є важливим завданням, оскільки воно визначає економічну міць, добробут і якість життя на рівні організацій, регіонів та національних економік. **Методика.** В процесі виконання завдань у роботі було використано такі методи та підходи: абстрактно-логічний метод використовувався для чіткого визначення цілей та завдань дослідження; аналітико-монографічний підхід застосовувався при аналізі літературних джерел, законодавчих актів, що стосуються співвідношення інтелектуального капіталу та інтелектуальних активів; для визначення причинно-наслідкових зв'язків, які впливають на розвиток інтелектуального капіталу, людського капіталу та інтелектуальних активів та їх співвідношення використовувався метод причинно-наслідкового аналізу. **Результати.** У статті проаналізовано результати наукових здобутків науковців з питань дослідження, сформовані теоретико-методичні аспекти щодо співвідношення інтелектуального капіталу, інтелектуальних активів, людського капіталу та визначено їх впливи на розвиток соціально-економічних систем, визначені стадії управління інтелектуальними активами за етапами прояву. **Наукова новизна** полягає в визначенні та обґрунтованні місця, особливостей і співвідношення інтелектуального капіталу й інтелектуальних активів у розвитку економічних систем. **Практична значимість.** Надані в статті рекомендації можуть бути застосовані при розробці окремих елементів стратегії України в контексті розвитку інтелектуального та людського капіталу України.

Ключові слова: інтелектуальний капітал; інтелект; інтелектуальні активи; людський капітал; людський потенціал; інновації; поведінкові виклики

Постановка проблеми

У сучасному глобалізованому світі конкуренція за ресурси та лідерство ґрунтується на ефективному використанні людських ресурсів. Зростає суспільне усвідомлення значущості інтелектуалізації як для розвитку кожної особистості, так і для національної економіки. Людина визнається головним діючим суб'єктом формування економічних відносин, основне джерело економічного зростання. Саме людина здатна акумулювати, осмислювати і перетворювати інформацію в знання, що є основою людського капіталу та здатності до генерування доходу. Успішність даного процесу залежить від сприятливого середовища (економічного і соціального), індивідуальних особливостей і потреб людини, її стимулювання, а також колективної взаємодії.

У XXI столітті пришвидшується та характерним стає перетворення інтелекту на провідний ресурс економічного розвитку, а процеси інтелектуалізації охоплюють і пронизують всі рівні, від глобального соціуму до окремої людини. Саме інтелектуальний капітал (з основною складовою людським капіталом) визнається одним з пріоритетних факторів конкурентного розвитку та основою для формування сприятливого середовища для інновацій, розвитку креативності,

підвищення конкурентоспроможності та залучення інвестицій. Тобто оскільки рівень накопиченого інтелектуального капіталу обумовлює здатність до розвитку й конкуренції окремих організацій, регіонів, національних економік, а також відображає економічну міць, добробут і якість життя, тому важливим поточним завданням є визначення основних умов і чинників його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вивчення проблем теорії та практики розвитку інтелектуального капіталу, що спричинене зростанням загальної інтелектуалізації всіх видів діяльності було проведено такими вченими, як Е. Брукінг, Д. Гелбрейт, Л. Едвінсон, М. Мелоун, П. Салліван, К. Свейбі, Т. Стюарт, а також О. Бутнік-Сіверський, О. Грішнова, А. Колот, О. Кендюхов, Л. Шаульська та ін. Дослідження сутності й особливостей інтелектуальних активів, значення у процесах економічного зростання знайшли своє відображення у працях С. Легенчук, Б. Леонтєва, Л. Лукічева, Н. Ляшенка, О. Наумчук, П. Салліван та ін. Значні напрацювання з даних тематик, зокрема щодо визначення сутності інтелектуального капіталу й інтелектуальних активів, основних їхніх складових і значення для інноваційного розвитку, а також їх співвідношення між собою є недостатньо опрацьованими та обґрунтованими в сучасних реаліях.

Формування цілей статті (постановка завдання)

Метою статті є дослідження особливостей і співвідношення інтелектуального капіталу й інтелектуальних активів у розвитку соціально-економічних систем.

Виклад основного матеріалу

Сучасному світу притаманна зміна орієнтирів стосовно провідних цінностей. З кожним роком все помітніше й швидше відбувається перехід від економічного до інноваційного спрямування, від накопичення матеріальних благ, як основи власного добробуту – до нагромадження інформації, як джерела суспільного прогресу. Саме володіння інформацією, а також найвищий рівень інтелектуального капіталу, визначають місце кожного індивіда в сучасному суспільстві. Вкладання коштів у людський капітал, а також «виращування» на такому підґрунті інтелектуального капіталу суспільства, стають провідним інтересом будь-якої держави.

Однак, для того, аби залучати й ефективно використовувати ті людські ресурси, завдяки яким і відбувається інноваційний розвиток економічної системи, необхідно детальніше розглянути їхню суть і природу виникнення. Незважаючи на велику кількість підходів до розкриття сутності людського потенціалу, основна їхня частина зосереджує увагу на інтелектуальній складовій, дослідження якої дає можливість виділити інтелектуальні активи.

У науково-практичній літературі немає єдиної думки, щодо визначення результатів інтелектуальної діяльності, хоча, по суті, всі вони виступають синонімами. Це залежить переважно від сфери застосування. Дана своєрідна невпорядкованість призводить до плутанини в самих поняттях, а також ускладнює управління ними та отримання бажаних результатів. Окрім того, наявність таких проблем висвітлює реальний рівень інтелектуалізації в країні.

У науковій літературі поширене вживання понять «інтелектуальний капітал» та «інтелектуальні активи», які мають схожу основу. Для кращого розуміння та виявлення різниці між наведеними трактуваннями понять доцільно провести певне дослідження.

Формування концепції інтелектуального капіталу в сучасному вигляді відбувалося в 90-ті рр. XX ст., хоча її зародження відносять до періодів розвитку теорії людського капіталу й управління знаннями. Вона дозволила систематизувати й об'єднати в узагальнюючу економічну категорію персоніфіковані знання, систематизовані дані, інформаційні технології, програмне забезпечення, формалізовану інтелектуальну власність тощо. Саме поняття «інтелектуальний капітал» було введено Дж. Гелбрейтом у 60-х рр. XX ст., але тільки в 90-х рр. його застосування набуло широкого обігу завдяки працям Т. Стюарта [1, с. 61]. Близькі за ідеями підходи почали розробляти вже наприкінці 80-х рр. До них можна віднести положення науковців І. Нонаки, К.-Е. Свейбі, Х. Такеучи [2, с. 216].

Концепція інтелектуального капіталу викристалізувалась із двох напрямків сучасної наукової думки: теорії людського капіталу (термін «інтелектуальний капітал») та теорії постіндустріального суспільства (розуміння механізмів його відтворення та руху) [3, с. 197].

Як економічна категорія, інтелектуальний капітал розглядається з позиції авансованої інтелектуальної вартості, що в процесі свого руху приносить більшу вартість за рахунок додаткової вартості [4], а також його співвідносять з категоріями інтелектуальна власність (правове поняття) і нематеріальні активи (бухгалтерське). Відповідно до того є поширеною думка про три основні підходи, за якими визначається інтелектуальний капітал:

– як економічна категорія – «інтелектуальний капітал являє собою сукупність знань, навичок, умінь людини, його мобільність (здатність до сприйняття нової інформації, навчання, перепідготовки, адаптації до нових умов) і креативність (здатність неординарно мислити і «видавати», формувати ідеї), забезпечуючи можливість створення прибуткового продукту в процесі руху самого інтелектуального капіталу» [5, с. 96];

– як юридична категорія – «інтелектуальний капітал являє собою перелік законодавчо закріплених об'єктів інтелектуальної власності» [5, с. 96];

– як бухгалтерська категорія – інтелектуальний капітал – це нетрадиційні активи компанії, що створюють певні конкурентні переваги та повинні бути враховані в балансі.

Інтелектуальний капітал використовується «для охоплення всіх невідчутних або нефізичних активів і ресурсів організації, які зазвичай не мають оцінки у її балансовому звіті, тобто її процесів, інноваційної здатності, неявного знання її членів, а також мережі контактів останніх» [6, с. 164].

Різноманітні підходи до сутності поняття інтелектуальний капітал дозволяють розглядати його з трьох позицій (рис. 1) [7, с. 221].

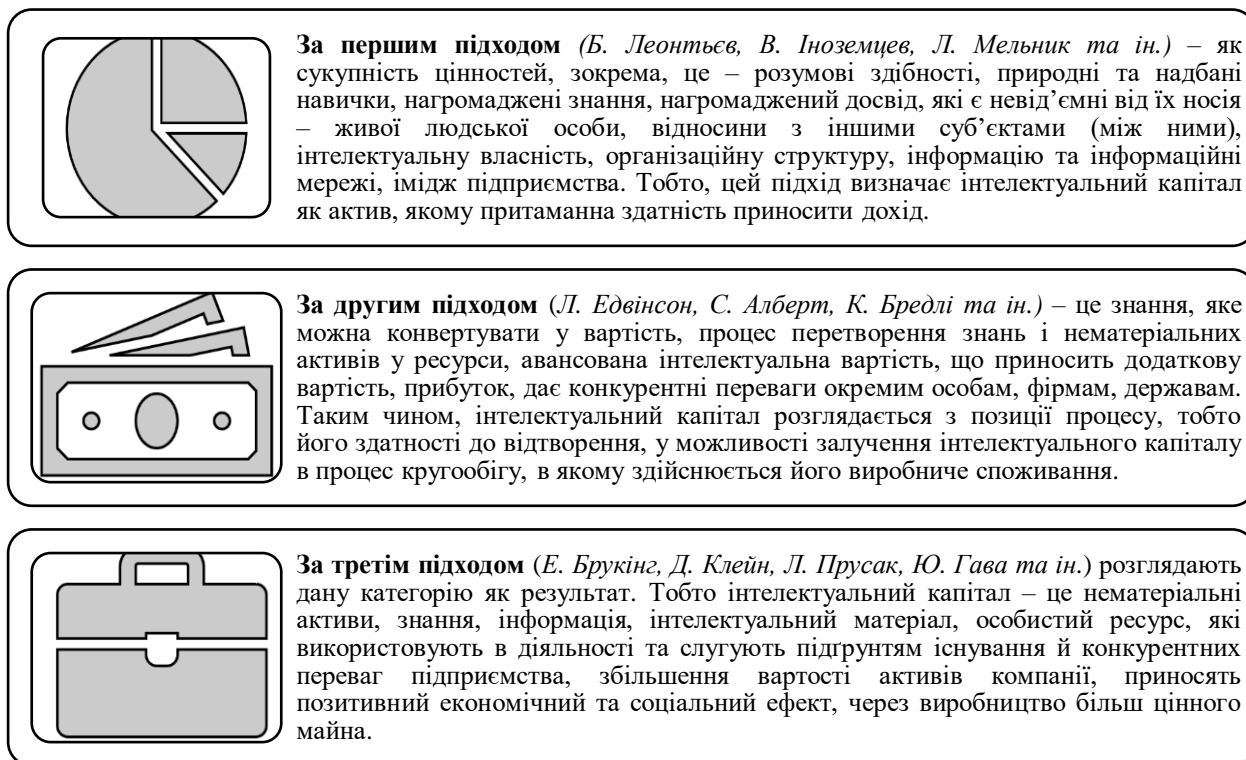

Рис. 1. Підходи до сутності поняття «інтелектуальний капітал» [8, с. 43]

Загалом, крім зазначених трьох основних поглядів на трактування категорії «інтелектуальний капітал» (цінність, процес та результат), є сенс виділяти ще один підхід, який розкриває її як певну систему, оскільки являє собою сукупність взаємозалежних і взаємодіючих певним чином елементів з певними структурними зв'язками (рис. 2).

Рис. 2. Підходи до розуміння інтелектуального капіталу [8, с. 43]

Отже, на нашу думку, під інтелектуальним капіталом варто розуміти систему активних елементів, інтелектуальних активів, цінностей (знання, навички, досвід, творчі здібності, уміння, технічні і програмні засоби, структура, інформація, засоби її необхідного захисту – інтелектуальна власність та інші нематеріальні активи), які безпосередньо приймають участь у створенні вартості та в процесі свого відтворення забезпечують отримання певного результату та досягнення конкурентних переваг індивіду, підприємству та країні.

Інтелектуальний капітал, на думку Е. Брукінга [9], застосовується для позначення нематеріальних активів, без яких компанія не може існувати та посилювати власні конкурентні переваги. Тобто інтелектуальний капітал є вартістю сукупності наявних інтелектуальних активів, включаючи інтелектуальну власність, природні й придбані інтелектуальні здібності й навички, а також накопичені бази знань і корисні відносини з іншими суб'єктами. Інтелектуальний капітал можна визначити як засноване на зв'язках структуроване знання і здібності, які мають потенціал розвитку і створення вартості. Вказані визначення доводять ресурсні риси інтелектуального капіталу.

Для реалізації ефективного використання інтелектуального капіталу та отримання відповідного результату необхідна не лише наявність певних «знань», а й відповідна організація праці, інфраструктурна підтримка (системи передавання й зберігання інформації), існування попиту на наявні в компанії знання, тобто клієнти, і багато чого іншого. Про такі важливі елементи інтелектуального капіталу наголошував Т. Стюарт, відокремлюючи напівпостійну сукупність знань, що виростає навколо будь-якого завдання, людини чи організації, та інструменти, за допомогою яких можна збільшити сукупність знань [10].

Неоднозначність визначення інтелектуального капіталу вказує на наявність різних підходів до його структурування. К.-Е. Свейбі виокремив у структурі інтелектуального капіталу такі складові: індивідуальну компетентність (уміння, досвід, освіту, соціальні навички та моральні цінності персоналу); внутрішню структуру організації (цілі, завдання, моделі, технології, структуру, внутрішні мережі, неформальні організації, культуру); зовнішню структуру організації (зв'язки і взаємовідносини із замовниками, постачальниками, конкурентами, торговельні марки, репутацію) [11, с. 337]. У праці Л. Едвінсона та М. Мелоуна [4, с. 440] чітко виділено лише два структурних елементи інтелектуального капіталу – структурний та людський капітал. А. Брукінг представив структуру інтелектуального капіталу такими елементами: активи ринку – нематеріальні активи, пов'язані з обмінними операціями, що визначають становище фірми на ринку; активи інтелектуальної власності – захищену законом інтелектуальну власність компанії; активи інфраструктури – інтелектуальні активи, які використовуються компанією; гуманітарні активи (людські ресурси) [12] (рис. 3).

Рис. 3. Складові частини інтелектуального капіталу

У наведених структурах згадується дефініція «інтелектуальні активи», проте вона не носить вичерпного та однозначного трактування. Загалом відсутні суттєві розбіжності у спробах визначити елементи інтелектуального капіталу. Усі науковці погоджуються з наявністю в інтелектуальному капіталі людської складової (ресурсів). Ця складова є його головним елементом, що виступає конгломератом знань, навичок, умінь, досвіду, творчих здібностей працівників, їхнього вміння працювати та приймати рішення в конкретних ситуаціях, створювати імідж фірми та будувати стратегічні й тактичні цілі. Разом з цим існують різні думки стосовно структурної складової, яку окремі науковці представляють також як складне поєднання клієнтського чинника (відносини із замовниками, покупцями, ділові зв'язки з постачальниками, товарні знаки та знаки обслуговування тощо) та організаційного (інформаційні ресурси, електронні мережі, організаційна структура, авторські права тощо) [13, с. 18]. Проте, ці розбіжності є несуттєвими з точки зору оцінки інтелектуального капіталу, оскільки жоден із науковців чи практиків не відкидає доцільності аналізу всіх його складових елементів.

Власне, через призму ресурсного, синергетичного, інтеграційного та діяльнісного підходів є можливість проаналізувати співвідношення складових інтелектуального капіталу та виявити саме ті активи, що мають спільну основу з людським потенціалом та здатні капіталізуватися в майбутньому і приносити соціальний або економічний ефект.

Необхідно відзначити, що інтелектуальні активи мають певні властивості, завдяки яким використовуються у розвиненому виробництві. Серед них: відсутність фізичної зношуваності та вичерпності, притаманність до самовідтворення; якісніший та швидший розвиток в процесі їхнього використання; можливість застосування в будь-якому масштабі; необмеженість; нематеріальна природа [14].

Щодо останнього, то необхідно наголосити на нематеріальній формі інтелектуальних активів, через неможливість їх чіткого визначення та оцінки. Проте, вони унікальні тим, що здатні продукувати економічні вигоди впродовж тривалого часу, а на це, в свою чергу, спроможна тільки матеріально втілена ідея [15, с. 6].

Для кращого розуміння сутності «інтелектуальних активів» можна розглянути різні підходи до їхнього визначення у таблиці 1.

Трактування поняття «інтелектуальні активи»

Автор	Визначення
В. М. Базилевич, В. В. Ільїн	Складова частина інтелектуального капіталу; термін, який використовується для позначення нематеріальних об'єктів, які ідентифіковані, описані та занесені до визначеного реєстру організації; задокументований інтелектуальний капітал, доступний для співробітників організації [16].
Н. І. Єсінова	Активи, пов'язані зі знаннями, втіленими в результатах розумової діяльності [17, с 171].
П. Салліван, А. Полтораєв	Складова частина інтелектуального капіталу, до якої входить інтелектуальна власність, знання й досвід робітників, що оберігаються від несанкціонованого розповсюдження [18; 19]
С. Ф. Легенчук	Результати інтелектуальної творчої діяльності людей та втілений в них потенціал (у формі освіти, досвіду тощо), які гарантують отримання підприємством економічних вигод у майбутньому [20, с. 32].
Л. І. Лукічева, Д. Н. Єгоричев	Сукупність інформаційно-інтелектуальних ресурсів та продуктів, що можуть бути відчужені від їх творців, мають реальну комерційну цінність для підприємства та його контрагентів [21, с. 68].
Н. Р. Нижник	Результати розумової діяльності людини (ноу-хау, торговельні секрети, товарні знаки, комерційна таємниця, патенти, авторські права) [22, с.352]
Ю. О. Тараруєв	Матеріально втілені ідеї, які, за умов достовірної оцінки та належного законодавчого захисту прав на їх використання, приносять власникам економічні вигоди протягом терміну, більшого за один рік [23].
А. В. Карпенко	Та частина людського потенціалу, яка здатна в подальшому капіталізуватися й забезпечувати створення доданої вартості, що визначатиме у майбутньому рівень конкурентоспроможності як на мікро-, так і мікрорівні [24, с. 93].
	Економічна категорія, що відображає процес трансформації частини людського потенціалу, здатної до розвитку і змін, в інший капітал господарських одиниць [24, с. 95].
	Перетворена під впливом інвестування і задіяною у виробничих умовах формою інтелектуального капіталу [24, с. 97]
Й. М. Петрович	Складова частина потенціалу підприємства, яка здатна забезпечувати економічну користь протягом відносно тривалого часу і відзначається відсутністю матеріально-речової форми [25].

Усі пояснення поняття «інтелектуальні активи», які перелічені вище, вказують на те, що їх можна віднести або до складових інтелектуального капіталу (унікальні знання та досвід, інтелектуальна власність, які необхідно захищати на законодавчому рівні від несанкціонованого розповсюдження), або до нематеріальних активів, за умови виокремлення з об'єктів інтелектуальної власності (вартість інтелектуальних ресурсів, які перетворюються, в процесі господарської діяльності, в форму нематеріальних активів) [26].

Отже, можна стверджувати, що інтелектуальні активи виступають винятковим ресурсом, який, при правильному використанні, стає базовою складовою інноваційного розвитку не тільки підприємства, а й економіки країни в цілому, оскільки йому притаманна невичерпність, здатність до самовідтворення та примноження, а також можливість законної комерційної передачі.

Оскільки, основою сучасного всесвітнього економічного розвитку виступає концепція економіки знань, то цілком логічним є підвищення уваги дослідників до людини, як до провідного фактору виробництва, що може засвоювати та перетворювати знання та інформацію в інновації. Однак, вказана спроможність залежить від умов середовища життєдіяльності, готовності працювати в колективі, а також фізичних, психічних та розумових особливостей кожного індивідуума тощо.

Не дивно, що за таких обставин запорукою ефективних соціально-економічних трансформацій виступає здатність інтеграції знань в господарські системи різних економічних рівнів. Це, в свою чергу, потребує організації сукупності заходів щодо заохочення людського потенціалу до розвитку, особливо його інтелектуальної частини. Формування, вдосконалення та застосування інтелектуальних активів людського потенціалу вимагає великих зусиль, важелів впливу та

сприятливого середовища, адже навіть їхнє застосування у сферах виробництва та науки є досить обмеженим [8, с. 35].

Для пришвидшення інноваційного розвитку суспільства, а іноді й просто «уведення його в норму», що допоможе вирішити низку питань економічного та соціального характеру, необхідно, передусім, інвестувати ресурси в людський капітал (у першу чергу – в інтелектуальні активи), якому властиве перетворення в національне багатство. Перш за все, це стосується поліпшення освітніх умов і мотивації суспільства до навчання. Адже, розвиток інтелекту, фінансове виховання, і, навіть, вміння розпоряджатися власними коштами мають прищеплюватися з дитинства й вдосконалюватися протягом життя.

Однак, для того, аби покращити щойно згадані освітні умови, необхідно чітко усвідомлювати їхню суть. Нажаль, у науковій літературі поки відсутнє однозначне визначення даного поняття, а тому нами було запропоновано наступне узагальнення: це комплекс системи освіти (освітніх закладів), умов доступності для навчання та освітніх програм, які в результаті, надають можливість здобувати базові та профільні знання, служать інструментом формування необхідного для реалій сьогодення типу мислення та моральних цінностей суспільства.

Інвестування в освітні умови щодо формування інтелектуальних активів мають надходити з боку держави, фондів, підприємств, домогосподарств за рахунок бюджетів, шляхом запровадження обов'язкової формальної шкільної освіти (яка має бути безкоштовною), субсидіювання (наприклад, допомоги незаможним громадянам, переселенцям та постраждалим внаслідок російської агресії проти України), виділення коштів. Також, важливим фактором отримання освіти, як середньої, так і вищої, є усвідомлення її важливості, бажання навчатися. На це впливають культура нації, економічна стабільність та впевненість у затребуваності отриманої спеціальності в майбутньому, умови життєдіяльності та забезпеченість сімей, здатність сплатити вартість навчання тощо. Все це створює своєрідне «замкнуте коло»: виховання та освіта впливають на рівень життя, інтелектуальний потенціал країни в майбутньому, але нинішні умови перешкоджають цьому. Отже, найліпшим рішенням стає орієнтація інвестування на покращення освітніх умов, вплив на сприйняття громадян, як молодшого, так середнього і старшого віку, щодо необхідності постійного самовдосконалення; забезпечення зростання ВВП і НД за рахунок інновацій; заснування технопарків; популяризації інтелектуальних послуг тощо.

Окрім цього, слід приділити увагу питанню формування інноваційного мислення та відповідного середовища, шляхом створення сприятливих ситуацій та моніторингу чинників впливу. Передусім, це відноситься до можливості отримання повноцінного кінцевого продукту винахідницької та наукової діяльності, його виходу на ринок. Важливу роль в цьому відіграють середні та великі підприємства (які, на відміну від малого бізнесу, мають більше коштів та можливостей), що зацікавлені у модернізації обладнання та процесів виробництва. Вони можуть створити «опору» для місцевих винахідників, надаючи необхідні ресурси для втілення ідей та перетворення їх в інновації (які й призведуть до економічного підйому, як цього суб'єкта господарювання, так і держави в цілому). Якщо розглядати ідентифікацію та розвиток інтелектуальних активів у рамках підприємства, то їх можна відобразити на рис. 4 [26, с. 72].

Однією з головних рис інтелектуальних активів виступає наявність знань, а отже підтверджується положення про їх зв'язок з інтелектуальним і людським потенціалом.

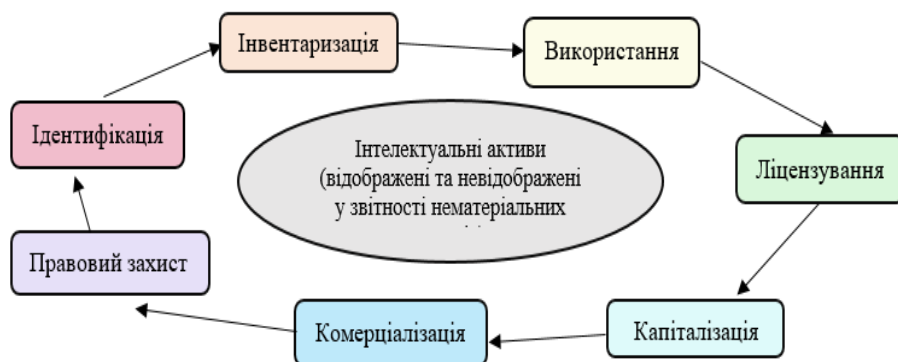

Рис. 4. Стадії управління інтелектуальними активами за етапами прояву

Як зазначається в дослідницькій літературі, ті можливості та задатки, якими володіє населення, за рахунок інтелекту й постійного його нарощення, можливо перетворити у фінансовий капітал країни (шляхом комерціалізації) [8].

Інтелектуальні активи можуть класифікуватися за великою кількістю ознак, узагальнення яких наведено на рис. 5 [8, с. 56-58].

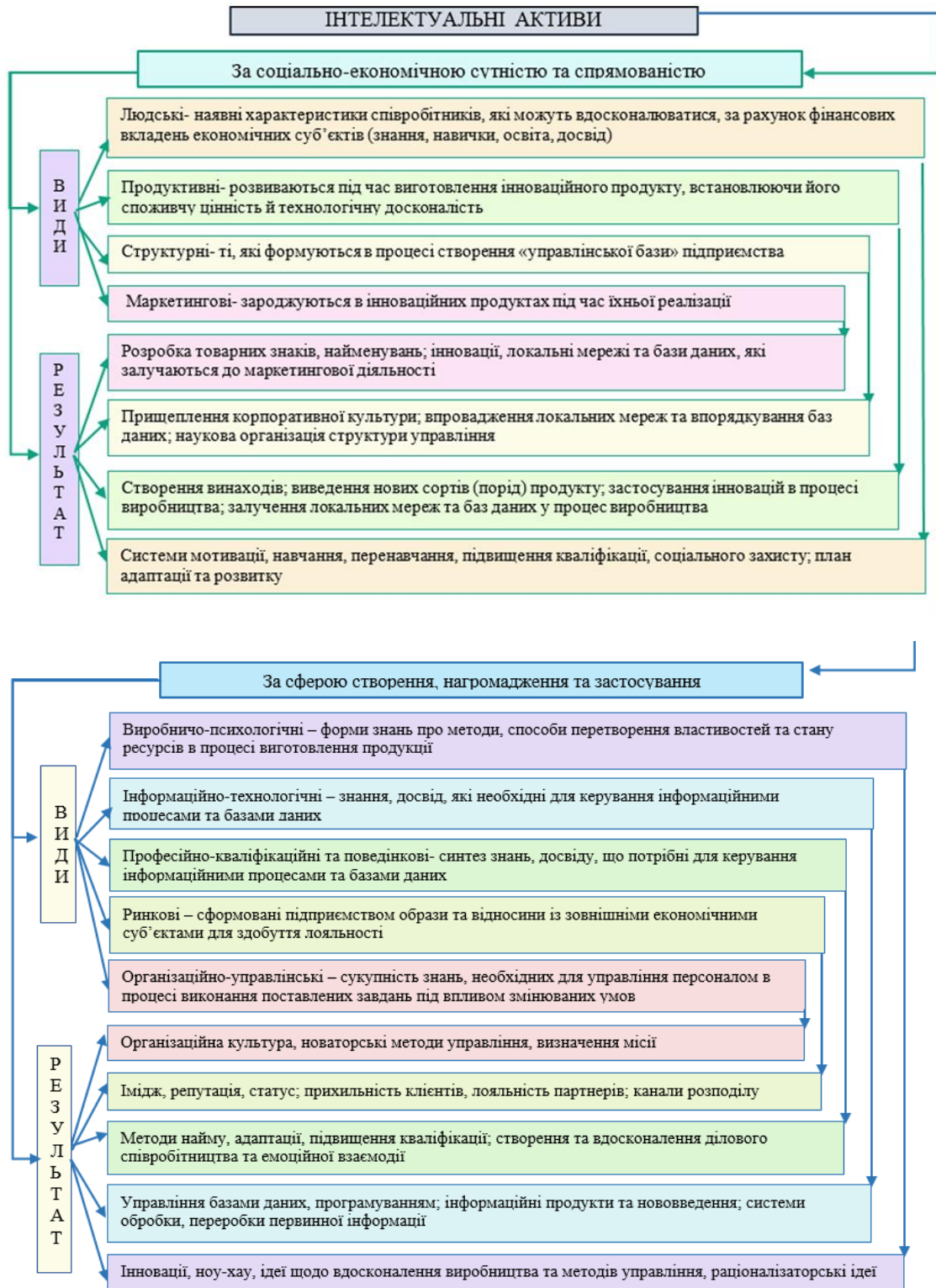

Рис. 5. Класифікація інтелектуальних активів за різноманітними ознаками

Розглянувши вказане, варто зробити висновок, що поняття «інтелектуальні активи» втілює в собі знання, здібності, ідеї, інформацію, інтелект, імідж та професійну репутацію, результати інтелектуальної праці тощо.

Що ж стосується структури інтелектуальних активів, то вона може варіюватися в залежності від рівня господарювання [27]:

1) індивідуальний – містить знання, освіту, здібності, прагнення до самовдосконалення, досвід, готовність до зміни соціальної позиції, здатність аналізувати та прогнозувати, творчий підхід, потреби, цінності й т. п.;

2) мікрорівень – визначається освіченістю, досвідом, творчими та інтелектуальними здібностями персоналу; ефективністю менеджменту; наявними методами мотивації; рівнем плинності кадрів; фізичним та психологічним здоров'ям працівників; об'єктами інтелектуальної власності;

3) макрорівень – включає культуру, креативність, творчі здібності, рівень освіченості, психологічне та фізичне здоров'я нації; методи мотивації населення; ефективність владних структур тощо.

Висновки

Отже, підводячи підсумки проведеного дослідження, зазначимо, що запорукою якісних еволюційних зрушень будь-якої окремо взятої країни зокрема, і суспільства загалом, виступають люди, з їхнім «багажем» знань, навичок, досвіду, який можна узагальнити одним терміном – інтелектуальні активи як результат наявного інтелектуального капіталу. Так, за допомогою складової людського капіталу, економічні суб'єкти різних рівнів господарювання можуть пришвидшити власний розвиток, за допомогою розробки та впровадження інновацій – нових товарів і послуг, процесів виробництва чи методів збуту тощо. У свою чергу, інноваційний розвиток безпосередньо впливає на всі сфери життєдіяльності людства: економічну, політичну, соціальну, і, навіть, духовну, шляхом розширення ряду можливостей для покращення процесів життєдіяльності.

Виконане дослідження трактування понять «інтелектуальний капітал» та «інтелектуальні активи» дозволяє констатувати, що перше є ширшим, ніж друге. Вважається, що поява останнього пов'язана з необхідністю позначення інтелектуального капіталу в сфері бухгалтерського обліку. Але з плином часу науковці змогли поглибити знання та зробити умовне розмежування.

KARPENKO A.¹, KARPENKO N.^{2*}, PUSTOVIT Y.³

¹ Doctor of Economics, Professor, Department of Economics and Customs, National University Zaporizhzhia Polytechnic, e-mail: andriikarpenko.v@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5717-4349

^{2*} Candidate of Public Administration, Associate Professor, Department of Economics and Customs, National University Zaporizhzhia Polytechnic, e-mail: nataliakarpenko14@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9301-3649

³ Master's Degree, National University Zaporizhzhia Polytechnic, e-mail: upustovit10@gmail.com, ORCID ID: 0009-0004-1336-1822

THE RELATIONSHIP BETWEEN INTELLECTUAL CAPITAL AND INTELLECTUAL ASSETS IN THE DEVELOPMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

Abstract. The aim of the research is to analyze the relationship between intellectual capital and intellectual assets, which are crucial for competitive development and creating a favorable environment for innovation, creativity, increased competitiveness, and attracting investments. Identifying the main conditions and factors of intellectual capital development is an important task as it determines the economic strength, prosperity, and quality of life at the organizational, regional, and national economy levels. **Methodology.** In the process of completing the tasks in the study, the following methods and approaches were used: the abstract-logical method was employed for clear goal and task definition; the analytical-monographic approach was applied in the analysis of literary sources, legislative acts related to the relationship between intellectual capital and intellectual assets; the method of causal analysis was used

to determine cause-and-effect relationships influencing the development of intellectual capital, human capital, and intellectual assets and their interrelationships. **Results.** The article analyzes the results of scientific research by scholars, formed theoretical and methodological aspects regarding the relationship between intellectual capital, intellectual assets, human capital, and their impacts on the development of socio-economic systems, determining the stages of managing intellectual assets in the stages of manifestation. **The scientific novelty** lies in determining and substantiating the places, characteristics, and relationship between intellectual capital and intellectual assets in the development of economic systems. **Practical significance.** The recommendations provided in the article can be applied in developing specific elements of Ukraine's strategy in the context of intellectual and human capital development.

Keywords: intellectual capital; intellect; intellectual assets; human capital; human potential; innovation; behavioral challenges

REFERENCES

1. Vakulchik, O. M., & Stupniker, G. L. (2007). Formation of the economic category "intellectual capital" in the conditions of strategic development of the enterprise. *Mechanism of Economic Regulation*, 2, 60–64. [in Ukrainian].
2. Klymovych, N. I. (2014). Evolution of views on the concept of "intellectual capital." *Business Inform*, 2, 215–219. [in Ukrainian].
3. Prushkivska, E. V., & Pereverzieva, A. V. (2008). Origin, essence, and development of human capital. *Actual Problems of Economics*, 1, 196–202. [in Ukrainian].
4. Edvinsson, L. and Malone, M.S. *Intellectual Capital: Realizing your Company's True Value by Finding Its Hidden Brainpower*. Harper Business, New York, 1997. 240 p.
5. Fedulova, L. I. (2009). *Economics of knowledge: textbook*. Kyiv: Institute of Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
6. Malishko, O. V. (2008). On the European format of the system of indicators for measuring the value of the intellectual capital of a regional research center. *Actual Problems of Economics*, 11, 162–167. [in Ukrainian].
7. Makhomet, Y. V. (2009). The essence and structure of the intellectual capital of the enterprise. *Economic Space: Collection of Scientific Works*, 25, 221–229. [in Ukrainian].
8. Karpnenko, A. V. (2018). *Development of intellectual assets of human potential: theory and practice: monograph*. Zaporizhzhia: FOP V. V. Mokshanov. [in Ukrainian].
9. Brooking, A. (1997). *Intellectual Capital*. London; New York: International Thomson Business Press.
10. Stewart, T. (1997). *Intellectual Capital: The New Wealth of Organizations*. New York: Currency/Doubleday.
11. Sveiby, K. E. (2000). *Measuring intangibles and intellectual capital in Knowledge Management: Classic and Contemporary Work*. D. Morey, M. Maybury, and B. Thuraingham (Eds.). The MIT Press.
12. Leontev, B. (2000). New Economic Paradigm. *Journal for Shareholders*, 12, 37-43.
13. Ilyashenko, S. M. (2008). Essence, structure, and methodological foundations of enterprise intellectual capital assessment. *Economy of Ukraine*, 11, 16–26. [in Ukrainian].
14. Piniak, I. L. (2009). Intellectual assets as an effective resource for economic development of the enterprise. *Galician Economic Bulletin*, 1, 33-40. [in Ukrainian].
15. Butnik-Siversky, O. B. (n.d.). Heuristics in the intellectual economy or the formation of innovative entrepreneurship. [Online]. Available: <http://www.ipdo.kiev.ua/files/articles/>
16. Bazilevich, V. M., & Ilyin, V. V. (n.d.). The structure of intellectual capital and the specifics of its manifestation. [Online]. Available: https://pidru4niki.com/10981205/ekonomika/struktura_intelektualnogo_kapitalu_spetsifika_yogo_proyavu
17. Yesinova, N. I., & Kharchenko, D. D. (2014). Intellectual capital: a new view on intangible assets. *Economic Strategy and Prospects of Trade and Services*, 2, 167–173. [in Ukrainian].
18. Sullivan, P. (2000). Value-driven Intellectual Capital: How to convert intangible corporate assets into market value. Wiley. [Online]. Available: <http://creativeconomy.ru/library/prd132.php>
19. Poltorak, V. A. (1997). *Marketing Research: Methods and Technologies*. Dnepropetrovsk: Art-Press.
20. Legenchuk, S. F. (2006). Accounting for intellectual capital: dissertation for the degree of Candidate of Economic Sciences: specialty 08.06.04 "Accounting, analysis and audit". Zhytomyr. [in Ukrainian].
21. Lukicheva, L. I., & Egorichev, D. N. (2004). *Intra-firm management of intellectual assets*. Moscow: LLC "Omega-L".
22. Nizhnik, N. R., & Mosov, S. P. (2006). Realization of intellectual assets – a key moment of state policy of Ukraine in the 21st century. *University Scientific Notes*, 3-4, 351-357. [Online]. Available: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2006_3-4_55

23. Tararuyev, Y. O., & Momot, T. V. (2004). A new look at the concept of intangible assets. *Economics: Problems of Theory and Practice*, 192(III), 851-856. [in Ukrainian].
24. Karpenko, A. V. (2019). *Development of intellectual assets of human potential in the national innovation system*. Doctoral dissertation, 08.00.07. Vasyliy Stus Donetsk National University, Vinnytsia.
25. Petrovych, Y. M., Kim, A. F., Semeniv, O. M., et al. (2000). *Enterprise Economics*. Lviv: "Novy Svit".
26. Karpenko, A. V. (2017). Intellectual assets: etymology of the concept and place in the national innovation system. *Economics and Organization of Management*, 4, 65-80. [in Ukrainian].
27. Stepanchuk, S. O. (2015). Features of the formation and use of intellectual potential. *Economic Analysis*, 1, 13-23. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 7.12.2023
Received: 2023.12.7

ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА, МАТЕМАТИЧНІ І ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ МЕТОДИ ЕКОНОМІКИ / DIGITAL ECONOMICS, MATHEMATICAL AND INSTRUMENTAL METHODS OF ECONOMICS

УДК 005.336.4

BOBYL V.^{1*}, HANNOUF K.

1* doctor of economics, professor, Ukrainian State University of Science and Technology, e-mail: vladimir-bobyl2@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7306-3905

2 Graduate student Ukrainian State University of Science and Technology, e-mail: katerinahann@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7689-9938

DIAGNOSTICS OF THE TRANSFORMATION OF INTELLECTUAL CAPITAL PROPERTIES IN UKRAINE

Abstract. The focus of this study is on the analysis of transformations of the nation's intellectual capital during the period preceding the conflict. It identifies and organizes modern methods of assessing intellectual capital, classifies indicators considering their impact on the total volume of intellectual capital, and implements the normalization of these indicators for creating radial diagrams and determining the state of intellectual capital in Ukraine. The effect of changes in intellectual capital on the fluctuations of the country's Gross Domestic Product (GDP) is also examined.

Methodology. To achieve the objectives of the study, various methods were employed: dialectical method and synthesis for analyzing the evolution of human, organizational, and structural capitals; graphic analysis for the visual representation of data; and comprehensive and structural analysis with expert assessments to evaluate the impact of intellectual capital transformations on economic indicators. **Scientific and Practical Significance.** The work contributes to understanding the impact of changes in the structure of intellectual capital on GDP dynamics, which is key to developing an effective strategy for managing the country's intellectual resources. From a practical standpoint, the research aids in establishing criteria for evaluating intellectual capital and developing motivational mechanisms based on digital innovations and artificial intelligence for optimizing the structure of intellectual capital, paving the way for the development of a refinement strategy.

Keywords: intellectual capital, digitization, structural capital, consumer capital, human capital, assessment, transformations, properties.

Problem statement and its relevance

Formulation of the problem and its relevance. In the era of globalization and the imperative of innovative economic development, there is a significant focus on investigating the intricacies and challenges surrounding the formation, evolution, and restructuring of intellectual capital (IC). This capital is recognized as a pivotal force driving the potential of national economies, essential for ensuring their strategic viability and resilience.

For Ukraine, one of the paramount strategic challenges lies in delineating shifts in the properties of intellectual capital and its constituent elements. This entails conducting thorough analyses, evaluations, and delineating trajectories for the transformation of IC properties, catalyzed by the dynamics of European integration, digitalization, and the identification of variances within the IC structure. The overarching goal is to devise robust strategies for advancing the Ukrainian economy. Despite the increasing significance of intellectual capital and its transformative potential, particularly in the context of pervasive digitalization, there remains a paucity of comprehensive research. Exploring the ramifications of intellectual capital transformation is imperative, especially given the tumultuous nature of the external landscape and the continual socio-economic and political fluctuations globally.

Assessing intellectual capital to discern shifts in its properties and to gauge its impact on augmenting Ukraine's GDP within the framework of digitalization and the knowledge economy emerges as a linchpin for strategic development. In today's economic milieu, intellectual capital assumes a pivotal role as a cornerstone of competitiveness, innovation, and sustainable economic growth.

An essential aspect involves adapting assessment methodologies to the challenges posed by digital transformation. The consideration of intellectual capital entails analyzing not only traditional economic metrics but also factors reflecting the level of digital maturity, scientific research activity, and the adoption of modern technologies.

Exploring the influence of intellectual capital on socio-economic development serves not only to identify key success factors for the national economy but also to pinpoint directions for strategic investments and innovations. Evaluating the impact of intellectual capital on GDP growth becomes a pivotal tool for making informed decisions and ensuring sustainable economic progress amid contemporary challenges and opportunities.

This approach necessitates considering innovative potential, the effectiveness of information technology utilization, and human resource development within the knowledge context. Establishing indicators of intellectual capital's impact can foster collaboration between economic and scientific communities, fostering the joint development of strategies and policies geared towards enhancing competitiveness and fostering sustainable growth.

A significant challenge lies in devising methods for quantitatively assessing the properties of intellectual capital that account for the specificities of the Ukrainian economic landscape. This scientific approach will enable the determination of intellectual capital's alignment with the country's needs and provide the groundwork for crafting national strategies aimed at fostering sustainable economic development.

In summary, scientific research on assessing the impact of intellectual capital on the country's economic development within the framework of digital transformation and globalization forms an integral part of strategic economic governance in the nation.

Analysis of Recent Research and Publications.

The study of various transformations of intellectual capital properties is of interest to certain representatives of both the foreign and domestic scientific community (Stewart, 1997). These researchers expand the conceptual understanding of intellectual capital and explore its impact on economic development, analyzing its various aspects such as education, technology, and human potential (Edvinsson & Malone, 1997). As a result of such scientific research at the national and macro levels, the definition of intellectual capital as all intangible resources available to a country is established (Bontis, 1998). These resources include knowledge, wisdom, skills, and experience, which are measured by the success of the country compared to others.

To measure national and regional intellectual capital, numerous models have been proposed, although there are limitations such as limited availability of published data for international comparisons and challenges in combining quantitative and qualitative assessments (Bontis et al., 1999). Many models have been introduced to measure national and regional intellectual capital (Lev, 2001). Research at the macro level is chosen due to the understanding of its importance for national economic growth, human development, and quality of life. Specifically, countries with high levels of intellectual capital demonstrate greater success compared to those focusing on tangible assets such as land, labor, and capital (Roos et al., 1997). Traditionally, the measurement of intellectual capital is based on the analysis of human, relational, and structural factors (Andriessen, 2004).

With the intensification of economic digitization, significant changes have occurred in the definition and conceptualization of intellectual assets (Lev, 2001). One effective approach to addressing this issue is to focus on the macro-, meso-, or micro-levels, allowing for a deeper understanding of how firm activities, the economy, and societal attitudes are changing (Sveiby, 1997). This strategic choice of research levels is crucial, as assessing intellectual capital can be complex, and utilizing a traditional approach to its measurement becomes valuable in creating a more progressive and contemporary understanding of the topic (Andriessen, 2004). Such an approach allows for the identification of new technological innovations and ways of thinking that impact the development of intellectual capital (Sveiby, 1997) and overall economic development of the country.

Despite the multitude of published scientific research results, there remain problematic issues regarding the relevance to current trends in the structure of Intellectual Capital (IC), methods of its evaluation that would predict changes in IC properties in a strategic aspect, for example, matching methods with strategic objectives, modern methods, and data sources. Also, the issue of the impact of changes in the properties of

intellectual capital in the context of digitalization on the economic development of the country is understudied, and this issue remains relevant.

Objective of the Article

The aim of the study is to evaluate the transformation of intellectual capital properties and determine their impact on changes in the country's economic status.

Presentation of the Main Research Material

Intellectual potential in the contemporary stage of development becomes a critical factor for economic advancement and growth, with intellectual capital emerging as the most important and valuable resource for achieving high development outcomes in countries.

The analysis of intellectual capital requires identifying its components to reveal important aspects of its functioning and impact on economic development. One of the key tasks is to identify the components and structural elements of intellectual capital, as well as to consider their transformation in the context of modern economic conditions.

Intellectual capital can undergo transformation, changing its properties and structure. Based on the analysis of previous research [11, p. 121; 12, p. 312; 10, pp. 303-315], we identify structural elements that significantly influence the formation of human, structural, and consumer capitals (figure 1).

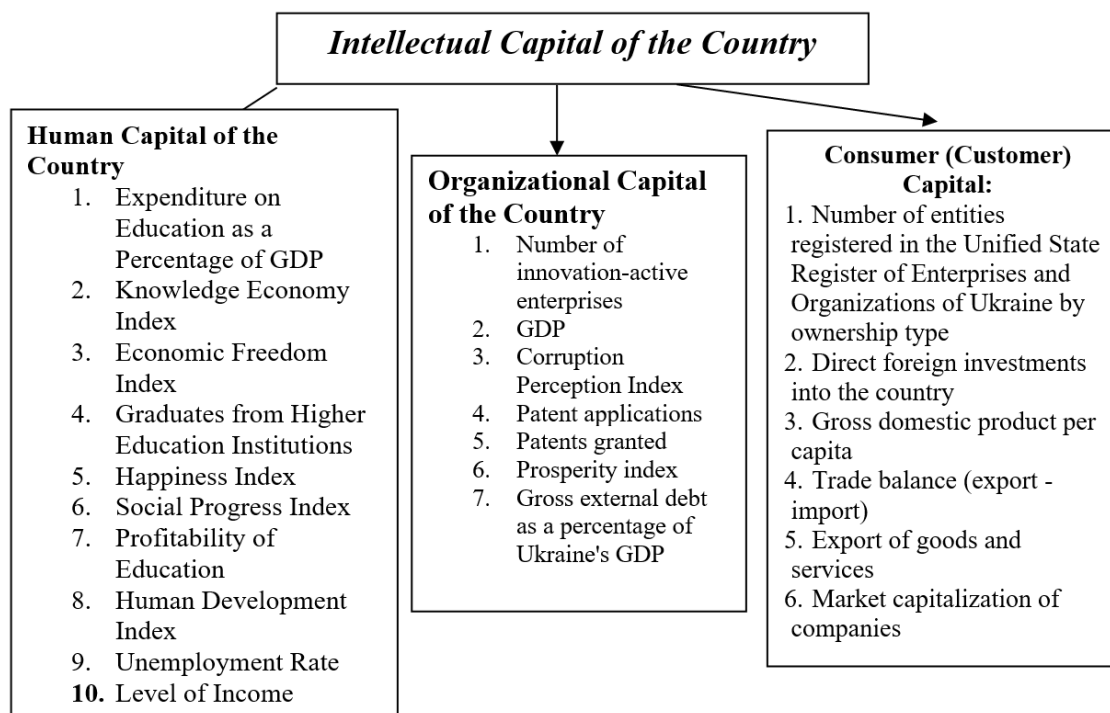

Figure 1. Structure of the country's intellectual capital

Note: Enhanced by the author based on [10, p.304; 11, p.120; 12]

The primary focus in advancing the nation's strategy involves enhancing human expertise through educational advancements and fostering innovation, organizing knowledge structures within businesses, and deploying marketing tactics to optimize the value of intellectual assets. Examining and dissecting the evolution of intellectual assets within these realms enables the realization of their full potential and

facilitates the identification of optimal strategies for their efficient administration in the contemporary economic landscape.

To evaluate a nation's intellectual assets, it is imperative to scrutinize the levels of human, organizational, and client capitals. This analysis should encompass identifying their structural advantages, tracking changes in attributes, and addressing deficiencies to devise strategies aimed at purposeful property transformation within the framework of digital evolution. Progress in a country hinges on possessing adequate intellectual potential and robust intellectual assets, which represent tangible manifestations of the aforementioned potential.

To structure the tasks of selection, systematization, and data processing, a conceptual approach to evaluating the properties of intellectual capital has been refined, consisting of the following stages [10, p.312]:

1. Formation of the properties of human, organizational, and consumer (client) capitals for evaluating the intellectual capital of the country.
2. Classification of properties by their impact on the level of the country's intellectual capital.
3. Normalization of the properties of human, organizational, and consumer (client) capitals for constructing petal models.
4. Evaluation of the components of the country's IC and their properties using the area of diagrams.
5. Assessment and analysis of the transformations of the properties of intellectual capital, comparison, and identification of their impacts on the growth of the country's GDP and economic development. The indicators of the transformation of the properties of the country's human capital for 2019-2021 are provided in Table 1.

In the sphere of human capital, normalization of indicators takes place to ensure a comprehensive reflection of the level of change in the properties of human capital in this element of intellectual capital [10, p.310; 15, p.55].

Table 1

Indicators of the Transformation of Human Capital Properties

Human capital	Education expenditure as a percentage % of GDP	Knowledge Economy Index	Economic Freedom Index, points	University graduates, thousand people	Happiness Index	Social Progress Index	Profitability of education, %	Human Development Index	Unemployment rate, %	Differentiation of the population's living standards, times
2019	5,4	5,96	52,3	250	4,56	66,97	11	0,779	8,6	2,1
2020	5,4	5,65	54,9	385,7	4,88	71,2	7,1	0,775	8,5	2,2
2021	5,4	7,73	56,2	261,8	5,08	75,78	5,6	0,773	9,9	2,1

Note: [13,14]

If the indicator subject to normalization has a proportional impact on the resultant value of the capital, then the normalization calculation is performed using the following formula:

$$X_i^{NormMax} = \frac{X_i^{Real}}{X_{max}^{Real}} \quad (1)$$

In the case where the impact of the indicator is inversely proportional, its normalization $X_i^{NormMin}$ takes place considering that the minimum value is regarded as the best. X_{min}^{Real} . From the set of indicator values, the minimum value is selected (in normalized form, it should be equal to 1), and it is divided by the i-th value. X_i^{Real} . The calculations are made using the following formula:

$$X_i^{NormMin} = \frac{X_{min}^{Real}}{X_i^{Real}} \quad (2)$$

Due to the presence of negative values in the data dynamics, it is necessary to preprocess the data. For this, it is required to determine the smallest negative value in the set of values Avid and increase all values by ($|Avid| + 1$); an increase of 1 is a necessary condition to avoid zero values. The results of the normalization of all indicators that form human capital are displayed in Table 2.

Table 2

**Indicators of human capital properties transformation, 2019-2021
 (after normalization)**

Human capital	Education expenditure as a percentage % of GDP	Knowledge Economy Index	Economic Freedom Index, points	University graduates, thousand people	Happiness Index	Social Progress Index	Profitability of education, %	Human Development Index	Unemployment rate, %	Differentiation of the population's living standards, times
2019	1	0,77	0,93	0,648	0,897	0,883	1	1	0,868	0,955
2020	1	0,73	0,98	1	0,960	0,939	0,645	0,994	0,858	1
2021	1	1	1	0,678	1	1	0,509	0,992	1	0,955

Based on the data from Table 2, a radar chart of the country's human capital has been constructed, and the area has been calculated (Fig. 2).

Area of Human Capital	
2019	2,606
2019	2,704
2020	2,725

Fig. 2. Area of the Country's Human Capital

The organizational capital is influenced by indicators normalized according to the same principles as the indicators of human capital, using formulas (1, 2). A systematic study of these indicators enables a comprehensive reflection of the level of development of the researched object, based on its structural potential. The values of all indicators are presented in Table 3.

Table 3

Indicators of organizational capital transformation in the country, 2019-2020

Organizational Capital	Number of innovation-active enterprises, units	GDP, million USD	Corruption Perception Index	Patent applications, units	Patents for inventions, units	Prosperity Index, points	Gross external debt as a percentage of Ukraine's GDP, %
2019	782	153781	117	3852	2255	57,32	79,2
2020	809	155582	117	3183	2179	57.39	80,8

Note: [13,14]

The results of normalizing all indicators forming the structural capital are presented in Table 4.

Table 4

Indicators of organizational capital transformation, 2019-2020.

(after normalization)

Organizational Capital	Number of innovation-active enterprises, units	GDP, million USD	Corruption Perception Index	Patent applications, units	Patents for inventions, units	Prosperity Index, points	Gross external debt as a percentage of Ukraine's GDP, %
2019	0,966	0,988	1	1	1	0,99	0,980
2020	1	1	1	0,826	0,966	1	1

Based on the data from the table, a radar chart of the country's organizational capital has been generated, and the area has been calculated (Figure 3).

Area of the country's organizational capital	
2019	2,678
2020	2,577

Figure 3. Area of the country's organizational capital

Organizational capital is influenced by indicators that are normalized using the same principles as those for human capital indicators, i.e., using formulas (1), (2). A systematic study of these indicators and the transformation of their properties enable a comprehensive reflection of the level of development of the object (IC) under investigation in terms of its consumer (client) capital. The values of all indicators are shown in Table 5.

Table 5

Indicators of influence on consumer (client) capital of the country, 2019-2021

Consumer Capital	Number of entities in the Unified State Register of Enterprises and Organizations of Ukraine by ownership types, units	Foreign Direct Investments (FDI) into the country, 2019-2021, million UAH.	Gross Domestic Product per capita, UAH.	Trade balance (exports - imports) as a percentage of GDP.	Exports of goods and services as a percentage %of GDP.	Market capitalization of companies as a percentage %of GDP
2019	1350627	1184,2	94633	-7,8	41,2	3,89
2020	1395448	1176	101138	-1,1	39	3,59
2021	1437009	1366	131944	-1,1	40,7	3,01

Note: [13,14]

The results of normalization of all indicators forming consumer (client) capital are presented in Table 6.

Table 6

Indicators of influence on consumer potential, 2019-2021

(normalization results)

Consumer Capital	Number of entities in the Unified State Register of Enterprises and Organizations of Ukraine by ownership types, units	Foreign Direct Investments (FDI) into the country, 2019-2021, million UAH.	Gross Domestic Product per capita, UAH	Trade balance (exports - imports) as a percentage of GDP.	Exports of goods and services as a percentage %of GD	Market capitalization of companies as a percentage %of GDP
2019	0,90	0,87	0,70	0	1,00	1,00
2020	0,97	0,86	0,80	0	0,90	0,99
2021	1,00	1,00	1,00	0	0,99	0,80

Based on the data from Table 6, a radar chart has been created and the area of consumer capital of Ukraine has been calculated (Figure 4).

Area of Consumer Capital Properties	
2019	1,43
2020	1,46
2021	1,56

Figure 4. Area of Consumer Capital Properties

Taking into account the values of the indicators reflected in the petal models of intellectual capital properties, the area occupied by the indicator values can be calculated using the formula [10, c.310; 15, c.56;16, c.176]:

$$S = \frac{1}{2} \cdot \sin \frac{2\pi}{n} \cdot (a_1 \cdot a_2 + a_2 \cdot a_3 + \dots + a_n \cdot a_1) \quad (3)$$

Where n is the number of indicators.

The results of the calculations of the areas are presented in Table 7:

Table 7

Assessment of the level of intellectual capital of Ukraine, 2019-2021

Years	intellectual capital	Including		
		human capital	organizational capital	consumer capital
2019	1,950	2,606544581	2,67845319	1,43
2020	1,953	2,703993992	2,57656302	1,46
2021	2,03	2,725319574	2,54	1,56
max	2,03	2,725319574	2,67845319	1,56

One of the key indicators of effective utilization of a country's intellectual capital is its economic potential and innovative development. To assess changes in the country's economic status, one can use one of the most widely used indicators, gross domestic product (GDP). The essence of the research lies in determining the impact of changes (dynamics) in the properties of the country's intellectual capital on GDP growth, in order to select optimal investment directions in individual components and achieve optimal development of the structural relationship of these intellectual capital components.

The analysis is conducted based on changes in indicator values from 2019 to 2021. To address this task, an assessment and analysis of the dynamics of intellectual capital properties in quantitative terms were carried out, comparisons were made, and influences on GDP [10, c. 302; 15, c. 59; 16, c.178] growth were identified. Applying statistical data for three years and following the concept of sequential actions, appropriate formulas were used to calculate indicators determining GDP growth, intellectual capital, and its structural elements, including:

1. The change in GDP dynamics was determined by the formula:

$$\Delta BBП \% = \frac{BBП_i - BBП_{i-1}}{BBП_{i-1}} \cdot 100\%$$

2. The increase in human, organizational, and consumer capital was determined using the anthological formula for each structural element of intellectual capital (IK) separately:

$$\Delta X_{ЛК_i} \% = \frac{X_{ЛК_i} - X_{ЛК_{i-1}}}{X_{ЛК_{i-1}}} \cdot 100\%$$

3. The average increase in indicators of human, organizational, and consumer capital was found using the formula:

$$\bar{X}_{ЛК} \% = \frac{\sum_{i=1}^{i=n} \Delta X_{ЛК_i} \%}{n};$$

4. The coefficient reflecting the share of the increase in human, organizational, and consumer capital to the increase in GDP was calculated using the formula:

$$K_{ЛК} = \frac{\Delta X_{ЛК} \%}{\Delta BBП \%};$$

5. The coefficient determining the share of the increase in intellectual capital to the increase in GDP is calculated using the formula:

$$IK = \frac{\Delta IK \%}{\Delta BBП \%}, \text{ де } \Delta IK - \text{ average growth IK.}$$

The obtained results are presented in Table 8. Analyzing the data obtained, it is important to determine the impact of each component of intellectual capital on GDP growth. The main goal is to identify the optimal ratio of stimulating measures for improving the structure and regulating changes in the properties of intellectual capital, ensuring the most effective impact on improving the economic condition of the country, which is its subsystems.

Table 8

Analysis of intellectual capital and its properties

Indicators		Ukraine.		Growth coefficient %	Growth,%	
		2020	2021			
Human Capital	Knowledge Economy Index	5,65	7,73	0,368142	36,8	Average growth,%
	Economic Freedom Index	54,9	56,2	-0,023	-2,3	
	University Graduates	385,7	261,8	-0,32123	-32,1234	
	Happiness Index	4,88	5,08	0,040984	4,098361	
	Social Progress Index	71,2	75,78	0,064326	6,432584	
	Education Profitability	7,1	5,6	-0,21127	-21,1268	
	Human Development Index	0,775	0,773	-0,00258	-0,25806	
	Unemployment Rate	8,5	9,9	0,164706	16,47059	
	Population Living Standards Differentiation	2,2	2,1	-0,04545	-4,54545	
Organizational capital (2019-2020)	Number of innovation-active enterprises	782	809	0,034527	3,452685	1,052503
	GDP, million dollars	153781	155582	0,011711	1,171146	
	Corruption Perception Index	117	979	7,367521	736,7521	
	Patent applications	3852	3183	-0,17368	-17,3676	
	Patents for inventions	2255	2179	-0,0337	-3,37029	
	Prosperity Index	57,32	57,39	0,001221	0,122121	
	Gross external debt as a percentage of Ukraine's GDP	79,2	80,8	0,020202	2,020202	
Consumer capital	Number of subjects in the Unified State Register of Enterprises and Organizations by forms of ownership, per unit	1395448	1023548	-0,26651	-26,6509	13,67583
	Foreign direct investment into the country	17301,9	1437009	82,05498	8205,498	
	Gross domestic product per capita	1176	1366	0,161565	16,15646	
	Balance of trade (exports - imports)	-1,1	-1,1	0	0	
	Export of goods and services	39	40,7	0,04359	4,358974	
	Market capitalization of companies	3,59	3,01	-0,16156	-16,156	
Intellectual Capital 0,04					4%	
GDP		156,6	200,1	0,277	27,7	27,7%

(GDP of \$200.1 billion (2021))

To determine the significance and necessary share of the impact of human, structural, and consumer capital, we assume that the impact shares of all capitals are equal. Therefore, the calculation of the growth of intellectual capital occurs as the average value of all indicators used in the evaluation of capital components. However, the obtained value significantly deviates from the GDP growth in a lesser direction, indicating that the condition of equal returns from financing human, structural, and consumer capital does not provide an optimal return for GDP growth. Conducting an analysis of the data obtained about the magnitude of changes in each type of capital, let's assume that the greatest impact on improving the economic condition is achieved through the improvement of structural capital, while human capital has the least impact. Consumer capital, being an intermediate point, unites these two types of capital, contributing to the realization of human potential and supporting structural potential. It is important to emphasize the enhancement of structural components, such as innovative and social potential, as well as the improvement of all practical indicators in the structure of human capital. This can be achieved by developing appropriate strategies for the socio-economic development of the country, which are presented in Table 9. Using the MS Excel "Solver" function, we will determine the shares attributable to each type of capital, assuming that the growth of intellectual capital is optimal for GDP growth during this period. The results are as follows: the share of structural capital growth is 1.05%, consumer - 13.7%, human - -0.00026% (a decrease). This coefficient determines how much the growth of intellectual capital affects GDP growth. It can be considered as a percentage ratio between the growth of intellectual capital and the growth of GDP. If the coefficient is positive, it indicates that the growth of intellectual capital contributes to GDP growth. The higher this coefficient, the greater the impact of intellectual capital on economic development. On the other hand, if the coefficient is negative, this may indicate that the growth of intellectual capital does not lead to a corresponding increase in GDP. In this case, it may be necessary to consider strategies for increasing the efficiency of the use of intellectual capital or change approaches to its development. This coefficient is an important tool for assessing the efficiency of the use of intellectual capital in the context of economic growth.

Table 9

Shares of intellectual capital growth and country's GDP

Indicators	average growth, %
Intellectual Capital of the Country	4
GDP	27,7
The coefficient reflects the share of intellectual capital growth on GDP growth.	0,144

A coefficient value of 0.144 indicates that the growth of intellectual capital has a certain positive effect on the GDP growth of the country. This means that, on average, for each unit of intellectual capital growth, we can expect a GDP growth of 0.144 units. Although the coefficient is positive, its value is not very large, which may indicate that the efficiency of using intellectual capital could be improved to ensure a greater impact on economic development. It may be necessary to refine strategies for the development of intellectual capital or improve its utilization in specific sectors to achieve optimal results. It's also important to consider that this coefficient represents an average value for the period under review, and its interpretation should take this into account.

Conclusions

Based on the conducted research, it was established that overall, consumer capital predominates in the structure of intellectual capital. It is noted that human capital has a negative value, which requires significant adjustment to achieve its intensive growth. To achieve more effective and uniform development of other components, priority attention should be given to the development of human capital as a fundamental component. Only after this should the development of structural capital continue. This strategic direction of financial resources will optimize the structure of intellectual capital, promoting the accumulation of intellectual potential. Such an approach will be generative for the growth of the country's economic potential as a whole and its activity spheres.

The conclusions of the study provide a basis for defining a strategy for optimizing intellectual capital. By giving priority to the development of human capital, we have identified a key direction for achieving sustainable and effective growth.

It is noted that the importance of investing in education, health, and human potential development will be beneficial for the country not only in the context of increasing competitiveness but also in achieving sustainable economic development. This approach will not only improve the structure of intellectual capital but also make it more adaptable to the challenges of modernity.

Let's note the necessity of implementing a systematic and balanced approach to the development of intellectual capital, which will promote the harmonious development of the country's economy and ensure its stable position in the global economic environment. Additionally, in the context of current trends and directions, it is important to consider innovations and digital technologies as key catalysts for the development of intellectual capital. High-tech solutions, artificial intelligence, data analysis, and other aspects of digital transformation can effectively enhance the country's intellectual potential, making it more flexible and adaptable to contemporary challenges. It's also crucial to consider aspects of sustainable development, including environmental sustainability and social responsibility, as an important part of the intellectual capital optimization strategy. Taking these aspects into account will promote the formation of a more balanced and long-term development model that considers the needs of modern society and environmental challenges.

БОБИЛЬ В.В.^{1*}, ХАННУФ К.Є.²

1* доктор економічних наук, професор, Український державний університет науки і технологій, e-mail: vladimir-bobyl2@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7306-3905

2 аспірантка, Український державний університет науки і технологій, e-mail: katerinahann@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7689-9938

ДІАГНОСТИКА ТРАНСФОРМАЦІЇ ВЛАСТИВОСТЕЙ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

Анотація. В центрі уваги дослідження - аналіз трансформацій інтелектуального капіталу нації протягом періоду, що передє конфлікту. Визначаються і систематизуються сучасні методики оцінки інтелектуального капіталу, проводиться класифікація індикаторів з урахуванням їх впливу на загальний обсяг інтелектуального капіталу, а також впроваджується нормалізація даних індикаторів для побудови радіальних діаграм і визначення стану інтелектуального капіталу в Україні. Розглядається вплив змін в інтелектуальному капіталі на флуктуації валового внутрішнього продукту країни. **Методологія.** Для досягнення цілей дослідження застосовані різноманітні методики: діалектичний метод та синтез для аналізу еволюції людських, організаційних, структурних х капіталів; використання графічного аналізу для наглядного представлення даних; а також комплексний та структурний аналіз із застосуванням експертних оцінок для оцінки впливу трансформацій інтелектуального капіталу на економічні показники.

Наукова і практична значущість. Робота вносить вклад у розуміння впливу змін у структурі інтелектуального капіталу на динаміку ВВП, що є ключовим для розроблення ефективної стратегії управління інтелектуальними ресурсами країни. З практичної точки зору, дослідження сприяє формуванню критеріїв для оцінки інтелектуального капіталу та розробці мотиваційних механізмів, заснованих на використанні цифрових інновацій та штучного інтелекту, для оптимізації структури інтелектуального капіталу, що відкриває шлях для розробки стратегії його вдосконалення.

Keywords: інтелектуальний капітал, цифровізація, структурний капітал, споживчий капітал, людський капітал, оцінка, трансформації, властивості

REFERENCES

1. Stewart, T. A. (1997). Intellectual Capital: The New Wealth of Organizations. Currency Doubleday.
2. Edvinsson, L., & Malone, M. S. (1997). Intellectual Capital: Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Brainpower. Harper Business.

3. Bontis, N. (1998). *Intellectual Capital: An Exploratory Study That Develops Measures and Models*. Management Decision.
4. Roos, G., Roos, J., Dragonetti, N. C., & Edvinsson, L. (1997). *Intellectual Capital: Navigating in the New Business Landscape*. Macmillan Business.
6. Lev, B. (2001). *Intangibles: Management, Measurement, and Reporting*. Brookings Institution Press.
7. Andriessen, D. (2004). *Understanding Intellectual Capital: Designing a Method for the Valuation of Intangibles*. Butterworth-Heinemann.
8. Bontis, N., Dragonetti, N. C., Jacobsen, K., & Roos, G. (1999). *The Knowledge Toolbox: A Review of Tools Available to Measure and Manage Intangible Resources*. European Management Journal.
9. Sveiby, K. E. (1997). *The New Organizational Wealth: Managing and Measuring Knowledge-Based Assets*. Berrett-Koehler Publishers.
10. Sveiby, K. E. (1997). *The New Organizational Wealth: Managing and Measuring Knowledge-Based Assets*. Berrett-Koehler Publishers.

Стаття надійшла до редакції: 13.12.2023
Received: 2023.12.13

УДК 342.7

УКРАЇНСЬКА Л. О.¹, ШИФРІНА Н.І.²

¹ д.е.н., професор, професор кафедри державного управління, публичного адміністрування та економічної політики, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, e-mail: ukrainskalarisa@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2500-0395

² к.е.н., доцент, доцент кафедри державного управління, публичного адміністрування та економічної політики, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, e-mail: gunavi@i.ua, ORCID ID: 0000-0002-5079-5660

РОЗВИТОК ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

Мета. Узагальнення особливостей застосування і розвитку цифрових технологій у державному управлінні.

Методика. В процесі дослідження використані загальнонаукові методи дослідження, абстрагування і конкретизація; системний аналіз. **Результати.** Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій у держсекторі є одним із головних завдань соціально-економічного розвитку країни. Інноваційне та раціональне застосування цифрових технологій стане базою створення єдиного економіко-інформаційного простору. Розглянуто основи розвитку цифрової економіки державному управлінні. **Наукова новизна.** Систематизовано інструментарій цифрового розвитку у державному управлінні; обґрунтовано комплекс завдань щодо використання цифрових технологій у державному управлінні; розроблено підходи до формування збалансованого портфеля проектів в галузі цифрового розвитку за умов ідентифікація і визначення рівнів градації ризиків. **Практична значущість.** Впровадження у практичну діяльність рекомендацій щодо комплексного застосування інструментарію розвитку цифрових технологій у держсекторі дає можливість підвищити якість державного управління.

Ключові слова: цифрові технології; державне управління; соціально-економічний розвиток; інструментарій цифрового розвитку; цифрова команда; конкурентної переваги

Постановка проблеми

Стрімкий розвиток цифрових технологій одним з наслідків має трансформацію економічних відносин. Дані, як комплексний ресурс, почали впливати на економічний розвиток і визначати потенціал економіки. У таких умовах традиційні бюрократичні організації вже не здатні гнучко та ефективно здійснювати управлінські процеси і тому повинні бути замінені більш гнучкими мережевими структурами. Ускладнення системи прийняття рішень в умовах, що швидко змінюються, є закономірним. Провідним елементом сучасної моделі адміністративних реформ повинні стати інноваційні механізми менеджменту, що сприяють подоланню недоліків адміністративної моделі управління та створенню ефективної системи державного управління, що ґрунтується на оптимізації взаємодії державних, приватних та громадських інтересів. В процесі пошуку шляхів вирішення суспільних проблем сформувався розуміння необхідності розвитку мережного характеру управління, що базується на широкому застосуванні цифрових технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Ознаками змін у економічних відносинах стали помітне прискорення технічного прогресу, автоматизація праці, збільшення попиту та пропозиції у сфері послуг та інформаційному секторі, поява нового типу ресурсів, що використовуються у виробництві. Ці та інші питання знаходять відображення в сучасній вітчизняній та зарубіжній економічній літературі, в аналітичних дослідженнях наднаціональних організацій, присвячених питанням цифровізації державного управління. Проте, незважаючи на велику кількість наукових праць, що присвячені проблемам цифровізації, економічна наука і господарська практика потребують подальших досліджень

стосовно розвитку і практичного застосування цифрових технологій у всіх сферах економічного і соціального життя, зокрема і у державному управлінні.

Формулювання цілей

Метою даної статті є узагальнення особливостей застосування і напрямків розвитку цифрових технологій у державному управлінні, виявлення і сутністний аналіз.

Виклад основного матеріалу

Найважливішим аспектом розвитку цифрової економіки є управління даними. Велике значення мають такі питання: які дані можуть бути в громадському доступі, а які необхідно виключити з публічного простору через державну або приватну безпеку; як сформувати механізми захисту від зростання загроз і супутніх їм економічних втрат у кіберпросторі; як забезпечити ефективність управління даними в організаціях та приватних компаніях. Інші важливі завдання – забезпечення рівного доступу до найважливіших соціальних послуг, розвиток громадянських ініціатив та залучення всіх зацікавлених сторін у вирішення соціальних проблем. Вирішення задачі мінімізації подібних загроз і ризиків відноситься, перш за все, до сфери діяльності державних органів, які формують спільні підходи до проблем цифрової економіки.

Для відповідей на виклики, що стоять перед суспільством, державні організації повинні мати достатні ресурси та можливості. Безперечно, використання сучасних цифрових технологій є потужним драйвером підвищення якості державного управління. У більшості державних організацій спостерігається значне проникнення цифрових технологій у основні процеси діяльності: сформовано базовий рівень цифрової інфраструктури, створено державні інформаційні системи, що автоматизують ключові напрямки діяльності відомств, відбувається організація єдиного інформаційного простору. Сьогодні на інформатизацію держструктур впливають процеси розвитку цифрових платформ для міжвідомчих взаємодій, обміну даними з бізнесом і громадянами. Цифрову економіку можна охарактеризувати як нову фазу у суспільному розвитку, головним ресурсом якої є дані. Розуміючи це, державні структури приділяють особливу увагу цифровому розвитку. Основними завданнями є надання громадянам та організаціям послуг із використанням сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій; розвиток технічної та технологічної основи становлення інформаційного суспільства; запобігання загрозам, що виникають в інформаційному суспільстві; розвиток навичок у галузі сучасних цифрових технологій [1, 4, 5].

Соціальні мережі, «хмарні» обчислення, «великі дані» та інші цифрові інновації сприяють об'єднанню людей, полегшенню доступу до обчислювальних ресурсів, формуванню інноваційних послуг, які покращують якість життя. Такі технології глибоко перетворюють поведінку економічних агентів, впливаючи на підприємства, організації та суспільство в цілому, трансформують соціально-економічні інститути, створюючи нові патерни економічної поведінки, знижуючи витрати взаємодії [7]. Однак такі перетворення пов'язані не лише з отриманням переваг, але також із виникненням низки викликів та загроз. Серед них можна відзначити соціальну і цифрову нерівність, що поглиблюється, тобто істотні відмінності між тими, хто має доступ до нових технологій і може отримати вигоду з них, і тими, хто не має доступу і не може ефективно використовувати сучасні цифрові технології для соціально-економічного розвитку. Іншою загрозою є маніпулювання суспільно значущими даними у приватних інтересах, обмеження доступу до інформаційних систем, неефективне використання даних для прогнозування соціально-економічних змін.

На сучасному етапі технологічного розвитку головною рушійною силою застосування на практиці проривних інформаційних технологій є державне та муніципальне управління. Інформаційні технології в цьому напрямку сприяють підвищенню результативності та ефективності держуправління, поліпшенню якості надання державних послуг, забезпеченню вирішення комплексних завдань єдності процесів центрального і регіонального аспектів управління.

Використання цифрових технологій у державному управлінні забезпечує вирішення таких завдань:

комунікаційні – пошуку та збору інформації, її зберігання та розповсюдження, інформування громадян;

управлінські – інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень та їх доведення до нижчестоящих керівників та підлеглих;

освітні – навчання кадрового складу міністерств та відомств через вебінари, відео-лекції, освітні портали та контролю знань службовців за допомогою систем електронного тестування;

адміністративні – електронного документообігу та діловодства;

контрольні – розширення вимірюваних показників роботи, організації відеофіксації та онлайн параметрального контролю;

зберігання – архівування даних;

дослідницькі – пошуку нової інформації та обробки релевантного досвіду;

безпеки - захисту інформації з обмеженим доступом до секретних даних, запобігання та нейтралізації загрози кібератак.

Впровадження цифрових технологій у державне управління націлене на надання громадянам та організаціям доступу до пріоритетних державних послуг та сервісів у цифровому вигляді, створення національної системи управління даними, розвиток інфраструктури електронного уряду, застосування наскрізних платформених рішень у державному управлінні.

Найбільш затребуваними у системі державного управління є такі технології, як:

- великі дані (Big Data). У державі дані можуть використовуватися насамперед для ухвалення рішень, оцінки позитивних та негативних наслідків цих рішень, визначення раніше прихованих залежностей. З аналізу даних (аналітика також проводиться з допомогою нейронних мереж) ставляться гіпотези і формулюються рішення, з метою надання відповідальним посадовим особам;

- штучний інтелект (ІІ), який поділяється на сильний та слабкий. В області слабого штучного інтелекту зараз найбільш популярні технології розпізнавання образів, розпізнавання та синтезу мови, розпізнавання патернів, а також нейромережі. Ця технологія в держуправлінні є інструментом роботи з великими даними: нейронні мережі та інші методи машинного навчання на підставі даних, зібраних за минулий період, намагаються спрогнозувати найближче майбутнє. Сильний ІІ перебуває у стадії розробки;

- системи розподіленого реєстру (блокчейн). Технологія блокчейн у держуправлінні дозволяє суттєво спростити управління довіреною інформацією про фізичних осіб, організації, активи та здійснювану діяльність, підвищити захист систем державних послуг та державних баз даних від зловмисників, підвищити прозорість бюджетного процесу та знизити корупційний ризик, полегшити та прискорити взаємодію громадян з органами влади, міжвідомчу взаємодію;

- інтернет речей (Internet of Things, IoT) та цифрова простежуваність. Інтернет речей застосовується для збирання даних, для моніторингу виконання робіт, виявлення порушень, контролю у системах державного управління, а також для вбудовування фінансових операцій у споживчі дії (яке здійснюється пристроями інтернету речей). Цифрова простежуваність - це практично реалізовані проекти, що працюють на підвищення довіри до товарів і транзакцій та дані про них;

- квантові комунікації (квантові мережі). На підставі квантових ефектів можлива побудова обчислювальних систем, які розглядаються як перспективні схеми зв'язку та інформаційного захисту. Стосовно системи державного управління існує низка застосувань квантових технологій: створення надійного захисту для IoT, організація квантового інтернету, розвиток нової елементної бази (перехід державних дата-центрів на оптичний зв'язок) [3, 8].

Цифрові технології на сучасному етапі вдосконалення державного управління дозволяють ефективно приймати рішення, розробляти цифрові адміністративні кодекси та закони, вибудовувати спільноти державних ІТ-розробників.

Процеси впровадження цифрових технологій у державне управління вимагають не тільки наявності потужного програмного забезпечення, але і залучення спеціалізованих команд цифрової трансформації, побудованих на рольовій моделі управління проектами – кожен учасник такої команди має конкретну кваліфікацію, компетенцію та зону відповідальності. Цифрова команда, як правило, повинна мати таку структуру:

CDTO (Chief Digital Transformation Officer) - керівник з цифрової трансформації, провідник єдиної політики цифрового розвитку, який забезпечує управління реалізацією проектів цифрової трансформації та координацію проектів з органами влади, а також обирає цілі проекту, виробляє послідовність дій та погоджує бюджет;

головний архітектор платформи, який відповідає за проведення практичної автоматизації, забезпечує цілісність платформи, включаючи підтримку системи управління бізнес-процесами, єдність бізнес-процесів та інтеграцію всіх учасників платформи на взаємовигідній основі. Також він створює єдиний підхід до побудови системи управління даними, включаючи інтеграцію із зовнішніми джерелами, розробку релевантних механізмів обміну даними та контролю цілісності даних, інтеграції та синхронізації даних усередині всіх систем платформи та зовнішніх систем;

CDO (Chief Data Officer) – керівник по роботі з даними, який відповідає за своєчасне забезпечення підрозділів необхідними даними та аналітикою, їх зберігання та обробку. У його обов'язки також входить управління архітектурою даних та підтримка необхідних ІТ-процесів. Основною функцією CDO є інтеграція даних, у межах якої здійснюється консолідація даних, інтеграція з комерційними екосистемами;

CTO (Chief Transformation Officer) – керівник з цифрового проектування та процесів, який відповідає за впровадження процесного підходу та проектування нових цифрових сервісів. У компетенції CTO входять процесне управління, вивчення потреб потенційних користувачів інформаційних ресурсів, цифрових продуктів та сервісів, а також вирішення слабоструктурованих завдань [9].

При цьому фахівці цифрових команд повинні мати знання та компетенції, необхідні для процесного управління та управління змінами при використанні цифрових технологій у держуправлінні.

Загалом цифрові перетворення у державному секторі включають чотири етапи: розгортання технології з метою оцифрування та автоматизації процесів; глибоке перетворення організацій та операцій для підвищення внутрішньої ефективності та спрощення управлінських структур; залучення зацікавлених сторін у процес прийняття рішень; створення екосистеми задля спільної розробки рішень. Незважаючи на помітний розвиток цифрових технологій та їх широке застосування, зокрема у державних організаціях, низка досліджень свідчить про те, що для ефективного використання цифрових технологій не вистачає ресурсів, тому важливими напрямками переходу до цифрової економіки в цілому і до цифровізації державного управління є наповнення відповідного бюджету, розвиток кадрового потенціалу, створення методології впровадження цифрових технологій, планування та проектування цифрових систем [1, 6].

Подібно до інших базових технологій, впровадження цифрових технологій пов'язане зі швидким перетворенням соціально-економічних інститутів. На відміну від приватного сектора, де такі технології розглядаються в основному як джерело конкурентної переваги, у державних структурах цифрові технології спрямовані створення суспільно справедливого управління.

Дослідження потенціалу цифрових технологій у суспільному секторі є однією з перспективних тем досліджень, принаймні у двох напрямках. По-перше, це стосується перспектив використання цифрових технологій та створення ефективних механізмів їх впровадження у широкі сфери суспільного життя, що передбачає формування комплексного механізму, націленого на підвищення проникнення цифрових технологій у соціум загалом. По-друге, аспекти розвитку цифрової економіки в державному секторі тісно пов'язані з дослідженням та моделлю державних структур з фізичними та юридичними особами в цифровій формі. Незважаючи на актуальність даних питань, існує обмежена кількість досліджень на цю тематику.

Найважливішими передумовами забезпечення ефективного державного управління є прийняття та реалізація рішень, заснованих на сучасних сферах інформаційно-аналітичних технологій. Ефективність рішень, що приймаються органами державної влади у центрі та на місцях, залежить від якості інформації, засобів та методів її обробки.

Однією з центральних проблем інформаційного забезпечення виконавчих органів є визначення достатності інформаційного забезпечення. Важливими аспектами є розмежування компетенцій між різними структурами державної влади та організація їх взаємодії. Глобальною метою управління будь-якою соціально-економічною системою є максимальне задоволення потреб людини, бізнесу, суспільства загалом. Ця мета формує економічні та соціальні цілі управління. Перший аспект, що стосується створення ефективного інструментарію цифрового розвитку, ґрунтується на стратегічному баченні того, як цифрові технології можуть використовуватися для підтримки соціально-економічного розвитку держави в цілому. Необхідно виходити з того, що формування такого інструментарія та стратегічного планування у державному секторі має особливості у

порівнянні з приватним сегментом економіки. Так, у приватному секторі подібні інструменти зазвичай розробляються невеликою групою осіб, яка приймає рішення та складається переважно з керівництва компанії. Незважаючи на те, що участь зовнішніх зацікавлених сторін у процесах управління приватними компаніями має тенденцію до збільшення, що зумовлено прагненням до більшої прозорості та посиленням корпоративної соціальної відповідальності, участь зацікавлених сторін при управлінні в державному секторі набагато вища. Особливості формування підходів до розвитку цифрових технологій полягають у тому, що зацікавлені сторони залучені до безперервного процесу переговорів на стадії формулювання спільних цілей. Тому важливою особливістю формування пріоритетів національного цифрового розвитку є широкий консенсус з усіма зацікавленими сторонами та узгодження спільних цілей та дій. Як показує досвід низки країн, існує небезпека того, що різні сторони намагатимуться впливати на напрямки розвитку відповідно до їх власних інтересів. Наприклад, компанії сфери інформаційних технологій можуть виступати як лобісти своїх комерційних вигод. З іншого боку, організації, які представляють громадянське суспільство, можуть виступати за зниження бар'єрів доступності цифрових технологій [9]. Поряд зі створенням механізмів розвитку цифрової економіки необхідним є формування зовнішніх умов, що сприяють їх ефективному функціонуванню. Особи, які відповідають за формування механізмів цифрового розвитку, повинні безперервно контролювати та узгоджувати ключові аспекти, беручи участь у перемовинах та впроваджуючи інструменти взаємодії та вибудовування партнерств. Крім того, зовнішні умови і в цілому соціально-економічний простір повинні постійно вивчатися щодо пошуку можливих сценаріїв, за яких можуть сформуватися нові партнерства.

Формальні інститути грають ключову роль формуванні інструментарію цифрового розвитку. Успішне функціонування цифрової економіки неможливе без утвердження та дотримання принципів цифрового розвитку на державному рівні. Такі принципи мають гарантувати послідовність та забезпечують безперервність формування цифрової економіки у державному секторі. Досвід низки країн показує, що підтримка з боку вищого рівня влади є ключовим фактором успішного здійснення планів цифровізації. Важливим моментом є безперервність розвитку цифрової економіки через створення спеціалізованих підрозділів державних установах; при цьому слід формувати правові рамки, позначаючи цифровий розвиток як одну із цілей діяльності державних організацій.

Поряд з принципами цифрового розвитку, важливим є застосування внутрішніх організаційних інструментів цифровізації в державному секторі, націлених на підвищення ефективності використання цифрових технологій, поліпшення міжвідомчої взаємодії і підвищення якості управління. Такі принципи тісно пов'язані зі структурою організації, інформаційними системами як у окремій організації, так і у міжорганізаційному просторі. Питання управління цифровими технологіями тісно пов'язані з потребою у формуванні керуючого органу, відповідального за управління і розвиток, координуючого розвиток цифрових технологій у державних організаціях. Дослідники відзначають важливість цього чинника у розвитку цифрової економіки державному секторі [2]. Основним завданням такої координації насамперед є вироблення спільних підходів до цифровізації, розвиток загальних процесів та стандартів цифрових технологій для полегшення взаємодії, сумісності та системного розвитку.

Одним з найважливіших завдань є розробка процедур та стандартів, що полегшують ефективний розвиток технологічної інфраструктури та системи загалом. Різноманітність систем робить їх обслуговування дорожчим, а стандартизація призводить до скорочення витрат, що сприяє створенню нових проектів. Тому при плануванні ресурсів для цифрового розвитку можна знизити неефективність їх використання та збільшити ресурси, необхідні для інноваційних проектів, через розвиток та впровадження загальних процедур та стандартів. Ще одне рішення, пов'язане з управлінням ресурсами, - це формування збалансованого портфеля проектів в галузі цифрового розвитку. Стосовно приватних компаній розробка портфеля проектів будується на основі загальних критеріїв, таких як ризик та прибутковість від інвестицій. В цілому, більш ризикові проекти, що передбачають і більш високий дохід, повинні врівноважуватись менш прибутковими у державному секторі, однак, пріоритетом при відборі того чи іншого проекту, насамперед має бути визначення його значення для суспільства в цілому.

Крім традиційних оцінок ризиків та прибутковості, необхідно враховувати те, яким чином той чи інший проект сприяє підвищенню прозорості діяльності державних структур, підвищує їх

керованість, сприяє демократизації процедур та залученості великої кількості зацікавлених сторін у процеси державного управління.

Одним із способів формування ефективного портфеля проектів є створення карти сприйняття цінності результатів з погляду різних груп зацікавлених сторін та використання її як керівництво для прийняття рішень. Виходячи з цього можна зробити висновок, що формування портфеля проектів у державному секторі має здійснюватися на основі визначення суспільної значущості того чи іншого проекту та дослідження його цінності для кожної із зацікавлених сторін [7].

Важливим аспектом формування портфеля цифрових проектів є ідентифікація ризиків. Один із способів градації ризиків полягає в тому, щоб виділити рівні системи, що відповідають різним типам ризиків. Перший рівень ризиків включає проекти, пов'язані з основною інфраструктурою, апаратними засобами та мережами. Такі проекти зазвичай коштовні, але їх реалізація пов'язана з низькими рівнями ризику. Крім того, існують різноманітні способи управління витратами в таких проектах за допомогою аутсорсингу та використання «хмарних» технологій.

На наступному рівні знаходяться проекти, які розраховані на підвищення операційної ефективності, такі як планування ресурсів (ERP-системи). Ризик, пов'язаний з такими проектами, хоча і вважається досить помірним, частіше більший, ніж ризик, пов'язаний з інфраструктурними проектами. Проекти з високим ризиком дають змогу створення аналітичних можливостей обробки даних, які, у свою чергу, здатні принести велику користь суспільству. Серед прикладів таких проектів можна назвати проекти у галузі «електронного уряду», використання соціальних мереж та «великих даних» для підвищення ефективності роботи державних служб. Зважаючи на відмінності в потенціалі ризику, портфель проектів повинен являти собою комбінацію всіх трьох категорій. Тому важливий принцип формування ефективного портфеля цифрових проектів має полягати в об'єднанні напрямів інвестування коштів в інфраструктуру, системи підтримки функціонування організацій та перспективні аналітичні інструменти обробки великих обсягів даних.

Важливою особливістю цифрового розвитку у держсекторі є те, що інвестиції мають бути спрямовані на досягнення спільних цілей державних структур. Досить часто трапляються випадки неузгодженості між системами, технологіями, підходами до розробки програмного забезпечення та його впровадженням. Однією з причин є складність підтримки зв'язків між експертами в галузі інформаційних технологій та експертами, безпосередньо пов'язаними з експлуатацією даних систем. Розуміння основних проблем, а також розвиток необхідної довіри потребує певного часу та умов. Тому необхідно наголосити на важливості залучення різнобічних експертів, зацікавлених у процеси розробки цифрових державних проектів. Організації державного сектора все частіше розвивають власні цифрові проекти для досягнення цілей у багатьох галузях соціально-економічної діяльності, розглядаючи цифрові технології як основний драйвер перетворень і підвищення ефективності. Цифрові технології вже використовуються в багатьох державних організаціях, проте зараз необхідне розуміння того, як їх використання та розвиток цифрових проектів підвищить ефективність діяльності таких структур [6].

Впровадження новітніх технологій та інформатизація на їх основі державного сектору є найважливішим моментом у створенні організаційно-технологічної бази для підвищення ефективності інформаційного обслуговування населення, діяльності системи органів державної влади та місцевого самоврядування, використання та розвитку загальнодержавної інформації, інформаційно-комунікаційної інфраструктури та системи інформаційних ресурсів. Крім того, сучасний інструментарій інформатизації державного сектора має забезпечити створення ефективної системи узгодження інтересів та дій в інформаційній сфері між органами управління різних рівней, формування системи нормативного правового забезпечення процесів інформатизації з урахуванням їх специфіки, оптимізацію розв'язання державних завдань, включаючи мінімізацію транзакційних витрат з інформатизації в системі державного управління, постійний моніторинг розвитку відповідної інфраструктури та ринку інформаційної продукції та послуг.

В науковій літературі розвиток цифрових проектів у державному секторі розглядається за різними напрямками. Так, звертається увага на надання соціальних послуг за допомогою Інтернету та інших технологій. Більш широкий підхід розглядає такі аспекти, як вибір, дизайн, впровадження та використання будь-яких інформаційно-комунікаційних технологій у державному секторі. Ряд фахівців наголошують на необхідності досліджень цифрового розвитку в контексті відносин між конкретними державними організаціями та іншими сторонами, наприклад, приватними

підприємствами, громадянами, іншими організаціями. Крім того, цифровий розвиток може оцінюватися на основі тих функцій, які можуть здійснюватися на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Аналіз таких фаз, як присутність, взаємодія, транзакція, інтеграція або участь, сприяє розумінню еволюції та ефективності цифрового розвитку. Інший підхід у розумінні цифрового розвитку ґрунтується на оцінці організаційних змін, необхідних для впровадження цифрових технологій. Наприклад, інтеграція процесів безлічі організацій потребує значних змін у способі їх роботи та обміні даними.

Розглядаючи багатоаспектність цифрового розвитку в державному секторі, слід зазначити, що вона включає такі важливі елементи, як послуги, що надаються державними структурами в електронній формі, автоматизація внутрішніх операцій та взаємодій між різними структурами, інституційне середовище та правові рамки, що регулюють цифровий розвиток.

Складність розвитку цифрових проектів має оцінюватися як багатовимірне явище. Як зазначає більшість дослідників, для ефективного розвитку цифрових проектів необхідно провести зміни в організаційних процесах, методах роботи та інститутах, пов'язаних із досягненням проектів [9]. Важливою є оцінка доступності даних та цифрових технологій, а також їх особливостей.

Цифрові технології, безперечно, є одним із найважливіших компонентів підвищення ефективності державних структур. Найчастіше успіх реалізації тієї чи іншої проекту пов'язують із оцінкою складності технологій, і навіть потенційним ризиком їх використання. Однак це лише частина аспектів, які потрібно враховувати. Інші важливі моменти полягають у системі організації, і навіть у оцінці сумісності нових технологій із існуючими. У деяких випадках шлях розробки всієї системи з нуля є більш ефективним, ніж інтеграція нових елементів системи до вже існуючої архітектури. Такі аспекти особливо важливо враховувати у випадках, коли йдеться про інтеграцію чи обмін даними між кількома організаціями. І тут необхідно враховувати як технічні стандарти, так і сумісність інформаційних систем. У багатьох випадках проекти в галузі цифрових технологій потребують істотних змін в організаційних структурах та процесах. Найчастіше ці зміни безпосередньо не пов'язані з технологією, проте вони необхідні для досягнення переваг від реалізації проектів. Найчастіше організація, яка реалізує проект, немає можливості змінювати інституційні умови, що визначають успішність реалізації проекту. Проте формальні та неформальні інститути можуть істотно вплинути на результати. Соціально-економічні аспекти перетворень також мають значення для цифрового розвитку. Враховуючи масштаб та значущість проектів у галузі цифровізації держсектора, слід говорити про підвищену увагу до їх реалізації з боку різних груп. Звідси з'являються додаткові ризики. Крім того, негативний вплив на реалізацію проекту можуть мати економічна ситуація в країні чи окремому регіоні, а також соціальні, технологічні, демографічні та інші фактори. Одним із факторів неефективності того чи іншого проекту може виступати цифрова нерівність різних груп населення, що виявляється у диференціації цих груп у галузі доступу до технологій, навичок їх використання.

Прикладом того, як державні інновації можуть створюватися шляхом колективної участі громадян, державних організацій та приватних компаній є дослідницькі центри в країнах ЄС. Подібні ініціативи у сфері соціально-економічного розвитку спрямовані на вирішення проблем у місті чи регіоні. Важливо використовувати інноваційні підходи до прийняття рішень, пов'язаних із мережевою взаємодією. Нерідко це досягається з допомогою інструментів соціального спілкування. При формуванні відносин з громадськістю важливо дотримуватись принципа довіри, а також розуміти, що негативні наслідки ізоляції державних структур у умовах, що швидко змінюються, величезні. Майбутня участь громадян в управлінських процесах ґрунтується на розвитку взаємодій із застосуванням цифрових технологій. Використання громадянами засобів соціальної взаємодії, активність у цифровому просторі підвищують вимоги до участі та співробітництва з державними структурами. Тенденція до відкритості державних структур є унікальним набором проблем для більшості країн у сучасному світі. Досі зусилля держав зводилися до надання окремих даних, проте нинішнє становище вимагає організації роботи на основі великої кількості даних, що обробляються, розвитку спеціалізованих додатків для взаємодії. Використання інформаційних технологій є сполучною ланкою, що об'єднує всю сукупність об'єктів державного управління в інформаційній сфері і забезпечує інформаційну взаємодію органів влади і підвищує рівень якості здійснення державних послуг у сфері соціальних відносин.

Висновки

Державні структури приділяють особливу увагу цифровому розвитку, основними завданнями якого є надання громадянам та організаціям послуг із використанням сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій; розвиток технічної та технологічної основи становлення інформаційного суспільства; запобігання загрозам, що виникають в інформаційному суспільстві; розвиток навичок у галузі сучасних цифрових технологій. Успішне функціонування цифрової економіки неможливе без утвердження та дотримання принципів цифрового розвитку на державному рівні.

На відміну від приватного сектора, де цифрові технології розглядаються в основному як джерело конкурентної переваги, у державних структурах цифрові технології спрямовані створення суспільно справедливого управління. Процеси впровадження цифрових технологій у державне управління вимагають не тільки наявності потужного програмного забезпечення, але і залучення спеціалізованих команд цифрової трансформації, побудованих на рольовій моделі управління проектами.

Розвиток технологій в державному управлінні передбачає формування збалансованого портфеля проектів в галузі цифрового розвитку за умов ідентифікації і визначення рівнів градації ризиків, а пріоритетом при відборі того чи іншого проекту, насамперед має бути визначення його значення для суспільства в цілому.

Використання цифрових технологій у державному управлінні забезпечує вирішення комплексу завдань, зокрема комунікаційних, управлінських, освітніх, адміністративних, контрольних, дослідницьких, завдань електронного документообігу та діловодства, безпеки. Однак інформаційно-цифрові перетворення пов'язані не лише з отриманням переваг, але також із виникненням низки викликів та загроз, серед яких соціальна і цифрова нерівність, можливість маніпулювання суспільно значущими даними у приватних інтересах, обмеження доступу до інформаційних систем, тощо.

UKRAINSKA Larysa O.^{1*}, SHYFRINA Nadiia.²

^{1*} Doctor of Sciences in Economics, professor, professor of Public Administration and Economic Theory Department Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics; e-mail ukrainskalarisa@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-2500-0395

² PhD (Economics), Associate professor of Public Administration and Economic Theory Department Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics; e-mail runavi@i.ua; ORCID ID: 0000-0002-5079-5660

DEVELOPMENT OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN PUBLIC ADMINISTRATION

Goal. Generalization of the features of the use and development of digital technologies in public administration. **Method.** In the research process, general scientific methods of research, abstraction and specification were used; system analysis. **The results.** The development of information and communication technologies in the state sector is one of the main tasks of the socio-economic development of the country. Innovative and rational application of digital technologies will become the basis for the creation of a single economic and informational space. The foundations of the development of the digital economy in public administration are considered. **Scientific novelty.** Systematized tools of digital development in public administration; the complex of tasks regarding the use of digital technologies in public administration is substantiated; approaches to the formation of a balanced portfolio of projects in the field of digital development have been developed under the conditions of identification and determination of risk gradation levels. **Practical significance.** The implementation of recommendations on the comprehensive application of digital technology development tools in the public sector makes it possible to improve the quality of public administration.

Keywords: digital technologies; governance; socio-economic development; tools of digital development; digital team; competitive advantage

REFERENCES

1. Bernaziuk, O. (2017). Rol ta mistse tsyfrovyykh tekhnolohii u sferi publichnoho upravlinnia [The Role and Place of

- Digital Technologies in Public Administration]. *Informatsiine pravo*, 10. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/10/35.pdf> (Accessed: 07.07.2018) [In Ukrainian].
2. Konoval, V.O. (2016). Metodolohichni zasady elektronnoho uriaduvannia na mistsevomu rivni: poniattia, pryntsyipy, modeli ta peredumovy [Methodological Principles of E-Governance at the Local Level: Concepts, Principles, Models, and Preconditions]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, 2 (53), 1-8. [In Ukrainian].
 3. Kuibida, V.S., Karpenko, O.V., & Namestnik, V.V. (2018). Tsyfrovi vriaduvannia v Ukraini: bazovi definititsii poniatiino-katehorialnoho aparatu [Digital Governance in Ukraine: Basic Definitions of the Conceptual and Categorical Apparatus]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry prezidentovi Ukrainy. Serii "Derzhavne upravlinnia"*, 1, 5–10. [In Ukrainian].
 4. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 veres. 2017 r. № 649-r [On Approval of the Concept of E-Governance Development in Ukraine: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 20, 2017, No. 649-r]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, 78, St. 2402. [In Ukrainian].
 5. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 sich. 2018 r. № 67-r [On Approval of the Concept for the Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018–2020 and Approval of the Action Plan for its Implementation: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 17, 2018, No. 67-r]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, 16, St. 560, S. 70. [In Ukrainian].
 6. Tsyfrovi transformatsii v Ukraini: chy vidpovidaiut vitchyzniani instytutsiini umovy zovnishnim vyklykam ta yevropeiskomu poriadku dennomu? – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://eap-csf.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/Research_DT_PF_WG2_ua-1.pdf [Digital Transformations in Ukraine: Do Domestic Institutional Conditions Meet External Challenges and the European Agenda? – [Electronic resource]. – Available at: http://eap-csf.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/Research_DT_PF_WG2_ua-1.pdf]. [In Ukrainian].
 7. Shan, S., Wang, L., Wang, J., et al. (2011). Research on e-Government Evaluation Model Based on the Principal Component Analysis. *Information Technology and Management*, 12(2), 173–185. <https://doi.org/10.1007/s10799-011-0083-8> [1336].
 8. Wirtz, B. W., Weyerer, J. C., Thomas, M.-J., & Möller, A. (2017). E-Government Implementation: Theoretical Aspects and Empirical Evidence. *Public Organization Review*, 17(1), 101–120. <https://doi.org/10.1007/s11115-015-0330-2>.
 9. Chowdhry, B. S. (2013). Successful Transformation of ICT Graduate Program: A Role Model for Developing Countries. *Wireless Personal Communications*, 69(3), 1013–1023. <https://doi.org/10.1007/s11277-013-1061-8>.

Стаття надійшла до редакції: 8.12.2023
Received: 2023.12.8

УДК 338.658.3

ОСТРОВСЬКА Г.Й.^{1*}, ОСТРОВСЬКИЙ О.Т.²

^{1*} к.е.н, доцент, доцент кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, e-mail: h.ostrowska@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9318-2258

² здобувач вищої освіти кафедри комп'ютерно-інтегрованих технологій, іменний стипендіат Верховної Ради України, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, e-mail: homesasha1@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0109-3758

УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Мета. Метою наукової розвідки є поглиблення методологічних і прикладних засад управління знаннями в умовах розвитку інтелектуалізації та цифровізації промислових підприємств. **Методика.** Методологічною основою наукової статті є комплекс теорій і концепцій, що сприяють повноцінному розумінню змісту процесу управління знаннями на підприємстві в умовах сучасності: теорії економіки знань, підприємництва, інституціоналізм, мікроекономічна теорія управління знаннями, теорія отримання нових знань; концепція інформаційного суспільства; концепція інтелектуального капіталу; концепція соціального капіталу. Основою застосування методології є системний аналіз як науковий метод дослідження функцій управління знаннями на підприємствах. В процесі дослідження використовувалися кількісні та якісні методи збору та аналізу даних та інформації; методи ситуаційного аналізу та синтезу; порівняльного аналізу; системний та інтеграційний підходи. **Результати.** Окреслено важливу роль управління знаннями у створенні конкурентних переваг, підвищенні цінності підприємств та забезпеченні їхнього довгострокового сталого розвитку. Запропоновано нове розуміння сутності категорій «управління знаннями промислового підприємства» й «система управління знаннями промислового підприємства». Здійснено теоретичне узагальнення концепції управління знаннями промислових підприємств. Охарактеризовано нові тенденції в системі управління знаннями, що ґрунтуються на синергічному зв'язку між технологічними складниками та поведінковими аспектами в менеджменті. **Наукова новизна** полягає в удосконаленні методології та концепції цілісної системи управління знаннями та методичного забезпечення її ефективного практичного застосування. Обґрунтовано впровадження системи управління знаннями в умовах інтелектуалізації та цифровізації, що покращує процеси накопичення знань, інтегрує знання у сферу діяльності підприємства та забезпечує обмін знаннями між працівниками та ключовими стейкхолдерами. Визначено сучасні інструменти управління знаннями, що уможливають інтелектуалізацію та якісну цифровізацію підприємств. Розроблено рекомендації щодо вдосконалення управління знаннями в умовах промислових підприємств, а також запропоновано механізми їх практичної реалізації. **Практична значимість одержаних результатів.** Розробки та рекомендації авторів можна використовувати з метою розвитку інтелектуального потенціалу підприємств задля збільшення економічної доданої вартості за рахунок приросту організаційних знань.

Ключові слова: організаційні знання; управління знаннями; система управління знаннями; інструменти управління знаннями; модель; інтелектуалізація; цифровізація; інтелектуальний капітал.

Постановка проблеми

«Ми знаходимося на початку глобальної трансформації, яка характеризується конвергенцією цифрових, фізичних і біологічних технологій таким чином, що змінює як світ навколо нас, так і саме наше уявлення про те, що означає бути людиною. Однією з головних особливостей четвертої промислової революції є те, що вона не змінить те, що ми робимо, вона змінить те, ким ми є»
Клаус Шваб,
засновник і постійний президент
Всесвітнього економічного форуму

Увага наукової спільноти все частіше фокусується на глибшому осмисленні та новому наповненні економічних і соціальних процесів, пов'язаних з переходом людства в епоху постіндустріального розвитку суспільства з його імперативами знань та компетенцій – це формує нові вимоги до якості компетентності персоналу, рівня культури соціальних груп та соціуму загалом, проектування соціальних відносин на провідних принципах моралі, побудові бізнес-відносин у парадигмі кооперативної конкуренції, в якій партнерство та конкуренція знаходять розумне поєднання. Водночас сьогодення підтверджує якісні зміни, що відбуваються в економічних процесах.

По-перше, сучасна економіка характеризується, з одного боку, глобалізацією та прискоренням бізнес-циклів, що підвищують рівень невизначеності, в умовах якої підприємства повинні приймати рішення, а з іншого – зростаючою позитивною різницею між ринковою вартістю успішних суб'єктів господарювання та їхньою балансовою вартістю. У провідних компаніях світу частка вартості нематеріальних активів сягнула 80 %, основу яких формує інтелектуальна власність та людський капітал (знання, кваліфікація, досвід і творчий потенціал працівників). Назвемо при цьому основні чинники, які дають змогу підприємствам створювати високу додану вартість та формувати динамічні конкурентні переваги на хаотичних і непрогнозованих ринках: позиціонування товарів і послуг, потребу в яких споживач усвідомлює тільки з їхньою появою; ефективна структура, основана на творчому підході до побудови такої бізнес-моделі, до якої інші підприємства ще не дійшли; адаптивність – зміна та перебудова підприємства відповідно до змін ситуації на ринку, передбачаючи їх; висока швидкість реагування на зміни.

По-друге, в умовах стрімкого розвитку загального інформаційного простору гігантські корпорації поділяються на відокремлені самоврядні структури та інтегруються в єдине ціле за допомогою інформаційних технологій. Окрім того, широкого поширення набувають нові моделі, в рамках яких змінюються традиційні уявлення про межі організації – в першу чергу, за рахунок суттєвого розширення кооперації між конкурентами, постачальниками й споживачами. Об'єднання компетенцій, професійних знань і досвіду партнерів дає змогу швидко та якісно реалізувати будь-яку функцію / бізнес-процес в глобальному масштабі. Розвиток інформаційних мереж сприяє також прискоренню взаємодії партнерів, більш ефективному використанню знань всіх учасників партнерських відносин.

По-третє, знання завжди були важливим фактором інтелектуального і економічного розвитку, але саме в останні роки змінився процес отримання нового знання: інновації торкнулися безпосередньо інноваційного процесу. Кардинально оновилися інструменти, за допомогою яких створюються, поширюються і використовуються знання. Нові засоби обробки, пересилання інформації, розподілені інформаційні мережі зробили рутинними більшість процедур. У цих умовах розвиваються нові управлінські технології та підходи в менеджменті, зокрема когнітивний менеджмент.

По-четверте, радикальні зміни в організації великого промислового виробництва, що відбулися з часів Ф. Тейлора і Г. Форда, видозмінили не лише способи та форми діяльності, але й уявлення про розвиток персоналу. За цих умов підприємству стає все важче залучати й утримувати висококваліфікованих і талановитих працівників. Більш того, горезвісна «текучка» означає не просто додаткові витрати на пошук і навчання нових співробітників, а й втрату людського капіталу – унікальних компетенцій, знань і досвіду.

Четверта промислова революція привносить до інформаційного суспільства нові інструменти життєдіяльності – цифрові технології як наслідок глобальної науково-технічної революції, значно прискорює процес створення та накопичення знань. Управлінню знаннями у сенсі відводиться особлива роль – вона визначає швидкість генерування прогресивних ідей і ефект від їх реалізації.

Внаслідок стрімкого розвитку мережевих форм роботи й оцифрування різних видів інформації, що уможлиблює перетворення їх на товар, предмет споживання, експонентно зростає рівень кодифікованих (систематизованих, формалізованих) знань та відбувається акумуляція їх запасів. При цьому кодифікація знань сприяє конвергенції, взаємопроникненню різних сфер компетенцій, зниженню втрат знань і збільшенню швидкості обороту їх запасів. В економіці найбільшого значення набувають інноваційні системи, що використовують знання як економічний ресурс, на базі якого створюються нові ресурси. Навчання стає в центрі діяльності будь-якої організації або індивідуума, включаючи навчання практикою, навчання використанням знань,

навчання спілкуванням. Поширюються мережеві форми організації. Критично важливими для досягнення успіху навичками є ініціатива, творчість, обговорення та вирішення проблем, відкритість до змін, що передбачає довіру як основу взаємин.

Сучасне економічне середовище потребує від промислових підприємств якісного управління діяльністю та постійного підвищення конкурентоспроможності власної продукції, що залежить від здатності формування конкурентних переваг і забезпечення їхнього розвитку. В такому середовищі функціонування знань є стратегічним ресурсом, здатним забезпечити підприємству необхідні переваги. В результаті зростає роль інформації та знань, а тому, відповідно, підвищується й актуальність проблеми розвитку інтелектуальних ресурсів підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематику управління знаннями започаткували фундаментальні дослідження закордонних вчених, таких як: Р. Аккоф, Г. Беккер, К. Вїнг, Д. Сноуден, Т. Девенпорт, Л. Прусак, Т. Стюарт, П. Друкер, П. Ромер, П. Сенге, І. Нонака, Х. Такеучі, М. Поляні, К.-Е. Свейбі, Д. Амідон, Л. Едвінссон, Дж. Харрінгтон, Р. Уїльямс та ін. Завдяки науковим доробкам цієї плеяди вчених сформовано теоретико-методологічну платформу управління знаннями: викладено суть феномена «управління знаннями», розкрито системний підхід до управління знаннями, запропоновані технології та моделі ефективного управління знаннями, показано прямий зв'язок знань та інноваційної діяльності компаній.

Дослідницьку та практичну сферу управління знаннями кристалізували сучасні українські та закордонні науковці. З метою подальшого розвитку цього актуального напрямку, авторами [1] розроблено концепцію управління знаннями промислових підприємств. В роботах [2–3] запропоновано домінуючі методи та моделі управління знаннями, розвинута наукова позиція щодо пріоритетів побудови інтелектуальної організації, здатної створювати та примножувати нові знання. Переважаючою є позиція щодо важливості креативності, математичних та аналітичних навичок, базового розуміння технологій та знань в процесі міжособистісної комунікації.

Низка науковців [4], вивчаючи специфіку управління інформацією в умовах четвертої промислової революції, довели, що передача та обмін знаннями між співробітниками компанії сприяють розвитку нових компетенцій та вдосконаленню існуючих. Колективом авторів [5] сформовано систему управління розширеним відтворенням новітніх знань, розвинуто систему управління талантами та побудовано алгоритм формування системи мотивації на підприємстві в контексті обміну знаннями. Слід погодитися з твердженням авторів дослідження [6], що цифрові технології можуть використовуватися для полегшення обміну знаннями та прийняття рішень шляхом покращення координації та комунікації, а також впливати на продуктивність праці в організаціях. На особливу увагу заслуговує робота [7], де вченими розроблено інтегративну модель управління знаннями в умовах цифровізації діяльності компаній. У цьому контексті дослідниками [8] за допомогою авторської моделі емпіричних оцінок побудовано алгоритм відтворення організацій в умовах нестабільного середовища за допомогою нових цифрових систем управління знаннями. При цьому в роботі [9] обґрунтовано ефективність технологій продукування знань на основі веб-сервісів. Новий підхід до управління знаннями, заснований на онтології алгоритму штучної нейронної мережі для автоматичної класифікації та пошуку документів, що зберігаються у величезних масивах онлайн-патентів розробили тайванські дослідники [10].

Незважаючи на значні досягнення світової економічної думки, деякі теоретико-методологічні проблеми щодо управління знаннями є дискусійними та потребують подальшого обґрунтування й уточнення.

Формування цілей статті

Поглиблення методологічних і прикладних засад управління знаннями в умовах розвитку інтелектуалізації та цифровізації промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження

Необхідність активізації інноваційних процесів на підприємствах для забезпечення їхніх конкурентних переваг у довгостроковій перспективі актуалізує пошук ефективних способів вирішення проблем створення та використання організаційних знань. Управлінню цими процесами на рівні підприємства присвячено розділ сучасного менеджменту – управління знаннями (УЗ). Інтелектуальний капітал створює основну вартість для акціонерів підприємства, а компетентність його менеджменту визначається якістю управління цими невідчутними активами. Кваліфіковане управління знаннями забезпечує принципово нові переваги в конкурентній боротьбі, оскільки дає змогу використовувати недоступні для більшості ринкових агентів сигнали про перспективні технології, майбутні потреби та попит.

На даний час сформувалися дві концепції управління знаннями. Перша, вельми популярна до недавнього часу, розвивалася в руслі ідей інформаційного ланцюга формування цінностей. У ній ключовими компонентами, які зумовлюють бізнес-процеси на підприємстві, вважаються технологічні системи, а люди розглядаються як пасивні процесори, які використовують «кращу практику», архівовану в інформаційних базах даних. Ця концепція позитивно сприймалася так званим старим світом бізнесу з його передбачуваністю навколишнього середовища та фокусуванням на оптимальній і прогнозованій економічності. Водночас системи інформації та контролю використовуються для досягнення підприємством результатів, побудованих на кращих практиках, які й забезпечують високу ефективність.

У «новому світі бізнесу» високою є роль невизначеності. Це світ, в якому переглядається буквально все, в тому числі концепція того, як треба робити справу. Для нового розуміння проблем потрібний потенціал, який враховує умови мінливого навколишнього середовища. Найбільш важливо тепер не «робити справу правильно», а «робити правильну справу». Відповідно до цього, ключовими компонентами стають людські системи, які неперервно взаємодіють на передових лініях із зовнішнім середовищем і володіють багатим розумінням його складності та змін. «Краща практика» не застосовується без активного аналізу людьми, які змінюють ситуацію сьогодні і на майбутнє. Інакше кажучи, логіка успіху в минулому не транслюється автоматично в логіку успіху за нових умов. Часто інтерпретація інформації, а також надання їй сенсу і вироблення суджень є важливішими за її обсяг, отже, при прийнятті будь-яких рішень такі чинники як інтуїція, погляди та інновації є важливими.

Висновок з аналізу двох концепцій полягає в тому, що управління знаннями підприємства має базуватися на синергії між потенціалами інформаційних технологій, нововведень і творчості людей. Передові інформаційні технології повинні включати все більше «програмованих» завдань, які раніше традиційно виконували люди. Звільняючись від рутинних операцій, люди починають виконувати завдання, які вимагають інтуїції та людської взаємодії, тобто робити те, що поки що є недоступним для комп'ютерних технологій.

У цьому контексті зазначимо, що основою ефективного практичного застосування концепції управління знаннями стали самонавчальні організації. Їх кількість постійно зростає як у світі, так і в Україні [3].

Серед широкого кола думок щодо поняття «управління знаннями» не досягнуто однакості – наукові підходи щодо цієї проблеми різняться залежно від автора та наукової школи. Проте можна виділити три основні:

- техноцентричний підхід. За цього підходу увага акцентується на технології, ідеальним у цьому сенсі є підприємство, що поєднує знання й технологічні новинки;
- організаційний підхід. Тут йдеться про пошук такої організаційної структури, за якої підприємство могло б найкращим чином поширювати та використовувати знання;
- «екологічний» підхід. Основна ідея цього підходу полягає у взаємодії людей, знань, технологій та чинників зовнішнього впливу як складної адаптивної системи (на зразок природної екосистеми).

Вибір підходу до визначення управління знаннями залежить від самого підприємства: виду діяльності, технології виробничого процесу, ментальності працівників, якості організаційної культури тощо.

На нашу думку, управління знаннями підприємства – це концепція стратегічного управління, яка спрямована на нагромадження та ефективне використання інтелектуального потенціалу на основі методів управління та нових інформаційних технологій задля збільшення або створення цінності підприємства та забезпечення принципово нових конкурентних переваг [1].

До основних завдань, які стоять перед менеджерами з управління знаннями, належать: формування корпоративної культури та сприятливого клімату для обміну інформацією на підприємстві; виявлення неявних знань, носіями яких є працівники підприємства; сприяння просуванню та підтримці спільного використання знань; забезпечення балансу між доступністю та конфіденційністю знань (інформації) підприємства; формування інфраструктури, що сприяє обміну знаннями; створення захищеної від стороннього доступу системи зберігання знань підприємства та забезпечення до неї вільного доступу для працівників підприємства.

Оскільки знання є одним з найважливіших факторів створення цінності в процесі інтелектуалізації та цифровізації вітчизняних промислових підприємств, керівництву необхідно впровадити систему управління знаннями та навчитися ефективно ними управляти.

Здійснимо спробу розробити модель системи управління знаннями промислового підприємства для забезпечення унікальних конкурентних переваг на ринку.

Система управління знаннями є підсистемою підприємства, яка інтегрує, підтримує діяльність інших підсистем підприємства, наприклад, системи управління якістю, інформаційно-комунікаційної системи, систему контролінгу тощо. Ця система інтегрує та підтримує, так само, як і підтримується системами стратегічного управління, управління людським капіталом, маркетингового управління, управління фінансами, управління логістикою, операційного управління тощо.

Система управління знаннями забезпечує постійне нарощування інтелектуального капіталу підприємства, вартість якого в деяких випадках перевищує вартість матеріальних активів. За даними Gartner Group, вже сьогодні система управління знаннями здатна збільшити продуктивність підприємства як мінімум на 20 %. Але для цього більшість підприємств мають вирішити проблему браку необхідних знань у потрібний момент для забезпечення своєї конкурентоспроможності. На жаль, результати досліджень показують, що менеджмент вітчизняних підприємств має занадто загальне уявлення про саму концепцію управління знаннями та, відповідно, не володіє технологіями її впровадження.

З огляду на авторський підхід, система управління знаннями є процесом формування, розвитку та ефективного використання інтелектуального потенціалу підприємства на основі інтеграції людського фактору, корпоративної культури та інформаційних технологій з метою збільшення або створення цінності підприємства та досягнення принципово нових конкурентних переваг [1].

Таким чином, формування системи управління знаннями сучасних промислових підприємств передбачає наявність таких ключових детермінант: людські ресурси (співробітники, їх творчий та професійний потенціал), процеси (алгоритми пошуку, накопичення, сортування, обробки, поширення, обміну та зберігання знань); організаційна структура, що здатна перетворювати індивідуальний досвід у продукти й послуги, сприяти просуванню та підтримці спільного використання знань; інформаційна інфраструктура й технології (передбачається наявність таких технічних і програмних засобів, які б сповна задовольнили потреби системи управління знаннями підприємства); корпоративна культура (культура окремих працівників та підприємства загалом). Лише за умови тісної взаємодії, ці елементи забезпечують успішне функціонування вказаної системи.

Найбільш серйозною перешкодою може бути організаційна культура, яка не готова до обміну знаннями та не підтримує його. Компанії повинні заохочувати прагнення співробітників до обміну знаннями, дозволити їм робити помилки – з соціальної точки зору, розробити механізми виявлення та фіксації знань, способи вимірювання та оцінки знань, а також надати зручну для обміну ІТ чи іншу інфраструктуру – з технічної.

Розроблена модель системи управління знаннями (рис. 1) враховує особливості промислового підприємства, має модульну основу (цільовий, управлінський, організаційний, технологічний та результуючий блоки).

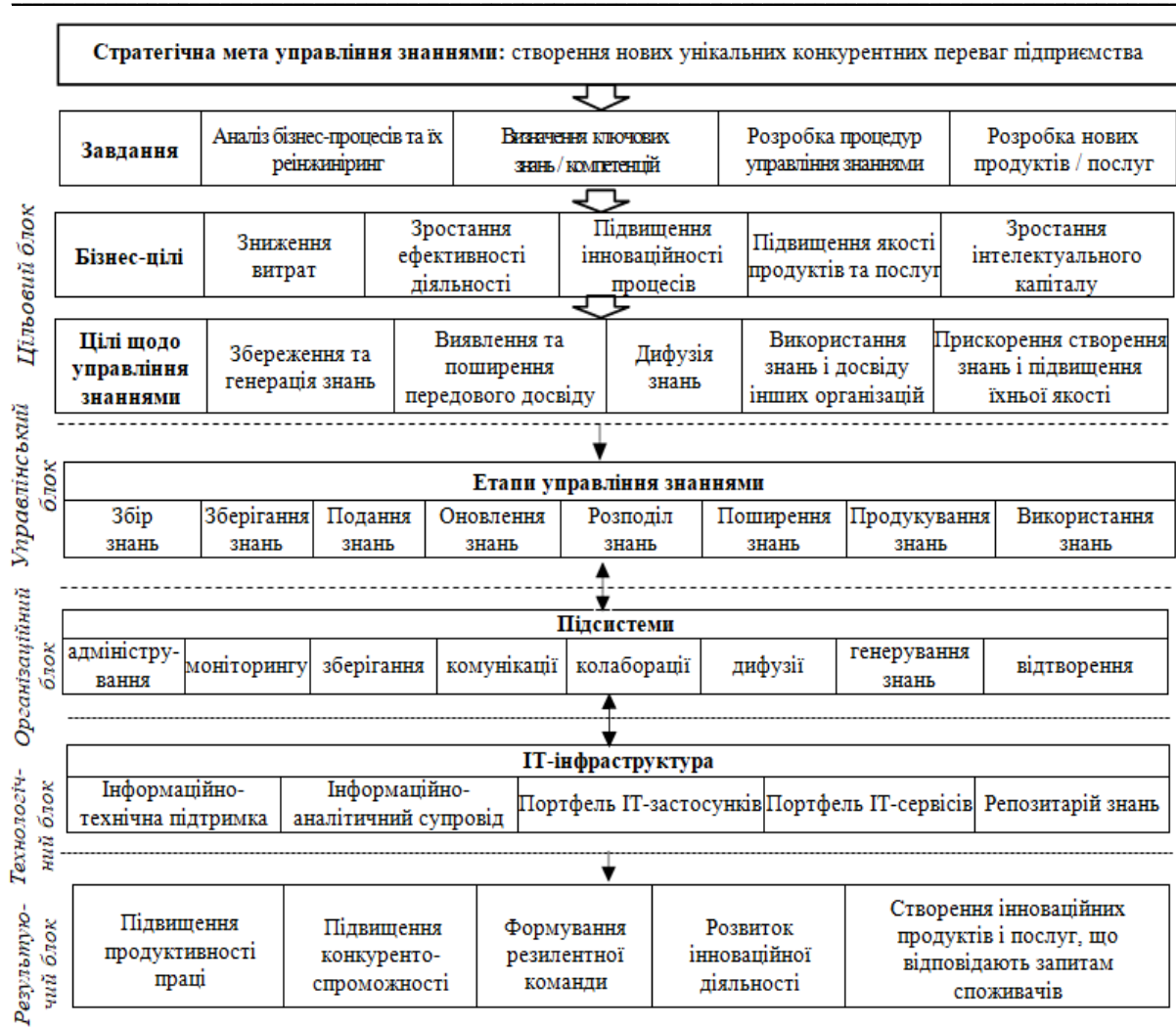

Рис 1. Модель системи управління знаннями промислового підприємства

Вказана модель заснована на групі базових принципів: стратегічна ясність у сфері знань; придбання та використання критично важливих знань для підприємства в даний час та в перспективі; ідентифікація носіїв знань; зацікавлені особи та структури; забезпечення доступу до знань; зручний та швидкий пошук; заохочення авторства; спільна робота та доступ до компетенцій; розподіл доступу та інформаційна безпека; модульність; інтегративність; комплексність; адаптивність; максимальна залученість; прозорість та відкритість; здорова конкуренція.

Використання системи управління знаннями на підприємстві підтримує основну тенденцію цього управління – прагнення до новаторського мислення, при цьому вирішення проблем потребує наявності правильної організаційної культури та культури знань, а також довіри співробітників до системи управління знаннями. Питання довіри до вказаної системи розглядається у роботі [11]. Автори, досліджуючи успішність впровадження системи управління знаннями в китайських компаніях, підійшли до питання «Що підтримує впровадження системи управління знаннями та збереження знань у актуальному стані?» з позиції соціальних відносин. Згідно з результатами досліджень, до активного використання вказаної системи працівника спонукає корисність контенту всередині неї, додаткові бонуси від підприємства, а також відносини в колективі. Дослідники з'ясували: якщо у колективі дружні довірчі відносини між колегами, то співробітники охоче діляться знаннями та навчають інших, зокрема, за допомогою системи управління знаннями.

Одними з найважливіших ланок системи управління знаннями є інформаційна інфраструктура та її інтерактивна складова. Бази знань включають унікальні знання фахівців – знання людського інтелекту, ноу-хау, секрети ведення бізнесу, знання штучного інтелекту [12].

Інструменти управління знаннями сучасного підприємства можна поділити на дві підгрупи: техніко-і людино-орієнтовані. Перші спрямовані на формалізацію знань. Другі – включають інструменти для комунікації, вікі-технології, управління компетенціями, використання форм спільної роботи тощо.

В умовах сьогодення широкого розвитку набувають елементи автоматизації, експертні системи підтримки управлінських рішень та штучний інтелект. Четверта промислова революція сприяла появі різноманітних цифрових систем та сервісів, таких як: інтелектуальні датчики, кіберфізичні системи (CPS), Інтернет речей (IoT), Інтернет послуг (IoS), великі дані та аналітика, доповнена реальність (AR), автономні роботи, адитивне виробництво (3D-друк) та хмарні обчислення. На даний час великі корпорації трансформують моделі управління даними. Розглянемо основні тенденції цього процесу.

Одна з ознак старту цифровізації на підприємстві – поява в її штаті фахівців з Data Science. Наявність дослідників даних прискорює внутрішні процеси, пов'язані з аналізом, і компанія має всі підстави для того, щоб залучити математиків, інтегрувати їх в окремі підрозділи або створити єдину службу Data Science, що працює за сервісним принципом.

Деякі підприємства віддають перевагу готовим програмним рішенням. Інші – створюють власні IT-підрозділи, основною метою яких є розробка програмних продуктів у сфері трансформацій систем управління, створення систем інтегрованого планування, моделювання, оптимізації процесів, формування систем управління знаннями тощо.

Однією з тенденцій у сфері управління знаннями є застосування неймереж. В останнє десятиліття з'явилася кардинально нова їхня архітектура, що дає змогу вирішувати найскладніші завдання, пов'язані з переробкою та аналізом розрізнених, неструктурованих знань [10]. Дана система управління знаннями дає змогу в процесі створення нового продукту чи виробництва уникнути дублювання вже існуючих технологій чи порушення чужих патентів та прав інтелектуальної власності.

Поява нових програмних продуктів, заснованих на засадах штучного інтелекту, створює необхідність навчання керівників сучасних підприємств основ роботи з ними. Сьогодні ринок освітніх послуг пропонує різноманітні курси, сфокусовані на розвитку цифрових компетенцій.

Процес модернізації управлінської структури підприємств супроводжується тенденцією оцифрування неявних знань. Усі знання компанії мають бути оцифровані – як явні, так і неявні. Останні йдуть з організації разом із працівниками, тому потребують оцифровки для подальшого застосування іншими фахівцями.

Ще одним напрямом цифровізації систем управління знаннями у сучасних компаніях є пошук знань з урахуванням семантики. Можливості цієї тенденції дають змогу в величезних масивах даних знайти саме те, що мав на увазі суб'єкт пошуку (керівник, співробітник, постачальник або споживач).

Зазначимо, що в умовах становлення постіндустріального суспільства знання стають основним фактором конкурентоспроможності підприємств та новим об'єктом управління, що забезпечує стійку конкурентну перевагу підприємств. Світовий досвід характеризується різноманітністю систем управління ними. Серед найпопулярніших інформаційних систем управління знаннями такі: iSpring Learn, Mirapolis LMS, ShareKnowledge, Teachbase, WebTutor, Docebo, Unicraft, e.Queo, eTutoriumLMS тощо. Водночас компанії самі визначають, які аспекти системи управління знаннями включати в практику свого функціонування, виходячи зі специфіки діяльності та країни розміщення.

Використання сучасних цифрових систем управління знаннями може суттєво підвищити ефективність роботи підприємства в нестабільному економічному середовищі та забезпечити її конкурентоспроможність у довгостроковій перспективі. Завдання формування сучасних цифрових систем управління знаннями вимагає від підприємств стратегічного підходу, що має стати частиною корпоративної стратегії [13].

З метою ідентифікації методів та інструментів управління знаннями підприємств, які можна використовувати для кращої організації та управління особистими чи професійними знаннями, пропонуємо згрупувати їх за етапами управління знаннями (табл. 1).

Таблиця 1

Інструментарій управління знаннями підприємства

Етапи УЗ	Інструменти	Характеристика
Збір знань	Управління особистими знаннями	Сучасні допоміжні інструменти: метод Zettelkästen, Logseq, Onenote, Google Alerts, бот Give me five, Article galaxy, LinkedIn, Obsidian, особиста карта та база знань, каталог книг в Excel тощо.
	Метод «мозкового штурму»	Застосовується для збору знань, ідей, необхідної інформації з подальшим генеруванням його у базі знань.
	Карта знань	Основні методи: опитування працівників; спостереження за поточним робочим процесом; аналізування обсягу інформації, що передається комп'ютерними мережами в межах підприємства; вивчення внутрішніх документів.
Зберігання знань	Механізм захисту для забезпечення: збереження та достовірності документів, протоколювання дій користувачів.	Складові захисту інформації: технічна, інженерна, правової форми захисту інформації.
	Система класифікації	Ця система має відповідати таким вимогам: бути підзвітною, гнучкою, зрозумілою та простою у використанні.
	Tetra	Популярне програмне забезпечення для баз знань, яке дозволяє компаніям створювати централізоване сховище своїх колективних знань, до якого легко отримати доступ у Slack.
	EdApp	Використовує хмарну технологію, що означає, що бізнес-знання будуть зберігатися і доступні в цій системі управління навчанням за допомогою настільних комп'ютерів, планшетів та мобільних пристроїв.
Подання знань	Моделі щодо подання знань: універсальні, спеціалізовані, метадані	Базуються на таких методах, як: матриця рішень і оператори; фрейми і сценарії; семантична мережа та концептуальні графи; об'єктно-орієнтована й об'єктно-структурована мова; логічна модель.
	«Організаційні жовті сторінки»	Характеризується створенням мережі контактів щодо обміну знаннями, можливістю пошуку конкретних знань, швидким доступом до необхідної інформації, ефективним використанням знань, що зберігаються на підприємстві, простотою використання, постійним оновленням та якісною системою захисту інформації.
	«Збалансована система показників»	Ця методика формує стратегічне бачення на основі кількісних та якісних показників вимірювання ефективності діяльності підприємства.
	Карта розуму (Mind map, карта думок, пам'яті)	Діаграма, яка демонструє структурування та класифікацію ідей, водночас є допоміжним засобом під час навчання, розв'язання проблем та прийняття рішень.
Оновлення знань	Капіталізація досвіду	Процес, за допомогою якого досвід ідентифікується, підтверджується та документується, що призводить до засвоєння та ідентифікації найкращих практик.
	Guru	Гнучке рішення щодо доставки інформації для команд за запитом і в контексті.
	Брифінг і дебрифінг	За командної роботи брифінгами доречно користуватися для надання співробітникам нової інформації, дебрифінгами – для інформування менеджерів у контексті прийняття рішень.
	Групове тренування	Діалоговий процес між колегами-професіоналами в контексті практики розширення, оновлення та вироблення нових навичок, ідей.
	Stack Overflow for Teams	Ефективний інструмент для управління знаннями в стилі запитань і відповідей.

Етапи УЗ	Інструменти	Характеристика
	Notion	Потужна універсальна програма, яка дає змогу командам організувати та співпрацювати над різними типами інформації.
	Coda	Платформа, орієнтована на співпрацю, яка поєднує в одному інтерфейсі ключові функції документів, електронних таблиць, баз даних і інструментів управління проектами.
	Crowd Wisdom, Trainual, Bridge	Ці інструменти використовують найкращі технології онлайн-навчання, щоб допомогти керівникам стимулювати зростання співробітників і розвиток знань, а також забезпечити багатий досвід навчання для команди.
Поширення знань	Фасилітація	Організація командної роботи щодо планування спільної діяльності, досягнення консенсусу, вирішення проблем у групі. Фасилітатор – людина, яка володіє навичками та техніками для підтримки групи [14].
	Каскадування знань	Цей метод доцільний для видобування знань експерта декількома службовцями, який, в міру своєї зайнятості, не в змозі передати свої знання великій кількості службовців.
	Storythinking, організаційне навчання та менторство	Storythinking – це поєднання переконливого повідомлення та критичного мислення, що полягає в передачі історій за допомогою візуалізації [15].
	Навчання «рівний/рівному»	Цей метод сприяє обміну знаннями в процесі міжгрупової (міжкомандної) взаємодії.
	Світове кафе	Сучасна фасилітаційна техніка проведення зборів, конференцій, стратегічних сесій, громадських обговорень, що дає змогу учасникам висловитися, обмінятися досвідом і, на основі групування кількох точок зору, знайти дійсно нестандартне рішення.
	Help Scout	Повна платформа для управління спілкуванням із клієнтами.
	TallyFox Tallium	Переваги інструменту: унікальний обмін знаннями та управління контентом; екосистема бізнес-знань; безпечна приватна хмара з кількома рівнями прав доступу; спільна робота з експертами; контент з рейтингом колег та фільтри таксономії.
Продуктування знань	Веб-сервіс продуктування знань	Data cleaning – видалення завідомо неправильних даних (шумів); Data integration – комбінація і об'єднання кількох витоків даних; Data selection – вибір даних, які є релевантними до завдання аналізу; Data transformation – подання даних у формі, приданій для вилучення знань за допомогою методів інтелектуального аналізу; Data mining – процес використання інтелектуальних методів з метою вилучення знання з даних; Pattern evaluation – процес вибору значущих і корисних для інтелектуального аналізу патернів і шаблонів даних у контексті вилучення знань; Knowledge presentation є процесом представлення видобутих даних і знань користувачеві. Серед поширених систем: ObjectGlobe, TSIMMIS, Garlic, SIMS тощо.
Використання знань	База знань	Використання знань можливе за допомогою ІТ-методів: система динамічного управління документами, суспільна (соціальна) мережа, блог, віртуальний простір – як критерії інформаційної ефективності.
	Віртуальний тімбілдінг	Налагодження зв'язків на робочому місці в віддаленій ролі; співпраця / комунікація; мораль на робочому місці; позитивне робоче середовище; підвищення продуктивності, культура віддаленої роботи.

Таким чином, управління знаннями підприємства диференціюються за такими аспектами [16]:

- у центрі управління знаннями завжди перебуває людина – носій і творець знань, які вона генерує, поширює та застосовує через призму свого особистісного світогляду, ідеологічних переконань, цінностей, національних традицій та звичаїв, вмінь, інтуїції, власного рівня освіти, теоретичних надбань і практичного досвіду, професійних навичок та ділових і соціальних контактів;
- управління знаннями є важливим інструментарієм щодо актуалізації потрібних знань для системи управління використанням інтелектуального потенціалу підприємства в теперішньому і майбутньому часі;
- управління знаннями дає змогу, на основі сучасних ІТ, концентрувати увагу на потоках важливої інформації про внутрішнє і зовнішнє середовища підприємства, з метою її оброблення, систематизації та подальшого перетворення на організаційні знання для здобуття конкурентних переваг;
- процес упровадження системи управління знаннями та оцінювання його ефективності має ґрунтуватися на усвідомленні концептуальних положень і наукових підходів та гармонійно інтегруватися в систему управління використанням інтелектуального потенціалу промислових підприємств.

Результативний менеджмент капіталізації знань повинен передбачати ключові інтереси інтелектуалів та стратегічних цілей підприємства. Тому процес нагромадження новітніх знань, їх трансфер та застосування є передумовою ефективного управління інтелектуальним потенціалом.

Рекомендації щодо найкращих практик управління знаннями:

- використання правильної платформи управління знаннями;
- включення декількох форматів інтерактивного контенту;
- формування легкодоступної для пошуку бази знань;
- збір та обмін внутрішніми знаннями для створення нових знань;
- долучення керівників вищої ланки до управління знаннями та доведення до співробітників думки, що нове рішення буде корисним для них особисто;
- стимулювання обміну знаннями;
- вимірювання використання бази знань співробітниками та оцінювання її успіху й вдосконалення;
- використання навчальних інструментів у програмі. Покрокові інструкції щодо нових процесів та інструментів. Документація програмного забезпечення, до якої персонал може отримати доступ у будь-який час. Бази знань у межах інструментів, які вже використовує команда;
- створення стандартного формату документів, зручного в перегляді;
- перетворення знання та мудрості співробітників на корисний ресурс для кожного.

Одним із основних напрямів діяльності в сфері управління знаннями підприємства є розробка стратегій обміну інформацією. Цей процес передбачає поширення знань усередині підприємства між окремими людьми, підрозділами, функціональними блоками.

Практичні рекомендації щодо стимулювання обміну знаннями на підприємстві:

- відзначення членів команди, які діляться своїми знаннями під час командних зустрічей (якщо на підприємстві є внутрішня система нагород, доцільно додати категорії для практики управління знаннями та обміну знаннями);
- включення такого виду діяльності, як обмін знаннями, в посадові інструкції або КРІ співробітників, щоб вони зрозуміли, що за досягнення в обміні знаннями буде винагородження;
- додавання обміну знаннями до таблиць оцінювання своїх співробітників як важливого критерію для отримання бонусів або частки прибутку.

Управління знаннями є неперервним органічним процесом, який активізує інтелектуальний потенціал підприємства. Застосовуючи найкращі практики управління знаннями, можна не лише надати працівникам інструменти, необхідні для виконання роботи, але й можливість відігравати центральну роль у створенні та обміні знаннями.

Висновки

Згідно сучасних тенденцій досліджень у галузі управління знаннями можна виділити такі напрями: розвиток концепції управління знаннями, системи управління знаннями, вивчення та пошук інструментів управління знаннями. У розвитку концепції управління знаннями активно

досліджується зв'язок інжинірингу знань та інновацій, що породжуються суб'єктами господарювання, а також вплив управління знаннями на ефективність підприємств загалом. Зазначається, що використання управління знаннями всередині підприємства сприяє зростанню творчості та креативності серед співробітників. Наголошується, що для грамотного впровадження та підтримки управління знаннями на підприємстві необхідний грамотний лідер, належним чином методологічно підготовлений.

У процесі дослідження науково обґрунтовано розвиток системи управління знаннями на промислових підприємствах, запропоновано модель та методику її впровадження, ефективність якої підтверджена в діяльності промислових підприємств, що показує її життєздатність та масштабованість. Використання системи управління знаннями підприємства позитивно впливає на новаторські ідеї та ефективність. Однак лише технічних засобів недостатньо, тому соціальні чинники, зокрема, відносини між колегами та настрій у колективі, впливають на обмін знаннями й використання системи більшою мірою, ніж технічна зручність систем управління знаннями. Крім того, для адміністрування та підтримки знань у вказаній системі також потрібні лояльні та готові до обміну знань працівники.

У розробці моделі системи управління знаннями можна виділити дві тенденції – використання методів та інструментів, які дають змогу впровадити та підтримати управління знаннями підприємства, та тих, які пояснюють природу знання як такого. Тут знову простежується людино-орієнтований тренд – як у частині методів та інструментів для впровадження, тобто необхідність наявності працівників, готових до обміну знаннями та їх підтримки, так і в контексті природи знань – стверджується, що знання існує тільки в людській свідомості, так як те, що зберігається в системах як тексти, документи тощо – не більш ніж інформація, яка марна без індивідуума, здатного її застосувати на вирішення завдання.

В контексті інструментів обміну знаннями помічено, що джерела постійно змінюються й вдосконалюються, актуальні джерела відповідають поточному стану технологічного прогресу. З іншого боку, як інструменти розглядаються й акти людського спілкування, що є найважливішим каналом передачі неявних знань. Питання використання тих чи інших інструментів теж людино-центричне – воно має бути комфортним для користувачів і вони повинні охоче ним користуватися: за інших умов обміну знаннями не відбудеться.

Таким чином, сфера управління знаннями орієнтована на людину, працівника, людський капітал підприємства. В інжинірингу знань технології відступають на другий план, оскільки знання, які не інтерпретовані належним чином через досвід та візуалізацію, є лише інформацією. Цей висновок узгоджується з сучасною цифровою реальністю, де людям доводиться усвідомлювати, що їхні знання – це їхній основний актив.

OSTROVSKA H. ^{1*}, OSTROVSKYY O. ²

1* PhD of Economics, Associate Professor, Associate Professor Department of Management of Innovation Activity and Services Industry, Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University e-mail: h.ostrovaska@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9318-2258

2 Higher education student of computer-integrated technologies department, scholar of the Verkhovna Rada of Ukraine, Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University e-mail: homesasha1@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0109-3758

KNOWLEDGE MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES INTELLECTUALIZATION AND DIGITALIZATION DEVELOPMENT

Objective. The purpose of the research is to deepen the methodological and applied foundations of knowledge management in the conditions of industrial enterprises intellectualization and digitalization development.

Methodology. The methodological basis of the research article is a set of theories and concepts that contribute to a full understanding of the knowledge management process of the content at an enterprise in the context of intellectualization and digitalization: theories of knowledge economy, entrepreneurship, institutionalism,

microeconomic theory of knowledge management, theory of new knowledge acquisition; the concept of information society; the concept of intellectual capital; the concept of social capital. The methodology is based on system analysis as a scientific method of researching the enterprise knowledge management functions. The study used quantitative and qualitative methods of data and information collection and analysis; methods of analytical, situational analysis and synthesis; comparative analysis, generalization of scientific experience of modern theoretical research, and a systemic and integrated approach. **Results.** The article outlines the important role of knowledge management in creating competitive advantages, increasing the value of enterprises and ensuring their long-term sustainable development. A new understanding of the essence of the categories of “knowledge management of an industrial enterprise” and “knowledge management system of an industrial enterprise” has been proposed. A theoretical generalization of the concept of knowledge management of industrial enterprises has been carried out. The article describes new trends in the knowledge management system based on the synergistic relationship between technological components and behavioral aspects in management. **The scientific novelty** lies in improving the methodology and concept of an integrated knowledge management system and methodological support for its effective practical application. The implementation of the knowledge management system in the conditions of intellectualization and digitalization is substantiated, which improves knowledge accumulation processes, integrates knowledge into the field of the enterprise activity and ensures the exchange of knowledge between employees and key stakeholders. Modern knowledge management tools that enable intellectualization and high-quality digitalization of an enterprise are identified. Recommendations for improving knowledge management at industrial enterprises have been developed, as well as mechanisms for their practical implementation have been proposed. **Practical significance of the obtained results.** The author’s developments and recommendations can be used to effectively use the intellectual potential of an enterprises to increase economic added value through the growth of organizational knowledge.

Keywords: organizational knowledge; knowledge management; knowledge management system; knowledge management tools; model; intellectualization; digitalization; intellectual capital.

REFERENCES

1. Ostrovska, H. Y., Maliuta, L. Ya, Sherstiuk, R. P., & Yasinetska, I. A. (2020). Development of intellectual potential at systematic paradigm of knowledge management. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, (4), 171–178. <https://doi.org/10.33271/nvngu/2020-4/171>.
2. Zakharchyn H., Panas Ya. (2021). Upravlinnya znannyamy v umovakh rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky ta intelektualizatsiyi suspil'stva [Knowledge management in the context of the development of the digital economy and society intellectualization]. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, no. 36, pp. 70–80. doi: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2021-36-13>. [in Ukrainian].
3. Ostrovska, H.Yo., Sherstiuk, R.P., Tsikh, H.V., Demianyshyn, V.H., & Danyliuk-Chernykh I.M. (2021). Conceptual Principles of Learning Organization Building. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 3, 167–172. <https://doi.org/10.33271/nvngu/2021-3/167>.
4. Anshari, M., Syafrudin, M. & Fitriyani, N. L. (2022). Fourth Industrial Revolution between Knowledge Management and Digital Humanities. *Information*, 13 (6). <https://doi:10.3390/info13060292>.
5. Ostrovska, H., Tsikh, H., Strutynska, I., Kinash, I., Pietukhova, O., Golovnya, O., & Shehynska, N. (2021). Building an effective model of intelligent entrepreneurship development in digital economy. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 6 (13 (114)), 49–59. doi: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.244916>
6. Deng, H., Duan, S.X., & Wibowo, S. (2023). Digital technology driven knowledge sharing for job performance. *Journal of Knowledge Management*, 27, 2, 404–425.
7. Nwankpa, J.K., Roumani, Y., & Datta, P. (2022). Process innovation in the digital age of business: the role of digital business intensity and knowledge management. *Journal of Knowledge Management*, 26, 5, 1319–1341.
8. Ali, I., Golgeci, I., & Arslan, A. (2023). Achieving resilience through knowledge management practices and risk management culture in agri-food supply chains *Supply Chain Management: An International Journal*, 28, 2, 284–299.
9. Polovenko, L. Merinova, S. (2022). Tekhnolohiyi produkuvannya znan' na osnovi veb-servisiv [Knowledge production technologies with the help of web services]. *Scientific perspectives*, 5(23), [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5\(23\)-273-284](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5(23)-273-284). [in Ukrainian].
10. Trappey, A.J.C., Trappey, Ch.V., Tzu-An Chiang, & Yi-Hsuan, Huang (2015). Ontology-Based Neural Network for Patent Knowledge Management in Design Collaboration. *International Journal of Production Research*, 51 (7), 1992–2005. <https://doi:10.1080/00207543.2012.701775>.

11. He, W., Qiao, Q., & Wei, K.-K. (2019). Social relationship and its role in knowledge management systems usage. *Information & Management*, 46(3), 175–180.
12. Ostrovska, H., Ostrovskyi, O. (2023). Artificial intelligence in modern enterprises and marketing campaigns: effective tools and development prospects. *Marketing and Digital Technologies*, 7, 3, 66–82. <https://doi.org/10.15276/mdt.7.3.2023.5>.
13. Ostrovska H., Ostrovskyi O. (2023). Digital management in the innovative development of industrial enterprises. *Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky national university*, 27, 1–2, 53–61. <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2023-1-2-53-61>.
14. Schuman, S. The IAF Handbook of Group Facilitation: Best Practices from the Leading Organization in Facilitation. Retrieved from: <http://humantime.com.ua/blog/fasilitatsiya-bilshe-nij-metodi-devid-ueyn>
15. Levis, J. Story Thinking: Transforming Organizations for the Fourth Industrial Revolution. Retrieved from: <https://www.amazon.com/Story-Thinking-Transforming-Organizations-Industrial/dp/1088545858>
16. Sytnyk, I.S. (2017). Upravlinnya znannyamy yak skladova protsesu intelektualizatsiyi system menedzhmentu pidpriumstv [Knowledge management as part of the process of intellectualization of systems management enterprises]. *Economy and society*. 8, 354–360. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 9.12.2023

Received: 2023.12.9

УДК 004:330.3:656

ОЛЕНА ВАЩЕНКО

аспірантка кафедри «Економіка та менеджмент», Український державний університет науки і технологій, e-mail: vashchenko_@ukr.net. ORCID ID: 0009-0002-1035-6863

МОЖЛИВОСТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ В ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПАСАЖИРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В УКРАЇНІ

Мета. Метою даної статті є адаптація досвіду провідних країн Європи з впровадження цифрових технологій в організацію залізничних пасажирських перевезень на транспортному ринку України. **Методика.** Для досягнення поставленої мети та розв'язання визначених завдань було використано такі методи: *порівняльний та графічний метод* – для відображення тенденцій динаміки розвитку країн Європи; *систематизація та класифікація* – для класифікації напрямків застосування цифрових технологій в організації пасажирських залізничних перевезень, *моделювання* – для формування моделі розвитку пасажирських залізничних перевезень на основі цифрових технологій. **Результати.** Для підвищення конкурентоспроможності пасажирських перевезень на сучасному транспортному ринку ПАТ «УЗ» в умовах цифровізації галузі мусить використовувати запропоновані інструменти цифрового маркетингу в організації залізничних пасажирських перевезень та комплексну модель розвитку пасажирських залізничних перевезень на основі цифрових технологій. **Наукова новизна.** Запропоновано інструменти цифрового маркетингу в організації залізничних пасажирських перевезень. Сформовано модель розвитку пасажирських залізничних перевезень на основі цифрових технологій для підвищення конкуренції на ринку транспортних послуг. **Практична значимість.** Запропоновані інструменти цифрового маркетингу та сформована модель розвитку пасажирських залізничних перевезень на основі цифрових технологій дозволять скоріше адаптуватися до умов європейського транспортного ринку, та отримати додаткові надходження від пасажирських перевезень

Ключові слова: цифрові технології, цифрові платформи, штучний інтелект; інтернет речі, інструменти цифрового маркетингу, конкурентоспроможність, пасажирські залізничні перевезення

Постановка проблеми

Галузь залізничного транспорту, не дивлячись на усі проблеми, стабільно залишається пріоритетною в економічній системі країни. Після подій 24 лютого 2022 року вона постає як символ незламності та руху вперед крізь перешкоди. Адже АТ «Укрзалізниця» продовжує забезпечувати державу стратегічно важливими вантажами та виконувати основну функцію – безпечне перевезення пасажирів. Тому питання розвитку залізничного транспорту в Україні постає одним із актуальних завдань, де ключовим моментом виступає цифровізація галузі, яка має суттєвий розвив порівняно із країнами лідерами розвитку цифрових технологій.

Сьогодні важко уявити роботу підприємств, що не використовують сучасні цифрові рішення. Успішна діяльність підприємств тісно пов'язана з використанням сучасних цифрових платформ, що сприяють автоматизації процесів, підвищенню ефективності роботи та розвитку підприємства в цілому. А тому слід зазначити, що вибір конкретної платформи залежить від потреб та цілей підприємства. Важливо зрозуміти, які процеси потрібно оптимізувати та яку функціональність необхідно впровадити для досягнення поставлених бізнес-цілей. Саме тому розвиток цифровізації у галузі залізничного транспорту є ключовою тенденцією останніх років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У свій час дослідженню питання впливу цифровізації та цифрових технологій на економіку країн присвятили свої наукові праці багато українських вчених, такі як В. О. Задоя, В. В. Компанієць [2], О. М., Обруч Г. В., О. В. Орловська, О. І. Нікіфорук, В. В. Скалосуза, О. М. Стасюк, І. В. Токмакова, Л. Федулова, Т. Ю. Чаркіна, О. Ю. Чередниченко, Л. Ю. Чмирьова, Н. О. Федяй та інші [3].

Зокрема, І. В. Токмакова та О. Ю. Чередниченко у своїй роботі [4] констатують, що цифровізація наразі охопила весь світ та є масштабним процесом, що створює можливості для розвитку конкурентних переваг з урахуванням потреб клієнта.

Т. Ю. Чаркіна у своїй роботі [5] відмічає, що в умовах цифрового становлення економіки для галузі залізничного транспорту слід застосовувати цифрові бізнес-моделі антикризового управління задля досягнення максимально ефективної роботи галузі.

Формування цілей статті (постановка завдання)

Метою даної статті є дослідження можливостей, характеру впливу та тенденцій застосування цифровізації організації залізничних пасажирських перевезень з метою підвищення конкурентоспроможності та забезпечення їх збалансованого та продуктивного розвитку в майбутньому.

Виклад основного матеріалу дослідження

Після надання нашій країні у червні 2022 року статусу кандидата до Європейського Союзу, перед Україною постають першочергові завдання [6], виконання яких буде забезпечувати наближення до статусу члена Європейського Союзу. Одним із підпунктів реформування економіки України виступає цифровізація транспортної галузі.

Станом на сьогоднішній день, у світі відбувається активне поширення хвилі четвертої промислової революції (Індустрія 4.0), підґрунтям для якої виступають Інтернет технології в усіх сферах життя. Цифрові рішення відіграють ключову роль у четвертій промисловій революції, реформуючи та модернізуючи традиційні галузі та сфери діяльності.

Наразі у світі в багатьох країнах сформувався чітко визначений напрям щодо цифровізації залізничної галузі. Згідно з останніми даними [7] на період до 2028 року обсяг світового ринку цифрових залізниць досягне 103,7 мільярда доларів США. Кількість пасажирів, що користуються залізничним транспортом зростає щороку. Нижче зображена динаміка зміни кількості пасажиро-кілометрів Європейського Союзу [8], (складена на основі даних із 27 країн станом на 1.12.2023 року), рис. 1

Як бачимо з рисунку 1, до 2019 року кількість пасажиро- кілометрів стабільно зростала, у 2020 році маємо очевидний спад, спричинений пандемією Covid – 19, що зумовив спад пасажирообігу в усьому світі. З 2021 року і до тепер зафіксовано позитивну динаміку зміни пасажиро – кілометрів у країнах ЄС.

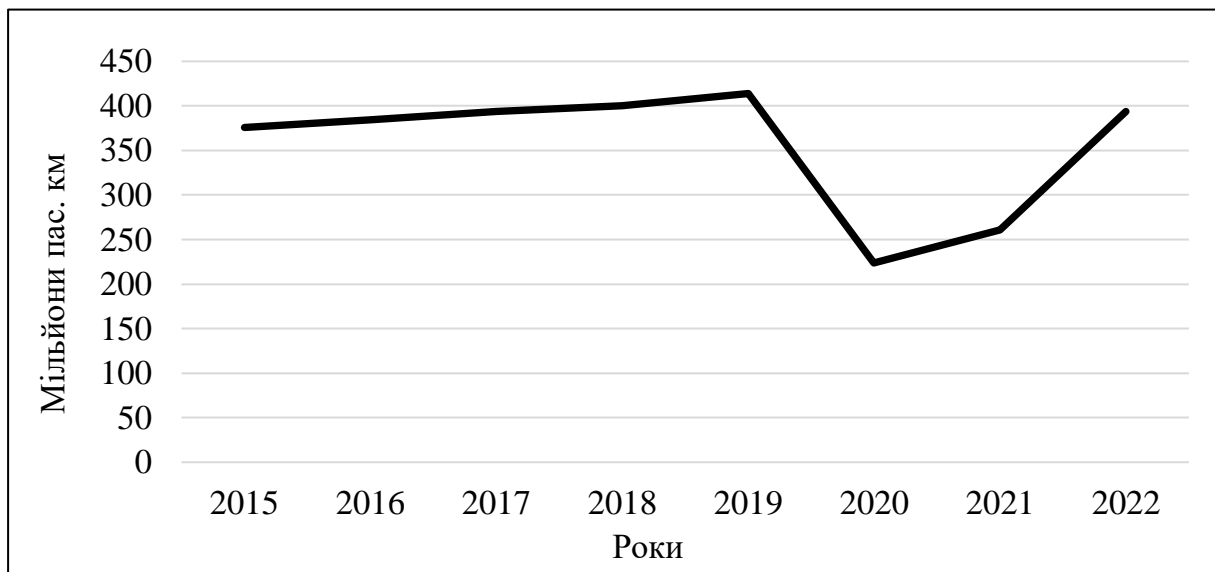

Рис. 1. Динаміка зміни пасажиро – кілометрів у країнах ЄС протягом 2015 – 2022 рр.
Джерело [8]

Розглянемо динаміку зміни кількості перевезених пасажирів на прикладі Німеччини за 2015 - 2022 роки [8], що наведена на рисунку 2, з якого чітко видно тенденцію до збільшення кількості перевезених пасажирів залізничним видом транспорту, починаючи з 2021 року.

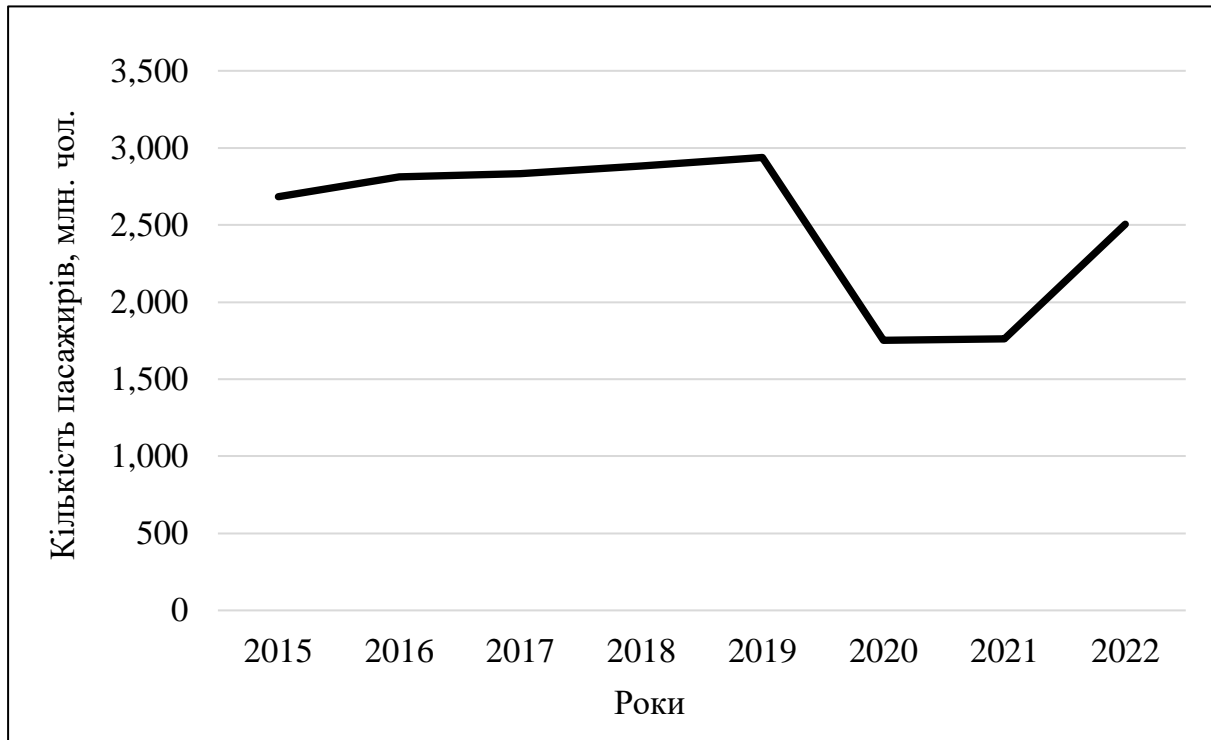

Рис. 2. Динаміка кількості перевезених пасажирів залізничним транспортом Німеччини впродовж 2015 – 2022 рр.
Джерело [8]

Загалом, у 2020 році послугами залізниць Європейського Союзу скористалися близько 4,2 млрд пасажирів. Причини цих позитивних динамік не тільки в країнах Європейського Союзу, але в цілому у світі очевидні, адже залізничний транспорт має багато беззаперечних переваг щодо інших видів транспорту:

- високошвидкісне сполучення робить його конкурентним видом транспорту, особливо актуальним є для нашої країни, коли вже тривалий час немає авіа сполучення;
- безпека під час подорожі залишається основою для усіх видів транспорту, незалежно від його вартості та відстані перевезень;
- високий процент екологічності у порівнянні з іншими видами транспорту завдяки меншим викидам у повітря шкідливих газів;
- забезпечення сталої роботи у всіх погодних умовах
- мобільність, особливо актуальним є питання для великих міст, коли в години пік пересування по місту перетворюється на єдиний великий затор.

І саме спираючись на дані тенденції збільшення інтересу до пасажирських перевезень саме залізничним видом транспорту, залізничним компаніям пасажирського сектору для підвищення ефективності та якості процесів технічного обслуговування, збільшення пропускної спроможності пасажирських поїздів, ефективного управління пасажиропотоками необхідні різноманітні цифрові технології, які змогли б забезпечувати наступне, [рис. 3], де основним моментом виступають цифрові платформи, що матимуть змогу виконувати нагляд за управлінням транспорту, надавати повну інформацію пасажирів по усім видам транспорту що існують у цьому напрямку, підтримувати зв'язок з поїздами, вокзалами, технічними пунктами тощо.

Рис. 3. Комплексна модель розвитку пасажирських залізничних перевезень на основі цифрових технологій

Джерело (Розробка автора)

На основі вивчених джерел [9, 10], потрібно констатувати той факт, що в Європі активно впроваджуються напрямки цифрових технологій четвертої хвилі промислової революції, що одночасно є індикаторами таких розглянутих нижче процесів розвитку цифровізації [3]:

1. *Технологія інтернету речей (IoT)* – від англ. Internet of Things, використовується для з'єднання фізичних пристроїв з мережею Інтернет. Це дозволяє пристроям збирати аналітику, обмінюватися даними та взаємодіяти один з одним без прямої участі людини взагалі [9].

Інтернет речей (IoT) в галузі залізничних пасажирських перевезень може відігравати значну роль у вдосконаленні ефективності та підвищенні безпеки систем транспорту. Можливості IoT у пасажирському секторі залізничного транспорту включають, рис. 4.

Впровадження даних цифрових рішень значно покращить якість послуг, дозволить ефективно зменшити витрати на обслуговування та підвищити загальну безпеку в системі залізничного транспорту.

Рис. 4. Напрямки застосування Інтернету речей (IoT) в організації залізничних пасажирських перевезень
Джерело [11]

2. *Технологія штучного інтелекту, Artificial Intelligence – (AI)* – основна ідея полягає в розробці комп'ютерних систем та програм, які зможуть максимально «замінити» людське мислення. Технології штучного інтелекту мають масштабні можливості застосування в пасажирських залізничних перевезеннях, рис. 5. На сьогоднішній день лідером щодо впровадження технологій штучного інтелекту на залізничному транспорті є Німеччина, де оператор Deutsche Bahn (DB) у 2022 році завдяки використанню даних цифрових рішень вдалося уникнути затримок поїздів на тривалість часу, що становить 58 тисяч хвилин[12].

Рис. 5. Напрямки застосування штучного інтелекту (AI) в організації залізничних пасажирських перевезень

Джерело [11]

3. *Цифровий або «digital marketing»*. Вперше поняття цифрового маркетингу з'явилося у 1990 роках, тоді це була звичайна реклама того чи іншого виду товару. Трохи пізніше цей термін був переорієнтований на необхідний складовий, для ефективної та успішної конкуренції в сегменті ринкової економіки.

Цифровий маркетинг - це стратегія просування товарів або послуг за допомогою електронних медіа та інтернет-технологій. Використовується для залучення уваги аудиторії, збільшення продажів, підвищення «пізнаваності» бренду та взаємодії з клієнтами через різноманітні онлайн-канали, такі як веб-сайти, соціальні медіа, електронна пошта, пошукові системи та інші цифрові платформи. [13].

Цифровий маркетинг сьогодні займає провідну позицію у розвитку пасажирських залізничних перевезень, оскільки надає можливості для просування послуг, залучення клієнтів і поліпшення їхнього досвіду подорожей на основі реальних відгуків тощо. Основні напрямки цифрового маркетингу в організації залізничних пасажирських перевезень є, рис.6.

Рис. 6. Інструменти цифрового маркетингу в організації залізничних пасажирських перевезень

Джерело (Розробка автора)

Висновки

Глобальна цифрова революція вже давно охопила майже усі головні «артерії» економік країн світу. Використання новітніх технологій дозволяє підвищувати ефективність функціонування підприємств, збільшувати їх продуктивність, підкреслювати конкурентні переваги окремого підприємства на ринку праці.

В секторі пасажирського господарства залізничного транспорту цифровізація виступає як ключовий вектор розвитку, необхідний для успішного функціонування завдяки впровадженням останніх новітніх технологій, що поліпшують якість обслуговування пасажирів, ефективність руху поїздів, а також забезпечують безпеку та моніторинг систем. Пасажирські залізничні перевезення мають позитивну тенденцію до збільшення з кожним роком, а тому для оптимізації основних процесів, більш ефективного, безпечного і комфортного перевезення пасажирів ще більшої кількості з урахуванням їхніх потреб і вимог, рекомендується масштабне впровадження сучасних цифрових технологій таких як інтернет речей, штучний інтелект та інструменти цифрового маркетингу в організації залізничних пасажирських перевезень.

Особлива увага сконцентрована на цифрових платформах, що матимуть змогу виконувати нагляд за управлінням транспорту, надавати повну інформацію пасажирові за видам транспорту що існують у цьому напрямку, підтримувати зв'язок з поїздами, вокзалами, технічними пунктами. Результати від такого впровадження очікуються наступні:

- впровадження цифрових платформ, що забезпечують безпечне, ефективне та безперебійне управління рухом поїздів та пасажиропотоками;
- створення інтелектуальних поїздів, вокзалів та депо;

- збільшення існуючої пропускної спроможності поїздів на існуючих лініях при забезпеченні абсолютної безпеки руху поїздів;
- аналітика пасажиропотоку та їх систем;
- тенденція збільшення кількості пасажирів у майбутньому;
- мінімізація затримок поїздів та покращення операцій з планування графіку поїздів;
- підвищення конкурентоспроможності залізничних пасажирських перевезень в цілому;
- абсолютно новий рівень сервісу та комфорту під час подорожі;
- можливості отримання більшого спектру поінформованості про рух поїздів, час затримки, наявність вільних місць в поїздах, клієнтської підтримки, зворотнього зв'язку(feedback») тощо;
- створення більш інклюзивного середовища та забезпечення зручності під час подорожі для всіх пасажирів залізничного транспорту.

OLENA VASHCHENKO

Postgraduate student of the Department of Economics and Management, Ukrainian State University of Science and Technologies, e-mail: vashchenko_@ukr.net. ORCID ID::0009-0002-1035-6863

POSSIBILITIES AND TRENDS OF APPLICATION OF DIGITALIZATION IN THE ORGANIZATION OF RAILWAY PASSENGER TRANSPORTATION IN UKRAINE

Purpose. The purpose of this article is to adapt the experience of leading European countries in the implementation of digital technologies in the organization of railway passenger transportation in the transport market of Ukraine. **Method.** The following methods were used to achieve the set goal and solve the identified tasks: comparative and graphic method - to display trends in the development dynamics of European countries; systematization and classification - to classify areas of application of digital technologies in the organization of passenger rail transport, modeling - to form a model of the development of passenger rail transport based on digital technologies. **Results.** In order to increase the competitiveness of passenger transportation in the modern transport market, PJSC "UZ" in the conditions of digitalization of the industry must use the proposed digital marketing tools in the organization of passenger rail transportation and a comprehensive model of the development of passenger rail transportation based on digital technologies. **Scientific novelty.** Digital marketing tools in the organization of railway passenger transportation are offered. A model for the development of passenger rail transportation based on digital technologies has been created to increase competition in the market of transport services. **The practical significance.** The proposed digital marketing tools and the formed model for the development of passenger rail transportation based on digital technologies will allow us to adapt to the conditions of the European transport market more quickly and receive additional revenue from passenger transportation.

Keywords: digital technologies, digital platforms; artificial intelligence; internet of things; digital marketing tools, competitiveness; passenger railway transportation

REFERENCES

1. Tsifrova strategiya Ukraine: Ukraine 2030. – kraina z rozvinutoyu tsifrovoyu ekonomikoyu. Rezhim dostupu:<http://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> [in Ukrainian]
2. Kompaniets V. V. Kontseptualniy analiz perspektiv tsifrovizatsii ekonomiki ta zaliznichnogo transportu./ V. V. Kompaniets // *Visnik ekonomiki transportu i promislovosti*. - 2018. - № 62 dod.. - S. 197-200. - Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2018_62dod._109 [in Ukrainian]
3. O. I. Nikiforuk, O. M. Stasyuk, L. Yu. Chmirova, N. O. Fedayay. Tsifrovizatsiya v transportnomu sektori: tendentsii ta indikatori rozvitku. Chastina 1. Statistika Ukraine, 2019, № 3 [in Ukrainian]
4. I. V. Tokmakova, Cherednichenko O.Yu, Voytov I.M., Palamarchuk Ya.S. Tsifrova transformatsiya zaliznichnogo transportu yak faktor yogo innovatsiyonogo rozvitku. *Visnik ekonomiki transportu i promislovosti* № 68, 2019 [in Ukrainian]
5. Charkina T. Yu. Vpliv protsesiv tsifrovizatsii na transformatsiyu sistemi antikrizovogo upravlinnya pasazhirskim kompleksom zaliznichnogo transportu. *Yekonomika ta suchasniy menedzhment : teoretichni pidkhodi ta praktichni*

aspekti rozvitku : materiali Vseukraïnskoï naukovo-praktichnoï konferentsii (12 grudnya 2020 r., m. Kiev). Kiev : GO «Kiev ekonomichniy naukoviy tsentr», 2020. S. 114 – 116. [in Ukrainian]

6. Integratsiya : Ukraine do vnutrishnogo rinku ЄS in umovakh viyni. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e1be62ac-6172-4af8-933d-b232b1f33bc8/content> [in Ukrainian]

7. Yelektronniy resurs (<https://www.reportlinker.com>) (data zvernennya 6.12.23)

8. Yelektronniy resurs: Statistics |Eurostat (europa.eu) (data zvernennya 7.12.2023)

9. Tsifrova ekonomika : pidruchnik / T. I. Oleshko, N. V. Kasyanova, S. F. Smerichevskiy ta inshi. – K.: NAU, 2022 – 200 s. [in Ukrainian]

10. Problemi ta prioriteti ekonomichnoï integratsii transportnikh system Ukraine ta ЄS: kolektivna monografiya/ukladachi: Kirilenko O., Zarubinska I., Grashchenko I., Litvinenko L., Savchenko L., Semiryagina M., Ovsak O., Sadlovska I, Bugayko D, Novak V., Razumova K., Kovalenko Yu. - pid zag. redaktsieyu d.e.n., . Palivodi O. M.- K.: Kondor, 2023. 279 s [in Ukrainian]

11. Prashant Singh, Zeinab Elmi, Vamshi Krishna Meriga, Junayed Pasha, Maxim A. Dulebenets, Internet of Things for sustainable railway transportation: Past, present, and future, Cleaner Logistics and Supply Chain, Volume 4, 2022 [in Ukrainian]

12. Yelektronniy resurs: <https://ua.sudohodstvo.org/zaliznyczi-nimechchyny-vprovadzhuyut-shtuchnyj-intelekt-dlya-bezperebjnogo-ruhu-poyizdiv-u-mistah/> [in Ukrainian]

13. Vitvitska, O., Suvorova, S., Koryugin, A. (2022). VPLIV TSIFROVOGO MARKYeTINGU NA ROZVITOK PIDPRIЄMNITsTVA V UMOVAKh VIYNI. *Yekonomika ta suspilstvo*, (40). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-66> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 14.12.2023

Received: 2023.12.14

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ / ECONOMIC THEORY

УДК 330.34+94(477)

ПИЛИПЕНКО О.В.^{1*}, ШЕВЧУК В.О.²

к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки, маркетингу та бізнес-адміністрування, Державний університет інфраструктури та технологій, e-mail: o_v_pylypenko@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-3096-2377

2*к.е.н., доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки, Державний університет інфраструктури та технологій, e-mail: wladka@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7121-598X

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ ПІД ВПЛИВОМ КЛАСИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ

Мета. У статті розкрито і проаналізовано здобутки таких постатей, як С. Десницький, М. Балудянський, В. Каразін в процесі формування та розвитку української економічної думки в період XVIII-XIX ст. Проаналізовано, що найвагоміший вплив на систему економічних поглядів цих українських дослідників здійснили концепції представників класичної політичної економії. **Методика.** Для досягнення поставленої мети використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання, зокрема наукового абстрагування, індукції та дедукції, аналізу та синтезу – для дослідження джерел, положень і гіпотез висловлених С. Десницьким, М. Балудянським, В. Каразіном, сформованих під впливом поглядів класика політичної економії А. Сміта. **Результати.** У статті проаналізовано в історико-еволюційному, теоретичному та практичному аспектах погляди та ідеї С. Десницького, М. Балудянського, В. Каразіна. Визначено, що економічні погляди цих українських науковців переважно базуються на теоретичних засадах класичної політичної економії, зокрема на концепціях А. Сміта. **Наукова новизна.** Обґрунтовано, що дослідження С. Десницького були зосереджені на категорії «власність» та аналізі відносин власності; М. Балудянський у своїх рукописах утверджував понятійний апарат політичної економії, досліджуючи ринковий механізм, кон'юнктуру і конкуренцію у сфері сільськогосподарського виробництва; В. Каразін, будучи прибічником трудової теорії вартості, розробив аграрну програму, реалізував свої проекти та винаходи в сільському господарстві, розвиваючи також українську технічну думку. **Практична значимість.** Дослідження виявило, що науковці-теоретики обслуговували інтереси власників ресурсів, асоціювали багатство з чеснотами, обґрунтовували існування землевласників та експлуатацію ними найманого працівника, вбачали основною причиною бідності лінощі, незацікавленість в результатах праці, нездатність відповідально і розумно організувати свою працю. Так, М. Балудянський та В. Каразін причину бідності простого народу України вбачали в пияцтві та лінощах, які призводили до морального та матеріального зубожіння; основним своїм завданням вважали допомогти більш заможним селянам, які мали певний стартовий капітал; отримували певні субвенції від урядів.

Ключові слова: історія економічної думки, класична політична економія, С. Десницький, М. Балудянський, В. Каразін

Постановка проблеми

Починаючи з другої половини XVIII ст. економічна думка України була пронизана антикріпосницькими ідеями, які були відображені у творах просвітителя Я. Козельського, філософа Г. Сковороди. Наприкінці XVIII ст. – у першій половині XIX ст. в період розпаду кріпосницької системи та формування капіталістичного укладу відбулося становлення економічної науки як самостійної галузі знань. Видатними представниками цього періоду були С. Ю. Десницький, М. А. Балудянський, В. Н. Каразін.

В економічних поглядах науковців посилилася дворянсько-ліберальна течія. До того ж пануючий вплив на економічну думку України у XIX ст. здійснювала класична політична економія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Варто зазначити, що С. Десницький і М. Балудянський розглядаються сучасними науковцями швидше як правники, юристи, а не як економісти, і більшість сучасних наукових праць присвячені дослідженню саме цих аспектів їх наукової спадщини. Так, член-кореспондент Академії правових наук України Г. Л. Знаменський у замітці «До 90-річчя академічних економіко-правових досліджень в Україні» [6] підкреслює прогресивну роль С. Ю. Десницького, М. А. Балудянського у становленні вітчизняного господарського та комерційного права.

І. А. Фареній, характеризуючи діяльність С. Десницького, зазначає, що він – «... перший з українців, хто досягнув явище економічної науки» [14].

В. В. Небрат, фокусуючись насамперед на аналізі економіко-правових поглядів С. Десницького, зупиняється в тому числі на розкритті ним сутності та джерел походження економічних проблем розвитку мануфактурного виробництва, (що якраз виникало на той час), розвитку торгівлі, сільського господарства, грошей, кредиту, державного бюджету і податків, статей витрат державного бюджету, а також корупції та лобізму в політиці. Окремо дослідниця зупиняється на аналізі поняття власності його у працях та акцентує увагу на впливі поглядів А. Сміта на погляди С. Десницького [11].

А. Ксеніч відносить М. Балудянського до групи західноукраїнських економістів – засновників Петербурзької юридичної школи [8].

В. В. Олейников у своїй праці «Фінансово-правові погляди М. А. Балуг'янського» розглядає не тільки економічну концепцію Балудянського (Балуг'янського), але й доробок ученого у галузі права. Він зазначає, що творча спадщина Балудянського на сьогодні ще мало досліджена. Щоправда, для цього є й об'єктивні причини – положення економічної теорії вченого збереглися у вигляді конспектів лекцій, а основний задокументований доробок має вигляд законопроектів, тому мають особливі умови зберігання. Автором (В. Олейниковим) вивчені проекти державних перетворень та інші праці М. Балудянського в галузі фінансового та державного права, судового устрою тощо [12].

А. В. Гончаров [4] досліджує ідеї М. Балудянського у праці «Про національне багатство. Зображення різноманітних господарських систем» з точки зору їх впливу на формування системи соціального захисту, податкову систему та законодавство у цих сферах.

С. М. Голубка зупиняється на прогресивних ідеях М. А. Балуг'янського, який запропонував «для підтримки загальної свободи торгівлі необхідно скасувати всі безпосередні податки, поголовні та цехові збори, й особливо податки на товари першої необхідності...» [3, с. 164].

У працях інших дослідників підкреслюється вклад М. А. Балуг'янського у становлення та розвиток юридичних наук. А. М. Вайновський [1] зазначає, що М. Балудянський вносив зміни в судочинство, запропонувавши у 1827 р. проект, в якому підкреслювалася необхідність встановлення незалежності суддів шляхом їх довічного призначення.

А. Ю. Гельман та М. А. Чайковська у своєму аналізі поглядів В. Н. Каразіна, висловлених ним у різних працях, зокрема у «Домоводстві», зазначають, що «... погляди (Каразіна) відображають намагання пристосувати новаторські капіталістичні ідеї до реалій тогочасних умов» [2].

А. В. Хрідочкін зазначає, що «...теоретичні погляди В. Каразіна знаходили своє втілення в його практичній діяльності». Цікаво, що цей дослідник так само, як і багато інших, докладно вивчає погляди Каразіна на селян («поселян», як зазначено в працях Каразіна), сільське господарство та кріпосництво, його ставлення до вирішення «селянської проблеми» (наприклад, через створення Товариства добрих поміщиків) [15]. А. Хрідочкін та П. Макушев докладно дослідили життєпис В. Н. Каразіна, становлення його світогляду, діяльність на адміністративних та державних посадах, громадську і політичну активність, господарювання у Кручику, листування з царем та тогочасними високопосадовцями з питань державного та місцевого самоврядування, реорганізації судової системи в країні, зовнішньої торгівлі, майбутнього державних селян та інших питань. Автори наголошують на надзвичайно плідній дослідницькій діяльності В. Каразіна в різних галузях науки і, особливо, в тих, які тісно пов'язані з сільським господарством [16].

О. М. Майструк розглядала багатогранну діяльність Василя Каразіна в різних аспектах: просвітницьку, педагогічну, але також і наукову та господарську. Зокрема, Ольга Майструк звертає увагу на постійний потяг В. Каразіна до наукового пошуку, підкреслює його вклад у розвиток

технологій та точних наук, раціоналізаторські пропозиції в сфері ведення господарства, вклад у становлення та розвиток промисловості. Дослідниця підкреслює масштабність та багатовекторність науково-дослідної діяльності В. Каразіна у Філотехнічному товаристві [10].

Визначаючи наукову цінність опрацювання різними вітчизняними та зарубіжними дослідниками наукового доробку С. Десницького, М. Балудянського та В. Каразіна, відзначаємо, що у науковій економічній літературі недостатньо розкрито та систематизовано економічні погляди цих науковців під впливом здобутків класика політичної економії Адама Сміта.

Формулювання цілей

Метою статті є дослідження і аналіз економічних поглядів українських науковців в період кінця XVIII – початку XIX століття, – С. Десницького, М. Балудянського, В. Каразіна, в процесі формування та розвитку української економічної думки під впливом здобутків класичної політичної економії.

Виклад основного матеріалу

Одним із найбільш ранніх науковців у сфері економічної теорії вважають Семена Юхимовича Десницького (1740-1787). Його фаховими зацікавленнями були право та економіка. Був професором Московського університету протягом багатьох років, першим переробив норми російського законодавства в правові визначення, створив цілісну систему російського права, добився заснування кафедри російського законодавства [9]. Варто зазначити, що С. Десницького був студентом знаменитого А. Сміта, коли навчався в Шотландії в університеті м. Глазго. Збереглися відомості про їх навіть дружні стосунки. Тому в Україні С. Десницького вважають першим прихильником смітівських ідей. Під впливом класика політичної економії він розробив план радикальних економічних реформ («Подання про заснування законодавчої, судової та каральної влади», 1768) [9; 13, с. 58].

У працях С. Десницького значна увага була приділена категорії «власність», її походженню, аналізу відносин власності (володіння, користування, розпорядження; відповідальність за крадіжку, втрату власності). Він розглядав власність як «пристрасть до речі» та вважав, що «за короткий час володіння і користування людиною не може відчувати пристрасть до цієї речі і, вклавши мало праці при створенні цієї речі, вона слабо відчуває несправедливість, коли цю річ у неї викрадають інші люди» [13, с. 60-61].

Учений досліджував не лише правові аспекти поняття власності, але й економічну природу власності, що лягла в основу сформульованих ним положень про невідчужувані права людини, про роль приватної власності як базової економіко-правової категорії, найважливішого чинника розвитку суспільства та державного устрою [11].

В історичному аспекті С. Десницький пов'язує зародження поняття власності із переходом «первісних народів» від мисливства та збирання до осілого способу життя, землеробства, формування запасів продуктів сільського господарства, що пов'язано з переходом до землеробства і осілості. Зазначає суспільний характер засобів праці у первіснообщинному ладі: «... у народів, які живуть завдяки полюванню, саме використання речей буває в основному неподільне і загальне. ... І якщо харчуються вони всі разом, то і харчові запаси в них є загальні і нероздільні... Отже, якщо в народів, що живуть полюванням і збиранням диких плодів, немає роздільної власності на речі, то і розподіл на твоє і моє для них мало зрозумілий» [13].

У якості критерію успіху і досягнень народів, С. Десницький визначив тип господарської діяльності, що, безумовно, перекликається з поглядами на джерела багатства народів А. Сміта. Він виокремлював чотири стани соціальної організації людства: первісний, коли люди живуть за рахунок мисливства та збиральництва, наступний стан, що існує завдяки скотарству, третій – хліборобству, і четвертий стан вчений назвав комерційним. Приватна власність у С. Десницького виступає певним мірилом цивілізованості життя. І. А. Фареній порівнює підхід Десницького з теорією економічних циклів та теорією «...світів-економік, що, так чи інакше, відводять економіці роль основного критерію оцінки людського прогресу та його визначальної рушійної сили» [14].

На прикладі комерційного стану розвитку С. Десницький обґрунтовував роль економіко-майнового фактору як такого, що виступає об'єктивною основою, зумовлюючою характер і

політичних порядків, і сімейних. А загалом, за поглядами вченого, і явища соціальної і політичної домінації та соціально-ціннісні уявлення виростають з типу господарської діяльності та відносин власності [14].

В. Небрат, аналізуючи позицію С. Десницького в питаннях структури та напрямів державних витрат, організації фінансової системи та системи оподаткування, також зазначає спільність поглядів С. Десницького з поглядами А. Сміта та висловлює припущення про вплив вчення А. Сміта на погляди Десницького та запозичення класифікації державних витрат С. Десницьким у свого вчителя. Разом з тим, дослідниця зазначає подальший розвиток С. Десницьким теорії державних фінансів з позиції ринкового підходу та прогресивніші підходи в оподаткуванні: на думку С. Десницького податки є головним джерелом формування державних доходів, громадяни через оподаткування мають відшкодовувати видатки на державні послуги; сама система оподаткування повинна бути, за С. Десницьким, більш раціональною та соціально справедливою [11].

Вчений запропонував систему заходів, спрямованих на зменшення податків для нижчих верств населення, а саме уникати монополій, не накладати на всякі внутрішні товари мита, над перекупниками мати суворий нагляд. Він вважав, що розвиток хліборобства і торгівлі робить народ забезпеченим [7, с. 320].

Щодо Михайла Андрійовича Балудянського (1769-1847), то з його ім'ям пов'язане виокремлення економічної науки із системи суспільствознавства. Після закінчення Віденського університету у 1789 р. М. Балудянський зайняв посаду професора у новоствореній Грос-Варденській академії на кафедрі політичних наук, а потім на кафедрі поліційного і фінансового права та комерції. У 1797 р. захистив докторську дисертацію «Про засіки (склади, магазини)», став професором і деканом Пештського університету, а на початку XIX ст. був запрошений до Петербурга. У 1819 р. був обраний першим ректором Петербурзького університету.

Праці вченого майже не видавали на той час, і через те вони дійшли до нас переважно в рукописах. Об'єднані одним напрямком, вони ввійшли в історію економічної думки під назвою «Економічна система М. А. Балудянського» [5], де була глибоко осмислена теорія А. Сміта.

М. Балудянський пропагував ідеї А. Сміта, причому викладав їх у доступному та компактнішому вигляді, зауважуючи, що головною причиною народного багатства є праця, яка виробляє, і обмін, що розподіляє вироблене між верствами суспільства.

У праці «Про зерноховища» М. А. Балудянський піднімав ідею справедливої ціни на сільськогосподарську продукцію, зокрема хліб, писав про небезпеку як високих, недоступних цін, що провокують бідність, голод, а відтак і голодні бунти. Разом з тим, вважав, що «Такий же ефект породжується внаслідок дешевизни речей», адже працівник, у тому числі селянин, не отримуючи достатніх коштів за свій товар і свою працю, втрачає до неї стимулю. «Землероб не має за свою працю відповідної нагороди. Він не може себе утримати за продаж своїх товарів, речей, неспроможний виплатити податки й не може нічого відложити на майбутнє. Старання йде йому не на користь, а на шкоду. З року в рік вирощує менше. Якщо спіткає його одного року невдача, держава обов'язково зазнає великий голод» [13, с. 81].

Підтримуючи постулати А. Сміта, найнадійнішим регулятором ціни називав ринковий механізм та наявність попиту на продукцію сільськогосподарського виробника, у тому числі й з-за кордону, тобто виступав за розвиток міжнародної торгівлі: «Велика дешевизна на сільськогосподарські продукти виникає внаслідок відсутності споживачів, якими можуть бути мешканці або чужі. Отже, якщо взагалі начальник прагне зробити долю селян кращою, заохотити їх до праці, збільшити продуктивність, ... він настільки повинен піклуватись про збільшення споживачів, наскільки урожайніша земля дає більший запас продукції. ... Отже, зовнішня торгівля зерном перешкоджатиме крайній дешевизні і потурбується про законну ціну на товари, а також про засіб на всю індустрію та про щастя народу» [13, с. 82].

М. Балудянський висунув ідею спорудження зерноховищ (засіків), достатніх для того, щоб торговець зерном міг дочекатися сприятливої ринкової кон'юнктури, в тому числі і на зовнішньому ринку – кращого співвідношення ціна/попит і отримати кращу ціну за зерно. «Але користь спекуляції полягає не стільки у величині прибутку, який колись можна буде отримати, скільки в її послідовності, щоб за внесену в торгівлю частку дістати завжди достойний і при старанні відповідний процент. Але ця спекуляція ніколи не може бути поєднана з найбільшим урізноманітненням цін, як її розмірність, якщо вона не може потурбуватися про поширення торгівлі

дома і зовні. ...Хай же будуть добрі дороги, судноплавні річки, спокійні пункти збору податків, хай буде легкий зв'язок між усіма провінціями, округами, містами та селами, хай буде вільна зовнішня торгівля» [13, с. 84-85].

Трактував дефініцію «конкуренція», називаючи її як «скупчення». У певній мірі це вірно, адже саме велика кількість продавців у тій чи іншій галузі і приводять у дію механізм досконалої конкуренції. Учений зазначає, що «плата за працю залежить: 1. Від скупчення і попиту. 2. Від дорожнечі запасів іжі». Механізм міжгалузевого переливу капіталу сформований М. Балудянським таким чином: «Якщо ремесло прибуткове, то незабаром до нього буде залучатися така кількість капіталістів, що за великим скупченням настане рівновага між цим та іншим ремеслом. Зрештою це може стати у тій державі, ... де всі промисли користуються рівним покровительством і рівною свободою, де, нарешті, будь-який громадянин має право займатись тим промислом, який йому більше подобається» [5]. Таким чином, М. Балудянський обстоював торгівлю, вільну від тарифних та нетарифних бар'єрів, державного втручання та особисту свободу громадян і підприємців.

Дослідник В. В. Олейников, характеризуючи економічні погляди М. Балудянського і зазначаючи прихильність його до ідей А. Сміта, називає його «послідовником смітіанства». Розвиток «комерційної системи» устрою суспільства М. Балудянський обґрунтовано пов'язував з появою і розвитком міст, як центрів торгівлі. Вважав, що скасування кріпосного права необхідне для розвитку сільського господарства як основного джерела доходів держави у період кінця XVIII – початку XIX ст. [12].

Ідеї вченого в галузі законодавчого регулювання правовідносин у сфері фінансів були сформульовані на ліберальних засадах, тобто пропонували максимальне обмеження втручання держави у фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання.

Український економіст, винахідник, суспільний і політичний діяч Василь Назарович Каразін (1773-1842) освіту здобував спочатку вдома, де певний час у сім'ї жив мислитель Г. С. Сковорода. Потім навчався у Кременчуці та Харкові, був прийнятий у гірничий корпус у Петербурзі, де набув знань з природничих наук, економіки, філософії, історії. В. Н. Каразін багато уваги приділяв економічним проблемам, в основі яких було звільнення кріпосних селян від поміщицької залежності. Василь Каразін був добре обізнаний із світовою господарською практикою і вважав, що тільки вільний селянин на власній землі може досягти високої продуктивності праці.

Варто зазначити, що В. Каразін був новатором, впроваджував ідеї у життя за допомогою власних засобів. Заснував у родовому маєткові Філотехнічне товариство, яке пропагувало новітні технічні методи сільськогосподарського виробництва.

А. В. Хрідочкін зазначає: «Певно, порядки в Кручику (родовий маєток Каразіних, нині – Харківська область) його цілком влаштували, а проблему підвищення рентабельності свого господарства він вирішував вдосконаленням «засобів землеробства»» [15].

Втілював в життя низку заходів, зокрема селянські повинності узгодив з величиною наділу, перевівши їх у грошовий еквівалент, створив громадську касу допомоги, запровадив сільське самоврядування, організував школу, для проведення сільськогосподарських експериментів виділив дослідне поле, заснував хімічну лабораторію і метеостанцію. У своєму маєткові у Краснокутську заклад дендропарк з унікальними рослинами (Каразінський дендропарк). На жаль, нововведення В. Каразіна в умовах кріпосництва не дали бажаних результатів. Загалом йому належить сорок винаходів, що свідчить про те, що паралельно з економічною думкою в цей період розвивалась і українська технічна думка. Він вбачав не просто недоліки, а й шкоду в залежному колоніальному становищі України від Російської імперії, довів, що імперська політика російського царизму зумовила втрату конкурентоздатності української легкої і харчової промисловості, а для України спричинила втрату економічної самодостатності.

В. Каразін закликав запровадити «освічене землеробство», «мистецтво і промисловість», пропагував заміну натурального податку грошовим. Радив виховувати добрі звичаї, моральні засади господарювання і ділового партнерства; розумів роль капіталу для економічного розвитку, шкоду перекупництва, негативні наслідки для економіки України експансії російських купців і промисловців, відсутності митних бар'єрів, розвинутої банківської системи та інших атрибутів розвинутої капіталістичної економіки [13, с. 67-68].

У своїх працях В. Каразін обстоював необхідність стимулювання праці і матеріального зацікавлення наймитів і простих працівників у результатах праці: «...в ніякому випадку наймит не

може бути пастирем і не має підстави радіти з запалом господаря про добро, в якому він особистої участі не бере...Тому що всі тяжкі роботи (до яких належить і землеробство) косяніють без нагляду, заохочення чи особливої неволі, яка часом залежить від обставин» [13, с. 69].

На думку М. В. Квака, В. Каразін прагнув розрахунками показати неточність, а то і надуманість статистичних описів його батьківщини іноземцями. У своїх статистичних розрахунках він показав добробут кожного поселення, стан управління та вплив «розташування та клімату» [7, с. 320].

Виступав за поширення освіти: «І ця лінь охоплює особливо неосвіченого, бо його потреби обмежені; грубі його бажання швидше здатні спонукати до шкідливої діяльності, ніж до праці. Простолюдство, якщо воно не кероване, навіть за найсприятливіших умов ледве може задовільнити свої найнеобхідніші потреби» [13, с. 69].

А. Хрідочкін та П. Макушев зазначають, що В. Каразін домігся підписання імператором указу про відкриття університету у місті Харкові, організував декілька зборів коштів на підтримку заснування навчального закладу, пожертвував свої кошти через недофінансування на підготовку приміщень і придбання необхідного обладнання, запросив іноземних спеціалістів працювати в університеті тощо. Закликав самодержавство «наставити» дворянство на пошук шляхів «поліпшення долі селян» і радив реформувати фінансову та судову системи [16].

До прогресивних результатів діяльності В. Каразіна варто віднести:

-спроби обґрунтувати витрати праці і ціну хліборобської праці – встановив оцінку робочого дня у своєму селі Кручик на Богодухівщині (нині – Харківська область) та на її основі вивів «середню ціну для землеробської праці – тридцять копійок...» [13, с. 69];

-ідеї, що ціна землі має бути похідною від ціни хліборобської праці (у цьому він був прибічником трудової теорії вартості): «Ціна ж однієї десятини доброї рільної землі, що продавець продає без термінової потреби і вроздріб, виявилась у нашій околиці сорок п'ять рублів, або те саме, що й ціна 150 днів землеробської праці. З деяких міркувань я роблю висновок, що в будь-який час і в середній полосі ..., посередньо заселеній, ціна десятини орної землі повинна рівнятися ціні ста п'ятдесяти дням сільськогосподарських робіт. Осмілюся повторити, в середній полосі, оскільки в інших місцях ціна землі і праці буде в іншому співвідношенні, виходячи з кількості населення. Треба сказати між іншим важливу істину: складне співвідношення між собою цих двох цін могло б послужити для державної економіки дуже важливою підвалиною» [13, с. 69]. Із наведеної цитати випливає, що В. Каразін вважав факторами ціни землі показники її якості та інфраструктурні фактори (розташування, забезпечення трудовими ресурсами тощо), а також вважав, що ціна праці і ціна землі – є важливими елементами державної політики і державного регулювання економіки.

В. Каразін, хоч і був прихильником прогресивних методів виробництва в сільському господарстві, автором низки винаходів в галузі техніки, знавцем фізики і хімії, але джерелом вартості і прибутку вбачав у праці у сільському господарстві, а не ремісництво чи промисловість: «Я зовсім не зобов'язую всіх моїх поселян брати ділянки і бути хліборобами, але терплю й майстрів. Тільки терплю, бо все моє добро зберігається для перших, як для кориснішого стану людей» [13, с. 75].

Отже, він розробив аграрну програму, в якій пропонував ліквідувати панщину і замінити її грошовою рентою з передачею частини поміщицьких земель селянам у вічне спадкоємство. З метою подолання економічної відсталості пропонував розвивати високими темпами промисловість, зміцнювати грошову систему та державні фінанси.

Висновки

Таким чином, Семен Юхимович Десницький, Михайло Андрійович Балудянський, Василь Назарович Каразін здійснили суттєвий вклад у формування та розвиток економічної теорії того часу.

Досягнення і здобутки теоретиків економічної науки як правило, відображають рівень розвитку суспільних відносин та залежать від стадії, що проходить певне суспільство у своєму розвитку. Дослідження виявило, що часто науковці-теоретики обстоювали інтереси власників ресурсів, асоціювали багатство з чеснотами, обґрунтовували існування землевласників та експлуатацію ними найманого працівника, вбачали основною причиною бідності лінощі, незацікавленість в результатах праці, нездатність відповідально і розумно організувати свою працю. Ці тенденції

характерні не тільки для світової, але й для української економічної думки. Так, М. Балудянський та В. Каразін причину бідності простого українського народу вбачали в пияцтві та лінощах, які призводили до морального та матеріального зубожіння; основним своїм завданням вважали допомогти більш заможним селянам, які мали певний стартовий капітал; отримували певні субвенції від урядів.

Українськими вченими поширювались та обговорювались здобутки європейської економічної науки. Особливим визнанням користувалося вчення А. Сміта. Для економічної думки в період, що розглядається, характерна боротьба між трудовою теорією вартості та теорією граничної корисності, яка вже була поширеною в світовій економічній науці.

Варто зауважити, що пізніше на економічну думку справили вплив ідеї утопічного комунізму, що панували у Франції XVIII ст., а також утопічна модель ідеального суспільного устрою англійця Р. Оуена; з початку 1880-х рр. ідейною течією в Україні стає марксистська теорія та соціалістичне вчення. Найбільше зацікавлення викликала аграрна частина марксизму. Не дивлячись на певний утопізм соціально-економічних уявлень, українські діячі визвольного руху були добре обізнані з досягненнями науки країн Заходу.

OLENA V. PYLYPENKO^{1*}, VLADYSLAVA O. SHEVCHUK²

1* Candidate of Economic Science, Associate Professor, Associate Professor of Department of Economics, Marketing and Business Administration, State University of Infrastructure and Technologies, e-mail: o_v_pylypenko@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-3096-2377

2 Candidate of Economic Science, Associate Professor, Associate Professor of Department of Theoretical and Applied Economics, State University of Infrastructure and Technologies, e-mail: wladka@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7121-598X

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF ECONOMIC THOUGHT IN UKRAINE UNDER THE INFLUENCE OF CLASSICAL POLITICAL ECONOMY IN THE LATE XVIII – EARLY XX CENTURY

The purpose of the work. The article describes and analyses the achievements of such figures as S. Desnitsky, M. Bałudjanski, V. Karazin in the process of formation and development of Ukrainian economic thought in the period of the eighteenth and nineteenth centuries. It is analysed that the most significant influence on the system of economic views of these Ukrainian researchers was made by the concepts of representatives of classical political economy. **Methodology.** To achieve this goal, both general scientific and special methods of scientific cognition were used, in particular scientific abstraction, induction and deduction, analysis and synthesis – to study the sources, provisions and hypotheses expressed by S. Desnitsky, M. Bałudjanski, V. Karazin, formed under the influence of the views of the classic of political economy A. Smith. **Results.** The article analyses the views and ideas of S. Desnitsky, M. Bałudjanski, and V. Karazin in historical, evolutionary, theoretical and practical aspects. It is determined that the economic views of these Ukrainian scholars are mainly based on the theoretical foundations of classical political economy, in particular, on the concepts of A. Smith. **Scientific novelty.** It is substantiated that S. Desnitsky's research was focused on the category of "property" and the analysis of property relations; M. Bałudjanski in his manuscripts approved the conceptual apparatus of political economy, studying the market mechanism, situation and competition in the field of agricultural production; V. Karazin, being a supporter of the labour theory of value, developed an agricultural programme, implemented his projects and inventions in agriculture, developing also Ukrainian technical thought. **Practical Significance.** The study found that theoretical scholars served the interests of resource owners, associated wealth with virtue, justified the existence of landowners and their exploitation of hired labour, and saw laziness, disinterest in labour results, and the inability to organise their work responsibly and reasonably as the main cause of poverty. For example, M. Bałudjanski and V. Karazin saw the cause of poverty of the common people of Ukraine in drunkenness and laziness, which led to moral and material impoverishment; they considered their main task to be to help wealthier peasants who had some starting capital; they received certain subventions from governments.

Keywords: history of economic thought, classical political economy, S. Desnitsky, M. Bałudjanski, V. Karazin.

REFERENCES

1. Vajnovs'kyj, A.M. (2013). Evolucija samoorganizacioni sudovoji vlady na ukrajins'kykh zemljakh [Evolution of self-organization of judicial power in Ukrainian lands]. *Bulletin of the Mariupol State University*, 5, 179-185 [in Ukrainian].
2. Gelman, A.Yu., & Chaikovska M.A. (2019). Analiz ekonomichnykh pohljadiv Vasylja Nazarovycha Karazina [Analysis of the economic views of Vasyl Nazarovich Karazin], *Suchasni naukovi pohljady na ekonomichnyj rozvytok krajiny, Materialy naukovo-praktychnoji konferenciji* [Modern scientific views on the economic development of the country, Materials of the scientific and practical conference]. Khmelnytskyi [in Ukrainian].
3. Golubka, S.M. (1998). *Ekonomichna systema M. A. Balug'jans'kogho* [The economic system of M. A. Balugyanskyi]. Lviv: Svit [in Ukrainian].
4. Goncharov, A.V. (2022). Pytannja socialjnogho zakhystu v pracjakh ukrajins'kykh uchenykh v drugij polovyni XVIII st. – na pochatku XIX st. [The issue of social protection in the writings of Ukrainian scientists in the second half of the 18th century. - at the beginning of the XIX century]. *Dialog kul'tur u Jevropejs'komu osvittjnomu prostori, Materialy VII Mizhnarodnoji konferenciji* [Dialogue of cultures in the European educational space, Materials of the VII International Conference]. Kyiv. Retrieved from: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/20274/1/Dialog_2022_P109-112.pdf [in Ukrainian].
5. Zlupko, S.M. (1994, November-December). "Ekonomichna systema" Mykhajla Baludjans'kogho ["Economic system" by Mykhailo Baludyanskyi]. *Universe*, 28-30 [in Ukrainian].
6. Znamenskyi, G.L.(2009). Do 90-richchja akademichnykh ekonomiko-pravovykh doslidzhenj v Ukrajinі [To the 90th anniversary of academic economic and legal research in Ukraine]. *Economy and law*, 1, 5-8 [in Ukrainian].
7. Kvak, M.V. (2006). Evolucija pohljadiv uchenykh na nacionaljne baghatstvo (XVI-XIX st.) [The evolution of scientists' views on national wealth (XVI-XIX centuries)]. *Scientific Bulletin*, 16.6, 315-323. Retrieved from: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2006/16_6/315_Kwak_16_6.pdf [in Ukrainian].
8. Ksenych, A. (2009). Mykhal, Mykhajlo, Mykhajil Baludjans'kyj [Mykhal, Mykhailo, Mykhail Baludyanskyi]. *Our word*, 35. Retrieved from: <https://lemky.com/280-mikhal-mikhajlo-mikhayil-baludjanskij.html> [in Ukrainian].
9. Kulyk, L. (2007). Semen Jukhymovykh Desnyckyj [Semen Yukhimovich Desnytskyi]. *Nizhyn antiquity*, 3(6), 121-124. Retrieved from: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/20316/16-Kulyk.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
10. Maistruk, O.M. (2013). Vasylj Karazin i Filotekhnichne tovarystvo (20-ti roky KhIKh st.) [Vasyl Karazin and the Philotechnical Society (20s of the 19th century)]. *Scientific Bulletin of Donbass*, 4. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_4_8 [in Ukrainian].
11. Nebrat, V.V. (2013). Ekonomiko-pravova koncepcija ta reformatorski ideji Semena Desnyckogho [Economic and legal concept and reform ideas of Semen Desnytskyi]. *Economic theory*, 1, 86-97 [in Ukrainian].
12. Oleinikov, V.V. (2010). Finansovo-pravovi pohljady M. A. Balug'jans'kogho [Financial and legal views of M. A. Balugyanskyi]. *Aktualni problemy pravovogho rehuljuvannja finansovo-kredytnykh vidnosyn v umovakh kryzy: praktyka pravozastosuvannja i shljakhy jiji vdoskonalennja, Zbirnyk tez dopovidej za materialamy Mizhnarodnoji naukovo-praktychnoji konferenciji* [Actual problems of legal regulation of financial and credit relations in crisis conditions: law enforcement practice and ways of its improvement, A collection of theses of reports based on the materials of the International Scientific and Practical Conference]. Sumy [in Ukrainian].
13. Zlupko, S.M. (Ed.). (2007). *Ukrajinsjka ekonomichna dumka* [Ukrainian economic thought]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
14. Farenij, I.A. (2021). Teorija istoriji ljudstva Semena Desnyckogho (do dzherel naukovoji metodologiji piznannja istorychnogho procesu) [Semen Desnytskyi's theory of the history of mankind (to the sources of the scientific methodology of knowledge of the historical process)]. *Bulletin of the Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky*, 2, 7-21 [in Ukrainian].
15. Khridochkin, A.V. (2001). *Suspiljno-politychni pohljady V. N. Karazina* [Socio-political views of V. N. Karazin]. (Candidate's thesis). Dnipropetrovsk National University. Dnipropetrovsk. Retrieved from: <http://www.disslib.org/suspilno-politychni-pohljady-v-n-karazina.html> [in Ukrainian].
16. Khridochkin, A., & Makushev, P. (2021). Vasyl Nazarovich Karazin: historical portrait against a backdrop of the epoch. *East European Historical Bulletin*, 18, 30-44. doi: 10.24919/2519-058X.18.226563 [in English].

Стаття надійшла до редакції: 25.10.2023
Received: 2023.10.25

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА / INTERNATIONAL ECONOMICS

УДК 330.342-044.372

МЯМЛІН В. В.

д.т.н., с.н.с., професор кафедри «Вагони», Український державний університет науки і технологій, e-mail: vladislavmyamlin7@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8008-9097

МОДЕЛІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ НАЙБІЛЬШ УСПІШНИХ КРАЇН СВІТУ: КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ВИСНОВКИ

Метою дослідження є аналіз моделей національних економік найуспішніших країн світу, таких як: Китай, Японія, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, США, Швеція, Франція, Німеччина тощо. **Методика** полягає у системному критичному аналізі основних макроекономічних показників протягом останніх п'ятдесяти років та рішень, що приймалися для їх досягнення. **Результати.** Отримані результати дозволяють судити про те, що всі успішні національні економіки були успішними лише протягом порівняно невеликого періоду часу. За рахунок правильною мобілізації якихось зусиль на деяких напрямках, вони дійсно дозволили досягти певних позитивних результатів у порівнянні з іншими країнами. Але їх усіх поєднує те, що вони піддані так само як і «неуспішні економіки», численним негативним чинникам, таким як: кризи, інфляція, безробіття, дефіцит бюджету тощо. Це говорить про те, що головний принцип, покладений в основу функціонування цих національних моделей, є неправильним. **Наукова новизна** полягає у тому, що знайдено справжні причини економічних криз та спосіб їх усунення. З урахуванням цих причин запропоновано безкризову економічну модель високоефективної національної економіки. Ця модель пройшла апробацію за допомогою імітаційного моделювання і показала свою безумовну перевагу порівняно з традиційними економічними моделями. **Практична значимість.** Використання запропонованої нової економічної моделі можливе у будь-якій країні світу. Вона дозволить назавжди уникнути фінансових криз та супутніх їм негативних явищ і значно прискорити розвиток економіки та підвищення добробуту народу. Залежно від можливостей тієї чи іншої країни, зростання економіки сягатиме від 15 до 30 %, а то і більше.

Ключові слова: національна економіка; модель національної економіки; макроекономіка; реформування економіки; економічне диво; безкризова модель економіки; високоефективна національна економіка

Постановка проблеми

Сучасна економічна теорія не дає чіткої відповіді на питання, чому, наприклад, багато успішних економічних моделей різних країн починають втрачати свої колишні позиції і схильні до криз та інших негативних явищ, або, наприклад, як повинна бути організована економічна діяльність суспільства, щоб вона не була схильною до криз і розвивалася б темпами, що прискорюються?

Відповіді на ці питання можуть стати вагомим внеском у теорію та мати важливе практичне значення для побудови науково обґрунтованих макроекономічних моделей у різних державах. Дана робота продовжує цикл наукових праць, спрямованих на створення безкризової високоефективної соціально-економічної моделі, яка функціонуватиме не за надуманими суб'єктивними правилами, а за універсальними законами Всесвіту, що дозволить країнам розвиватися стрімкими темпами.

Формування цілей статті

Метою дослідження є аналіз найуспішніших національних економічних моделей, які досягли завдяки реформам, відносно високих результатів економічної діяльності. Подібний аналіз дозволить виявити позитивні методи реформування, які можуть стати хорошим прикладом і бути використані при здійсненні реформ в інших країнах. Крім того, велике значення має дослідження того, на підставі яких причин багато успішних національних економік починають втрачати свої позиції, і що треба робити для того, щоб цього не відбувалося.

Аналіз різних економічних моделей

Світову економічну картину за показником взаємодії держави та економіки вкрай важко уявити без певної типологізації національних економік. У зв'язку з цим в економіці така типологізація стосується терміна «модель економіки». Що ж до терміну «модель національної економіки», вона поки що не отримала вичерпного визначення у літературі з світовою економіки. Саме поняття «модель» має різні трактування, але до реалій світової економіки можна застосувати лише дві. Одна з них свідчить: модель – це схематичний опис будь-якого процесу чи явища у суспільстві. Інша називає моделлю зразок, який є еталоном для наслідування. У загальному вигляді економічна модель є формалізованим описом (математичним, вербальним, графічним, логічним) різних економічних явищ і процесів з метою виявлення функціональних взаємозв'язків між їх елементами. Як правило в соціально-економічну модель прийнято включати відносини власності, форми та методи взаємодії держави та бізнесу, існуючі традиції та менталітет народу.

Дослідженням національних економік, аналізом економічних моделей та розвитком міжнародних економічних відносин займалася велика кількість як вітчизняних [1-4, 12, 16, 17], так і зарубіжних вчених [15, 18, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 28, 29, 31]. Але ніхто з них не вказав на справжні причини криз, що виникають навіть у моделях успішних економік.

Економічна теорія виділяє чотири моделі економіки:

- Традиційна модель економіки базується на класовому розподілі суспільства. Розподіл всіх благ провадиться з урахуванням класової належності. У цій моделі переважає сільське господарство з використанням низької продуктивності праці, практично відсутня промисловість, існують старі традиції та звичаї. Як правило, така модель використовується в слаборозвинених країнах;

- командно-адміністративна модель економіки спирається на державну власність за жорстким контролем за цінами та використанням державних коштів. Прикладом такої моделі є державний устрій СРСР;

- капіталістична чи ринкова модель економіки спирається на особисту вигоду. Неодмінна риса цієї моделі - невтручання держави в економіку та вільна конкуренція. Усі ресурси, гроші та результати фінансово-економічної діяльності вважаються приватною власністю;

- змішана модель економіки передбачає взаємодію державного впливу зі свободою економічної діяльності підприємців. Підприємці та наймані працівники можуть самостійно обирати сферу своєї діяльності та організацію для працевлаштування.

Природно, що крім зазначених моделей у різних країнах можливі свої специфічні особливості господарювання, пов'язані з національними відмінностями. До них можна віднести: географічне розташування, наявність природних ресурсів, науково-технічний потенціал, наявність висококваліфікованих виконавців, історичні традиції, звичаї, культурний рівень населення тощо.

Для початку виділимо та коротко охарактеризуємо сім національних економічних моделей: американська (США), японська (Японія), південнокорейська (Республіка Корея), німецька (Німеччина), західноєвропейська (Франція), скандинавська (Швеція) та китайська (Китай).

Американська модель базується на заохоченні підприємницької активності населення, що веде до збагачення найактивніших. Малозабезпечені верстви населення отримують соціальну допомогу від держави. Спостерігається суттєва відмінність у доходах між бідними та багатими. Більшість американців живуть у борг, як і сама держава, зовнішній борг якої на сьогодні становить понад 34 трильйона доларів.

Японська модель характерна довгостроковими планами розвитку та широким впливом держави у найважливіших сферах економіки. Населення більше думає про процвітання країни, ніж про свої особисті доходи. Розрив у заробітній платі між керівниками компаній та простими працівниками незначний.

Південнокорейська модель нагадує японську модель щодо впливу держави. У країні існують спеціальні програми для скорочення безробіття та фонди для стабілізації цін.

Німецька модель також має схожість із японською моделлю. Для підприємців-початківців існують податкові пільги, а безробітним виплачують допомогу по безробіттю.

Західноєвропейська модель характеризується особливою увагою до захисту соціальних верств населення.

Шведська модель спрямована на скорочення майнової нерівності шляхом перерозподілу доходів. Держава зацікавлена у підтримці низького рівня безробіття, встановленні фіксованих цін та забезпеченні стабільності.

Китайська модель є прикладом змішаної економіки, коли ринкова економіка функціонує в рамках державного регулювання.

Через обмежений обсяг статті неможливо повністю провести глибокий аналіз особливостей реформування в кожній країні, що дозволили досягти високих економічних результатів. Тому акцентуватимемо увагу лише на найбільш значущих моментах.

Макроекономічні показники національних економік успішних держав представлені у таблицях 1-19. Для більш зручного порівняння та аналізу дані в таблицях представлені в одних і тих самих часових рамках.

Японія. На сьогоднішній день Японія входить до п'ятірки найрозвиненіших країн світу. Японська економіка вперше у світі протягом короткого часу змогла здійснити економічний прорив. У період із 1950 по 1973 рік темпи зростання економіки цієї країни становили 10-11 %. Тоді це був найвищий показник серед розвинених країн. Після закінчення війни американці спробували реформувати японську економіку за допомогою шокової терапії. Результати виявилися вельми негативними: стагнація, безробіття, зневіра. Тому японська влада відкинула «ліберальну» стратегію і почала реформувати економіку виходячи з власних національних інтересів. Суть цієї стратегії полягала в наступному: в основу розвитку економіки було покладено макропланування, яке мало здійснювати спеціально створене для цієї мети Міністерство зовнішньої торгівлі та промисловості. До його складу увійшли горизонтальні відділення: бюро промислової політики, бюро міжнародної торгівлі, бюро захисту довкілля, дослідницькі лабораторії та інспекції. До 1970-х років для японської економіки характерна екстенсивна модель зростання, яка характеризувалася такими рисами: переробкою імпортованої сировини в готову продукцію; створення гігантських підприємств; запозиченням світового науково-технічного досвіду; домінуючою роллю держави. Екстенсивна модель дозволила дати високі економічні темпи розвитку, які становили 14 %. У світі почали говорити про японське «економічне диво», а саму Японію стали називати «країною висхідного сонця». Водночас швидке зростання галузей важкої промисловості призвело до сильного забруднення довкілля. У 70-ті роки Японія вважалася найбруднішою у світі країною в екологічному плані. Через обмеженість ресурсів стало неможливим подальше розширення виробництва, до того ж почав позначатися дефіцит трудових ресурсів. Експортно орієнтована модель розвитку економіки почала нуждатися в серйозних коригуваннях. Тому виникла потреба у переході на інтенсивну модель економічного зростання. Характерними рисами такої моделі є: інтенсифікація використання виробничих потужностей, різке посилення ролі НТП, пріоритет наукоємних галузей, замість експорту товарів - пріоритет експорту капіталів, перехід від адміністративно-фінансового регулювання до непрямих методів впливу на економіку. Успіхи нової моделі були також пов'язані з наявністю висококваліфікованих виконавців, оскільки було взято курс на загальну вищу освіту, сприятливих зовнішньоекономічних умов, тісного партнерства держави та бізнесу, нової системи управління виробництвом та якістю продукції.

Жодного особливого секрету в прискореному розвитку економіки Японії немає. До успіху призвело сприятливе поєднання різних чинників: політична стабільність у суспільстві, зовнішні кредити, вмiле використання американського досвіду, підтримка національного виробника, менталітет населення, дешевизна праці, імпорту іноземної техніки та технологій (за 20 років було придбано понад 15 тис патентів та ліцензій). Звернемо увагу на те, що традиційна японська культура є модифікацією китайської культури, яка виражається в тісному зв'язку зі своїм родом, з елементами індуїстського впливу. Тому менталітет японців дозволяє вважати, що японські товари – найкращі, у зв'язку з чим національним товарам вони завжди віддають перевагу ніж іноземним товарам [25].

Водночас після успішного зростання, вже в 90-х роках японська економіка почала відчувати значні труднощі. "Японське диво" закінчилося. Темпи економічного зростання Японії стали найнижчими серед країн Великої сімки. Японію тепер стали називати «країною сонця, що заходить».

Незважаючи на те, що в 1996 році намітився невеликий підйом (3,6 %), то в 1997 році Японія впала в депресію. Падіння виробництва становило (-1,2 %). Економічна модель Японії була

ефективна до кінця 1990-х років, а потім почала давати серйозний збій. Японія намагалася вийти із кризи старими методами: стримуючи економічне зростання, нарощуючи експорт, зменшуючи імпорт. Але ці методи не давали бажаних результатів.

Південна Корея. Після того, як президент країни Пан Чон Хі в 1962 році оголосив першу п'ятирічку і став архітектором реформ, економіка країни стала розвиватися швидкими темпами. Це досягнення назвали "Чудом на річці Ханган". Головним принципом економічної стратегії стала "система керованої капіталістичної економіки", тобто те, що раніше було прийнято називати державно-монополістичним капіталізмом. Південна Корея у своїй основі скопіювала японський досвід, але з властивою їй специфікою.

Три основні тези в економічній програмі режиму Пан Чон Хі були наступні: розвиток важкої промисловості, експортно орієнтована економіка, державне регулювання економіки. При цьому висувалися такі політичні гасла: національне відродження, зміцнення національної свідомості, піднесення національного духу, встановлення здорової національної етики, революційне перетворення людини. Слід зазначити, що форсоване виведення країни з кризи неможливе без певного «закручування гайкою». Багато методів, якими користувався Пан Чон Хі для підйому економіки, такі, наприклад, як держзамовлення та п'ятирічні плани, відображали його захоплення соціалістичними ідеями. Треба визнати, що Пак Чон Хі був диктатором і стосовно свого народу, і стосовно представників корейського бізнесу. Він не захотів вдатися до «шокової терапії», яку рекомендував МВФ, а став змушувати бізнес створювати потужні металургію, суднобудування, автомобільну та електронну промисловість, що згодом дало добрий результат. Республіку Корею поряд із Сінгапуром, Гонконгом та Тайванем стали називати «азіатським тигром».

Особливе місце в міжнародній економіці займають «нові індустріальні країни» (НІК), які досягли великих успіхів у своєму розвитку. Сюди відносять 4 держави Південно-Східної Азії: Малайзію, Тайланд, Індонезію та Філіппіни, а також 4 держави Латинської Америки: Аргентину, Бразилію, Мексику та Чилі. Азіатські держави ще мають іншу назву: країни-«тигри». Раніше до них належали Сінгапур, Гонконг, Тайвань та Республіка Корея, які потім перейшли до групи постіндустріальних країн та отримали нову назву – «дракони». Країни-«тигри» скопіювали модель Японії та країн-«драконів», яка на той період не давала збоїв.

Говорячи про азіатську економічну модель, не можна не згадати про **Сінгапур**. Понад сторіччя територія Сінгапуру була британською колонією. У 1963 році Сінгапур вийшов зі складу Британської імперії, а в 1965 році набув повної незалежності. З цього часу під керівництвом Лі Куан Ю в країні почали здійснюватися економічні реформи. Насамперед стали жорстко переслідуються корупція та наркоторгівля. Великий акцент було зроблено на професійну підготовку кадрів, особливо у галузях інформаційних технологій та нафтохімії, які згодом призвели до значного підйому промисловості. У перші 20 років від початку реформ, щорічне зростання ВВП у країні становило близько 10 %.

Сінгапур та Гонконг є містами-державами з високим рівнем розвитку економіки та високим ВВП на душу населення. Обидві ці держави займають гідні місця в ієрархії світових фінансових центрів. Щодо Гонконгу, то з 1997 року він перебував у складі Британської Співдружності Націй, але потім був переданий КНР. Перехідний період визначено 50 років. Протягом цього терміну економічний устрій Гонконгу не змінюватиметься, а КНР дотримуватиметься наступного принципу: «одна країна – дві економіки». Економіка Гонконгу відрізняється ліберальним капіталізмом, що не можна сказати про економіку Сінгапуру. Тут використовується жорстка модель управління економікою, яка зветься «керованою демократією». Якщо говорити загалом про НІК, то у здійснюваному ними процесі індустріалізації, можна виділити три етапи: перший був націлений на розвиток імпортозамінних галузей, другий – на створення експортного потенціалу та базових галузей промисловості, третій – на розвиток наукоємних галузей. На всіх етапах активно задіявся іноземний капітал та брали участь ТНК.

Тайвань або Демократична Республіка Китай за площею території та за кількістю населення перевершує **Гонконг та Сінгапур**. Через те, що Тайвань не визнаний Китаєм та іншими країнами світу, багато міжнародних організацій не дають відомостей про його економічний розвиток. Водночас Тайвань має потужну економіку, за запасами валютних резервів знаходиться в числі провідних країн світу, має високий ВВП на душу населення. Для економіки Тайваню характерний розвинений державний сектор, під контролем якого перебуває 50 % товарообігу. Індустріалізація

Тайваню здійснювалася при активній участі США, які з політичних мотивів були зацікавлені у протиставленні Китаю та Тайваню. Найбільшого розвитку на Тайвані набула сфера малого бізнесу. У період 60-90-х років питома вага малих та середніх підприємств була на рівні майже 98 % від обсягу ВВП. Істотна частка цієї продукції вирушала на експорт, від якої Тайвань отримував 70 % виручки. У Тайвані знаходиться найбільший завод TSMC, який виготовляє чіпи та мікропроцесори. Близько 80 % економіки США, у т. ч. виробництво автомобілів, комп'ютерів та телефонів, залежить від цього одного заводу. Секрет високої рентабельності експортно орієнтованих підприємств полягав у можливості проводити гнучку ринкову політику. Особливий інтерес представляє система надання фінансової допомоги малому та середньому бізнесу, що функціонує на Тайвані. Усі види фінансової допомоги надаються через державні структури. Тайванський досвід може бути хорошим прикладом при розвитку малого та середнього бізнесу та в інших країнах.

Декілька слів про країни-«тигри». **Малайзія** і **Таїланд** мають гарні природні ресурси. Розвиток промисловості в обох країнах пов'язаний з корисними копалинами, що видобуваються. За рівнем ВВП на душу населення ці країни значно поступаються країнам-«драконам». Завдяки дешевій робочій силі багато ТНК перемістили сюди свої складальні підприємства. **Філіппіни** та **Індонезія** за рівнем доходів набагато нижчі за дві попередні країни. Усі НІК знаходяться на шляху від екстенсивного до інтенсивного розвитку. Азіатська модель розвитку, яка раніше вважалася майже еталонною, має багато побічних ефектів. Вона має тенденцію до виникнення кланово-олігархічного капіталізму, який вкрай неефективний через неможливість приймати швидкі рішення. Акцент на експортну орієнтацію економіки може зіграти негативну роль при скороченні попиту на зовнішньому ринку. Масове будівництво підприємств може сильно позначитись на екології. До того ж, азіатська модель виявилася нездатною адекватно реагувати на фінансові кризи, які сама ж і спровокувала. До позитивних сторін азіатської моделі слід віднести чітку стратегію поведінки держави, жорсткий курс на економічне зростання та підвищення добробуту громадян, поетапний розвиток галузей промисловості, величезну працелюбність та наполегливість у досягненні поставлених цілей. Прийнято називати «економічним дивом» те, як за півстоліття країни-«дракони» перетворилися з відсталих аграрних країн на лідерів світового науково-технічного прогресу. Ці країни мають подальші перспективи розвитку.

Китай. Протягом останніх кількох десятиліть Китай зайняв лідируючу позицію у світі за темпами економічного розвитку. Перед тим, як стати однією з найпотужніших у світі економік, Китай пройшов складний та довгий шлях. Щоб модернізувати економіку країни ще Мао Цзедун у 1958 році представив стратегію «великого стрибка», яка мала посилити економічне зростання і прискорити індустріалізацію країни. Однак ця стратегія, а згодом і «культурна революція» (1966-1976) успіху не мали. Реальні економічні реформи розпочалися у Китаї лише у 1978 році з ініціативи прагматичного крила у КПК, яке очолював Ден Сяопін. Внаслідок реформ бідний аграрний Китай перетворився на велику державу з найбільшою у світі економікою. А подальші економічні успіхи чотирьох азіатських «драконів» - Тайваню, Сінгапуру, Таїланду та Південної Кореї – змусили багатьох дослідників звернути увагу на конфуціанство як особливу та унікальну ідеологію. У китайській філософії наріжним каменем є поняття «цзін ші цзі мінь», що в перекладі означає «упорядкування – гармонізація світу заради допомоги народу». В основі цього світогляду лежить теза про високе призначення людини, в даному випадку правителя, покликаного творити життя суспільства в тісній співпраці з Небом та Землею. У сучасній китайській мові поєднання "цзін цзі" має значення "економіка". На відміну від англійського терміна «economy», що прийшов до Китаю з Японії, термін «цзін цзі» охоплював цілий комплекс цілісного знання, в тому числі й економічний аспект. Генезис цього цілісного вчення про підтримку життя, подарованого Космосом (Небом) і найширше поширення терміну «цзін цзі» у культурі Піднебесної дає привід поміркувати про причини успіхів Китаю.

За перші два десятиліття від початку проведення соціально-економічних реформ, Китай перетворився на динамічну державу, яка розвивається. Протягом останніх 45 років після початку реформ економіка Китаю зросла в 120 разів. Якщо 1978 році номінальний ВВП Китаю становив 150 млрд \$, то 2022 року - вже 18 трил. \$. З 1990 року темпи зростання ВВП Китаю жодного разу не опускалися нижче 6 %. Навіть під час азіатської та світової фінансових криз 1997 та 2008 років економіка Китаю продовжувала зростати на 8-9 %. В окремі роки зростання ВВП досягало 14 % (1992, 1993, 2007) і навіть 15 % (1984).

У чому бачаться особливості китайської моделі економічного розвитку? Автор китайського «економічного дива» Ден Сяопін, вже у віці 74 років, зважився на дуже ризикований, але продуманий експеримент. Він створив цілу концепцію, яка згодом дістала назву теорії «соціалізму з китайською специфікою». Його ідеї були нав'язані ідеями НЕПу, які справили на нього враження ще під час навчання в СРСР. «Соціалізм з китайською специфікою» зробив наголос на патріотизм, на аналіз передового досвіду успішних країн, відкритість усьому світу та співробітництво з ним. Водночас він розумів, що копіювати політичну модель західних країн під час будівництва соціалізму не має ніякого сенсу. Ден Сяопін добре засвоїв завіт Конфуція про те, що перш ніж закликати народ до будь-яких звершень, його спочатку треба «одягти та нагодувати». Уряду Китаю в перші роки реформування вдалося вирішити продовольчу проблему і наситити внутрішній ринок товарами широкого споживання, що значно збільшило народну підтримку реформ. Відповідно до Конфуціанської етики, досягнення особистої вигоди має поєднуватися з інтересами країни. На це було зроблено особливий наголос.

Китайський феномен пояснюється успішними соціально-економічними реформами як прищеплення ринкових принципів розподільчому механізму командно-адміністративної економіки. Концепція Ден Сяопіна зберігала чільну роль за державним сектором, проте передбачала розвиток багатосекторної економіки. Локомотивом зростання економіки стала зовнішня торгівля. Для залучення інвестицій було створено ВЕЗ, у яких ВВП на душу населення в 3-4 рази перевищував загальний рівень цього показника в країні. Важливим поштовхом досягнення успіхів став наголос на розвиток науки та освіти. Основними атрибутами китайської моделі до кінця 1990-х років були два напрямки: високі темпи розвитку та екстенсивний характер економічного зростання. Потім стратегія змінилася. Було прийнято концепцію «двох стратегічних переходів»: від традиційної планової економіки до соціальної ринкової економіки та від екстенсивної форми розвитку до інтенсивної.

На XVII з'їзді КПК було вирішено до століття заснування КНР (2049) збудувати багату цивілізовану соціалістичну державу. У своєму виступі на XIX з'їзді КПК Сі Цзіньпін зазначив 14 основних принципів подальшої роботи. Два з них він наголосив особливо: посилення впливу Китаю за кордоном та жорстка боротьба з корупцією всередині країни.

Китай почав вибудовувати свою економічну систему дуже схожу на японську та південнокорейську. Але навіть переймаючи чужий досвід, Китай обов'язково «китаїзує» його. Конфуціанські цінності вплинули на появу "Пекінського консенсусу" (програма "Велика стратегія", яка передбачає створення технопарків та технологічних бізнес-інкубаторів) як альтернативи "Вашингтонському консенсусу", який вичерпав себе. Можна констатувати, що Китай дав новий величезний поштовх до подальшого вдосконалення моделі соціалістичної цивілізації в китайському стилі, що негайно позначилося на рівні життя населення Китаю, який за останні 30 років зріс у 20 разів.

Перебудова Китайської моделі здійснюється згідно з концепцією мирного співіснування двох систем в одній державі: комуністичної ідеології та ринкових відносин. Водночас останнім часом відбувається характерне для капіталізму зрощення влади, бізнесу та криміналу, що негативно впливає на проведення реформ.

Досвід Китаю говорить про те, що необхідно прагнути не глобального універсалізму, а збереження своєї ідентичності, яку треба не переривати, а продовжувати, тільки в нових історичних умовах.

Німеччину по праву визнано називати одним із «локомотивів» світової економіки. Апологети вільного ринку вказували на «німецьке диво» як на бездоганний аргумент на користь їхньої концепції. Післявоєнний економічний розвиток Німеччини здійснювався відповідно до неоліберальної концепції «соціального ринкового господарства» (СРГ), яка виникла як альтернатива тоталітарній економіці фашистської Німеччини, та завдяки американським інвестиціям (план Маршалла). Концепцію СРГ пропагував А. Мюллер-Армак. Зазначена концепція була реалізована під керівництвом міністра економіки, а згодом канцлера ФРН, Людвіга Ерхарда [19]. Про проведення реформ було оголошено у середині 1948 року. Модель СРГ представляла компроміс між зростанням економіки та рівномірним розподілом багатства. Етичні принципи цієї моделі базувалися на протестантстві, а соціальні принципи були запозичені у католицизмі. Треба пам'ятати, що для Німеччини, за всіх часів її розвитку, держава завжди грала набагато більшу роль

в економіці, ніж у США чи у Великій Британії. Ще однією особливістю розвитку економіки Німеччини був «рейнський капіталізм», який обумовлений величезною роллю банків. Вжиті заходи не змусили на себе довго чекати. Паралельно з промисловістю стало зростати і сільське господарство, яке до 1950 досягло довоєнного рівня, а до 1953 значно перевершило його. У цей період у світі почали говорити про «німецьке диво». До 1950 року Німеччина досягла довоєнного рівня виробництва, але вже до 1956 року воно навіть подвоїлося, а до 1962 - потроїлося. Якщо в розореній Німеччині спостерігався «витік мізків» з країни, то згодом було вжито необхідних заходів, щоб доходи працівників інтелектуальної праці відповідали їхньому вкладу в розвиток країни, і «витік мізків» зійшов нанівець.

Після злиття в 1990 році Західної та Східної Німеччин, об'єднана країна з економічного потенціалу стала наймогутнішою країною Європи. Німеччина, не маючи багатих надр та особливо сприятливих умов для розвитку сільського господарства, досягла значного економічного успіху завдяки використанню таких факторів як досягнення НТП, висока якість «людського капіталу», розумна внутрішня політика, активна зовнішньоекономічна діяльність. Сьогодні Німеччина, як і раніше, є економічно потужною і технологічно розвиненою країною. Щоправда, через значну дорожнечу ресурсів, її розвиток останніми роками сповільнився.

Що стосується макроекономічної моделі **Франції**, то вона дуже схожа з моделлю Німеччини. Водночас за кількістю та номенклатурою природних ресурсів Франція має пріоритет перед Німеччиною. У Франції також наголошено на соціально орієнтовану модель економіки. Таку модель часто називають етатистською моделлю. Французька модель характеризується серйозною участю держави в економіці та в її регулюванні. Після всіх колишніх революцій, населення Франції з великим побоюванням ставиться до бізнесу та до успішних підприємців. Економіка Франції відрізняється потужною індустріальною базою, чільне місце економіки країни займають наукові дослідження. Франція є четвертою ядерною державою.

США. Початок створення сучасної ліберальної соціально-економічної моделі пов'язан з ідеями англійського політеконома А. Сміта, який ще в XVIII столітті доводив корисність для суспільства ринкового механізму економіки. Тому США дотримуються поглядів, що основою добробуту є свободи особистості, приватної власності та приватного підприємництва. Вказані три свободи представляють наріжний камінь, що визначає всю внутрішню та зовнішню політику цієї держави. Соціально-економічна модель США, на відміну від інших моделей, орієнтується на мінімізацію держави в управлінні економікою, сама держава майже нічого не виробляє. США відрізняється прозорим конкурентним середовищем, сильним підприємницьким духом та добре продуманою законодавчою базою. Крім того, в Америці створено "народний капіталізм", суть якого полягає в тому, що більшість американців є акціонерами різних підприємств. Багато аналітиків вважають, що американська модель є найефективнішою у світі, і як еталон має поширюватися на інші країни разом із моделлю американської демократії. При всьому цьому США мають найбільший у світі зовнішній борг, який на сьогодні становить понад 34 трильйони доларів і перевищує ВВП країни, який вони до речі і не збираються повертати. При цьому виникає резонне питання, чому США, якщо вони бажають поширювати свою модель на інші країни, не рекомендують іншим країнам організувати свої «національні резервні системи», аналогічні ФРС.

Шведська соціально-економічна модель називається також **Скандинавською моделлю**, оскільки має ще відношення до **Данії, Норвегії, Ісландії та Фінляндії**, які, незважаючи на значні відмінності, мають багато спільного. Дана модель носить змішаний характер, що поєднує ринкові відносини та державне регулювання. Шведська модель передбачає такі домінуючі цілі: повна зайнятість населення, стабільність цін, вирівнювання доходів між кваліфікованими та некваліфікованими працівниками, згладжування класової нерівності. Звідси випливає відповідна економічна політика [18]. Тим часом дилема між інфляцією та безробіттям стала ахіллесовою п'ятою шведської моделі. До найважливіших факторів, властивих саме Швеції, належать нейтралітет, який діє з 1814 року, і тривале перебування при владі Соціал-демократичної партії. Необхідно взяти до уваги національні риси характеру шведів: здатність залагоджувати конфлікти, прагнення рівності, раціоналізм, пошук консенсусу і необхідних підходів до вирішення проблем. Якщо судити з показника ВВП на душу населення, то в Швеції він 65 тис \$, у Данії – 74 тис \$, а в Норвегії - навіть 115 тис \$.

Економічний розвиток **Індії** дуже парадоксальний. З одного боку, це найдавніша на Землі цивілізація, яка є найбагатшою країною світу за наявністю широкої номенклатури корисних копалин, лідирує за чисельністю населення, має ядерну зброю та досліджує космос, за ВВП знаходиться на третьому місці після Китаю та США. Разом з тим, ВВП на душу населення в Індії становить лише 8,38 тис \$. На диспропорції розвитку країни негативний вплив мала непродумана економічна політика, яка стала проводитися з 1950-х років. Після оголошення Індії незалежною державою у країні було розроблено власний шлях розвитку, який спирався на три принципи: національна гордість, упередження та самозабезпечення. Так вийшло, що по суті справи економіка Індії поєднувала в собі одночасно і вади соціалізму, і вади капіталізму. Від соціалізму Індії дісталися такі негативні риси, як ізоляція економіки від зовнішніх ринків, політика етатизму та спроба запровадження повної зайнятості населення. А від капіталізму – відсутність соціальних гарантій для незаможного населення. Результатом такої політики стала як загальна, так і технологічна відсталість країни. Відбулася криза моделі державного регулювання економіки, неефективність якої призвела до зростання тіньового сектору та розквіту корупції. На початку 1990-х років назріла необхідність у проведенні нових економічних реформ, основою яких стали знову три постулати: приватизація та свобода приватному сектору економіки, відкритість економіки для зовнішнього світу та реформа державних фінансів.

Про рівень економічного розвитку тієї чи іншої країни прийнято судити з ВВП (ПКС), що припадає на душу населення. Так за підсумками 2022 року перша п'ятірка країн має такий вигляд: Люксембург – 140,6 тис \$; Сінгапур - 127,5; Ірландія – 126,8; Норвегія – 114,9; Катар - 114,05.

Звернімо увагу на Люксембург, який має найвищий рівень життя і є однією з найбагатших країн світу. Загальна площа Люксембургу становить лише 2586 км², а населення дорівнює 653 тис осіб, що дозволяє вважати його однією з найменших суверенних держав. До того ж у країні немає корисних копалин. Зростання економіки Люксембургу було досягнуто за рахунок його участі в міжнародному ринку банківських та фінансових послуг. Люксембург є офшорною зоною, в якій розташовано близько двох сотень банків та понад тисячу інвестиційних фондів. Такого немає більше в жодному місті світу. Становлення та розвиток Люксембургу як банківського та фінансового центру на початку 1980-х років, призвело його до лідируючого становища у цій сфері на сьогоднішній день, насамперед у галузі управління активами. Розвиток банківської та фінансової сфери пов'язаний з розвитком супутніх секторів: аудиторські та консалтингові фірми, компанії з управління інвестиційними фондами, юридичні фірми тощо. Наявність цих фінансових структур дозволяє Люксембургу безбідно існувати. Разом з тим, країна має величезний зовнішній борг і величезну залежність від іноземних партнерів, що робить Люксембург дуже чутливим до змін в інших країнах світу. Майже вся енергетика, включаючи вугілля, газ та нафту імпортується з-за кордону. До того ж, на його економіку сильно впливають кризи. Таким чином, основним успіхом Люксембургу є акцентування уваги лише на одному секторі економіки – фінансовому. Жодного реального виробництва матеріальних благ тут немає. Тому говорити про те, що Люксембург є прикладом для наслідування для інших держав, не має сенсу.

Таблиця 1

Макроекономічні показники Китаю

Показник	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
ВВП, трил \$	0,092	0,191	0,360	0,735	1,211	2,286	6,087	11,061	14,687	17,963
ВВП (ПКС), трил \$	-	-	1,114	2,241	3,683	6,592	12,380	17,796	24,284	30,327
Зростання ВВП, %	19,30	7,83	3,92	10,95	8,49	11,39	10,64	7,04	2,24	2,99
ВВП (ПКС) на 1 ч, тис \$	-	-	0,981	1,860	2,917	5,056	9,254	12,897	17,209	21,475
Дефлятор ВВП, %	-2,61	3,75	5,71	13,67	2,06	3,90	6,88	0,00	0,49	2,25
Безробіття, %	-	4,9	2,5	2,9	3,1	4,2	4,1	-	5,61	-
Населення, млн чол	818,3	981	1135	1205	1263	1304	1338	1380	1411	1412

Джерело: табл. 1-18 складено автором на основі [30]

Таблиця 2

Макроекономічні показники США

Показник	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
ВВП, трил \$	1,073	2,857	5,963	7,639	10,250	13,039	15,049	18,206	21,060	25,462
ВВП (ПКС), трил \$	-	-	5,963	7,639	10,25	13,04	15,04	18,20	21,06	25,462
Зростання ВВП, %	-0,28	-0,26	1,89	2,68	4,08	3,48	2,71	2,71	-2,77	2,06
ВВП (ПКС) на 1 ч, тис \$	-	-	23,88	28,69	36,33	44,12	48,65	56,76	63,53	76,39
Дефлятор ВВП, %	5,54	9,03	3,74	2,10	2,27	3,14	1,20	1,00	1,30	7,01
Безробіття, %	4,90	7,10	5,6	5,65	3,99	5,08	9,63	5,28	8,05	3,65
Населення, млн чол	205,05	227,2	249,6	266,2	282,1	295,5	309,3	320,7	331,5	333,2

Таблиця 3

Макроекономічні показники Республіки Корея

Показник	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
ВВП, трил \$	0,009	0,065	0,283	0,566	0,576	0,934	1,144	1,465	1,644	1,665
ВВП (ПКС), трил \$	-	-	0,358	0,608	0,875	1,213	1,573	1,934	2,316	2,585
Зростання ВВП, %	10,5	-1,6	9,9	9,6	9,1	4,3	6,8	2,8	-0,7	2,6
ВВП (ПКС) на 1 ч, тис \$	-	-	8,4	13,5	18,5	25,2	31,7	37,9	44,7	50,0
Дефлятор ВВП, %	14,84	24,65	10,09	7,02	1,02	1,04	2,74	3,19	1,56	1,22
Безробіття, %	4,51	5,2	2,5	2,1	4,1	3,5	3,3	3,6	3,9	2,9
Населення, млн чол	32,24	38,1	42,8	45,1	47,0	48,2	49,5	51,0	51,8	51,6

Таблиця 4

Макроекономічні показники Сінгапуру

Показник	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
ВВП, трил \$	0,001	0,011	0,036	0,087	0,096	0,127	0,239	0,308	0,348	0,466
ВВП (ПКС), трил \$	-	-	0,072	0,123	0,176	0,250	0,382	0,481	0,569	0,719
Зростання ВВП, %	13,94	10,1	9,8	7,2	9,0	7,4	14,5	3,0	-3,9	3,6
ВВП (ПКС) на 1 ч, тис \$	-	-	23,8	35,08	43,78	58,81	75,39	86,97	100,2	127,6
Дефлятор ВВП, %	1,55	11,13	4,70	3,18	3,86	1,90	1,11	3,07	-2,70	9,05
Безробіття, %	6,06	1,8	-	3,3	3,7	5,6	4,1	3,8	4,1	3,6
Населення, млн чол	2,074	2,43	3,05	3,52	4,03	4,26	5,07	5,53	4,68	5,63

Таблиця 5

Макроекономічні показники Німеччини

Показник	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
ВВП, трил \$	0,216	0,950	1,771	2,585	1,948	2,846	3,399	3,357	3,889	4,072
ВВП (ПКС), трил \$	-	-	1,546	1,924	2,236	2,622	3,185	3,889	4,697	5,309
Зростання ВВП, %	-	1,41	5,26	1,54	2,91	0,73	4,18	1,49	-3,70	1,79
ВВП (ПКС) на 1 ч, тис \$	-	-	19,46	23,56	27,20	31,79	38,95	47,61	56,48	63,15
Дефлятор ВВП, %	-	5,45	3,40	1,98	-0,49	0,41	0,65	1,86	1,81	5,48
Безробіття, %	-	-	4,89	8,16	7,92	11,17	6,97	4,62	3,86	3,14
Населення, млн чол	78,169	78,29	79,43	81,68	82,21	82,47	81,77	81,69	83,16	84,08

Таблиця 6

Макроекономічні показники Швеції

Показник	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
ВВП, трил \$	0,038	0,142	0,261	0,267	0,262	0,398	0,495	0,505	0,547	0,585
ВВП (ПКС), трил \$	-	-	0,174	0,203	0,262	0,309	0,395	0,481	0,581	0,677
Зростання ВВП, %	7,29	1,70	0,75	3,94	4,77	2,86	5,95	4,49	-2,17	2,64
ВВП (ПКС) на 1 ч, тис \$	-	-	20,42	23,10	29,62	34,24	42,22	49,10	56,14	64,58
Дефлятор ВВП, %	5,24	11,72	9,47	3,81	1,51	0,69	0,95	2,12	1,99	5,71
Безробіття, %	1,51	-	1,74	8,90	5,47	7,49	8,61	7,43	8,29	7,39
Населення, млн чол	8,042	8,31	8,59	8,87	8,87	9,03	9,38	9,80	10,35	10,48

Таблиця 7

Макроекономічні показники Японії

Показник	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
ВВП, трил \$	0,217	1,105	3,132	5,545	4,968	4,831	5,759	4,444	5,048	4,231
ВВП (ПКС), трил \$	-	-	2,417	2,993	3,461	4,110	4,525	5,199	5,263	5,702
Зростання ВВП, %	2,45	2,82	4,84	2,63	2,76	1,8	4,10	1,56	-4,28	1,03
ВВП (ПКС) на 1 ч, тис \$	-	-	19,58	23,86	27,28	32,17	35,34	40,89	41,68	45,57
Дефлятор ВВП, %	23,12	5,44	2,66	-0,52	-1,34	-1,19	-1,88	2,11	0,94	0,24
Безробіття, %	1,10	2,0	2,10	3,15	4,75	4,45	5,10	3,39	2,81	2,60
Населення, млн чол	103,4	116,8	123,5	125,5	126,8	127,7	128,0	127,1	126,2	125,1

Таблиця 8

Макроекономічні показники Гонконгу

Показник	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
ВВП, трил \$	0,003	0,028	0,076	0,144	0,171	0,181	0,228	0,309	0,344	0,359
ВВП (ПКС), трил \$	-	-	0,104	0,152	0,188	0,259	0,345	0,411	0,441	0,507
Зростання ВВП, %	5,99	10,1	3,8	2,4	7,7	7,4	6,8	2,4	-6,5	-3,5
ВВП (ПКС) на 1 ч, тис \$	-	-	18,25	24,71	28,22	38,08	49,19	56,40	59,02	69,05
Дефлятор ВВП, %	8,85	15,75	7,56	4,14	-3,39	-0,15	0,27	3,64	0,64	1,81
Безробіття, %	-	2,4	1,3	3,2	4,9	5,6	4,3	3,3	5,8	4,3
Населення, млн чол	3,96	5,06	5,70	6,16	6,66	6,81	7,02	7,29	7,48	7,34

Таблиця 9

Макроекономічні показники Тайланду

Показник	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
ВВП, трил \$	0,007	0,032	0,085	0,169	0,126	0,189	0,341	0,401	0,500	0,495
ВВП (ПКС), трил \$	-	-	0,243	0,407	0,459	0,671	0,886	1,087	1,272	1,482
Зростання ВВП, %	11,41	5,2	11,2	8,1	4,5	4,2	7,5	3,1	-6,1	2,6
ВВП(ПКС) на 1 ч, тис \$	-	-	4,41	6,86	7,28	10,19	12,98	15,47	17,81	20,67
Дефлятор ВВП, %	-5,0	12,70	5,77	5,74	1,33	5,09	4,08	0,72	-1,28	4,71
Безробіття, %	-	0,9	2,2	1,1	2,4	1,4	0,6	0,6	1,1	0,9
Населення, млн чол	35,79	45,73	55,23	59,42	63,07	65,82	68,27	70,29	71,47	71,69

Таблиця 10

Макроекономічні показники Малазії

Показник	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
ВВП, трил \$	0,003	0,024	0,044	0,088	0,093	0,143	0,255	0,301	0,337	0,406
ВВП (ПКС), трил \$	-	-	0,122	0,217	0,299	0,422	0,578	0,750	0,905	1,134
Зростання ВВП, %	5,93	9,3	9,0	9,8	8,9	5,3	7,4	5,1	-5,5	8,7
ВВП (ПКС) на 1 ч, тис \$	-	-	7,01	10,82	13,04	16,31	20,14	24,16	27,27	33,43
Дефлятор ВВП, %	-0,51	6,88	3,81	3,63	8,86	8,86	7,27	1,22	-0,77	6,46
Безробіття, %	-	-	4,5	3,2	3,0	3,5	3,4	3,1	4,5	-
Населення, млн чол	10,30	12,87	17,51	20,13	22,94	25,92	28,71	31,07	33,20	33,94

Таблиця 11

Макроекономічні показники Франції

Показник	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
ВВП, трил \$	0,148	0,701	1,269	1,601	1,365	2,196	2,645	2,439	2,639	2,782
ВВП (ПКС), трил \$	-	-	1,027	1,237	1,589	1,926	2,334	2,718	3,252	3,769
Зростання ВВП, %	6,11	1,58	2,92	2,11	3,92	1,66	1,95	1,11	-7,78	2,56
ВВП (ПКС) на 1 ч, тис \$	-	-	17,71	20,77	26,09	30,49	35,89	40,85	48,13	55,49
Дефлятор ВВП, %	5,42	11,69	2,66	1,12	1,55	1,94	1,07	1,14	2,78	3,03
Безробіття, %	2,42	6,42	9,36	11,83	10,22	8,88	9,28	10,35	8,01	7,31
Населення, млн чол	51,75	55,05	58,04	59,54	60,92	63,19	65,03	66,54	67,57	67,93

Таблиця 12

Макроекономічні показники Фінляндії

Показник	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
ВВП, трил \$	0,011	0,053	0,141	0,134	0,126	0,204	0,249	0,234	0,271	0,280
ВВП (ПКС), трил \$	-	-	0,090	0,100	0,138	0,168	0,208	0,232	0,289	0,328
Зростання ВВП, %	4,81	5,39	0,67	1,22	5,77	2,78	3,19	0,54	-2,35	2,08
ВВП (ПКС) на 1 ч, тис \$	-	-	18,14	19,58	26,79	32,05	38,95	42,49	52,30	59,02
Дефлятор ВВП, %	7,60	9,64	5,20	4,20	1,64	0,93	0,32	1,62	1,63	4,25
Безробіття, %	1,89	4,86	-	17,00	11,13	8,38	8,39	9,38	7,76	6,72
Населення, млн чол	4,606	4,779	4,986	5,107	5,176	5,246	5,363	5,479	5,529	5,556

Таблиця 13

Макроекономічні показники Данії

Показник	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
ВВП, трил \$	0,017	0,071	0,138	0,185	0,164	0,264	0,321	0,302	0,355	0,395
ВВП (ПКС), трил \$	-	-	0,093	0,118	0,153	0,185	0,238	0,278	0,354	0,436
Зростання ВВП, %	1,60	-0,48	1,48	3,03	3,75	2,34	1,87	2,34	-1,99	3,82
ВВП (ПКС) на 1 ч, тис \$	-	-	18,24	22,69	28,66	34,15	43,00	49,04	60,83	74,00
Дефлятор ВВП, %	9,03	8,81	2,60	1,28	3,02	2,91	3,22	0,43	2,61	7,62
Безробіття, %	-	7,00	8,34	6,99	4,48	4,83	7,75	6,28	5,64	4,43
Населення, млн чол	4,928	5,123	5,140	5,233	5,339	5,419	5,547	5,683	5,831	5,903

Таблиця 14

Макроекономічні показники Норвегії

Показник	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
ВВП, трил \$	0,012	0,064	0,119	0,152	0,171	0,309	0,431	0,388	0,367	0,579
ВВП (ПКС), трил \$	-	-	0,078	0,106	0,166	0,221	0,284	0,315	0,350	0,627
Зростання ВВП, %	2,34	4,56	1,93	4,16	3,32	2,69	0,79	1,86	-1,28	3,28
ВВП (ПКС) на 1 ч, тис \$	-	-	18,46	24,36	36,98	47,96	58,22	60,74	65,13	114,9
Дефлятор ВВП, %	13,17	13,13	3,81	3,06	15,33	8,76	5,96	-2,80	-2,52	28,03
Безробіття, %	-	1,65	5,23	6,31	3,46	4,38	3,52	4,30	4,42	3,23
Населення, млн чол	3,875	4,085	4,241	4,359	4,490	4,623	4,889	5,188	5,379	5,457

Таблиця 15

Макроекономічні показники Індії

Показник	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
ВВП, трил \$	0,062	0,186	0,320	0,360	0,468	0,820	1,675	2,103	2,671	3,385
ВВП (ПКС), трил \$	-	-	1,048	1,515	2,211	3,390	5,229	7,159	9,101	11,874
Зростання ВВП, %	5,16	6,74	5,53	7,57	3,84	7,92	8,50	8,00	-5,83	7,00
ВВП (ПКС) на 1 ч, тис \$	-	-	1,20	1,57	2,08	2,936	4,21	5,41	6,52	8,38
Дефлятор ВВП, %	1,56	11,51	10,67	9,06	3,64	5,62	10,53	2,28	4,75	8,32
Безробіття, %	-	-	-	-	2,73	8,70	3,12	-	7,86	-
Населення, млн чол	557,5	696,8	870,4	964,3	1059	1154	1240	1322	1396	1417

Таблиця 16

Макроекономічні показники Філіппін

Показник	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
ВВП, трил \$	0,007	0,036	0,050	0,084	0,083	0,107	0,208	0,306	0,361	0,404
ВВП (ПКС), трил \$	-	-	0,163	0,206	0,267	0,337	0,528	0,733	0,920	1,171
Зростання ВВП, %	3,69	5,20	3,08	4,63	4,38	4,94	7,33	6,35	-9,52	7,57
ВВП (ПКС) на 1 ч, тис \$	-	-	2,662	2,980	3,437	4,375	5,587	7,122	8,208	10,136
Дефлятор ВВП, %	15,30	14,23	12,96	7,64	5,82	5,91	4,37	-0,72	1,65	5,48
Безробіття, %	-	4,75	8,47	9,53	11,19	3,80	3,61	3,07	2,52	-
Населення, млн чол	37,435	48,419	61,559	69,250	77,958	86,261	94,636	103,031	112,190	115,559

Таблиця 17

Макроекономічні показники Індонезії

Показник	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
ВВП, трил \$	0,009	0,072	0,106	0,202	0,165	0,285	0,755	0,860	1,059	1,319
ВВП (ПКС), трил \$	-	-	0,559	0,889	1,002	1,416	2,057	2,647	3,305	4,038
Зростання ВВП, %	7,55	10,0	7,22	8,22	4,92	5,69	6,22	4,88	-2,07	5,31
ВВП (ПКС) на 1 ч, тис \$	-	-	3,069	4,489	4,681	6,188	8,430	10,219	12,160	14,657
Дефлятор ВВП, %	14,25	29,0	9,11	9,88	20,45	14,33	15,26	3,98	-0,40	9,57
Безробіття, %	-	1,66	2,54	-	6,08	7,95	5,61	4,51	4,26	3,46
Населення, млн чол	115,2	148,2	182,2	198,1	214,1	228,8	244,2	259,1	271,8	275,5

Таблиця 18

Макроекономічні показники Люксембургу

Показник	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
ВВП, трил \$	0,001	0,006	0,012	0,020	0,021	0,037	0,056	0,060	0,073	0,081
ВВП (ПКС), трил \$	-	-	0,011	0,015	0,024	0,032	0,045	0,061	0,075	0,091
Зростання ВВП, %	11,09	0,84	5,32	1,43	6,94	2,48	3,76	2,27	-0,91	1,38
ВВП (ПКС) на 1 ч, тис \$	-	-	29,950	38,347	55,127	68,787	90,357	107,85	119,53	140,6
Дефлятор ВВП, %	6,26	7,92	2,51	2,33	4,61	4,82	4,65	2,22	4,30	5,68
Безробіття, %	-	-	1,4	2,92	2,35	4,49	4,36	6,67	6,17	4,59
Населення, млн чол	0,339	0,364	0,381	0,408	0,436	0,465	0,506	0,569	0,630	0,653

Таблиця 19

Макроекономічні показники Тайваню

Показник	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022
ВВП, трил \$	0,042	0,166	0,279	0,330	0,374	0,444	0,534	0,673	0,775	0,760
ВВП (ПКС), трил \$	0,061	0,204	0,330	0,478	0,655	0,889	1,102	1,322	1,471	1,611
Зростання ВВП, %	8,039	5,54	6,499	6,314	5,383	10,245	1,466	3,387	6,528	2,354
ВВП (ПКС) на 1 ч, тис \$	3,446	10,0	15,475	21,460	28,767	38,404	46,910	56,119	62,964	69,289
Дефлятор ВВП, %	19,02	4,129	3,666	1,248	2,3	0,966	-0,306	-0,238	1,971	2,947
Безробіття, %	1,23	1,67	1,79	2,99	4,13	5,21	3,78	3,85	3,95	3,660
Населення, млн чол	17,762	20,373	21,282	21,902	22,638	23,146	23,524	23,795	23,844	23,893

Джерело: табл. 19 складено автором на основі [20]

Виклад основного матеріалу

Вивчення «феноменів» різних передових національних економік дозволяє по-новому подивитись на багато існуючих проблем, знайти шляхи їх вирішення, визначити можливі підходи до розробки оптимальної моделі соціально-економічного розвитку на майбутнє для економік інших країн.

Характеризуючи успіхи економічного розвитку розглянутих країн, та їх основні чинники, не можна не відзначити і негативні явища, що супроводжують зростання економіки. До них належить «перегрів» економіки, проблеми з інфляцією, безробіттям, охороною навколишнього середовища тощо.

Аналіз економік країн, у яких відбулося «економічне диво», показав, що це «чудо» мало тимчасовий характер. Їм вдалося створити таку продукцію, якої потребував інший світ. Завдяки цьому економіка цих країн розвивалася і добробут громадян зростав. Проте всі ці економіки, незважаючи на епізодичний бурхливий розвиток, схильні до таких же негативних явищ, яким схильні й сучасні економіки інших країн. Їм не вдалося уникнути криз, інфляції, безробіття, дефіциту бюджету тощо. Тому їхня ефективність носить досить відносний характер. Порівняно з економікою інших країн, які через різні причини не здійснювали економічні реформи або їх реформи виявилися менш вдалимими, ці реформи звичайно можна назвати ефективними. Але в порівнянні з дійсно високоефективною економікою вони далеко не ефективні. За рахунок правильної мобілізації ресурсів їм вдалося досягти тимчасового синергетичного ефекту, але прийнята у всіх країнах система реалізації товарів, яка заснована на обов'язковому витягненні прибутку, стала сильним негативним системним фактором, який постійно гальмував бурхливе економічне зростання. До того ж, невідомо як могла скластися доля цих економік, якби й інші країни паралельно здійснювали успішні економічні реформи. Водночас вони створили хорошу матеріальну базу та здобули великий досвід реформування економіки, які обов'язково стануть у нагоді в майбутньому.

До того ж сам собою перехід на ринкову економіку ще не є гарантією того, що країну в майбутньому очікує лише процвітання. Наприклад, багато країн Латинської Америки мають

тривалішу ринкову економіку (500 років), ніж США (250 років). Але при цьому США багаті, а країни Латинської Америки – бідні. Вся справа в тому, що не сам ринок, як його структура є причиною успішного чи неуспішного розвитку країни. Для успішного розвитку економіки країна повинна випускати високоеластичну (наукоємну) продукцію.

Вважається, що для розвитку економіки має бути наявність факторів виробництва, які представляють економічні ресурси, що необхідні для виробництва товарів та послуг. Зазвичай до факторів виробництва багатьма вченими прийнято відносити землю, працю, капітал та підприємницькі здібності [11, 13, 14, 23, 27, 32]. Але у різних країнах за наявності всіх цих факторів економіки розвиваються по-різному. Це передусім пов'язано з різною якістю цих факторів. Але лише самих факторів виробництва ще замало у тому, щоб економічна система працювала б ефективно. Крім цих факторів має бути правильно організована система товарно-грошового обміну, яка б підтримувала всю фінансово-економічну систему в рівноважному стані. Ось цієї правильно організованої, науково обґрунтованої системи товарно-грошового обміну і не вистачає, щоб економіка могла б ефективно розвиватися. А для цього мають бути здійснені додаткові реформи.

На нашу думку, високоефективною соціально-економічною моделлю є така модель, за якої повністю відсутні кризи, ціни перманентно знижуються, відсутнє безробіття, немає дефіциту бюджету і яка навіть опосередковано сприяє здійсненню головного планетарного завдання суспільства – вдосконаленню людства.

Економіка, яка функціонує за законами Світобудови, априорі не може бути схильною до криз. Модель економіки має бути науково обґрунтованою, а не залежати від суб'єктивних думок окремих реформаторів. Крім того, не можна протиставляти ринкову економіку плановій економіці. Таке протиставлення позбавлене наукового сенсу, і є лише ідеологічно-пропагандистським, оскільки завжди представлено в сильно спотвореному вигляді. І те, й інше має право на існування. З іншого боку, економіка неспроможна розвиватися незалежно від розвитку людської особистості. Науково-технологічний прогрес не повинен у жодному разі випереджати морально-етичний прогрес. В іншому випадку це призведе до жахливих наслідків, аж до знищення всього людства.

До позитивних сторін «економічних див», які сміливо можна запозичувати та вивчати для розвитку макроекономічних систем, слід віднести: активну участь держави в регулюванні економіки, вільне ціноутворення, інтенсивний шлях розвитку, зацікавленість країни у створенні власних чи придбанні іноземних науково-технологічних розробок, призначених для випуску високоеластичної (наукоємної) продукції, дотримання етичних правил підприємництва, соціальну спрямованість економіки, скорочення різниці в доходах між багатими та бідними до розумних меж, зараз ця різниця сягає мільйонів разів. Величезне значення також має людський фактор, пов'язаний з наявністю сильного лідера нації та якісним складом населення, яке б мало відповідні знання та особливий дух підприємництва.

Це необхідні умови, але не достатні. Що ж ще необхідно додати або змінити для створення дійсно науково обґрунтованої високоефективної економіки, яка не буде «економічним дивом», а функціонуватиме за універсальними законами Всесвіту. По-перше, повна відмова від такої категорії як «прибуток», так само як і відмова від відсотків за депозитами та кредитами. По-друге, «державно-приватне» партнерство. Держава створює сприятливі умови для діяльності підприємств, у тому числі забезпечує їх у разі потреби безвідсотковими позиками на зворотній основі, а підприємства сплачують державі її частку. По-третє, замість усіх наявних податків, встановлюється лише один податок (так звана «частка держави»), який жорстко пов'язаний із величиною заробітної плати та сплачується підприємством. По-четверте, сталість грошової маси в обороті у безготівковій формі, що повністю належить державі. Підприємства та населення можуть тимчасово користуватися грошима для здійснення своєї діяльності; відсутність приватної власності на гроші. По-п'яте, суворе дотримання морально-етичних правил підприємництва як найважливішої частини державної програми щодо вдосконалення особистості.

Тут наведено лише основні принципи функціонування моделі високоефективної національної економіки. Більш докладно механізм функціонування високоефективної соціально-економічної моделі представлений роботах [5-10].

Висновки

Розглянувши основні успішні економічні моделі національних держав, у тому числі й ті, що представляють так зване «економічне диво», можна констатувати, що жодних економічних чудес власне і немає. Незважаючи на певні досягнення, отримані завдяки правильним методам господарювання, та успішному збігу обставин, всі ці економіки схильні до негативних явищ і не можуть функціонувати в тому самому економічному ритмі тривалий період часу.

Величезне значення для безкризового функціонування економіки має організація системи реалізації товарів, щоби так не виходило, що товар є, а грошей на його придбання немає. Причому самі гроші товаром не повинні бути – це антинауково. Гроші – це лише еквівалент вартості товарів, але не товар. При цьому національна економіка не повинна залежати від іноземних кредитів: дадуть чи не дадуть. Наявністю чи відсутністю зовнішнього фінансування можна управляти економікою різних країн. Тому залежати від зовнішнього фінансування не треба, а потрібне внутрішнє фінансування як одна з найважливіших умов успішного розвитку економіки. Кожна країна сама має забезпечувати себе грошима. Крім того, необхідно забезпечувати товарами та послугами внутрішній ринок. Експорт потрібен лише для того, щоб мати можливість імпортувати товари, яких країна потребує. Якщо країні нема чого запропонувати на експорт, то про імпорт можна і не думати.

Багато країн, напрацювавши вже хорошу матеріально-технічну базу та маючи досвід проведення економічних реформ, могли б значно посилити свої позиції, перейшовши на рекомендовані принципи господарювання. Якби всі країни світу організували свої економічні системи з урахуванням зазначених принципів, то людство досягло б за короткий час грандіозних успіхів у розвитку світової економіки та значно підвищило б рівень життя населення Землі.

Водночас ніхто жодній країні не повинен вказувати, що їй треба робити і яку економічну модель використати для свого розвитку. Це внутрішня справа кожної суверенної держави.

MYAMLIN V. V.

Doctor of Technical Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department of Carriages, Ukrainian State University of Science and Technologies, e-mail: vladislavmyamlin7@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8008-9097

MODELS OF THE NATIONAL ECONOMIC SYSTEMS OF THE MOST SUCCESSFUL COUNTRIES OF THE WORLD: CRITICAL ANALYSIS AND CONCLUSIONS

The purpose of the research is to analyze the models of the national economies of the most successful countries in the world, such as: China, Japan, South Korea, Taiwan, Singapore, the USA, Sweden, France, Germany, etc. **The methodology** consists in a systematic critical analysis of the main macroeconomic indicators over the past fifty years and the decisions taken to achieve them. **The results.** The obtained results allow us to judge that all successful national economies were successful only during a relatively short period of time. Due to the correct mobilization of some efforts in some directions, they really allowed to achieve certain positive results in comparison with other countries. But all of them have in common the fact that they are exposed to numerous negative factors, such as crises, inflation, unemployment, budget deficits, etc., just like "failed economies". This suggests that the main principle underlying the functioning of these national models is incorrect. **The scientific novelty** is that the real causes of economic crises and a way to eliminate them have been found. Taking into account these reasons, a crisis-free economic model of a highly efficient national economy is proposed. This model has been tested with the help of simulation modeling and has shown its absolute advantage compared to traditional economic models. **Practical significance.** Use of the proposed new economic model is possible in any country in the world. It will make it possible to permanently avoid financial crises and the accompanying negative phenomena and significantly accelerate the development of the economy and increase the welfare of the people. Depending on the capabilities of one or another country, the growth of the economy will reach from 15 to 30%, or even more.

Keywords: national economy; model of the national economy; macroeconomics; reforming the economy; economic miracle; crisis-free economy model; highly efficient national economy

REFERENCES

1. Bilotserkivets, V. V., Zavgorodnya, O. O., Lebedeva, V. K. ta in. (2012). Mizhnarodna ekonomika. Pidruchnik / Za red. A. O. Zadoi, V. M. Tarasevicha. Kiiiv : Tsentр uchbovoi literaturi. [in Ukrainian].

2. Gavrishin, B. (1993). Dorogovkazi v maybutne. Do efektyvnykh suspilstv : Dopovid Rimskomu Klubovi. Kiiv : Osnovi. [in Ukrainian].
3. Griniv, L. S., & Kichurchak, M. V. (2010). Natsionalna ekonomika: Navch. posibnik. Lviv : «Magnoliya 2006». [in Ukrainian].
4. Zadoya, A. O., Bilotserkivets, V. V., Zavgorodnya, O. O. ta in. (2006). Mizhnarodni strategii ekonomichnogo rozvitku: Navch. posibn. / za zag. red. A. O. Zadoi. Dnipropetrovsk : Vid-vo DUYeP.
5. Myamlin, V., & Myamlin, S. (2018). Yak Ukraïni zapustiti potuzhnyi ekonomichnyi «dvigun»? *Svit*, 3-4, 3. [in Ukrainian].
6. Myamlin, V. V. (2022). Deyaki osnovni naukovii printsipi funktsionuvannya visokoefektivnoi makroekonomichnoi sistemi. *The 7th International scientific and practical conference - Topical issues of modern science, society and education* (January 29-31, 2022) SPC-Sci-conf.com.ua, Kharkiv, Ukraine. 1722-1728. [in Ukrainian].
7. Myamlin, V. V. U chomu mae polyagati realna efektyvnist sotsialno-ekonomichnogo rozvitku kraïni? *Modern research in world science. Proceedings of the 6th International scientific and practical conference*. SPC-Sci-conf.com.ua. Lviv, Ukraine. 2022. Pp. 757-763. [in Ukrainian].
8. Myamlin, V. V. (2022). Suchasna paradigma sotsialno-ekonomichnogo rozvitku: yakoyu vona mae buti? *Nauka ta progres transportu*. № 3-4 (99-100). 14-24. DOI: <https://doi.org/10.15802/stp2022/275707>. [in Ukrainian].
9. Myamlin, V. V. (2022). Kriza ekonomiki yak vidobrazhennya krizi ekonomichnoi teorii. *Modern research in world science. Proceedings of the 7th International scientific and practical conference*. SPC "Sci-conf.com.ua". Lviv, Ukraine. 1040-1046. [in Ukrainian].
10. Myamlin, V. V. (2023). Tovarno-groshovi potoki ta makroekonomichna rivnovaga v umovakh modeli visokoefektivnoi natsionalnoi ekonomiki. *Review of transport economics and management*. Iss. 9(25). 42-49. DOI: <https://doi.org/10.15802/rtem2023/280728>. [in Ukrainian].
11. Mocherniy, S. V. (2001). Yekonomichna teoriya: Posibnik. Kiiv : Vidavnychiy tsentr «Akademiya». (Alma-mater). [in Ukrainian].
12. Natsionalni modeli ekonomichnykh sistem : navch. posib. (2010) / O. O. Belyaev (ker. kol. avt.), A. S. Bebelo, V. I. Kirilenko, V. I. Satsik ta in. Kiiv : KNYeU. [in Ukrainian].
13. Savchenko, A. G. (2005). Makroekonomika: Pidruchnik. Kiiv : KNYeU. [in Ukrainian].
14. Samuelson, P. (1993). Yekonomika: Pidruchnik. Lviv : Svit. [in Ukrainian].
15. Shnitser, M. (1997). Porivnyannya ekonomichnykh sistem. Kiiv : Osnovi. [in Ukrainian].
16. Svitova ekonomika: Pidruchnik (2001) /A. S. Filipenko, O. I. Rogach, O. I. Shnirkov ta in. Kiiv : Libid. [in Ukrainian].
17. Odyagaylo, B. M. (2006). Mizhnarodna ekonomika: Navch. posib. Kiiv : Znannya. [in Ukrainian].
18. Eklund, K. (2007). Vår ekonomi: En introduction till samhällsekonomin. Norstedts Akademiska Förlag. [in German].
19. Erhard, L. (1990). Wohlstand für Alle. Frankfurt-am-Main : Possev-Verlag. [in German].
20. International Monetary Fund. Report for Selected Countries and Subjects. URL:https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/October/weo-report?c=528,&s=NGDP_RPCH,NGDPD,PPPGDP,NGDPDPC,PPPPC,PCPIPCH,LUR,LP,GGXWDG_NGDP,&sy=1980&ey=2028&ssm=0&scsm=1&sc=0&ssd=1&ssc=0&sic=0&sort=country&ds=.&br=1 [in English].
21. Kono, T. (1984). Strategy and structure of Japanese Enterprises. Palgrave Macmillan. [in English].
22. Kornai, J. (1990). The road to a free economy. A Passionate Pamphlet in the Cause of Economic Transition. New York : W. W. Norton & Company. [in English].
23. McConnell, Brue, & Flynn. (2009). Economics: Principles, Problems, and Policies. McGraw-Hill/Irwin. [in English].
24. McMillan, Ch. J. (1984). The Japanese Industrial System (De Gruyter Studies in Organization 1). Berlin, New York : De Gruyter. [in English].
25. Monden, Y., Shibakawa, R., Takayanagi, S., & Nagao, T. (1985). Innovations in Management: The Japanese Corporation. Industrial Engineering and Management Press, Institute of Industrial Engineers. [in English].
26. Oberdorfer, D. (1999). The Two Koreas: A Contemporary History. Basic Books. [in English].
27. Roy, J. Ruffin, & Paul, R. (1997). Gregory. Principles of Economics. Addison-Wesley. [in English].
28. Schüller, A., & Krüsselberg, H.-G. (2002). Grundbegriffe zur Ordnungstheorie und Politischen Ökonomie. Marburger Gesellschaft für Ordnungsfragen der Wirtschaft. [in German].
29. Rosefield, St. Comparative economic systems. Culture, Wealth and Power in the 21st Century. Oxford : Blackwell Publishers. URL: <http://doi.org/10.1002/9780470693667.ch1>. [in English].
30. The World Bank. URL: <http://databank.worldbank.org>. (дата звернення 30.11.2023). [in English].
31. Tsuru, S. (1996). Japan's Capitalism : Creative Defeat and Beyond (Cambridge Studies in Economic Policies and Institutions). Cambridge University Press. [in English].
32. Willis, L. Peterson. (1991). Principles of Economics: Macro. Irwin. [in English].

Стаття надійшла до редакції: 12.12.2023

Received: 2023.12.12

ДИСКУСІЙНА РУБРИКА / DISCUSSION SECTION

(Стаття підготовлена в продовження дискусії круглого столу Академії соціального управління: «Гуманітарна компонента в сфері управління, як засіб попередження агресивних проявів у взаємовідносинах українського суспільства з сусідами та попередження фейків в ЗМІ, що компрометують Україну»).

Девіз засідання: «Ефективне використання людського та штучного інтелекту у пошуку шляхів попередження каталітичного поступу до Третьої світової війни, – вимоги трансформаційної держави, учасника світового конфлікту».

УДК 35.01(447)

Б. М. АНДРУШКІВ^{1*}, Л. С. ГОЛОВКОВА², Н. Б. КИРИЧ³, О. Б. ПОГАЙДАК⁴,
О. Б. БОЙКО⁵, О. І. ГАГАЛЮК⁶, Н. А. БОЯРЧУК⁷, К.Є.ХАННУФ⁸

1* д.е.н., професор каф. управління інноваційною діяльністю та сферою послуг, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, е - mail: andrushkiv.bohdan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4897-5539

2 д.е.н., професор кафедри "Фінанси, облік та психологія", Український державний університет науки і технологій, e-mail g.liudmila22@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5473-6644

3 д.е.н., професор кафедри менеджменту та адміністрування, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, е - mail: nkuruch@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7728-9787

4 д.е.н., с.н.с., старший науковий співробітник науково – дослідної частини Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, е - mail: pog.ola77@gmail.com, ORCID:0000-0002-4070-6863

5 к.е.н., докторант кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, е - mail: Ostapboyko@gmail.com, ORCID 0000-0002-2327-5942

6 асистент кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, е - mail: gagaliuk.olya@gmail.com, ORCID 0009-0003-4940-9720

7 аспірант кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, е - mail: nazarb1991@gmail.com

8 аспірант, Український державного університету науки та технологій, e-mail: katerinahann@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7689-9938

ІНТЕЛЕКТ ЯК ЧИННИК ПОПЕРЕДЖЕННЯ АГРЕСИВНИХ ПРОЯВІВ СУСПІЛЬСТВА АБО ГУМАНІТАРНІ КРОКИ ДО ТРЕТЬОЇ СВІТОВОЇ...

Мета. У статті розкрито процес трансформації міжсусідських взаємовідносин в умовах організації воєнного і повоєнного українського суспільства, періодичних змін наукових парадигм їх розвитку. Визначено роль і місце у цих перетвореннях різних форм суспільної діяльності в т.ч. і наукової. Вивчено вплив науки на формування суспільної свідомості з врахуванням як дії об'єктивних так і агресивних чинників. Розглянуто процеси і методи управління обумовлені пост радянськими традиціями волюнтаристичного лобіювання інтересів тих чи інших політичних груп, галузевиків, регіональщиків, одне слово,- зацікавлених сторін. Здійснений аналіз агресивних мотивів, якими керуються суб'єкти наукової взаємодії залежно від рівня їх володіння предметом дослідження, важливими ресурсами ін. **Результати.** За результатами вивчення громадської думки та наявними публікаціями виявлено вектори розвитку інтелектуального потенціалу сучасної парадигми розвитку української науки, та як похідної штучного інтелекту (ШІ), імітацію корисної для суспільства діяльності, стимулювання штучних потреб, що супроводжується, у воєнних умовах, експонентним наростанням, кризових явищ у низці важливих для суспільства сфер його життєдіяльності. Вироблено пропозиції з визначення напрямів удосконалення управління цими процесами. **Наукова новизна.** Обґрунтовано доцільність формування організаційної моделі абсурдності виникнення війн у людському суспільстві. Розкрито руйнівний, для сучасної цивілізації, контент нехтування розвитку високоморальних,

гуманістичних наукових традицій на принципах правди, об'єктивності, історизму, наукового обґрунтування та переорієнтування не тільки на матеріальні блага, а на розвиток національної пам'яті та культурного потенціалу людей. Встановлено необхідність зміни парадигми розвитку, національних і наукових традицій сформованих ще у посттоталітарний період і переорієнтування їх на випереджаючий розвиток запобіжних агресії заходів, використання для цього не лише ІІІ, а і продуктивного культурно-гуманітарного потенціалу. **Практична значимість** творчої ідеї полягає у практичних можливостях використання запропонованих розробок і пропозицій у сфері державного управління в воєнний та повоєнний період. Надмірні нагромадження багатств, які мають тенденцію до їх концентрації у вузькому колі олігархів, - суб'єктів економічної діяльності, породжуючи монополістичні тенденції в умовах глобалізованої економіки спрямувавши на задоволення потреб народу можна забезпечити мир і стабільність як у суспільствах та у світі в цілому.

Ключові слова: інтелект, ІІІ, національні традиції, війна, наука, культура, міжсуспільні відносини, фейк, мотив, парадигма, прогрес, сенс, баланс інтересів

Постановка проблеми

В дискусіях про Інтелект, як чинник попередження агресивної поведінки та проявів тероризму окремих суспільств, у більшій мірі, ведуть розмову про ефективність використання інтелекту в налагодженні взаємовідносин між конфліктуючими сторонами. Нині ця тема обмежується дуже вузьким колом дипломатичних проблем залишивши поза увагою масштабні руйнації інфраструктур, економік, вбивства і грабежі, отруєння зовнішнього екологічного середовища.

З посиленнями на колегіальні органи управління одна «особина» може санкціонувати рішення на знищення, народу, нації, держави!

Президент Франції Єммануель Макрон у своєму виступі присвяченому війні між Ізраїлем і Пелестиною, сказав: «Війна має бути без жалю, але не без правил». Висловлювання на перший погляд мудре і не байдуже, але для сучасного демократичного лідера, гуманіста, скромно висловлюючись, не відповідає названим константам. Кожна війна це несправедливість, підступність, кров, убивства, які ніколи, ніким і ніяким законодавством не можуть бути виправдані. У війні попираються релігійні заповіді, що написані для мільярдів людей серед яких християни, мусульмани, буддисти іудеї ін.

Гібридна війна в Україні, яка була розпочата росією в 2014 року з анексії Криму та частин Донецької і Луганської областей, 24 лютого 2022 року, переросла в повний масштаб. Росія атакувала Україну на землі і в повітрі по всій довжині спільного кордону. Для вторгнення на Київщину із наміром захопити столицю була використана територія Білорусі. На півдні російська армія, зокрема, окупувала частину Запорізької та Херсонської областей, а на півночі – райони Сумщини та Чернігівщини.

Повномасштабне вторгнення президент рф володимир путін називає «спеціальною операцією». Спочатку її метою визначали «демлітаризацію і денацифікацію», згодом – «захист Донбасу». А у вересні та на початку жовтня поточного року росія здійснила спробу анексувати частково окуповані Запорізьку, Херсонську, Донецьку та Луганську області. Україна і Захід заявили, що ці дії незаконні. Генасамблея ООН 12 жовтня схвалила резолюцію, яка засуджує спробу анексії окупованих територій України.

Російська влада заявляє, що армія не атакує цивільні об'єкти. При цьому російська авіація, ракетні війська, флот і артилерія щодня обстрілюють українські міста і села. Руйнуванням піддаються житлові будинки та об'єкти цивільної інфраструктури по всій території України, включаючи ядерну енерго систему. Крім цього, відбувається знущання над цивільним населенням, полоненими, журналістами.

Алогічні дії росіян засвідчують низьку інтелектуальну обґрунтованість їх рішень та відсутність посилань у їх підготовці на ІІІ, бо навіть інфотехнології не виправдають жлобізму присутнього у їх діях.

Війна з росією за участі держав партнерів може мати загально-планетарні наслідки, які можуть спровокувати наближення 111-ї світової війни. Водночас питання полягає лише в тому, «чи будуть китайці та росіяни разом з іншими третіми сторонами дотримуватися тих самих правил, що й Вашингтон», каже (не політик), відома кінопродюсерка Ніколь (Шенаген) Шанахан.

Тим часом, війна як відомо супроводжується іншими негативними явищами серед яких:

- не раціональне, але ефективне «спалювання» усіх видів ресурсів і таким чином катастрофічне забруднення зовнішнього екологічного середовища;
- порушення стабільності світової економіки і її складових валюти, фінансів, банківської діяльності т.п.;
- активізація фейкової діяльності, обману, розвитку корупційних явищ;
- безкарність російського тероризму сприяє поширенню необ'єктивних висновків про війну і т.п.

Довідково: крім росії, світовим лідером за кількістю терористичних атак, наприклад, у 2016 році була «Ісламська держава» (1132 атак, у яких загинуло 9132 людини, поранення дістало 7723 людини), далі «Ісламський Емірат Афганістан» або «таліби» (848 атак, загинуло 3583, поранено 3550 осіб), «Аль-Каїда» зі своїми філіалами (539 атак, загинуло 1349, поранено». Загалом у світі щоденно відбуваються чисельні терористичні акти, які ніким не обліковуються, хіба що місцевими органами внутрішніх справ.

Ці та інші обставини обумовлюють актуальність та своєчасність статті. Війна, як відомо є не лише інструментом досягнення певної агресивної мети, з одного боку та інтенсивного «нагромадження», у різних сферах життєдіяльності суспільства, кризових явищ, ігнорування науки, розвитку корупції, з другого боку. Згадані обставини виправдовують необхідність зосереджувати свої зусилля, в першу чергу, на комплексному вивченні наявних проблем, що неухильно нарастають, виявленні причин їх виникнення та пошуку шляхів попередження агресивних дій і послідовного, мирного їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Між тим, питання поширення чуток, пліток та фейкової інформації, що є невідомими елементами гібридної війни, негативно позначається на ефективності не лише виробництва, а і психологічній стабільності громадян України в умовах війни, ефективній діяльності господарських суб'єктів, відродження економіки ін.

Необхідно відзначити що ця проблематика частково висвітлена в працях українських і закордонних учених. Зокрема, загостренню соціально-економічних проблем сучасності присвячували в останній час свої праці: французький економіст Том Пікетті, американський філософ Ноам Хомський, економіст Дейлі Герман, американський вчений-еволюціоніст Джаред Даймонд і т.д.

Смисловий аспект соціально-економічних проблем розкривали у своїх аналітичних доробках: французький мислитель Альбер Камю, іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет. Серед зарубіжних вчених дослідженню цієї категорії приділяється увага у роботах О. Вільямсона, О. Іванова, М. Каstellса, Р. Коуза, Д. Норта, Є. Олейникова, Р. Седегова, Томас Кун, Е. Тоффлера, Ф. Фукуями, Д. Ходжсона та інших [1-10].

Дослідженню проблем відродження національних, інституціональних аспектів цієї проблематики присвячено праці вітчизняних вчених: О. Барановського, Ю. Бараша, І. Бінько, Т. Васильцива, О. Вівчар, О. Власюка, В. Геєця, О. Гненного, Л. Головкової, А. Гречко, А. Гриценка, В. Диканя, М. Єрмошенка, Я. Жаліло, Н. Кирич, В. Компанійця, А. Момота, В. Мунтіяна, С. Мямліна, І. Назаренка, А. Олійника, Г. Пастернак, С. Таранушенка, О. Пасхавера, Д. Прейгера, П. Пригунова, О. Пшінько, І. Рекуна, В. Сичова, З. Стаховяка, О. Сороківська, Г. Сукрушева, В. Тарасевича, А. Ткача, К. Утенкова, В. Франчука, А. Шастітко, В. Шлемко В. Якубенка та інших [1-10].

Тим часом проблематика активізації людського та ШІ інтелекту в Україні, гуманітарного чинника для попередження агресивності і виникнення війни, залишилася за полем зору не лише вітчизняних учених, а й відповідальних від держави осіб і служб. Як результат порушено гермінативний розвиток України, нанесено не поправної шкоди екології.

Для підтвердження наших викладок приводимо окремі цифри з аналітики наслідків (збитків) війни в екологічній сфері. У результаті нападу, в Україні зруйновано інфраструктуру держави, дороги, виведено з ладу енергосистему. Україну покинуло близько 8 млн. найздоровіших, працездатних людей. Промисловість не працює, сільське господарство має проблеми з імпортом зерна, економіка рзбалансована і т.д. і т.п.

Збитки українському довіллію від війни перевищили \$38 млрд, повідомив 7 грудня 2022 р. Міністр захисту довіллія та природних ресурсів України Руслан Стрілець. За його словами, ця сума ще збільшиться, адже наразі фахівці не мають доступу до окупованих територій та прифронтової зони. Завдання екоінспекторів – коректно задокументувати й обрахувати розмір збитків, щоб отримати репарації від країни-агресора, зазначив Руслан Стрілець.

Рахункова палата України з посиланням на дані оперативного штабу з фіксації екозлочинів РФ повідомила, що розв'язана Росією війна завдала збитків довіллію України на понад 1,35 трлн гривень (1 трильон 350 млрд гривень). Екологи стверджують, що ця сума не відображає реальної картини. Щодня через лісові пожежі від горіння нафтопродуктів і загоряння промислових об'єктів у повітря потрапляють небезпечні речовини. З початку війни кількість таких викидів перевищила 67 млн тонн.

В Оперативному штабі з фіксації екозлочинів повідомили, що загалом в Україні вже постраждало 3 млн га лісів, а це майже третина лісового фонду держави. Деякі з них втрачені назавжди. Росія перетворила частину українських чорноземів у найбільш забруднені вибухівкою землі у світі. Близько третини території України потребуватиме розмінування, на що знадобиться щонайменше 10 років. Безповоротним є підрив дамби Каховського водосховища.

Виклад основного матеріалу

На фронтах гинуть безневинні цивільні і військові люди. Людський інтелект не може бути байдужим до розвитку цих процесів.

В умовах глобалізації інтелектуального капіталу знання генеруються у всіх куточках світу і переміщуються дуже швидко. Це відбувається під впливом інституційних інновацій, дерегуляції, вільної торгівлі, прав інтелектуальної власності, новітніх технологій ін.

Які ж ознаки має сьгоднішнє агресивно-військове середовище, яка його роль в розвитку штучного інтелекту до якого воно нині схиляє майбутніх професіоналів, які відбудовуватимуть повоєнну Україну, хоч за результатами оцінювання Всесвітнього економічного форуму 2022 року в недалекій перспективі головними будуть ризики, обумовлені кліматичними загрозами. Та у війні люди гинуть сьгодні, руйнації не припиняються [1-10].

Учені економісти прогнозують, що до 2030 року у світі доведеться перекваліфікувати більше мільярда людей, оскільки робочі місця трансформуються в результаті як війни так і Четвертої промислової революції.

Якщо спроектувати загальні ознаки агресії світового масштабу на Україну, долучити до них нові спалахи пандемії Ковіду-19 і драматичну ситуацію в економіці та суспільстві, викликану розпочатою в 2014 й агресивно продовжену в 2022 році війну рашистів проти нашої країни, то побачимо багатогранну палітру ускладнених умов, у яких перебуває і бореться за своє майбутнє демократична Україна. В цих умовах справді важлива роль належатиме не лише людському, а і штучного інтелекту (ШІ).

Європейські партнери, збройні сили США планують оприлюднити нову доктрину щодо модернізації у довгостроковій перспективі, яка влючатиме, зокрема, використання ШІ та квантових обчислень. Про це повідомив голова Об'єданого комітету начальників штабів США Марк Міллі під час пресконференції 30 червня 2023 року. Він наголосив, що одним із завдань Сполучених Штатів є оптимізація технологій, зокрема штучного інтелекту, для ведення війни – задля підтримки нинішньої вирішальної переваги армії США. «Ми робимо це не для того, щоб вести війну, а для того, щоб стримати війну великих держав», – наголосив Міллі. Генерал додав, що політика США – на відміну від політики деяких «ворожих країн» – полягає у «забезпеченні того, щоб люди залишалися в циклі ухвалення рішень». Ми повинні переконатися, що модернізуємо наші війська, щоб залишатися домінуючими.

Так діючи, будемо стримувати будь яку потенційну агресію з боку будь якої майбутньої великої держави, яка може загрозувати Сполученим Штатам і нашим інтересам».

У найближчі 10-15 років приблизно одна третина найсучасніших збройних сил світу буде роботизованою, переконаний Марк Міллі [11].

В свою чергу Сунь Цзи, Китайський стратег і філософ каже: «Побачте себе і ворога, і ви виграєте 1000 битв». Штучний інтелект і квантові обчислення зроблять саме це. За його словами, нинішня

робототехніка може реалізувати одну з головних воєнних настанов китайського мислителя Сунь Цзи, автора історичного трактату із військової стратегії «Мистецтво війни». «Штучний інтелект і квантові обчислення зроблять саме це. Ми зможемо бачити себе і бачити ворога набагато більш значущими способами, ніж зараз», – сказав Міллі.

Він також наголошує, що робототехніка відіграватиме все більшу роль у безпілотних літальних апаратах, безпілотних морських суднах і безпілотних наземних транспортних засобах. Генерал нагадує, що вже сьогодні вони стають важливими компонентами чи не кожної армії.

Міллі прогнозує безпілотні військово-повітряні сили та військово-морський флот «без матросів» чи й танк без екіпажу.

В опублікованій 2023 року книзі «Штучний інтелект і бомба» Джеймс Джонсон з Університету Абердіна припускає сценарій ядерної війни в Східно-Китайському морі у 2025 році, спричинену розвідувальними даними зі сторони США та Китаю, керованими штучним інтелектом. Йдеться про помилки програми, схильність штучного інтелекту до гіпербол та небезпеку ситуації, коли люди починають вірити, що машини «думають».

Україна аграрна держава, хоч і має великі перспективи в ракето, машино будівництві, кібернетиці інших галузях.

Згадаймо героя давньогрецької міфології Антея – сина бога морів Посейдона та Геї, богині землі. Свою силу він черпав від землі: поки тримався її, був непереможним. Геракл переміг Антея, піднявши його над головою, тобто відірвавши від землі – джерела його сили. З цього приводу відомий економіст, філософ та науковець Насім Таліб зауважує, що, подібно до Антея, знання теж не можна відокремлювати від землі. Адже більшість винаходів, які приписують тим чи іншим університетам, насправді були отримані шляхом спроб і помилок окремими особистостями, іншими словами, в контакт з землею, тобто з реальністю. Контакт із реальним світом – ось що робить знання (та й будь що інше) цінним.

Відповідаючи на запитання про те, чи його турбує, що контрнаступ України триває надто довго і не демонструє достатнього прогресу, Міллі відповів: «Війна на папері й справжня війна відрізняються. На реальній війні гинуть справжні люди. Справжні люди на передовій, справжні люди у бойових машинах, справжні тіла розриваються від вибухів».

Парадоксальний висновок. Для України війна це гибель людей, руйнації, втрата ресурсів. Для США, ділових партнерів Європи, поки що, територія експериментів. Війна в Україні лише на папері, хоч фінансові ресурси, засоби боєприпаси ін., в значній мірі здійснюються ними.

«Отже, коли комп'ютер каже вам, що ви будете просуватися з такою то швидкістю, можливо, справжня війна може трохи сповільнити це», – сказав Міллі під час розмови у Національному пресклубі США у п'ятницю, 30 червня 2022 р.

Американський науковець, футуролог і популяризатор науки Мічіо Кайку, (фахівець у галузі теоретичної фізики та екології. Обіймає посаду професора теоретичної фізики у міському коледжі та університеті міста Нью-Йорк.) у публікації: «Що чекає людство в майбутньому» [9]. поділився кількома «запаморочливими» прогнозами про майбутнє людства, багато із яких вже реалізуються на практиці. Наведемо кілька «найгарячіших», на перший погляд, фрагментів із публікації Мічіо Кайку:

Ми вступаємо в те, що можна називати наступною золотою ерою освоєння космосу, яка формує нове бачення світу. Наприклад, для Ілона Маска – це створення мультипланетного виду – з'єднання людини і машини зі штучним інтелектом. А для засновника компаній Amazon та Blue Origin Джефа Безоса – це створення системи доставки по типу Amazon, яка з'єднає Землю з Місяцем. Водночас він застерігає, що ми повинні вирішувати сучасні земні проблеми, наприклад, такі, як глобальне потепління, а не тікати в космос?

Парадоксальні висновки. Людський інтелект підказує, значно простіше та економічніше попередити на землі катастрофу, налагодити міждержавні взаємовідносини, раціональне використання ресурсів, попередити війни, чим переселити землян на іншу необлаштовану планету щоб там вижити. Економію ресурсів в результаті попередження воєн скерувати на покращення добробуту, благоустрій.

Ми розширимо можливості мозку і зможемо синхронізувати розум з інтернетом, відправляючи туди спогади й емоції, з'єднати мозок безпосередньо із м'язами нашого тіла.

Ви можете собі уявити, до чого це призведе в майбутньому, коли у нас буде прямиий інтерфейс мозок-комп'ютер? Комп'ютерні чіпи будуть коштувати копійки. Ви зможете опинитися всюди і ніде, надівши контактні лінзи. Моргнете – і будете в мережі і знатимете всю інформацію про своїх партнерів, перспективи їх розвитку.

Мічіо Кайку вважає, що ми вступаємо в епоху четвертої хвилі наукових інновацій. Четверта хвиля знаходиться на молекулярному рівні, і це штучний інтелект, нанотехнології та біотехнології. Однак наша мета полягає в іншому.

Окрім футуристичних поглядів американського науковця Мічіо Кайку, вважаємо необхідним звернути увагу на найближчі перспективи розвитку мирного світу, про які йшлося під час 53-го Щорічного економічного форуму, який відбувся на початку 2023 року в швейцарському Давосі.

Існує нагальна потреба, як це відображено у матеріалах Давоського форуму, в тому, щоб лідери скористалися можливістю направити технології на позитивні цілі.

Завдяки постійному вдосконаленню технологій протягом останнього десятиліття вартість сонячної та вітрової енергії різко впала, що зробило відновлювані джерела енергії дешевшими за викопне паливо. За деякими оцінками, перехід від викопного палива до відновлюваних джерел енергії допоможе економікам заощадити 12 трильйонів доларів у всьому світі до 2050 року.

Економічна та геополітична динаміка штовхає глобалізацію до відступу та сприяє фрагментації кіберпростору поряд із конкуруючими політичними блоками. У наступному 2024 році 15 мільярдів пристроїв буде підключено до Інтернету речей (IoT), і очікується, що до 2030 року це число подвоється. Основним рушієм цієї тенденції стане швидке розширення покриття 5G ще в 2023 році, що дозволить використовувати пристрої для швидшого зв'язку та покращення їх загальної продуктивності.

Квантові обчислення, які використовують субатомні частинки для створення нових способів обробки та зберігання інформації, обіцяють стати майбутнім обчислювальною технікою. Завдяки обіцянці працювати на порядок швидше, ніж найкращі процесори, доступна сьогодні квантова технологія допоможе вирішувати складні проблеми за одну мить.

Донедавна технологія редагування генів CRISPR-Cas9, що принесла її розробникам Нобелівську премію з хімії 2020 року, переважно використовувалася як дослідницький інструмент для розуміння важливості конкретних генів і відкриття нових ліків. У 2023 році ми, ймовірно, побачимо розширення редагування генів у медицині, а також в інших секторах, що дасть змогу жити багатомільярдну індустрію та породить складні етичні дилеми.

Парадоксальні висновки. Питання стоїть так. Чому на даний час не відбувається редагування і корекції лідерів агресивних держав? Чому вони не проходять незалежно у діагностику психіки ін.

Доцільно вивчити можливості вживлення чіпів лідерам світових держав з обмеженням агресивних можливостей в т.ч. і початку Третьої світової війни.

Наприкінці 2022 року інтерактивна розмовна модель OpenAI Chat GPT-4 залучила понад мільйон користувачів лише за п'ять днів і викликала нові дебати про можливості та ризики штучного інтелекту. З огляду на те, що в 2023 році витрати на штучний інтелект перевищать 500 мільярдів доларів, адаптивний і генеративний штучний інтелект швидко розвиватиметься. Адаптивний штучний інтелект може постійно перенавчати свої моделі для навчання та адаптації на основі нового досвіду, не потребуючи розробників для його перебудови, що забезпечує швидші та кращі результати.

Щоби не відставати від прогресу у використанні штучного інтелекту, мільйони людей уже встановили у своїх персональних гаджетах (ноутбуках) Chat GPT.

Довідково: ChatGPT отримав безліч схвальних відгуків. Наприклад, одна з авторок британської газети Guardian зазначила, що цей чат-бот згенерував текст, дуже схожий до створеного людиною. Українці офіційно отримали доступ до сервісу генерації зображень DALLE-2 та ChatGPT 18 лютого 2023 р. На той момент чат-бот від OpenAI працював вже майже три місяці й набрав понад 100 млн користувачів зі всього світу.

Цей чат-бот зі штучним інтелектом, прототип якого випустили в листопаді 2022 року. Він може працювати з текстом, програмним кодом, формулами та числами – генерувати все, що йому зададуть.

Про це в інтерв'ю Укрінформу недавно повідомив віцепрем'єр-міністр з інновацій, розвитку освіти, науки та технологій – міністр цифрової трансформації Михайло Федоров: «Наші діти

повинні мати добрі знання про штучний інтелект. Ми внесемо відповідні зміни в шкільну програму. Це невід’ємна частина сучасних інноваційних навичок, що допоможуть їм у майбутньому. ШІ – це безповоротний тренд, який краще очолити, тож, потрібно вчити дітей користуватися ним з початкової школи, адже це може допомогти в майбутньому навчанні та житті загалом. Його можна боятися чи ігнорувати або проаналізувати його сутність та використовувати для покращення власного життя. Доки розвиток цього сегменту лише набирає оберту, є можливість завчасно вивчити технології OpenAI, Google, Microsoft та інші. ШІ буде впливати на ринок праці, і до цього варто бути готовим».

А тепер уявімо собі, що після впровадження згаданих інноваційних звичок людина зможе підлаштовувати під себе, а також створювати тяглість світу, що подобається конкретно їй. У міру занурення людини в цифрове середовище її індивідуальна поведінка ставатиме більш оцифрованою. Це й спровокує відчуження внутрішнього світу людини від неї самої, відсутність свободи призупинить формування людської особистості.

Звичайно, для України на першому місці стоїть питання закінчення війни й закінчення її перемогою над ворогом. На другому – екологічна безпека від радіаційного забруднення, техногенні катастрофи тощо. Ми вже маємо екокатастрофу – підлив дамби Каховської ГЕС і ще багато інших довготермінових негативних екологічних наслідків війни, таких, як: проблема, розмінування тощо. Досвід країн, які опинилися у схожих ситуаціях, показує, що відновлення таких територій та забезпечення стійкого постачання енергії, буде не тільки дорогим, але й тривалим.

Нас у боротьбі за незалежність підтримує світ. За для вирішення питань миру дипломатичними засобами, Президенти Європейських держав зустрічались з президентом росії путіним, але без результатно. Повертаючись до виступу Президента Франції Еммануеля Макрона який, як відомо, був теж присвячений війні між Ізраїлем і Палестинцями сказав: «Війна має бути без жалю, але не без правил». Він теж зустрічався з путіним з українських питань, але ніяких домовленостей не досяг. Невігластво, агресія і терор не сприймають інтелекту. Президент Франції повертався з москви розчарованим. В цьому випадку штучний інтелект сказав би: «Європо, якщо хтось з учасників не розуміє умов «гри», за для попередження ще більших негативних наслідків війни - спільними зусиллям повинен бути нейтралізований або знищений».

Всіх нас хвилює повоєнне відновлення національної економіки. Після перемоги буде мати місце унікальна ситуація, бо, можна сказати, країну потрібно побудувати наново.

Зараз штучний інтелект росії прогнозує, наприклад, подальші удари по українських містах. Але головну роль продовжує відігравати розвідка та інші інструменти, якими традиційно користуються збройні сили. Доведеться встановлювати нові відповідні стандарти, змінювати норми і правила. Тому важливо вже сьогодні розпочати діалог про створення суспільного договору, без якого неможливий новий проєкт майбутньої України.

Довідково: Глобальний ринок ШІ оцінюється в понад 136 мільярдів доларів.

- До 2025 року 97 мільйонів людей працюватимуть у сфері ШІ.
- За прогнозами, протягом наступних 7 років вартість індустрії штучного інтелекту зросте більш ніж у 13 разів.
- 83% компаній стверджують, що ШІ є головним пріоритетом в їхніх бізнес-планах.
- З 2022 по 2030 роки ринок штучного інтелекту зросте в середньому на 38,1%.
- Netflix щорічно заробляє 1 мільярд доларів на автоматизованих персоналізованих рекомендаціях.
- Очікується, що розмір ринку штучного інтелекту зросте щонайменше на 120% з року в рік.
- 48% підприємств застосовують ту чи іншу форму ШІ для ефективного використання Big data.
- 38% медичних працівників використовують комп’ютер для діагностики.

Зазначені цифри демонструють, що ШІ — це вже наша сучасність. З кожним роком взаємодія ШІ з бізнесами, різними сферами життя та людським побутом буде ще тіснішою.

Хтось зараз може уявити собі життя без розумного пошуку в Google? Та, в одночас, виникають інші питання. Яка істота в світі може свідомо використовувати ШІ для руйнації та знищення. ШІ доступне темним силам. Чи не краще щоб ШІ працював не над тим, щоб знищити ворога, а над тим попередити ці негативні явища. Щоб заблокувати ШІ який запрограмований на руйнації і знищення.

Так, за багаточисельними повідомленнями в Інтернеті: «Світ котиться до Третньої світової війни», а «вись зла – знахабніла». Наприклад, таку думку висловив командир штурмової роти батальйону "Айдар" 2014-2015 років, військовий аналітик Євген Дикий, - передає «Еспресо» (Дмитро Гулійчук). Євген Дикий наголошує на важливості, за для перемоги, нарощувати власне виробництва зброї та боєприпасів. Хоч якщо «Третья» вступить в силу, то наші потуги у цій справі не матимуть рішального значення.

З одного боку я радий, - пише він, що Захід нарешті починає потроху звикати до цієї думки, бо для нас це було очевидно ще рік тому. Дискусійний клуб АСУ засвідчує, що пересічні громадяни України інтуїтивно відчували це усі тридцять років. Нарешті на Заході зазвучали голоси, які оцінюють, що загроза достатньо значна, а шанс уникнути великої війни – це зараз бігом до неї готуватися. Бо, в свій час, Холодна війна не переросла у світову, тому що до неї тоді були готові. І тодішня вись зла не ризикнула розпочати велику війну - сказав, розмірковуючи Дикий.

На його думку, країни Заходу «розслабилися» і 30 років не готувалися до війни. Тому і нахабніє нинішня «вись зла» (ймовірно, експерт має на увазі РФ та Іран).

Довідково: Вись зла (англ. Axis of evil) — термін, який вперше використав колишній президент США Джордж Вокер Буш у щорічному зверненні до Конгресу США 29 січня 2002 року, та часто повторював весь період свого президентства, описуючи уряди країн, які звинувачуються у спонсоруванні тероризму, володінні та/або спробах розробити зброю масового ураження.

Якщо Захід тридцять років розслаблявся, то довірливу Україну, США і Європа дозволяли тридцять років росіянам і власним злодіям не лише роззброювати, а і обікрасти до нитки. Нині в'яло, але вживаються заходи для посилення санкційного впливу на агресора.

Нами запропоновано організаційну модель абсурдності виникнення війн в людському суспільстві (барометр війни і миру (вись зла), на прикладі Українського суспільства) див. рис.1. Модель передбачає використання людського (логічного) і штучного (розрахункового) інтелекту для попередження та пом'якшення дії чинників виникнення війни та агресивно-терористичних операцій.

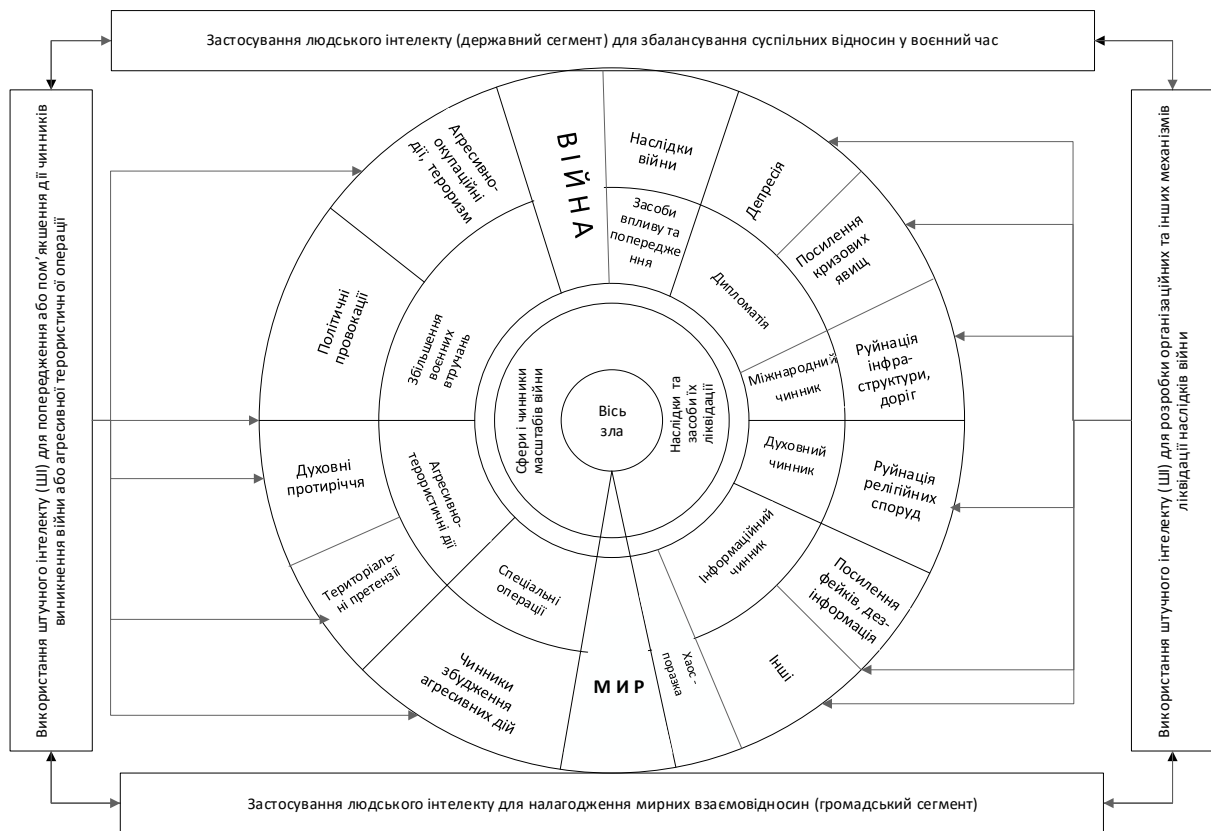

Рис.1. Організаційна модель абсурдності виникнення війн в людському суспільстві (барометр війни і миру або вись зла на прикладі України

Близько 100 компаній-гігантів із США залишили російський ринок через повномасштабне вторгнення в Україну. Про це пані посол України у США Оксана Маркарова повідомила у Facebook. Рішення про повне припинення подальших інвестицій, закриття або вихід з російського ринку прийняли такі гіганти: Microsoft, Apple, PayPal, American Express, Visa, Mastercard, Boeing, Deloitte, Adobe, IBM, Cisco, Intel, Oracle, Ford, Dell, Delta Air Lines, General Motors, McDonalds, Starbucks та багато інших. Кожне рішення компаній залишити ринок країни терориста, яка розв'язала загарбницьку війну і що скоює військові злочини в Україні щодня, є перемогою принципів і переконань над жадібністю. Звичайно що це позитивний, шляхетний крок з боку держави гіганта, але цього не достатньо.

Пропозиції з активізації цієї роботи. Ввести на діяльність корпорацій гігантів з надприбутками, соціогуманітарні та екологічні податки, податки які б урівноважили, збалансували рівень добробуту різних соціальних груп, а перед усього благоустрій територій, екологічний захист, впровадження програмування гермінативного розвитку ін.

Ресурси, що використовується на провокацію війни, її організацію та досягнення сумнівних багатств, скерувати на: науково обґрунтовне гальмування процесів таяння льодовиків, ефективне використання прісної води. Попередження лісових пожеж. Вжити заходів з попередження забруднення повітря. Припинити розширення обезводнених пустель: пустелі покривають близько 22% поверхні суші Землі, вони розташовані там, де сонячне тепло здатне випаровувати з поверхні землі практично всю, що надходить у вигляді опадів воду.

Окремою проблемою є освоєння піщаних, кам'янистих, глинистих та солончакових пустель. Окремо виділяють снігові пустелі в Антарктиді. Антарктида єдина в світі крижана пустеля. Її площа складає близько 14107000 км² та Арктиці. Пустелями зайняті великі простори в Північній і Південно-Західній Африці, Центральній і Південно-Західній Азії, Австралії, на західному узбережжі Південної Америки. Найвідомішими пустелями є Сахара, Гобі, Наміб, Каракуми. Атакама. Салар-де-Уюні Салар-де-Уюні – найбільша у світі сольова пустеля, розташована в Болівії. Кольорова пустеля. Гіпсова пустеля та багато інших.

Висновки

Одним словом, людський, логічний інтелект слід використовувати для визначення стратегії розвитку суспільства. Штучний інтелект доцільно скерувати на вирішення біологічних, соціогуманітарних та науково-технічних задач скерування розумової діяльності людини на гуманізацію її діяльності та удосконалення управління, творення, порятунк від агресії, стихійних лих ін.

В іншому випадку відбудеться гуманітарний дисбаланс і така якість людських характеристик як інтелект перетвориться на антилект, який характеризується зростанням споживацьких нахилів, розвитку корупції. Виникненням войовничо-терористичних формувань, руйнаціями, війнами і кінець кінців самознищенням. Покладатися на «Антилект» безнадійно, волосінь-хамелеон антилект обірветься і суспільство погрузиться (погрязне) в безодню, морок терору, анархії в середовище, в якому правитиме насилля і безлад.

Вихід з становища: засобами інтелекту перетворити «Антилект» безнадійну, волосінь-хамелеон в товстий канат з допомогою якого можна стримати суспільство від падіння у прірву хаосу шляхом висунення на керівні посади, що мають вплив на використання ресурсів і можуть бути використані для власного збагачення тільки після підписки про передачу усіх особистих нагромаджень в користь держави при неефективному управлінні.

В. М. ANDRUSHKIV^{1*}, L. S. GOLOVKOVA², N. B. KYRYCH³, O. B. POHAJDAK⁴, O. B. BOIKO⁵, O. I. HANALIUK^{6*}, N. A. BOYARCHUK⁷, HANNOUF K.⁸

1* Doctor of Economics, Professor, Department of management of innovation and services, Ternopil National Technical University named after Ivan Pulyuy, e-mail: andrushkiv.bohdan@gmail.com, ORCID:0000-0003-4897-5539

2 Doctor of economics, Professor of the Department of Finance, Accounting, and Psychology, Ukrainian State University of Science and Technology, email g.liudmila22@gmail.com, ORCID: orcid.org/0000-0001-5473-6644

3 Doctor of Economics, Professor, Department of Management and Administration, Ivan Pulyuy Ternopil National Technical University, e-mail: nkuruch@gmail, ORCID:0000-0001-7728-9787

4 Doctor of Economics, Senior Research Fellow, Senior Research Fellow, Ivan Pulyuy Ternopil National Technical University, e-mail: pog.ola77@gmail.com, ORCID:0000-0002-4070-6863

5 Candidate of Economic Science, Doctoral student, Department of management of innovation and services, Ternopil National Technical University named after Ivan Pulyuy, e-mail: Ostapboyko@gmail.com, ORCID 0000-0002-2327-5942

6 Assistant, Department of Innovation Management and Services, Ternopil National Technical University named after Ivan Pulyuy, e-mail: gagaliuk.olya@gmail.com, ORCID 0009-0003-4940-9720

7 Graduate student, Department of Innovation Management and Services, Ternopil National Technical University named after Ivan Pulyuy, e-mail: nazarb1991@gmail.com

8 Graduate student, Ukrainian State University of Science and Technology, 49010, Dnipro, Ukraine, e-mail: katerinahann@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7689-9938

INTELLIGENCE AS A FACTOR FOR PREVENTING AGGRESSIVE MANIFESTATIONS OF SOCIETY OR HUMANITARIAN STEPS TO THE THIRD WORLD...

Goal. The article reveals the process of transformation of interneighborly relations in the conditions of the organization of wartime and postwar Ukrainian society, periodic changes in the scientific paradigms of their development. The role and place in these transformations of various forms of social activity, including and scientific. The influence of science on the formation of social consciousness is studied, taking into account both the action of objective and aggressive factors. The considered processes and management methods are determined by the post-Soviet traditions of volunteer lobbying of the interests of certain political groups, industries, regionalists, in a word, interested parties. The analysis of aggressive motives, which are guided by the subjects of scientific interaction, depending on the level of their mastery of the subject of research, important resources, etc., was carried out. **Results.** According to the results of the study of public opinion and the available publications, the vectors of the development of the intellectual potential of the modern paradigm of the development of Ukrainian science, and as a derivative of artificial intelligence (AI), the imitation of activities useful for society, the stimulation of artificial needs, which is accompanied, in wartime conditions, by the exponential growth of crisis phenomena, have been identified in a number of important for society spheres of its life activity. Proposals have been made to determine directions for improving the management of these processes. **Scientific novelty.** The expediency of forming an organizational model of the absurdity of the occurrence of wars in human society is substantiated. The destructive, for modern civilization, content of neglecting the development of highly moral, humanistic scientific traditions based on the principles of truth, objectivity, historicism, scientific substantiation and reorientation not only on material goods, but on the development of national memory and the cultural potential of people is revealed. The necessity of changing the paradigm of development, national and scientific traditions formed in the post-totalitarian period and reorienting them to the anticipatory development of measures to prevent aggression, using not only AI, but also productive cultural and humanitarian potential for this has been established. **The practical significance** of the creative idea lies in the practical possibilities of using the proposed developments and proposals in the field of public administration in the war and post-war period. Excessive accumulation of wealth, which tends to be concentrated in a narrow circle of oligarchs - subjects of economic activity, giving rise to monopolistic tendencies in the conditions of a globalized economy, directed to meeting the needs of the people, can ensure peace and stability both in societies and in the world as a whole.

Keywords: intelligence, AI, national traditions, war, science, culture, intersocial relations, fake, motive, paradigm, progress, meaning, balance of interests

REFERENCES

1. Andrushkiv B., Romanska I. (2011) Marhinalizatsiia i hlobalni nebezpeky ekonomiky. [Marginalization and global economic dangers] Materialy 15-oi naukovoï konferentsii Ternopil'skoho natsionalnogo tekhnichnogo universytetu imeni Ivana Puliuia, 14-15 hrudnia 2011 r. Ternopil: TNTU.247 p.
2. Vivchar O.I. (2018) Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstv: sotsiohumanitarni konteksty [Management of economic security of enterprises: socio-humanitarian contexts]. Ternopil : FOP Palianytsia V.A.474p.
3. Herasymenko R. Fakt-chekinh dlia zhurnalista: sotsmerezhi ta „vkydy” yak perevirka na profesiinist [Fact-checking for a journalist: social networks and "distractions" as a check for professionalism]. Yevropeiska zhurnalistska observatoriia. URL: <http://ua.ejo-online.eu/2065/etyka-ta-yakist/fakt-chekinh-dlia-zhurnalista-sotsmerezhi?print=print>
4. Horban N. Informatsiina viina tryvaie. Top-5 feikiv pro Lviv [The information war continues. Top 5 fakes about Lviv]. Tvoie misto. – URL:http://tvoemisto.tv/news/informatsiyna_viyna_tryvaie_top5_feykiv_pro_lviv
5. Rekun I.I., Tkacha A.A., Radieva M.M. (2013) Osnovni katehorii stanu ekonomichnoi bezpeky. Instytutsionalni peretvorennia v suspilstvi: svitovy dosvid i ukrainska realnist [The main categories of the state of economic security. Institutional transformations in society: world experience and Ukrainian reality]: materialy VIII Mizhnarodnoi nauko-vo-praktychnoi konferentsii (Melitopol, 13–14 veres-nia 2013 r.). Melitopol: MIDMU “KPU».P. 33-34.
6. Sorokivska O.A. (2016) Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstv maloho biznesu v umovakh konfliktnykh sytuatsii: innovatsiini pidkhody [Management of economic security of small business enterprises in conflict situations: innovative approaches]: Monohrafiia. Ternopil : FOP Paliannytsia V.A. 382 p.
7. Franchuk V. I. (2015) Teoretyko-metodolohichni zasady ekonomichnoi bezpeky aktsionernykh tovarystv [Theoretical and methodological principles of economic security of joint-stock companies]: monohrafiia. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav.400 p.
8. Minhazutdinov I. O., Huberskyi L. V. ta in. (2004) «Vis zla» ["Axis of Evil"]. Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia: U 2-kh t. K: Znannia Ukrainy.760 p.
9. Haiduk Vitalii, Tykhomyrova Iryna, Pokotylo Viacheslav, Vynohradov Oleksii, Holovkina Nataliia, Kukuruza Oksana. Naukovyi zbirnyk «Reinforce UA. Leksii voiennoho chasu vid svitovykh myslyteliv» ["Reinforce UA. Wartime lectures from world thinkers"]. Uporiadnyk Olena Sypita. Vydannia Kyiv: Samit-knyha. 416 p.
10. Shcho chekaie liudstvo v maibutnomu [What awaits humanity in the future]. URL: <https://investory.news/shho-chekaye-lyudstvo-v-majbutnomu/>
11. V ukrainiskii shkilnii prohrami mozhe z'явиytysia vyvchennia shtuchnogo intelektu [The study of artificial intelligence may appear in the Ukrainian school curriculum]. URL: <https://bomok.com.ua/novyny/v-ukrayinskij-shkilnij-programi-mozhe-z-yavytysya-vyvchennya-shtuchnogo-intelektu/>

Стаття надійшла до редакції: 14.12.2023

Received: 2023.12.14

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ / ECONOMICS AND MANAGEMENT OF THE NATIONAL ECONOMY.....	5
КАЇРА З., ГОЛОВКОВА Л., ВАЩЕНКО О., ВАЩЕНКО О.	12
ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТА КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЦИФРОВУ ЕКОНОМІКУ	12
МЕТЕЛЕНКО Н.Г., СІЛІНА І.В., РАДЗІВІЛО І.В.	15
ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОГО РИНКУ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ В УКРАЇНІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЦІНОУТВОРЕННЯ НА ЙОГО СЕГМЕНТАХ	15
ДВІГУН А.О.	34
СТІЙКІСТЬ ТА ПОТЕНЦІАЛ ГРОМАД В УМОВАХ ВІЙНИ: ЗАГРОЗИ ТА ЗАХОДИ ПРОТИДІЙ.....	34
МАРЦЕНЮК Л. В. , МАТУСЕВИЧ О. О., ЛЕБЕДЄВА В. К.	39
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ ЗАСТОСУВАННЯ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ	39
КАПУСТЯН В. В., НАРАЄВСЬКИЙ С. В.	46
МІЖНАРОДНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ.....	46
ГАРМІДЕР Л.Д.	54
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ	54
ЮХНОВСЬКА Ю.О., РИЖЕНКО О.М., ОМЕЛЬЧАК Г.В.	60
НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ БЕЗБАР'ЄРНОГО СЕРЕДОВИЩА В ТУРИЗМІ ДЛЯ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ.....	60
ГАРНАГА О.М.	69
ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ	69
НАТАЛІЯ ЗАЧОСОВА	76
СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ТА РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УМОВАХ VANI WORLD ТА ІНДУСТРІЇ 4.0	76
КИРИЧ Н.Б., МОСІЙ О.Б.	85
ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКА СТАБІЛЬНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ, ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	85
ВАСИЛЬ БЄЛОЗЕРЦЕВ, ОЛЬГА РОМАНОВА, АНДРІЙ САМОЙЛОВ	93
ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ І СЕРЕДОВИЩА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ КОМУНАЛЬНОЇ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИКИ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ.....	93
САДУЛА Л.М., ГУНКЕВИЧ М.	102
МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ ПОСЛУГАМИ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО БРЕНДУ УКРАЇНИ	102
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ ТРАНСПОРТУ / ECONOMY AND MANAGEMENT OF TRANSPORTATION ENTERPRISES	109
ЗАДОЯ В. О., ЧЕБОТАРЬОВ О. О.	109
НАУКОВІ ПІДХОДИ ТА КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ МОДЕЛІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СИСТЕМУ ВИРОБНИЧОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	109
БОЧАРОВА Н.А., ДАНИЛЕНКО К.О.	117
АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ЯКОСТІ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ	117

БЕССОНОВА С.І., КОМАРОВ А.С.....	133
МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	133
ЗАДОЯ В. О., КУПЦОВ Ю. В.....	142
ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПАСАЖИРСЬКИХ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ.....	142
ЧАРКІНА Т. Ю., ГРИГОРЕНКО А. Д.	150
ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРУКТУРИ УПРАВЛІННЯ ПАСАЖИРСЬКИМ ГОСПОДАРСТВОМ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ЙОГО АДАПТАЦІЯ ДО СУЧАСНИХ УМОВ В УКРАЇНІ	150
О.В.БАКАЛІНСЬКИЙ, Т.С. МЕЛЬНИК, В. ВАН АКЕР	163
ЗАЛЕЖНІСТЬ СТРЕСУ ПАСАЖИРІВ ВІД СПРИЙНЯТОЇ ЯКОСТІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ Є ЗНАЧНО СКЛАДНІШОЮ, НІЖ МИ УЯВЛЯЛИ: РОЗШИРЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ	163
ГАРМІДЕР Л.Д., БЕГМА П.О., КУЦІНСЬКИЙ А.В., КУЦІНСЬКА М.В.	178
СКЛАДОВІ ЛОГІСТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПЕРСОНАЛУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА: НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ БАЗИС	178
ФІНАНСИ І ОБЛІК, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ / FINANCE AND ACCOUNTING, INSURANCE AND BANKING	
ТКАЧЕНКО Є.Ю., ОГЛОБЛІНА В.О., ПОПОВА А.О.	187
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ФІНАНСОВИХ ПОСЕРЕДНИКІВ В УКРАЇНІ	187
МЕЛІХОВА Т.О., СИНИЦЯ Ю.С., РОЙ Я.А.	197
УДОСКОНАЛЕННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ЗА НАЦІОНАЛЬНИМИ СТАНДАРТАМИ ТА МЕТОДИКИ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ З МЕТОЮ СКЛАДАННЯ ДОСТОВІРНОЇ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЗАПОБІГАННЯ БАНКРУТСТВУ	197
КУКСЕНКО С.І.	207
СУТЬ ТА РЕЗУЛЬТАТИ «ОДНОРАЗОВОГО (СПЕЦІАЛЬНОГО) ДОБРОВІЛЬНОГО ДЕКЛАРУВАННЯ ФІЗИЧНИМИ ОСОБАМИ НАЛЕЖНИХ ЇМ АКТИВІВ»	207
ДОБРИНІНА Л.В.	214
РОЛЬ КРИПТОВАЛЮТИ У ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ	214
ДОБРИК Лілія, АБРАМОВ Микита, РЯБІНІН Ігор.....	218
ВОЄННИЙ ВПЛИВ НА СТРАХОВИЙ РИНОК УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ПЕРЕШКОД ТА РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ФІНАНСОВОГО ЛАНДШАФТУ	218
ГОЛОВКОВА Л., КОБЧЕНКО В.	230
ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ СИСТЕМИ "PROZORRO" ЯК МЕХАНІЗМУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ЗАХИСТУ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ, СПРЯМОВАНИХ НА ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ І КОМУНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	230
ПОВЕДІНКОВА ЕКОНОМІКА / BEHAVIORAL ECONOMY	
КАРПЕНКО А.В. КАРПЕНКО Н.М., ПУСТОВІТ Ю.А.	245
СПІВВІДНОШЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ Й ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ АКТИВІВ У РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ.....	245

ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА, МАТЕМАТИЧНІ І ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ МЕТОДИ ЕКОНОМІКИ / DIGITAL ECONOMICS, MATHEMATICAL AND INSTRUMENTAL METHODS OF ECONOMICS	256
БОБИЛЬ В.В., ХАННУФ К.Є.	266
ДІАГНОСТИКА ТРАНСФОРМАЦІЇ ВЛАСТИВОСТЕЙ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ.....	266
УКРАЇНСЬКА Л. О., ШИФРІНА Н.І.	268
РОЗВИТОК ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ	268
ОСТРОВСЬКА Г.Й., ОСТРОВСЬКИЙ О.Т.	277
УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ	277
ОЛЕНА ВАЩЕНКО	290
МОЖЛИВОСТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ В ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПАСАЖИРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В УКРАЇНІ.....	290
ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ / ECONOMIC THEORY.....	299
ПИЛИПЕНКО О.В., ШЕВЧУК В.О.	299
ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ ПІД ВПЛИВОМ КЛАСИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ.....	299
МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА / INTERNATIONAL ECONOMICS.....	307
МЯМЛІН В. В.	307
МОДЕЛІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ НАЙБІЛЬШ УСПІШНИХ КРАЇН СВІТУ: КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ВИСНОВКИ.....	307
ДИСКУСІЙНА РУБРИКА / DISCUSSION SECTION.....	323
Б. М. АНДРУШКІВ, Л. С. ГОЛОВКОВА, Н. Б. КИРИЧ, О. Б. ПОГАЙДАК, О. Б. БОЙКО, О. І. ГАГАЛЮК, Н. А. БОЯРЧУК, К.Є.ХАННУФ	323
ІНТЕЛЕКТ ЯК ЧИННИК ПОПЕРЕДЖЕННЯ АГРЕСИВНИХ ПРОЯВІВ СУСПІЛЬСТВА АБО ГУМАНІТАРНІ КРОКИ ДО ТРЕТЬОЇ СВІТОВОЇ.....	323

CONTENTS

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ / ECONOMICS AND MANAGEMENT OF THE NATIONAL ECONOMY.....	5
KAIRA Z., GOLOVKOVA L., VASCHENKO O., VASCHENKO O.	5
IMPACT OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY ON THE DIGITAL ECONOMY.....	5
N. METELENKO, I. SILINA, I. RADZIVILO	31
FUNCTIONING OF THE MODERN ELECTRICITY MARKET IN UKRAINE AND PRICING FEATURES ON ITS SEGMENTS	31
DVIGUN A. O.....	37
STABILITY AND POTENTIAL OF COMMUNITIES IN THE CONDITIONS OF WAR: THREATS AND COUNTERMEASURES	37
MARTSENIUK L., MATUSEVYCH O., LEBEDIEVA V.	44
INTELLECTUAL CAPITAL: THEORETICAL AND APPLIED ASPECT OF USE IN THE ERA OF DIGITALIZATION OF ECONOMIC PROCESSES	44
V. V. KAPUSTIAN, S. V. NARAIEVSKYI.....	52
INTERNATIONAL COMPETITIVENESS OF UKRAINE IN THE FIELD OF RAIL TRANSPORT	52
HARMIDER L.D.....	59
SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT: REGIONAL ASPECT	59
YULIIA YUKHNOVSKA, OLEKSII RYZHENKO, HANNA OMELCHAK	67
DIRECTIONS OF FORMING A BARRIER-FREE ENVIRONMENT IN TOURISM FOR PEOPLE WITH DISABILITIES: THEORETICAL ASPECTS	67
HARNAHA O.M.....	75
ORGANIZATION OF STATE REGULATION OF INVESTMENT ACTIVITIES IN THE SPHERE OF LAND USE	Error! Bookmark not defined.
Nataliia ZACHOSOVA	83
STRATEGIC GUIDELINES AND THE ROLE OF HUMAN CAPITAL FOR RESTORATION OF THE FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF CRITICAL INFRASTRUCTURE IN THE CONDITIONS OF BANI WORLD AND INDUSTRY 4.0.....	83
KYRYCH N., MOSIY O.	91
FINANCIAL AND ECONOMIC STABILITY OF FUNCTIONING OF ENTERPRISES AS AN IMPORTANT ASPECT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE	91
VASYL BELOZERCEV, OLGA ROMANOVA, ANDRIY SAMOYLOV	100
STUDY OF THE STATE AND FUNCTIONING ENVIRONMENT OF MUNICIPAL THERMAL ENERGY ENTERPRISES OF THE HOUSING AND COMMUNAL INDUSTRY OF UKRAINE.....	100
SADULA L., GUNKEVYCH M.....	107
INTERNATIONAL TRADE IN SERVICES IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL BRAND OF UKRAINE.....	107
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ ТРАНСПОРТУ / ECONOMY AND MANAGEMENT OF TRANSPORTATION ENTERPRISES	109
ZADOIA V. O., CHEBOTAREV O. O.....	115
SCIENTIFIC APPROACHES AND KEY ASPECTS OF THE MODEL OF IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE PRODUCTION MANAGEMENT SYSTEM OF INDUSTRIAL ENTERPRISES.....	115

BOCHAROVA, N.A., DANILENKO, K.O.	131
ANALYSIS AND EVALUATION OF CORPORATE GOVERNANCE QUALITY IN ENTERPRISES.....	131
BESSONOVA S.I. KOMAROV A.S.	140
METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE EFFICIENCY OF STRATEGIC MANAGEMENT OF INVESTMENT ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES .	140
ZADOIA V.O., KUPTSOV Yu.V.....	148
THE IMPACT OF DIGITALISATION ON THE COMPETITIVENESS OF PASSENGER RAIL TRANSPORT	149
CHARKINA T., HRYHORENKO A.	160
TRANSFORMATION OF PASSENGER TRANSPORT MANAGEMENT STRUCTURE IN RAILWAY TRANSPORT: WORLD EXPERIENCE AND ITS ADAPTATION TO MODERN CONDITIONS IN UKRAINE	161
O.V. BAKALINSSKYI, T.S. MELNYK, V. VAN ACKER.....	175
IS THE DEPENDENCE OF PASSENGER STRESS ON THE PERCEIVED QUALITY OF TRANSPORTATION IS MORE COMPLEX THAN WE INTENDED? EXPANDING THE METHODOLOGICAL BASIS OF RESEARCH AND DECISION MAKING.....	175
HARMIDER L.D., BEGMA P.O., KUTSYNSKYI A.V., KUTSYNSKA M.V.....	185
THE LOGISTICS MANAGEMENT' COMPONENTS OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISE STAFF' LABOR POTENTIAL: SCIENTIFIC-METHODICAL BASIS	185
ФІНАНСИ І ОБЛІК, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ / FINANCE AND ACCOUNTING, INSURANCE AND BANKING	187
TKACHENKO Y., OGLOBLINA V., POPOVA A.	194
THEORETICAL ASPECTS OF THE ACTIVITIES OF FINANCIAL INTERMEDIARIES IN UKRAINE	195
MELIKHOVA T., SYNITSIA YU., ROI YA.	206
IMPROVEMENT OF ACCOUNTING ACCORDING TO NATIONAL STANDARDS AND METHODS OF INTERNAL CONTROL WITH THE PURPOSE OF COMPILING RELIABLE FINANCIAL REPORTING OF SMALL ENTERPRISES AND PREVENTING BANKRUPTCY	206
KUKSENKO Serhii.....	211
ESSENCE AND RESULTS OF THE "ONE-TIME (SPECIAL) VOLUNTARY DECLARATION BY INDIVIDUALS OF THEIR ASSETS"	211
DOBRYNINA L.V.	217
THE ROLE OF CRYPTOCURRENCY IN THE DIGITAL ECONOMY	217
DOBRYK Liliia, ABRAMOV Mykyta, RIABININ Ihor	227
THE IMPACT OF WAR ON THE INSURANCE MARKET OF UKRAINE: ANALYSIS OF OBSTACLES AND RESTRUCTURING OF THE FINANCIAL LANDSCAPE.....	228
GOLOVKOVA L., KOBCHENKO V ²	243
ORGANIZATION OF WORK OF THE "PROZORRO" SYSTEM AS A MECHANISM OF ECONOMIC SECURITY AND PROTECTION OF INVESTMENT RESOURCES AIMED AT THE RESTORATION AND DEVELOPMENT OF STATE INSTITUTIONS AND UTILITY ENTERPRISES	243
ПОВЕДІНКОВА ЕКОНОМІКА / BEHAVIORAL ECONOMY	245
KARPENKO A., KARPENKO N., PUSTOVIT Y.....	253
THE RELATIONSHIP BETWEEN INTELLECTUAL CAPITAL AND INTELLECTUAL ASSETS IN THE DEVELOPMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS	253

ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА, МАТЕМАТИЧНІ І ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ МЕТОДИ ЕКОНОМІКИ / DIGITAL ECONOMICS, MATHEMATICAL AND INSTRUMENTAL METHODS OF ECONOMICS	256
BOBYL V., HANNOUF K.	256
DIAGNOSTICS OF THE TRANSFORMATION OF INTELLECTUAL CAPITAL PROPERTIES IN UKRAINE.....	256
UKRAINSKA Larysa O. , SHYFRINA Nadiia	275
DEVELOPMENT OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN PUBLIC ADMINISTRATION	275
OSTROVSKA H., OSTROVSKYY O.....	287
KNOWLEDGE MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES INTELLECTUALIZATION AND DIGITALIZATION DEVELOPMENT.....	287
OLENA VASHCHENKO.....	297
POSSIBILITIES AND TRENDS OF APPLICATION OF DIGITALIZATION IN THE ORGANIZATION OF RAILWAY PASSENGER TRANSPORTATION IN UKRAINE...	297
ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ / ECONOMIC THEORY.....	299
OLENA V. PYLYPENKO, VLADYSLAVA O. SHEVCHUK.....	305
THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF ECONOMIC THOUGHT IN UKRAINE UNDER THE INFLUENCE OF CLASSICAL POLITICAL ECONOMY IN THE LATE XVIII – EARLY XX CENTURY	305
МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА / INTERNATIONAL ECONOMICS.....	307
MYAMLIN V. V.....	321
MODELS OF THE NATIONAL ECONOMIC SYSTEMS OF THE MOST SUCCESSFUL COUNTRIES OF THE WORLD: CRITICAL ANALYSIS AND CONCLUSIONS	321
ДИСКУСІЙНА РУБРИКА / DISCUSSION SECTION.....	323
B. M. ANDRUSHKIV, L. S. GOLOVKOVA, N. B. KYRYCH, O. B. POHAJDAK, O. B. BOIKO, O. I. NAHALIUK, N. A. BOYARCHUK, HANNOUF K.	331
INTELLIGENCE AS A FACTOR FOR PREVENTING AGGRESSIVE MANIFESTATIONS OF SOCIETY OR HUMANITARIAN STEPS TO THE THIRD WORLD.....	332

Наукове видання
«**Review of transport economics and management**»

Випуск 10(26) 2023

(українською та англійською мовами)

Відповідальний за випуск *Л.С. Головкова*

Комп'ютерне верстання *Л.О. Добрик*

Статті в збірнику друкуються у авторській редакції

Формат 60 × 84 $\frac{1}{8}$. Ум. друк. арк. 11,90 Тираж 50 пр. Зам. №

Засновник

Український державний університет науки і технологій

(Дніпровський національний університет залізничного транспорту

імені академіка *В. Лазаряна*)

Адреса редакції:

вул. Лазаряна, 2, м. Дніпро, Україна, 49010

Тел. +380961567616, e-mail: remt.diit@gmail.com,

сайт журналу: <http://pte.diit.edu.ua/>

Scientific publication

«**Review of transport economics and management**»

Issue 8(24) 2022

(Ukrainian and English)

Responsible for issue of *L.S. Golovkova*

Computer makeup *L.A. Dobryk*

Articles in proceedings published in author's edition

Format 60 × 84 $\frac{1}{8}$ Conventional printed sheet 11,90. Circulation 50. Order no

Founder:

Ukrainian State University of Science and Technologies

(Dnipro National University of Railway Transport named after Academician *V. Lazaryan*)

Address of editor:

Lazaryan St., 2, Dnipro, Ukraine, 49010,

Tel. +380961567616, e-mail: remt.diit@gmail.com,

<http://pte.diit.edu.ua/>